

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2021

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармуль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І. В., докт. екон. наук; Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Петрук О. М., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макарчук І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Рibaкова Т. О., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т. Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол №9 від 29 березня 2021 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Рibaкова Т.О.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 30 березня, 2021 року. Формат

60x84/8. Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 28,25.

Обл.–вид. арк. 26,16. Наклад 100 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія KB, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія KB, №21383-11183 ПР від 17.06.2015.)

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CISA), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Основан в 2006 году
Издается четыре раза в год

Переяслав
2021

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Мармуль Л. А. докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И. В., докт. экон. наук; Гордей О. Д., докт. экон. наук; Горошкова Л. А., докт. экон. наук; Игнатенко Н. Н., докт. экон. наук; Калюга Е. В., докт. экон. наук; Кириленко О. П., докт. экон. наук; Кужелев М. А., докт. экон. наук; Лукьяненко И. Г., докт. экон. наук; Пасечный Н. Д., докт. экон. наук; Петрук А. М., докт. экон. наук; Тропина В. Б., докт. экон. наук; Череп А. В., докт. экон. наук; Чугунов И. Я., докт. экон. наук; Леваева Л. Ю., канд. экон. наук; Макаруч И. Н., канд. экон. наук; Малышко В. В., канд. экон. наук; Паламарчук О. Н., канд. экон. наук; Рыбакова Т. А., канд. экон. наук; Слюсар С. Т., канд. экон. наук; Чабан Г. В., канд. экон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Воронов докт. соц. наук (Латвия), А. Игнасяк-Шульц докт. экон. наук (Польша), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экономики (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринец канд. экон. наук (Республика Беларусь); В. Юшчиус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол № 9 от 29 марта 2021 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 г. № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Рыбакова Т.А.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 30 марта 2021. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 28,25.

Обл.-изд. л. 26,16. Тираж 100 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(регистрация: серия KB, № 12268-1152 Р от 01.02.2007; перерегистрация: серия KB, №21383-11183 ПР от 17.06.2015.)

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета» зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело».

Международные информационные и наукометрические базы данных: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2021

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **L. O. Marmul**, Doctor of Economics (chief editor);

I. V. Alekseyev, Doctor of Economics; **O. D. Hordei** Doctor of Economics; **L. A. Goroshkova** Doctor of Economics; **M. M. Ignatenko**, Doctor of Economics; **Y. V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O. P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **M. O. Kuzheliev**, Doctor of Economics; **I. G. Lukianenko**, Doctor of Economics; **M. D. Pasichnyi**, Doctor of Economics; **O. M. Petruk**, Doctor of Economics; **V. B. Tropina**, Doctor of Economics; **A. V. Cherep**, Doctor of Economics; **I. Y. Chugunov**, Doctor of Economics; **L. Y. Levaieva**, Candidate of Economics; **V. V. Malyshko**, Candidate of Economics; **I. M. Makarchuk**, Candidate of Economics; **O. M. Palamarchuk**, Candidate of Economics; **T. O. Rybakova**, Candidate of Economics; **S. T. Sliusar**, Candidate of Economics; **G. V. Chaban**, Candidate of Economics; **S. Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Voronov**, Doctor of Sociology (Latvia); **A. Ignasiak-Szulc**, Doctor of Economics (Poland); **O. Vankevych**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **V. Menshikov**, Doctor of Sociology (Latvia); **S. Polonyk**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets**, Candidate of Economics (Republic of Belarus); **V. Juščius**, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. Protocol No 9 dated March 29, 2021.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: T.O. Rybakova

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 30, 2021. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 28,25.

Issued sheets 26,16. 100 copies.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015).

Tel./fax +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

УДК: 334.012.61-022.51:338.43:342.25

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-07-20>

МІСЦЕ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Шишкін В. О.

Актуальність теми дослідження. В Україні продовжує зростати кількість організацій холдингового типу та їх земельний банк, «витісняючи» з аграрної економіки малих та середніх товаровиробників, тому починаючи з 2019 року політика держави переорієнтувалась на посилену підтримку малих та дрібнотоварних фермерських господарств, а після української реформи децентралізації саме від ефективності використання керівництвом об'єднаних територіальних громад нових інструментів, які вони отримали залежить розвиток малого та середнього бізнесу.

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізація питання місцевого економічного розвитку вимагає значних фінансових ресурсів від об'єднаних територіальних громад. А формування їх бюджету залежать від ефективної діяльності аграрного сектору. Після української реформи місцевого самоврядування та децентралізації саме від ефективності використання керівництвом громад нових інструментів та ресурсів, які вони отримали залежить економічний розвиток територій та всієї України в цілому. Вирішення проблем аграрної сфери об'єднаних територіальних громад знаходиться у площині державної підтримки малого аграрного підприємництва, посилення державного контролю за діяльністю великих агротрейдерів, а також їх соціальною й фінансовою відповідальністю перед об'єднаними територіальними громадами, землі яких вони орендують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними питаннями із дослідження проблематики малого аграрного підприємництва в розвитку об'єднаних територіальних громад займалися такі науковці Інституту економіки НАНУ, Інституту аграрної економіки НААН України, як Шемякін Д., Фінагіна О. В., Лисецький А. С., Онищенко О. М., та інші вітчизняні та іноземні вчені.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання впливу децентралізації на розвиток сільськогосподарської сфери об'єднаних територіальних громад потребує деталізації та подальших наукових досліджень.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є: дослідити теоретичний аспект організаційно-правових засад формування об'єднаних територіальних громад в Україні, оцінити актуальний стан малого аграрного бізнесу та простежити його взаємозв'язок з діяльністю об'єднаних територіальних громад з метою економічного розвитку регіону.

Методологія проведення дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових методів пізнання та спеціальних методів економічних досліджень, а саме: аналізу та синтезу, узагальнення і порівняння, системно-структурний і порівняльний аналіз, систематичний метод пізнання економічних процесів і явищ, індексний метод і метод статистичних групувань для аналізу діяльності ОТГ у розвитку агропромислового комплексу України.

Викладення основного матеріалу. У статті розглянуто теоретичний аспект організаційно-правових засад формування об'єднаних територіальних громад в Україні, оцінено актуальний стан малого аграрного бізнесу та розкрито його основні взаємозв'язки із діяльністю об'єднаних територіальних громад з метою економічного розвитку регіону.

У ході дослідження було визначено, що в Україні заходи державної влади є основним гальмом розвитку агропромислового підприємництва в ОТГ, тому що створює вкрай несприятливий клімат для розвитку малого та середнього підприємництва або взагалі забороняє його. Вже багато років поспіль суттєвою проблемою розвитку аграрно спрямованих ОТГ залишаються джерела формування бюджету, якими загалом виступають місцеві податки. Обмеження доходів агропідприємств й населення полягає у низькій ефективності підприємств сільського господарства, основною причиною якої є низька заробітна плата селян. Причиною такої проблеми в сільськогосподарській галузі є низька продуктивність праці, яка формує додану вартість агропродукції.

Досліджуючи структуру українського малого аграрного бізнесу, його гравців у ОТГ було виділено дві великі групи:

1. Фермери та агровиробники, які проживають й працюють в сільській місцевості. Вони живуть у громаді, в межах земель якої орендують паї, сплачують усі необхідні податки, забезпечують жителів ОТГ робочими місцями, готовою сільськогосподарською продукцією за доступними цінами.

2. Сільськогосподарські виробники, які зареєстровані в українських містах, проте використовують землю громади, сплачуючи тільки за оренду сільськогосподарських угідь, виснажуючи їх, через недотримання сівозмін. Такі аготрейдери користуються державною підтримкою, пільговими кредитами й іншими преференціями, отримують надприбутки й жодним чином не сприяють розвитку сільськогосподарських територій та громади.

Так партнерства й кооперації між великими агрохолдингами і малими агровиробниками об'єднаних територіальних громад сприятимуть не тільки розвитку малого аграрного бізнесу в Україні, але й соціально-економічному розвитку громади та сільських територій у цілому.

Проаналізувавши досвід функціонування малого агробізнесу в громадах було виділено такі основні бар'єри розвитку господарської діяльності агровиробників в сільській місцевості, потреба у фінансовій підтримці з боку держави малого агробізнесу як складової аграрної реформи, необхідність у консультаціях з питань законодавства та мікроекономіки, попиту-пропозиції, а також пошуку партнерів, потреба в ухваленні Закону України «Про малий бізнес на селі», відсутність детально розроблених механізмів взаємодії малого бізнесу з місцевою владою, високий рівень невизначеності у питаннях соціального захисту як самих аграріїв, так і найманих працівників, потреба у значних фінансових інвестиціях. Важливим завданням розвитку малого аграрного бізнесу в ОТГ є забезпечення взаємодії в організаційному, фінансово-інвестиційному, соціальному, консультативно-освітньому та аналітичному напрямках. Так сьогодні в Україна вже імplementовано такі програми підтримки малого та середнього підприємництва в громадах на державному рівні.

Галузь застосування результатів. Результати наукового дослідження проблематики малого аграрного підприємництва в розвитку об'єднаних територіальних громад можуть бути використані у сфері державного регулювання агробізнесу та об'єднаними територіальними громадами для підтримки місцевих агровиробників.

Висновки відповідно до статті. Саме агропромислова сфера громади є основним засобом забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних ОТГ та ефективного функціонування сільських територій, тому що з розвитком фермерства збільшуються можливості вирішення проблеми зайнятості на селі та відродження територій в цілому. Саме тому державна підтримка агровиробників є важливим кроком для того, щоб отримати кошти на розвиток малого бізнесу у секторі АПК.

Ключові слова: децентралізація, об'єднані територіальні громади, малий агробізнес, фермерське господарство, державна підтримка, програма фінансування, економічний розвиток регіону.

МЕСТО МАЛОГО АГРАРНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН

Шишкин В. А.

Актуальность темы исследования. В Украине продолжает расти количество организаций холдингового типа и их земельный банк, «вытесняя» с аграрной экономики малых и средних товаропроизводителей, так начиная с 2019 политика государства переориентировалась на усиленную поддержку малых фермерских хозяйств, а после украинской реформы децентрализации именно от эффективности использования руководством объединенных территориальных общин новых инструментов, которые они получили зависит развитие малого и среднего бизнеса.

Постановка проблемы. Сегодня актуализация вопроса местного экономического развития требует значительных финансовых ресурсов от объединенных территориальных общин. А формирование их бюджета зависит от эффективной деятельности аграрного сектора. После украинской реформы местного самоуправления и децентрализации именно от эффективности использования руководством общин новых инструментов и ресурсов, которые они получили, зависит экономическое развитие территорий и всей Украины в целом. Решение проблем аграрной сферы объединенных территориальных общин находится в плоскости государственной поддержки малого аграрного предпринимательства, усиления государственного контроля за деятельностью крупных аготрейдеров, а также их социальной и финансовой ответственностью перед объединенными территориальными общинами, земли которых они арендуют.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретическими вопросами по исследованию проблематики малого аграрного предпринимательства в развитии объединенных территориальных общин занимались такие ученые Института экономики НАНУ, Института аграрной экономики НААН Украины, как Шемякин Д., Финагина О. В., Лисецкий А. С., Онищенко А. Н. и другие отечественные и иностранные ученые.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Вопрос влияния децентрализации на развитие сельскохозяйственной сферы объединенных территориальных общин требует детализации и дальнейших научных исследований.

Постановка задачи, цели исследования. Целью статьи является исследовать теоретический аспект организационно-правовых основ формирования объединенных территориальных общин в Украине, оценить актуальное состояние малого аграрного бизнеса и проследить его взаимосвязь с деятельностью объединенных территориальных общин с целью экономического развития региона.

Методология проведения исследования. В работе использованы совокупность общенаучных методов познания и специальных методов экономических исследований, а именно: анализа и синтеза, обобщения и сравнения, системно-структурный и сравнительный анализ, систематический метод познания экономических процессов и явлений, индексный метод и метод статистических группировок для анализа деятельности ОТО в развитии агропромышленного комплекса Украины.

Изложение основного материала. В статье рассмотрены теоретический аспект организационно-правовых основ формирования объединенных территориальных общин в Украине, оценен актуальное состояние малого аграрного бизнеса и раскрыто его основные взаимосвязи с деятельностью объединенных территориальных общин с целью экономического развития региона.

В ходе исследования было определено, что в Украине меры государственной власти является основным тормозом развития агропромышленного предпринимательства в ОТО, потому что создают крайне неблагоприятный климат для развития малого и среднего предпринимательства или вообще запрещают его. Уже много лет существенной проблемой развития аграрно направленных ОТЛ остаются источники формирования бюджета, которыми вообще выступают местные налоги. Ограничения доходов агропредприятий и населения заключается в низкой эффективности предприятий сельского хозяйства, основной причиной которой является низкая заработная плата крестьян. Причиной такой проблемы в сельскохозяйственной отрасли является низкая производительность труда, которая формирует добавленную стоимость агропродукции.

Исследуя структуру украинского малого аграрного бизнеса, его игроков в ОТО было классифицировано в две большие группы:

1. Фермеры и агропроизводители, проживающие и работающие в сельской местности. Они живут в обществе, в пределах земель которой арендуют паи, платят все необходимые налоги, обеспечивают жителей ОТО рабочими местами, готовой сельскохозяйственной продукцией по доступным ценам.

2. Сельскохозяйственные производители, которые зарегистрированы в украинских городах, однако используют землю общины, оплачивая только аренду сельскохозяйственных угодий, истощая их из-за несоблюдения севооборотов. Такие аготрейдеры пользуются государственной поддержкой, льготными кредитами и другими преференциями, получают сверхприбыли и никоим образом не способствуют развитию сельскохозяйственных территорий и общества.

Так партнерства и кооперации между крупными агрохолдингами и малыми агропроизводителями объединенных территориальных общин могут поспособствовать не только развитию малого аграрного бизнеса в Украине, но и социально-экономическому развитию общества и сельских территорий в целом.

Область применения результатов. Результаты научного исследования проблематики малого аграрного предпринимательства в развитии объединенных территориальных общин могут быть использованы в сфере государственного регулирования агробизнеса и объединенными территориальными общинами для поддержки местных агропроизводителей.

Выводы в соответствии со статьей. Именно агропромышленная сфера общества является основным средством обеспечения социально-экономического развития объединенных территориальных общин и эффективного функционирования сельских территорий, потому что с развитием фермерства увеличиваются возможности решения проблемы занятости на селе и возрождение территорий в целом. Именно поэтому государственная поддержка мелких агропроизводителей является важным шагом для того, чтобы получить средства на развитие малого бизнеса в секторе АПК.

Ключевые слова: децентрализация, объединены территориальные общины, малый агробизнес, фермерское хозяйство, государственная поддержка, программа финансирования, экономическое развитие региона.

THE PLACE OF SMALL AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES

Shyshkin Viktor

Relevance of research topic. The number of Ukrainian holding-type organizations and their land bank continues to grow, «displacing» small and medium-sized producers from the agricultural economy. Since 2019,

state policy has been refocusing on forced support for small and small-scale farms, and after the Ukrainian decentralization reform the leadership of the united territorial communities of the new tools they received depends on the development of small and medium-sized businesses.

Formulation of the problem. Today, the actualization of local economic development requires significant financial resources from the united territorial communities. And the formation of their budget depends on the effective agricultural sector operation. After the Ukrainian reform of local self-government and decentralization, the economic development of the territories and of Ukraine as a whole, depends on the using of new tools and resources by the community leadership. The solution of the agrarian sphere problems of the united territorial communities is in the plane of small agrarian entrepreneurship state support, strengthening of the state control over the activity of large agro-traders, as well as their social and financial responsibility to the united territorial communities.

Analysis of recent research and publications. Theoretical questions on the study of small agrarian entrepreneurship in the development of united territorial communities were engaged in such scientists of the Institute of Economics of NASU, Institute of Agrarian Economics of NAAS of Ukraine, as Shemyakin D., Finagina O. V., Lysetsky A. S., Onishchenko O. M., and other national and foreign scientists.

Selection of unexplored parts of the general problem. The issue of the impact of decentralization on the agricultural sector development of the united territorial communities needs to be detailed and further researched.

Setting the task, the purpose of the study. The article aim is to investigate the theoretical aspect of organizational and legal foundations of the formation of united territorial communities in Ukraine, assess the small agricultural business current state and trace its relationship with the activities of united territorial communities for economic development.

Method or methodology for conducting research. The set of general scientific methods of cognition and special methods of economic research are used in the work. Among them: analysis and synthesis, generalization and comparison, system-structural and comparative analysis, systematic method of cognition of economic processes and phenomena, index method and method of statistical groupings for analysis of united territorial communities activity development of the agro-industrial complex of Ukraine.

Presentation of the main material (results of work). The article considers the theoretical aspect of organizational and legal foundations of the united territorial communities formation in Ukraine, assesses the current state of small agricultural business and reveals it's main relationships with the united territorial communities activities for region economic development.

Territorial communities are voluntary associations of residents of city, village and settlement councils, which directly receive funding from the state budget for the development of education, medicine, sports, culture, and social protection. Financial support from the state gives more opportunities to local communities to implement their own projects. The more active the territorial community, the more projects will be implemented and the territorial community profitability level will be higher, which it will spend on the development of territories. This is the main incentive to attract additional investment to improve people's living standards. In 2020, the Ukrainian Cabinet of Ministers adopted 24 orders on the definition of administrative centers and approval of regional community's territories. There are 1469 territorial communities in our country. After the launch of the decentralization process in Ukraine – the transfer of powers and resources to places from which the community itself determines the direction of funding, small communities require for resource lack for rural development. The solution has been a decision to consolidate several councils by merging, which allowed communities to use common resources for territorial development.

Ukraine owns 60.3 million hectares, which is about 6% of Europe's territory. There are 32.7 million arable land hectares of land in the structure of Ukrainian agricultural territory, of which almost 9 million are used as pastures, hayfields and other agricultural lands. The quarter of agricultural land was never distributed, remaining on the balance of the state. Thus, state and the communal property include 10.5 million hectares of agricultural land, which is 26% of the total area, of which 3.2 million hectares – in the permanent use of state enterprises, 2.5 million hectares – in stock, and the rest – for rent. Almost 40% of the total number of Ukrainian enterprises in the agricultural sector and 38% of the area of agricultural land cultivated by agricultural enterprises are absorbed by agricultural holdings and large agricultural traders. On June 1, 2019, there were more than 160 large agricultural holdings in the country, they cultivate more than 3.6 million hectares of agricultural land. Thus, today in Ukraine the number of holding-type organizations and their land bank continues to grow, «displacing» small and medium-sized producers from the agricultural economy.

The community agrarian branch is a complex multi-sectoral system, the individual subsystems of which are unevenly represented in different territorial formations, but are in close interaction with each other. The role of small agrarian businesses in the development of united territorial community's agriculture is constantly growing. In recent years, the share of farms has increased by 30%. With the development of farming in the agricultural regions of Ukraine, the opportunities to solve the problem of employment in rural areas and the revival of territories in general are increasing. Therefore, state support for agricultural producers is an important step in order to obtain funds for small business development in the agro-industrial sector. If earlier the preference of vectors of state support was in large agro-traders, then from 2019 the policy of the state was reoriented to the strengthened support of small and small-scale farms. Such support is confirmed by financial preferences for small agribusiness through regional branches of the Ukrainian State Farm Support Fund. Agricultural cooperatives will receive state

support through cooperation with the Ministry of Agriculture of Ukraine with the assistance of the Department. Thus, today the promissory note form of payment has been abolished, and 70% of the cost of their equipment has been reimbursed for cooperatives.

As a result of the crisis of 2014-2016, many Ukrainians started doing business and many successful cases of micro and small agricultural enterprises operating in the regions appeared in the country. However, barriers to rural development are a lack of financial resources and a lack of economic knowledge. Therefore, in order to maximally support farms and agro-industrial entrepreneurship in rural areas by the state, high-quality interaction and communication on the ground is needed. Thus, in addition to financial support, the state program also includes advising agricultural producers. Experienced specialists will help to structure the business, calculate the financial and create a business plan. In 2020, the budget of financial support for the agro-industrial sector of Ukraine is set at 4 billion UAH, which is only 43% of the limit – does not meet 1% of GDP. the real need for financial state support of a key sector of Ukraine's economy.

The implementation of the program of financing micro and small agribusiness has great potential not only in the country, but also within each united territorial community. Each of them, which participates in the program of state support of small agrarian business, annually receives about 75 thousand UAH of taxes to its budget. On a national scale, this is an additional UAH 75 million (\$ 3.06 million) in taxes to local budgets over 5 years.

The possibility of organizational and legal forms of micro and small agribusiness, according to the current legislation of Ukraine, to hire labor – partially solves the problem of unemployment in rural areas. A significant contribution is also made by micro and small agribusiness in increasing the volume of gross domestic product in Ukraine. Small and medium business in Ukraine brings 55% of gross domestic product to the country's economy, and micro and small business 16%, while in Europe the figure is twice as high, and their efficiency is 10 times higher than in our country. It is the subjects of small and medium-sized businesses in the field of agriculture that are powerful catalysts and stimulators of business activity, determine the unification of all participants in economic relations in the country. Therefore, state support and effective development of united territorial community's agribusiness create the basis for the emergence and functioning of the institutional environment. Thus, giving 12% of Ukraine's GDP and providing jobs for members of the local community, small agribusiness entities need the development of agricultural equipment suppliers, agricultural processors, research institutions that conduct breeding work and develop modern technologies, logistics infrastructure, market structures, as well as institutions of agricultural education. The agro-industrial sphere of the community is the main means of ensuring the socio-economic development of territorial united territorial communities and the effective functioning of rural areas. However, the distribution of agricultural land and land ownership remains an urgent problem for united territorial communities, as in addition to the territorial base, the land is a means of agricultural production. The population of the united territorial community is the main consumer of agricultural products produced by small agricultural enterprises. So, it provides a reproduction of labor for the industry. The vector of development of united territorial community's agricultural production depends on the availability of natural, productive and labor resources of the community. The most energy-intensive are the production of vegetable crops, sugar beets, potatoes, industrial crops, as well as certain livestock industries, which are more often engaged in by farms and small agricultural enterprises.

The study found that in Ukraine, government measures are the main obstacle to the development of agro-industrial entrepreneurship in united territorial communities, because it creates an extremely unfavorable climate for the development of small and medium enterprises or prohibits it altogether. For many years in a row, the sources of budget formation, which are generally local taxes, remain a significant problem in the development of agriculturally oriented united territorial communities. The limitation of incomes of agricultural enterprises and the population is the low efficiency of agricultural enterprises, the main reason for which is the low wages of peasants. The reason for this problem in the agricultural sector is low productivity, which forms the added value of agricultural products.

Examining the structure of Ukrainian small agrarian business, its players in general education were classified into two large groups:

1. Farmers and agricultural producers living and working in rural areas. They live in a society within the lands of which they rent shares, pay all the necessary taxes, provide residents of general education with jobs, finished agricultural products at affordable prices.

2. Farmers who are registered in Ukrainian cities, however, use the land of the community, paying only the rent of agricultural land, depleting them due to non-compliance with crop rotations. Such agro-traders enjoy state support, soft loans and other preferences, receive super-profits and in no way contribute to the development of agricultural areas and society. These are the activities of large agro-industrial holdings, the form of interaction with rural general education and the mechanisms of social responsibility which need to be worked out with the help of the following measures by the government and agricultural producers:

- 1) development and restoration of the infrastructure of the united territorial communities and its elements used by agricultural holdings;

- 2) use of modern ecologically safe agrotechnologies.

- 3) training of qualified specialists in the field of agro-industrial complex, their employment in modern agro-industrial companies.

- 4) state support, restoration and preservation of recreational and health facilities of the united territorial communities, including agricultural lands, which are leased by large agricultural holdings;

5) involvement in the economic activity of the agricultural holding of farms on a partnership basis.

Thus, partnerships and cooperation between large agricultural holdings and small agricultural producers of united territorial communities can contribute not only to the development of small agricultural businesses in Ukraine, but also to the socio-economic development of society and rural areas in general.

The field of application of results. The scientific research results on the problems of small agricultural entrepreneurship in the development of united territorial communities can be used in the field of state regulation of agribusiness and united territorial communities to support local agricultural producers.

Conclusions according to the article. The agro-industrial sphere of the communities is the main means of ensuring the socio-economic development of territorial communities and the effective functioning of rural areas, because the development of farming opportunities increases the problem of rural employment and the revival of territories in general. That is why state support for agricultural producers is an important step to obtain funds for small business development in the agro-industrial sector.

Key words: decentralization, united territorial communities, small agribusiness, farming, state support, financing program, economic development of the region.

JEL Classification: P22, Q13, Q14, Q15, Q18, R11, R53

Актуальність теми дослідження. В Україні продовжує зростати кількість організацій холдингового типу та їх земельний банк, «витісняючи» з аграрної економіки малих та середніх товаровиробників, тому починаючи з 2019 року політика держави переорієнтувалась на посилену підтримку малих та дрібнотоварних фермерських господарств, а після української реформи децентралізації саме від ефективності використання керівництвом об'єднаних територіальних громад нових інструментів, які вони отримали залежить розвиток малого та середнього бізнесу.

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізація питання місцевого економічного розвитку вимагає значних фінансових ресурсів від об'єднаних територіальних громад. А формування їх бюджету залежать від ефективної діяльності аграрного сектору. Після української реформи місцевого самоврядування та децентралізації саме від ефективності використання керівництвом громад нових інструментів та ресурсів, які вони отримали залежить економічний розвиток територій та всієї України в цілому. Вирішення проблем аграрної сфери об'єднаних територіальних громад знаходиться у площині державної підтримки малого аграрного підприємництва, посилення державного контролю за діяльністю великих агротрейдерів, а також їх соціальною й фінансовою відповідальністю перед об'єднаними територіальними громадами, землі яких вони орендують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними питаннями із дослідження проблематики малого аграрного підприємництва в розвитку об'єднаних територіальних громад займалися такі науковці Інституту економіки НАНУ, Інституту аграрної економіки НААН України, як Шемякін Д., Фінагіна О. В., Лисецький А. С., Онищенко О. М., та інші вітчизняні та іноземні вчені.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання впливу децентралізації на розвиток сільськогосподарської сфери об'єднаних територіальних громад потребує деталізації та подальших наукових досліджень.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є: дослідити теоретичний аспект організаційно-правових засад формування об'єднаних територіальних громад в Україні, оцінити актуальний стан малого аграрного бізнесу та простежити його взаємозв'язок з діяльністю об'єднаних територіальних громад з метою економічного розвитку регіону.

Викладення основного матеріалу. Об'єднана територіальна громада (ОТГ) – це добровільне об'єднання жителів сільської, селищної або міської ради, що межують між собою. Ініціювання об'єднання відбувається як за ініціативи голови й органів місцевої влади, так жителями території [1]. Після створення ОТГ проводяться вибори, на яких обирається керуючі органи – голова й депутати об'єднаної територіальної громади, а також старости, що представляють одне або кілька сіл, в залежності від кількості їх населення. Саме керуючі органи ОТГ планують основні напрями розвитку території, затверджують податки та збори, визначають бюджет громади й розподіляють видатки (табл. 1).

Після об'єднання громади отримують самодостатність – їм у власність переходять фінансові ресурси колишніх територіальних громад й відповідні повноваження (табл. 1). Так ОТГ не підпорядковуються районній раді, а самі визначають вектори розвитку території та напрями фінансування зароблених коштів, які вони отримують з таких джерел:

- 1) податки з доходів фізичної особи;
- 2) податки на прибуток підприємств;
- 3) акцизний податок;
- 4) екологічний податок.
- 5) 100% єдиного та земельного податків;
- 6) податок на нерухомість;
- 7) державний бюджет.

Територіальні громади напряму одержують фінансові кошти з державного бюджету для розвитку освіти, медицини, спорту, культури, а також соціального захисту. Фінансова підтримка з боку держави дає більше можливостей територіальним громадам реалізовувати власні проекти. Чим активніша територіальна громада, тим більше проектів буде реалізовано та рівень дохідності територіальної громади буде вищим, який вона

витрачатиме на розвиток територій. Це основний стимул для залучення додаткових інвестицій для покращення рівня життя людей.

Таблиця 1. Функції районних адміністрацій та об'єднаних територіальних громад на підпорядкованих ним територіях

Райадміністрації	Об'єднані територіальні громади
Вирішують питання із забезпечення:	
Законності	Законності
Охорони прав	Охорони прав
Свобод	Свобод
Законних інтересів громадян	Інтересів громадян
Розвитку підприємництва та державної регуляторної політики	Правопорядку
Соціально-економічного розвитку	Соціально-економічного розвитку
Приватизації	Культурного розвитку
Районного бюджету	Бюджету
Фінансів	Фінансів
Обліку	Цін
Управління майном	Управління комунальною власністю
Зовнішньоекономічної діяльності	Зовнішньоекономічної діяльності
Оборонної роботи	Оборонної роботи
Мобілізаційної підготовки	Будівництва
Зайнятості	ЖКГ
Праці	Побутового торгівельного господарства
Будівництва	Громадського харчування
Промисловості	Транспорту
Сільського господарства	Зв'язку
Інфраструктури	Культури
Освіти	Освіти
Охорони здоров'я	Охорони здоров'я
Спорту	Спорту
Науки	Регулювання земельних відносин
Молоді	Захисту довкілля
Використання землі та природних ресурсів	Адміністративно-територіального устрою

Джерело: [1].

У 2020 році Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів й затвердження територій громад областей. Так сьогодні в Україні функціонує 1469 територіальних громад (в тому числі 31 територіальних громад на непідконтрольній території в межах Луганської й Донецької областей). Після запуску в Україні процесу децентралізації, – передачі повноважень та ресурсів на місця, з яких громада сама визначає напрями фінансування, у маленьких громад виникла потреба нестачі ресурсів для розвитку села. Вирішенням проблеми стало прийняття рішення укрупнити кілька рад шляхом об'єднання, що дало можливість використовувати спільні ресурси громадам для розвитку територій [2].

Сьогодні ОТГ на підпорядкованих ним територіях здійснюють контроль за такими сферами життя та напрямками діяльності (табл. 2):

Таблиця 2. Зони відповідальності райадміністрації та об'єднаних територіальних громад

Райадміністрації	Об'єднані територіальні громади
Збереження та раціональне використання державного майна	Здійснення платежів до місцевого бюджету
Стан фінансової дисципліни	Використання прибутків підприємств комунальної власності
Обліку та звітності	Дотримання земельного та природоохоронного законодавства
Використання та охорона земель, лісів, надр, води, повітря та інших природних ресурсів	Забезпечення безперешкодного доступу громадян до водних об'єктів
Охорона пам'яток історії та культури	Додержання житлового законодавства
Дотримання виробниками продуктів стандартів, технічних умов та інших вимог	Дотримання законодавства щодо захисту споживачів
Правила благоустрою	Стан благоустрою населених пунктів
Дотримання санітарних та ветеринарних правил	Якість питної води

Правила поводження з відходами	Правила поводження з відходами
Дотримання правил торгівлі та обслуговування, законодавства про захист прав споживачів	Дотримання цін та тарифів
Дотримання законодавства з питань науки, мови, реклами, освіти, культури, охорони здоров'я, сім'ї, молоді, спорту, соціального захисту населення	Використання коштів фонду обов'язкового навчання, використання коштів установами з надання безоплатної правової допомоги
Охорона праці та її оплата	Охорона праці
Правила експлуатації транспорту та дорожнього руху	Соціальний захист працівників
Дотримання громадського порядку	Правила експлуатації засобів транспорту та зв'язку
Дотримання зобов'язань забудовниками, які залучають кошти фізичних осіб у будівництво житлових будинків	Дотримання законодавства щодо містобудування та дотримання зобов'язань забудовниками, які залучають кошти фізичних осіб у будівництво житлових будинків
Дотримання законодавства про архівні установи	Прикордонна та прибережна торгівля
Виконання заходів цивільного захисту	Забезпечення громадського порядку при проведенні масових заходів

Джерело: [2]

Саме територіальні громади виконують контролюючі функції, які раніше належали Держгеокадастру, за нецільовим використанням землі та за самовільним зайняттям сільськогосподарських угідь (табл. 2). Так за Законом про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин від 01.10.2019 року було вирішено позбавити Держгеокадастр контролюючих функцій та здійснити передачу функції контролю таким структурам:

- 1) сільським, селищним та міським радам (за самовільне зайняття земельних ділянок);
- 2) державній екологічній інспекції (за правопорушення, що мають екологічний характер);
- 3) обласним державним адміністраціям [3].

Україна володіє 60,3 млн га, що складає близько 6% території Європи. У структурі сільськогосподарських земель України рілля складають 32,7 млн га землі, з них майже 9 млн використовуються як пасовища, сінокоси та інші сільськогосподарські землі (рис. 1.):

Рисунок 1. Структура сільськогосподарських земель України, %

Джерело: [4]

Як видно з рис. 1., четверта частина земель сільськогосподарського призначення так і не була розпайована, залишившись на балансі держави. Таким чином у державній та комунальній власності знаходиться 10,5 млн га сільськогосподарських угідь, що складає 26% від всієї площі, з них 3,2 млн га – у постійному користуванні державних підприємств, 2,5 млн га – у запасі, а решта – в оренді. Майже 40% загальної кількості українських підприємств галузі сільського господарства (6 тис.) та 38% площ сільськогосподарських угідь, які оброблюються підприємствами АПК поглинуті агрохолдингами та великими агротрейдерами [5]. Станом на 1 червня 2019 року в країні нараховувалося більше 160 великих агрохолдингів, вони обробляють більше 3,6 млн га сільськогосподарських угідь [6]. Так сьогодні в Україні продовжує зростати кількість організацій холдингового типу та їх земельний банк, «витісняючи» з аграрної економіки малих та середніх товаровиробників (рис. 2).

В нашій країні поділ підприємств на типи здійснюється за статтею 55 Господарського кодексу України. Так суб'єктами мікро підприємництва вважаються такі, кількість працівників яких не перевищує 10 осіб, а річний дохід не перевищує 2 млн євро; суб'єктами малого підприємництва – компанії, персонал яких не перевищує 50 осіб, а рівень доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро; середнього підприємництва – із кількістю працівників до 250 осіб та річним доходом у 50 млн євро [8].

За даними Державної служби статистики України, урожайність зернових та зернобобових культур у 2019 році серед державних підприємств складала 33,8 ц/га, у приватних виробників – 45,8 ц/га, у фермерських господарств – 37,1 ц/га.

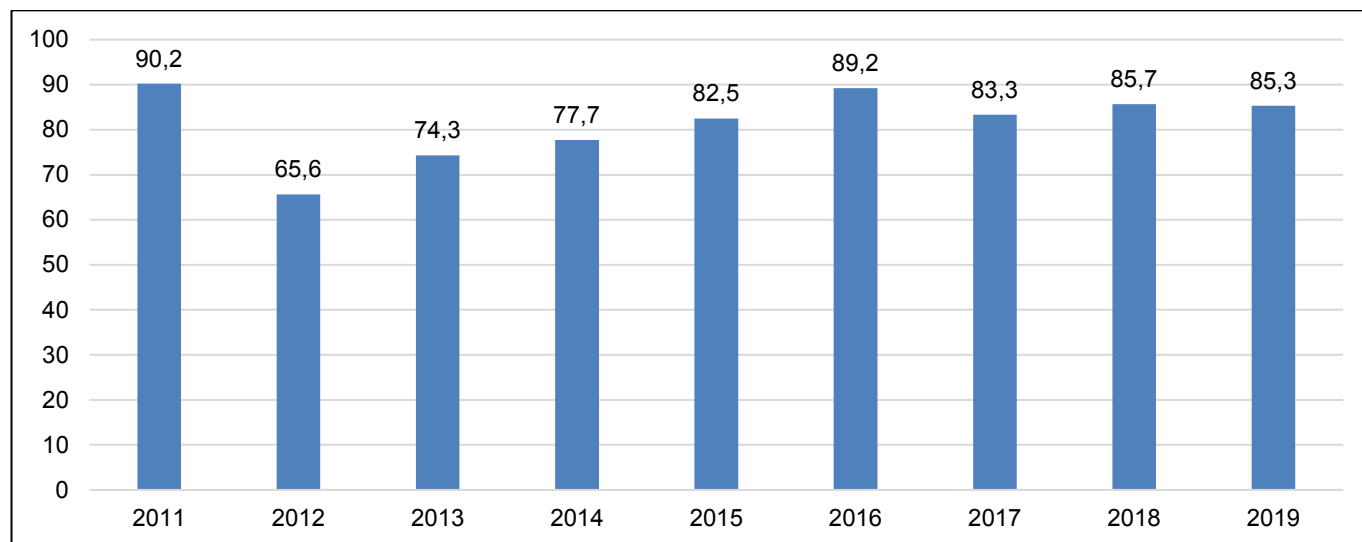

Рисунок 2. Частка мікропідприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання в сільському, лісовому та рибному господарстві України, %

Джерело: Державна служба статистики України [7].

Водночас, державні підприємства обмолотили 229, тис. га земель, приватні компанії – 10,279 млн га, а фермерські господарства тільки 2,341 млн га. Урожайність олійних культур у державних підприємствах становить 14,3 ц/га, у недержавних – 21,7 ц/га, у фермерських господарствах – 19 ц/га (рис. 3.):

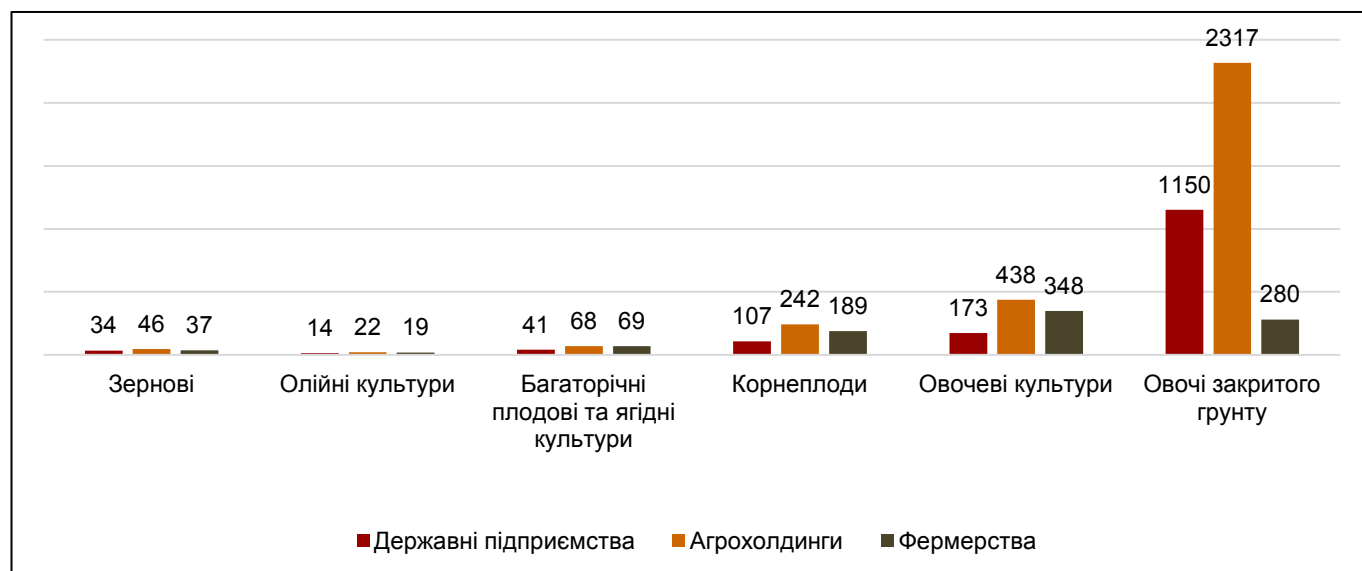

Рисунок 3. Порівняння врожайності державних підприємств, великих агрохолдингів та малих агропідприємств за 2019 МР, ц/га

Джерело: [9]

Аграрна сфера об'єднаних територіальних громад – це складна багатогалузева система, окремі підсистеми якої нерівномірно представлені в різних територіальних утвореннях, проте знаходяться у тісній взаємодії між собою (рис. 4.).

Роль малого аграрного бізнесу в розвитку сільського господарства ОТГ постійно зростає. За останні роки частка фермерських господарств збільшилась на 30%. З розвитком фермерства в аграрних регіонах

Україні збільшуються можливості вирішення проблеми зайнятості на селі та відродження територій в цілому. Тому державна підтримка агровиробників є важливим кроком для того, щоб отримати кошти на розвиток малого бізнесу у секторі АПК.

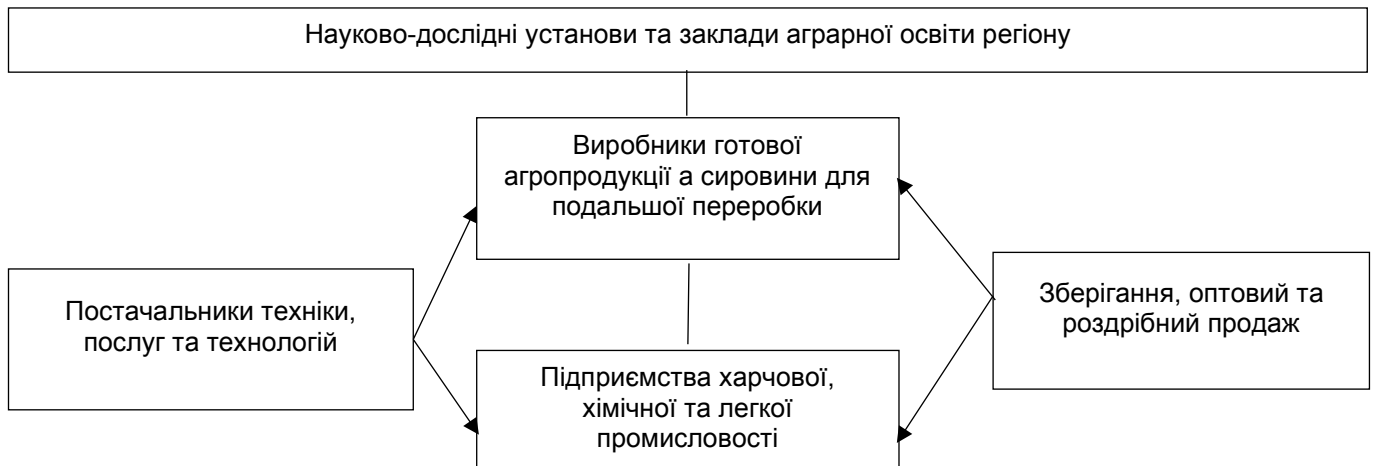

Рисунок 4. Агрегована схема системи аграрної сфери ОТГ

Джерело: [10]

Якщо раніше преференція векторів державної підтримки була у великих агротрейдерів, то з 2019 року політика держави переорієнтувалась на посилену підтримку малих та дрібнотоварних фермерських господарств. Така підтримка підтверджена фінансовими преференціями для малого аграрного бізнесу через регіональні відділення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. Сільськогосподарські кооперативи будуть отримувати державну підтримку через співпрацю з Міністерством агропромислового комплексу України за сприяння Департаменту. Так сьогодні вже скасовано вексельну форму розрахунків, а для кооперативів відшкодовано 70% вартості їх обладнання [9].

Децентралізація – один з головний поштовхів для розвитку малого та середнього агробізнесу на місцевому рівні. Так саме після української реформи децентралізації від ефективності використання керівництвом об'єднаних територіальних громад нових інструментів, які вони отримали залежить розвиток малого та середнього бізнесу [10].

Так у 2019 році, залучаючи об'єднані територіальні громади, держава активно впроваджує програму фінансування мікро- та малого агробізнесу. Перший пілотний конкурс програми проводився у Баришівській громаді, яка має великий земельний фонд з активним місцевим населенням та значний потенціал розвитку. Громада є однією з найбільших в Київській області. Саме в ній 30 листопада 2019 року стартували перша презентація й конкурсний відбір для участі у програмі. Але представники інших громад мають подавати заявки на спеціальній онлайн платформі. Згідно з програмою, що базується на світовому досвіді, підприємці отримують фінансування розміром від 50 до 150 тис. грн. Фінансова підтримка надається з метою розвитку агробізнесу, розвитку тваринництва, придбання техніки й устаткування. У рамках державної програми підтримки планується розвиток від 5 підприємств у кожній громаді кожного року. Взяти участь у програмі можуть підприємці, що бажають розпочати власну справу, розширити вже працюючий бізнес, а також члени ОТГ, які здійснюють господарську діяльність та спрямовані на масштабування агробізнесу.

В результаті кризи 2014–2016 років багато українців почали займатися бізнесом й в країні з'явилося багато успішних кейсів мікро- і малих аграрних підприємств, що працюють в регіонах. Проте бар'єрами розвитку фермерства на селах постає дефіцит фінансових ресурсів та нестача економічних знань. Тому з метою максимальної підтримки фермерських господарств та агропромислового підприємництва на селі з боку держави необхідна якісна взаємодія та комунікація на місцях. Так окрім фінансової підтримки державна програма включає також консультування агровиробників. Досвідчені спеціалісти допоможуть структурувати бізнес, розрахувати фінансовий та створити бізнес-план.

Сьогодні однією із нагальних проблем постає постійне зростання рівня міграції, в результаті якої кількість населення у багатьох сільських громадах стрімко зменшується. Процес урбанізації та міграції за кордон відбувається через відсутність перспектив розвитку в місцях проживання. А програма фінансування мікро- та малого бізнесу може дати імпульс громадянам для започаткування власної підприємницької діяльності та розвитку громади. Адже, якщо громадянин стає підприємцем, у нього формується господарська позиція по відношенню до місця проживання. Розвинений малий бізнес робить спільноту більш здатною до об'єднання з метою поліпшення суспільного життя в регіоні.

Проте станом на 2020 рік обсяг бюджету фінансової підтримки агропромислового сектору України визначається на рівні 4 млрд гривень, що становить лише 43% від встановленого обмеження – не відповідає показнику 1% ВВП, а також реальній потребі у фінансовій державній підтримці ключової галузі економіки України [11].

Впровадження програми фінансування мікро- та малого агробізнесу має великий потенціал не тільки масштабах держави, але й в рамках кожної окремої ОТГ. Кожна об'єднана територіальна громада, що бере участь у програмі державної підтримки малого аграрного бізнесу, щорічно отримує близько 75 тис. грн податків до свого бюджету. У державних масштабах це додатково 75 млн грн (\$ 3,06 млн) податків до місцевих бюджетів протягом 5 років. [12].

Можливість організаційно-правових форм мікро та малого агробізнесу, згідно із чинним законодавством України, наймати робочу силу – частково вирішує проблему безробіття на селі. Вагомий внесок є також мікро та малого агробізнесу в нарощуванні обсягів валового внутрішнього продукту в Україні. Малий і середній бізнес в Україні приносить 55 % валового внутрішнього продукту в економіку країни, а мікро та малий бізнес 16 %, у той час, як в Європі показник вдвічі більший, а їх ефективність у 10 разів вища, ніж у нашій країні [13]. Саме суб'єкти малого та середнього господарювання у сфері АПК є потужними каталізаторами й стимуляторами ділової активності, зумовлюють об'єднання усіх учасників економічних відносин у державі. Тому державна підтримка та ефективний розвиток агробізнесу ОТГ створює підґрунтя для появи й функціонування інституційного середовища [14].

Так, даючи 12% у ВВП України та забезпечуючи робочими місцями членів територіальної громади, суб'єкти малого агробізнесу потребують розвитку підприємств постачальників сільськогосподарського обладнання, підприємств-переробників агропродукції, наукових установ, які проводять селекційну роботу і розробляють сучасні технології, логістичної інфраструктури, ринкових структур, а також закладів аграрної освіти. Саме агропромислова сфера громади є основним засобом забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних ОТГ та ефективного функціонування сільських територій. Проте для ОТГ актуальною проблемою залишається розподіл сільськогосподарських угідь та власності земельних ділянок, оскільки крім територіального базису, земля виступає засобом сільськогосподарського виробництва. Населення об'єднаної територіальної громади є основним споживачем сільськогосподарської продукції, виробленої підприємствами малого аграрного бізнесу. Так воно забезпечує відтворення робочої сили для галузі. Вектор розвитку сільськогосподарського виробництва ОТГ залежить від наявності природних, виробничих та трудових ресурсів громади. Найбільш енергомісткими є виробництво овочевих культур, цукрових буряків, картоплі, технічних культур, а також окремі галузі тваринництва, якими частіше займаються фермерські господарства та малі аграрні підприємства.

В Україні заходи державної влади є основним гальмом розвитку агропромислового підприємництва в ОТГ, тому що створює вкрай несприятливий клімат для розвитку малого та середнього підприємництва або взагалі забороняє його [15]. Вже багато років поспіль суттєвою проблемою розвитку аграрно спрямованих ОТГ залишаються джерела формування бюджету, якими загалом виступають місцеві податки. Обмеження доходів агропідприємств й населення полягає у низькій ефективності підприємств сільського господарства, основною причиною якої є низька заробітна плата селян. Причиною такої проблеми в сільськогосподарській галузі є низька продуктивність праці, яка формує додану вартість агропродукції.

Отже, аналізуючи досвід функціонування малого агробізнесу в громадах було виділено такі основні бар'єри розвитку господарської діяльності агровиробників в сільській місцевості:

- необхідність у фінансовій підтримці з боку держави малого агробізнесу як складової аграрної реформи;
- необхідність у консультаціях з питань законодавства та мікроекономіки, попиту-пропозиції, а також пошуку партнерів;
- потреба в ухваленні Закону України «Про малий бізнес на селі»;
- відсутність детально розроблених механізмів взаємодії малого бізнесу з місцевою владою;
- високий рівень невизначеності у питаннях соціального захисту як самих аграріїв, так і найманих працівників;
- потреба у значних фінансових інвестиціях.

Важливим завданням розвитку малого аграрного бізнесу в ОТГ є забезпечення взаємодії в організаційному, фінансово-інвестиційному, соціальному, консультативно-освітньому та аналітичному напрямках [16]. Так сьогодні в Україна вже імplementовано такі програми підтримки малого та середнього підприємництва в громадах на державному рівні (табл. 3):

Таблиця 3. Заходи державної підтримки малого та середнього агробізнесу

Державна установа	Програма підтримки агробізнесу ОТГ
Міністерство аграрної політики та продовольства України	Бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції.
	Часткова компенсація вартості с/г техніки та обладнання
	Державна підтримка фермерських господарств
	Регіональні програми розвитку АПК
Державна служба зайнятості	Започаткування власного бізнесу за сприяння державної служби зайнятості
Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України	Податкові та митні пільги
	Отримання «зеленого тарифу», за яким закуповується електроенергія, вироблена з відновлюваних джерел: сонця, вітру, води і біомаси.
Антимонопольний комітет України	Державна допомога суб'єктам господарювання
	Портал державної допомоги

Джерело: [17]

Сучасні українські представники малого аграрного бізнесу в ОТГ поділяються на дві великі групи:

1. Фермери та агровиробники, які проживають й працюють в сільській місцевості. Вони живуть у громаді, в межах земель якої орендують паї, сплачують усі необхідні податки, забезпечують жителів ОТГ робочими місцями, готовою сільськогосподарською продукцією за доступними цінами.

2. Сільськогосподарські виробники, які зареєстровані в українських містах, проте використовують землю громади, сплачуючи тільки за оренду сільськогосподарських угідь, виснажуючи їх, через недотримання сівозмін. Такі агротрейдери користуються державною підтримкою, пільговими кредитами й іншими преференціями, отримують надприбутки й жодним чином не сприяють розвитку сільськогосподарських територій та громади.

Мова йде про діяльність великих агропромислових холдингів, форму взаємодії із сільськими ОТГ та механізми соціальної відповідальності яких необхідно відпрацювати за допомогою таких заходів з боку уряду та агровиробників:

1) розбудова та відновлення інфраструктури об'єднаних територіальних громад та її елементів, що використовуються аграрними холдингами;

2) використання сучасних екологічно безпечних агротехнологій.

3) підготовка кваліфікованих фахівців сфери АПК, їх працевлаштування в сучасних агропромислових компаніях.

4) державна підтримка, відновлення й збереження рекреаційних та оздоровчих об'єктів об'єднаних територіальних громад, зокрема сільськогосподарських угідь, які орендують великі агрохолдинги;

5) залучення в господарській діяльності агрохолдингу фермерських господарств на партнерських засадах.

Так партнерства й кооперації між великими агрохолдингами і малими агровиробниками об'єднаних територіальних громад сприятимуть не тільки розвитку малого аграрного бізнесу в Україні, але й соціально-економічному розвитку громади та сільських територій у цілому.

Висновки та рекомендації. Отже, після української реформи децентралізації від ефективності використання керівництвом об'єднаних територіальних громад нових інструментів, які вони отримали залежить розвиток малого та середнього бізнесу. Саме агропромислова сфера громади є основним засобом забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних ОТГ та ефективного функціонування сільських територій, адже саме з розвитком фермерства збільшуються можливості вирішення проблеми зайнятості на селі та відродження територій в цілому. Саме тому державна підтримка агровиробників є важливим кроком для того, щоб отримати кошти на розвиток малого бізнесу у секторі АПК. Так з метою місцевого економічного розвитку, що вимагає значних фінансових ресурсів та правової підтримки з боку держави малого аграрного підприємництва в ОТГ було запропоновано такі заходи:

- вектор фінансів на державну підтримку за ключовими напрямками малого аграрного підприємництва: фермерство, тваринництво, садівництво, компенсація вартості агротехніки та відсотків кредитів;

- деталізація програми державної підтримки малого бізнесу сільськогосподарської галузі;

- раціональне розміщення та спеціалізація сільського господарства, використовуючи такі економічні методи: кредитування агропідприємств, правова підтримка фермерських господарств;

- диверсифікація галузевої структури малого агробізнесу;

- розбудова та відновлення інфраструктури об'єднаних територіальних громад та її елементів, що використовуються аграрними холдингами;

- використання сучасних екологічно безпечних агротехнологій.

- підготовка кваліфікованих фахівців сфери АПК, їх працевлаштування в сучасних агропромислових компаніях.

- державна підтримка, відновлення й збереження рекреаційних та оздоровчих об'єктів об'єднаних територіальних громад, зокрема сільськогосподарських угідь, які орендують великі агрохолдинги;

- залучення в господарській діяльності агрохолдингу фермерських господарств на партнерських засадах.

Таким чином, розвиток малого аграрного підприємництва має прямий вплив на формування бюджету об'єднаних територіальних громад, необхідного для економічного розвитку регіону та процвітання агропромислового сектору України у цілому.

Список використаних джерел

1. Інформаційний портал «Водолага». Що таке ОТГ – простими словами? URL: <https://vodolaga.info/news/shho-take-unitedterritorial-communities-prostymy-slovamy/> (дата звернення: 22.11.2020).

2. Онлайн-платформа «Decentralization.gov.ua». Про формування територіальних громад. Чому в Україні створюють спроможні громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas> (дата звернення: 22.11.2020).

3. Онлайн-платформа новин «Agropolit.com». URL: <https://agropolit.com/news/13876-united-territorial-communities-otrimayut-vid-derjgeokadastru-dvi-osnovni-funktsiyi-kontrolyu-za-zemlyami-solskiy> (дата звернення: 23.11.2020).

4. Аграрно-політичний сайт України «AgroPolit.com». Державний агрохолдинг «Україна» – чому с/г землі у підпорядкуванні Мінагро використовуються неефективно? URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/507-derjavniy-agroholding-ukrayina--chomu-s-g-zemli-u-pidporyadkuvanni-minagro-vikoristovuyutsya-neefektivno> (дата звернення: 23.11.2020).

5. Онлайн-платформа «Latifundist.com». Топ 100 латифундистів України. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#292> (дата звернення: 25.11.2020).
6. Офіційна сторінка українського клубу аграрного бізнесу «Ucab.ua». Агрохолдинги обробляють третину земель усіх сільгосппідприємств. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrokholdingi_obroblyayut_tretinu_zemel_usikh_silgosppidприємств (дата звернення: 25.11.2020).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Показники діяльності суб'єктів господарювання. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 26.11.2020).
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 26.11.2020).
9. Офіційна сторінка Вінницька обласна Асоціація органів місцевого самоврядування. Розвиток аграрного бізнесу в ОТГ. Семінар з питань державної підтримки фермерів пройшов у вінницькому ЦПМС URL: <http://sg.vn.ua/news/rozvytok-agrarnogo-biznesu-v-united-territorial-communities-seminar-z-pytan-derzhavnoyi-pidtrymky-fermeriv-projshov-u-vinnytskomu-tsrm/> (дата звернення: 28.11.2020).
10. Мультимедійна платформа іномовлення України «Ukrinform». ОТГ є «теплицями» для малого та середнього бізнесу – представництво ЄС в Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2493405-united-territorial-communities-e-teplicami-dla-malogo-ta-serednogo-biznesu-predstavnistvo-es-v-ukraini.html> (дата звернення: 28.11.2020).
11. Онлайн-платформа новин «Agropolit.com». Державна підтримка агросектору на 2020-2025 роки – стежитиме за руками законотворців. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/751-derjavna-pidtrimki-agrosektoru-na-2020-2025-roki--slidkuyte-za-rukami-zakonotvortsiv> (дата звернення: 28.11.2020).
12. Онлайн платформа «Agravery.com». В Україні запущено програму з розвитку мікробізнесу у громадах. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-zapuseno-programu-z-rozvitku-mikrobiznesu-u-gromadah> (дата звернення: 29.11.2020).
13. Шемякин Д. Малий та середній бізнес в Україні. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10596576-maliy-ta-seredniy-biznes-v-ukraini-daye-55-vvp-kabmin.html> (дата звернення: 29.11.2020).
14. Фінагіна О. В. Ринкова трансформація в регіоні: особливості розвитку та діагностування: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2005. 228 с.
15. Інформаційний портал «аграрний сектор України». Прогресивні форми організації підприємницької діяльності. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-93/doc-90/> (дата звернення: 30.11.2020).
16. Інформаційна платформа «Buklib.net». Інші форми малого бізнесу в аграрному секторі. URL: <https://buklib.net/books/35084/> (дата звернення: 31.11.2020).
17. Офіційний веб-портал міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Підтримка малого і середнього підприємництва на державному рівні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fd7fb228-3d3c-43d6-a9a5-34eea3e04718&title=PidtrimkaMalogoSermednogoPidprimnitstvaNaDerzhavnomuRivni> (дата звернення: 02. 12. 2020).

References

1. Information portal «Aquarius». What is UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES - in simple words? URL: <https://vodolaga.info/news/shho-take-united-territorial-communities-prostymy-slovamy/>.
2. Online platform «Decentralization.gov.ua». On the formation of territorial communities. Why capable communities are created in Ukraine. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas>.
3. Online news platform «Agropolit.com». URL: <https://agropolit.com/news/13876-united-territorialcommunities-otrimayut-vid-derjgeokadastru-dvi-osnovni-funktsiyi-kontrolyu-za-zemlyami-solskiy>.
4. Agrarian and political site of Ukraine «AgroPolit.com». State Agricultural Holding «Ukraine» – why agricultural land under the Ministry of Agriculture is used inefficiently? URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/507-derjavniy-agroholding-ukrayina--chomu-s-g-zemli-u-pidporyadkuvanni-minagro-vikoristovuyutsya-neefektivno>.
5. Latifundist.com online platform. Top 100 latifundists of Ukraine. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#292>.
6. Official page of the Ukrainian club of agrarian business «Ucab.ua». Agroholdings cultivate a third of the lands of all agricultural enterprises. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrokholdingi_obroblyayut_tretinu_zemel_usikh_silgosppidприємств.
7. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), Business entities' performance indicators. URL: www.ukrstat.gov.ua.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine «Economic Code of Ukraine». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
9. Official page Vinnytsia Regional Association of Local Self-Government Bodies. Development of agrarian business in UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES. A seminar on state support for farmers was held at the Vinnytsia Center for Farmers. URL: <http://sg.vn.ua/news/rozvytok-agrarnogo-biznesu-v-united-territorial-communities-seminar-z-pytan-derzhavnoyi-pidtrymky-fermeriv-projshov-u-vinnytskomu-tsrm/>.
10. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine «Ukrinform». UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES are «greenhouses» for small and medium-sized businesses - the EU representation in Ukraine. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2493405-united-territorialcommunities-e-teplicami-dla-malogo-ta-serednogo-biznesu-predstavnistvo-es-v-ukraini.html>.

11. Online news platform «Agropolit.com». State support for the agricultural sector for 2020-2025 - watch the hands of lawmakers. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/751-derjavna-pidtrimki-agrosectoru-na-2020-2025-roki--slidkuyte-za-rukami-zakonotvortsiv>.

12. Online platform «Agravery.com». A program for the development of microbusiness in communities has been launched in Ukraine. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-zapuseno-programu-z-rozvitku-mikrobiznesu-u-gromadah>.

13. Shemyakin, D. (2019), Small and medium business in Ukraine. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10596576-maliy-ta-seredniy-biznes-v-ukrajini-daye-55-vvp-kabmin.html>.

14. Finagina, O. V. (2005), Rynkova transformatsiia v rehioni: osoblyvosti rozvytku ta diahnostuvannia [Market transformation in the region: features of development and diagnosis], Yuho-Vostok, Donetsk, Ukraine.

15. Information portal «Agricultural sector of Ukraine». Progressive forms of business organization. State support for small business development in Ukraine. URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-93/doc-90/>.

16. Information platform «Buklib.net». Other forms of small business in the agricultural sector. URL: <https://buklib.net/books/35084/>.

17. Official web portal of the Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. Support for small and medium enterprises at the state level. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fd7fb228-3d3c-43d6-a9a5-34eea3e04718&title=PidtrimkaMalogoSerednogoPidprimnitstvaNaDerzhavnomuRiv>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шишкін Віктор Олександрович, кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, менеджменту організацій та логістики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, Україна
e-mail: shishkin.vip@ukr.net
orcid.org/0000-0001-8620-4722
Researcher ID: C-9387-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шишкин Виктор Александрович, кандидат экономических наук, доцент кафедры предпринимательства, менеджмента организаций и логистики
Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, 69600, Украина
e-mail: shishkin.vip@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shyshkin Viktor, Ph. D. in Economical Sciences, Associate Professor of the Entrepreneurship, Organization Management and Logistics Department
Zaporizhzhya National University
st. Zhukovsky, 66, Zaporozhye, 69600, Ukraine
e-mail: shishkin.vip@ukr.net

Рецензент: Горошкова Лідія Анатоліївна, доктор економічних наук.

УДК 331.1:338.43

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-20-27>

УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Білоус В. І.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні пропозиції щодо удосконалення механізмів управління персоналу аграрних підприємств.

Метою статті є виявлення проблем формування та роботи персоналу аграрних підприємств і обґрунтування напрямів розвитку й удосконалення механізмів його управління.

Методологічною основою статті є історичний, монографічний, системно-структурного аналізу і синтезу, статистико-економічні, проблемно-цільовий.

Результати статті. Основними результатами статті є розроблені заходи з удосконалення й напрями розвитку механізмів управління персоналу аграрних підприємств: інституційного, організаційно-економічного, стимулювання і мотивації. Запропоновано в якості нового механізму, який втілює елементи попередніх використовувати ейчар-менеджмент.

Галузь застосування результатів. У навчальних закладах вищої освіти, в управлінні персоналу аграрних підприємств.

Висновки. Основними механізмами управління персоналу аграрних підприємств є інституційний, організаційно-економічний, стимулювання й мотивації. Інституційний являє собою сукупність інститутів як установ, закладів, організацій й нормативно-законодавчих актів щодо регулювання соціально-трудова відносин, ринку праці і зайнятості, а також інституцій як науково-методологічних, методичних розробок та пояснень до них. Організаційно-економічний механізм являє собою сукупність методів і форм організації праці і робочих місць, а також фінансово-економічних чинників та інструментів регулювання персоналу. Останні проявляються у заробітній платі, акціях, дивідендах, нарахуваннях, інших видах фінансового регулювання. Нарешті, вагоме значення має механізм стимулювання й мотивації працівників.

Ключові слова: аграрні підприємства, персонал, управління, механізми, інститути, організаційно-економічний, мотивація, стимули, ейчар-менеджмент, удосконалення.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Белоус В. И.

Предметом исследования являются теоретические основы и практические предложения по совершенствованию механизмов управления персоналом аграрных предприятий.

Целью статьи является выявление проблем формирования и работы персонала аграрных предприятий и обоснование направлений развития и совершенствования механизмов его управления.

Методологической основой статьи являются исторический, монографический, системно-структурного анализа и синтеза, статистико-экономические, проблемно-целевой.

Результаты статьи. Основными результатами статьи являются разработанные меры по совершенствованию и направления развития механизмов управления персоналом аграрных предприятий: институционального, организационно-экономического, стимулирования и мотивации. Предложено в качестве нового механизма, который поглощает элементы предыдущих использовать эйчар-менеджмент.

Область применения результатов. В учебных заведениях высшего образования, в управлении персоналом аграрных предприятий.

Выводы. Основными механизмами управления персоналом аграрных предприятий является институциональный, организационно-экономический, стимулирования и мотивации. Институциональный представляет собой совокупность институтов как учреждений, заведений, организаций и нормативно-законодательных актов по регулированию социально-трудова отношений, рынка труда и занятости, а также институтов как научно-методологических, методических разработок и пояснений к ним. Организационно-экономический механизм представляет собой совокупность методов и форм организации труда и рабочих мест, а также финансово-экономических факторов и инструментов регулирования персонала. Последние проявляются в заработной плате, акциях, дивидендах, начислениях, других видах финансового регулирования. Наконец, большое значение имеет механизм стимулирования и мотивации работников.

Ключевые слова: аграрные предприятия, персонал, управление, механизмы, институты, организационно-экономический, мотивация, стимулы, эйчар-менеджмент, совершенствованию.

IMPROVEMENT AND DEVELOPMENT OF MECHANISMS FOR PERSONNEL MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Bilous Victoria

The subject of the research is theoretical principles and practical proposals for improving the personnel management mechanisms of agricultural enterprises.

The purpose of the article is to identify problems of formation and work of personnel of agricultural enterprises and substantiation of directions of development and improvement of mechanisms of its management.

The methodological basis of the article is historical, monographic, system-structural analysis and synthesis, statistical-economic, problem-target.

The results of the article. The main results of the article are developed measures to improve and develop mechanisms for managing the personnel of agricultural enterprises: institutional, organizational and economic, incentives and motivation. Proposed to use HR-management as a new mechanism that embodies elements of the previous ones.

Field of application of results. In educational institutions of higher education, in personnel management of agricultural enterprises.

Conclusions. The main mechanisms of personnel management of agricultural enterprises are institutional, organizational and economic, incentives and motivations. Institutional is a set of institutions as institutions, establishments, organizations and regulations on the regulation of social and labor relations, labor market and employment, as well as institutions as scientific and methodological, methodological developments and explanations to them. Organizational and economic mechanism is a set of methods and forms of organization of labor and jobs, as well as financial and economic factors and tools for personnel regulation. The latter are

manifested in wages, stocks, dividends, accruals, and other types of financial regulation. Finally, the mechanism of stimulation and motivation of employees is important.

Key words: *agricultural enterprises, personnel, management, mechanisms, institutes, organizational and economic, motivation, incentives, HR-management, improvement.*

JEL Classification: *L23, J21, J43*

Постановка проблеми. В основі менеджменту персоналу аграрних підприємств лежать певні стратегічні орієнтири, тактичні управлінські рішення та інструменти, методи й механізми, з допомогою яких вони втілюються. Першочергове значення серед них займає інституційний механізм у вигляді сукупності законів, постанов, нормативно-законодавчих актів з однієї сторони та державних і регіональних та місцевих установ з регулювання зайнятості населення та ринку праці, соціально-трудових відносин у сільському господарстві та на селі у цілому, - з іншої.

Він функціонує за рахунок прийнятих законів й інших нормативно-законодавчих актів, соціально-трудових та управлінсько-організаційних відносин, впливає на мотивацію і стимулювання персоналу. Значним чином саме інститути й інституції визначають розміри й динаміку підвищення прожиткового мінімуму, заробітної плати, пенсій, акцій і дивідендів, облігацій та в цілому покращення життєвого рівня сільських жителів на основі забезпечення стабільного економічного зростання. До цієї сфери відносяться й інші законодавчі акти, що регулюють функціонування аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти удосконалення системи управління персоналу висвітлюються у працях вітчизняних вчених – В. Г. Андрійчука, Н. І. Василенко, О. А. Грішнєвої, М. І. Долишнього, М. М. Ігнатенка, В. Ю. Лисака, М. Й. Маліка, Л. О. Мармуль, Д. П. Мельничук, Р. П. Олексенка, І. А. Романюк, Г. В. Черевка, О. В. Шебаніної, О. Г. Шпикуляка, В. В. Юрчишина та ін. Однак, незважаючи на чималу кількість науково-теоретичних та прикладних розробок у цій сфері, проблема організації ефективного управління персоналом аграрних підприємств залишається невирешеною і потребує продовження системних поглиблених досліджень.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення проблем формування та роботи персоналу аграрних підприємств і обґрунтування напрямів розвитку й удосконалення механізмів його управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, ще у грудні 1990 р. був прийнятий Закон «Про соціальний розвиток села», який закріпив пріоритетну політику держави в цьому напрямі. Але він не містив дієвих механізмів фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості. Територіальні бюджети більшості регіонів виявилися не в змозі заповнити скорочення державних бюджетних асигнувань на розвиток сільської соціальної сфери. У результаті соціальна сфера сільських територій втратила інвестора в особі колишніх колгоспів і радгоспів і не набула нового в особі органів місцевого самоврядування.

Відсутність фінансування на місцевому рівні призвела до згортання масштабів будівництва, збереження й навіть простого відтворення інженерної та соціальної інфраструктури [1, с. 29]. У результаті цього значно скоротилося інвестування соціальної інфраструктури. Так, у розрахунку на одного сільського жителя витрати на соціальну сферу виявилися в 7,0-8,0 разів меншими, ніж на міського в середньому у країні. У порівнянні з 1990 р., скоротилося введення нового житла в 2,3 разів, шкіл – у 4,0, дитячих дошкільних установ – у 42,0, закладів охорони здоров'я – в 5,0 разів, клубів та будинків культури – у 10,0 разів.

Лише на двох напрямках вдалося не тільки припинити падіння, але і значно наростити темпи. Це газифікація села та індивідуальне житлове будівництво. З 1996 по 2002 рр. було введено в експлуатацію 5,7 тис. км розподільних газових мереж, а за 2000 р. обсяг їх будівництва збільшився в порівнянні з 1990 р. у 2,5 разів. В останні два роки здійснюється Велике державне будівництво автошляхів. Хоча воно не має цільової орієнтації на сільську місцевість, але, безумовно, є значним чинником її розвитку через зростання доступності, отже, й престижності, збільшення можливостей для залучення, праці й проживання кваліфікованих працівників, інноваційного персоналу аграрних підприємств.

Що стосується житлового будівництва, то органи виконавчої влади адміністративних областей прийняли регіональні житлові програми, що передбачають механізм фінансової підтримки індивідуальних забудовників та організаційні заходи надання допомоги при будівництві будинків садибного типу [2, с. 41]. У даний час створені фонди підтримки індивідуального житлового будівництва, іпотечного кредитування, підтримки молодих фахівців та їх сімей. Комплекс вжитих заходів дозволив збільшити обсяги індивідуального житлового будівництва в порівнянні з 2006 р. у 3,3 разів.

Слід зазначити, через непродумані рекомендації науковців та урядові рішення, прийняті у 1992-1995 рр., міжрегіональні економічні взаємозв'язки у сільському господарстві були значною мірою втрачені. В результаті різко скоротилася прибутковість виробництва і можливість фінансування за його рахунок соціальної сфери. Тому навіть відносно помірні податки не змогли справити стимулюючий вплив на сільську інфраструктуру через низьку рентабельність і збитковість значної кількості підприємств, особливо малих і середніх. Також це негативно вплинуло та впливає на зайнятість і ринок праці на селі, демографічну ситуацію й відтворення сільського населення загалом.

Пізніше стало очевидно, що реформи через вказані й інші причини мають бути продовжені не тільки відносно фінансування соціальної сфери, але й щодо адміністративно-територіального устрою та розбудови сільських громад загалом. Попередня ж аграрна реформа вже передбачала передачу об'єктів соціальної інфраструктури на баланс сільських рад та місцевих адміністрацій, проте нормативні акти на цей рахунок не скрізь були виконані.

В результаті кошти на їх утримання як би вилучалися з сільського господарства, що негативно впливало на поведінку і настрої працівників аграрної сфери й позначалося на результатах їх діяльності [3].

Отже, сама передача соціальних об'єктів місцевим органам влади не може вирішити проблему їх збереження та відтворення. Податкова база сільських територій становить 7,0% від усієї податкової бази країни, а на селі проживає майже 30,0% населення. Тому було необхідний перерозподіл коштів через державний бюджет, створення нових видів діяльності на селі. Крім того, низький кваліфікаційний рівень багатьох керівників і фахівців, як уже зазначалося, не дозволяє вчасно зорієнтуватися в мінливих ринкових умовах й сприймати правильно нові виклики й розробляти та виконувати управлінські рішення щодо їх подолання.

Також відбулося значне скорочення кількості сільських жителів, знелюднення сільських населених пунктів. Кардинальні зміни здійснилися й у засобах комунікацій, відпочинку, навчанні через розвиток віртуальних технологій, телекомунікацій, появу нових матеріалів, засобів і технологій, автоматизацію й механізацію виробничих процесів, удосконалення житлово-комунального господарства [4, с. 33]. Саме цими обставинами була продиктована необхідність прийняття у квітні 2014р. Урядом країни «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» в Україні. Справжнє прискорення сучасних реформ пов'язане з прийняттям 05 лютого 2015р. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Цього ж року Кабінет Міністрів України затвердив Методику формування спроможних територіальних громад.

Станом на 20 червня 2020 р. в Україні було утворено 1470 територій громад та їх центрів. 17 липня того ж року Верховна Рада прийняла Постанову «Про утворення й ліквідацію районів», тим самим затвердивши 136 адміністративних районів замість 490. У жовтні 2020 р. були проведені вибори керівних органів місцевого самоврядування, що дало можливість продовжити зміни всіх гілках виконавчої влади. Новий розвиток одержали організація та порядок фінансової діяльності місцевих сільських і міських громад; утримання й відтворення закладів освіти, охорони здоров'я, закладів і об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури. Названі важливі заходи направлені на впорядкування організації сільських територій, покращення умов діяльності на селі, підвищення престижності сільського способу життя, отже, й відтворення персоналу аграрних підприємств.

Принаймні, кваліфіковані фахівці та менеджери матимуть значно більшу мотивацію жити й працювати у сільській місцевості. Цьому сприяло й прийняття та виконання Постанови № 117 від 10 лютого 2000 р. «Про вдосконалення кадрового забезпечення агропромислового комплексу» з ініціативи Міністерства сільського господарства України; Наказу №217 від 27 березня 2007 р. Міністерства аграрної політики і «Про розвиток системи аграрної освіти та удосконалення підготовки кадрів для агропромислового комплексу»; Указу Президента України № 45/2012 «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки»; Наказу №1213 від 24.11.2015 р. Міністерства освіти і науки України «Про створення Ради з питань аграрної освіти»; Кодексу законів про працю України, 2019 р.

Важлива роль у цих та інших документах відводиться системі аграрної освіти та її забезпечення на інноваційних засадах. Також ними передбачаються концептуальні напрями регулювання ринку праці та зайнятості на селі, а саме: формування у керівників і фахівців високого рівня професіоналізму, управлінської культури, підприємницьких навичок для роботи в ринкових економічних умовах; підвищення мотивації праці працівників до високої ефективності виробництва й збереження довкілля.

Це й поліпшення роботи з професійної орієнтації серед учнів сільських загальноосвітніх шкіл з метою залучення їх на навчання в аграрні навчальні заклади початкової, середньої та вищої професійної освіти; удосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарських і переробних галузей, з орієнтацією на безперервність їх навчання протягом трудової діяльності [5, с. 75]. Знову ж таки йде мова про подальший розвиток соціальної інфраструктури сільських територій як одного з головних чинників закріплення кадрів, поліпшення якості життя на селі.

Слід зазначити, що, незважаючи на складну ситуацію з фінансуванням науки й освіти у країні, було зроблено все необхідне для підтримки потенціалу освітніх установ аграрного спрямування. Вдалося зберегти всі 22 аграрні університети - заклади вищої освіти (ЗВО), значну частину середніх спеціальних й професійно-технічних навчальних закладів [6, с. 142]. У відповідності до основних положень та напрямів аграрної політики була відкрита підготовка з цілого ряду нових освітніх програм, - туризму й готельно-ресторанного господарства, технологій продуктів харчування, біржової діяльності, державного управління.

Це дозволило збільшити прийом студентів з управлінських, виробничих та економічних спеціальностей. Покращилися якісні характеристики вступників. Частка сільської молоді серед студентів зросла з 44,0 до 60,8%, у коледжах вона досягає 74,0%. Також введення інструментів Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) сприяло покращенню якісного складу студентів, запобігало порушенням, зловживанням, проявам корупції. Однак на багатьох сільських територіях все ще не відбувається помітного поліпшення кадрового складу працівників через низьке закріплення випускників (близько 30,0%).

Нормативно-правові акти, які приймаються, не завжди враховують особливості соціального забезпечення аграрної сфери економіки, принципи розселення та функціонування сільських поселень. З метою подальшого розвитку аграрної діяльності, подолання кризових явищ в агропромисловому виробництві та його зростання, підвищення соціальної захищеності сільських жителів необхідними є такі важливі заходи [7, с. 85]: удосконалення функціонування селянських господарств, особистих господарств та інших малих форм підприємництва на селі; реєстрація великих агрохолдингів у місцях їх діяльності для збільшення податкової бази села; підтримка альтернативних видів діяльності на рівні держави й місцевих

громад; дієва політика регулювання ринку праці та зайнятості, особливо її мотивації. На рівні аграрних підприємств заходи з її підвищення представлені на рис. 1.

Організаційно-економічні заходи з розвитку персоналу аграрних підприємств наразі поділяються на короткострокові (тактичні) і довгострокові (стратегічні) [8, с. 178]. Стратегічними завданнями є наступні: стимулювання сукупного попиту на робочу силу; регулювання якісного складу і структурних пропорцій на ринку праці сільських територій; підвищення мобільності та гнучкості працівників; недопущення несприятливих тенденцій, пов'язаних з падінням обсягів виробництва, інвестиційної активності, що призводять до нестабільності в організації системи робочих місць. Також потрібне всебічне обґрунтування обмеження умов, що спонукають подальше вивільнення трудових ресурсів, перш за все з галузей сільського господарства та соціальної інфраструктури сільських територій.

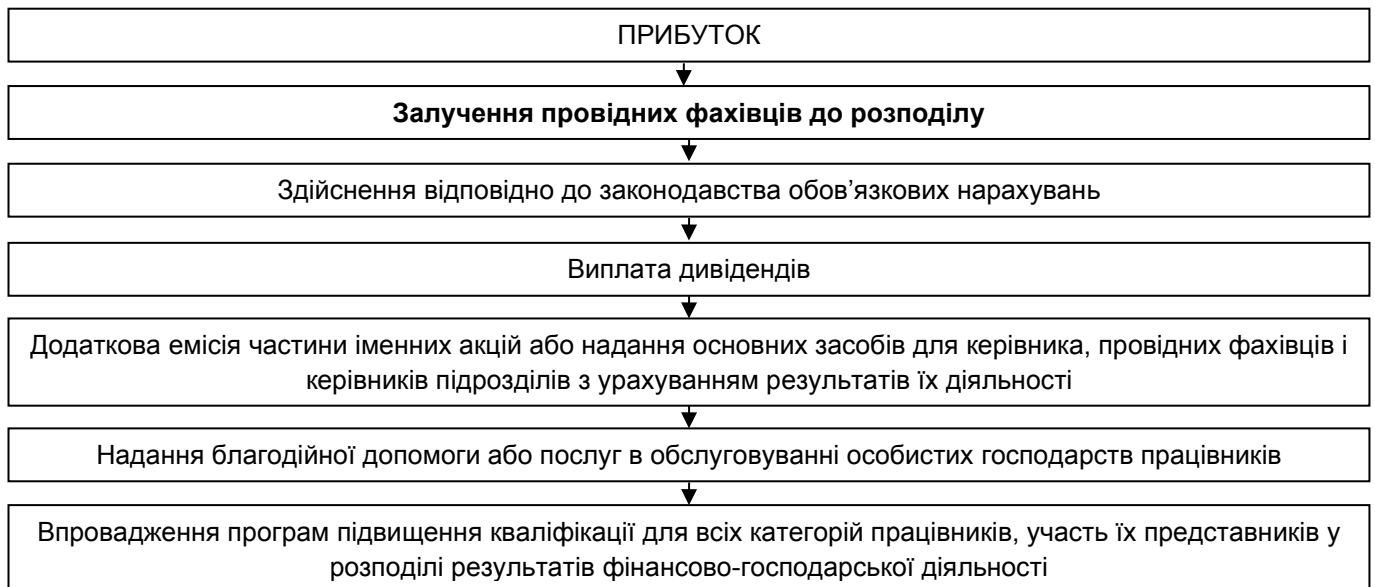

Рисунок 1. Заходи підвищення мотивації персоналу аграрних підприємств

До них також можна віднести реалізацію стратегічних заходів щодо поступового зниження природного рівня безробіття в економіці, державний захист інтересів працівників, їх грошових доходів і накопичень від впливу великих макроекономічних і структурних зрушень, інфляції [9, с. 83]. Серед короткострокових завдань можна виділити: створення системи ефективного управління сукупною пропозицією робочої сили у сільському господарстві, формування механізму ефективного управління цінами на неї, організацію суспільних робіт. Також це удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів серед зайнятого та незайнятого сільського населення з метою підвищення якості ресурсного потенціалу працівників. Нарешті, йдеться й про забезпечення сприяння зайнятості слабо захищених категорій працівників, створення необхідних умов щодо пом'якшення довготривалого і, тим більше, масового безробіття на селі.

Одним з основних завдань є здійснення соціальної експертизи інвестиційних програм і проектів, що реалізуються за участю держави. До цих завдань в реалізовується програмі зайнятості додаються наступні: впровадження конкретних форм взаємовідносин на ринку праці з урахуванням стратегії розвитку суб'єктів аграрного господарювання, індикативного планування та вдосконалення нормативно-правової бази в сфері соціально-трудових відносин і зайнятості [10, с. 41]. Програмами сприяння зайнятості також передбачаються заходи по розширенню можливостей і покращенню умов розвитку альтернативних форм зайнятості, професійне консультування безробітних громадян з метою визначення можливостей їх діяльності в якості підприємців, навчання основам підприємницької діяльності, консультування з питань організації підприємництва, фінансова підтримка на стадії становлення власної справи.

Охорона праці у сільському господарстві є одним з актуальних напрямів регулювання зайнятості, тому має певний вплив на формування ринку робочої сили. Виробничий травматизм і професійна захворюваність продовжують залишатися однією з проблем аграрного виробництва. Тому Колегією Міністерства сільського господарства України був схвалений наказ [11, с. 122]. Основними заходами при цьому визначені забезпечення контролю за своєчасним і якісним навчанням працівників сільського господарства з охорони праці та за проведенням відповідних інструктажів; безпечної експлуатації небезпечних виробничих об'єктів; створення регіональних центрів навчання з питань охорони праці на базі кафедр охорони праці аграрних освітніх установ і т.п. Основними розробниками відповідних програм з охорони праці можуть бути: Державні служби з праці та зайнятості; міністерства, держслужби, відомства; адміністрації міст і районів; економічне співтовариство (форум, конгрес) учених-аграрників; органи нагляду і контролю; заклади вищої освіти; профспілки, громадські організації.

Програмні розробки повинні бути націлені на зниження рівня професійної захворюваності і виробничого травматизму; скорочення кількості працівників, зайнятих у несприятливих умовах праці; вдосконалення

системи підготовки та підвищення кваліфікації керівників, фахівців і працівників з охорони праці. Також організаційно-економічними завданнями є соціально-медична реабілітація потерпілих від нещасних випадків на виробництві; підвищення привабливості робочих місць і завершення атестації робочих місць на підприємствах галузей аграрної економіки, мотивація працівників (рис. 2).

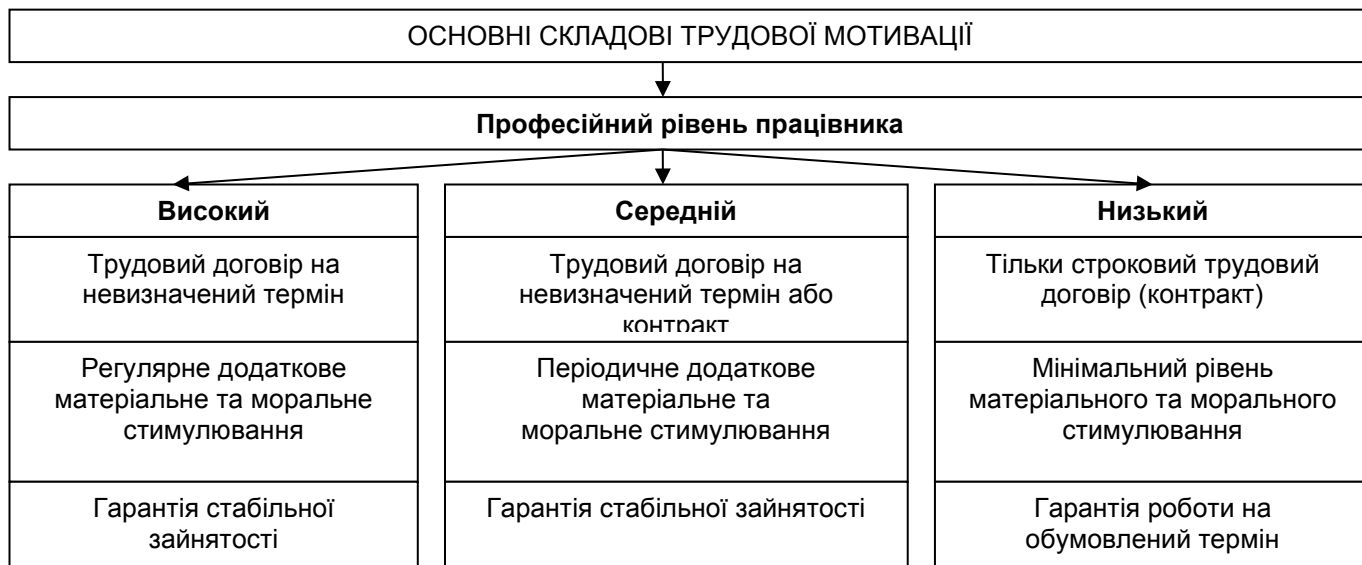

Рисунок 2. Формування трудової мотивації персоналу аграрних підприємств з урахуванням професійного рівня.

Загальну структуру фінансування заходів з охорони праці за джерелами можуть формувати кошти аграрних підприємств і організацій – 45,0%, регіональних відділень Фонду соціального страхування – 50,0%, – бюджетні видатки – 5,0%. Результатами втілення їх програм має бути зниження виробничого травматизму, професійної і загальної захворюваності, поліпшення умов праці, соціальний захист потерпілих на виробництві від нещасних випадків та професійних захворювань, підвищення рівня управління охороною праці, збереження здоров'я працівників сфер виробництва з найбільшими проявами травматизму.

У процесі дослідження було виявлено, що в результаті вжитих заходів на державному і місцевому рівнях, реалізації цільових програм поліпшення умов і охорони праці ситуація в галузі охорони праці стала покращуватися [12, с. 227]. Зроблені важливі кроки з посилення вимог охорони праці, відновлення даної служби в аграрних підприємствах, введені мінімальні нормативи фінансування робіт з охорони праці, вдосконалюється система управління її розвитком. За останні три роки витрати на охорону праці систематично зростали. Взагалі ж матеріальне стимулювання праці має важливе значення для розвитку працівників, а їх самоудосконалення є його вагомим чинником (рис. 3).

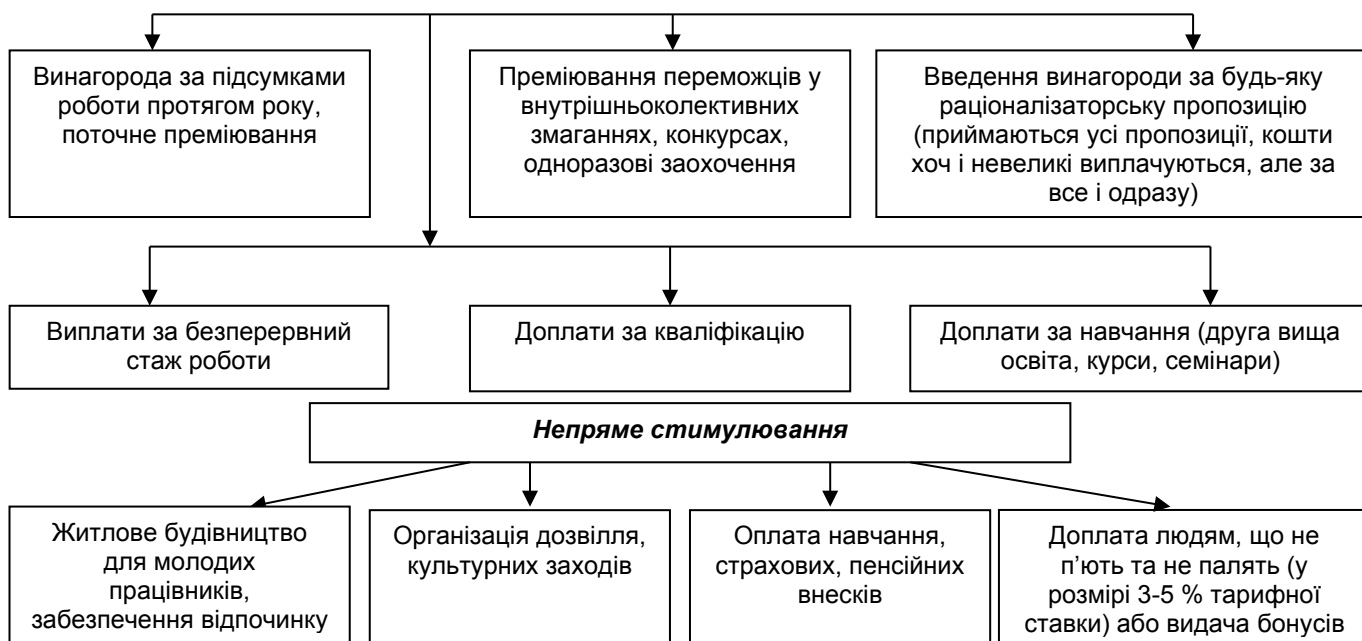

Рисунок 3. Система матеріального стимулювання працівників сільського господарства

Як свідчить рис. 3, доцільно також стимулювати здоровий спосіб життя сільських жителів, активну громадську позицію, волонтерство, підвищення рівня їх освіти та світогляду [13, с. 81]. Основні ж функції державного регулювання зайнятості та ринку праці на селі, державно-приватного партнерства щодо підтримки нових засад формування персоналу аграрних підприємств повинні полягати, в першу чергу, у створенні, модернізації і збереженні робочих місць, формуванні ефективних механізмів їх санації в збиткових господарствах і підтримці у перспективних.

Висновки. Основними механізмами управління персоналу аграрних підприємств є інституційний, організаційно-економічний, стимулювання й мотивації. Інституційний являє собою сукупність інститутів як установ, закладів, організацій й нормативно-законодавчих актів щодо регулювання соціально-трудова відносин, ринку праці і зайнятості, а також інституцій як науково-методологічних, методичних розробок та пояснень до них.

Організаційно-економічний механізм являє собою сукупність методів і форм організації праці і робочих місць, а також фінансово-економічних чинників та інструментів регулювання персоналу. Останні проявляються у заробітній платі, акціях, дивідендах, нарахуваннях, інших видах фінансового регулювання. Нарешті, вагоме значення має механізм стимулювання й мотивації працівників.

Слід зазначити, що вказані механізми не функціонують ізольовано один від одного. Також вони постійно розвиваються, змінюють складники й напрями впливу. Так, з розвитком корпоративних підприємств та корпоративної культури у вітчизняних підприємствах в останнє десятиріччя розвивається ейчар-менеджмент. Його функції є значно ширшими за роботу відділів кадрів і полягають не тільки у підборі персоналу, але й у брендингу аграрних підприємств та позиціонуванні роботодавців.

Список використаних джерел

1. Мармуль Л. О. Принципи та механізми управління й регулювання розвитку трудових ресурсів аграрних підприємств. *Економічний вісник університету*. Вип. 40. 2019. С. 25-31.
2. Василенко В. А. Теорія і практика розробки управлінських рішень: навч. посіб. К., 2012. С. 37-44.
3. Ігнатенко М. М. Проблеми та перспективи підвищення зайнятості сільського населення на засадах соціальної відповідальності агробізнесу. *Ефективна економіка*. № 12. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2015>
4. Григор'єв Л. Управління персоналом і регулярний менеджмент. *Робота сьогодні*. 2015. № 5. С. 32-34.
5. Мармуль Л. О., Романюк І. А. Удосконалення структури ринку праці сільських територій шляхом розвитку підприємств сільського зеленого туризму. *Економічний вісник університету*. Вип. 38. 2018. С. 70-77.
6. Грузіна І. А., Дериховська В. І. Проблеми розвитку персоналу в системі стратегічного управління підприємством: монографія. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 252 с.
7. Науменко І. В. Формування політики товаророзподілу в інтегрованих структурах. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 4. С. 83-87.
8. Ігнатенко М. М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: монографія. Херсон: Айлант, 2010. 238 с.
9. Мармуль Л. О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. *Економіка АПК*. № 7. 2016. С. 80-86.
10. Олексенко Р. І. Управління персоналом у сучасних умовах господарювання. *АгроСвіт*. 2018. № 14. С. 41.
11. Романюк І. А. Підвищення якості й ефективності використання трудових ресурсного потенціалу підприємств галузі туризму на засадах мотивації та стимулювання працівників. *Економічний вісник університету*. Вип. 44. 2020. С. 120-124.
12. Мельничук Д. П. Особливості оцінки персоналу на вітчизняних підприємствах. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2017. № 4 (42). С. 224-231
13. Ігнатенко М. М. Теоретичні засади та практичні напрями формування корпоративної соціальної відповідальності аграрних і харчових підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 78-83.

References

1. Marmul', L. O. (2019). *Pryntsypy ta mekhanizmy upravlinnya y rehulyuvannya rozvytku trudovykh resursiv ahrarnykh pidpryyemstv* [Principles and mechanisms of management and regulation of labor development of agricultural enterprises.]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 40, 25-31.
2. Vasylenko, V. A. (2012). *Teoriya i praktyka rozrobky upravlins'kykh rishen': navch. posib.* [Theory and practice of development of managerial decisions]. K. 37-44.
3. Ihnatenko, M. M. (2015). *Problemy ta perspektyvy pidvyshchennya zaynyatosti sil's'koho naselennya na zasadakh sotsial'noyi vidpovidal'nosti ahrobiznesu* [Problems and prospects of increasing the employment of the rural population on the basis of social responsibility of agribusiness]. *Efektivna ekonomika*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2015>
4. Hryhor'yev, L. (2015). *Upravlinnya personalom i rehulyarnyy menedzhment* [Personnel management and regular management]. *Robota s'ohodni*, 5, 32-34.
5. Marmul', L. O. & Romaniuk, I. A. (2018). *Udoskonalennya struktury rynku pratsi sil's'kykh terytoriy shlyakhom rozvytku pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu* [Improving the structure of the labor market in rural areas through the development of rural green tourism]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 38, 70-77.

6. Hruzina, I. A. & Derykhovs'ka, V. I. (2014). *Problemy rozvytku personalu v systemi stratehichnoho upravlinnya pidpryyemstvom* [Problems of personnel development in the system of strategic enterprise management]. Kharkiv, KHNEU im. S. Kuznetsya.
7. Naumenko, I. V. (2019). *Formuvannya polityky tovarorozpodilu v integrovanykh strukturakh* [Formation of product distribution policy in integrated structures]. *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky*, 4, 83-87.
8. Ihnatenko, M. M. (2010). *Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok sil's'kykh terytoriy: monohrafiya* [Socio-economic development of rural areas]. Kherson, Aylant.
9. Marmul', L. O. (2016). *Metodychni pidkhody do rozvytku sil's'kykh terytoriy na zasadakh detsentralizatsiyi* [Methodical approaches to the development of rural areas on the basis of decentralization]. *Ekonomika APK*, 7, 80-86.
10. Oleksenko, R. I. (2018). *Upravlinnya personalom u suchasnykh umovakh hospodaryuvannya* [Personnel management in modern business conditions]. *AhroSvit*, 14, 41.
11. Romaniuk I. A. (2020). *Pidvyshchennya yakosti y efektyvnosti vykorystannya trudoresursnoho potentsialu pidpryyemstv haluzi turyzmu na zasadakh motyvatsiyi ta stymulyuvannya pratsivnykiv* [Improving the quality and efficiency of using the labor potential of tourism enterprises on the basis of motivation and incentives for employees]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 44, 120-124.
12. Mel'nychuk, D. P. (2017). *Osoblyvosti otsinky personalu na vitchyznyanykh pidpryyemstvakh* [Features of personnel evaluation at domestic enterprises]. *Visnyk ZHDTU. Ekonomichni nauky*, 4 (42), 224-231
13. Ihnatenko, M. M. (2015). *Teoretychni zasady ta praktychni napryamy formuvannya korporativnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti ahrarnykh i kharchovykh pidpryyemstv* [Theoretical principles and practical directions of formation of corporate social responsibility of agrarian and food enterprises]. *Ekonomika APK*, 1, 78-83.

ДАНІ ПРО АВТОРА**Білоус Вікторія Іванівна**, здобувач,

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка,
вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, Україна,
e-mail: pritulaviktoria@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4659-3505>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ**Белоус Виктория Ивановна**, соискатель,

Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенко,
ул. Алчевских, 44, г. Харьков, 61002, Украина,
e-mail: pritulaviktoria@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR**Bilous Victoria**, applicant,

Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture,
str. Alchevskikh, 44, Kharkov, 61002, Ukraine,
e-mail: pritulaviktoria@gmail.com

УДК 334.716:658

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-27-33>

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ОБЛІКУ, ОЦІНКИ Й МОДЕЛЮВАННЯ ЇЇ СКЛАДОВИХ ТА ІНДИКАТОРІВ

**Коваль С. В.,
Шахман К. Г.**

Предметом дослідження є теоретичні, методичні засади й практичні пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах удосконалення обліку, оцінки й моделювання її складових.

Метою статті є обґрунтування підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств та управління нею шляхом удосконалення обліку, оцінки та моделювання її кількісних показників та індикаторів.

Методологічною основою статті є фундаментальні положення економічної теорії, економіки підприємств і бухгалтерського обліку; праці провідних науковців з проблем конкурентоспроможності; нормативно-законодавчі акти з різних аспектів розвитку аграрних підприємств та ринків. Використано методи історичний, монографічний, системно-структурного аналізу і синтезу, рейтингових оцінок та ранжування, бухгалтерського обліку, модель конкурентного простору.

Результати статті. Узагальнено зміст, виявлено проблеми оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств та запропоновано алгоритм підвищення їх конкурентоспроможності на основі

моделі конкурентного простору, з вимірюванням ринкової частки, фінансово-економічної стійкості й конкурентоспроможності продукції агробізнесу, а також залучення плану маркетингу.

Галузь застосування результатів. Отримані результати доцільно використовувати в управлінні підприємствами агробізнесу; у навчальному процесі факультетів економіки та менеджменту закладів вищої освіти.

Висновки. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських формувань ґрунтується на оцінці конкурентоспроможності підприємств, її чинників, факторів та вдосконаленні обліку цих факторів. Це дозволяє використовувати в управлінні трьохфакторну модель конкурентного простору на основі індикаторів: рівень конкурентоспроможності продукції; фінансово-економічна стійкість; величина ринкової частки. Запорукою підвищення конкурентоспроможності агроутворень, в залежності від обраних стратегій функціонування в ринковому просторі, названі: інновації, відповідність спеціалізації і плани маркетингу.

Ключові слова: облік, оцінка, моделювання, конкурентоспроможність, аграрні підприємства, маркетинг, ринкова частка, продукція, ціна, удосконалення, підвищення, управління.

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ УЧЕТА, ОЦЕНКИ И МОДЕЛИРОВАНИЯ ЕЕ СОСТАВЛЯЮЩИХ И ИНДИКАТОРОВ

Коваль С. В.,
Шахман К. Г.

Предметом исследования являются теоретические, методические основы и практические предложения по повышению конкурентоспособности аграрных предприятий на основе совершенствования учета, оценки и моделирования ее составляющих.

Целью статьи является обоснование повышения конкурентоспособности аграрных предприятий и управления ею путем совершенствования учета, оценки и моделирования ее количественных показателей и индикаторов.

Методологической основой статьи являются фундаментальные положения экономической теории, экономики предприятий и бухгалтерского учета; труды ведущих ученых по проблемам конкурентоспособности; нормативно-законодательные акты по различным аспектам развития аграрных предприятий и рынков. Используются методы: исторический, монографический, системно-структурного анализа и синтеза, рейтинговых оценок и ранжирование, бухгалтерского учета, модель конкурентного пространства.

Результаты статьи. Обосновано содержание, выявлены проблемы оценки конкурентоспособности аграрных предприятий и предложен алгоритм повышения их конкурентоспособности на основе модели конкурентного пространства, с измерением рыночной доли, финансово-экономической устойчивости и конкурентоспособности продукции агробізнеса, а также привлечения плана маркетинга.

Область применения результатов. Полученные результаты целесообразно использовать в управлении предприятиями агробізнеса; в учебном процессе факультетов экономики и менеджмента высших учебных заведений.

Выводы. Управление конкурентоспособностью сельскохозяйственных формирований основываются на оценке конкурентоспособности предприятий, ее факторов, составляющих и совершенствовании учета этих факторов. Это позволяет использовать в управлении трехфакторную модель конкурентного пространства на основе индикаторов: уровень конкурентоспособности производимой продукции; оценка финансово-экономической устойчивости; величины рыночной доли. Залогом повышения конкурентоспособности агрообразований, в зависимости от выбранных стратегий функционирования в рыночном пространстве, названы: инновации, соответствие специализации и планы маркетинга.

Ключевые слова: учет, оценка, моделирование, конкурентоспособность, аграрные предприятия, маркетинг, рыночная доля, продукция, цена, совершенствование, повышение, управление.

INCREASING THE AGRICULTURAL ENTERPRISES' COMPETITIVENESS BASED ON ITS COMPONENTS AND INDICATORS ACCOUNTING, EVALUATION AND MODELLING

Koval Svitlana
Shakhman Karyna

The subject of the research is the theoretical, methodological principles, and practical proposals for increasing the agricultural enterprises' competitiveness based on improving its components accounting, evaluation, and modeling.

The purpose of the article is to substantiate the increase of agricultural enterprises' competitiveness and managing it through improving accounting, evaluation, and modeling of its quantitative indices and indicators.

The methodological basis of the article is the fundamentals of economic theory, business economics, and accounting; works of leading scientists on competitiveness issues; legal regulations on various aspects of agricultural enterprises and markets development. The historical and monographic methods and methods of system-structural analysis and synthesis, rating evaluation and ranking, accounting, model of competitive space are used.

The results of the article. The essence of agricultural enterprises' competitiveness is generalized, the problems of its formation are revealed and directions of improving its management are offered based on building

the model of competitive space taking into account indicators of financial and economic sustainability of agribusiness, market share, and products competitiveness, and involvement of the marketing plan as well.

Field of application of results. *The results obtained should be used in the management of agribusiness enterprises; in the educational process of the faculties of economics and management of higher education institutions.*

Conclusions. *Modeling of increasing the agricultural enterprises' competitiveness and its forward-looking management is based on improving the accounting and evaluation of indicators of its factors and components. Its result can be a three-factor model of competitive space based on the following indicators: the level of competitiveness of products, the level of financial and economic sustainability, the market share size. The key to increasing the competitiveness of agricultural entities depending on the model chosen and strategies of functioning in the market space is called innovation, compliance with specialization, marketing plans.*

Key words: *accounting, evaluation, modelling, competitiveness, increase, agrarian enterprises, marketing, market share, production, price, improvement, management.*

JEL Classification: *Q12, Q14, E63, G30.*

Постановка проблеми. Вирішення проблем теоретичного й методологічного забезпечення й здійснення практичних розробок щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств належить до актуальних завдань науковців і господарників – практиків. Його можна здійснювати з допомогою різних механізмів та інструментів: використання теорії й практики конкурентних переваг; визначення конкурентного потенціалу; встановлення складників та їх кількісних параметрів; обґрунтування стратегій розвитку. На нашу думку, найбільш актуальними з них є облік, оцінка та моделювання основних параметрів конкурентоспроможності як найбільш фундаментальні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування конкурентоспроможності аграрних підприємств та управління її підвищенням перебували й перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Це В. Аранчій, В. Грановська, М. Ігнатенко, Ю. Кирилов, О. Красноручський, Л. Леваєва, І. Маркіна, О. Мандич, Л. Мармоль, І. Романюк, І. Ансофф, Ф. Котлер, М. Портер та інші відомі вчені. Їх праці присвячені стратегії й тактиці формування та управління підвищенням конкурентоспроможності, виявленню її складників, резервів, механізмів забезпечення. Проте удосконалення обліку та оцінки як чинників розвитку конкурентоспроможності, створення її нових моделей потребують подальших розробок.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств та управління нею шляхом удосконалення обліку, оцінки та моделювання її кількісних показників та індикаторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій економічній літературі вироблення єдиного загальноприйнятого методологічного підходу до оцінки й підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств має ґрунтуватися на врахуванні чинників, механізмів та засобів її забезпечення, а також рівнів та інструментів управління здійсненням. І це не випадково. По-перше, кожне підприємство проводить у межах законодавства, але самостійну облікову політику як основу здійснення обліку, оцінки й діагностики, а також аналізу, планування й моделювання всіх бізнес-процесів. По-друге, оцінка може вироблятися на різних рівнях організації й управління (макро-, мезо-, мікро-) і для різних цілей. По-третє, роблячи оцінку, підприємство припускає затратити певні фінансові, трудові й тимчасові ресурси й, залежно від цього, вибирає методи оцінки й напрямки моделювання й планування діяльності для підвищення конкурентоспроможності.

З іншої сторони, існують певні алгоритми для оцінки не тільки потенціалу, ресурсів або чинників, але й власне конкурентоспроможності аграрних підприємств. Більшість з них є обґрунтованими й мають вагоме теоретичне та практичне значення. Проте їм можуть бути притаманні й певні недоліки. Насамперед, це статичність одержуваних результатів оцінки (частково крім матричних методів). Адже рівень конкурентоспроможності підприємства фіксується в певний конкретний проміжок часу або на певну дату, у той час як сама досліджувана категорія, так і фактори зовнішнього й внутрішнього середовища, які впливають на неї, є досить динамічними.

Саме цим пояснюється більша популярність матричних методів на Заході, які розглядають процес конкуренції й показники конкурентоспроможності в динаміці. Однак надмірно спрощений підхід до аналізу критеріїв, що визначають конкурентоспроможність, використання методу експертних оцінок, застосування трибальної шкали оцінки (високий, середній, низький) обмежує можливості їх практичного застосування для обґрунтованих управлінських рішень щодо коригування бізнес-процесів та інших дій. Із цієї причини матричні методи цілком виправдано критикувалися певним колом дослідників.

Застосування іншої сукупності методів супроводжує обмеженість інтерпретації результатів оцінки. Застосування деяких методів не дозволяє виявити причин здатності або нездатності того чи іншого підприємства витримувати конкуренцію, отже, знайти шляхи підвищення конкурентоспроможності й вказати джерела забезпечення конкурентних переваг [1, с. 86]. На нашу думку, оцінку конкурентоспроможності аграрних підприємств доцільно здійснювати на основі моделювання конкурентного простору їх функціонування.

Пропонований конкурентний простір будується в тривимірній площині, утвореній показниками: рівня конкурентоспроможності виробленої продукції, (вісь ОХ), фінансового стану підприємства (вісь ОУ); величини його ринкової частки (вісь ОZ). Оцінка фінансового стану підприємства здійснюється з допомогою показника комплексної порівняльної рейтингової оцінки фінансової стійкості (платоспроможності, ліквідності), рентабельності й ділової активності у відносних та грошових вимірниках.

Визначення ринкової частки може здійснюватися також у відносних, вартісних та в натуральних вимірниках. Зазначені показники не мають розміру й змінюються в діапазоні від 0 до 1 (величина ринкової частки відкладається в частках одиниці). Це забезпечує порівнянність і співмірність аналізованих показників. На конкурентний простір наносяться координати всіх підприємств - конкурентів, що беруть участь в аналізі.

Показники конкурентоспроможності повинні відображати основні результати виробничо-господарської й фінансово-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств й характеризувати ці результати з погляду здатності або не здатності вести конкурентну боротьбу на аграрному ринку. Визначаючи позицію того або іншого аграрного підприємства в тривимірному просторі, можна чітко побачити й окреслити простір, що належить кожному з них [2, с. 25].

Його розміри обмежується координатами на кожній осі: фінансового стану, конкурентоспроможності продукції й ринкової частки. Обсяг, зайнятий кожним підприємством у конкурентному просторі, відповідає рівню його конкурентоспроможності на даному ринку (або в його сегменті). Пропонований конкурентний простір дозволяє оцінити не тільки рівень конкурентоспроможності підприємства, але й проаналізувати інші ринкові характеристики: конкурентну позицію й конкурентний потенціал.

Запропонована модель визначення конкурентоспроможності, конкурентної позиції й конкурентного потенціалу аграрних підприємств має ряд переваг. Вона носить комплексний характер, тому що відображає основні напрями оцінки й управління забезпеченням конкурентоспроможності: фінанси й капітал, ринкові позиції й ефективність маркетингу (роботи зі споживачем). Крім однозначної кількісної оцінки рівня конкурентоспроможності, дана модель дозволяє зрівняти й проаналізувати підприємства з однаковим рівнем конкурентоспроможності без додаткових дослідницьких або аналітичних процедур.

Вона забезпечує диференційовану оцінку чинників що спричиняють конкурентоспроможність, а саме конкурентної позиції й конкурентного потенціалу аграрних підприємств. Крім вказаних можливостей, конкурентний простір може будуватися як у цілому для ринку, так і для окремих його сегментів або видів продукції. Тобто, пропонована модель залежить від цілей оцінки й особливостей розроблюваних конкурентних стратегій.

Вона забезпечує можливість поглибленого аналізу причин здатності або нездатності підприємств витримувати конкуренцію; розглянути ретроспективу стратегічних орієнтацій, виявити причини зміни траєкторії розвитку. Також багатофакторну модель оцінки конкурентоспроможності, конкурентної позиції й конкурентного потенціалу аграрних підприємств, що заснована на побудові конкурентного простору, потрібно використовувати, застосовуючи систему показників ринкової частки; рівня конкурентоспроможності їх продукції; сукупності показників фінансової стійкості [3, с. 176].

Конкурентоспроможність, як відомо, є відносним показником, оскільки може бути визначена тільки в результаті порівняння. Саме тому при оцінці конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку не достатньо лише абсолютних показників. Важливішими є відносні показники. Зарубіжні вчені для оцінки конкурентоспроможності найчастіше використовують індекс відносної експортної конкурентоспроможності (Relative Export Advantage Index – *RXA*), індекс і відносної залежності від імпорту (Relative Import Penetration Index – *RMP*) та індекс і відносних торговельних переваг (Relative Trade Advantage Index – *RTA*).

Індекс відносної експортної конкурентоспроможності розраховують за формулою:

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / \sum_{l, l \neq j} X_{il}) / (\sum_{k, k \neq i} X_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} X_{kl}), \quad (1)$$

де X – експорт;
 i та k – види товарів;
 j та l – країни.

Індекс *RXA* визначають як відношення частки країни в світовому експорті певного товару до її частки в світовому експорті всіх інших товарів. Специфічною рисою цього показника є те, що світовий експорт товару завжди визначають як суму експорту всіх країн, крім тієї, що досліджується. Аналогічно, із суми світового експорту інших товарів виключають експорт того товару, що є предметом дослідження. Це дає змогу уникнути подвійного рахунку, коли експорт країни (товару) є і чисельником, і складовою знаменника.

Такий підхід особливо доречний, якщо країна має істотну частку у світовій торгівлі або досліджуваний товар становить значну частку світового експорту. Значення індексу *RXA* інтерпретується таким чином. Якщо воно є більшим від 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги щодо експорту товару, який розгадується, якщо ж меншим від 1, то це вказує на конкурентні невігоди. Індекс відносної залежності від імпорту *RMP* є дуже подібним до індексу *RXA*, з тією лише різницею, що в даному випадку до уваги беруть імпорт:

$$RMP_{ij} = (M_{ij} / \sum_{l, l \neq j} M_{il}) / (\sum_{k, k \neq i} M_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} M_{kl}), \quad (2)$$

де M – імпорт; i та k – види товарів; j та l – країни.

Якщо значення індексу *RMP* є більшим від 1, то залежність від імпорту висока (тобто мають місце конкурентні невігоди), якщо ж меншим від 1, то залежність від імпорту низька (тобто спостерігаються порівняльні конкурентні переваги). При розрахунку індексу відносних торговельних переваг до уваги одночасно беруть показники експорту та імпорту певного товару:

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMP_{ij}, \quad (3)$$

де RTA_{ij} – індекс відносних торговельних переваг i -го товару j -ті країни; RXA_{ij} – індекс відносної експортної конкурентоспроможності i -го товару в j -й країні; RMP_{ij} – індекс відносної залежності від імпорту i -го товару у j -й країні. Додатне значення цього показника вказує на відносні конкурентні переваги даного товару у зовнішній торгівлі, а від'ємне – на відносні конкурентні невігоди.

Використання одночасно показників експорту та імпорту при оцінці конкурентоспроможності стає дедалі важливішим з огляду на зростання внутрішньогалузевої торгівлі. Наприклад, індекс RXA для цукру в Україні у 2016 р. дорівнював 0,7, що свідчить про невисокий, але позитивний рівень його конкурентоспроможності. Однак значення індексу RTA для цього ж товару у цей же рік дорівнює – 2,7, відображаючи нестачу конкурентоспроможності. Причиною такої невідповідності є наявність внутрішньогалузевої торгівлі: хоча експорт цукру і досить значний, однак його імпорт є навіть більшим. Таким чином, при одночасному розгляді експорту й імпорту індекс RTA є більш досконалим та інформативним вимірником конкурентоспроможності.

Однак при оцінці й інтерпретації всіх трьох індексів можуть виникнути труднощі, коли існують істотні коливання між їх значеннями в різні роки. Це найчастіше може виникати внаслідок структурних змін в економіці [4, с. 95]. Оскільки структура аграрного виробництва постійно змінюється, то обсяги зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими й продовольчими товарами в різні роки істотно різняться. Тому за даних умов на основі статистичної інформації за окремий рік важко зробити висновки щодо конкурентоспроможності сільського господарства загалом.

Аналіз одержаних значень індексу RTA показав, що за останні десять років на світовому аграрному ринку значно зросла конкурентоспроможність українських зернових, насіння соняшнику, соняшникової олії та сухого знежиреного молока, однак знизилась – масла, яловичини і, особливо, цукру. Позитивним є те, що у 2014 р. всі українські сільськогосподарські товари, обрані для дослідження (за винятком цукру), були конкурентоспроможними на зовнішньому ринку, про що свідчить додатне значення індексу RTA для цих товарів.

Найбільш конкурентоспроможним товаром на світовому аграрному ринку є вітчизняна соняшникова олія. Про що свідчить високе значення індексу відносних торговельних переваг (індекс RTA у 2016 р. становив 46,11). Досить конкурентоспроможним є й насіння соняшнику (індекс RTA – 14,27). Причинами зростання експорту цих товарів були нарощування потужностей вітчизняних підприємств олійно-жирової промисловості та привабливе експортне мито на них.

В усі досліджувані роки конкурентоспроможними є зернові, причому їх конкурентоспроможність порівняно з 2020 р. постійно зростає. Хоча в структурі українського експорту зернові мають найбільшу частку, все ж значення індексу RTA є невисоким. Це пояснюється тим, що поряд із експортом, в Україні протягом аналізованого періоду мав місце й імпорт окремих видів зернових.

У зв'язку з нестабільним фінансово-економічним станом малого і середнього агробізнесу як основи агросфери країни основним завданням його розвитку на сучасному етапі в плані конкурентоспроможності є стабілізація вже досягнутого рівня виробництва та подальше його покращення [5, с. 6]. З метою зміцнення фінансово-економічної стійкості аграрних підприємств необхідно, перш за все, зробити їх ліквідними, а саме: збільшити наявність грошових коштів та їх еквівалентів, зменшити поточні зобов'язання та кредиторську заборгованість.

Для цього необхідно забезпечити ефективність виробництва і реалізації всіх видів продукції, що досягається шляхом виконання наступних умов: застосування економічно доцільних ресурсозберігаючих технологій вирощування культур; вирощування рентабельних високопродуктивних культур (кукурудзи, соняшника, картоплі, овочів, плодів і ягід), але з дотриманням сівозмін та відповідних умов агрокліматичної зони виробництва; модернізація й постійне оновлення машинно-тракторного парку на засадах автоматизації та інших інновацій; збереження та покращення родючості ґрунту, у т.ч. шляхом відтворення тваринництва; розвиток маркетингу, аналіз та прогнозування попиту на ринку, просування товарів з урахуванням наявності потенційних покупців [7, с. 12].

На важливості плану маркетингу як стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств слід зробити окремий наголос. Загальна стратегія маркетингу полягає в дослідженні, ретельному аналізі та прогнозуванні попиту на аграрному ринку і просуванні через інфраструктуру наукового й інвестиційного забезпечення інноваційних проектів, новітніх технологій у рослинництві і тваринництві; рекомендацій щодо реалізації продукції; проведенні експертних оцінок й аналітичних оглядів та прогнозів ринків на перспективу [8, 9, 10].

Провідною складовою стратегії маркетингу є також формування цін на продукцію з урахуванням витрат виробництва, співвідношення попиту і пропозиції на ринку, проведення рекламних кампаній шляхом випуску каталогів та прайс-листів, а також надання допомоги господарствам у впровадженні наукових розробок у виробництво. Важливою складовою плану маркетингу, що забезпечує визначення найбільш вигідних для господарства обсягів виробництва і реалізації продукції, є розрахунок ціни пропозиції і прогнозованої ціни на продукцію на перспективу.

Висновки. Моделювання підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та управління нею ґрунтується на удосконаленні обліку та оцінки конкурентоспроможності, її чинників і складників. Це дозволяє використовувати в управлінні трьохфакторну модель конкурентного простору на основі індикаторів: рівень конкурентоспроможності виробленої продукції; оцінка фінансово-економічна стійкості; величина ринкової частки. Запорукою підвищення конкурентоспроможності агроутворень, в залежності від обраних стратегій функціонування у ринковому просторі, названо: інновації, відповідність спеціалізації, плани маркетингу.

Список використаних джерел

1. Ігнатенко М. М. Формування інформаційної безпеки підприємств і організацій в умовах автоматизації обліку та фінансової звітності. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 4 (40). С. 84-88.
2. Мармуль Л., Лугова О. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Економіст. 2012. № 2. С. 24-26.
3. Янковий О. Г. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : монографія. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
4. Коваль С. В. Організаційно-економічні засади розвитку та вдосконалення структури ринку плодоовочевої продукції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 7. Ч. 2. С. 93-96.
5. Ігнатенко М. М., Мармуль Л. О., Леваєва Л. Ю., Романюк І. А. Ідентифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сукупності форм організації діяльності на селі. Агросвіт. 2019. № 17. С. 3-7.
6. Смолін І. В. Стратегічна конкурентоспроможність підприємства : змістовні імперативи та критерії оцінювання. Стратегія економічного розвитку України. 2015. № 36. С. 126-137.
7. Ігнатенко М. М., Рунчева Н. В. Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях. Економіка та держава. № 1. 2017. С. 10-14.
8. Романюк І. А. Вплив конкурентної боротьби на управління маркетинговою діяльністю сучасних підприємств. Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі: 36. матер. XVI-й Міжнар. форум молоді. Харків: ХНТУСГ. 2020. С. 206.
9. Карпенко Л. М. Методичні підходи до оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. ОНУ. 2013. № 3(2). С. 24-31.
10. Мармуль Л. О., Радєва М. М. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2006. 199 с.
11. Охота В. І. Конкурентоспроможність України на світовій економічній арені. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2015. Том 19. № 1. С. 86-87.

References

1. Ignatenko, M. M. (2017). Formuvannia informatsiinoi bezpeky pidpriemstv i orhanizatsii v umovakh avtomatyzatsii obliku ta finansovoi zvitnosti [Formation of information security of enterprises and organizations in the conditions of authorization of accounting and financial statements]. Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu, 4 (40), 84–88. (in Ukr.).
2. Marmul', L. & Luhova, O. (2012). Metodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoho potentsialu sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv [Methodical approaches to assessing the economic potential of agricultural enterprises]. Ekonomist, 2, 24-26. (in Ukr.).
3. Yankovyy, O. G. (2013). Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva : otsinka rivnya ta napryamy pidvyshchennya [The competitiveness of the enterprise: assessing the level and direction of increasing], Atlant, Odesa (in Ukr.).
4. Koval', S. V. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady rozvytku ta vdoskonalennia struktury rynku plodoovochevoi produktsii [Organizational and economic principles of development and improvement of the market structure of fruit and vegetable products]. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 7, no. 2, pp. 93-96. (in Ukr.).
5. Ihnatenko, M. M., Marmul, L. O., Levaieva, L. Yu. & Romaniuk, I. A. (2019). Identyfikatsiia silskohospodars'kykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv u sukupnosti form orhanizatsii diialnosti na seli [Identification of agricultural service cooperatives in the set of forms of organization of activities in the countryside]. Ahrosvit – Agrosvit, 17, 3-7. (in Ukr.).
6. Smolin, I. V. (2015). Strategichna konkurentospromozhnist' pidpryyemstva: zmistovni imperatyvy ta kryterii' ocinjuvannja [Strategic competitiveness of the enterprise: meaningful imperatives and evaluation criteria]. Strategia ekonomichnoho rozvytku Ukraini, 36. 126-137. (in Ukr.).
7. Ihnatenko, M. M. & Runcheva, N. V. (2012). Protsesy resursozabezpechennya spetsializatsiyi ta kontsentratsiyi vyrobnytstva v korporatyvnykh ahroformuvannyakh [Processes of resource provision of specialization and concentration of production in corporate agricultural formations]. Ekonomika ta derzhava, 1, 10-14. (in Ukr.).
8. Romaniuk I. A. (2020). Vplyv konkurentnoi borotby na upravlinnia marketynhovoio diialnistiu suchasnykh pidpryyemstv [The impact of competition on the management of marketing activities of modern enterprises]. Molod i silskohospodarska tekhnika u KhKhI storichchi: Zb. mater. KhVI-y Mizhnar. forum molodi. Kharkiv: KhNTUSH. 2020. S. 206. (in Ukr.).
9. Karpenko E. M. (2000). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia rivnia konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Methodological approaches to assessing the level of competitiveness of enterprises]. Rehional'ni perspektyvy, vol.2-3, pp. 256–259. (in Ukr.).
10. Marmul L. O., Radieva M. M. (2006). Mekhanizm formuvannia dyversyfikatsiinoi polityky pidpryyemstva v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [The mechanism of formation of diversification policy of the enterprise in the conditions of transformational economy]: monohrafiia. K.: NNTs IAE. 199 s.
11. Okhota V. I. (2015). Konkurentospromozhnist Ukrainy na svitovii ekonomichnii areni [Ukraine's competitiveness in the world economic arena]. Ekonomichniy analiz : zb. nauk. prats. 2015. Tom 19. № 1. S. 86-87.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Коваль Світлана Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедра обліку і оподаткування, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, Україна
e-mail: koval_s_2017@ukr.net

Шахман Карина Геннадіївна, студентка 3 курсу спеціальності 071 Облік і оподаткування, Херсонський державний аграрно-економічний університет
вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Коваль Светлана Викторовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и налогообложения, Херсонский государственный аграрно-экономический университет, ул. Сретенская, 23, г. Херсон, 73006, Украина
e-mail: koval_s_2017@ukr.net

Шахман Карина Геннадьевна, студентка 3 курса специальности 071 Учет и налогообложение, Херсонский государственный аграрно-экономический университет, ул. Сретенская, 23, г. Херсон, 73006, Украина

DATA ABOUT THE AUTHORS

Koval Svetlana, Candidate of Economics, Associate Professor Department of Accounting and Taxation, Kherson State agrarian and economic University, Str. Sretenskaya, 23, Kherson, 73006, Ukraine
e-mail: koval_s_2017@ukr.net

Shakhman Karina, 3rd year student majoring in 071 Accounting and Taxation, Kherson State Agrarian and Economic University
Str. Sretenskaya, 23, Kherson, 73006, Ukraine

УДК 334.716:658

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-33-39>

**ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
НА ЗАСАДАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА БЕЗПЕКИ**

**Мармуль Л. О.,
Леваєва Л. Ю.,
Посполіт В. В.**

***Предметом дослідження** є теоретико-методичні та практичні аспекти формування й забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівнів, динаміки та інших особливостей їх фінансово-економічної стійкості та економічної безпеки.*

***Метою статті** є обґрунтування теоретико-методичних засад та практичних напрямків підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на засадах їх фінансово-економічної стійкості та безпеки.*

***Методологічною основою статті** є загальнометодологічні підходи, а саме: діалектичний, історичний, монографічний, системно-структурного аналізу і синтезу до вивчення економічних явищ і процесів. У роботі використані законодавчі й нормативно-правові акти з питань розвитку та формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, їх фінансово-економічної стійкості та безпеки; наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з питань теорії й практики забезпечення конкурентоспроможності як однієї з основних категорій ринкового механізму та управління в сільському господарстві; аналітичні й статистичні матеріали Державної служби статистики.*

***Результати статті.** Визначено, що провідне значення у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств мають конкурентні переваги, а також фінансово-економічна стійкість та економічна безпека. Визначено чинники та складові забезпечення останніх. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення фінансово-економічної стійкості, забезпечення економічної безпеки як підґрунтя стабільної конкурентоспроможності й запоруки її зростання на перспективу.*

***Галузь застосування результатів.** В управлінні аграрних підприємств, у навчальному процесі закладів вищої освіти при підготовці фахівців з економіки та менеджменту.*

***Висновки.** Визначено, що найбільш суттєвою особливістю теорії й практики функціонування підприємств сільського зеленого туризму у європейських країнах є розширення їх функцій з суто бізнесових до більш суспільно необхідних та значимих – як інструментів збереження та відтворення сільських територій, у т.ч. депресивних. Це забезпечує більшу їх підтримку на рівні місцевих громад,*

державної влади, що доцільно на всіляке використання. Також доцільно використовувати апробовані механізми й форми туристичної діяльності на селі.

Ключові слова: аграрні підприємства, конкурентоспроможність, фінансово-економічна стійкість, економічна безпека, рівні, індикатори, підвищення, розвиток, управління.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ

Мармуть Л. А.,
Леваева Л. Ю.,
Посполит В. В.

Предметом исследования являются теоретико-методические и практические аспекты формирования и обеспечения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий с учетом уровня, динамики и других особенностей их финансово-экономической устойчивости и экономической безопасности.

Целью статьи является обоснование теоретико-методических основ и практических направлений повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий на основе их финансово-экономической устойчивости и безопасности.

Методологической основой статьи является общеметодологические подходы, а именно: диалектический, исторический, монографический, системно-структурный анализ и синтез к изучению экономических явлений и процессов. В работе использованы законодательные и нормативно-правовые акты по вопросам развития и формирования конкурентоспособности аграрных предприятий, их финансово-экономической устойчивости и безопасности; научные труды ведущих отечественных и зарубежных ученых по вопросам теории и практики обеспечения конкурентоспособности как одной из основных категорий рыночного механизма и управления в сельском хозяйстве; аналитические и статистические материалы Государственной службы статистики Украины.

Результаты статьи. Определено, что ведущее значение в обеспечении конкурентоспособности аграрных предприятий имеют конкурентные преимущества, а также финансово-экономическая устойчивость и экономическая безопасность. Определены факторы и составляющие обеспечения последних. Предложен комплекс мероприятий по повышению финансово-экономической устойчивости, обеспечение экономической безопасности как основы стабильной конкурентоспособности и залога ее роста на перспективу.

Область применения результатов. В управлении аграрных предприятий, в учебном процессе высших учебных заведений при подготовке специалистов по экономике и менеджменту.

Выводы. Определено, что наиболее существенной особенностью теории и практики функционирования предприятий сельского зеленого туризма в европейских странах является расширение их функций по чисто бизнес к более общественно необходимым и значимым – как инструментов сохранения и воспроизводства сельских территорий, в т.ч. депрессивных. Это обеспечивает большую их поддержку на уровне местных общин, государственной власти, целесообразно на всемерное использование. Также целесообразно использовать апробированные механизмы и формы туристической деятельности на селе.

Ключевые слова: аграрные предприятия, конкурентоспособность, финансово-экономическая устойчивость, экономическая безопасность, равные, индикаторы, повышение, развитие, управление.

FORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES' COMPETITIVENESS ON THE BASIS OF FINANCIAL AND ECONOMIC SUSTAINABILITY AND SECURITY

Marmul Larisa,
Levaieva Liudmyla,
Pospolit Vitaliy

The subject of the research is theoretical-methodical and practical aspects of formation and ensuring the agricultural enterprises' competitiveness taking into account the levels, dynamics, and other features of their financial and economic sustainability and economic security.

The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological principles and practical ways of increasing agricultural enterprises' competitiveness based on their financial and economic sustainability and security.

The methodological bases of the article are general methodological approaches, namely: dialectical, historical, monographic, system-structural analysis, and synthesis to the study of economic phenomena and processes. Legislative and normative-legal regulations for development and formation of agricultural enterprises' competitiveness, their financial and economic sustainability and security; scientific works of leading domestic and foreign scientists on the theory and practice of competitiveness as one of the main categories of market mechanism and management in agriculture; analytical and statistical materials of the State Statistics Service are used in the work.

In the work the methods of economic researches are used: abstract and logical – for substantiation of theoretical and methodical bases of agricultural enterprises' competitiveness formation in the conditions of their financial and economic sustainability and security; in the formation of theoretical generalizations, factors and principles of competitiveness management, critical analysis of other authors' research; statistical and economic – in determining the

competitiveness of agricultural enterprises; marketing – when researching the food market and assessing market conditions for the future; comparative – when comparing indicators of enterprises' competitiveness of the given region and agro sphere industry with the other ones; graphic – to determine structural changes in the food market; system-structural – to analyze the resource potential of agricultural enterprises' competitiveness; analytical forecasting – to determine the system of measures of organizational and economic mechanism for its provision; economic and mathematical modelling – to substantiate the increasing of agricultural enterprises' competitiveness, taking into account the levels of their financial and economic sustainability and security.

The results of the article. *It is determined that the leading importance in ensuring the agricultural enterprises' competitiveness belongs to the competitive advantages, as well as their financial and economic sustainability and economic security. The factors and components of providing the latter are determined. A set of measures to increase financial and economic sustainability, ensure economic security as a basis for stable competitiveness, and assurance of its growth in the future is proposed.*

Field of application of results. *The results can be used in the management of agricultural enterprises, in the educational process of higher education institutions, in training the specialists in economics and management.*

Conclusions. *It is determined that the most significant feature of the theory and practice of rural green tourism enterprises in European countries is the expansion of their functions from purely business to more socially necessary and significant – as tools for preservation and reproduction of rural areas, including depressed ones. This provides for their greater support at the level of local communities and government, which is appropriate for all uses. It also makes sense to use the well-tested mechanisms and forms of tourism in the countryside.*

Key words: *agricultural enterprises, competitiveness, financial and economic sustainability, economic security, levels, indicators, increase, development, management.*

JEL Classification: *Q12, Q14, E63, G30.*

Постановка проблеми. Управління формуванням та підвищенням конкурентоспроможності аграрного виробництва в Україні належать до пріоритетних завдань економічного розвитку національної економіки. Це визначається винятковим значенням аграрного підприємництва у забезпеченні збереження й відтворення довкілля, аграрного ринку, здійсненні зовнішньоекономічних зв'язків, створення продовольчої безпеки держави.

Актуальність вирішення проблеми конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств посилюється фактором членства країни у Світовій організації торгівлі (СОТ). Тільки конкурентоспроможні підприємства можуть виробляти продовольчу продукцію у відповідності до вимог міжнародних стандартів, використовувати переваги міжнародного співробітництва в інвестуванні, кредитуванні, сертифікації, страхуванні, науково-технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та реалізації продовольчих товарів.

При цьому важливе значення має врахування регіональних особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств та формування ринку продовольчої продукції. Саме конкурентоспроможність визначає місце та роль аграрних підприємств у територіальному поділі як в регіоні, так і в країні та за її межами. З іншої сторони, її основоположними чинниками виступають фінансово-економічна стійкість та безпека суб'єктів господарювання. Адже у випадку проблем з названими аспектами функціонування мова може йти тільки про виживання агробізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств досліджували відомі українські та зарубіжні економісти: В. Бойко, В. Геєць, О. Гудзинський, М. Ігнатенко, Л. Леваєва, С. Кучеренко, С. Кваша, Ю. Кирилов, М. Малік, Л. Мармоль, О. Шпикуляк, М. Портер, П. Друкер, Ф. Котлер. В їх працях всебічно розглянуті проблеми формування конкурентного середовища і конкурентних відносин, соціальної відповідальності агробізнесу, державної підтримки товаровиробників, стратегії конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств. Проте питання використання виробничих ресурсів, інвестиційно-інноваційного забезпечення, факторів спеціалізації, інновацій у підвищенні конкурентоспроможності з урахуванням особливостей та рівнів їх фінансово-економічної стійкості та безпеки функціонування висвітлені недостатньо. Це потребує подальших розробок, зумовило вибір теми і завдань даної статті.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та практичних напрямків підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на засадах їх фінансово-економічної стійкості та безпеки.

У процесі роботи використані методи економічних досліджень: абстрактно-логічний – для обґрунтування теоретико-методичних засад формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах їх фінансово-економічної стійкості і безпеки; при формуванні теоретичних узагальнень, факторів та принципів управління конкурентоспроможністю, критичному аналізі досліджень інших авторів; статистико-економічні – при визначенні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств; маркетингові – при дослідженні ринку продовольства та оцінці кон'юнктури ринку на перспективу; порівняльний – при порівнянні показників конкурентоспроможності підприємств даного й інших регіонів та галузей агросфери; графічний – для визначення структурних змін на продовольчому ринку; системно-структурний – для аналізу ресурсного потенціалу конкурентоспроможності аграрних підприємств; аналітичного прогнозування – для визначення системи заходів організаційно-економічного механізму її забезпечення; економіко-математичного моделювання – для обґрунтування підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств з урахуванням рівнів їх фінансово-економічної стійкості та безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує вітчизняний та світовий досвід функціонування підприємницьких структур в усіх галузях аграрного виробництва, здобуття конкурентних переваг є важливим чинником формування їх конкурентоспроможності, але все ж не завжди її забезпечує. Наразі, конкурентоспроможність потрібно не лише здобути, але й утримати. Також важливо пам'ятати, що будь-яка перевага над конкурентами досягається за рахунок інновацій. Відзначимо, що для забезпечення конкурентних переваг сучасних аграрних підприємств можна сформулювати чотири правила його здійснення:

1. Сільськогосподарське підприємство повинне виробити кращу на ринку пропозицію, засновану на її перевагах у певних елементах цінності. Різні споживачі потребують різних цінностей. Жодне з підприємств не може бути кращим за всіма складовими цінності продовольчої продукції, тому воно повинне вибрати цільових споживачів і сконцентруватися на пропозиції їм найбільшої цінності за одним або кількома з напрямів. Покупці усвідомлять, що повинні робити вибір, і розуміють, що, якщо вони купують товар у постачальника із «найнижчими цінами», не варто розраховувати на найкраще індивідуальне обслуговування та споживання.

2. Підтримувати порогові стандарти за іншими складовими цінності. Споживачі не очікують якихось видатних досягнень за іншими компонентами цінності, проте вони розраховують на дотримання виробниками прийнятих на ринку стандартів. Сільськогосподарська сировина за найменшою на ринку ціною навряд чи знайде свого покупця, якщо її властивості і витрати на переробку або доробку не будуть прийнятними.

3. Домінувати на ринку, постійно підвищуючи цінність. Конкуренція сприяє неухильному зростанню очікувань споживачів. Те, що сьогодні є конкурентною перевагою, завтра перестане нею бути. Сільськогосподарські підприємства повинні безперервно розвиватися, зростати швидше за конкурентів.

4. Підприємствам необхідно побудувати високоорганізовану операційну модель, що забезпечить надання найвищої цінності продукції, яка виробляється та реалізується на аграрному ринку.

Вихід на ринок із найкращою пропозицією передбачає, що аграрне підприємство організувало свою діяльність так, щоб сприяти максимізації цільової складової цінності. Якщо підприємство концентрується на інноваціях і лідерству за продукцією, його операційна модель буде відрізнятися від тієї, що забезпечує цінове лідерство.

Також до важливих аспектів управління та забезпечення конкурентоспроможності підприємства відносяться ідентифікація його фінансового становища та економічної безпеки. На сьогодні немає єдиної думки з приводу змісту термінів економічної безпеки підприємств (ЕБП). У найбільш широкому розумінні економічна безпека підприємства – це становище найбільш ефективного використання ресурсів для передбачення загроз і забезпечення стабільного його функціонування на теперішній час і в майбутньому.

Ковальов Т. і Сухорукова Т. пропонують таке визначення: економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього оточення, здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відображаються негативно на його діяльності [1, с. 51]. Раздіна Є. розуміє це поняття так: економічна безпека підприємств – комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів [2, с. 65].

Капустін Н. визначає економічну безпеку підприємства як сукупність чинників, які забезпечують незалежність, фінансову стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [3, с. 45]. Бендіков М. тлумачить економічну безпеку підприємства (господарчого суб'єкта) як захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз [4, с. 7].

Виходячи з цього, фінансово-економічна стійкість й економічна безпека аграрних підприємств передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований і безупинний), що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам). Вона характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких є її рівень. Його оцінка означає встановлення ступеня раціональності / оптимальності використання сукупних ресурсів за певними критеріями [5, с. 7].

З метою набуття найбільш високого рівня економічної безпеки й фінансово-економічної стійкості аграрні підприємства повинні передбачити зусилля із забезпечення максимальної безпеки основних функціональних складових своєї роботи. Для цього вони використовують сукупність власних корпоративних ресурсів. Корпоративні ресурси розуміються як чинники агробізнесу, що використовуються власниками і менеджерами для виконання визначених цілей. Серед них виділяються, насамперед, такі ресурси: по-перше, це ресурс капіталу. Акціонерний капітал у поєднанні з позиковими фінансовими ресурсами є важливою внутрішньоорганізаційною структурою підприємства і дозволяє купувати й підтримувати інші корпоративні ресурси, попередньо відсутні у засновників.

По-друге, це ресурс персоналу. Менеджери аграрних підприємств, штат персоналу спеціалістів, виробничих робітників і службовців з їх знаннями, досвідом і навичками є основною провідною і сполучною ланкою, що поєднує в одне ціле всі чинники будь-якого бізнесу, забезпечуючи проведення у життя його ідеології, а також досягнення цілей. Оптимізація менеджменту – один із ключових елементів оптимізації, безпеки, стійкості й конкурентоспроможності аграрних підприємств взагалі. Наприклад, промисловий інноваційний менеджмент як група освічених, ініціативних, здібних до скоординованої праці й управління іншими людьми, менеджерів складає вельми важливий прошарок у соціальній структурі суспільства. На його частку припадає близько 3,0% всіх зайнятих в економіці провідних країн.

Наступним є ресурс інформації й технологій. Інформація, що стосується усіх сторін діяльності підприємства, є сьогодні найбільш цінним і дорогим з ресурсів підприємства. Саме інформація про зміну політичної, соціальної, економічної та екологічної ситуації, динаміка аграрних ринків, науково-технічна й технологічна інформація, конкретні ноу-хау, що стосуються певних аспектів агробізнесу, нове в методах організації й управління дозволяє підприємствам агросфери адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища бізнесу, ефективно планувати і здійснювати свою господарську діяльність.

Четвертим є ресурс техніки й обладнання. На основі фінансових, інформаційно-технологічних і кадрових можливостей, що мають аграрні підприємства, вони купують технологічне й інше обладнання, необхідне і доступне, виходячи з наявних ресурсів. П'ятим є ресурс прав. З розвитком цивілізації, виснаженням природних ресурсів і підвищенням цінності нематеріальних активів різко зросла роль ресурсу прав.

Цей ресурс включає до свого складу права на використання патентів, ліцензії і квоти на використання природних ресурсів, а також експортні квоти, права на користування землею. Він дозволяє аграрним підприємствам долучитися до використання передових технологічних розробок, не проводячи власних наукових досліджень, що дорого коштують, а також отримати доступ до унікальних можливостей розвитку бізнесу.

Функціональними складовими фінансово-економічної безпеки, економічної безпеки та конкурентоспроможності на їх основі для аграрних підприємств є наступні, істотно відмінні одна від одної за своїм змістом:

- фінансова складова: досягнення найбільш ефективного використання капіталу й усіх інших сукупних фінансових ресурсів;
- соціальна та інтелектуальна складова: формування, збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємств; ефективне управління персоналом, його належна мотивація й особистісне зростання працівників;
- інноваційна техніко-технологічна й інформаційна складова: ступінь відповідності застосованих на аграрних підприємствах технологій сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів та їх відтворення;
- нормативно-правова складова: всебічне правове забезпечення діяльності аграрних підприємств, дотримання чинного законодавства;
- екологічна складова: дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля, безпека продовольчої продукції;
- силова складова: забезпечення фізичної безпеки працівників аграрних підприємств (передовсім, керівників та власників) і збереження їх майна, комерційної таємниці.

Кожна з наведених функціональних складових економічної безпеки аграрних підприємств характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способами забезпечення. Так, процес забезпечення фінансової складової як запоруки конкурентоспроможності може бути визначений як сукупність робіт для досягнення максимально високого рівня платоспроможності й ліквідності оборотних активів, моделювання найбільш ефективної структури капіталу аграрного підприємства. Також йдеться про підвищення якості планування та здійснення фінансово-господарської діяльності в усіх напрямках стратегічного і оперативного планування й управління технологічним, інтелектуальним і кадровим потенціалом підприємства, його основними та обіговими активами з метою максимізації прибутку і підвищення рівня рентабельності агробізнесу.

Розглянувши основні складові економічної безпеки аграрного підприємства та її показники, слід вказати про тісний взаємозв'язок економічної безпеки держави та підприємства. Від стану окремих підприємств залежить конкурентоспроможність продукції, рівень використання потужностей і ресурсів, фінансова й виконавча дисципліна, продумана політика ціноутворення. Економічна безпека держави є похідною забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання агросфери. Конкурентоспроможність структурних одиниць на рівні аграрних підприємств обумовлює національну продовольчу безпеку, сприяючи державному престижу на світовому аграрному ринку. З іншої сторони, економічна безпека держави є базою, що визначає захищеність окремих виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Отже, економічна безпека є універсальною категорією, яка відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на усіх рівнях. Найбільший вплив на формування економічної безпеки підприємства справляє держава. Використовуючи прямі та непрямі прийоми втручання й інститути, вона регулює економічний і соціальний розвиток країни. Однак інтереси окремих підприємств і держави не завжди збігаються. Їх спільним мірилом виступає економічна безпека.

Проблема полягає у тому, що, створюючи базу для економічної безпеки держави, необхідно не завдати шкоду інтересам підприємств. Велика сукупність проблем, з якими пов'язана економічна безпека аграрних підприємств, вимагає системного їх розподілу у таких напрямках: фінансовий, інноваційно-техніко-технологічний, інтелектуальний і соціальний; нормативно-правовий, екологічний та ін. Ці напрями або підсистеми являють собою комплекс завдань і показників. Підвищити її можна, тільки результативно працюючи в усіх напрямках системно та узгоджено.

Практичними заходами щодо зміцнення фінансово-економічної стійкості, економічної безпеки, отже, й конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств найбільш загальному вигляді мають стати:

- у межах інноваційної техніко-технологічної складової – реструктуризація низькорентабельних і збиткових підприємств; створення нових організаційно-виробничих структур з науково-дослідними підрозділами; використання лізингу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах; відтворення наукових кадрів;

- у межах ресурсної складової – удосконалення системи розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання енерго- та ресурсозберігаючого напрямку наукових впроваджень;

- у межах фінансової складової – застосування принципу дотримання критичних строків кредитування; створення інформаційного центру для постійних відомостей про заборгованість підприємств і перекриття каналів втрат інформації; перевірка податкових та інших обов'язкових платежів; використання нових форм партнерських зв'язків, у тому числі франчайзингу;

- у межах соціальної складової – наближення рівня оплати праці працівників до показників розвинутих держав; залучення їх до управлінських функцій; підвищення кваліфікації працівників; зацікавленість та зусилля менеджменту у сприянні мікрокліматі, етиці ділового спілкування, високої репутації, здійснення ейчар-брендингу аграрних підприємств.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах розвитку аграрних підприємств всіх форм та масштабів господарювання досягнення їх конкурентних переваг на внутрішньому й зовнішньому аграрних ринках управління формуванням та підвищенням їх конкурентоспроможності повинне спиратися на фінансово-економічну стійкість та економічну безпеку. Тому кожне з аграрних підприємств має здійснювати не просто комплекс заходів, а мати програму або план конкретних дій, спрямованих на створення високої фінансово-економічної стійкості й надійної економічної безпеки. Це дозволить приймати й здійснювати тактичні й стратегічні управлінські рішення щодо забезпечення стабільної конкурентоспроможності та її підвищення на перспективу.

Список використаних джерел

1. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства. *Економіка України*. 1998. № 10. С.48-52.
2. Раздіна Е. Комерційна інформація і економічна безпека підприємства. *Бізнес-інформ*. 1997. № 24. С. 63-65.
3. Капустін Н. Економічна безпека галузі і фірми. *Бізнес-інформ*. 1999. № 11-12. С. 45-47.
4. Бендіков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект). *Консультант директора*. 2000. № 2. С. 7-13.
5. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. М. : ЗАО «Финстатинформ», 2002. 128 с.
6. Ігнатенко М. М., Мармуть Л. О. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
7. Ігнатенко М. М., Адамчик О. О. Підвищення конкурентоспроможності підприємств сільського зеленого туризму на засадах брендингу та маркетингових стратегій. *Агросвіт*. 2020. № 11. С. 50–57.
8. Мармуть Л. О. Підвищення доходності фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 74-78.
9. Стахів О. А., Адамчук Т. Л. Фактори конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 360-365.
10. Мармуть Л., Лугова О. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Економіст*. 2012. № 2. С. 24-26.
11. Романюк І. А. Державна соціальна політика в забезпеченні продуктивної зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 105-109.
12. Ihnatenko M., Sarapina O., Sakun A., Marmul L. and Pylypenko K. Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(12), 2019, pp. 337-340.

References

1. Kovalev, D., Sukhorukova, T. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpriyemstva* [Economic security of enterprise]. *Economics of Ukraine*, 10, 48-56. [in Ukr.].
2. Razdina, E. (1997). *Kommercheskaya informatsiya i ekonomicheskaya bezopasnost' predpriyatiya* [Commercial information and economic security of enterprise] *Biznes-inform – Business-Inform*, 24, 63-65. [in Ukr.].
3. Kapustin, N. (1999). *Ekonomicheskaya bezopasnost' otrasli i firmy* [Economic security industries and firms]. *Biznes-inform – Business Inform*, 11-12, 45-47. [in Ukr.].
4. Bendikov, M. (2000). *Jekonomicheskaja bezopasnost' promyshlennogo predpriyatija* [The economic security of industrial enterprises, organizational methodical aspect] *Consultant Director*, 2, 7-13. [in Rus.].
5. Senchagov V. K. (2007). *Ekonomicheskaya bezopasnost': geopolitika, globalizatsiya, samosokhranenie i razvitie*. [Economic security: geopolitics, globalization, self-preservation and development]. М. : ЗАО «Финстатинформ». [in Rus.].
6. Ihnatenko, M. M. and Marmul', L. O. (2017). [Accounting, evaluation and diagnosis of financial and economic results of activities in the strategic management of enterprises and organizations]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr> [in Ukr.].
7. Ihnatenko, M. and Adamchuk, O. (2020). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv silskoho zelenoho turizmu na zasadakh brendynhu ta marketynhovyykh stratehii* [Improving the competitiveness of rural green tourism enterprises on the basis of branding and marketing strategies]. *Agrosvit*, 11, 50–57. [in Ukr.].
8. Marmul L. O. (2008). *Pidvyshchennia dokhodnosti fermerskykh hospodarstv* [Advanced profitability of farmer's government]. *Ekonomika APK*, 5, 74-78. [in Ukr.].

9. Stakhiv O. A., Adamchuk T. L. (2017). *Faktory konkurentospromozhnosti silskohospodarskoho pidpriemstva* [Factors of competitiveness of the Silk and Gospodar enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, 12, 360-365. [in Ukr.].
10. Marmul', L. & Luhova, O. (2012). *Metodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoho potentsialu sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv* [Methodical approaches to assessing the economic potential of agricultural enterprises]. *Ekonomist*, 2, 24-26. [in Ukr.].
11. Romaniuk, I. A. (2014). *Derzhavna sotsial'na polityka v zabezpechenni produktyvnoyi zaynyatosti sil's'koho naselennya* [State social policy in ensuring productive employment of rural population]. *Ekonomika APK*, 10, 105-109. [in Ukr.].
12. Ihnatenko M., Sarapina O., Sakun A., Marmul L. and Pylypenko K. (2019). *Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European countries and assessment of their efficiency*. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(12), 337-340. [in Eng.].

ДАНИ ПРО АВТОРІВ:

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>
Researcher ID: F-4924-2019
e-mail: marmul61@ukr.net

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0697-2700>
Researcher ID: Y-7228-2018
e-mail: lluda85@i.ua

Посполіт Віталій Валентинович, студент факультету фінансово-економічної і професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: veettaall21@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Мармуль Лариса Александровна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: marmul61@ukr.net

Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: lluda85@i.ua

Посполит Виталий Валентинович, студент факультета финансово-экономической и профессионального образования ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: veettaall21@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Marmul Larisa, Doctor of Economics, Professor, Professor of the department of economics Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: marmul61@ukr.net

Levaieva Liudmyla, Ph.D., Assistant Professor of Economics Department Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: lluda85@i.ua

Pospolit Vitaliy, student of the Faculty of Financial, Economic and Vocational Education Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: veettaall21@gmail.com

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК: 339.9: 338.2: 330 (045)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-40-55>

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Біла С. О.

Актуальність теми дослідження. На початку третього десятиріччя XXI ст. розвинуті країни світу та країни-лідери світового економічного розвитку опинилися перед викликами кардинальної структурної перебудови системи суспільного виробництва (від сфери промисловості до сфери послуг), що має відбуватися на основі цифрових технологій. Цифрові технології у світовій науці та у бізнес-практиці розглядаються як невід'ємна складова системного технологічного явища – «Індустрії 4.0». Розвиток всіх бізнес-процесів та процесів менеджменту на мікро-, мезо- та макрорівні, процесів управління суспільним розвитком на рівні національної та світової економіки також підлягають цифровізації. В цілому, у XXI ст. світ швидко переорієнтовується на стратегії використання цифрових технологій. Ті країни, які реалізують ці стратегії, отримують гарантовані конкурентні переваги: від зниження собівартості, підвищення якості вироблених товарів та послуг – до освоєння нових ринків збуту та отримання гарантованих надприбутків. Країни, що стоять осторонь процесів цифровізації ризикують опинитися серед аутсайдерів світового соціально-економічного розвитку. Така постановка проблеми свідчить про актуальність визначення напрямів, тенденцій та стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва, оскільки це питання стає важливим для всіх країн світу, у тому числі і для України, яка нині опинилася на порозі кардинальної структурної перебудови усієї системи національного господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження сутності та спрямованості стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва здійснили західні вчені, зокрема - канадський вчений Топскотт Д. [1], іноземні вчені Сан Л., Жао Л. [2], Макдауел М. [3] та ін. Натомість, дослідження питань цифровізації суспільного виробництва, переважно здійснюють колективи авторів, оскільки ці проблеми є складними та багатоієрархічними. Більш того, проблематика цифровізації суспільного виробництва тісно пов'язана з переходом до сталого розвитку, про що, зокрема, писали українські науковці Храпкіна В.В., Устименко В.А., Кудріна О.Ю., Сагірова А.С. та інші у монографії «Детермінанти сталого розвитку економіки» [4]. Слід відзначити і появу першого в Україні міждисциплінарного навчального посібника, присвяченого розгляду Інтернет-економіки авторським колективом за участі: Татомир І.Л., Квасній Л.Г., Пойди С.А. та інших науковців [5]. Натомість, проблематика цифровізації суспільного виробництва постійно привертає до себе велику увагу як теоретиків, аналітиків, так і практиків цього процесу.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Визначення стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва потребує чіткого розуміння перспективних сфер їх застосування, економічних переваг та ризиків, які несе у собі масовий перехід суспільного виробництва від традиційних (індустріальних та постіндустріальних) до цифрових технологій. Адже нова система технологічного оснащення – цифровізація виробництва, Інтернет-економіка, технології «Індустрії-4.0», NBIC-технології та циркулярна економіка – несуть як низку економічних переваг для

товаровиробників та країн, так, водночас, призводять і до кардинальних змін усієї системи соціального забезпечення, змін на ринку праці та реформування цілісної системи соціальних відносин у суспільстві.

Мета дослідження – висвітлити сутність та визначити основні стратегічні пріоритети цифровізації суспільного виробництва, оскільки це обумовлює процеси кардинальної структурної перебудови сфери промислового виробництва, послуг та соціальної сфери національного господарства країн світу та світової економіки в цілому.

Метод або методологія проведення дослідження. В процесі дослідження стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва використовувалися теоретичні та емпіричні методи наукових досліджень. Застосовано методи: історичного та логічного, аналізу та синтезу, абстрактного та конкретного, метод причинно-наслідкових зв'язків, у т.ч. для визначення еволюції цифрових технологій та їх впливу на структурну перебудову суспільного виробництва. Синергетичний підхід, метод експертних оцінок, каузальний (причинно-наслідковий) метод наукових досліджень було задіяно для обґрунтування системного впливу цифрових технологій, «Індустрії 4.0» та їх матеріалізації у вигляді «циркулярної економіки» на всю складну та багатоєрархічну систему суспільного виробництва в цілому.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). В основі цифровізації суспільного виробництва перебуває «цифрова економіка» – це економіка, у якій найбільшу цінність мають віртуальні, а не матеріальні чи фізичні активи та транзакції, це інституційне середовище, у якому бізнес-процеси, а також всі процеси управління розвиваються на основі цифрових комп'ютерних технологій та на основі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (з англ. – Information and Communication Technology (ICT)). Сектор ICT поєднує у собі: виробництво електронного обладнання, обчислювальної техніки, програмного забезпечення (у т.ч. HARDWARE, SOFTWARE, SERVICES), а також – надає різноманітні інформаційні послуги. Матеріальною основою розвитку цифрової економіки та цифрових технологій є інформаційні технології (ІТ, з англ. Information Technology).

Серед базових цифрових технологій провідне місце займають: технологія «Блокчейн»; трьохвимірний друк (3D принтери); безпілотні пристрої та літальні апарати «дрони»; віртуальна реальність (з англ. virtual reality, VR); доповнена реальність (з англ. augmented reality, AR); «Інтернет речей» – Internet of Things (IoT); «Індустріальний Інтернет» – Industrial Internet of Things (IIoT); «Інтернет цінностей», що виникає на основі ІТ та технології блокчейн – Internet of Value (IoV); «Інтернет усього» – Internet of Everything (IoE); «Штучний інтелект» (з англ. Artificial intelligence, AI); «нейронні мережі» та «роботи». Ці базові цифрові технології у практиці бізнес-процесів та управління застосовуються не поодинокі, а синергетично, комплексно та системно. Системне поєднання цифрових технологій дає максимальний економічний ефект від їх практичного використання у всіх сферах суспільного виробництва – від промисловості, до всіх складових сфери послуг. Так, у сфері освіти цифрові технології дозволяють забезпечити ілюстрації, віртуальне доповнення навчального матеріалу; у сфері туризму – забезпечити дію віртуальних екскурсів, транспортне та логістичне забезпечення туристичних маршрутів, віртуальну рекламу та організацію подорожей, віртуальні путівники, віртуальну демонстрацію послуг та ІТ-рекламні матеріали. Цифрові технології кардинально змінюють ігровий та шоу-бізнес, у т.ч. пропонують віртуальні ігри з ефектом присутності учасника гри. Цифрові технології кардинально модифікують всю сферу роздрібної торгівлі, сферу реклами та поліграфії, менеджменту та маркетингової діяльності, а також надають можливості отримання об'єктивних даних про зміну ринкової кон'юнктури у реальному часі («real-time»).

Цифрові технології становлять основу «циркулярної економіки», сутність якої полягає у нелінійному, як правило – у вторинному, циркулярному використанні всіх наявних природних та матеріальних ресурсів для забезпечення виробництва та споживання без втрати якості та доступності вироблених товарів та послуг на засадах інновацій, застосування ІТ-технологій та «Індустрії 4.0». Серед пріоритетних сфер використання потенціалу циркулярної економіки слід назвати – сферу ЖКГ, поводження з ТПВ та їх переробку; масовий перехід до «розумних будинків» та «розумних міст»; розвиток циркулярного аграрного виробництва, циркулярної та відновлюваної енергетики. Потенціал «циркулярної економіки» повною мірою відповідає вимогам енергоефективності та раціонального споживання обмежених природних ресурсів, тому активно застосовується в країнах ЄС, зокрема – в процесі переходу до сталого розвитку.

У ХХІ ст. максимальну увагу громадськості привертають процеси роботизації суспільного виробництва. Розрізняють промислових та сервісних роботів, які синергетично поєднують у собі як штучний інтелект, так і всі інші різновиди цифрових технологій. Промислові роботи широко використовуються у сфері виробництва, у т.ч. у автомобілебудуванні, у обробній промисловості, енергетичному, будівельному, агропромисловому секторах. Сервісні роботи застосовуються в усіх інших сферах та секторах національної та світової економіки: від сектору ВПК (наприклад, для мінування та розмінування територій, віськові «дрони») – до роботів-прибиральників (роботи-пилососи), роботів-таксі, роботів, що працюють у секторі надання медичних послуг і «виконують» функції медичної сестри – подають ліки хворому, прибирають, приносять їжу, воду. Роботизація суспільного виробництва відбувається стрімкими темпами. За даними «World Robotics Report 2020», за період з 2014 р. по 2019 р. загальна кількість промислових роботів у світі збільшилась на 85 %. Станом

на 2020 р. у світі питома вага роботів у секторі автоматизованого промислового виробництва становила 34 %; у секторі електроніки – 25 %; у металургії – 10 % і ці показники неухильно зростають, що призводить до структурної перебудови усієї системи економічних та виробничих процесів, до кардинальних змін світового ринку праці та усієї соціальної сфери світового господарства.

Поряд з загальновизнаними різновидами цифрових технологій та процесами роботизації, у світі швидко розвивається інноваційний сегмент цифрової економіки – NBIC-технології (з англ.: nano- (Nanotechnology), bio- (Biotechnology), info- (Information technology), cogno- (Cognitive science)). Серед пріоритетів розвитку NBIC-технологій особливе місце посідає взаємодія інформаційних та когнітивних технологій. Матеріалізацією їх синергії у NBIC-технологіях визнано створення нейромереж, штучного інтелекту, штучного кібернетичного «мозку» для роботів, що оцінюють як одне з перспективних та найважливіших досягнень цифрової економіки, яке визначає базовий, інноваційний вектор структурної перебудови суспільного виробництва у XXI ст.

Галузь застосування результатів. Міжнародні економічні відносини та світове господарство; розробка конкурентних стратегій цифровізації національного та світового суспільного виробництва.

Висновки відповідно до статті. Цифрові технології кардинально змінюють всі сфери суспільного виробництва та суспільного життя, у т.ч. бізнес-процеси та процеси управління на всіх рівнях. Цифрові технології постійно розвиваються та модифікуються, що обумовлює появу нових сфер та видів бізнес-діяльності та управління. У XXI ст. з'являються: «цифрова економіка», «розумна економіка», «циркулярна економіка», «зелена економіка» та ін. різновиди організації суспільного виробництва, в основі розвитку яких – цифрові технології. Цифровізація суспільного виробництва та інноваційні цифрові технології дозволяють бізнесу застосовувати гнучкі системи організації та управління, виробництва та збуту, що ґрунтуються на обробці великих масивів даних («Big Data») постійно, на основі online моніторингу та у реальному часі («real-time»). На основі цифрових технологій бізнес в режимі реального часу здійснює обробку великих масивів даних («Big Data») та на цій основі приймає «розумні рішення» у всіх сферах бізнесу та управління бізнес-процесами. Кардинальні зрушення у системі цифровізації суспільного виробництва дають бізнесу країн, які на практиці активно впроваджують цифрові технології, вагомі конкурентні переваги: від зниження собівартості виробництва товарів та послуг – до забезпечення їх якості та цільового задоволення конкретних потреб споживача. Натомість, стрімке впровадження цифрових технологій в країнах-лідерах світового економічного розвитку породжує й низку системних соціально-економічних та соціально-політичних проблем, у т.ч. – кардинальне переформатування світового ринку праці та поширення масового безробіття; зміну традиційної експортної спеціалізації країн, що розвиваються; розриви традиційних, існуючих з кінця XX ст. виробничих мереж – «ланцюгів створення доданої вартості»; розрив традиційних виробничих коопераційних зв'язків між країнами світу та формування нових, на основі «Індустрії 4.0» та «промислового Інтернету». Соціально-економічні та політичні наслідки кардинальної структурної перебудови усіх сфер національної та світової економіки у XXI ст. без сумніву, будуть обумовлені процесами цифровізації суспільного виробництва, що потребує подальших системних та ґрунтовних наукових досліджень цього складного та багатоієрархічного процесу.

Ключові слова: цифрові технології, інновації, цифрова економіка, суспільне виробництво, промислові та сервісні роботи, «Індустрія 4.0», циркулярна економіка, NBIC-технології, структурна перебудова, конкурентні переваги, бізнес-процеси, управління, соціально-економічні наслідки, світове господарство.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА: МИРОВОЙ ОПЫТ

Белая С. А.

Актуальность темы исследования. В начале третьего десятилетия XXI века развитие страны мира и страны-лидеры мирового экономического развития оказались перед вызовом кардинальной структурной перестройки системы общественного производства (начиная со сферы промышленности и до сферы услуг), что должно происходить на основе цифровых технологий. Цифровые технологии в мировой науке и в бизнес-практике рассматриваются как неотъемлемая составляющая системного технологического явления – «Индустрии 4.0». Развитие всех бизнес-процессов и процессов управления на микро-, мезо- и макроуровне, процессов управления общественным развитием на уровне национальной и мировой экономики также подлежат цифровизации. В целом, в XXI веке мир быстро переориентируется на стратегии использования цифровых технологий. Те страны, которые реализовывают эти стратегии, получают гарантированные конкурентные преимущества: начиная со снижения себестоимости, повышения качества производимых товаров и услуг – заканчивая освоением новых рынков сбыта и получением гарантированных сверхприбылей. Страны, стоящие в стороне от процессов цифровизации, рискуют оказаться среди аутсайдеров социально-экономического развития. Такая постановка проблемы свидетельствует об актуальности определения направлений, тенденций и стратегических приоритетов цифровизации общественного производства, поскольку этот вопрос становится крайне актуальным для всех стран мира, в том числе и для Украины, оказавшейся ныне на пороге кардинальной структурной перестройки всей системы национального хозяйства.

Постановка проблеми. Основой «Индустрии 4.0» становится цифровая экономика, ключевыми технологиями – информация и большие массивы данных, IT-технологии. Основным актив «Индустрии 4.0» – информация, а основным инструмент производства – киберфизические системы, приводящие к формированию единой, унифицированной высокопроизводительной экосистемы сбора, анализа и применения данных в производственных и других процессах. Киберфизические системы предусматривают интеграцию «умных машин» (то есть – производственных машин, станков, программируемого оборудования), через подключение их к Интернету, или к специально созданной сети – «Индустриальному Интернету» (IIoT), которая рассматривается как производственный аналог ориентированного на потребителя «Интернета вещей» (IoT) по производству промышленных и потребительских товаров и услуг. К «Интернету вещей» могут подключаться «умные заводы», использующие «Индустриальный Интернет», для быстрой настройки производственных процессов в соответствии с изменениями в себестоимости и доступности ресурсов, а также в соответствии со спросом на производимую продукцию. Определение основных стратегических приоритетов цифровизации общественного производства – признано одной из важнейших задач для современной экономической науки и для исследователей системы и процессов организации будущего устройства мирового производства.

Анализ последних исследований и публикаций. Весомый вклад в исследование сущности и направленности стратегических приоритетов цифровизации общественного производства внесли западные ученые, в частности - канадский ученый Топскотт Д. [1], иностранные ученые Сан Л., Жао Л. [2], Макдауэлл М. [3] и другие. В тоже время, следует отметить, что исследование вопросов цифровизации общественного производства, преимущественно, осуществляют коллективы авторов, поскольку эти проблемы являются весьма сложными и многоаспектными. Более того, проблематика цифровизации общественного производства тесно связана с переходом к устойчивому развитию, о чем, в частности, писали украинские ученые Храпкина В.В., Устименко В.А., Кудрина А.Ю., Сагирова А.С. и др. в коллективной монографии «Детерминанты устойчивого развития экономики» [4]. Следует отметить и появление первого в Украине междисциплинарного учебного пособия, посвященного научному анализу Интернет-экономики, подготовленного авторским коллективом при участии: Татомир И.Л., Квасний Л.Г., Пойди С.А. и других ученых [5]. Отметим, что проблематика цифровизации общественного производства постоянно привлекает к себе большое внимание как теоретиков и аналитиков, так и практиков этого процесса.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Определение стратегических приоритетов цифровизации общественного производства требует четкого понимания перспективных направлений и сфер их применения, детального изучения экономических преимуществ и рисков, сопровождающих массовый переход общественного производства от традиционных (индустриальных и постиндустриальных) к цифровым технологиям. Действительно, новая система технологического переоснащения – цифровизация производства, Интернет-экономика, технологии «Индустрии-4.0», NBIC-технологии и циркулярная экономика – привносят как ряд экономических преимуществ для товаропроизводителей и стран, так, одновременно с этим, приводят и к кардинальным изменениям всей системы социального обеспечения, к изменениям на рынке труда и реформированию целостной системы социальных отношений в обществе.

Постановка заданий и цели исследования. Цель исследования – определить сущность и основные стратегические приоритеты цифровизации общественного производства, поскольку это обуславливает процессы кардинальной структурной перестройки сферы промышленного производства, услуг и социальной сферы национального хозяйства стран мира и мировой экономики в целом. Для достижения цели в статье поставлены и решаются следующие задания:

- определить основные приоритеты развития цифровых технологий, кардинально модифицирующих все бизнес-процессы общественного производства;
- исследовать сущность и показать роль циркулярной экономики в переходе к устойчивому развитию на примере стран ЕС;
- выявить стратегические приоритеты роботизации процессов производства и приоритетные сферы применения промышленных и сервисных роботов;
- определить роль NBIC-технологий в процессе структурной перестройки общественного производства и его перехода к новым цифровым технологиям в XXI веке.

Метод или методология проведения исследования. В процессе исследования стратегических приоритетов цифровизации общественного производства использовались теоретические и эмпирические методы научных исследований. Используются методы: исторического и логического, анализа и синтеза, абстрактного и конкретного, метод причинно-следственных связей, в т.ч. для определения эволюции цифровых технологий и их влияния на структурную перестройку общественного производства. Синергетический подход, метод экспертных оценок, каузальный (причинно-следственный) метод научных исследований были использованы для обоснования системного влияния цифровых технологий, «Индустрии 4.0» и их материализации в виде «циркулярной экономики» на сложную и многовекторную систему общественного производства в целом.

Изложение основного материала (результаты работы). В основе цифровизации общественного производства находится «цифровая экономика» – это экономика, в которой наибольшую ценность имеют виртуальные, а не материальные или физические активы и транзакции, это институциональная среда, в которой бизнес-процессы, а также все процессы управления развиваются на основе цифровых компьютерных технологий и на основе информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) (на англ. – Information and Communication Technology (ICT)). Сектор ICT соединяет в себе: производство электронного оборудования, вычислительной техники, программного обеспечения (в т.ч. HARDWARE, SOFTWARE, SERVICES), а также –предоставляет разнообразные информационные услуги. Материальной основой развития цифровой экономики и цифровых технологий являются технологии (IT, на англ. – Information Technology).

Среди базовых цифровых технологий ведущее место занимают: технология «Блокчейн»; трехмерная печать (3D принтеры); беспилотные устройства и летательные аппараты «дроны»; виртуальная реальность (на англ. – virtual reality, VR); дополненная реальность (на англ. – augmented reality, AR); «Интернет вещей» – Internet of Things (IoT); «Индустриальный Интернет» – Industrial Internet of Things (IIoT); «Интернет ценностей», возникающий на основе IT и технологии блокчейн – Internet of Value (IoV); «Интернет всего» – Internet of Everything (IoE); «Искусственный интеллект» (на англ. Artificial intelligence, AI); «нейронные сети» и «роботы». Эти базовые цифровые технологии, применяемые в практике бизнес-процессов и управления, используются не обособленно, а синергетически, комплексно и системно. Системное сочетание цифровых технологий дает максимальный экономический эффект от их практического использования во всех сферах общественного производства – начиная с промышленности и до всех составляющих сферы услуг. Так, в сфере образования цифровые технологии позволяют представить иллюстрации, осуществить виртуальные дополнения учебного материала; в сфере туризма – обеспечить действие виртуальных экскурсоводов, транспортное и логистическое обеспечение и сопровождение туристических маршрутов, виртуальную рекламу и организацию путешествий, виртуальные путеводители, виртуальную демонстрацию услуг и IT-рекламные материалы. Цифровые технологии кардинально меняют игровой и шоу-бизнес, в т.ч. предлагают виртуальные игры с эффектом присутствия участника игры. Цифровые технологии кардинально модифицируют всю сферу розничной торговли, сферу рекламы и полиграфии, менеджмента и маркетинговой деятельности, а также представляют возможности к получению объективных данных об изменении рыночной конъюнктуры в реальном времени («real-time»).

Цифровые технологии составляют основу «циркулярной экономики», суть которой заключается в нелинейном и, как правило, во вторичном – циркулярном использовании всех имеющихся природных и материальных ресурсов для обеспечения производства и потребления без потери качества, и доступности производимых товаров и услуг на основе инноваций, применения IT-технологий и «Индустрии 4.0». Среди приоритетных сфер использования потенциала циркулярной экономики следует назвать – сферу ЖКХ, обращение с ТБО и их вторичную переработку; массовый переход к «умным домам» и «умным городам»; развитие циркулярного аграрного производства, циркулярной и возобновляемой энергетики. Потенциал «циркулярной экономики» в полной мере отвечает требованиям энергоэффективности и рационального потребления ограниченных природных ресурсов, поэтому активно используется в странах ЕС, в частности, в процессе перехода к устойчивому развитию.

В XXI в. особое внимание общественности вызывают процессы роботизации общественного производства. В мире существуют промышленные и сервисные роботы, синергетически сочетающие в себе как искусственный интеллект, так и все другие виды цифровых технологий. Промышленные роботы широко используются в сфере производства, в т.ч. в автомобилестроении, в обрабатывающей промышленности, энергетическом, строительном, агропромышленном секторах. Сервисные роботы применяются во всех иных сферах и секторах национальной и мировой экономики от сектора ВПК (например, для минирования и разминирования территорий, военные «дроны») и до роботов-уборщиков (роботы-пылесосы), роботов-такси, роботов, работающих в секторе предоставления медицинских услуг и «выполняющих» функции медицинской сестры – способных подавать лекарства больному, убирать, приносить еду, воду. Роботизация общественного производства происходит стремительными темпами. По данным «World Robotics Report 2020», за период с 2014 г. по 2019 г. общее количество промышленных роботов в мире увеличилось на 85%. По состоянию на 2020 г. в мире удельный вес роботов в секторе автоматизированного промышленного производства составил 34%; в секторе электроники – 25%; в металлургии – 10% и эти показатели неуклонно растут, что приводит к структурной перестройке всей системы экономических и производственных процессов, к кардинальным изменениям мирового рынка труда и всей социальной сферы мирового хозяйства.

Наряду с общепризнанными видами цифровых технологий и процессами роботизации, в мире быстро развивается инновационный сегмент цифровой экономики – NBIC-технологии (на англ.: nano- (Nanotechnology), bio- (Biotechnology), info- (Information technology), cogno- (Cognitive science)). Среди приоритетов развития NBIC-технологий особое место занимает взаимодействие информационных и когнитивных технологий. Материализацией их синергии в NBIC-технологиях признано создание нейронных сетей, искусственного интеллекта, искусственного кибернетического «мозга» для роботов, что оценивают, как

одно из наиболее перспективных и важнейших достижений цифровой экономики, определяющее базовый, инновационный вектор структурной перестройки общественного производства в XXI веке.

Область применения результатов. Международные экономические отношения и мировое хозяйство; разработка конкурентных стратегий цифровизации национального и мирового общественного производства.

Выводы в соответствии со статьей. Цифровые технологии кардинально меняют все сферы общественного производства и общественной жизни, в т.ч. бизнес-процессы и процессы управления на всех уровнях. Цифровые технологии постоянно развиваются и модифицируются, что обуславливает появление новых сфер и видов бизнес-деятельности и управления. В XXI веке возникает «цифровая экономика», «умная экономика», «циркулярная экономика», «зеленая экономика» и другие разновидности организации общественного производства, в основе развития которых – цифровые технологии. Цифровизация общественного производства и инновационные цифровые технологии позволяют бизнесу применять гибкие системы организации и управления, производства и сбыта, основанные на обработке больших массивов данных («Big Data») постоянно, на основе online мониторинга и в реальном времени («real-time»). Используя цифровые технологии, в режиме реального времени бизнес осуществляет обработку больших массивов данных («Big Data») и на этой основе принимает «разумные решения» во всех сферах ведения бизнеса и управления бизнес-процессами. Кардинальные сдвиги в системе цифровизации общественного производства дают бизнесу стран, которые на практике активно внедряют цифровые технологии, весомые конкурентные преимущества: начиная со снижения себестоимости производства товаров и услуг – до обеспечения их высокого качества и целевого удовлетворения конкретных потребностей потребителей. В тоже время, стремительное внедрение цифровых технологий в странах-лидерах мирового экономического развития порождает и ряд системных социально-экономических и социально-политических проблем, среди которых – кардинальное переформатирование мирового рынка труда и распространение массовой безработицы; кардинальные изменения в традиционной экспортной специализации развивающихся стран; разрыв традиционных производственных «цепочек создания добавленной стоимости», существующих еще с конца XX в.; разрыв традиционных, устоявшихся производственных кооперационных связей между странами мира и формированием новых, на основе «Индустрии 4.0» и «промышленного Интернета». Социально-экономические и политические последствия кардинальной структурной перестройки всех сфер национальной и мировой экономики в XXI веке несомненно, будут обусловлены процессами цифровизации общественного производства, что требует дальнейших системных и фундаментальных научных исследований этого сложного и многовекторного процесса.

Ключевые слова: цифровые технологии, инновации, цифровая экономика, общественное производство, промышленные и сервисные работы, «Индустрия 4.0», циркулярная экономика, NBIC-технологии, структурная перестройка, конкурентные преимущества, бизнес-процессы, управление, социально-экономические последствия, мировое хозяйство.

STRATEGIC PRIORITIES OF SOCIAL PRODUCTION DIGITALIZATION: WORLD EXPERIENCE

Bila Svitlana

Actual importance of study. At the beginning of the 2020s developed world countries and countries which are the leaders of world economic development faced up the challenges of radical structural reformation of social production (from industry to service system) which is based on digitalization. Digital technologies in world science and business practice are considered essential part of a complex technological phenomenon like 'Industry 4.0'. Digitalization should cover development of all business processes and management processes at micro-, meso- and microlevels, processes of social production management at national and world economy levels. In general, in the 21st century world is shifting rapidly to the strategies of digital technologies application. The countries which introduce these strategies will gain guaranteed competitive advantages: from reducing production costs and improved quality of goods and services to developing new sales market and making guaranteed super-profits. The countries which stand aside from digitalization processes are at risk of being among the outsiders of socio-economic development. Such problem statement highlights the actual importance of determining the directions, trends and strategic priorities of social production digitalization. This issue is really crucial for all world countries, including Ukraine which is in midst of profound structural reformation of all national production system.

Problem statement. Digital economy shapes the ground for 'Industry 4.0', information, It technologies and large databases become the key technologies. The main asset of 'Industry 4.0' is information, the major tool of production is cyberphysical systems that lead to formation the single unified highly productive environmental system of collecting, analyzing and applying data to production and other processes. Cyberphysical systems provides 'smart machines' (productive machines, tools and equipment which are programmed) integration via their connection to the Internet, or creation special network, 'Industrial Internet' (IIoT) which is regarded as a productive analogue of 'Internet of Things' (IoT) that is focused on the consumers. 'Internet of Things' can be connected with 'smart factories' which use 'Industrial Internet' to adjust production processes quickly turning into account the changes in costs and availability of resources as well as demand for production made. One of the most essential tasks for current economics and researchers of systems and processes of organization future maintenance of world production is to determine the main strategic priorities of social production digitalization.

Analysis of latest studies and publications. Valuable contribution to the study of the core and directions of strategic priorities concerning social production digitalization was made by such foreign scientists as the Canadian researcher Tapscott D [1], foreigners Sun, L., Zhao, L [2], McDowell, M. [3] and others. Yet, the study of issues concerning social production digitalization are mainly done by the team of authors as such issues are complicated and multihierarchical. Furthermore, the problem of social production digitalization is closely linked to the transition to sustainable development, which is reflected in the works by Ukrainian scholars like Khrapkin V., Ustimenko V., Kudrin O., Sagirov A. and others in the monograph «Determinants of sustainable economy development» [4]. The edition of the first in Ukraine inter-disciplinary textbook on Internet economy by a group of scientists like Tatomyr I., Kvasniy L., Poyda S. and others [5] should also be mentioned. But the challenges of social production digitalization are constantly focused on by theoretical scientists, analytics and practitioners of these processes.

Determining unexplored parts of general problem. Defining strategic priorities of social production digitalization requires clear understanding of prospective spheres of their application, economic advantages and risks which mass transition of social production from traditional (industrial and post-industrial) to digital technologies bear. A new system of technological equipment (production digitalization, Internet-economy, technology 'Industry 4.0', NBIC- technologies and circular economy) has a number of economic advantages for commodity producers and countries, as well as leads to dramatical changes in the whole social security system, changes at labour market and reformation the integral system of social relations in the society.

Tasks and objectives of the study. The objective of the study is to highlight the core and define the main strategic priorities of social production digitalization, as they cause the process of radical structural reformation of industrial production, services and social spheres of national economy of world countries and world economy in general. To achieve the objective set in the article the following tasks are determined and solved:

- to define the main priorities of digital technologies development, which is radically modify all social production business processes;
- to study the essence and the role of circular economy for transition to sustainable development taken EU countries as an example;
- to identify the strategic priorities of robotization of production processes and priority spheres of industrial and service robots application;
- to define the role of NBIC-technologies in the process of social production structural reformation and its transition to new digital technologies in the 21st century.

Method and methodology of the study. While studying strategic priorities of social production digitalization theoretical and empirical methods of study are used, such as historical and logical, analysis and synthesis, abstract and specific, casual (cause-and-effect) ones. All of them helped to keep the track of digital technologies evolution and its impact on structural reformation of social production. Synergetic approach, method of expert estimates and casual methods are applied to ground system influence of digital technologies, 'Industry 4.0' and their materialization as 'circular economy' on the whole complicated and multihierarchical system of social production in general.

Basic material (the results of the study). Digital economy, i.e. economy where it is virtual but not material or physical assets and transactions are of the greatest value, institutional environment in which business processes as well as all managerial processes are developed on the basis of digital computer technologies and information and communication technologies (ICT), lies as the ground for social production digitalization. ICT sphere involves production of electronic equipment, computing, hardware, software and services. It also provides various information services. Information Technology serves as a material basis for digital economy and digital technologies development.

Among the basic digital technologies the following ones play the profound role: technology 'Blockchain', 3D printing, unmanned aerial vehicles and flying drones, virtual reality (VR). Augmented reality (AR), Internet of Things (IoT), Industrial Internet of Things (IIoT), Internet of Value (IoV) which is founded on IT and blockchain technology, Internet of Everything (IoE), Artificial Intelligence (AI), neuron networks and robots. These basic digital technologies in business processes and management practices are applied in synergy, complexity and system but not in a single way. System combination of digital technologies gives maximal economic effect from their practical application in all spheres of social production-from industry to all kinds of services. For instance, in education digital technologies promote illustrating and virtual supplement of study materials; in tourism trade they promote engagement of virtual guides, transport and logistics security of tourist routes, virtual adverts and trips arrangements, virtual guidebooks, virtual demonstration of services and IT brochures and leaflets. Digital technologies radically change gambling and show businesses, in particular, they provide virtual games with 'being there' effect. Digital technologies drastically modify the retail trade sphere, advertisement and publishing, management and marketing, as well as provide a lot of opportunities for collecting unbiased data concerning changes in market conditions in real time.

Digital technologies lie as the basis for 'circular economy', whose essence rests with non-linear, secondary, circular use of all existing natural and material resources to provide the production and consumption without loss of quality and availability of goods and services developed on the grounds of innovations, IT-technology application and 'Industry 4.0'. Among priorities of circular economy potential applications the following ones should be mentioned: municipal services, solid household wastes management and their recycling, mass transition to smart houses and smart towns, circular agriculture development, circular and renewable energy, The potential of

circular economy fully and equally corresponds to the demands for energy efficiency and rational consumption of limited natural resources, so it is widely applied in EU countries while transiting to sustainable development.

In the 21st century processes of social production robotization draw the maximal attention of the society. There is a division between industrial and service robots which combine artificial intelligence and other various digital technologies in synergy. Industrial robots are widely used in production, including automotive industry, processing industry, energetic, construction sectors and agriculture. Services are applied in all other spheres and sectors of national and world economies – from military-industrial complex (for instance, for mining and demining the areas, military drones) to robots-cleaners (robots-vacuum cleaners), robots-taxis, robots engaged in health care service and served as nurses (provide the ill person with water, tidy up, bring meals). Social production robotization is proceeding apace. According to «World Robotic Report 2020», within 2014 – 2019 the total quantity of industrial robots increased by 85 %. By 2020 in the world the share of robots in the sphere of automated industrial production had comprised 34 %, in electronics – 25%, in metallurgy – 10 %. These indicators are constantly growing which results in structural reformation of the whole system of economic and industrial processes, radical changes in world labour market and the social sphere of world economy in general.

Alongside with generally recognized types of digital technologies and robotization processes, an innovation segment of digital economy – NBIC – technologies (Nanotechnology, Biotechnology, Information technology, Cognitive Science) are rapidly spread. Among the priorities of NBIC-technologies development the special place belongs to interaction between information and cognitive technologies. As a material basis for its synergy in NBIC-technologies creation of neuron networks, artificial intelligence, artificial cyber brain for robots are applied. It is estimated as one of the most prospective and important achievements of digital economy which determines basic, innovational vector of social production structural reformations in the 21st century.

The sphere of results application. *International economic relations and world economy, development of competitive strategies of national and social production digitalization of world economy in general.*

Conclusions. *Digital technologies radically change all spheres of social production and social life, including business and managerial processes at all levels. Digital technologies are constantly developing and modifying, that promotes emergence of new spheres and new business activities and management. 21st century witnessed establishing digital economy, smart economy, circular economy, green economy and other various arrangements of social production which are based on digital technologies. Social production digitalization and innovative digital technologies promotes business with flexible systems of arrangement and management, production and sales grounded on processing large Big Data permanently, on the basis of online monitoring in real time. Grounded on digital technologies business in real time mode processes a massive Big Data and on their results makes smart decisions in all business spheres and business processes management. Radical shifts in social production digitalization provides businesses of the states which in practice introduce digital technologies with significant competitive advantages - from decrease in goods and services production cost to targeted meeting of specific needs of consumers. Whereas, rapid introduction of digital technologies in the countries-leaders of world economic development results in a set of system socio-economic and socio-political challenges, including the following: crucial reformatting the world labour market and rise in mass unemployment, shift from traditional export developing countries' specialization, breakups of traditional production networks being in force since the end of the 20th century, so called 'chains of additional value shaping', breakups of traditional cooperation links among world countries and shaping the new ones based on 'Industry 4.0' and 'Industrial Internet'. Socio-economic and political consequences of radical structural reformation of all spheres in national and world economy in the 21st century, undoubtedly, will be stipulated with the processes of social production digitalization. It will require further systemic and fundamental scientific studies on this complicated and multi hierarchical process.*

Key words: *digital technologies, innovations, digital economy, social production, industry and service work, 'Industry 4.0', circular economy, NBIC-technologies. Structural reformation, competitive advantages, business processes, management, socio-economic consequences, world economy.*

JEL Classification: *F01, Q55*

Актуальність теми дослідження. На початку третього десятиліття XXI ст. розвинуті країни світу та країни-лідери світового економічного розвитку опинилися перед викликами кардинальної структурної перебудови системи суспільного виробництва (від промисловості до сфери послуг), що має відбуватися та ґрунтуватися на основі цифрових технологій. Цифрові технології у світовій науці та у бізнес-практиці розглядаються як невід'ємна складова системного технологічного явища – «Індустрії 4.0». Розвиток всіх бізнес-процесів та процесів менеджменту на мікро-, мезо- та макrorівні, процесів управління суспільним розвитком на рівні національної та світової економіки також підлягають цифровізації. В цілому, у XXI ст. світ швидко переорієнтовується на стратегії використання цифрових технологій. Ті країни, які реалізують ці стратегії, отримують гарантовані конкурентні переваги: від зниження собівартості, підвищення якості вироблених товарів та послуг – до освоєння нових ринків збуту та отримання гарантованих надприбутків. Країни, що стоять осторонь процесів цифровізації ризикують опинитися серед аутсайдерів соціально-економічного розвитку. Така постановка проблеми свідчить про актуальність визначення напрямів, тенденцій та стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва, оскільки це питання стає важливим для всіх країн світу, у тому числі і для України, яка нині опинилася на порозі кардинальної структурної перебудови усієї системи національного господарства.

Постановка проблеми. Основою «Індустрії 4.0» стає цифрова економіка, ключовими технологіями – інформація та великі масиви даних, IT-технології. Основний актив «Індустрії 4.0» – інформація, а основний інструмент виробництва – кіберфізичні системи, що призводять до формування єдиної, уніфікованої високопродуктивної екосистеми збору, аналізу і застосування даних у виробничих та інших процесах. Кіберфізичні системи передбачають інтеграцію «розумних машин» (тобто – виробничих машин, станків, обладнання, що програмується), через підключення їх до Інтернету, або до створеної спеціальної мережі – «Індустріального Інтернету» (IIoT), яка розглядається як виробничий аналог орієнтованого на споживача «Інтернету речей» (IoT) з виробництва промислових та споживчих товарів і послуг. До «Інтернету речей» можуть підключатися «розумні заводи», що користуються «Індустріальним Інтернетом», для швидкого налаштування виробничих процесів відповідно до змін у вартості та доступності ресурсів та відповідно до попиту на продукцію, що виробляється. Визначити основні стратегічні пріоритети цифровізації суспільного виробництва – стає одним з найважливіших завдань для сучасної економічної науки та для дослідників системи та процесів організації майбутнього устрою світового виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження сутності та спрямованості стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва здійснили західні вчені, зокрема - канадський вчений Топскотт Д. [1], іноземні вчені Сан Л., Жао Л. [2], Макдауел М. [3] та ін. Натомість, дослідження питань цифровізації суспільного виробництва, переважно здійснюють колективи авторів, оскільки ці проблеми є складними та багатоієрархічними. Більш того, проблематика цифровізації суспільного виробництва тісно пов'язана з переходом до сталого розвитку, про що, зокрема, писали українські науковці Храпкіна В.В., Устименко В.А., Кудріна О.Ю., Сагірова А.С. та інші у монографії «Детермінанти сталого розвитку економіки» [4]. Слід відзначити і появу першого в Україні міждисциплінарного навчального поібника, присвяченого розгляду Інтернет-економіки авторського колективу за участі: Татомир І.Л., Квасній Л.Г., Пойди С.А. та інших науковців [5]. Натомість, проблематика цифровізації суспільного виробництва постійно привертає до себе велику увагу як теоретиків, аналітиків, так і практиків цього процесу.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Визначення стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва потребує чіткого розуміння перспективних сфер їх застосування, економічних переваг та ризиків, які несе у собі масовий перехід суспільного виробництва від традиційних (індустріальних та постіндустріальних) до цифрових технологій. Адже нова система технологічного оснащення (цифровізація виробництва, Інтернет-економіка, технології «Індустрії-4.0», NBIC-технології та циркулярна економіка несуть як низку економічних переваг для товаровиробників та країн, так, водночас, призводять і до кардинальних змін усієї системи соціального забезпечення, змін на ринку праці та реформування цілісної системи соціальних відносин у суспільстві.

Постановка завдання, мети дослідження.

Мета дослідження – висвітлити сутність та визначити основні стратегічні пріоритети цифровізації суспільного виробництва, оскільки це обумовлює процеси кардинальної структурної перебудови сфери промислового виробництва, послуг та соціальної сфери національного господарства країн світу та світової економіки в цілому.

Для досягнення мети у статті поставлені та вирішуються наступні завдання:

- визначити основні пріоритети розвитку цифрових технологій, що кардинально модифікують всі бізнес-процеси суспільного виробництва;
- дослідити сутність та роль циркулярної економіки у переході до сталого розвитку на прикладі країн ЄС;
- виявити стратегічні пріоритети роботизації процесів виробництва та пріоритетні сфери застосування промислових та сервісних робіт;
- визначити роль NBIC-технологій в процесі структурної перебудови суспільного виробництва та його переходу до нових цифрових технологій у XXI ст.

Метод або методологія проведення дослідження. В процесі дослідження стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва використовувалися теоретичні та емпіричні методи наукових досліджень. Застосовано методи: історичного та логічного, аналізу та синтезу, абстрактного та конкретного, метод причинно-наслідкових зв'язків, у т.ч. для визначення еволюції цифрових технологій та їх впливу на структурну перебудову суспільного виробництва. Синергетичний підхід, метод експертних оцінок, каузальний (причинно-наслідковий) метод наукових досліджень було задіяно для обґрунтування системного впливу цифрових технологій, «Індустрії 4.0» та їх матеріалізації у вигляді «циркулярної економіки» на всю складну та багатоієрархічну систему суспільного виробництва в цілому.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). В основі цифровізації суспільного виробництва перебуває «цифрова економіка» – це економіка, у якій найбільшу цінність мають віртуальні, а не матеріальні чи фізичні активи та транзакції, це інституційне середовище, у якому бізнес-процеси, а також всі процеси управління розвиваються на основі цифрових комп'ютерних технологій та на основі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), з англ. – Information and Communication Technology (ICT). Сектор ICT поєднує у собі: виробництво електронного обладнання, обчислювальної техніки, програмного забезпечення (у т.ч. HARDWARE, SOFTWARE, SERVICES), а також – надає різноманітні інформаційні послуги. Матеріальною основою розвитку цифрової економіки та цифрових технологій є інформаційні технології (ІТ, з англ. Information Technology).

Вважають, що вперше термін «цифрова економіка» («Digital Economy») запропонував та використав канадський вчений В.Топскотт (1994 р.) [1]. Серед базових цифрових технологій провідне місце займають: технологія «Блокчейн»; трьохвимірний друк (3D принтери); безпілотні пристрої та літальні апарати «дрони»; віртуальна реальність (з англ. virtual reality, VR); доповнена реальність (з англ. augmented reality, AR); «Інтернет речей» – Internet of Things (IoT); «Індустріальний Інтернет» – Industrial Internet of Things (IIoT); «Інтернет цінностей», що виникає на основі IT та технології блокчейн – Internet of Value (IoV); «Інтернет усього» – Internet of Everything (IoE); «Штучний інтелект» (з англ. Artificial intelligence, AI); «нейронні мережі» та «роботи». Ці базові цифрові технології у практиці бізнес-процесів та управління застосовуються не поодинокі, а синергетично, комплексно та системно. Системне поєднання цифрових технологій дає максимальний економічний ефект їх від практичного використання у всіх сферах суспільного виробництва – від промисловості, до всіх складових сфери послуг.

Цифрові технології формують матеріальний фундамент «Індустрії 4.0», в основі якої перебуває інформація, а основний інструмент виробництва «Індустрії 4.0» – кіберфізичні системи, що призводять до формування єдиної, уніфікованої високопродуктивної екосистеми збору, аналізу і застосування даних у виробничих та інших процесах. Кіберфізичні системи передбачають інтеграцію «розумних машин» (тобто – виробничих машин, станків, обладнання, що програмується), через підключення їх до Інтернету, або до створеної спеціальної мережі – «Індустріального Інтернету» (IIoT), яка розглядається як виробничий аналог орієнтованого на споживача «Інтернету речей» (IoT) з виробництва промислових та споживчих товарів і послуг. До «Інтернету речей» можуть підключатися «розумні заводи», що користуються «Індустріальним Інтернетом», для швидкого налаштування виробничих процесів відповідно до змін у вартості та доступності ресурсів та відповідно до попиту на продукцію, що виробляється. До «Інтернету речей» підключаються і smart-будинки («розумні будинки») у smart-містах («розумних містах») з усім їх обладнанням та різноманітними предметами побуту – від smart-автомобілів до smart-побутових приладів споживчого призначення (пральні машини, холодильники, кухонні комбайни, домашні роботи-прибиральники) [6].

Цифровізація суспільного виробництва на основі «Індустрії 4.0» охоплює всі процеси. Так, у сфері освіти цифрові технології дозволяють забезпечити ілюстрації, віртуальне доповнення навчального матеріалу; у сфері туризму – забезпечити дію віртуальних екскурсиводів, транспортне та логістичне забезпечення туристичних маршрутів, віртуальну рекламу та організацію подорожей, віртуальні путівники, віртуальну демонстрацію послуг та IT-рекламні матеріали. Цифрові технології кардинально змінюють ігровий та шоу-бізнес, у т.ч. пропонують віртуальні ігри з ефектом присутності учасника гри. Цифрові технології кардинально модифікують всю сферу роздрібної торгівлі, сферу реклами та поліграфії, менеджменту та маркетингової діяльності, а також надають можливості отримання об'єктивних даних про зміну ринкової кон'юнктури у реальному часі («real-time»).

Кожна з різновидів цифрових технологій формує низку нових можливостей для інноваційного розвитку суспільного виробництва. Так, застосування 3D принтерів та розвиток технологій трьохвимірного друку на їх основі кардинально змінюють бізнес-процеси у наступних сферах:

- сфера охорони здоров'я: бізнес-проекти з виробництва smart медичних приборів, у т.ч. друк за допомогою 3D органів для трансплантології, друк smart протезів нової якості;
- конструкторські розробки: бізнес у сфері виготовлення інструментів, деталей, створення прототипів промислових моделей;
- сфера будівництва: будівництво за допомогою 3D принтерів будинків, мостів, господарських та житлових споруд;
- сфера торгівлі та оптимізація ланцюгів постачання товарів, ресурсів;
- промислове виробництво: виробництво товарів з індивідуально заданими властивостями, що цільовим порядком задовольняють потреби споживача (йдеться як про виробниче споживання, так і про товари споживного призначення);
- створення системи віддаленого і дистанційного виробництва, мережі для розвитку промислового Інтернету «Індустрії 4.0» [2; 7].

Як приклад, у сфері будівництва 3D принтери дозволяють будувати будинки, що мають унікальний – навіть футуристичний дизайн (такі будинки є у Дубаї), а також – швидко «друкувати» на 3D принтерах дешеві будинки спрощеної конструкції соціального призначення (для біженців, людей, що втратили житло внаслідок повенів, землетрусів, пожеж). У майбутньому, у сфері охорони здоров'я 3D технології дозволять ліквідувати дефіцит матеріалу для трансплантології, і найпростіше – 3D друк кровеносних судин та шкіри людини. Так, у медичній школі Northwestern University за допомогою 3D принтера надрукували яєшники для мишей, після запліднення яких отримали виводок здорових мишенят [7].

Цифрові технології становлять основу «циркулярної економіки», сутність якої полягає у нелінійному, як правило – у вторинному, циркулярному використанні всіх наявних природних та матеріальних ресурсів для забезпечення виробництва та споживання без втрати якості та доступності вироблених товарів та послуг на засадах інновацій, застосування IT-технологій та «Індустрії 4.0». Серед пріоритетних сфер використання потенціалу циркулярної економіки слід назвати – сферу ЖКГ, поводження з ТПВ та їх переробку; масовий перехід до «розумних будинків» та «розумних міст»; розвиток циркулярного аграрного виробництва, циркулярної та відновлюваної енергетики [8]. Потенціал «циркулярної економіки» повною мірою відповідає

вимогам енергоефективності та раціонального споживання обмежених природних ресурсів, тому активно застосовується в країнах ЄС в процесі переходу до сталого розвитку.

Як відомо, боротьба з голодом та раціональним споживанням обмежених ресурсів – є найважливішими цілями сталого розвитку, стратегію переходу до якого ЄС продовжує втілювати до 2027 року. Тільки у сфері аграрного виробництва країн ЄС, за експертними оцінками – щороку понад 20 % їжі викидають у відходи. Перехід до принципів циркулярної економіки у сфері продовольчого забезпечення країн ЄС передбачає пріоритетне фінансування інфраструктури аграрного виробництва, зберігання врожаїв та продуктів харчування, налагодження їх вторинної переробки. Раціоналізація сфери аграрного виробництва та налагодження у країнах ЄС раціональної логістики: «від сільськогосподарського виробника – фермера, до кінцевого споживача» дозволить європейським країнам до 2030 року скоротити викиди CO₂ – щонайменше, на 20 %, а рівень викидів нітратів в річках знизити, щонайменше – на 17,7 % (порівняно з 1990 р.). Інноваційна інфраструктура, логістика та екологізація позитивно позначаються як на розвитку природного середовища, так і на вирішенні проблеми раціонального продовольчого забезпечення. Це дозволить досягти позитивного економічного ефекту, якій оцінюють у понад 1,8 трлн євро до 2030 року, створити нові робочі місця, у т.ч. у сфері інновацій та IT-технологій [9].

Серед пріоритетів цифрової економіки в країнах ЄС визнано масовий перехід до «розумних будинків», що мають циркулярну систему використання ТПВ, води та ін. ресурсів; генерація енергії внаслідок вторинної переробки ТПВ, розвиток біоенергетики та ін. Перехід до «чистої енергії», у т.ч. завдяки цифровим технологіям та циркулярній економіці дозволить країнам ЄС до 2030 року створити біля 900 тис. нових робочих місць, у т.ч. у сфері використання «чистих» відновлюваних джерел енергії. Також йдеться про масовий перехід до «зеленого» громадського транспорту, що зменшить викиди CO₂ у великих містах та у мегаполісах. Застосування технологій цифрової та циркулярної економіки у енергетичній сфері зменшить залежність країн ЄС від традиційного, викопного палива і до 2030 року дозволить щорічно заощаджувати біля 300 млрд євро [9].

Вагомий економічний ефект, максимізація прибутків формує реальні економічні стимули бізнес-структур для прискореного переходу до принципово нових, інноваційних цифрових технологій. Як відомо, в процесі цифровізації суспільного виробництва відбувається структурна перебудова органічної будови капіталу (C : V) на користь збільшення питомої ваги «C» – основного капіталу, капіталооснащення виробництва. Цей процес вигідний для бізнесу, оскільки дозволяє кардинально скоротити витрати на «V» – змінний капітал, що іде, переважно, на виплату оплати праці найманим працівникам. Найбільший економічний ефект, максимізацію прибутків надає бізнесу процес роботизації суспільного виробництва.

Роботи – це електромеханічні пристрої, віртуальні агенти, що автономно чи відповідно до інструкції та відповідно до комп'ютерної програми (яка, до речі, може бути генерована й штучним інтелектом спільно з нейронними мережами), автоматизують, доповнюють чи замінюють дії людини [10]. Роботи функціонують на основі синергії всіх інновацій цифрових технологій, на основі системних здобутків цифрової економіки. Роботи виконують стандартизовані дії, які традиційно виконувала робоча сила, найманий працівник (за умови, якщо діяльність працівника можна «розібрати» на стандартизовані, уніфіковані та логічно пов'язані між собою виробничі алгоритми. Компанія, яка серед перших розпочала виробництво та продаж роботів – «Boston Dynamics» [11].

У XXI ст. розрізняють промислових та сервісних роботів. Промислові роботи широко використовуються у сфері виробництва, у т.ч. у автомобілебудуванні, енергетичній сфері та обробній промисловості, металургійному виробництві, харчовій та хімічній промисловості та ін. (див. *Таблиці 1 та 2*). До сервісних роботів належать: професійні сервісні роботи; сервісні роботи для виконання домашніх господарських робіт; сервісні роботи для використання у сфері розваг, у т.ч. у сфері комп'ютерних ігор, шоу-бізнесу та для розвитку креативних індустрій. Сервісні роботи застосовуються у різних сферах та секторах національної та світової економіки: від військово-промислового комплексу (ВПК) – до роботів-прибиральників (наприклад, побутових роботів-пилососів), роботів-таксі, роботів, що працюють у сфері надання медичних послуг, «виконують» функції допоміжного медичного персоналу (наприклад – подають ліки хворому, прибирають) тощо.

Таблиця 1. Динаміка використання промислових роботів в країнах світу за 2012 – 2019 рр. (тисяч одиниць)

Регіон світу. Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Азія та Австралія	85	99	134	161	200	280	283	245
Європа	41	43	46	50	56	67	76	72
США	28	30	33	38	41	46	55	48

Джерело: складено за даними World Robotics 2020 [12].

Перше місце на ринку промислових роботів у світовому господарстві (станом на 2019 р.) належить країнам Азії, а лідером серед них є КНР (див. *Таблицю 1*). За період 2017–2018 рр. питома вага Китаю становила 38 % від загальної кількості введених в експлуатацію промислових роботів на світовому ринку робототехніки промислового призначення. За підсумками 2019 р. у Китаї було введено в експлуатацію 140492 одиниці промислових роботів, що перевищило загальну кількість промислових роботів, сумарно встановлених у Європі та США за весь 2019 р. (119741 одиниця, відповідно). Японія перебуває на другому місці у світі за кількістю діючих промислових роботів. Починаючи з 2014 р. середньорічні темпи приросту кількості роботів на промислових підприємствах Японії становили, в середньому, +11 % за рік. За підсумками 2019 р. темпи

роботизації промислового виробництва в Японії дещо знизилась: за 2019 рік в Японії було встановлено 49908 одиниць промислових роботів, що на 10 % менше ніж у 2018 р. На третьому місці у світі, за кількістю промислових роботів (за підсумками 2019 р.) перебуває США, які у 2018 р. змогли випередити Південну Корею. Для Південної Кореї «пік» введення промислових роботів в експлуатацію було зафіксовано у 2016 р. (41373 одиниці), а у 2019 р. цей показник знизився до 27873 одиниці за рік (-26 %, відповідно). Для США динаміка введення у експлуатацію промислових роботів також пригальмовується: за 2019 р. було введено в експлуатацію 33339 промислових роботів, хоча ще у 2018 р. цей показник перебував на рівні 40373 одиниці [12]. Спадна динаміка процесів роботизації в країнах-лідерах цього процесу може бути пояснена досить високими показниками чинного «насичення» промисловими роботами сфери виробництва цих країн, а також – падінням сукупного попиту на національному та світовому ринках внаслідок локдаунів, викликаних пандемією COVID-19.

Роботизація суспільного виробництва у т.ч. на основі штучного інтелекту, задіяння всіх інших різновидів цифрових технологій, відбувається надзвичайно стрімкими темпами. Так, за даними «World Robotics Report 2020», за період з 2014 р. по 2019 р. загальна кількість промислових роботів у світовому господарстві збільшилась на 85 %. Серед секторів (галузей) у яких процеси роботизації відбуваються найшвидшими темпами: автомобілебудування; енергетична галузь, система електропостачання та електроніка; металургійне виробництво, виробництво машин та обладнання а також – вже роботизовані сфери «Індустріального інтернету», «Інтернету цінностей», «Інтернету усього», сфери циркулярної економіки та інші складові «Індустрії 4.0» (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Галузевий (секторальний) зріз введених в експлуатацію промислових роботів у світі за період 2017 – 2019 рр. (тисяч одиниць промислових роботів)

Галузь / сектор виробництва	2017	2018	2019
Автомобілебудування	123	126	105
Енергетична галузь, система електропостачання. Електроніка.	122	105	88
Металургійне виробництво. Виробництво машин та обладнання	44	44	44
Виробництво пластику та хімічна промисловість	21	20	19
Харчова промисловість	9	12	11
Інші галузі промислового виробництва	23	34	30
Невизначені сфери (у т.ч. «Цифрова економіка», ICT, «Індустрія 4.0», циркулярна економіка та ін. інноваційні сектори промислового виробництва).	56	81	76

Джерело: складено за даними World Robotics 2020 [12].

Лідерами роботизації промисловості є розвинуті країни світу: США, ЄС, Швеція, Японія, Канада, а також країни, що відносяться до групи нових лідерів світового економічного розвитку – КНР, Індія, Південна Корея та деякі інші країни Азії. Станом на 2020 р. у світовому господарстві питома вага роботів у секторі автоматизованого промислового виробництва становила 34 %; у секторі електроніки – 25 %; у металургії – 10 % і ці показники роботизації неухильно зростають. Загальна вартість нових роботів, залучених до експлуатації у 2020 р. оцінюється сумою понад 13,8 млрд. дол. США. Натомість, 73 % від загальної кількості промислових роботів (2020 р.) працювали лише у п'яти країнах світу: Китай, Японія, США, Південна Корея, Німеччина. Одним із базових кількісних показників роботизації промисловості IFR визначають критерій «кількість роботів, що припадає на 10000 зайнятих у промисловому виробництві». Так, станом на 2020 р. для Сінгапуру цей показник становив 918; для Кореї – 855; Японії – 364; Німеччини – 346; Швеції – 277 роботів на 10000 зайнятих у промисловому виробництві. Для порівняння, станом на 2020 р. середньосвітовий статистичний показник по усім іншим країнам світу становить 113 роботів на 10000 зайнятих у промисловому виробництві та на підприємствах, що пов'язані між собою промисловою виробничою кооперацією [12].

Серед стратегічних пріоритетів процесів роботизації суспільного виробництва слід назвати:

- сферу виробництва, у т.ч. роботизацію шкідливого виробництва, з підвищеною радіацією або використанням хімічних речовин; у виробництві, що характеризується високими параметрами точності, якості та підвищеними вимогами щодо часових меж та точних параметрів стандартизації виробництва (наприклад – при виробництві мікросхем, чіпів, мікропристроїв тощо);
- сфера ВПК, застосування роботів, у синергії зі штучним інтелектом, нейромережами та ін. інноваційними цифровими технологіями у військовій сфері;
- сфера послуг, у т.ч. роботи-бармени, роботи-баристи, роботи, що працюють у сфері гравального бізнесу, сфері розваг (гравальні автомати) та ін.;
- автоматизація та роботизація операцій у сфері виробництва та послуг (наприклад, роботи – водії таксі, роботи – «дрони»);
- готельний бізнес та туризм (надання інформаційних послуг, транспортування, прибирання);
- використання роботів у сфері управління великими масивами даних (big data) та у всіх інших сферах корпоративного та суспільного управління тощо.

Інформатизація бізнесу та управління, застосування великим, середнім та малим бізнесом потенціалу ІТ, цифрової економіки та інших можливостей цифрових технологій стає об'єктивним явищем, вимогою часу, що створює нові можливості для зростання конкурентоспроможності та отримання бізнес-структурами

(малим, середнім, великим бізнесом) переваг технологічного лідерства на світових ринках. Натомість, масове застосування у суспільному виробництві роботів, цифрових технологій та здобутків цифрової економіки, поряд з надприбутками для бізнес-структур, призводить до неминучої структурної перебудови всієї системи соціально-економічних та виробничих процесів, обумовлює кардинальні зміни на світовому ринку праці та кардинальне переформатування всієї соціальної системи та соціальної сфери національного господарства як окремих країн так і світового господарства в цілому.

Поряд з загальноновизнаними різновидами цифрових технологій та процесами роботизації, у світі швидко розвивається такий інноваційний сегмент цифрової економіки як NBIC-технології (з англ.: nano- (Nanotechnology), bio- (Biotechnology), info- (Information technology), cogno- (Cognitive science)) [13; 14]. Серед пріоритетів розвитку NBIC-технологій особливе місце посідає взаємодія інформаційних та когнітивних технологій. Матеріалізацією їх синергії у NBIC-технологіях визнано створення нейромереж, штучного інтелекту, штучного кібернетичного «мозку» для роботів, що оцінюють як одне з перспективних та найважливіших досягнень цифрової економіки, яке визначає базовий, інноваційний вектор структурної перебудови суспільного виробництва у XXI ст.

Як приклад, саме на основі NBIC-технологій функціонують «нейронні мережі». Застосування нейромереж у бізнесі є різновекторним. Так, нейромережі здатні генерувати зображення, у т.ч. рекламувати товари з усіма їх параметрами в інтернет-магазинах. Нейромережі генерують змістовні тексти на задану тематику, у т.ч. для реклами та просування контенту в Інтернет. На основі NBIC-технологій нейромережі широко використовуються у google-перекладачах, «навчилися писати музику», «малювати картини», «писати тексти» на будь-яку науково-популярну тематику, «створювати» та моделювати різні стилі одягу, інтер'єр приміщень, перетворювати чорно-білі фотографії та фільми у кольорові. NBIC-технології у синтезі з нейромережами стають складовою створення безпілотних автомобілів (автомобілей-дронів, у т.ч. дронів-таксі) [13].

NBIC-технології стрімко опановують сектор «економіки здоров'я», складовими якого є різні сфери – від органічного харчування, фітнес-центрів і до сучасної теле-медицини, де використовуються останні новинки мікрохірургії, генетики, біотехнології. Складовою NBIC-технологій є гена інженерія, що синергетично поєднує у собі інновації молекулярної біології, молекулярної генетики, біотехнології, ДНК-конструювання, у т.ч. ставить за мету штучне створення організмів з новим набором та комбінаціями спадкових ознак, зокрема – для лікування спадкових хвороб людини, які не піддаються традиційним методам лікування.

В умовах пандемії COVID-19 у сфері «економіки здоров'я» швидко почав розвиватись такий тренд NBIC-технологій як «теле-медицина», що ґрунтується на цифрових технологіях та дозволяє уникнути прямого контакту хворого з лікарем. Поряд з цим, телемедицина кардинально змінює традиційні уявлення про хірургію та лікування серцево-судинних хвороб, забезпечує online моніторинг стану пацієнта, дистанційні консультації лікарів та дистанційне проведення операцій. З розвитком NBIC-технологій пов'язується використання «сенсорних технологій» та різноманітних мініатюрних біометричних датчиків, які прикріплюються до тіла, або ж «вживляються» в організм для регулярного online вимірювання параметрів життєдіяльності людини. Застосування інноваційних NBIC-технологій важливо для профілактики та попередження виникнення кардіологічних захворювань, у т. ч. для моніторингу і попередження настання інфарктів та інсультів. NBIC-технології забезпечують і адресні медичні системи доставки ліків у проблемні (хворі) клітини організму людини у чітко визначений лікарем час. Як приклад, «наногубки» (мікро-губки розміром з вірус), заповнені ліками, які вільно циркулюють по кровеносним судинам людини і починають діяти, зіткнувшись з поверхнею хворої клітини, приєднавшись до неї та впорскуючи у хвору клітину ліки.

У вартісному вимірі, світовий ринок NBIC-технологій щороку, зростає щонайменше на 10-15% [14]. Так, інноваційний потенціал NBIC-технологій дозволяє комплексно вирішувати всі системні проблеми розвитку урбанізованих територій, мегаполісів та міст на принципах «smart» – йдеться про «розумні міста», «розумні будинки», «розумні села», «розумні побутові пристрої» та ін. Так, у «розумних містах» («smart city») NBIC-технології застосовують для налагодження ефективної логістики громадського транспортного сполучення, для раціонального енергопостачання, енергоспоживання і енергозаощадження, з метою екологізації систем водопостачання та водовідведення, раціонального поводження з ТПВ. Зокрема, застосування у «розумних містах» когнітивних технологій – складової NBIC-технологій, дозволяє забезпечити громадську безпеку, цілодобово проводити цифрову відеозйомку та обробляти великі масиви оцифрованих відеоданих. Зокрема, за рахунок online ідентифікації осіб та їх поточного психологічного стану попереджати настання терористичних актів у місцях масового скупчення людей.

Застосування NBIC-технологій у «розумних будинках» дозволяє на відстані перевіряти безпеку, регулювати температуру опалення та режим освітлення, дистанційно виконувати інші функції контролю та управління системами, у т.ч. у сфері повторного використання ресурсів, що забезпечує раціональне та ефективне функціонування «розумного будинку». Отже, застосування цифрових та NBIC-технологій у поєднанні з системами «smart» у XXI ст. стає основою для поширення сфери дії циркулярної економіки.

Висновки. Країни-лідери світового економічного розвитку на початку третього десятиріччя XXI ст. прискореними темпами переходять до цифрових технологій, проводять глобальну цифровізацію суспільного виробництва. Застосування цифрових технологій та переваг цифрової економіки у суспільному виробництві, у сфері управління бізнес-процесами сприяє зниженню собівартості продукції, надає бізнесу та країнам їх базування абсолютні конкурентні переваги порівняно з традиційними умовами та технологіями ведення бізнесу та управління, притаманним світовому господарству за часів другої половини XX ст. – початку XXI ст.

Серед стратегічних пріоритетів цифровізації суспільного виробництва у XXI ст. слід визначити: «цифрову економіку», «розумну економіку», «циркулярну економіку», «зелену економіку» та ін. види інновацій, в основі розвитку яких – цифрові технології. Найважливішими складовими цифрових технологій слід назвати: технології «Блокчейн», трьохвимірний друк (3D принтери), безпілотні пристрої («дрони»), віртуальну реальність (VR) та доповнену реальність (AR), «Інтернет речей», «Штучний інтелект», роботів та NBIC-технології. Пріоритетного розвитку у сфері цифрової економіки набувають: IT-технології. «Інтернет речей» (IoT); «Індустріальний Інтернет» (IIoT); «Інтернет цінностей» (IoV); «Інтернет усього» (IoE) та їх синергетичні поєднання стають фундаментом, на основі якого розвивається «Індустрія 4.0» та здійснюється кардинальна структурна перебудова традиційного промислового виробництва.

Провідну роль в процесі цифровізації суспільного виробництва відіграють процеси роботизації. Так, перше місце на ринку промислових роботів у світовому господарстві (2019 р.) належить країнам Азії, а лідером серед них є КНР. Японія перебуває на другому місці у світі за кількістю промислових роботів. На третьому місці, за кількістю промислових роботів у світі перебуває США (2019 р.). Роботизація суспільного виробництва у т.ч. на основі використання штучного інтелекту відбувається стрімкими темпами. За даними «World Robotics Report 2020», за період з 2014 р. по 2019 р. загальна кількість промислових роботів у світовому господарстві збільшилась на 85 %. Серед секторів (галузей) у яких процеси роботизації відбуваються найшвидшими темпами: автомобілебудування; енергетична галузь, система електропостачання та електроніка; металургійне виробництво, виробництво машин та обладнання а також – вже роботизовані сфери «Індустріального інтернету», «Інтернету цінностей», «Інтернету усього», сектору «циркулярної економіки» та інших складових «Індустрії 4.0». Лідерами роботизації промисловості є розвинуті країни світу: США, ЄС, Швеція, Японія, Канада, а також країни, що відносяться до групи нових лідерів світового економічного розвитку – КНР, Індія, Південна Корея та деякі інші країни Азії. Понад 73 % від загальної кількості промислових роботів (2020 р.) діють у п'яти країнах світу: Китай, Японія, США, Південна Корея, Німеччина.

Серед стратегічних пріоритетів процесів роботизації суспільного виробництва слід визначити: сферу промислового виробництва, у т.ч. роботизацію шкідливого виробництва, з підвищеною радіацією або використанням хімічних речовин; сфера ВПК; сфера послуг, сфера гравального бізнесу, сфера розваг та шоу-бізнесу; автоматизація та роботизація транспортної сфери; готельний бізнес та туризм; використання роботів у сфері управління великими масивами даних (big data) та у всіх інших сферах корпоративного та суспільного управління тощо. Складовою процесів цифровізації суспільного виробництва є розвиток NBIC-технологій, які задіяні у створенні нейромереж, штучного інтелекту, штучного кібернетичного «мозку» для роботів тощо. NBIC-технології оцінюють як одне з перспективних та найважливіших досягнень цифрової економіки, яке визначає базовий, інноваційний вектор структурної перебудови суспільного виробництва у XXI ст.

Цифрові технології кардинально змінюють бізнес та моделі управління у межах компаній, фірм, бізнес-індустрій. Цифрові технології дозволяють бізнесу країн-лідерів світового розвитку застосовувати гнучку структуру організації, управління, виробництва та збуту, що ґрунтується на обробці великих масивів даних («big data») постійно (на основі online моніторингу) та у реальному часі (real-time). Розвиток бізнесу на основі цифрових технологій надає йому вагомі конкурентні переваги як на локальних – регіональних та національних ринках товарів і послуг, так і на світовому ринку. Світовими лідерами у сфері застосування цифрових технологій (топ 5, станом на 2020 р.) є бізнес-структури таких країн як Китай, Японія, США, Південна Корея та Німеччина.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У третьому десятиріччі XXI ст. світова економіка входить у новий етап «довгої хвилі» глобального економічного циклу, невід'ємною складовою якої є структурна перебудова традиційного індустріального та постіндустріального технологічного способу виробництва у напрямі переходу до цифрової економіки, до «Індустрії 4.0» і цифрових технологій на всіх рівнях бізнес-процесів та управління. Країни, бізнес та системи управління яких першими масово перейдуть до цифрових технологій отримають абсолютні конкурентні переваги для економічного, соціального, технологічного та політичного лідерства у світовому господарстві першої половини XXI ст. Натомість, стрімке впровадження цифрових технологій в країнах-лідерах світового економічного розвитку породжує й низку системних соціально-економічних та соціально-політичних проблем, у т.ч. – кардинальне переформатування світового ринку праці та поширення масового безробіття; зміну експортної спеціалізації країн, що розвиваються, зокрема, остаточне закріплення за ними експортної сировинної орієнтації; розриви традиційних, існуючих ще з кінця XX ст. промислових виробничих «ланцюгів створення доданої вартості»; розрив традиційних виробничих коопераційних зв'язків між країнами світу та формування нових, на основі цифрової економіки, «Індустрії 4.0», ІКТ, «Індустріального інтернету», «Промислового Інтернету». Соціально-економічні та політичні наслідки кардинальної структурної перебудови усіх сфер національної та світової економіки у XXI ст. без сумніву, будуть обумовлені процесами цифровізації суспільного виробництва, що потребує подальших системних наукових досліджень цього складного та багатоієрархічного процесу.

Список використаних джерел

1. Tapscott, D. (1994). *The Digital Economy*. URL: <http://dontapscott.com/books/the-digital-economy>
2. Sun, L., & Zhao, L. (2017). *Envisioning the era of 3D printing: a conceptual model for the fashion industry*. *Fashion and Textiles*, 4(1), 25.

3. Mcdowell, M. (2019). *Designers Explore the Future of Digital Clothing*. Vogue Business. URL: <https://www.voguebusiness.com/technology/digital-fashion-virtual-clothing-3d-design>
4. *Детермінанти сталого розвитку економіки : монографія*. Під заг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В.В., д.ю.н., проф. Устименка В.А. К.: Інтерсервіс, 2019. 264 с.
5. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку Інтернет-економіки: міждисциплінарний навчальний посібник*. За науковою ред. к.е.н., доц. Татомир І.Л., к.е.н., доц. Квасній Л.Г. Дрогобич: ПОСВІТ, 2021. 386 с.
6. *Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / керівник проекту, автор доповіді Ольга Пищуліна*. Київ, жовтень 2020. Razumkov centre. С. 16. URL: <https://razumkov.org.ua>
7. Top 6 Most Amazing Ways 3D Printing Is Now Used In Practice. 13.12.2019. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/12/13/top-6-most-amazing-ways-3d-printing-is-now-used-in-practice/#30038c1e1703>
8. The Circularity Gap Report 2019. URL: https://bfc732f7-80e9-4ba1-b4297f76cf51627b.filesusr.com/ugd/ad6e59_e8e34.pdf
9. *Communication from the Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions towards a circular economy: A zero waste programme for Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/>
10. OpenAI. URL: <https://openai.com/projects/>
11. Boston Dynamics Changing your idea of what robots can do. URL: <https://www.bostondynamics.com/>
12. IFR presents World Robotics Report 2020. Record 2.7 Million Robots Work in Factories Around the Globe - #WorldRobotics2020. URL: <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/record-2.7-million-robots-work-in-factories-around-the-globe>
13. NBIC Science. Towards transhumanism. URL: <http://www.nbic.info/>
14. James Canton. *Designing The Future: NBIC Technologies and Human Performance Enhancement*. URL: https://www.researchgate.net/publication/8512164_Designing_The_Future_NBIC_Technologies_and_Human_Performance_Enhancement

References

1. Tapscott, D. (1994). *The Digital Economy*. URL: <http://dontapscott.com/books/the-digital-economy>
2. Sun, L., & Zhao, L. (2017). *Envisioning the era of 3D printing: a conceptual model for the fashion industry*. Fashion and Textiles, 4(1), 25.
3. Mcdowell, M. (2019). *Designers Explore the Future of Digital Clothing*. Vogue Business. URL: <https://www.com/technology/digital-fashion-virtual-clothing-3d-design>
4. Khrapkina V., Ustimenko V. (2019) *Determinants of sustainable economic development*. Monograph. Kyiv: Interservice [in Ukr.]
5. Tatomyr I., Kvasniy L. (2021). *Theoretical and practical aspects of Internet-economy development: interdisciplinary textbook*. Drogobych: POSVIT [in Ukr.]
6. Pischulina, O. (2020). *Digital economy: trends, risks and social determinants*. Kyiv: Rozumkov Centre. URL: <https://razumkov.org.ua> [in Ukr.]
7. Top 6 Most Amazing Ways 3D Printing Is Now Used In Practice (2019) URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/12/13/top-6-most-amazing-ways-3d-printing-is-now-used-in-practice/#30038c1e1703>
8. The Circularity Gap Report (2019). URL: https://bfc732f7-80e9-4ba1-b4297f76cf51627b.filesusr.com/ugd/ad6e59_e8e34.pdf
9. *Communication from the Commission to The European Parliament (2019), The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions towards a circular economy: A zero waste programme for Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/>
10. OpenAI (2021). URL: <https://openai.com/projects/>
11. Boston Dynamics (2020). *Changing your idea of what robots can do* URL: <https://www.bostondynamics.com/>
12. IFR presents World Robotics Report 2020 (2020). *Record 2.7 Million Robots Work in Factories Around the Globe - #WorldRobotics2020*. URL: <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/record-2.7-million-robots-work-in-factories-around-the-globe>
13. NBIC Science (2020). *Towards transhumanism*. URL: <http://www.nbic.info/>
14. James Canton (2020). *Designing The Future: NBIC Technologies and Human Performance Enhancement*. URL: https://www.researchgate.net/publication/8512164_Designing_The_Future_NBIC_Technologies_and_Human_Performance_Enhancement

ДАНІ ПРО АВТОРА

Біла Світлана Олексіївна, професор кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу, професор, доктор наук з державного управління.

Факультет міжнародних відносин (ФМІ). Національний авіаційний університет (НАУ), просп. Любомира Гузара 1, м. Київ, 03680, Україна.

e-mail: svbila_2012@ukr.net

orcid.org/0000-0003-3909-5054

Researcher ID : F-7237-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Белая Светлана Алексеевна, профессор кафедры международных экономических отношений и бизнеса, профессор, доктор наук государственного управления, заслуженный экономист Украины. Факультет международных отношений (ФМО). Национальный авиационный университет (НАУ), просп. Любомира Гузара 1, г. Киев, 03680, Украина.
e-mail: svbila_2012@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Bila Svitlana, Professor of International Economic Relations and Business Department, Professor, Doctor of Public Administration, Honored economist of Ukraine. Faculty of International Relations (FIR). National Aviation University (NAU), prosp. Liubomir Guzar 1, Kyiv, 03680, Ukraine.
e-mail: svbila_2012@ukr.net

УДК 378.14.015.62

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-55-70>

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

**Семененко О. Г.,
Цибуля Р. В.**

В статті проаналізовано стан організації навчального процесу змішаної форми з викладання економіко-математичних дисциплін, визначено дидактичний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій в організації навчальної діяльності та запропоновано педагогічну й організаційну модель застосування інформаційно-комунікаційних технологій в організації навчальної діяльності студентів економічних спеціальностей в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін.

***Предметом дослідження** став процес організації навчальної діяльності студентів економічних спеціальностей з вивчення економіко-математичних дисциплін засобами інформаційно-комунікативних технологій.*

***Метою роботи** пошук оптимального формату викладання економіко-математичних дисциплін, який враховує досвід переходу на повсюдну дистанційну форму навчання студентства і створення ефективної комунікації студентів та викладачів, на основі існуючих інформаційних технологій.*

***Методологічною основою статті** стали наступні методи: порівняльний та системний аналіз, узагальнення, класифікації, моделювання, обґрунтування педагогічних умов, проектування моделі організації навчальної діяльності, спостереження, експертне оцінювання, самооцінювання, бесіди, анкетування викладачів та студентів.*

***Результати роботи.** Проаналізовано стан організації навчального процесу змішаної форми, розглянуто теоретичні та існуючі педагогічні умови організації навчання з економіко-математичних курсів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Розроблено педагогічну, структурну, організаційну модель застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін та запропоновано заходи для оптимізації процесу навчання.*

***Галузь застосування результатів.** Теоретичні висновки та практичні рекомендації дослідження можуть бути застосовані при викладанні економіко-математичних дисциплін в університетах під час підготовки фахівців з фінансів, економіки та обліку.*

***Висновки.** Якість викладання економіко-математичних дисциплін в умовах змішаної форми навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій потребує вдосконалення, де інформаційно-комунікаційних технологій виступають і як засіб і як метод навчання. Запропонована організаційна та педагогічна модель навчання, з даних дисциплін, дозволить впровадити в життя стратегію активного навчання, де оптимізована взаємодія між студентами та викладачами засобами інформаційно-комунікативних технологій.*

***Ключові слова:** навчальна діяльність, організація, економіко-математичні дисципліни, інформаційно-комунікативні технології.*

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН**

**Семененко Е. Г.
Цибуля Р. В.**

В статье проанализировано состояние организации учебного процесса смешанной формы с преподавания экономико-математических дисциплин, определены дидактический потенциал

інформаційно-комунікаційних технологій в організації учебної діяльності і пропонується педагогічна і організаційна модель використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації учебної діяльності студентів економічних спеціальностей, в процесі вивчення економіко-математических дисциплін.

Предметом дослідження став процес організації учебної діяльності студентів економічних спеціальностей по вивченню економіко-математических дисциплін засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Цель роботи – пошук оптимального формату преподавання економіко-математических дисциплін, улічуючи досвід переходу на повсюдну дистанційну форму навчання студентства і створення ефективною комунікації студентів і преподавателів, на основі існуючих інформаційних технологій.

Методологічеськой основой статті стали наступні методи: порівняльний і системний аналіз, узагальнення, класифікації, моделювання, обґрунтування педагогіческих умов, проектування моделі організації учебної діяльності, спостереження, експертна оцінка, самооцінка, бесіди, анкетування преподавателів і студентів.

Результати роботи. Проаналізовано стан організації учебної процесу змішаної форми, розглянуті теоретическі і існуючі педагогіческі умови організації навчання економіко-математическим курсам з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Розроблена педагогічеська, структурну, організаційну модель застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі вивчення економіко-математических дисциплін і пропонується заходи по оптимізації процесу навчання.

Область применения результатов. Теоретическі висновки і практическі рекомендації дослідження можуть бути застосовані при преподаванні економіко-математических дисциплін в університетах при підготовці спеціалістів по фінансам, економіці і бухгалтерії.

Выводы. Якість преподавання економіко-математических дисциплін в умовах змішаної форми навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій потребує удосконалення, де інформаційно-комунікаційних технологій виступають і як засіб і як метод навчання. Пропонувана організаційна і педагогічеська модель навчання, по даним дисциплінам, дозволить впровадити в життя стратегію активного навчання, де оптимізовано взаємодія між студентами і преподавателями засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключевые слова: учебная діяльність, організація, економіко-математическі дисципліни, інформаційно-комунікативні технології.

FEATURES OF APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ECONOMIC AND MATHEMATICAL DISCIPLINES

Semenenko Elena,
Tsibulya Roman

The article analyzes organization of the educational process of a mixed form related to teaching economic and mathematical disciplines, identifies the didactic potential of information and communication technologies in the organization of educational activities and proposes a pedagogical and organizational model of using information and communication technologies in organizing the educational activities of students of economic specialties in the process of studying economic mathematical disciplines.

The subject of the research is the process of organizing the educational activities of students of economic specialties in the study of economic and mathematical disciplines by means of information and communication technologies.

The purpose of the work is to find the optimal format for teaching economics and mathematics disciplines, considering the experience of transition to the ubiquitous distance learning form of study and the creation of effective communication between students and teachers, based on existing information technologies.

The methodological basis of the article was the following methods: comparative and system analysis, generalization, classification, modeling, substantiation of pedagogical conditions, design of a model for organizing educational activities, observation, expert assessment, self-assessment, conversations, questioning of teachers and students.

Results of work. The state of the organization of the educational process of a mixed form is analyzed, the theoretical and existing pedagogical conditions for organizing training in economics and mathematics courses using information and communication technologies are considered. A pedagogical, structural, organizational model for the application of information and communication technologies in the process of studying economic and mathematical disciplines has been developed and measures have been proposed to optimize the learning process.

Scope of the results implementation. Theoretical conclusions and practical recommendations of the research can be applied in teaching economics and mathematics at universities in the preparation of specialists in finance, economics and accounting.

Conclusions. The quality of teaching economic and mathematical disciplines in a mixed form of education by means of information and communication technologies requires improvement, where information and communication technologies act both as a means and as a teaching method. The proposed organizational and pedagogical model of

teaching, in these disciplines, will make it possible to implement an active learning strategy, where the interaction between students and teachers is optimized by means of information and communication technologies.

Key words: *educational activity, organization, economic and mathematical disciplines, information and communication technologies.*

Актуальність теми дослідження. Ефективна організація навчальної діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій в процесі викладання економіко-математичних дисциплін майбутнім фахівцям економічного профілю набуває особливої актуальності в сучасних умовах переходу на змішану форму навчання, оскільки специфіка курсів, підвищені вимоги до якості математичної підготовки студентів, з урахуванням сучасних напрямів розвитку економічних досліджень, забезпечує можливість та професійного успіху та оптимізує процес навчання.

Постановка проблеми. У новому, 2020-2021 навчальному році у вищих навчальних закладах, в умовах карантинних обмежень, істотно змінилася організація навчального процесу. Особливо гостро ця проблема торкнулася навчання економіко-математичного моделювання та математики студентів економічних спеціальностей і вплинула на якість викладання. Одночасно прискорений процес освоєння нових інформаційних можливостей змусив як студентів так і викладачів змінити спосіб комунікації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченням питань організації навчального процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій займалися провідні українські вчені: Биков В., Волошина Т., Воронкін О., Голован М., Гуревич Р., Колос К., Коротун О., Литвинова С., Копняк Н., Корицька Г., Носенко Ю., Пойда С., Седой В., Сіпачова О., Сокол І., Спирін О., Стромило І., Шишкіна М., Цись О., Швачич Г., Толстой В., Петречук Л., Іващенко Ю., Гуляєва О., Соболенко О. та інші. Окремі питання методологічного характеру з використання інформаційних технологій в процесі вивчення математики у ЗВО було висвітлено в працях Н. Кіяновської, Н. Рашевської, С. Семерікової, Т. Думанської та іншими дослідниками. Але питанням підвищення ефективності навчання засобами інформаційно-комунікативних технологій з таких предметів економіко-математичної направленості для студентів економічних спеціальностей залишається ще не достатньо дослідженим, що зумовило мету та завдання статті.

Мета і завдання дослідження. пошук оптимального процесу викладання економіко-математичних дисциплін на основі існуючих інформаційно-комунікативних технологій, враховуючи набутий досвід та педагогічні умови.

Виклад основного матеріалу. Організація процесу навчання в кожному вищі України в умовах карантину був не однаковим. Кожне ЗВО, кожен факультет пропонував власну модель проведення занять. Загальний принцип організації такого процесу був «отримати максимально можливу результативність при найменших втратах». Максимальне навантаження йшло на організацію лекцій он-лайн.

На початку весни та осені 2020 року більшість практичних навчальних занять ще проводилися в аудиторіях але обмеження в кількості студентів, що може бути присутня на парі збільшила і кількість годин відпрацьованих викладачем і кількість годин що відпрацьовували студенти. Додаткове навантаження не слугувало додатковим стимулом у навчанні.

Найважчою ситуація була у першого курсу в восени 2020 року. Їх перший семестр вибудовує майбутню комунікаційну траєкторію буття в навчальному закладі. Тому в перші тижні навчання викладачі, разом з кураторами груп, кафедрами та деканатом приділяли особливу увагу організації навчального процесу саме у студентів першого року навчання.

Було створено групи у Viber, в Google класі, швидко організовано доступ до будь якої інформації щодо навчального процесу на сайті факультету, кафедри та в освітніх системах Teams, Zoom та Moodle.

Проте, на цьому етапі виникли проблеми як психологічного, так і технічного характеру.

По-перше, навчальний заклад, на нашу думку, не зовсім готовий технічного обслуговувати таку кількість користувачів одночасно (тільки на економічному факультеті понад 600 студентів денної та заочної форм навчання). Апаратне забезпечення, якими повинні користуватися здобувачі терміново необхідно оновлювати. До того ж, не в кожного студента є ноутбук, комп'ютер або смартфон, достатньо потужний для пропонованих освітніх платформ.

По-друге, свідомість студентів, особливо першокурсників, які ще не мають чітких мотиваційних цілей до навчання, потребує постійного корегування та контролювання. Такий інформаційний тиск та відсутність підтримки близьких створювали дискомфорт та дезорієнтацію в налагодженні нормального освітнього буття першокурсників. Тому інформаційна та психологічна проблеми забезпечення освітнього процесу та комунікацій в нових реаліях навіть важливіше технологічної.

Досвід, який отримали студенти, викладачі, адміністрація університету навесні 2020 року частково допоміг у вирішенні вище окреслених проблем та сприяв створенню більш комфортного та результативного навчального процесу. За цей період було розроблено нові он-лайн курси, проведено безліч бесід, вдосконалено методичне забезпечення, тобто при бажанні, кожен зі студентів міг знайти усі необхідні для навчального процесу матеріали та отримати психологічну допомогу.

Проте, в умовах карантину, змішаного навчання та обмеженості у часі не можливо було вирішити усі питання організації ефективної інформаційної комунікації в навчанні.

Найбільш проблемним питанням забезпечення якості навчання, став процес викладання економіко-математичних дисциплін. Якщо варіант прослуховування лекції он-лайн та опрацювання завдань, написання

самостійних робіт з предметів гуманітарного або професійного спрямування було питанням пошуку інформації, її вивчення та опрацювання, то зрозуміти методики розв'язку задач з «Вищої математики», «Теорії ймовірностей», «Економіко-математичного моделювання» самостійно було достатньо важко. Студенти економічних спеціальностей повинні мати здібності до математичних обчислень, але ж не на рівні здобувачів технічної освіти. Тому відсутність постійного спостереження за розв'язком задачі для виявлення помилок на стадії розв'язку з боку професіонала, невелика кількість практичних занять (по 10 занять на кожен курс) не сприяла якості засвоєння знань з цих дисциплін.

До того ж лекції он-лайн з математичних дисциплін дуже відрізняються від лекцій наживо. Якщо досвідчений викладач добре тримає увагу аудиторії, має яскраву харизму і небайдужий ні до викладання, ні до предмету, то при проведенні лекції або практичних он-лайн з математичних дисциплін той самий викладач губить надбані комунікативні навички й «занурюється» у вирішення проблеми написання величезних формул в текстовому редакторі або в діалог з кимось одним з віртуальної аудиторії студентів (мікрофони інших слухачів створюють неможливий хаос) про рівень розуміння матеріалу.

Рівень сприйняття інформації в он-лайн режимі інший. Дуже важко цілий день сидіти за гаджетом, постійно відволікаючись на оточуюче середовище, і після цього знову повертатися в Інтернет, шукаючи матеріали і виконуючи самостійну роботу.

Тому на основі набутого досвіду ми пропонуємо свою педагогічну інформаційно-комунікативну модель організації навчання з економіко-математичних дисциплін для студентів економічних спеціальностей та заходи що оптимізують організацію такого навчання.

Одним із головних завдань, що стоять перед системою підготовки майбутніх фахівців з економіки є підвищення якості математичного навчання студентів з урахуванням сучасних напрямів розвитку економічних досліджень та використання економіко-математичних моделей і методів в професійній діяльності.

В блок загальних дисциплін спеціальностей «Економіка», «Облік і оподаткування», «Фінанси, банківська справа та страхування» входять базові дисципліни, що ми віднесли до економіко-математичних – «Вища математика», «Теорія ймовірностей та математична статистика», «Оптимізаційні методи та моделі», «Економетрика».

Кожна з дисциплін займає 4 кредити і в аудиторному розподілі складається з 10 лекцій, 10 практичних та 40 занять із самостійної роботи [13].

Згідно вимог освітньо-професійних програм економічних спеціальностей студенти, що опанували економіко-математичні дисципліни повинні вміти застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати, вміти застосовувати комп'ютерні технології та програмне забезпечення з обробки даних для розв'язку цих завдань. При цьому, до загальних компетентностей з вивчення економіко-математичних дисциплін також відносять навички використання інформаційно-комунікаційних технологій [13].

Вище означені дисципліни пов'язані між собою в логічний ланцюг знань, що також вимагає достатньої інформаційної культури та навичок використання комп'ютерної техніки та інформаційних технологій здобутих при вивченні курсу «Інформатика» [13].

Наприклад, знання з лінійної алгебри є основою для пошуку розв'язку оцінок параметрів економетричних моделей, основи диференціального числення використовуються при рішенні задач нелінійного програмування, практично усі розділи теорії ймовірності та математичної статистики використовуються для перевірки адекватності та якості моделей, для прогнозування та інших етапів математичного моделювання. Отже знання з економіко-математичних дисциплін використовуються не тільки при дослідженні реальних систем економіки але й в процесі вивчення самих дисциплін.

Інформаційно-комунікаційні технології, з точки зору системи освіти, як засіб підвищенні рівня знань з економіко-математичних дисциплін включають в себе використання комп'ютера та різноманітних комунікацій, що сприяють перетворенню навчальних відомостей у знання. Вони є тими інструментами, що не тільки допомагають студентам отримати знання з різних предметів, але й сформувати в них творчий підхід до процесу навчання, використовуючи при цьому інноваційні технології та методи [7, с.20].

Розглядаючи ІКТ і як засіб, і як метод, ми використовуємо їх у двох напрямках: як систему, що допомагає засвоїти знання та отримати навички розв'язку задач, і як нову методику навчання, що використовується і при дистанційній, і при традиційній формах навчання.

Такий підхід дозволяє вдосконалити методику викладання економіко-математичних дисциплін та розробити нові підходи до організації процесу навчання.

Організаційні форми навчання зі застосуванням ІКТ поділяють на: дистанційне (в тому, числі за допомогою Інтернет та мультимедіа), мобільне навчання та традиційне.

Усі три форми організації навчального процесу поєднуються в систему змішаного навчання. Деякий різновид його складає комбіноване навчання, але на нашу думку це одне і те ж саме.

До основних переваг змішаного типу навчання з використанням ІТК відносять:

1. Персоналізація у виборі часу, швидкості та послідовності опрацювання матеріалу
2. Можливість проходження навчання без відриву від виробництва.
3. Можливість комбінування навчального контенту для формування різноманітних навчальних програм, адаптованих під конкретного студента.

4. Можливість отримати набагато більше відомостей, необхідних для оцінки знань, навичок і умінь, отриманих в результаті проведеного навчання

5. Гнучкість в управлінні навчанням.

6. Використання широкого діапазону різноманітних засобів навчання, що підвищує інформаційну культуру студента.

7. Можливість ІКТ для навчання осіб з особливими потребами.

8. Надання доступу до якісного навчання особам, які з тих чи інших причин не мають можливості навчатися за традиційною очною формою.

9. Побудова ефективної системи управління навчанням на основі можливості збору значно більших відомостей про проходження навчання студентом у порівнянні з традиційним очним навчанням [7].

До *недоліків навчання*, що проводиться з використанням інформаційних технологій навчання слід віднести [19, с.222]:

1. Складність внесення оперативних змін, у випадку якщо навчання вже розпочалося.

2. Необхідність формування додаткової мотивації у студентів, порівняно з іншими формами навчання.

3. Необхідність високих інвестицій у розбудову середовища навчання за допомогою Інтернет і мультимедіа.

4. Висока залежність від технічної інфраструктури: збій в інфраструктурі може призвести до зниження ефективності чи взагалі зриву навчання.

5. Відсутність достатньої кількості фахівців у сфері інформаційно-комунікативних технологій навчання.

6. Високі інвестиції на конструювання якісного змісту навчання.

Можна виділити такі *основні проблеми* в сфері інформаційно-комунікативних технологій навчання [7]:

- проблема визначення еквівалентності дистанційних курсів і визнання дистанційної освіти наряду з традиційною очною освітою;

- мовна проблема при імпорті (експорті) освіти.

- нерівномірний розвиток інформаційних технологій, особливо, в частині каналів передавання даних. Недостатня пропускна спроможність каналів передавання даних обмежує можливість застосування засобів навчання за допомогою Інтернет і мультимедіа;

- висока вартість розробки і підтримки в актуальному стані електронних навчальних курсів;

- різниця в часі в разі проведення навчання на великих територіях [7].

В останні роки розроблено та впроваджено в процес навчання велика кількість різноманітних засобів підтримки математичної навчальної діяльності. Серед них можна виділити такі [3]:

- засоби для передачі аудіо- та відеоданих (YouTube, Viddler, Voki, VoiceThread);

- інструменти для спільної роботи над проектами документи Google *GoogleDocs*; Microsoft 365, платформа Piazza, Skype, Google+)

- засоби підтримки предметно-орієнтованої практичної діяльності *MATLAB*, *Mathematica*, *Maple*, *Statistica*, мобільні математичні середовища.

В межах концепції безперервної освіти для вивчення математичних дисциплін використовують масові відкриті дистанційні курси (Connectivist MOOC (сMOOC) – коннективістський підхід до навчання та xMOOC, що базуються на конгнітивно-біхевіориському підході [7].

Спостерігається стійка тенденція підвищення уваги студентів і викладачів до використання в процесі навчання: а) соціальних мереж; б) пропозицій, наданих за моделлю SaaS; в) мобільного навчання.

Таким чином, можна виокремити такі особливості розвитку теорії та методики використання ІКТ у навчанні економіко-математичних дисциплін студентів економічних спеціальностей :

1) перенесення практичних та лекційних занять у мережне середовище;

2) застосування засобів хмарних технологій для підтримки навчальної діяльності;

3) використання Web - систем навчання;

4) розвиток MOOC з економіко-математичних дисциплін.

Використання ІКТ при вивченні економіко-математичних дисциплін спеціальностей породило низку проблем:

1) нестачу потрібного обладнання та програмного забезпечення у всіх учасників навчального процесу в аудиторії та за її межами;

2) необхідність постійного вивчення нових засобів навчання як викладачами так і студентами;

3) суттєве збільшення фінансових витрат для підтримки навчальної діяльності;

4) складність деяких інтерфейсів, що також постійно оновлюються [3].

Отже вплив наукових і технічних досягнень людства на зміст, структуру і організацію процесу навчання економіко-математичних дисциплін опосередковується і має матеріальний вираз в інформаційно-комунікаційних засобах навчання, як знаряддях навчальної діяльності. Майбутнє організації процесу навчання з даних дисциплін, не зважаючи на недоліки та проблеми, саме пов'язано з розвитком та впровадженням ІКТ.

Аналізуючи стан та перспективи розвитку інформаційно-комунікативних технологій навчання в процесі викладання економіко-математичних дисциплін, ми виділили наступні спостереження, щодо рівня готовності студентів економічних спеціальностей до використання ІКТ.

1. Зростання складності викладання шкільного курсу математики спричиняє зарахування до вишів більш підготовлених студентів.

2. Кращі навички використання різноманітних гаджетів, комп'ютерних додатків та програм допомагають зробити викладання економіко-математичних дисциплін за допомогою ІКТ більш доступним.

3. Необхідність переходу на дистанційну форму навчання спонукала студентів, викладачів та навчальні заклади швидше адаптуватися до змін в навчальному процесі. Змінилися і педагогічні умови використання ІКТ в освітньому просторі.

До педагогічних умов використання ІКТ у процесі навчання економіко-математичних дисциплін відносять [11]:

- мотивація студентів та викладачів до використання ІКТ в навчанні економіко-математичних дисциплін;
- навчальна підготовка до використання ІКТ в навчальному процесі усіх його учасників (студентів, викладачів, адміністрації);
- створення інформаційно-насиченого навчального середовища (з усіх складових, як інформаційних так і технічних);
- організація якісного контролю за процесом навчання.

В процесі вивчення наукових доробок щодо мотивації використання ІКТ в навчальному процесі [2, 3, 5, 6] ми з'ясували наступне:

Позитивна мотивація до використання ІКТ в навчанні з'являється коли виникає потреба в таких діях. Вона може розглядатися: як значуща дія у плані особистісного чи професійного розвитку (потреба – об'єкт); або як потреба-нестача, що відображає нестачу чого-небудь (потреба – стан), у даному випадку спеціальних умінь та інструментарію організації навчальної діяльності; або, як ознака фундаментальних властивостей особистості студента (потреба – властивість), що визначають його прагнення до розвитку процесів САМО (самоактуалізації, самонавчання, самоконтролю, самооцінки, самоуправління й самоорганізації) [4, с. 121-123, 6].

Мета при цьому виступає як фактор організації його навчальної праці. Тому для ефективного мотивування використання ІКТ в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін ми пропонуємо надати цьому процесу емоційного значення, шляхом педагогічного впливу на студента як на вже сформовану особистість та залучення студента до процесу створення якісного навчального процесу.

Тому важливим аспектом мотивування є модель відносин «Викладач-Студент-Навчальне середовище». На основі такої моделі формується стиль управління навчальним процесом авторитарний, ліберальний чи демократичний, упроваджується та чи та модель її організації – як керованого чи некерованого (спонтанно організованого) або самоорганізованого процесу [19, с.120].

Не останню роль в процесі мотивування студентів до застосування ІКТ в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін грає досвід, думка студентів старших курсів, робота куратора, що відповідає не тільки за організацію роботи групи у ЗВО але й за психологічну спрямованість студентів його групи на позитивну мотивацію до навчання.

Структура взаємодії між учасниками освітнього процесу має достатньо складний характер. В процесі навчання студент встановлює комунікативні та інформаційні зв'язки не тільки з викладачами та працівниками адміністрації, але й студентами, як своїх так і інших курсів, батьками, користувачами соціальних мереж. Загальну схему комунікацій студента засобами інформаційних технологій представлено на рис. 1.

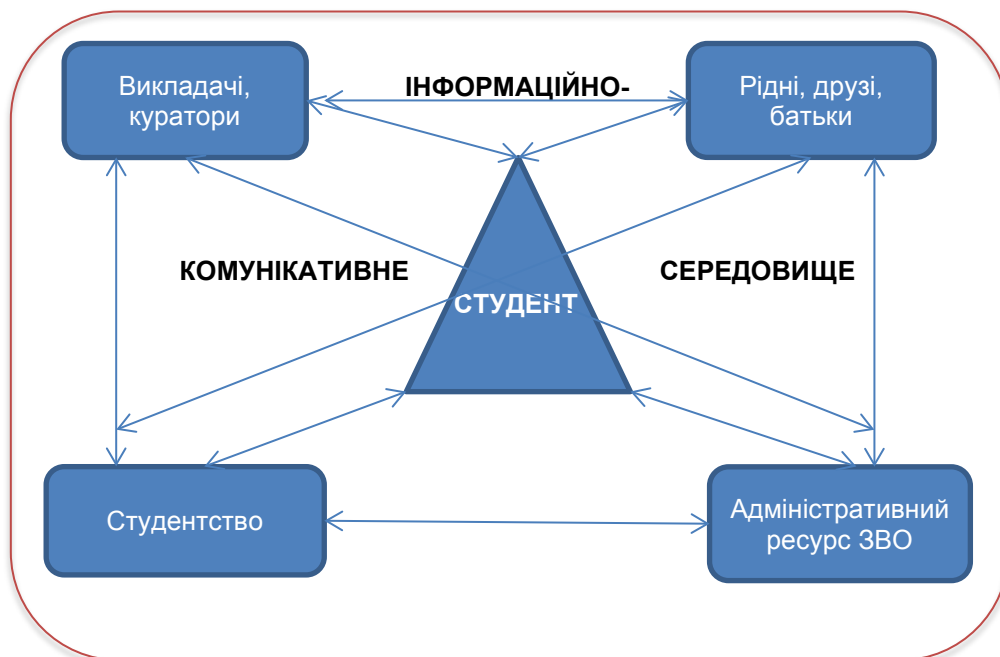

Рисунок 1. Інформаційно-комунікативне середовище студента ЗВО
(власна розробка)

В процесі створення навчального середовища університету, що засновано на ІКТ, на прикладі організації викладання економіко-математичних дисциплін, виходячи з досвіду університету в Переяславі, ми дослідили наступне:

1. Технічне забезпечення навчального середовища вимагає постійно оновлювати деякі його складові і відповідно забирає достатні фінансові ресурси університету. В реаліях існування регіонального ЗВО такі витрати не входять в його кошторис. Хоча за рахунок комерційних послуг університетам вдається підтримувати робочий рівень зв'язку інформаційної комунікації. Це не завжди якісно але з кожним роком надійніше.

2. Програмне забезпечення навчального середовища також не достатньо вирішена проблема. Якщо сервісні програми та віртуальні навчальні платформи, типу Mooble, вже достатньо опрацьовані університетами країни, то ліцензійна підтримка спеціального (професійного) програмного забезпечення економіко-математичних курсів практично відсутня. Ці продукти не дешеві. Мережеві версії Mathematica, Maple, Statistica, SPSS або R коштують чимало. За прикладом університетів інших країн, спеціалізоване програмне забезпечення повинно бути на сайті кафедр або доступно на сторінці предмету в навчальному середовищі.

Частково за рахунок угод, що впровадили для України, деякі розробники програмних продуктів надали безшовний доступ до програм (наприклад платформа Microsoft 365) або використання програмних продуктів дружніх технічних університетів. Але це не вирішує проблему зі спеціальним програмним забезпеченням. Безкоштовно нічого не буває. Коли закінчиться «благодійність» ми залишимося ні з чим. Тому, на нашу думку, найкращим виходом з такого становища є створення мережевої освітньої платформи на рівні країни, де зареєстрованим учасникам (університетам, коледжам) буде даватися можливість «скачувати» необхідне програмне забезпечення. Міністерство освіти може фінансувати такі проекти за рахунок: потенційних роботодавців, меценатів, бюджету або замовляти програмне забезпечення технічним ЗВО країни, які мають достатній науковий потенціал для вирішення цього питання, як державне замовлення.

Крім того, фінансові питання, в контексті пошуку додаткових надходжень через викладання додаткових курсів або виконання замовлення від роботодавців, які в більшості виконуються викладачами, можна розширити. Наприклад, залучити студентів до підтримки навчальної діяльності спортивних, освітніх шкіл та інших закладів, в якості тренерів, вчителів, репетиторів на базі університету, враховуючи бажання батьків покращити результати навчання.

3. Забезпечення навчального процесу викладання економіко-математичних дисциплін методично також має свої особливості. Наявність навчально-методичних комплексів з економіко-математичних дисциплін для кожного університету країни практично вирішене питання. Але специфіка предметів, особливо зміст навчальних посібників, що представляють лекційний курс, не відрізняються один від одного, тому більш затребуваними є посібники з виконання практичних та лабораторних занять або ті, що містять велику кількість різноманітних варіантів розв'язку.

Студент не орієнтується в якості такої літератури. Тому просто списку літератури з навчально-методичного комплексу економіко-математичних дисциплін навчального освітнього середовища, на нашу думку, не достатньо. Ідеально створити гіпертекстові посилання на додаткову літературу по кожній темі і також гіпертекстові посилання в глосарії.

Інформаційно-комунікаційне навчальне середовище як педагогічна система визначає нову роль викладача, на якого додатково покладаються такі функції: координування пізнавального процесу; коригування навчально-методичного забезпечення дисциплін; консультування при складанні індивідуального навчального плану студента та керівництво навчальними проектами в режимі віддаленого доступу [6].

Але ті додаткові навантаження, що з'явилися в період прискореного впровадження дистанційної форми не дозволяють повністю забезпечити комплекс такими додатками як: відео з практичних, повне опрацювання (наповнення) глосарію, посилання на матеріали, що висвітлюють додаткову інформації по темах. Тому одним з способів вирішення таких проблем є залучення студентів до наповнення комплексу. Наприклад, студенти пройшли тему, написали та здали самостійну роботу. Тому можна за додаткові бали запропонувати записати відео (в Zoom, Teams) з виконання практичної, через відкриття доступу до робочого столу, наприклад в Excel або у Word.

Також, можна залучити студентів до створення електронних посібників через відповідні редактори, за матеріалами викладача, виконуючи, з однієї сторони, рутинну роботу, а з іншої, додатково опрацьовуючи теоретичний та практичний матеріал.

Важливе місце в організації навчального процесу в ЗВО засобами інформаційно-комунікації займає організація та вдосконалення педагогічного моніторингу, який полягає в здійсненні постійного контролю та коригування взаємодії педагога й студента в рамках навчально-виховного процесу.

В цьому випадку пропонується тестового контролю, як оцінки знань студента в кінці курсу не достатньо. Про переваги та недоліки такого виду моніторингу знань вже багато написано. Тому звернемо увагу на організацію поточного контролю з використанням ІТК.

За звичаєм, моніторингом якості практичних та теоретичних навичок з економіко-математичних дисциплін є поточна письмова контрольна робота. Тестові завдання також містять елементи практичних завдань але не в потрібному обсязі. Тому контрольні роботи з кожної теми залишаються найбільш продуктивним засобом оцінки набутих навичок та знань. При традиційній формі організації навчального процесу (роботи в аудиторіях) контрольні зрізи проводилися під час проведення практичних або давалися на самостійне опрацювання. Такий спосіб організації навчання забирає час від опрацювання прикладів на

практичний, безпосереднього спілкування з викладачем по проблемних питаннях. Самостійне опрацювання також не є якісним методом, бо студент може розв'язувати завдання не самостійно. Тому проведення поточного контролю он-лайн (з фіксованим часом виконання завдань) стає перевагою в процесі викладання економіко-математичних дисциплін. Методологічні підходи до проведення заходів це карткова система по-варіантного виконання. Студенти за шаблоном, розв'язуючи завдання окремо вписують підсумкові та кінцеві результати в текстовому редакторі, згідно свого варіанту, при цьому, якщо завдання здані вчасно, через електронний журнал Google Клас і чат студенти отримують оцінки та пояснення.

Такі педагогічні умови забезпечення навчального процесу вимагають перегляду планування часу викладача, що відводиться на наповнення віртуального навчального середовища змістовними та якісними інформаційними продуктами, так як у в процесі формування та обслуговування інформаційно-комунікативного навчального середовища потрібно здійснювати постійне оновлення ресурсів, наповнювати його змістовну частину актуальною професійно-значущою інформацією.

На основі аналізу різних наукових доробок [10, 11, 12, 14, 18] з формування педагогічної моделі використання ІКТ в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін студентами економічних спеціальностей, нами запропоновано систему, яка може стати теоретично-дидактичною платформою для вивчення курсів з математичних та економіко-математичних дисциплін засобами ІКТ (Рис. 2).

Модель складається з таких блоків: цільовий, концептуальний, технологічний, організаційно-змістовий, оцінювальний, результативний. Розглянемо окремо кожний блок представленої моделі.

У *цільовому блоці* визначили мету, а саме: підвищення рівня сформованості математичної компетентності при рішенні завдань з моделювання економічних процесів та явищ студентів економічних спеціальностей, засобами використання ІКТ. Завдання – оптимізація навчання з економіко-математичних дисциплін за допомогою ІКТ.

Навчання студентів економічних спеціальностей з використанням ІКТ спирається на низку дидактичних принципів та методологічних підходів, представлених у *концептуальному блоці*, а саме:

- *системний підхід* – визначає процес використання ІКТ у навчанні як цілісну систему;
- *компетентнісний підхід* – передбачає підвищення рівня сформованості програмних компетентностей майбутніх фахівців економічної сфери в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін, тобто вміння застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для обґрунтування пропозицій та прийняття управлінських рішень різними економічними агентами (індивідуумами, домогосподарствами, підприємствами та органами державної влади, відповідні економіко-математичні методи та моделі для вирішення економічних задач, набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати, тощо.

- *синергетичний підхід* – орієнтує студента на самоорганізацію й саморозвиток;
- *особистісно-орієнтований підхід* – враховує індивідуальні особливості кожного студента, визначає його головним суб'єктом навчання, спрямовує на створення для нього сприятливих умов навчання економіко-математичних моделей та методів;

- *діяльнісний підхід* – визначає спрямованість на організацію активної навчально-пізнавальної, самостійної та комунікативної діяльності для формування програмних математичних, економіко-математичних компетентностей майбутніх спеціалістів з економіки, фінансів, обліку.

Розглянемо дидактичні принципи використання ІКТ, спрямовані на реалізацію особистісних освітніх потреб студента як суб'єкта навчання, а саме:

- *мобільності* – надання студентові доступу до засобів комунікації й співпраці незалежно від часу і місця перебування;

- *інтерактивності* – наявність комунікативної взаємодії викладачів зі студентами в синхронному й асинхронному режимах;

- *гуманістичності навчання* – створення для студента максимально сприятливих та зручних умов здобуття освіти, переорієнтація освітнього процесу на його особистість;

- *демократизації* – означає розподіл прав, повноважень та відповідальності між учасниками освітнього процесу ЗВО;

- *адаптивності* – передбачає адаптацію освітнього процесу до пізнавальних особливостей кожного студента;

- *особистісно-орієнтованого навчання* – усвідомлення того, що студент - це особистість із власним індивідуальним досвідом та запасом знань і навичок, використання яких призводить до досягнення найкращих результатів у навчанні та задоволення освітніх потреб кожного студента;

- *принцип ґнучкості навчання* – студент має змогу засвоювати навчальний матеріал у зручний для нього час та місці, у потрібному темпі;

- *відповідності технологіям навчання* – використання форм, методів, засобів навчання, що реалізуються лише засобами ІКТ;

Організаційно-змістовий блок використання ІКТ – це етапи формування відповідного навчально-освітнього середовища та її змістова компонента. До етапів формування відносимо: розробка навчального матеріалу з економіко-математичних дисциплін в електронному вигляді, добір ІКТ, навчальних систем та систем підтримки навчання, упровадження ІКТ у навчання.

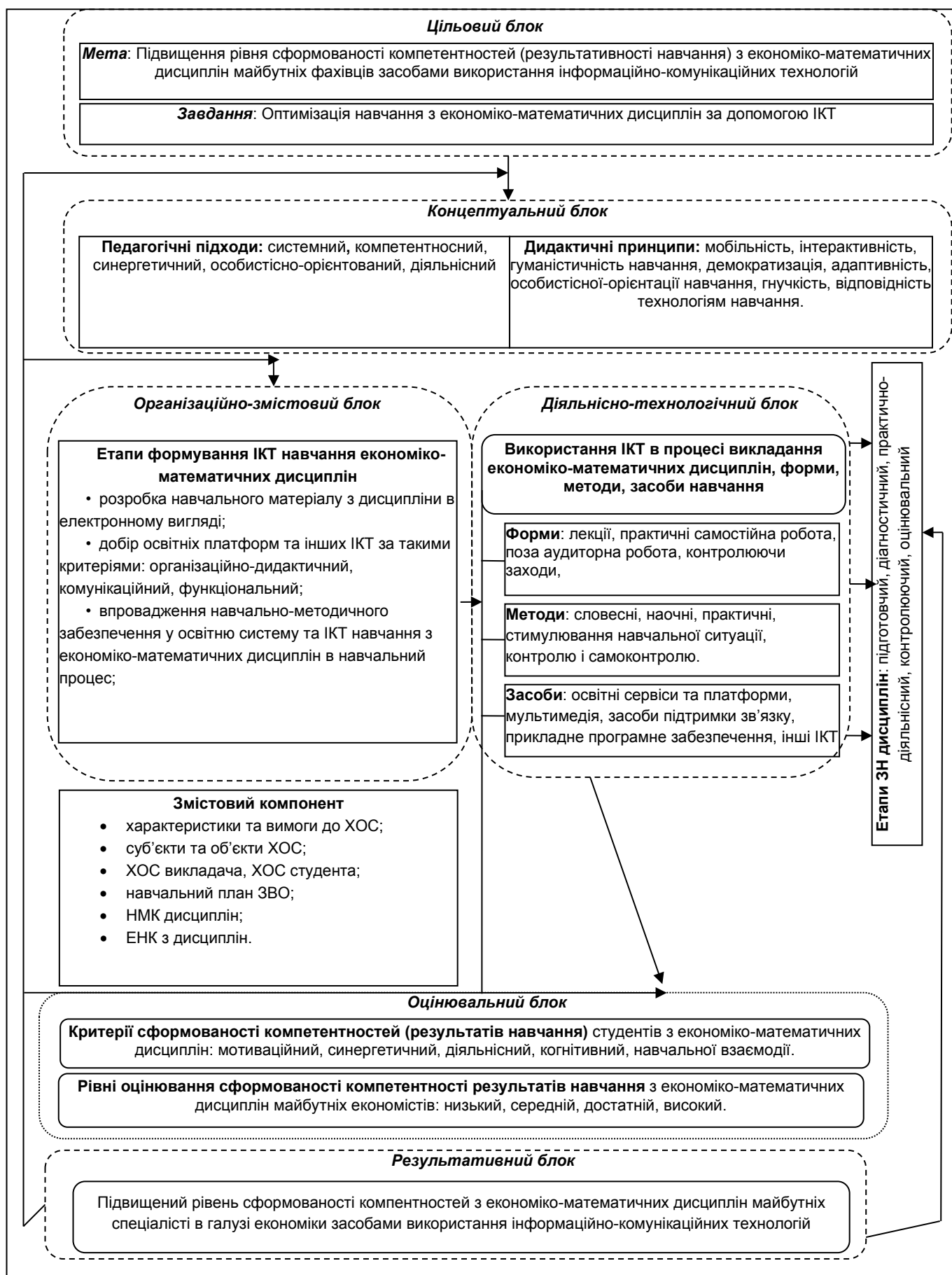

Рисунок 2. Педагогічна модель використання ІКТ в процесі викладання економіко - математичних дисциплін

Розроблено на основі опрацювання літературних джерел: [10, 11, 12, 14, 18].

Діяльнісно-технологічний блок відображає використання ІКТ в освітньому процесі викладання економіко-математичних дисциплін. Також у цьому блоці викладач підбирає форми організації, методи й засоби навчання для досягнення дидактичних цілей.

Оцінювальний блок містить критерії оцінювання рівня сформованості математичних та економіко-математичних компетентностей майбутніх спеціалістів з використанням ІКТ у навчанні. Оцінювання рівня сформованості зазначеної компетентності відбувається за визначеними критеріями, показниками та рівнями.

Результативний блок – результат упровадження моделі, а саме підвищення рівня сформованості математичних та економіко-математичних компетентностей засобами ІКТ навчання.

Враховуючи реалії нашого сьогодення найбільш оптимальний склад інформаційно-освітнього середовища (на основі змішаного підходу до організації освітнього процесу) є:

1. Наявність віртуальної навчальної платформи.
2. Наявність навчально-методичного з комплексу дисциплін.
3. Підтримка систем та сервісів відео зв'язку та обміну інформацією он-лайн.

Освітній простір університету Григорія Сковороди в Переяславі використовує віртуальну освітню платформу Moodle.

Система Moodle реалізує філософію «педагогіки соціального конструкціонізму» і орієнтована, насамперед, на організацію взаємодії між викладачем і студентами в процесі навчання, хоча вона може бути використана і для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного і заочного навчання. Вона надає можливість організувати повноцінний навчальний процес, включаючи засоби навчання, систему контролю й оцінювання навчальної діяльності студентів, а також інші необхідні складові системи електронного навчання.

В системі Moodle викладач може за своїм бажанням використовувати як тематичну, так і календарну структурування курсу.

Система Moodle має модуль, призначений для формування інформаційної частини курсу. За його допомогою до курсу можна додавати будь-який електронний документ, який може знаходитися у мережі Internet.

Отже, система Moodle надає викладачу інструментарій для подання навчально-методичних матеріалів курсу, проведення тестового контролю, організації як індивідуальної, так і групової навчальної діяльності студентів.

Згідно мети дослідження для розробки моделі використання ІКТ при вивченні економіко-математичних дисциплін нами було обрано навчальна дисципліна «Оптимізаційні методи та моделі», що належить до нормативні дисципліни циклу загальної підготовки студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Опановуючи зазначену дисципліну, майбутні фахівці в сфері економіки повинні засвоїти фундаментальні поняття, теоретичних знання і практичні навички побудови і використання різних типів економіко-математичних моделей, а саме – оптимізаційних та отримати навички практичного застосування інформаційних технологій у професійно-педагогічній діяльності.

Електронний навчальний матеріал згідно з навчальною програмою дисципліни «Оптимізаційні методи та моделі» розбитий на три логічні блоки – модулі, кожний із яких складається зі змістових модулів та тем, він містить: робочу програму, лекції, практичні, самостійні роботи, тестові завдання, тощо.

Викладання дисципліни «Оптимізаційні методи та моделі» відбувається за змішаною формою організації освітнього процесу, і ґрунтується на активному застосуванні ІКТ. Форми організації навчання традиційні, дистанційні та ті що можна використовувати засобами ІКТ, а також методи, що можна реалізувати засобами ІКТ ми визначили і представили в таблиці 1.

Таблиця 1. Форми, методи та засоби ІКТ у навчанні дисципліни «Оптимізаційні методи та моделі»

Дидактичні умови	Традиційні	На основі освітнього навчального середовища
Форми навчання		
Навчальні заняття	Лекція, практичні та лабораторні заняття, консультація	Лекція-презентація, відеолекція, дистанційна консультація.
Самостійна робота	Індивідуальні вправи	Перегляд навчального відеоматеріалу та робота з літературою (підручники, посібники, методичні рекомендації), що розміщені в Інтернеті
Практична підготовка	Практичні роботи, тренувальні вправи (проміжні контрольні)	Віртуальні лабораторії, програмні засоби підтримки практичних навичок
Контрольні заходи	Проміжні, підсумкові контрольні роботи, опитування, екзамен	Колоквіум, (онлайн-опитування), тестування, контрольні он-лайн.
Методи навчання		
Словесні	Розповідь, пояснення, лекція, бесіда (бесіда-повідомлення, репродуктивна бесіда, евристична бесіда)	Відеоконференція, дискусія (онлайн-обговорення, чати).
Наочні	Ілюстрування (рисунок, схеми), демонстрування (виконання вправ викладачем на ПК), самостійне спостереження	Використання систем підтримки відеоконференцій, демонстрація навчального матеріалу (відеолекція, відео практична, мультимедійна лекція, презентація).

Практичні	Практичні вправи.	Метод проектів (індивідуальні й групові), портфоліо та кейс-метод з використанням ІКТ.
Стимулювання навчальної діяльності	Метод навчальної дискусії	Метод створення ситуації інтересу в процесі викладання навчального матеріалу з використанням програмного забезпечення на основі хмарних технологій або освітнього сервісу
Контролю і самоконтролю	Усне опитування.	Тестовий контроль
Засоби ІКТ		
Види засоби ікт	Підручники, навчальні та методичні посібники, збірники завдань, Таблиці, малюнки, схеми, моделі, Комп'ютерно орієнтована техніка (комп'ютер, ноутбук), мультимедійне обладнання (дошка, проектор, екран), підключення до глобальної мережі Інтернет (модем, роутер, мережний кабель), програмне забезпечення.	Moodle (управління освітнім процесом (Модуль, Завдання, Оцінки), Teams, Zoom <i>спільна робота</i> (Спільні роботи), <i>комунікація</i> (Вхідні, Повідомлення, Обговорення, Конференції, Чат, інтеграція з веб-сервісами (Facebook LinkedIn, Skype, Twitter))), <i>перевірка знань Google клас Google Forms</i> (Контрольні роботи та проміжне тестування), <i>планування навчальних подій</i> (Календар), <i>зберігання навчальних матеріалів</i> (Файли, Google Disk, Dropbox Google Docs)), SQLite Viewer with Google Drive, Google Disk,

Розглянемо можливі організаційно-методичні підходи до викладання курсу «Оптимізаційні методи та моделі» засобами ІКТ на факультеті фінансово-економічної і професійної освіти, на прикладі Теми 3. «Задачі лінійного програмування».

Організаційна складова: модульне віртуально-навчальне середовище (Mooble), хмарна платформа Teams, (в тому числі мобільний додаток Teams), сервіс Google Клас, аудиторії (в тому числі з інтерактивними дошками), Інтернет, адміністрування зв'язку, персональні засоби зв'язку та laptops на основі ОС Windows.

Методичне забезпечення курсу: документи – конспект лекцій, приклади розв'язку задач, завдання для самостійної роботи, тестові завдання, список літератури; інші ресурси: частково посібники зі списку літератури (pdf), відео уроки з виконання практичних, презентації. Обсяг: 4 години лекцій, 4 години практичних занять, 6 годин самостійної роботи [15].

Лекційний курс. Тема 3. «Задача лінійного програмування та методи її розв'язування». Зміст: Постановка та типи задач лінійного програмування. Основний теоретичний матеріал, що використовується при рішеннях ЗЛП. Графічний метод рішення задач лінійного програмування. Алгоритм симплекс методу. Алгоритм М методу (метод штучного базису). Розв'язування задач лінійного програмування за допомогою пакету прикладних програм EXCEL та усунення несумісності задач.

(Аудиторне заняття). **Ресурси:** електронний конспект лекцій, інтерактивна або звичайна дошка. Можливий запис (в тому числі на смартфон) для повторного прослуховування.

(Дистанційне заняття). **Ресурси:** Інтернет. Teams (можна на комп'ютері, можна на смартфоні). Відеозапис та електронний конспект лекцій. Список літератури з посиланнями на бібліотечний ресурс.

Завдання для самостійної роботи (після лекції).

Ресурси: електронний конспект лекцій, запис лекції на смартфоні, матеріали по темі з інтернету та списку посилань, групи в соціальних мережах, Viber, Telegramm, доступ до матеріалів в Moodle.

Завдання. Опрацювати алгоритми розв'язку задач лінійного програмування (Задача, загальна для всіх додається).

Практична 1. Зміст. Геометричний метод. Базовий симплекс метод.

(Аудиторна робота) **Ресурси:** Електронний конспект лекцій, практичних (приклади розв'язку задач), Інтерактивна або звичайна дошка.

(Дистанційне заняття). Робота в Teams. **Ресурси:** Інтернет. Teams (можна на комп'ютері, можна на смартфоні). Відеозапис та електронний документ з прикладами розв'язування задач. Доступ до Moodle та Google класу.

Практична 2. Зміст. Метод штучного базису. Розв'язування задач лінійного програмування за допомогою пакету прикладних програм EXCEL.

(Аудиторна робота) **Ресурси:** Електронний конспект лекцій, практичних (приклади розв'язку задач), Інтерактивна або звичайна дошка.

(Дистанційне заняття). Робота в Teams. **Ресурси:** Інтернет. Teams (можна на комп'ютері, можна на смартфоні). Відеозапис та електронний документ з прикладами розв'язування задач. Доступ до Moodle та Google класу.

Хід практичних занять:

1. Коментар викладача про якість засвоєння знань студентами з попередньої теми. Відповіді на запитання студентів (10 хвилин).

2. Опитування за алгоритмом (5 хвилин).

3. Розв'язання задачі як приклад (15 хвилин).
4. Обговорення (5 хвилин).
5. Розв'язування задачі усіма студентами. З можливістю консультувати один одного (в парах або групах) (15 хвилин).
6. Доповідь про історію розвитку даних моделей і методів (5 хвилин), (можна у вигляді презентацій) (10 хвилин).
7. Пробне виконання завдання, по-варіантно, кожним студентом (15 хвилин).
8. Обговорення умов виконання контрольної роботи та терміни здачі (5 хвилин).

Завдання для самостійної роботи

Ресурси: Інтернет. Teams (можна на комп'ютері, можна на смартфоні). Відеозапис та електронний документ з прикладами розв'язування задач. Доступ до Moodle та Google класу.

Завдання. Контрольна 1, Контрольна 2 (по-варіантно) у вигляді шаблону документу Ворд. (завдання знаходяться в Google класі, там же виставляються оцінки).

Додаткове самостійне завдання.

1. Зняти виконання практичної роботи (завдання додаються) в табличному процесорі на відео.
2. Розробити презентацію з додаткового матеріалу по темі.
3. Знайти додатковий матеріал по темі. Питання додаються.

Ресурси: матеріали по темі з Інтернету та списку посилань, групи в соціальних мережах, Viber, Telegramm, доступ до матеріалів в Moodle, Teams, Zoom. Кожне з виконаних завдань оцінюються викладачем за структурою описаною в робочій програмі.

Представлений план проведення занять дає можливості студенту повністю опанувати методологію розв'язку задач. Але для розуміння професійної спрямованості набутих знань потрібно додаткове стимулювання у вигляді завдань та занять, що мають прикладну професійну направленість. Тому за нашою ініціативою було запропоновано блок самостійної роботи, що входить у другий теоретичний модуль і оцінюється по 6 балів. Зміст завдання: побудова та розв'язок оптимізаційних моделей реальних підприємств різних галузей. Цей проект вже має методологічну основу у вигляді методичних рекомендацій *«Індивідуальне науково-дослідне завдання»*, що розміщене в Moodle і розроблено нами для підвищення якості та мотивації до навчання в курсі «Оптимізаційні методи та моделі». Науково-дослідне завдання – це проект, де на основі лінійної багатокритеріальної моделі розподілу ресурсів аграрного підприємства» (за різними варіантами) потрібно знайти рішення задачі оптимального поєднання галузей використовуючи ІТК. В перспективі, за допомогою викладача, ми пропонуємо розробити навчальні наукові проекти з побудови та розв'язку оптимізаційних моделей підприємств інших секторів економіки.

Отже, модель використання ІКТ в процесів вивчення економіко-математичних дисциплін є обов'язковою умовою впровадження в освітній процес підготовки майбутніх фахівців з економіки. Це безпосередньо пов'язано з формуванням навчального освітнього середовища закладу вищої освіти. Окреслимо *вимоги* до такого навчального середовища. Воно має:

- бути інноваційним, ІКТ–насиченим, підтримувати тенденції та стратегії розвитку загальної середньої освіти;
- бути відкритим для усіх учасників навчально-виховного процесу;
- відповідати принципам педагогічної доцільності, цілісності, індивідуалізації, синергетичності, пізнавальної активності та самостійності;
- мати чітке виокремлення структурних компонентів;
- створюватися і використовуватися за потребою, відповідно до мети навчання;
- забезпечувати ефективність навчального процесу;
- сприяти підтримуванию активної комунікації всередині навчального середовища;
- забезпечувати навчально–виховну діяльність студентів;
- зорієнтовувати педагогів на розвиток особистості учня;
- забезпечувати створення персональної траєкторії розвитку як особистості учня, так і вчителя;
- забезпечувати мобільність суб'єктів та віртуалізацію об'єктів навчання;
- забезпечувати різноманітність навчальних компонентів;
- створювати умови для активної співпраці;
- бути доступним будь-де і будь-коли;
- підтримувати складну ієрархію. [14, с.10].

Структурна модель такого освітнього середовища, представлено на рисунку 3.

Таким чином використання освітніх сервісів та платформ у навчанні, інноваційних методів та технологій забезпечує: підтримку нових сучасних тенденцій розвитку освітнього процесу; відкритість та доступність навчання для всіх суб'єктів; конфіденційність; ефективність, гнучкість навчання; оцінку рівня навчальних здобутків студентів; підвищення комунікації між суб'єктами навчання; швидке поширення навчально-методичного матеріалу; а також, спонукає студентів до активації самостійної та навчально-пізнавальної діяльності, сприяє саморозвитку й підвищенню інтересу до навчання з використанням сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій.

Рисунок 3. Модель освітнього середовища обслуговування процесу викладання економіко-математичних дисциплін засобами інформаційно-комунікативних технологій
(власна розробка)

Висновки. В умовах змішаної форми навчання ЗВО спостерігалася тенденція до збільшення використання ІКТ в навчальному процесі. Але якість викладання економіко-математичних дисциплін засобами ІТК потребує вдосконалення, виходячи з досвіду останніх років. Значення економіко-математичних дисциплін в процесі підвищення як загальних так і фахових компетенцій безперечно і до того ж, знання і навички набуті в процесі вивчення таких курсів потребує знань і навичок використання інформаційних технологій. Отже ІКТ виступає і як засіб і як метод навчання. Розглядаючи переваги та недоліки застосування ІКТ в навчальному процесі, аналізуючи педагогічні умови вивчення економіко-математичних дисциплін, беручи до уваги стрімкий розвиток самих інформаційних технологій, ми обґрунтували основні напрями використання ІКТ в процесі вивчення економіко-математичних дисциплін та запропоновували педагогічну та організаційну моделі викладання економіко-математичних дисциплін засобами ІТК. Пропозиції, що до вдосконалення технічного,

програмного та методичного процесу в основному полягають у залученні студентства до організації навчальної діяльності. Крім пропозицій, щодо фінансової підтримки, бачення студентом оптимізації навчального процесу повинно враховуватися і викладачем і адміністрацією, так як за ідеєю партнерського або особисто-орієнтованого навчання студент може не розуміти але бачить усі недоліки свого буття в ЗВО. Тому запропоновано залучити студентів до впровадження в освітнє середовище наукових додатків з дисциплін, використовуючи набути знання та навички для оновлення навчально-методичних комплексів, впроваджуючи у життя стратегії активного навчання, орієнтованих на практичну діяльність, що дозволить оптимізувати кількість пасивних форматів взаємодії між студентами та викладачами, в тому числі засобами ІТК.

Список використаних джерел

1. Биков В. Ю. *Моделі організаційних систем відкритої освіти*: монографія. Київ: Атіка, 2009. 682 с.
2. Волошина Т. Використання гібридного хмаро орієнтованого навчального середовища для формування самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців з інформаційних технологій. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10.: інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Академія пед. наук України; Ін-т інформаційних технологій та засобів навчання. Київ, 2018. 293 с.
3. Воронкін О. С. Тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій навчання студентів вищих навчальних закладів України (друга половина XX – початок XXI століття). дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10.: інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Старобільськ, 2016. 497 с.
4. Головань М. С. Розвиток інформативної компетентності студентів економічного профілю. Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі : зб. наук. праць. Вип. V. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, 2008. С. 182–185.
5. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: посібн. для педагогічних працівників і студентів педагогічних вищих навчальних закладів. Вінниця, 2002. 116 с.
6. Думанська Т. В. Формування математичних компетентностей бакалаврів економічних спеціальностей у процесі навчання вищої математики. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. : теорія та методика навчання (математика). Київ, 2018. 309 с.
7. Кіяновська Н. М., Рашевська Н. В., Семерікова С. О. Теоретико-методичні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні вищої математики студентів інженерних спеціальностей у Сполучених Штатах. Монографія. Видавничий відділ ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. 315 с. URL: <http://ds.knu.edu.ua/jspui/handle/123456789/706>
8. Колос К. Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10. :інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2011. 238 с.
9. Коротун О. В. Використання хмаро орієнтованого середовища у навчанні баз даних майбутніх учителів інформатики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10. : інформаційно-комунікаційні технології в освіті: Житомирський державний університет імені Івана Франка; Академія пед. наук України ; Ін-т інформаційних технологій та засобів навчання. Київ, 2018. 356 с.
10. Литвинова С. Г. Теоретико-методичні основи проектування хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.10. : інформаційно-комунікаційні технології в освіті; Академія пед.наук України; Ін-т інформаційних технологій та засобів навчання. Київ, 2016. 602с.
11. Максимова Л. А. Організаційно-педагогічні засади забезпечення якості професійної підготовки майбутніх економістів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: теорія і методика професійної освіти; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Кременчук, 2015. 296 с.
12. Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища : монографія. [Копняк Н., Корицька Г., Литвинова С., та ін.]; за заг. ред. С. Г. Литвинової. К.: ЦП «Компринт», 2015. 63 с.
13. ОПП бакалавра зі спеціальностей: 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 2019. URL: <https://ffepo.phdpu.edu.ua/kafedry/osvitni-prohramy/>
14. Панченко Л. Ф. Теоретико-методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища університету: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.10. Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2011. 44 с.
15. Семененко О. Г. Робоча програма навчальної дисципліни «Оптимізаційні методи та моделі». П-Х.ПДПУ, 2020. 25 с.
16. Система електронного навчання ВНЗ на базі Moodle: Методичний посібник. [Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук]; за ред. Ю. В. Триуса. Черкаси. 2016, 220 с.
17. Спірін О. М. Критерії і показники якості інформаційно-комунікаційних технологій навчання. Інформаційні технології і засоби навчання. № 1(33). 2013. URL: <http://journal.iitta.gov.ua>
18. Цись О. О. Дидактичні умови застосування інформаційно-комунікаційних технологій в організації самостійної навчальної діяльності студентів технологіко-педагогічних спеціальностей. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. : Теорія навчання. Тернопіль, 2018. 300 с.
19. Швачич Г. Г., Толстой В. В., Петречук Л. М. та ін. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf

References

1. Bykov, V. (2009). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity* [Models of organizational systems of open education]: monohrafiia. Kyiv: Atika. (in Ukr).
2. Voloshyna, T. (2018). *Vykorystannia hibrydnogo khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyscha dlia formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii*. [The use of a hybrid cloud-based learning environment for the formation of self-educational competence of future information technology professionals]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.10. informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. Akademiia ped. nauk Ukrainy; In-t informatsiinykh tekhnolohii ta zasobiv navchannia. Kyiv. (in Ukr).
3. Voronkin, O. S. (2016). *Tendentsii rozvytku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii navchannia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (druga polovyna XX – pochatok XXI stolittia)*. [Trends in the development of information and communication technologies for teaching students of higher educational institutions of Ukraine (second half of XX - early XXI century)]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.10. informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. Starobilsk. (in Ukr)
4. Holovan, M. S. (2008). *Rozvytok informatyvnoi kompetentnosti studentiv ekonomichnoho profilu*. [Development of informative competence of students of economic profile]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli : zb. nauk. prats. Vyp. V. Kryvyi Rih : Vydavnychi viddil NMetAU. S. 182–185. (in Ukr).*
5. Hurevych, R. S. (2002). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v navchalnomu protsesi: posibn. dlia pedahohichnykh pratsivnykiv i studentiv pedahohichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. [Information and communication technologies in the educational process: manual. for pedagogical workers and students of pedagogical higher educational institutions Vinnytsia]. (in Ukr).
6. Dumanska, T. V. (2018). *Formuvannia matematychnykh kompetentnosti bakalavriv ekonomichnykh spetsialnosti u protsesi navchannia vyshchoi matematyky*. [Formation of mathematical competencies of bachelors of economic specialties in the process of teaching higher mathematics]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. teoriia ta metodyka navchannia (matematyka). Kyiv. (in Ukr).
7. Kiianovska, N. M., Rashevska, N. V., Semerikova, S. O. (2013). *Teoretyko-metodychni zasady vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u navchanni vyshchoi matematyky studentiv inzhenernykh spetsialnosti u Spoluchenykh Shtatakh. monohrafiia*. [Theoretical and methodological principles of using information and communication technologies in teaching higher mathematics to engineering students in the United States. Monograph]. Vydavnychi viddil DVNZ «Kryvorizkyi natsionalnyi universytet. URL: <http://ds.knu.edu.ua/jspui/handle/123456789/706>. (in Ukr).
8. Kolos, K. R. (2011). *Systema Moodle yak zasib rozvytku predmetnykh kompetentnosti uchyteliv informatyky v umovakh dystantsiinoi pisladyplomnoi osvity* [Moodle system as a means of developing subject competencies of computer science teachers in the conditions of distance postgraduate education]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.10 informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. Zhytomyrskiy derzh. un-t im. I. Franka. Zhytomyr. (in Ukr).
9. Korotun, O. V. (2018). *Vykorystannia khmaro oriientovanoho seredovyscha u navchanni baz danykh maibutnikh uchyteliv informatyky* [The use of cloud-based environment in the training of databases of future computer science teachers]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.10. informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti: Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka; Akademiia ped. nauk Ukrainy ; In-t informatsiinykh tekhnolohii ta zasobiv navchannia. Kyiv. (in Ukr).
10. Lytvynova, S. H. (2016). *Teoretyko-metodychni osnovy proektuvannia khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Theoretical and methodological bases of designing a cloud-based educational environment of a secondary school]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.10. informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti; Akademiia ped. nauk Ukrainy; In-t informatsiinykh tekhnolohii ta zasobiv navchannia. Kyiv. (in Ukr).
11. Maksymova, L. A (2015). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady zabezpechennia yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Organizational and pedagogical principles of ensuring the quality of professional training of future economists by means of information and communication technologies]: dys. ... kand. ped. nauk: *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity; Kremenchutskiy natsionalnyi universytet imeni Mykhaila Ostrohradskoho. Kremenchuk. (in Ukr).*
12. *Modeliuvannia y intehtatsiia servisiv khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyscha* [Modeling and integration of cloud-based learning environment services]: monohrafiia. [Kopniak N., Korytska H., Lytvynova S., and other.]; za zah. red. S. H. Lytvynovoi. K.: TsP «Kompyrnt». 2015. (in Ukr).
13. *OPP bakalavra zi spetsialnosti: 051» Ekonomika», 071 «Oblik i opodatkuvannia», 072 «Finansy, bankivska sprava ta strakhuvannia» (2019). [Educational professional bachelor's program in specialties: 051 «Economics», 071 «Accounting and Taxation», 072 «Finance, Banking and Insurance»]. URL: <https://ffepo.phdpu.edu.ua/kafedry/osvitni-prohramy/>. (in Ukr).*
14. Panchenko, L. F. (2011). *Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku informatsiino-osvitnoho seredovyscha universytetu*. [Theoretical and methodological principles of development of information and educational environment of the university]: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.10 ; Luhanskyi nats. un-t im. T. Shevchenka. Luhansk. (in Ukr).
15. Semenenko, O. H. (2020). *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Optymizatsiini metody ta modeli»*. [Working program of the discipline «Optimization methods and models»]. P-Kh.PDPU. (in Ukr).

16. *Systema elektronnoho navchannia VNZ na bazi Moodle (2016). Metodychnyi posibnyk. [E-learning system of universities on the basis of Moodle] / Yu. V. Tryus, I. V. Herasymenko, V. M. Franchuk; za red. Yu. V. Tryusa. Cherkasy. (in Ukr).*

17. *Spirin, O. M. (2013). Kryterii i pokaznyky yakosti informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii navchannia [Criteria and indicators of quality of information and communication technologies of training]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 1(33). URL: <http://journal.iitta.gov.ua>. (in Ukr).*

18. *Tsys, O. O. (2018). Dydaktychni umovy zastosuvannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v orhanizatsii samostiinoi navchalnoi diialnosti studentiv tekhnoloho-pedahohichnykh spetsialnostei [Didactic conditions of application of information and communication technologies in the organization of independent educational activity of students of technological and pedagogical specialties]. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09. Teoriia navchannia. Ternopil. (in Ukr).*

19. *Shvachych, H. H., Tolstoi, V. V., Petrechuk, L. M. and other. (2017). Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii [Modern information and communication technologies]. Navchalnyi posibnyk. Dnipro: NMetAU. URL: https://nmetau.edu.ua/file/ikt_tutor.pdf. (in Ukr).*

ДАННІ ПРО АВТОРІВ

Семененко Олена Газисівна, старший викладач кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: gazisovna@ukr.net
orcid.org. 0000-0002-1507-1624

Цибуля Роман Віталійович, студент факультету фінансово-економічної і професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: ekonomika2013@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Семененко Елена Газисовна, старший преподаватель кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький ГПУ имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: gazisovna@ukr.net

Цибуля Роман Витальевич, студент факультета финансово-экономического и профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький ГПУ имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: ekonomika2013@ukr.net

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Semenenko Elena, Senior Lecturer, Department of Economy Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Sukhomlynsky Str., 30, Pereyaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: gazisovna@ukr.net

Tsibulya Roman, student of the Faculty of Financial, Economic and Vocational Education Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Sukhomlynsky Str., 30, Pereyaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: ekonomika2013@ukr.net

УДК 334.027: 37.07

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-70-76>

БРЕНД В СИСТЕМІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Студінська Г. Я.

Визначено місце бренду у системі світової економічної геополітики. Простежено наслідково-причинний ланцюжок впливу брендингу на формування світової геоекономіки. Бренд визначено як чинник формування системи світової економічної геополітики. Запропоновано схему зв'язків між елементами системи світової економічної геополітики. Визначено часові координати функціонування бренду у контексті еволюції «світового порядку». Обґрунтована об'єктивність посилення впливу брендингу в умовах геофілософії. Встановлено, що бренд забезпечує ефективне просування країн на світовому геопросторі та визначає їх роль у здійсненні світової геополітики та «світового порядку».

Об'єктом дослідження є брендинг як чинник формування системи світової економічної геополітики.

Предметом дослідження виступає бренд як інструмент управління економічним розвитком країни.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні місця бренду, як інструменту управління економічним розвитком країни, у системі світової економічної геополітики.

Для досягнення мети були використані: системно-параметричний підхід – до наукового пізнання бренду та геополітики, що дозволило розкрити певні зв'язки між цими поняттями; системний аналіз щодо еволюції «світового порядку», системи економічної геополітики та брендингу, що сприяло визначенню бренду чинником формування системи економічної геополітики; управлінський підхід – до процесу керування брендом, формування «світового порядку», контролювання справедливого процесу розподілення статків країни між різними верствами населення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для управління розвитком брендингу в Україні, що матиме позитивні наслідки для зміни ролі країни у системі світової економічної геополітики: із сировинного придатка на активного економічного та політичного актора «світового порядку».

Висновки. Бренд, будучи носієм духовної складової, в контексті економічного фактору формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни, транслює у зовнішнє середовище зміст духовної сфери суспільства. В залежності від політичного курсу, національних інтересів, економічного потенціалу та географічних можливостей формується роль країни у геополітичному просторі: підпорядкована, впливова, стратегічна, провідна.

Ключові слова: бренд, брендинг, економічна геополітика, геоэкономика, геофілософія, «світовий порядок», бренд-орієнтовна національна економіка.

БРЕНД В СИСТЕМЕ МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОПОЛИТИКИ

Студинская Г. Я.

Определено место бренда в системе мировой экономической геополитики. Прослежено причинно-следственная цепочка воздействия брендинга на формирование мировой геоэкономики. Бренд определен как фактор формирования системы мировой экономической геополитики. Предложена схема связей между элементами системы мирового экономического геополитики. Определены часовые координаты функционирования бренда в контексте эволюции «мирового порядка». Обосновано объективное усиление влияния брендинга в условиях геофилософии. Установлено, что бренд обеспечивает эффективное продвижение стран в мировом геопространстве и определяет их роль в осуществлении мировой геополитики и «мирового порядка».

Объектом исследования является брендинг как фактор формирования системы мировой экономической геополитики.

Предметом исследования выступает бренд как инструмент управления экономическим развитием страны.

Цель данной работы заключается в обосновании места бренда, как инструмента управления экономическим развитием страны, в системе мировой экономической геополитики.

Для достижения цели были использованы: системно-параметрический подход – к научному познанию бренда и геополитики, что позволило раскрыть некоторые связи между этими понятиями; системный анализ к эволюции «мирового порядка», системы экономической геополитики и брендинга, что способствовало определению бренда фактором формирования системы экономической геополитики; управленческий подход – к процессу управления брендом, формированию «мирового порядка», контролю над справедливым процессом распределения доходов страны между различными слоями населения.

Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования для управления развитием брендинга в Украине, что будет иметь положительные последствия для изменения роли страны в формировании системы мировой экономической геополитики: из сырьевого придатка в активного экономического и политического актера «мирового порядка».

Выводы. Бренд, будучи носителем духовной составляющей, в контексте экономического фактора формирования как внутренней, так и внешней политики страны, транслирует во внешнюю среду содержание духовной сферы общества. В зависимости от политического курса, национальных интересов, экономического потенциала и географических возможностей формируется роль страны в геополитическом пространстве: подчинения, влияния, стратегическая, ведущая.

Ключевые слова: бренд, брендинг, экономическая геополитика, геоэкономика, геофилософия, «мировой порядок», бренд-ориентировочная национальная экономика.

BRAND IN THE SYSTEM OF WORLD ECONOMIC GEOPOLITICS

Studinska Galina

The place of brand in the system of world economic geopolitics is determined. The causal chain of influence of branding on the formation of the world geo-economy is traced. The brand is defined as a factor in shaping the system of world economic geopolitics. The scheme of connections between the elements of the system of world economic geopolitics is offered. The time coordinates of the brand functioning in the context of the evolution of the «world order» are determined. The objective strengthening of the influence of branding in the conditions of

geophilosophy is substantiated. It is established that the brand provides effective promotion of countries in the world geospace and determines their role in the implementation of world geopolitics and «world order».

The object of research is the branding as a factor in shaping the system of world economic geopolitics.

The subject of the study is the brand as a tool for managing the economic development of the country.

The purpose of this work is to substantiate the place of the brand as a tool for managing the economic development of the country in the system of world economic geopolitics.

To achieve this goal were used: system-parametric approach – to the scientific knowledge of brand and geopolitics, which allowed to reveal certain links between these concepts; systematic analysis of the evolution of the «world order», the system of economic geopolitics and branding, which contributed to the definition of the brand as a factor in the formation of the system of economic geopolitics; managerial approach – to the process of brand management, the formation of a «world order», controlling the fair process of distribution of the country's wealth among different segments of the population.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use to manage the development of branding in Ukraine, which will have positive consequences for changing the role of the country in the world economic geopolitics: from a raw material appendage to an active economic and political actor.

Conclusions. The brand, being the bearer of the spiritual component, in the context of the economic factor of formation of both domestic and foreign policy of the country, transmits to the external environment the content of the spiritual sphere of society. Depending on the political course, national interests, economic potential and geographical opportunities, the role of the country in the geopolitical space is formed: subordinate, influential, strategic, leading.

Key words: brand, branding, economic geopolitics, geoeconomics, geophilosophy, «world order», brand-oriented national economy.

JEL Classification: B41, H56, F02, F20

Вступ. Глобалізація економічних процесів, економічна геополітика, бренд-орієнтована економіка є визначальними та взаємопов'язаними детермінантами сьогодення. Вплив глобалізації на розвиток брендингу та просування об'єктів його трансформації доводиться якісними змінами у структурі світової торгівлі товарами та послугами, а також позитивною динамікою вартості національних брендів, перш за все, розвинутих країн світу, стратегія яких, вочевидь, є бренд-орієнтованою [1]. Брендінг, що збільшує масштаби та поглиблює вплив економічної глобалізації, перетворився у ефективний елемент системи світової економічної геополітики, що забезпечує бренд-орієнтованим країнам можливість посилити свій вплив на регіональному чи світовому рівні. Розвиток та просування національних брендів країн також сприяють подальшій глобалізації через залучення та концентрацію інвестицій, інновацій, висококваліфікованого персоналу, збільшення туричних потоків, що є суттєвою частиною економічної геополітики технологічно розвинутих країн світу.

Об'єктом дослідження є брендінг як чинник формування системи світової економічної геополітики.

Предметом дослідження виступає бренд як інструмент управління економічним розвитком країни.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні місця бренду, як інструменту управління економічним розвитком країни, у системі світової економічної геополітики.

Вплив бренду на загальний економічний розвиток країн сьогодні досліджується багатьма вітчизняними та іноземними дослідниками. Мультидисциплінарність характеру цього явища перетворила його з простого маркетингового прийому у потужний засіб розвитку не тільки товарів та послуг, а й національних економік, країн, що трансформувало його в агента глобального впливу, який використовується країнами для задоволення власних економічних амбіцій у сучасному геополітичному просторі.

Геополітика досліджується як *наука* про вплив географічних факторів, який формує внутрішню та зовнішню політику держави; геополітика вважається *мистецтвом управління* певною територією; геополітика розглядається з точки зору діяльності окремих суб'єктів міжнародних відносин та визначається *галуззю зовнішньої політики*; геополітика як політика балансу сил є окремою підгалуззю та запобігає домінуванню одній або групі держав.

В літературних джерелах розрізняють традиційну, нову (геоекономіку) та новітню геополітику (геофілософію або геософію), де остання формується як політико-географічна філософія уявлень про комунікативність геополітичного, геоекономічного та соціокультурного простору.

Питання встановлення певного «світового порядку» в історичному екскурсі, як похідну від цивілізаційних уявлень про порядок взагалом, через аналіз конкуренції окремих регіональних моделей фундаментально аналізується Генрі Кіссінджером у [2], дослідження якого надихнули до розгляду бренду у системі координат світової економічної геополітики, адже кожне політичне, географічне панування передбачає наявність економічних передумов. Еволюція становлення сучасного територіального розподілу через вікові міжгрупові конфлікти, регіональні та світові війни доводить наявність економіко-політичних, релігійних амбіцій в окремих історичних центрах (Європі, Близькому Сході, Південній Азії, Америці тощо). Наявність певної економічної переваги стимулювало бажання подальшого розвитку країни або регіону, дефіцит природних та трудових ресурсів, пошуки інвестицій або місця їх ефективного застосування спонукали до розвідки шляхів розширення впливу. Саме економічні мотиви формували подальші політичні, релігійні амбіції та спрямовували подальші дії акторів світового простору. Кіссінджеру Г. вдалось дослідити всі три типи геополітики, особливу увагу він приділив традиційній, яка акцентує увагу на військово-політичній могутності держави і домінуючій ролі її географічних чинників у захопленні чужих територій. Автор доводить, що геоекономіка спирається на економічну могутність країни, а в геофілософії

домінує сила духу, що визначає поведінку держави у міжнародних відносинах. Бренд як інструмент розвитку національних економік є достатньо новітнім на фоні формування перших спроб наведення «світового порядку», що відноситься до підписання Вестфальських угод 1648 року. Його поява припадає скоріше на період трансформації традиційної геополітики – геоекономіку, але справжній розквіт брендингу ми пов'язуємо із сучасними змінами в геополітиці та перетворенні її у геофілософію.

Сміливі та переконливі висновки щодо конкуренції Західної та Східної цивілізацій протягом п'яти століть через аналіз шести «убивчих застосунків» - «самобутніх сукупностей інституцій та пов'язаних із ними ідей та моделей поведінки»: конкуренцію, науку, власність, медицину, споживання, працю - пропонує для роздумів Ніл Фергюсон [3, с. 46]. Шість інституцій, що безпосередньо пов'язані із економічним розвитком країни, забезпечували економічне панування Китаю, надали можливість розквіту Західній цивілізації п'ять століть тому, створили передумови сучасним перемогам Китаю. Конкуренція між цими цивілізаціями сьогодні здійснюється через розбудову та просування національних брендів, сукупності комерційних брендів товарів та послуг на світовому ринку товарів та послуг. Висновки Ніла Фергюсона також сприяли формуванню розуміння місця бренду у системі світової економічної геополітики [3]. Бренд перетворився в органічний компонент сучасної економіки, її драйвер, що стимулює до розвитку, підвищує конкурентоспроможність та ефективність суб'єктів господарювання та інших носіїв бренду.

Грунтовне дослідження Джозефа Стігліца щодо нерівності між певними верствами населення у сучасному суспільстві через аналіз причин порушення основних ринкових законів, розкриває «секрети» та «порушників» законів, попереджає про наслідки подальшого розвитку світової економіки за таким «сценарієм» та пропонує алгоритм позитивних змін у відновлення справедливого економічного розвитку. Автор досліджує проблему нерівності у Сполучених Штатах Америки, разом з тим, проводить паралель із іншими регіонами світу, що дозволяє сприймати цю працю як глобальну, а його висновки такі, що можливо розглядати в якості «рецепту» в контексті кожної національної економіки [4]. Пошуки додаткової ренти заможною частиною суспільства США, яка складає всього 1%, стали одною з причин бурхливого розвитку брендингу. Бренди товарів та послуг надають можливість власникам отримувати надприбутки, поширювати їх продаж далеко за кордонами їх виробництва. Корпоративні бренди, що притаманні великим корпораціям, ТНК, сприяють вивозу капіталу з країни, перенесенню виробництва в інші регіони з дешевими сировиною та робочими ресурсами, завдяки чому вибудовується причинно-наслідковий ланцюжок: дешева сировина, робоча сила - розширення ринку збуту - надприбутки - імперські амбіції - подальша економічна експансія - посилення впливу у світовій геополітиці. Саме так вбачається сучасна логіка економічної геополітики, де не остання роль відводиться бренду у всіх його формах, як некомерційних, так і комерційних.

Саймон Анхольт запропонував в 2002 році концептуальний підхід до брендингу територій, використовуючи на той час новий термін «брендинг місць» (branding of places). Його концепція визначала необхідність інтегрованого просування території. через підтримку експорту бренд-товарів, розвиток національних брендів та узгодженості цієї підтримки з національною стратегією розвитку. «Національна стратегія з розвитку брендів визначає найбільш реалістичне та конкурентоздатне стратегічне бачення країни та гарантує, що це бачення підтримується, зміцнюється при кожній взаємодії між країною та рештою світу», – пише автор [5, с. 23–24]. Залежно від того, як країна просуває себе, представляє свою культуру, яке бачення країни висвітлюється у засобах масової інформації, які асоціації викликає країна, визначається місце країни на геополітичній арені.

Брендинг території передбачає наявність стратегії її створення та просування, що вимагає дотримання певних умов:

- Існування політичного ресурсу, який бажає співпрацювати з приватним сектором ґрунтовно, неупереджено відкрито;
- Наявність здійсненого послідовного плану економіко-соціального розвитку, який формує основи стратегії створення бренду;
- Довіру та доброзичливість компаній та організацій місцевих і регіональних органів влади, державних службовців, торгових та туристичних об'єднань, населення в цілому;
- Певну ступінь базової фінансової стабільності [5, с. 30].

Розвиток та просування країн на світовому геопросторі, зокрема засобами брендингу, їх конкуренція за ресурси, ринки збуту супроводжувався пошуком додаткових важелів впливу не тільки на національні інституції, а й на міжнародні також. Верховенство права порушується навіть у США - країні, яка вважається зірцем у цьому питанні. Стігліц Д. обурено пише: «В Америці продажність діє на вищому рівні. Купують не конкретних суддів, а самі закони через внески у виробничі компанії та лобізм, через те, що стали називати корупцією американського стибу» [4, с. 309]. Заради чого? Для подальшого збагачення та можливість «спокусити інших поклатися на рецепти США», – відповідає Кіссінджер Г. [2, с. 244]. Політичне панування в умовах новітньої системи економічної геополітики, перш за все, відкриває доступ до споживчих ринків, ресурсних баз, дешевої робочої сили - тих факторів, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності агентів впливу, концентрації капіталу в руках меншості населення, відповідного зубожіння більшості. Якщо політика визначається Стігліцем Д. як «поле боротьби за те, як ділити економічний пиріг країни» [4, с. 209], то геополітику логічно визначити, як простір побоїща за перерозподіл світової плячинди (солодкого пирогу).

Новітня геополітика, що передбачає домінування сили духу над військовою (традиційна геополітика) і економічною (геоекономіка) потужністю, спирається на поведінкову економіку та психологію споживачів, де з

метою формування свідомості та духовної сфери нації в управлінні економічними процесами використовуються мова, освіта, кінематограф, національні традиції, релігія, ЗМІ, реклама і брендинг.

Академік НАН України Булаховський Л. А. в одній із бесід з науковими співробітниками і аспірантами Інституту мовознавства порівняв мову з валютою, оскільки оцінка мови за критерієм поширеності скидається на курс валют на світовому ринку [6, с.76]. Зважаючи на таке вдале порівняння, можна сказати, що мова як чинник формування духовного стану народу, урештірешт, гарантує стабільність валюти. Невипадково країни просувають власні мови, поширюють можливість безкоштовного її вивчення, можливість навіть отримати освіту за кордоном на її мові. Активні гравці геополітики: США, Китай, Японія використовують мову як зброю у відстоюванні національних інтересів, а в нашій країні, на жаль, і досі роль мови залишається дискусійною.

Релігія завжди була прапором згуртування людей завдяки ідеології, що продемонстровано Кіссінджером Г. у [2]. Разом з тим, автор акцентує увагу на агресивності та категоричності релігії, яка «закликає до панрегіональних сектанських сутичок», що є «загрозою для світової стабільності» [2, с. 120]. Зв'язок між релігією та брендингом прослідковується на етапі просування товару чи послуг в інші регіони: враховується коректність звучання назви бренд-товару, відповідність релігійним звичаям та обмеженням споживання продукту, благозвучність рекламних гасел, влучність навіть кольорової гамми реклами. Аналогічний зв'язок існує між національними традиціями та брендингом. Укорінення імпортованого товару в країні, з однієї сторони, негативно впливає на розвиток національного господарства, а, з іншої сторони, формує усталене асоціативне сприйняття: імпортоване завжди краще вітчизняного, що посилює негативні процеси щодо національних суб'єктів господарювання, працює на закріплення «споживчої» стратегії розвитку та веде до втрати власного споживчого ринку. На противагу цим діям в країні мають розвиватися власне виробництво, формуватися бренди товарів, послуг, компаній та організацій, вкрай важливо *створити* національний бренд України, а не просувати у геопросторі те, що поки не існує.

Перелік прямих та зворотніх зв'язків між чинниками духовної сфери суспільства, що впливають на асоціативне сприйняття споживачів, їх поведінку, стратегію розвитку національної економіки в контексті системи новітньої геополітики та місце в цій системі бренду зображено на рис. 1:

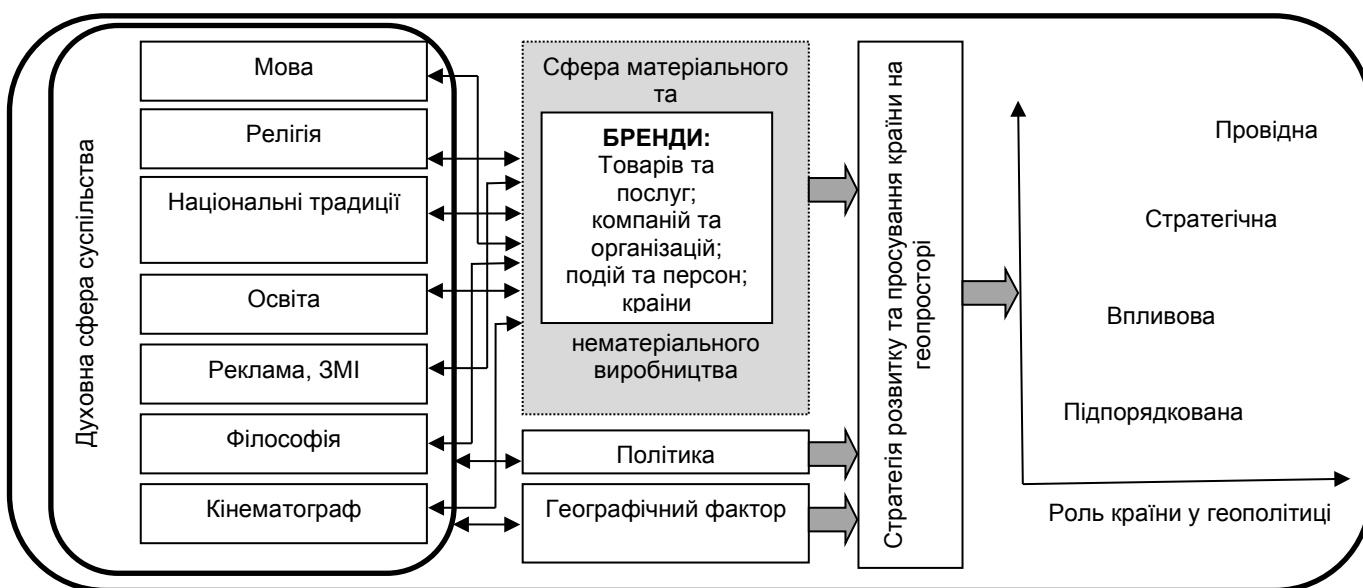

Рисунок 1. Місце бренду в системі новітньої економічної геополітики – геософії

Джерело: запропоновано автором.

Сучасна геософія поєднує три основні чинники: економічні, політичні, географічні, що формують геопростір, обирає принцип інтеграції цих чинників, як предмет наукового дослідження. Схема, що на рис. 1 розкриває детально економічний чинник та демонструє важливе місце брендингу у сфері матеріального та нематеріального виробництва, що щільно зв'язує бренди із всіма факторами, які формують духовну сферу суспільства. Єдиний сумнів виникнув у наявності зворотнього зв'язку між релігією та брендом, але відповідь на цей сумнів було знайдено: роль релігійних лідерів, які з точки зору брендингу є бренд-особистостями, завжди мало потужний вплив на просування власне самої релігії та її географічного центру, що історично доведено не одноразово.

Бренд, будучи носієм духовної складової, в контексті економічного фактору формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни, транслює у зовнішнє середовище зміст духовної сфери суспільства. Сукупність комерційних та некомерційних брендів бренд-орієнтованої національної економіки посилюють дію економічного чинника, а у сукупності із політичним та географічним чинником впливають на формування ефективної стратегії розвитку та просування країни у міжнародному просторі. В залежності від політичного курсу, національних інтересів, економічного потенціалу та географічних можливостей формується роль країни у геополітичному просторі: чи країна підпорядковується зовнішнім інтересам, виконуючи роль сировинного

додатку або приймаючи на безстрокове збереження небезпечні відходи; чи то країна намагається впливати на розвиток подій хоча б на регіональному рівні, об'єднуючись у невеликі торговельні та політичні союзи; чи країна відіграє стратегічну роль в складі групи інших країн; або країна є лідером, провайдером, головним гравцем на світовій арені.

Висновки. Причинно-наслідковий ланцюжок: дешева сировина, робоча сила – розширення ринку збуту – надприбутки – імперські амбіції – подальша економічна експансія – посилення впливу у світовій геополітиці призводить до необхідності формування сучасної стратегії розвитку національної економіки. Бренд-орієнтована національна економіка, що сьогодні використовується практично всіма технологічно розвинутими країнами, доводить свою ефективність не тільки у питанні створення добробуту всього населення країни, її економічної безпеки. Вона дозволяє країнам відгравати активну роль у світовій економічній геополітиці. Поява брендингу припадає скоріше на період трансформації традиційної геополітики – геоекономіку, але справжній розквіт брендингу співпадає із сучасними змінами в геополітиці та перетворенні її у геофілософію, що вимагає глибокого дослідження чинників духовної сфери, з якими існують прямі та зворотні зв'язки у брендів всіх видів – товарів та послуг, компаній та організацій, подій, особистостей, національних брендів країн тощо. Бренд, будучи носієм духовної складової, в контексті економічного фактору формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни, транслює у зовнішнє середовище зміст духовної сфери суспільства. В залежності від політичного курсу, національних інтересів, економічного потенціалу та географічних можливостей формується роль країни у геополітичному просторі: підпорядкована, впливова, стратегічна, провідна. Від вибору стратегії розвитку національної економіки залежить яку роль буде відігравати Україна, що знаходиться в центрі Європи, має потужний географічний потенціал, тисячолітні національні традиції та культуру.

Список використаних джерел

1. Студінська Г. Я. Бренд як інструмент глобалізації. *Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький*, 2020. Вип. 45. С.138-144.
2. Кіссінджер Г. Світовий порядок: роздуми про характер націй в історичному контексті; пер. з англ. Коваль Н. Київ : Наш формат, 2020. 320 с.
3. Фергюсон Н. Цивілізація: як Захід став успішним. Київ : Наш формат, 2017. 488 с.
4. Стігліц Д. Ціна нерівності. Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому; пер. з англ. Таращук П. Київ : Темпора, 2017. 584 с.
5. Анхольт С. Брендинг: дорога к мировому рынку. М: Кудиц-Образ. 2004. 270 с.
6. Ткаченко О. Б. Історичний коментар Л. А. Булаховського як новий науковий метод і його значення для подальшого дослідження української мови. *Мовознавство*, 2015, № 3. С. 74-77.

References

1. Studins'ka, H. Ya. (2020). Brend yak instrument hlobalizatsiyi [Brand as an instrument of globalization]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 45. 138-144 [in Ukr.].
2. Kissindzher, H. (2020). Svitovyy poriadok: rozdumy pro kharakter natsiy v istorychnomu konteksti [World order: reflections on the nature of nations in the historical context] per. z anhl. Koval' N. K. : Nash format. 320 p. [in Ukr.].
3. Ferhyuson, N. (2017). Tsyvilizatsiya: yak Zakhid stav uspishnym [Civilization: how the West became successful]. K. : Nash format. 488 p. [in Ukr.].
4. Stiglits, D. (2017). Tsina nerivnosti. Yak teperishnye podilene suspil'stvo zahrozhuye nashomu maybutn'omu [The price of inequality. How the current divided society threatens our future] per. z anhl. Tarashchuk P. K. : Tempora. 584 p. [in Ukr.].
5. Ankhol't, S. (2004). Brending: doroga k mirovomu rynku [Branding: the road to the world market]. M: Kudits-Obraz. 270 p. [in Ukr.].
6. Tkachenko, O. B. (2015). Istorychnyy komentar L. A. Bulakhovskoho yak novyy naukovyy metod i yoho znachennya dlya podal'shoho doslidzhennya ukrayins'koyi movy [Historical commentary by L.A. Bulakhovsky as a new scientific method and its significance for further research of the Ukrainian language] *Movoznavstvo*, 2. 74-77. [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінська Галина Яківна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки МЕРТУ
Пр. Дружби народів, 38 Київ, Україна
e-mail: Studinska.galina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4713-4957>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Студинская Галина Яковлевна – доктор экономических наук, старший научный сотрудник Государственного научно-исследовательского института информатизации и моделирования экономики МЭРТ
Пр. Дружбы народов, 38, Киев, Украина
e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Studinska Galina - Doctor of Economic Sciences

Senior researcher at the State Research Institute of Informatization and Economic Modeling of the Ministry of Economic Development and Trade

Ave. Druzhby narodiv, 38, Kyiv, Ukraine

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

УДК 330:004

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-76-91>

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ТА ШАХРАЙСТВО В ІНТЕРНЕТ-СФЕРІ

Шульга О. А.

Мета роботи – розглянути теоретичні та практичні аспекти шахрайства в інтернет-сфері та на підставі цього визначити шляхи забезпечення конфіденційності та кібербезпеки приватних користувачів і комерційних організацій.

Методологічною основою роботи є застосування загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Методи поєднання аналізу та синтезу, індукції та дедукції були застосовані при визначенні різних видів шахрайства в інтернет-сфері. Методи узагальнення, логічний та емпіричний були використані при визначенні напрямів розвитку національної системи кіберзахисту та забезпечення конфіденційності.

Основні результати роботи: Виділено найпоширеніші способи шахрайства із використання банківських платіжних карт, серед яких: вдаване опитування у соцмережах з розіграшем призів; телефонний дзвінок з метою отримати секретні дані; заміна SIM-карти для доступу до онлайн-банкінгу; платежі онлайн на незахищених сайтах; фішинг; копіювання даних карти при передачі у руки; незахищені мережі Wi-Fi; комп'ютери у громадських місцях; скімінг для крадіжки даних карти; несанкціоноване проведення мікроплатежів; шахрайство з використанням банкомату; використання шкідливих програм (вірусів), підроблених сайтів з метою компрометації реквізитів електронних платіжних засобів та/або логінів/паролів доступу до систем інтернет/мобільного банкінгу; розповсюдження (продаж, розповсюдження) інформації щодо скомпрометованих даних; шахрайство у термінальній мережі; шахрайство у системах дистанційного обслуговування; соціальна інженерія. Визначено основні правила безпеки з метою запобігання шахрайства. Проаналізовано досвід європейських країн у сфері кібербезпеки. Окреслено напрями адаптації чинного законодавства про кібербезпеку до стандартів ЄС та визначено напрями розвитку національної системи кіберзахисту.

Практичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні розуміння сутності та механізму реалізації різних видів шахрайства в інтернет-сфері. Запропоновані у роботі рекомендації можуть скласти методологічну та теоретичну основу для розробки економічної політики держави щодо забезпечення конфіденційності та кібербезпеки приватних користувачів і комерційних організацій.

Висновки. Держава має створити ефективний наглядовий орган у сфері захисту персональних даних, однак при цьому заходи безпеки та онлайн-обмеження повинні відповідати міжнародним стандартам. На законодавчому рівні не повинно заборонятися використання шифрування, оскільки такі обмеження знижують можливості громадян із захисту себе від незаконних втручань у приватність. Крім того, політика держави у інтернет-сфері має бути спрямована на сприяння розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій і формування механізмів захисту від сервісів та протоколів, які ставлять під загрозу технічне функціонування інтернету від вірусів, фішингу тощо.

Ключові слова: інтернет, інформаційні технології, шахрайство, кібербезпека, державно-приватне партнерство, цифрова економіка.

КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ И МОШЕННИЧЕСТВО В ИНТЕРНЕТ-СФЕРЕ

Шульга О. А.

Цель работы – рассмотреть теоретические и практические аспекты мошенничества в интернет-сфере и на основании этого определить пути обеспечения конфиденциальности и кибербезопасности частных пользователей и коммерческих организаций.

Методологической основой работы является применение общенаучных и специальных методов научного познания. Методы сочетание анализа и синтеза, индукции и дедукции были применены при определении различных видов мошенничества в интернет-сфере. Методы обобщения, логический и эмпирический были использованы при определении направлений развития национальной системы киберзащиты и обеспечения конфиденциальности.

Основные результаты работы: Выделены наиболее распространенные способы мошенничества по использованию банковских платежных карт, среди которых: притворный опрос в соцсетях с

розыгрышем призов; телефонный звонок с целью получить секретные данные; замена SIM-карты для доступа к онлайн-банкингу; платежи онлайн на незащищенных сайтах; фишинг; копирования данных карты при передаче в руки; незащищенные сети Wi-Fi; компьютеры в общественных местах; скимминг для кражи данных карты; несанкционированное проведение микроплатежей; мошенничество с использованием банкомата; использование вредоносных программ (вирусов), поддельных сайтов с целью компрометации реквизитов электронных платежных средств и/или логинов/паролей доступа к системам интернет/мобильного банкинга; распространение (продажа, распространение) информации о скомпрометированных данных; мошенничество в терминальной сети; мошенничество в системах дистанционного обслуживания; социальная инженерия. Определены основные правила безопасности с целью предотвращения мошенничества. Проанализирован опыт европейских стран в сфере кибербезопасности. Определены направления адаптации действующего законодательства о кибербезопасности со стандартами ЕС и направления развития национальной системы киберзащиты.

Практическое значение полученных результатов заключается в углублении понимания сущности и механизма реализации различных видов мошенничества в интернет-сфере. Предложенные в работе рекомендации могут составить методологическую и теоретическую основу для разработки экономической политики государства по обеспечению конфиденциальности и кибербезопасности частных пользователей и коммерческих организаций.

Выводы. Государство должно создать эффективный надзорный орган в сфере защиты персональных данных, однако при этом меры безопасности и онлайн-ограничения должны соответствовать международным стандартам. На законодательном уровне не должно запрещаться использование шифрования, поскольку такие ограничения снижают возможности граждан по защите себя от незаконных вмешательств в приватность. Кроме того, политика государства в интернет-сфере должна быть направлена на содействие развитию и функционированию безопасных интернет-технологий и формирования механизмов защиты от сервисов и протоколов, которые ставят под угрозу техническое функционирование интернета от вирусов, фишинга и тому подобное.

Ключевые слова: интернет, информационные технологии, мошенничество, кибербезопасность, государственно-частное партнерство, цифровая экономика.

CONFIDENTIALITY AND SCAM IN THE INTERNET

Shulga Olga

The purpose of the work is to consider the theoretical and practical aspects of fraud in the Internet sphere and on this basis to identify ways to ensure the confidentiality and cybersecurity of private users and commercial organizations.

The methodological basis of the work is the use of general and special methods of scientific knowledge. Methods of combining analysis and synthesis, induction and deduction have been used to identify different types of fraud in the Internet. Generalization methods, logical and empirical, were used in determining the directions of development of the national cyber defense system and ensuring confidentiality.

The main results of the work: The most common methods of fraud with the use of bank payment cards are identified, among which: a fake poll on social networks with a prize draw; a phone call to obtain classified information; SIM card replacement for access to online banking; online payments on unsecured sites; phishing; copying card data when handed over; unsecured Wi-Fi networks; computers in public places; skimming for card data theft; unauthorized micropayments; ATM fraud; use of malicious programs (viruses), fake sites in order to compromise the details of electronic payment instruments and/or logins/passwords for access to Internet/mobile banking systems; dissemination (sale, dissemination) of information on compromised data; terminal network fraud; fraud in remote service systems; social engineering. Basic security rules are defined to prevent fraud. The experience of European countries in the field of cybersecurity is analyzed. The directions of adaptation of the current legislation on cybersecurity to the EU standards are outlined and the directions of development of the national system of cybersecurity are defined.

The practical significance of the results is to deepen the understanding of the nature and mechanism of various types of fraud in the Internet. The recommendations proposed in the paper can form a methodological and theoretical basis for the development of economic policy of the state to ensure the confidentiality and cybersecurity of private users and commercial organizations.

Conclusions. *The state should establish an effective oversight body in the field of personal data protection, but security measures and online restrictions should comply with international standards. The use of encryption should not be prohibited at the legislative level, as such restrictions reduce the ability of citizens to protect themselves from illegal intrusions into privacy. In addition, the state policy in the Internet should be aimed at promoting the development and operation of secure Internet technologies and the formation of mechanisms to protect against services and protocols that threaten the technical functioning of the Internet from viruses, phishing and more.*

Key words: Internet, information technologies, fraud, cybersecurity, public-private partnership, digital economy.

JEL Classification: C100, E440

Вступ. В умовах формування інформаційного суспільства важливу роль у розвитку країн відіграє цифрова економіка, яка виступає продуктивним підґрунтям розвитку суспільства на платформі інформаційно-

комунікативних технологій. Наразі інформаційні технології застосовуються у процесі вирішення завдань забезпечення національної, військової та економічної безпеки. Відповідно до цього кожна держава намагається вживати всіх можливих заходів для забезпечення максимального доступу своїх громадян до інтернету, зокрема, проводити політику, щоб інтернет був доступним, відкритим та надавався за помірну плату для всіх груп населення. Однак ключовими умовами для цього є доступ громадян до інформації про технології та їх цифрова грамотність.

Водночас одним з фундаментальних наслідків глобальної інформатизації стало виникнення кіберпростору. Використання Інтернету та інформаційних технологій не тільки відкриває перед людством безмежні можливості, а й створює нові серйозні загрози. Все більше інформації переміщується в онлайн, на серверах збираються мільярди гігабайт різної інформації. За таких умов виникає необхідність формування «правил гри» у такій економіці.

Дослідженням особливостей цифрової економіки та її впливу на розвиток суспільства присвячені праці В. Апалькової, С. Коляденко, Г. Карчевої, Н. Краус, А. Маслова, К. Семячкова та ін. Проблеми кібербезпеки та результати запровадження європейського досвіду у систему захисту національної безпеки України знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: О. Баєв, Г. Беляков, Дж. Блумбекер, О. Манжай, В. Марков, О. Орлов, В. Черней та ін. Не зважаючи на наявність великої кількості публікацій з проблем розвитку цифрової економіки, не вирішеними залишаються ряд питань, які, через їх складність, вимагають подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, залишається недостатньо дослідженою проблема впливу цифрової економіки на розвиток фінансового ринку та пошук ефективних методів запобігання ризиків, які пов'язані з бурхливим запровадженням цифрових фінансових технологій.

Мета статті – розглянути теоретичні та практичні аспекти шахрайства в інтернет-сфері та на підставі цього визначити шляхи забезпечення конфіденційності та кібербезпеки приватних користувачів і комерційних організацій. Методологічною основою роботи є застосування загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Методи поєднання аналізу та синтезу, індукції та дедукції були застосовані при визначенні різних видів шахрайства в інтернет-сфері. Методи узагальнення, логічний та емпіричний були використані при визначенні напрямів розвитку національної системи кіберзахисту та забезпечення конфіденційності.

Виклад матеріалу. Право на доступ до інтернету базується на таких принципах [5]:

1) інклюзивність і недискримінація. Доступ має надаватися за розумну ціну і бути недискримінаційним. Взаємодія в інтернеті має бути вільною від дискримінації за такими ознаками, як стать, раса, національність, мова, віросповідання, стан здоров'я, політичні переконання, соціальне походження, майновий стан, вік або сексуальна орієнтація. Держава має сприяти просуванню культурної та мовної різноманітності онлайн, а також створювати технічні умови доступу до інтернету для вразливих груп.

2) мережева нейтральність. Користувачі повинні мати можливість вільно обирати систему, застосунки, програмне забезпечення. Архітектура інтернету, комунікаційні системи і формати мають ґрунтуватися на відкритих стандартах, які забезпечують інтероперабельність, інклюзивність і рівні можливості – вільний обмін інформацією.

3) безпека. Держава повинна гарантувати безпечність інтернету. Водночас технічні стандарти, пов'язані з його інфраструктурою, не мають застосовуватися для цензури чи незаконного нагляду. Технічні характеристики, які створюють можливості для віддаленого доступу силовиків до обладнання (як це, наприклад, пропонується в Україні), суперечать демократичним цінностям.

4) якість сервісу. Гарантований доступ до інтернету має відповідати рівню розвитку та поширенню технологій.

У той же час, кожен має право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати інформацію онлайн. Реалізація права на свободу вираження поглядів традиційно охоплює декілька принципів, а саме:

1. Ніхто не має бути змушений діяти чи висловлюватися всупереч своїм переконанням.

2. Право шукати й отримувати інформацію означає не лише те, що держава не повинна чинити перешкод тоді, коли особа сама шукає інформацію онлайн, але й в окремих випадках має сприяти доступу до такої інформації, наприклад відповідати на інформаційні запити громадян.

3. Право поширювати інформацію та ідеї. Це право містить у собі не лише поширення нейтральної інформації, але й висловлювань, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти. Але лише за умови, що вони не порушують інших прав і свобод, а також не є незаконними.

Поряд з цим, можливість отримувати та поширювати інформацію часто пов'язана з ризиками, а тому має охоплювати також право на анонімність або використання псевдоніму. Інтернет створив безпрецедентні можливості для обміну інформацією. Водночас такий доступ до знань неминуче пов'язаний із серйозними ризиками і загрозами, такими як, наприклад, погрози насильством та мова ворожнечі, а також координовані кампанії з поширення дезінформації, використання тролів і ботів. Усе це загалом ускладнює доступ до справді цінної інформації та підриває довіру до ЗМІ. Інша сторона питання – спроби держав протидіяти цим загрозам шляхом блокування та фільтрування онлайн-контенту.

Разом з тим, до епохи інтернет-комунікацій закритість приватного життя для сторонніх завжди були однією з важливих цінностей суспільства і культури. Однак технологічний розвиток вніс корективи і тепер на зміну уявленню про повну недоторканність приватного життя, приходить нове уявлення про можливості для

громадян контролювати обробку їх персональних даних і приймати рішення щодо цього, яке лягло в основу сучасного законодавства щодо захисту персональних даних.

Боротьба за право видалення даних про себе з пошукових систем, стала однією з перших спроб відстояти приватність особистої інформації. Вирішальною віхою тут став виграш судового процесу проти Google в Європейському суді у 2014 році за позовом, поданим іспанським комерсантом Маріо Костех Гонсалесом, якому вдалося домогтися видалення посилання з Google. Позитивне рішення Європейського суду по цій справі спричинило хвилю подібних виступів, спрямованих проти діяльності Google і в інших європейських країнах. Постанова Європейського суду стала важливим етапом у розвитку законодавства про захист персональних даних, позначивши наростаючий конфлікт між правом кожного на вільний доступ до інформації та правом на недоторканність приватного життя, в тому числі і у формі видалення з «пошукачів» посилань на ресурси з небажаною для людини інформацією.

Однак, як виявилось, на ділі реалізувати право на конфіденційність зовсім не так просто, адже за кожною з цих позицій можна виявити безліч різних інтересів як з боку IT-бізнесу, так і з боку національних держав і користувачів. Тим більше, що на порядку денному для законодавства, крім традиційних проблем безпеки, кіберзлочинності, електронного нагляду і стеження, вже стоять і виклики, пов'язані з цифровою економікою, заснованою на Big Data. Обробка величезних масивів таких даних стала новим економічним драйвером економічного розвитку. Бізнес-модель, заснована на використанні таких даних про клієнтів, набуває все більшого поширення у страховій, банківській справі, медицині, електронній комерції, транспорті та логістиці та багатьох інших сферах. Користувачі фактично оплачують безкоштовні на перший погляд інтернет-послуги своїми персональними даними, наприклад, заповнюючи різні форми на сайтах і при здійсненні платежів або дозволяючи користуватися файлами-cookie своїх браузерів про історію відвідин сайтів.

Все більшою мірою сферою використання Big Data стає сфера державного управління, де збільшується кількість електронних сервісів. За допомогою таких технологій можна налагодити логістику, транспортного та медичного обслуговування у великих містах, превентивно виявляти і попереджувати злочини, набагато швидше реагувати на виникнення і поширення епідемій і багато іншого. Не менш важливо й використання таких даних в інтересах державної безпеки, при боротьбі з тероризмом і злочинністю.

У найближчому майбутньому виросте кількість даних, отриманих в результаті взаємодії самих «розумних пристроїв» між собою і візуально-звукових даних. Триватиме і кіборгізація людини, тобто вбудовування технологій у людське тіло – від технологій інвазивних інтерфейсів «мозок-комп'ютер» до найрізноманітніших нейропротезів і імплантів. Як наслідок, обсяги найрізноманітніших даних, у тому числі і візуально-звукових, біометричних, будуть стрімко збільшуватися, стаючи джерелом нових правових колізій.

Технології великих даних, таким чином, одночасно стали як стимулом для нової економіки 4.0 та частиною державного управління, так і перетворилися в серйозний виклик для правового регулювання. Сформовані практики збору даних укупі з їх вільною передачею підірвали існуючі механізми захисту даних. Законодавство про регулювання захисту персональних даних у нових технологічних умовах має тривалу історію, але зараз від законодавців потрібні чималі зусилля, щоб створити систему правових заходів для захисту права на конфіденційність.

Тим часом експерти вважають, що цілі і технології Великих даних суперечать базовим принципам існуючого законодавства про персональні дані, таким, як: відповідність цілей обробки персональних даних цілям, заздалегідь визначеним і заявленим при зборі персональних даних, обмеження обсягу зібраних і оброблюваних даних мінімально необхідним обсягом, здійснення обробки даних на основі інформованої згоди. Деперсоналізація/знеособлення персональних даних, що перетворює їх в ті знеособлені індустріальні дані, які власне потрібні бізнесу, не виправдовує покладених на нього сподівань. Адже вони можуть бути відновлені.

На пошук нових законодавчих рішень намагається вплинути IT-бізнес, чиї інтереси відстоює могутнє лобі (бізнес- і торгові асоціації, консалтинг, експерти і т. д.). У той же час поступово формується, і призначена для користувача інформаційна культура і активними учасниками пошуку правових рішень, які відстоюють права громадян на контроль за персональною інформацією, стають великі медіа- і споживчі асоціації, рух за персональну демократію, правозахисні організації (неолуддизм, техноаскетизм і ін.).

Право і законодавство відповіло на виклики нового етапу інформаційної економіки появою нових законів щодо захисту персональних даних. Перш за все це європейський регламент «Про захист персональних даних і про вільне переміщення таких даних» – General Data Protection Regulation (GDPR), який вступив у дію з 23 травня 2018 року – регулятивний інструмент, заснований на великих штрафах, який орієнтований, насамперед, на таку жорстку для бізнесу міру як значні грошові штрафи за порушення при обробці персональних даних, якщо про це не буде повідомлено регулятору протягом 72 годин. У кожній компанії повинен бути проведений моніторинг організації роботи з персональними даними та призначений спеціальний співробітник із захисту даних, що контролює дотримання нових вимог законодавства.

Європейські користувачі мають право запросити у компанії підтвердження факту обробки їх даних, а також уточнити, кому і яка інформація передається, дізнатися джерело отримання даних, вимагати припинення обробки своїх даних. Право на забуття дає змогу видаляти свої особисті дані за запитом, щоб уникнути їх розповсюдження або передачі третім особам. При виявленні порушень в процесі обробки і зберігання персональних даних громадяни ЄС можуть написати заяву і звернутися у національні регуляторні

органи для розслідування. Згода на обробку персональних даних має бути виражена у формі ствердження і активних дій користувача, а не за замовчуванням у формі бездіяльності.

У GDPR також введено нове право на портатиліті: на вимогу суб'єкта даних, компанії зобов'язані надавати безкоштовно електронну копію персональних даних іншої, обраної користувачем компанії, хоча на практиці цим поки найчастіше важко скористатися через технічні відмінностей між інформаційними системами та відсутності для цього функціоналу.

Так, у вересні 2018 року від злому мережі Facebook постраждали 50 млн. користувачів, 5 млн. з яких виявилися жителями ЄС. У той же час Facebook зробив ряд кроків щодо виконання нових вимог. Зокрема, виконуючи вимогу GDPR про портатиліті, Facebook і його дочірня компанія Instagram надали користувачам можливість вивантажувати історію пошуку, оновлення статусів і дзвінків, теги розташування й ін. Для недопущення використання персональних даних у рекламних цілях без згоди користувачів були внесені зміни в політику конфіденційності і створені додаткові механізми роботи з персональними даними користувачів. Були внесені зміни в налаштування приватності: щоб посилити контроль користувачів над контентом, додано нове діалогове вікно з проханням дати згоду на обробку тієї чи іншої інформації (в тому числі в маркетингових цілях). Однак ці нововведення вже зазнали критики як незадовільні.

Постраждали від штрафів і менш великі компанії, наприклад, у 2018 році був сплачений штраф у розмірі 20 тис. євро чат-додатком для знайомств Knuddels, а португальська лікарня Barreiro Hospital була оштрафована на 300-400 тис. євро за уразливість системи зберігання персональних даних пацієнтів. Таким чином, GDPR ґрунтовно вплинув на законодавство інших країн, не дивлячись на значні відмінності у правових традиціях та системах, і багато визначив у напрямках розвитку законодавства щодо захисту персональних даних інших країн. Так, деякі принципи GDPR, зокрема, штрафні санкції як засіб регулювання захисту персональних даних, було використано у прийнятому в Каліфорнії (США) законі «Про захист даних інтернет-користувачів», відповідно до якого користувачі отримали право запросити у компаній інформацію про те, які саме персональні дані про них були зібрані, як і чому вони використовуються, перелік третіх осіб, яким ця інформація стала відома, мету збору персональних даних та їх джерела. Користувач може зажадати видалити інформацію про себе з серверів компанії і третіх осіб і заборонити їм продаж цієї інформації. Користувач має право подати до суду на організацію, яка неправомірно скористалася його персональними даними або не виконала його запиту у термін. На компанію-порушника за таким позовом може бути накладено грошовий штраф до 750 доларів.

У зв'язку з цим, досить актуальним нині є питання, що стосується видів шахрайства із використання банківських платіжних карт. Розглянемо його більш детально.

Шахрайства із використанням пластикових платіжних карток стають все більш масовим явищем, як в Україні, так і у світі. Вказана тенденція пов'язана із широким розповсюдженням даного виду платіжних засобів, що, у свою чергу, є результатом діяльності держави, спрямованої на поступове обмеження операцій із готівковими платежами.

Шахрайство із кредитними картами можна визначити, як незаконне заволодіння чужими коштами з використанням карт-дублікатів, або отриманих шляхом обману даних. Схема такого шахрайства з банківськими картами полягає у використанні платіжної карти для виконання злочинного задуму, результатом якого є заволодіння чужими коштами у вигляді готівки або для оплати товару або послуги через мережу інтернет. Важливо те, що даний процес відбувається без насильства і людина сама віддає дані або переводить деяку суму шахраям.

Можна виділити такі найпоширеніші способи шахрайства із використання банківських платіжних карт [2]:

1. Вдаване опитування у соцмережах з розіграшем призів. Цей спосіб шахрайства в інтернеті вперше з'явився у 2019 році. У соціальних мережах та групах, створених у популярних месенджерах, почали з'являтися повідомлення про опитування з розіграшем грошових призів від імені великого банку або відомої компанії. Після участі в розігріш шахраї надсилали людям повідомлення про вигреш великої суми і прохання надіслати дані кредитної карти для отримання грошового переказу. Люди називали номер карти, CVC-код, та пароль, який з SMS, що прийшов на телефонний номер, після чого з їх карти були вкрадені гроші.

2. Телефонний дзвінок з метою отримати секретні дані. Шахрай дзвонять жертві і представляється співробітником банку і повідомляє про підозрілу транзакцію, яку заблокував банк. Він просить назвати персональні дані і цифри з карти для «перевірки». Потім він «надсилає» SMS з разовим кодом, який просить повідомити. Насправді шахраї проводять платіж в інтернет-магазині, вказавши дані карти, і їм не вистачає лише разового коду для проведення платежу, який банк надсилає на фінансовий номер.

3. Заміна SIM-карти для доступу до онлайн-банкінгу. Відомі випадки, коли шахраї звертались до мобільного оператора, щоб замінити «загублену» SIM-карту, видаючи себе за її власника. Це можливо зробити, вказавши номер телефону і 2-3 контакти з телефонної книги (якщо вона була не іменна, без контракту). Замінивши SIM-ку, шахраї отримували доступ до банківського акаунту жертви, збільшували кредитний ліміт і знімали всю готівку у банкоматі без використання самої карти, або розраховувались за товари в інтернеті.

4. Платежі онлайн на незахищених сайтах. Інтернет-шахраї, які володіють знаннями про цифрові технології передачі даних, можуть легко викрасти незашифровану інформацію, підключившись до комп'ютерної мережі. Щоб інформація не потрапила в руки шахраїв, її необхідно шифрувати.

Шифроване підключення до сервера, на якому розміщений веб-сайт, захищає інформацію про кредитну карту при передачі від комп'ютера користувача до серверу. Якщо адреса сайту починається тільки з 4 букв

НТТР, це означає, що веб-майданчик використовує застарілу технологію передачі даних без шифрування і передавати через нього платіжну інформацію небезпечно.

5. Фішинг – підробка веб-сторінок та електронних листів. Дуже небезпечний і поширений вид шахрайства, який полягає у тому, що спеціально для крадіжки інформації шахраї створюють веб-сторінки або відправляють електронні листи на email від імені відомих веб-ресурсів, послугами яких жертва часто користується.

6. Копіювання даних карти при передачі у руки. Такий вид шахрайства поширений у деяких країнах, куди приїжджає багато туристів. Продавці або офіціанти у ресторанах беруть у клієнтів картки для оплати і непомітно записують, або фотографують їх номери та CVV коди. Випадок викрадення даних карти був зафіксований у Бразилії під час проведення Олімпійських ігор 2016.

7. Незахищені мережі Wi-Fi. Серед людей, які теж підключились до Wi-Fi мережі, може знаходитись шахрай, або хакер, який полює за конфіденційною інформацією. Такі мережі можна використовувати лише для перегляду звичайних сторінок веб-сайтів, або для обміну неконфіденційною інформацією. Не варто ризикувати, оплачуючи онлайн покупки, чи заходити до власного банківського акаунту, використовуючи мережу Wi-Fi в публічних місцях.

8. Комп'ютери в громадських місцях. У бібліотеках або інформаційних центрах часто встановлюють комп'ютери для доступу в інтернет. Такі комп'ютери можуть бути обладнані спеціальним програмним забезпеченням для відстежування дій користувачів, запам'ятовування інформації, введеної з клавіатури. Шахраї можуть скористатись такими комп'ютерами, щоб вкрати логіни та паролі для входу в персональний обліковий запис. Безпечність публічних (чужих) комп'ютерів не завжди можна перевірити, тому держіть інформацію про свою кредитку подалі від таких мереж.

9. Скіммінг для крадіжки даних карти. Скіммери використовують спеціальне обладнання для крадіжки даних карти. Спеціальні накладки на картридж для картки та на клавіатуру для введення пін-коду можуть виглядати гармонійно (як і має бути), навіть якщо їх добре видно.

Крім того, слід остерігатись прихованих відеокамер для запису інформації з карти, прикріплених шахраями. Безпечніше користуватись банкоматами, що знаходяться у відділеннях банку чи у великих супермаркетах.

10. Несанкціоноване проведення мікроплатежів. Даний вид фінансових втрат по кредитці на завжди відноситься до шахрайства. Деякі цілком легальні та авторитетні веб-ресурси, на яких користувачі добровільно прив'язують карту для оплати послуг, можуть бути налаштовані для автоматичного списання коштів раз на місяць. Попередження користувача може бути відсутнім, непомітним або незрозумілим. Цей спосіб використовується деякими платформами для фрілансу, онлайн бібліотеками, сховищами для зберігання файлів, або соціальними мережами. Списання відбувається тоді, коли закінчується період безкоштовного пробного або платного використання послуг.

11. Шахрайство з використанням банкомату: зняття готівки з використанням «білого» пластику; використання інструментів для скімінгу (копіювання даних платіжних карт, у т. ч. з магнітної смуги, записів ПІН-коду і т.д.); зняття коштів з використанням банкомату без відображення цієї операції на рахунку; зняття готівки власником платіжної картки без її фізичного отримання; фізичні атаки на банкомати.

12. Інтернет шахрайство: використання шкідливих програм (вірусів), підроблених сайтів з метою компрометації реквізитів електронних платіжних засобів та/або логінів/паролів доступу до систем інтернет/мобільного банкінгу; розповсюдження (продаж, розповсюдження) інформації щодо скомпрометованих даних.

13. Шахрайство у термінальній мережі: здійснення операцій з використанням підробленої/викраденої/втраченої платіжної картки; отримання готівки через касу банку з використанням підроблених документів і платіжної картки; проведення дублюючих операцій касиром/оператором; проведення несанкціонованого/неточного списання (коли сума на чеку і сума, яку включено в розрахунок, відрізняються); компрометація касиром даних платіжної картки при розрахунках в торгово-сервісній мережі з метою її подальшого несанкціонованого використання; використання накладок (скімерів) на термінальному обладнанні, які дозволяють при здійсненні розрахунку зчитувати і передавати дані платіжної карти (протиправна домовленість з касирами); установка шкідливих програм, які пошкоджують програмне забезпечення терміналів.

14. Шахрайство у системах дистанційного обслуговування (ДБО). Несанкціоноване втручання та/або установка шкідливих програм (вірусів), які пошкоджують програмне забезпечення персональних комп'ютерів і перехоплюють паролі доступу до рахунків, інформацію з секретних ключів/токенів тощо.

15. Соціальна інженерія. Виманювання шахраями, які входять у довіру до власників рахунків/утримувачів карток, їх персональних даних, реквізитів платіжних карток або спонукання власників рахунків до здійснення переказу коштів на користь шахраїв.

Як бачимо, способи шахрайства з банківськими картами досить різноманітні, тому варто ознайомитися з основними правилами безпеки [7].

1. Дуже важливо стежити за тим, щоб Пін-код карти не став відомий третім особам. Варто пам'ятати про те, що ні працівники банку, і ніхто інший не має права запитувати у вас код від карти та інші дані. Ніколи не пишіть на карті код і намагайтеся не показувати стороннім клавіатуру, коли його вводите. Помніть, що якщо співробітникам банку знадобляться якісь ваші дані або щось відбудеться з картою, вас обов'язково запросять у відділення. Ці дані ніколи не запитують по телефону.

2. Перш, ніж ви вставите карту у банкомат, огляньте його на предмет накладної клавіатури і інших неприродних для такого обладнання пристосувань. Самий вірний варіант – це користуватися банкоматом, установленим у відділенні банку або магазинах.

3. Шахрайство із кредитними картами в інтернеті найпоширеніший варіант афери, і щоб не попастися, найкраще користуватися перевіреними сайтами відомих компаній, які вже довгий час працюють на ринку. Пам'ятайте, що сумлінні компанії ніколи не приховують своїх даних, і вони завжди залишаються доступними відвідувачам сайту. Звичайно, найкраще буде, якщо є можливість оплачувати товар уже після його одержання.

4. Завжди ведіть облік руху коштів на вашій карті. Шахраї кредитні карти можуть знімати незначні суми, і при відсутності контролю ви можете цього не помітити. Намагайтеся зберегти всі виписки по операціях, а також установити на своєму телефоні функцію, яка у режимі онлайн дасть змогу відслідковувати картковий баланс.

5. Якщо ви помітили, що втратили карту або її украли, відразу ж зверніться до співробітників банку. Таким чином, імовірність того, що ви залишитеся зі своїми грошми набагато вища.

6. Ніколи не залишайте свою карту без нагляду і просіть співробітників ресторану або будь-якого іншого закладу проводити всі операції у вашій присутності.

7. Якщо ви часто проводите купівлю товару через інтернет, то радимо вам завести карту спеціально для таких операцій. Приміром, коли вам потрібно оплатити товар або послугу ви переводите на спеціальну карту рівно таку суму, яка потрібна для оплати. У найгіршому випадку, ви просто втратите цю суму, а інші ваші заощадження залишаться цілими.

8. Установіть денний ліміт на зняття готівки.

Якщо все-таки шахраї банківські карти змогли заволодіти, то потрібно, якнайшвидше звернутися у відділення банку і описати ситуацію, з якої ви зіштовхнулися. Номер гарячої лінії можна знайти на звороті банківської карти. При розмові з оператором вам потрібно буде пройти ідентифікацію особи і відповісти для цього на кілька питань. Після цієї процедури оператор банку блокує карту, і кошти залишаються недоступними для злоумисників.

Таким чином, аналіз основних напрямів протидії шахрайствам із використанням банківських платіжних карток, свідчить про те, що перспективним напрямом такої діяльності є використання чіп-модулів на банківських платіжних картках, оскільки окремі показники безпеки інформації можуть бути досягнуті виключно із застосуванням додаткових механізмів технічного захисту інформації, яка зберігається на банківських платіжних картках. При цьому, чипові платіжні картки, які використовуються у Національній системі масових електронних платежів цілком відповідають зазначеним вимогам, а отже можуть розглядатися як один із перспективних платіжних механізмів в умовах активізації шахрайств у сфері карткових платежів.

Як бачимо з вищесказаного, актуальною проблемою на сьогодні є фішинг-атаки у хмарному середовищі. Фішинг – це один із різновидів інтернет-шахрайства, який дозволяє обманним шляхом отримувати різну цінну інформацію, маскуючи комунікації так, ніби вони надійшли з надійного джерела. Надалі інформація може бути використана для доступу до пристроїв або мереж.

Концепція фішингових атак вперше була визначена у 1987 році у документі, представленому на конференції Interex під назвою «Безпека системи: перспектива для хакера». З точки зору етимології, перше вживання слову «фішинг» зустрічається у хакерському інструменті AOHell у 1996 році.

Найбільш ранні відомі спроби фішингу, націлені на сектор фінансових послуг, були зафіксовані в 2001 році. Їхньою метою став сервіс «цифрової золотої валюти» E-gold. До жовтня 2003 року злоумисники кілька разів атакували BankofAmerica, CitiBank, PayPal, Lloyd's of London і Barclays. За даними Робочої групи по боротьбі з фішингом (Anti-Phishing Working Group), кількість унікальних фішингових атак, зафіксованих організацією у 2005 році, склала 173 тисячі. Але вже у 2015 році цифра збільшилася до рекордно високого рівня у 1,413 млн. Втім, у 2017 році це число зменшилося до 1,122 млн. [9].

Тобто фішинг – це схема, за якої хакери змушують користувачів передавати конфіденційну інформацію. Цей вид шахрайства, заснований на довірі та заволодінні злочинцем аккаунтом іншого користувача. Він, зазвичай, передбачає надсилання користувачу соціальної мережі повідомлення, яке ніби походить із довіреного джерела, наприклад від знайомого з проханням позичити електронних грошей, скачати контент або перейти за посиланням. Людина не може точно знати, хто відправив їй повідомлення – друг чи шахрай, який заволодів його сторінкою, і, як правило, вона, не замислюючись про це, виконує прохання [1].

Досить поширеним явищем у мережі є випадки, коли у повідомленні може бути посилання на віруси, черв'яки, троянські програми, що створені для зараження комп'ютера з метою його пошкодження, викрадення особистої інформації, шпигунства чи показу реклами. Найбільш простий спосіб захистити свій комп'ютер від мережеских атак – встановити на нього та належним чином налаштувати антивірусне програмне забезпечення та міжмережеский екран. Фармінг – це перенаправлення жертви за помилковою адресою, наприклад, це імітація сторінки авторизації у соціальну мережу з метою заволодіння логіном та паролем від облікового запису. Аби не потрапити у цю пастку необхідно уважно дивитися, за якими посиланнями та сторінками здійснюється перехід та використовувати механізм двофакторної аутентифікації у соцмережі.

Хмарне сховище даних – модель онлайн сховища, в якому дані зберігаються на багато чисельних серверах у мережі, які надаються для користування клієнтам третьою стороною. Якщо проаналізувати статистику втрат даних з хмарних сховищ, то можна виділити короткий перелік порад, які допоможуть підвищити безпеку даних.

Одна з причин, яка спричиняє заволодіння доступом до даних зловмисниками є нехтування правил безпеки по підбору пароля. Дуже часто, щоб не забивати голову різними паролями, люди використовують один пароль для найрізноманітніших сайтів. Зазвичай, це номер телефону, електронна пошта або логін (у залежності від сервісу). Далі, зловмисник зламавши профіль на сайті з низьким рівнем безпеки, може без перешкод зайти на інший сервіс простою підстановкою того ж пароля. Чим складніше буде пароль, тим важче його зламати. Але всі ці поради лише зменшать ризик і ніяк не зможуть повністю попередити їх втрату.

Якщо брати до уваги саме хакерські атаки, то найбільш поширеними видами атак є направлений фішинг та «WateringHoles». При фішингу, зловмисники можуть написати електронного листа легітимному працівнику від імені його колеги по роботі, де запитати персональні дані і отримати відповідь із правдивими даними. Дуже велика кількість користувачів інтернет-сервісів не мають мінімальних знань по безпеці у мережі, а саме, що сервіси не розсилають листів з проханнями повідомити у відповідь особисті дані (паролі, логіни, номери телефонів тощо).

Зазвичай зловмисники використовують наступні методи фішингу у своїх атаках [9]:

1. Обманні веб-посилання. Найбільш часто використовувана стратегія полягає в тому, що шахраї маскують зловмисне веб-посилання як вказівку на легітимне або довірене джерело. Ці типи фішингових атак можуть приймати будь-яку кількість форм, наприклад, застосування шахрайських URL-адрес, створення піддомену для зловмисного веб-сайту або експлуатація дуже схожих доменів.

2. Інтернаціональні доменні імена (IDN) також можуть використовуватися для створення заплутано схожих доменних імен, дозволяючи використовувати не-ASCII символи. Візуальні подібності між символами в різних сценаріях, які називаються гомогліфами, застосовують для створення доменних імен, що візуально неможливо диференціювати. Це спонукає користувачів приймати один домен за інший.

3. Клонування веб-сайтів, підробка та перенаправлення. Веб-сайти, вразливі до атак типу межсайтовий скриптинг (XSS), використовуються зловмисниками для запису власного контенту на інший веб-сайт. XSS-атака може застосовуватися для перехоплення даних, введених на скомпрометованому сайті (включно з ім'ям користувача та паролем), які зловмисники використають пізніше.

Деякі фішингові атаки використовують XSS для створення вікон, що спливають, які походять з вразливого веб-сайту, але притому завантажують сторінку, що контролюється зловмисниками. Часто такий тип прихованого перенаправлення відкриває форму для входу з метою збору реєстраційних даних. Через поширення цього типу атаки більшість браузерів тепер показують адресний рядок у вікнах, що спливають.

4. Голосовий та текстовий фішинг. Для отримання інформації про обліковий запис зловмисники використовують телефонні дзвінки та текстові повідомлення. Спочатку вони надсилають клієнтам банків повідомлення, де стверджують, що їхній обліковий запис заблоковано. Це спонукає користувачів подзвонити на вказаний номер телефону або зайти на веб-сайт, що контролюється шахраями, і залишити конфіденційну інформацію.

Можна виділити наступні види атак з використанням фішингу [3]:

- Класичний фішинг. Фішингові листи, відправлені від імені відомих дійсно існуючих компаній, які практично не відрізняються від листів, які користувачі, зазвичай, отримують від цих компаній. Єдина відмінність може полягати у проханні пройти по посиланню, щоб виконати якусь дію.

- Цілеспрямована фішингова атака. Персоналізовані фішингові листи, спрямовані на конкретну людину. Такі листи містять ім'я, посаду потенційної жертви, а також будь-які інші особисті дані.

- Фішинг проти топ-менеджменту. Фішинг-листи націлені на отримання доступу до облікового запису глави компанії, генерального директора, технічного директора і т.д. Після отримання доступу до таких облікових записів фахівці з фішингу можуть продовжувати використовувати їх для зв'язку з іншими відділами, наприклад, підтверджувати шахрайські банківські перекази будь-якому фінансовій установі за власним вибором.

- Фішинг розсилки від Google і Dropbox. Відносно новий напрямок фішингових атак, метою яких є імена користувачів і паролі для входу в хмарні сховища даних.

- Фішингові листи з прикріпленими файлами. Фішинг-листи з вкладеннями, що містять віруси.

- Фармінг. Прихована переадресація на шахрайський сайт, виконаний за допомогою зміни кеша DNS на локальному комп'ютері або мережевому обладнанні.

На жаль, проти фішингових атак не існує надійних засобів. Адже майже всі подібні атаки значною мірою покладаються на соціальну інженерію, з метою переконати користувачів негайно вжити заходів і, тим самим, блокуючи можливість та бажання детального аналізу ситуації. Через це найкращим захистом від фішингу є навчання кінцевих користувачів правилам безпеки.

Крім того, виробники захисних рішень розробили спеціальні фільтри з метою виявлення фішингових атак в електронних листах. Утім, в деяких повідомленнях шахраї використовують зображення тексту замість звичайного текстового формату, щоб уникнути цих фільтрів в пошті. Крім того, фішингові веб-сайти часто покладаються на методи заплутування коду, щоб запобігти детектуванню зловмисної активності з боку систем захисту. Зазвичай фішингові атаки застосовують шифрування на базі алгоритмів AES-256 або Base64 у JavaScript, або ж інші методики, що ускладнюють аналіз базового вихідного коду.

До речі, нещодавно дослідники Proofpoint розкрили фішинговий інструментарій, який заплутує отримувача листа за допомогою шифру заміщення, який спирається на спеціальний шрифт. Цей інструментарій використовує незвичайну версію шрифту Arial з окремими транспонованими літерами; при

завантаженні фішингової сторінки контент виглядає нормально. Але коли користувач або програма намагаються прочитати вихідний текст на сторінці, він показується змішаним.

Оскільки фішингові атаки активно застосовують соціальну інженерію, навчання користувачів є найважливішою стратегією захисту компанії. Якщо їх навчити, як виявляти ознаки шахрайських електронних листів та час від часу проводити в компанії таємну імітацію фішингових атак з метою перевірки ефективності цього навчання, такі дії забезпечать набагато кращий захист, ніж спеціалізовані програмні рішення.

Не менш важливою є політика захисту працівників від мимовільного переказу коштів та заборона доступу до даних для нелегальних цілей. Взагалі, за думкою експертів, безпека починається саме з чітко визначених політик – підприємства повинні мати узгоджену політику для таких ситуацій і навчати своїх співробітників.

З технологічної точки зору, варто провести правильне налаштування клієнтів електронної пошти, таких як Microsoft Outlook, адже параметри за замовчанням не є оптимальними для безпеки. Крім того, інструменти для сканування повідомлень від сторонніх виробників можуть зменшити ефективність фішингових атак або навіть запобігти їхньому потраплянню до поштових скриньок користувачів.

Також сучасні веб-переглядачі включають так звані служби Безпечного перегляду, які увімкнені вже за замовчуванням. Вони здатні виявляти фішингові атаки й захищати від них користувачів.

Крім того, для боротьби проти фішингу розроблено багато методів: браузері, які попереджають про загрозу фішингу, посилена процедура авторизації, спам-фільтри, послуги моніторингу тощо. При WateringHoles хакери розміщують програми у коді сайту. У результаті таких дій, користувач, переходячи на сайт, може передати вірус у всю мережу підприємства, а хакер отримає доступ до даних цієї мережі.

Паралельно з цим, можна виділити такі основні методи боротьби з фішинговими сайтами та іншими видами онлайн-шахрайства [3]. Перший з них це використання одноразових паролів. Класичні паролі є багаторазовими: користувач вводить один і той же пароль кожного разу при проходженні процедури аутентифікації, не змінюючи його часом роками. Перехоплений зловмисником, цей пароль може неодноразово використовуватися без відома господаря. На відміну від класичного, одноразовий пароль використовується тільки один раз, тобто при кожному запиті на надання доступу користувач вводить новий пароль. Для цього використовуються, зокрема, спеціальні пластикові картки з нанесеним захисним шаром. Клієнт банку кожен раз стирає чергову смужку і вводить потрібний одноразовий пароль. Всього на картку стандартного розміру поміщається близько 100 паролів, що при інтенсивному використанні послуг телебанкінгу вимагає регулярної заміни носія. Більш зручними, але, правда, і дорогими представляються спеціальні пристрої – генератори одноразових паролів.

В основному розрізняють два типи створення: за часом, коли поточний одноразовий пароль відображається на екрані і періодично змінюється (наприклад, раз в дві хвилини); за подією, коли нове значення генерується кожен раз при натисканні користувачем на кнопку пристрою. Будучи більш безпечним, ніж класична парольна аутентифікація, такий метод, проте, залишає зловмисникові певні шанси на успіх. Наприклад, аутентифікація з використанням одноразових паролів не захищена від атаки «людина посередині». Суть її полягає у «вклинюванні» в інформаційний обмін між користувачем і сервером, коли зловмисник «представляється» користувачу сервером, і навпаки. Серверу передається вся інформація від користувача, в тому числі і введений нею одноразовий пароль, але вже від імені зловмисника. Сервер, отримавши правильний пароль, дозволяє доступ до закритої інформації. Не викликаючи підозр, зловмисник може дозволити користувачеві попрацювати, наприклад, зі своїм рахунком, пересилаючи йому всю інформацію від сервера і назад, але при завершенні користувачем свого сеансу роботи не розривати зв'язок з сервером, а зробити потрібні транзакції нібито від імені користувача.

Щоб не витратити час в очікуванні завершення сеансу користувача, зловмисник може просто імітувати помилку зв'язку і не дозволяти легальному користувачеві працювати зі своїм рахунком. Залежно від використовуваного методу генерації перехоплений одноразовий пароль буде діяти або протягом короткого часу, або тільки для першого сеансу зв'язку, але в будь-якому випадку це дає зловмиснику можливість успішно провести крадіжку даних або грошей користувача. На практиці аутентифікація за допомогою одноразових паролів сама по собі використовується рідко, для підвищення безпеки застосовується встановлення захищеного з'єднання ще до аутентифікації, наприклад, з використанням протоколу SSL.

Другим відомим методом є одностороння аутентифікація користувача. Використання протоколу безпечних з'єднань SSL (SecureSocketsLayer) забезпечує захищений обмін даними між Web-сервером і користувачами. Незважаючи на той факт, що протокол дозволяє аутентифікувати не тільки сервер, але і користувача, на практиці найчастіше застосовується тільки одностороння аутентифікація. Для встановлення SSL-з'єднання необхідно, щоб сервер мав цифровий сертифікат, який використовується для аутентифікації. Сертифікат, зазвичай, видається і засвідчується третьою довіреною стороною, в ролі якої виступають центри сертифікації (ЦС). Роль ЦС полягає у тому, щоб підтверджувати оригінальність Web-сайтів різних компаній, дозволяючи користувачам, повіривши одному єдиному ЦС, автоматично мати можливість перевіряти справжність тих сайтів, власники яких зверталися до цього ж самого ЦС. Список довірених центрів, що засвідчують, зазвичай, зберігається в реєстрі операційної системи або в настройках браузера. Саме ці списки і піддаються атакам з боку зловмисника. Дійсно, видавши фішинговому сайту сертифікат від підробленого ЦС, що засвідчує, і додавши цей ЦС в довірені, можна, не викликаючи жодних підозр у користувача, успішно

здійснити атаку. Звичайно, такий спосіб потребує від шахраїв більше зусиль і відповідно витрат, але користувачі, на жаль, часто самі допомагають у крадіжці своїх даних, не бажаючи розбиратися в тонкощах і особливостях використання цифрових сертифікатів.

Справа в тому, що останнім часом почастишали випадки, коли сайти, заражені троянськими програмами, і самі трояни використовують протокол SSL з тим, щоб уникнути шлюзові системи фільтрації трафіку – адже шифровану інформацію ні антивірусне ядро, ні система захисту від витоку даних перевірити не в стані. Втручання в обмін між Web-сервером і призначеним для користувача комп'ютером дозволяє таким чином замінити сертифікат Web-сервера на виданий, наприклад, корпоративним ЦС і без видимих змін в роботі користувача сканувати трафік користувача при використанні протоколу SSL.

Третій та доволі ефективний метод протидії – це URL-фільтрація. У корпоративному середовищі фільтрація сайтів застосовується для обмеження нецільового використання мережі Інтернет співробітниками і як захист від фішкерських атак. У багатьох антивірусних засобах захисту даних спосіб боротьби з підробленими сайтами взагалі є єдиним. Виявленням фішкерських сайтів і внесенням їх у чорні листи займаються багато компаній – від виробників антивірусних рішень до банків, платіжних систем і правоохоронних органів. Зокрема, створюються спеціальні організації для боротьби з фішкерами, такі як AntiPhishingWorkGroup (APWG – <http://www.apwg.org>).

Спільні заходи зацікавлених сторін у тісній співпраці з реєстраторами та хостингових компаній дозволяють оперативно закривати підроблені сайти. Спільні зусилля спрямовані на максимально швидке оновлення чорних списків і блокування роботи сайтів зловмисників. Однак далеко не всі виробники засобів антивірусного захисту можуть похвалитися такою високою оперативністю в оновленні баз, до того ж багато користувачів не використовують ніяких засобів захисту на своїх комп'ютерах або вводять номери кредитних карт і іншу конфіденційну інформацію з випадкових робочих місць.

Для захисту від загроз необхідно мати на увазі наступне:

- потрібно реєструватися тільки у тих соцмережах, які викликають довіру та пропонують надійні механізми аутентифікації і розмежування доступу до особистої інформації користувача;
- слід пам'ятати, що будь-яка інформація, розміщена в інтернеті, з великою імовірністю залишається там назавжди, навіть в разі її видалення автором, адже може бути збережена або поширена іншими користувачами;
- особливу увагу слід приділяти посиланням, які надходять від інших користувачів – вони можуть бути частиною фішингової чи фармінгової атаки.

Старі та перевірені методи шахрайства досі успішно працюють, але постійно модифікуються. Серед нових винаходів шахраїв можна виділити наступні схеми:

1. Схеми з працевлаштуванням. З'явилось два нових розповсюджених способи виманити кошти у тих, хто шукає роботу. Перший – кадрове агентство, яке обіцяє багато пропозицій від роботодавців. Але спочатку кандидат має зробити і надіслати селфі з паспортом. Другий – робота вдома, наприклад, набір тексту чи сортування кавових зерен, за яку аферисти просять заплатити завдаток, своєрідний гарантійний внесок.

За бажання працювати вдома доведеться заплатити, але один раз. Натомість, надсилаючи фото документу, ви ризикуєте отримати кілька кредитів у МФО, які дають позики онлайн, та довго сплачувати заборгованість.

2. Тенета для романтиків. Чим більше аферисти знають про людські слабкості та бажання, тим легше їм створювати нові приманки. Романтичне шахрайство прийшло до нас з Європи. Зловмисники шукають жертв у соціальних мережах та на сайтах знайомств. Потім розсилають їм романтичні електронні листи – і будь-яким способом виманюють гроші.

Набула популярності схема з кінотеатром. Самотня жінка чи чоловік спокушаються на запрошення незнайомця провести романтичний вечір разом. Аферист обирає на свій смак приватний кінотеатр для двох. Далі – прохає придбати квитки у кіно. Жертва оплачує їх за посиланням на шахрайському сайті, після чого «прекрасний» незнайомец чи незнайомка зникає. Часто зловмисники маніпулюють почуттями до близьких людей. Не втрачають дієвості фрази: «кохана, я в біді» або «мама, я в лікарні».

3. Онлайн-обмінники. Все більше товарів та послуг ми шукаємо і оплачуємо онлайн. Щоб перевірити сайт, достатньо за кілька хвилин почитати відгуки в інтернеті чи подивитися чорний список. На жаль, громадяни ігнорують заходи безпеки та купуються на зручність і легкість здійснення операцій. Тому часто кошти зникають на невідомих рахунках чи номерах мобільних телефонів.

4. Фальшиві інвойси. Новий вид шахрайства – схеми з інвойсами, тобто документами, які надсилає продавець покупцеві при оплаті товару. Інвойс містить інформацію про ціни та кількість товарів і послуг, які замовляє покупець. Шахраї, довідавшись про те, що жертва чекає певне замовлення, надсилають на пошту фальшиві листи з іншими реквізитами.

Останні два види шахрайства, пов'язані з обманом в електронних товарах. Справа у тому, що робити покупки через інтернет, а не бігати по магазинах, сьогодні воліють все більше людей. Такий вид торгівлі має низку переваг, зокрема значно економить, час, сили та гроші покупця. Але й тут є свої «підводні камені».

Не поодинокими зараз є випадки шахрайства в інтернеті, такі як:

1. Ви оплатили товар – товар не отримали – гроші повертати не збираються.
2. Товар назад не приймають протягом 14-ти днів.
3. Товар не ремонтують по гарантії.

Варто пам'ятати, що у випадку обману в електронних товарах Ви маєте право звернутися із заявою про шахрайство до поліції. Також можете звернутися до Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (<http://www.consumer.gov.ua>). Але, як показує практика, ці дії не завжди дають бажаний результат. Тому, якщо у вас є інформація про продавця або виробника, є підтвердження оплати товару, то найкращий спосіб захистити свої права – це звернутися з письмовою претензією до продавця, де вказати нарахування штрафу. У разі отримання відмови на претензію – вирішити спір через суд. Слід зазначити, що судовий збір за подання позовної заяви про захист прав споживачів не сплачується.

Однак, аби не потрапити у таку ситуацію, при покупці товарів через інтернет необхідно завжди звертати увагу на наступні важливі моменти [8]:

1. Репутація та добросовісність продавця. Основною метою продавця є прагнення реалізувати свій товар. Аби привернути увагу споживачів та зацікавити своїм товаром в інтернеті, продавець створює сайт або сторінку в соцмережі. При цьому покупець не знає, хто є дійсним власником (продавцем) товару. Цю інформацію він може отримати лише за наявності реальних контактних даних (адреса, телефон, вид господарської діяльності). Якщо вся інформація про продавця доступна, це дає можливість перевірити його наявність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на сайті <https://usr.minjust.gov.ua/>

Також за необхідності це дає змогу зв'язатися з ним, запросити додаткові документи, а у разі отримання неякісного товару або неповернення коштів – надіслати на його адресу претензію, а за необхідності звернутися до суду. Адже якщо на сайті є лише номер телефону і назва сайту, то ви не зможете ні повернути товар, ні кошти, оскільки невідомо, з кого вимагати усунення порушень ваших прав.

2. Відомості про товар та виробника. Перед тим, як замовити товар, обов'язково дізнайтеся всю інформацію про продукцію. Якщо даних недостатньо на сайті, запитайте у продавця.

Ви маєте право вимагати у продавця наступну інформацію про товар:

- основні характеристики продукції: назва товару, номінальна кількість (масу, об'єм, розмір), умови використання; відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин, генетично модифікованих організмів, найменування та місцезнаходження виробника;

- дані про ціну (тариф), включаючи плату за доставку, та умови оплати;

- дату виготовлення;

- відомості про умови зберігання;

- гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);

- строк придатності;

- строк доставки товару або надання послуги;

- сертифікат, якщо продукція підлягає обов'язковій сертифікації.

Також не забувайте вимагати гарантійний талон на товар. Адже протягом гарантійного строку виробник або продавець бере на себе зобов'язання з безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції.

3. Оплата товару та його доставка. Здійснюйте оплату по факту отримання товару, після його огляду та перевірки. Якщо ви замовили доставку товару кур'єром, прослідкуйте, щоб він надав вам товарний чек з печаткою продавця, і за необхідності товарний талон та сертифікати на товар. Огляньте (протестуйте) доставлений товар. Переконайтеся, що до нього додаються всі чеки. Тільки після цього сплачуйте покупку. Якщо продавець, все ж таки, вимагає сплату частини або всієї суми коштів, скористайтесь окремою кредитною картою з обмеженою сумою коштів. У призначенні платежу обов'язково вкажіть за що і кому сплачуєте. Надішліть на електронну пошту продавця скан-копію платіжного документу і вимагайте від нього письмового, електронною поштою підтвердження отримання такої оплати. Обов'язково зберігайте всі документи, що підтверджують зв'язок із продавцем та факт оплати товару. Це може бути електронне листування, скріншот сторінки сайту з обраним вами товаром, доказ оплати (електронна квитанція).

4. Право на повернення товару. Покупець має право розірвати укладений через інтернет-договір і повернути товар протягом 14-ти днів з моменту одержання товару. Після закінчення цього терміну повернення можливе тільки за гарантією. Це правило поширюється на непродовольчі товари належної якості за умови, що вони не використовувалися і зберегли товарний вигляд, споживчі властивості та ярлики. Також у покупця має бути наявний розрахунковий документ (чек).

В інтересах споживачів Кабінет Міністрів України затвердив «Перелік товарів належної якості, що не підлягають обміну (поверненню)». Тому повернути продукцію і отримати назад свої гроші можна далеко не за всі групи товарів. До списку «неповернення» потрапили всі продовольчі товари (їжа, напої, алкоголь, тютюнові вироби), ліки, медичні інструменти, прилади та апарати, предмети санітарної гігієни. Також обміну та поверненню не підлягають деякі непродовольчі товари: постільна та натільна білизна, косметика, парфумерія, товари для новонароджених, ювелірні вироби, друкована продукція та інше.

Врахуйте й те, що товар, придбаний через інтернет, ви будете доставляти в магазин вже самі. Якщо ж купували річ за подарунковим сертифікатом, то повернути товар в такому випадку може виявитися дуже непросто, оскільки законодавчо це питання не врегульоване. Тому вирішувати, повертати вам гроші чи обмінювати цей товар на інший будуть у торговій точці, яка випустила ваучер.

Будь-які витрати, пов'язані з поверненням продукції, покладаються саме на продавця. Якщо продавець не повертає сплачені кошти за товар або послугу у разі розірвання договору, покупець має право нарахувати неустойку у розмірі 1% від вартості продукції (послуги) за кожний день затримки повернення коштів.

5. Можливість замінити товар. Законодавство передбачає можливість заміни продавцем товару за його відсутності іншим. Про це покупця повинні повідомити перед укладенням договору.

Продавець може замінити товар тільки тоді, коли одночасно виконуються три умови:

- інший товар відповідає меті використання замовленого;
- має таку ж або кращу якість;
- його ціна не перевищує ціни замовленого товару.

Покупець, реалізуючи своє право на обмін (повернення) товару, придбаного через інтернет, повинен надіслати на адресу продавця Претензію-повідомлення з описом вкладеного у посилку (в межах 14 днів). Складність у поверненні товару може виникати через цілісність його коробки (упаковки). Доволі часто можна зустріти таку умову, що товар повинен бути повністю укомплектований, а цілісність упаковки має відповідати тій, яка була на момент продажу. Зверніть увагу на те, що ви маєте право на ознайомлення зі змістом посилки. Проте слід враховувати, що товар при поверненні (обміні) має бути у повній його комплектації, інакше це зробити набагато складніше.

Варто взяти до уваги іще таких два моменти, які пов'язані із купівлею товарів в електронних магазинах, які можуть виявитися несправжніми.

1. На серйозному сайті, крім товарів, також присутня безкоштовна інформація – статті, огляди, відгуки тощо.

2. Переконайтеся, що сайт розміщений на платному хостингу. Якщо інтернет магазин знаходиться на безкоштовному хостингу, то тримайтеся від нього подалі. Власник серйозного проекту ніколи не розмістить свій сайт на безкоштовному хостингу, тільки із-за того, що це не надійно для нього самого.

Перед здійсненням покупки спробуйте зв'язатися з автором товару або ж сайту. Переконайтеся, що там дійсно є люди, і служба підтримки реагує на ваші повідомлення. Якщо на сайті немає даних для зв'язку, то це повинно вас насторожити. Здійснюйте покупки на перевірених сайтах.

Виходячи з усього вищевикладеного, на державному рівні мають бути розроблені заходи забезпечення конфіденційності та кібербезпеки приватних користувачів та комерційних організацій. Варто зауважити, що кібербезпека – це дійсно складний процес, але вона є обов'язковою складовою успішного бізнесу. Кожна складова бізнес-процесів, представляє лише окрему ланку у нескінченному ланцюзі взаємопов'язаних елементів. Сьогодні компаніям складніше, ніж коли-небудь, чітко визначити критичні точки у власній багатогранній інфраструктурі через яку вони взаємодіють з оточуючим світом. Такі умови створюють підґрунтя для хакерських атак.

Об'єктом уваги зловмисників стають абсолютно різні за масштабами та сферою діяльності компанії. Найбільш часто, заходи безпеки обумовлюються рівнем загроз і ризиків. На жаль, кіберпростір повен загроз, проте заходи по запобігання атак повинні обумовлюватися рівнем ризику, оскільки тактика і методи кіберзлочинців постійно змінюються.

Зовнішніми загрозами для бізнесу є [6]: шкідливе ПО; DDoS-атаки; фішингові атаки; проникнення у мережу; втрата пристроїв зі збереженими пароллями. Внутрішніми найпопулярнішими загрозами є вразливе програмне забезпечення та витоки через співробітників або їх з вини.

Збільшення обсягів, оброблюваних клієнтських даних, і зростаюча роль інтелектуальної власності в успіху продукту призводять до виникнення нових форм розкрадання інформації. Конкурентів цікавить інформація про внутрішні процеси у компанії, дані про співробітників, фінансова інформація, інтелектуальна власність, дані корпоративного банківського аккаунту.

Проблема кібербезпеки полягає у тому, що бізнес рідко використовує надійне антивірусне ПЗ чи спеціалізовані рішення щодо захисту від DDoS-атак, вживає дій для захисту інформації та фінансових транзакцій. Система захисту складається з багатьох взаємопов'язаних частин: організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем. Юридична складова є обов'язковою і такою, що передує усім стадіям. Своєчасного оновлення антивіруса і блокування сумнівних сайтів на офісних комп'ютерах недостатньо.

Насправді зламати інформаційні системи набагато легше, ніж забезпечити їх захист та ефективне функціонування. Універсального підходу не має. Необхідно розібратися у походженні атаки, провести розслідування, ідентифікувати вразливі місця, які дали змогу шкідливому ПО розповсюдитися. Далі потрібно вжити заходів щодо вдосконалення процесів, швидкого виявлення індикаторів кіберзагроз та мінімізувати виникнення подібних інцидентів у майбутньому. Бізнес повинен сформувати більш глибоке розуміння існуючих на сьогоднішній день кібер-ризиків, забезпечити належний моніторинг та розробити плани швидкого реагування, не обмежуючись заходами запобігання ризикам.

Впровадженню ефективної технічної складової захисту від кібератак, передує клопітка робота юристів у симбіозі з фахівцями з кібербезпеки, яка полягає у проведенні ефективного IT-компласнсу і ризик-менеджменту. Якщо ж уже відбувся інцидент інформаційної безпеки, юристи разом із фахівцями допоможуть провести ефективне розслідування та вплинути на порушника правовими засобами захисту за протиправне посягання.

Питання кібербезпеки наразі є досить гострим для усіх країн світу. До прийняття Закону України «Про основні засади здійснення кібербезпеки України», національне регулювання обмежувалося нормами загального характеру, прийнятими на галузевому рівні міністерств та відомств та деякою кількістю Указів

Президента України. Критерії оцінки захищеності інформації у комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу зафіксовані Департаментом спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України ще у документі НД ТЗІ 2.5-004-99. Вже давно існують національні криптографічні алгоритми, відображені у відповідних ДСТУ 4145-2002 та ДСТУ ГОСТ 28147-89. Нажаль, дія вищезазначеного Закону не поширюється на відносини та послуги, пов'язані із змістом інформації, що обробляється (передається, зберігається) у комунікаційних та/або в технологічних системах, соціальних мережах, приватних електронних інформаційних ресурсах у мережі Інтернет (включаючи блог-платформи, відеохостинги, інші веб-ресурси).

Застосування законодавства у сфері кібербезпеки та прийняття суб'єктами владних повноважень рішень на виконання норм цього Закону здійснюються з дотриманням принципів мінімально необхідного регулювання, згідно з яким рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень повинні бути необхідними і мінімально достатніми для досягнення мети і завдань, визначених цим Законом. Тому Кабінет Міністрів України повинен сформулювати вимоги та забезпечити функціонування системи аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури.

Спеціалізований структурний підрозділ Державного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (CERT-UA) періодично публікує рекомендації, які стосуються безпеки поштового сервісу, з протидії загрози інсайдера, усунення вразливостей, пов'язаних з некоректним налаштуванням DNS-серверів, з самостійного пошуку та ліквідації веб-шеллів, тощо.

У Європі розуміють важливість захисту даних. Так, усім відомий нормативний акт Європейського Союзу, який встановлює правила роботи з персональними даними (GDPR) ставить досить жорсткі вимоги до технічної складової захисту персональних даних у тому числі. 9 травня 2018 року набрала чинності Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) №2016/1148, під назвою «Безпека мереж та інформації». За цією Директивою, кожна держава-член ухвалює національну стратегію щодо безпеки мережевих та інформаційних систем, що визначає стратегічні цілі та доречну політику та регуляторні інструменти з метою досягнення та підтримання високого рівня безпеки мережевих та інформаційних систем. Надавачі цифрових послуг повинні забезпечити рівень безпеки, співмірний з рівнем ризику, що виникає для безпеки цифрових послуг, які вони надають, враховуючи важливість інших послуг для операцій інших суб'єктів господарської діяльності у межах Союзу. На практиці, ступінь ризику для операторів основних послуг, які часто є істотними для підтримки важливої соціальної та економічної діяльності, є вищим ніж для надавачів цифрових послуг.

Таким чином, вимоги до безпеки для надавачів цифрових послуг повинні бути менш суворими. Надавачі цифрових послуг повинні мати свободу вживати заходи, які вони вважають належними для управління ризиками, що виникають для безпеки їхніх мережевих та інформаційних систем. Через свій транскордонний характер, надавачі цифрових послуг повинні підлягати більш гармонізованому підходу на рівні Союзу. Імплементаційні акти повинні сприяти конкретизації та реалізації таких заходів.

Отже, кібербезпека потребує постійної підтримки та аналізу її ефективності. Слід узгоджувати бізнес-ініціативи з питаннями безпеки. Важливою складовою захисту є постійне оновлення засобів забезпечення безпеки та підняття рівня захисту.

Як і в усіх інших країнах, орієнтованих на демократичну модель розвитку, під безпосереднім (за формою власності і можливостями адміністративно-правового впливу) контролем держави в Україні перебуває лише частина національної критичної інформаційної інфраструктури (НКІІ). Значний її сегмент – у галузях енергетики, хімічної промисловості, транспорту, ІКТ, банківському секторі, комунальному господарстві тощо – перебуває у приватній та інших формах власності. Поряд із цим як український так і міжнародний досвід свідчить про те, що:

- 1) саме недержавні об'єкти кібербезпеки, зазвичай, є найбільш вразливими для кібератак;
- 2) повноцінний захист таких об'єктів вимагає об'єднання зусиль приватного та державного секторів і системної взаємодії між ними;
- 3) широке, тобто не обмежене лише об'єктами НКІІ, КДПП є взаємовигідним і сприяє оптимізації галузевої державної політики та зміцненню національної безпеки (звісно, за умови адекватного інституційно-правового регулювання).

Сьогодні існує критична потреба у розвитку кібербезпекового державно-приватного партнерства (КДПП), яка обумовлена низкою причин, серед яких насамперед такі:

- активна приватизація деяких секторів критичної інфраструктури, унаслідок якої державні органи не можуть самостійно гарантувати повноту захисту критичної інформаційної інфраструктури;
- накопичення великої кількості електронних інформаційних ресурсів, які мають важливе значення для діяльності як приватних власників так і органів державного управління;
- залежність інфраструктури від інформаційно-телекомунікаційних систем та їхньої уразливості;
- зростаюча конвергенція комп'ютерних мереж, унаслідок чого ураження однієї з інформаційно-комунікаційних систем може суттєво позначитися на функціонуванні інших;
- у підприємств малого та середнього бізнесу, зазвичай, бракує повноважень і ресурсів для повноцінного захисту власної інформаційної інфраструктури, тому вони зацікавлені в отриманні відповідних послуг від державних органів та/або від крупних корпорацій.

Саме тому різні форми КДПП розглядаються нині як один з основних інструментів побудови ефективних систем кіберзахисту і широко застосовуються у міжнародній практиці.

Поряд із викладеним вище і недержавний сектор в Україні, і державні відомства демонструють значний потенціал для формування повноцінної платформи КДПП у загальнонаціональних масштабах. Наприклад, саме на засадах ДПП триває робота над створенням в Україні потужного центру з кібербезпеки на базі ДК «Укроборонпром». Крім представників РНБОУ, Міністерства оборони, СБУ, ДССЗІ, Департаменту кіберполіції, фахівців НАТО, консультантів турецької державної компанії HAVELSAN та спеціалістів НТУУ «КПІ», у проєкті беруть участь громадська неприбуткова організація «Українська академія кібербезпеки» і українська команда «білих» хакерів DCUA (одна з найсильніших у світі).

З кінця 2015 р. в Україні, крім державного CERT-UA, діє офіційно акредитований міжнародною мережею FIRST приватний центр реагування та боротьби з кіберінцидентами. Ідеться про вітчизняну компанію CyS-Centrum, яка спеціалізується на моніторингу й нейтралізації ІБ-загроз з використанням апаратно-програмних рішень власної розробки, а також на консалтингу у сфері інформаційної безпеки. Ще у квітні 2015 р. МВС України та корпорація «Майкрософт» підписали Меморандум про взаєморозуміння, який засвідчив взаємну зацікавленість у співпраці у сфері захисту даних, інформаційної та кібербезпеки. У листопаді 2017 р. подібний же меморандум, спрямований на організацію взаємодії у побудові комплексних рішень технічного забезпечення відомчої діяльності у масштабах держави, застосування інновацій у сфері держуправління, а також оптимізації наявного ресурсу, був підписаний представниками Національної поліції України та компанії «Майкрософт Україна». Особливо високу динаміку розвитку КДПП демонструє Департамент кіберполіції Національної поліції України. Зокрема, з 2016 р. налагоджена системна співпраця між відомством і українськими профільними компаніями ProtectMaster (protectmaster.org) і Berezha Security (berezhasecurity.com), а також з громадською організацією «Експертів кібербезпеки» (залучення фахівців, обмін даними, проведення спільних конференцій, тренінгів для держслужбовців). Департаментом також організовано регулярний обмін інформацією та досвідом з фахівцями з Харківського національного університету радіоелектроніки і Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського.

Крім того, у вересні 2017 р. за сприяння Української асоціації операторів зв'язку «Телас» було підписано меморандум про співпрацю між Департаментом кіберполіції й дата-оператором lifecell, за умовами якого останній на безоплатній основі передав Департаменту систему власної розробки для екстреного інформування в умовах надзвичайних ситуацій EmergencyNotificationSystem (ENS). Серед іншого, система дає змогу локалізувати кіберзагрозу й уникнути її розповсюдження за допомогою оперативного інформування про небезпеки завчасно визначених груп отримувачів через голосові виклики, SMS та електронні листи.

При цьому Міністерство оборони України зацікавлене у розширенні спроможностей Збройних Сил України щодо підготовки та здійснення кібероборони та планує організацію державно-приватного партнерства за основними напрямками щодо [4]:

- створення кіберрезерву;
- використання інфраструктури та обчислювальних спроможностей;
- отримання консультаційної та матеріальної допомоги.

Зазначену діяльність на цей час розпочато у взаємодії з Громадською радою при Міністерстві оборони України та провідними ІТ-компаніями України. Служба безпеки України також напрацювала значний досвід у цій сфері. З ініціативи СБУ започатковано спільний з Радою Європи проєкт Cybercrime@EAPIII, спрямований на зміцнення співробітництва державних, у т. ч. правоохоронних і спеціальних органів країн – членів Східного партнерства, з приватним ІТ-сектором у сфері протидії кіберзагрозам, а також використання електронних доказів у досудових розслідуваннях. У межах цього проєкту незалежними експертами вже розроблено проєкт Меморандуму про розуміння з питань співпраці в боротьбі з кіберзлочинністю та злочинами, під час доведення яких використовуються електронні докази.

Одним з найбільш важливих та перспективних напрямів КДПП є освітній напрям – підготовка кваліфікованих кадрів і поширення серед працівників компаній та пересічних користувачів культури інформаційної та кібернетичної безпеки (запуск загальнонаціональної програми «комп'ютерного лікнепу»).

Відомо, що Україна має значний потенціал у цій сфері. Разом із цим як експерти-освітяни, так і професійна ІТ-спільнота констатують наявність системних проблем у цій сфері: відсутність належного рівня кваліфікації у підготовці сучасних фахівців з питань кібербезпеки та інформаційної безпеки в закладах освіти; низький рівень зарплати професорсько-викладацького складу в інститутах та фінансування фахівців у державних компаніях; застарілу навчальну програму з підготовки фахівців з питань кібербезпеки та інформаційної безпеки; відсутність координації у системі освіти між замовниками кадрів та закладами освіти; відірваність фахівців з інформаційної та кібербезпеки від міжнародної системи стандартизації; брак наукових досліджень з проблем кібербезпеки [4].

Критично важливим є також забезпечення належного рівня обізнаності персоналу компаній та установ в питаннях кібернетичної та інформаційної безпеки. Форми КДПП тут можуть бути різноманітними: спільні семінари, тренінги, онлайн-курси, залучення науково-аналітичних та консалтингових компаній всіх форм власності і багато іншого.

Важливим є постійний та системний обмін даними щодо актуальних кіберзагроз і можливостей (інструментів) боротьби з ними. Для цього оптимальним було би створення та підтримка на основі широкої КДПП національної системи обміну даними про кіберінциденти та їх реєстр. Це дозволило б підрозділам з ІТ-безпеки компаній та установ перевіряти маркери компрометації, відслідковувати, кому ще розсилалися

аналогічні зразки шкідливого програмного забезпечення, обмінюватися індикаторами атак, убезпечуючи таким чином свої об'єкти від кіберзлочинців.

Кібербезпекове державно-приватне партнерство найдоцільніше організовувати на таких принципах і засадах [4]:

- формування відносин довіри між державними суб'єктами (регуляторами) кібербезпеки і керівництвом приватних підприємств;
- створення умов, за яких приватні об'єкти кіберзахисту добровільно приводитимуть свої програми управління ризиками у відповідність до вимог регулятора (галузових регуляторів) та надаватимуть всю необхідну інформацію в інтересах захисту критичної інфраструктури;
- постійне врахування галузевої специфіки процесів інформатизації та дотримання кібербезпеки у різних секторах економіки, запровадження інституту галузових регуляторів;
- основними контактними (координуючими) суб'єктами захисту критичної інфраструктури повинні бути тільки державні установи;
- діяльність державних структур унормована (суворо регламентована) у стосунках з приватним сектором – у розвитку ДПВ належить використовувати інструментарій пільг і привілеїв;
- створення співтовариств для обміну інформацією;
- організація CERT у різних галузях і на різних рівнях;
- розробка та розвиток у рамках ДПВ спільних автоматизованих систем моніторингу кібератак.

Висновки. У нових умовах неминуче повинно змінитися співвідношення прав ІТ-компаній та користувачів. Якщо перші, як і раніше, повинні мати можливість обробляти та аналізувати персональні дані в інтересах розвитку бізнесу, то другі – повинні мати право знати, як, кому і чому передається їх персональна інформація, а також мати можливість виправляти особисту інформацію у разі потреби і навіть запросити її видалення, за винятком випадків, коли існує законна потреба або юридичне зобов'язання у збереженні цих даних. Крім того, з метою забезпечення конфіденційності та кібербезпеки приватних користувачів і комерційних організацій потрібно: створити ефективний наглядовий орган у сфері захисту персональних даних, однак при цьому заходи безпеки та онлайн-обмеження повинні відповідати міжнародним стандартам; не потрібно забороняти використовувати шифрування, оскільки такі обмеження знижують можливості громадян із захисту себе від незаконних втручань у приватність; політика держави у інтернет-сфері має бути спрямована на сприяння розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій і формування механізмів захисту від сервісів та протоколів, які ставлять під загрозу технічне функціонування інтернету від вірусів, фішингу тощо.

Важливим є також постійний та системний обмін даними щодо актуальних кіберзагроз і можливостей (інструментів) боротьби з ними. Для цього оптимальним було би створення та підтримка на основі широкої КДПП національної системи обміну даними про кіберінциденти та їх реєстр.

Список використаних джерел

1. Безпека соціально-економічних процесів в кіберпросторі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2019 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/250dafc576ffd3c6a92546eebacc834d.pdf> (дата звернення: 02.12.2020).
2. Види шахрайства. URL: <https://financer.com/ua/vydy-shahraystva/> (дата звернення: 02.12.2020); Офіційний сайт Мінфіну України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/07/09/34266317/> (дата звернення: 02.12.2020).
3. Гончаров Д. О. Організація протидії кібершахрайству, що використовує фітінгові веб-ресурси. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/154337/%D0%93%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.12.2020).
4. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. Київ : НІСД, 2018. С.59-64.
5. Заборони та свободи в інтернеті: як виглядатиме Декларація цифрових прав людини. URL: zmina.info/articles/zaboroni_ta_svobod_i_v_interneti_jak_vigljadatime_deklaracija_cifrovih_prav_ljudini/ (дата звернення: 02.12.2020).
6. Кібербезпека бізнесу – це не лише технічні заходи. URL: <https://legalitgroup.com/kiberbezpeka-biznesu-tse-ne-lishe-tehnichni-zahodi/> (дата звернення: 03.12.2020).
7. Мошенничество с банковскими картами. URL: <https://kltcredit.ua/ua/moshennichestvo-s-bankovskimi-kartami> (дата звернення: 02.12.2020).
8. Покупки через интернет: поради юриста. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/pokupky-cherez-internet-porady-yurista/> (дата звернення: 03.12.2020).
9. Фішинг і таргет-фішинг. URL: <https://www.imena.ua/blog/phishing-and-target-phishing/> (дата звернення: 02.12.2020).

References

1. Bezpeka sotsialno-ekonomichnykh protsesiv v kiberprostorі [Security of socio-economic processes in cyberspace]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27 berez. 2019 r.). Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2019. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/250dafc576ffd3c6a92546eebacc834d.pdf>
2. Vydy shakhraystva [Types of fraud]. URL: <https://financer.com/ua/vydy-shahraystva/> (data zvernennya: 02.12.2020); Ofitsiynny sayt Minfinu Ukrayiny. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/07/09/34266317/>

3. Honcharov, D. O. Orhanizatsiya protydyi kibershakhraystvu, shcho vykorystovuye fitynhovi veb-resursy [Anti-cyber fraud organization that uses fitting web resources]. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/154337/%D0%93%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf?sequence=1>

4. Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi kiberbezpeky: mizhnarodnyy dosvid ta mozhlyvosti dlya Ukrayiny [Public-private partnership in the field of cybersecurity: international experience and opportunities for Ukraine]: analit. dop. / za zah. red. D. Dubova. Kyiv: NISD, 2018. S. 59-64.

5. Zaborony ta svobody v interneti: yak vyhlyadatyme Deklaratsiya tsyfrovyykh prav lyudyny [Prohibitions and freedoms on the Internet: what the Declaration of Digital Human Rights will look like]. URL: zmina.info/articles/zaboroni_ta_svobodi_v_interneti_jak_vigliadatyme_deklaracija_cifrovih_prav_ljudini/

6. Kiberbezpeka biznesu – tse ne lyshe tekhnichni zakhody [Cybersecurity of business is not just a technical measure]. URL: <https://legalitgroup.com/kiberbezpeka-biznesu-tse-ne-lyshe-tehnichni-zahodi/>

7. Moshennichestvo s bankovskimi kartami [Fraud with bank cards]. URL: <https://kltcredit.ua/ua/moshennichestvo-s-bankovskimi-kartami>

8. Pokupky cherez internet: porady yurysta [Online shopping: legal advice]. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/pokupky-cherez-internet-porady-yurysta/>

9. Fishynh i tarhet-fishynh [Phishing and target phishing]. URL: <https://www.imena.ua/blog/phishing-and-target-phishing/>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шульга Ольга Антонівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-3230-3124

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шульга Ольга Антоновна, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и маркетинга, Государственный университет интеллектуальных технологий и связи
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shulga Olga, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management and Marketing, State University of Intelligent Technologies and Communications
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

УДК 338.47.001.08

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-92-97>

МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ФУНКЦІЇ ХАРІНГТОНА

Кудрицька Н. В.

Актуальність теми дослідження. Стаття присвячена проблемі оцінки конкурентоспроможності морських портів України, актуальність якої висвітлена у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року; Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року; Корпоративній стратегії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» до 2025 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті наведений огляд сучасних зарубіжних публікацій присвячених оцінці конкурентоспроможності морських портів з використанням різних методів, зокрема: індексу Герфіндаля-Гіршмана; психометричної шкали Лайкерта; експертних оцінок на основі розширеної версії «діамантового» підходу М. Портера.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Автором підкреслена недостатність вітчизняних праць щодо оцінки конкурентоспроможності морських портів з використанням економіко-математичного моделювання.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є реалізація методологічного підходу до оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції бажаності Харінгтона.

Метод або методологія проведення дослідження. Методологічною основою дослідження є методи економіко-математичного моделювання.

Викладення основного матеріалу. У сучасних економічних умовах морський порт розглядається як складна економічна система. Одним з найбільш зручних і наочних методів розв'язання багатокритеріальних задач, до яких відноситься оцінка конкурентоспроможності, є функція бажаності Харінгтона.

Автором проведено моделювання оцінки рівня конкурентоспроможності 13-ти морських портів України за допомогою психофізичної шкали бажаності Харінгтона на основі даних показників, які характеризують їх технічний стан.

Висновки відповідно до статті. У результаті моделювання отримано, що узагальнений коефіцієнт бажаності оцінки конкурентоспроможності морських портів України має значення у діапазоні від 0,42 до 0,77, тобто оцінку «задовільно» та «добре». Це означає, що модернізація портів, яка сприяє покращенню даних показників (кількість причалів, їх довжина, максимальна глибина стоянки біля причалів, загальна площа складських приміщень) може істотно підвищити рівень їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: морські порти, оцінка конкурентоспроможності, економіко-математичне моделювання, функція бажаності Харінгтона.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МОРСКИХ ПОРТОВ УКРАИНЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ФУНКЦИИ ХАРРИНГТОНА

Кудрицкая Н. В.

Актуальность темы исследования. Статья посвящена проблеме оценки конкурентоспособности морских портов Украины, актуальность которой освещена в Национальной транспортной стратегии Украины на период до 2030 года; Стратегии развития морских портов

України на період до 2038; Корпоративної стратегії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» до 2025 года.

Анализ последних исследований и публикаций. В статье приведен обзор современных зарубежных публикаций, посвященных оценке конкурентоспособности морских портов с использованием различных методов, в частности: индекса Герфиндаля-Гиршмана; психометрической шкалы Лайкерта; экспертных оценок на основе расширенной версии «бриллиантового» подхода М. Портера.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Автором подчеркнута недостаточность отечественных работ, по оценке конкурентоспособности морских портов с использованием экономико-математического моделирования.

Постановка задачи, цели исследования. Целью статьи является реализация методологического подхода к оценке конкурентоспособности морских портов Украины с использованием функции желательности Харрингтона.

Метод или методология проведения исследования. Методологической основой исследования являются методы экономико-математического моделирования.

Изложение основного материала. В современных экономических условиях морской порт рассматривается как сложная экономическая система. Одним из самых удобных и наглядных методов решения многокритериальных задач, к которым относится оценка конкурентоспособности, является функция желательности Харрингтона.

Автором проведено моделирование оценки уровня конкурентоспособности 13-ти морских портов Украины с помощью психофизической шкалы желательности Харрингтона на основе данных показателей, характеризующих их техническое состояние.

Выводы в соответствии со статьей. В результате моделирования получено, что обобщенный коэффициент желательности оценки конкурентоспособности морских портов Украины имеет значение в диапазоне от 0,42 до 0,77, то есть оценку «удовлетворительно» и «хорошо». Это означает, что модернизация портов, которая способствует улучшению данных показателей (количество причалов, их длина, максимальная глубина стоянки у причалов, общая площадь складских помещений) может существенно повысить уровень их конкурентоспособности.

Ключевые слова: морские порты, оценка конкурентоспособности, экономико-математическое моделирование, функция желательности Харрингтона.

SIMULATION OF THE ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF SEA PORTS OF UKRAINE USING THE HARRINGTON FUNCTION

Kudrytska Natalia

Relevance of the research topic. The article is devoted to the problem of assessing the competitiveness of seaports of Ukraine, the relevance of which is highlighted in the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030; Strategies for the development of seaports of Ukraine for the period up to 2038; Corporate strategy of the state enterprise «Administration of Seaports of Ukraine» until 2025.

Analysis of recent research and publications. The article provides an overview of modern foreign publications on assessing the competitiveness of seaports using various methods, in particular: the Herfindahl-Hirschman index; psychometric Likert scale; expert assessments based on an extended version of M. Porter's «diamond» approach.

Selection of unexplored parts of the general problem. The author emphasizes the inadequacy of domestic work on assessing the competitiveness of seaports using economic and mathematical modeling.

Problem statement, research goals. The aim of the article is to implement a methodological approach to assessing the competitiveness of Ukrainian seaports using the Harrington desirability function.

Method or methodology of the study. The methodological basis of the study is the methods of economic and mathematical modeling.

Presentation of the main material. In modern economic conditions, the seaport is considered a complex economic system. One of the most convenient and clear methods of solving multicriteria problems, which include the assessment of competitiveness, is the desirable function of Harrington.

The author simulates the assessment of the level of competitiveness of 13 seaports of Ukraine using the psychophysical scale of Harrington's desirability on the basis of these indicators that characterize their technical condition.

Conclusions in accordance with the article. As a result of modeling, it was obtained that the generalized coefficient of desirability of assessing the competitiveness of Ukrainian seaports has a value in the range from 0.42 to 0.77, ie the assessment of «satisfactory» and «good». This means that the modernization of ports, which helps to improve these indicators (number of berths, their length, maximum depth of parking near berths, the total area of warehouses) can significantly increase the level of their competitiveness.

Key words: seaports, competitiveness assessment, economic and mathematical modeling, Harrington desirability function.

JEL Classification: L91, H82, R49

Ефективне використання можливостей морегосподарського комплексу є суттєвим важелем для стабілізації та розвитку економіки України. Зростаюча конкуренція на міжнародних ринках, сучасні інтеграційні

процеси, а також економічні реалії визначають необхідність чіткого розуміння завдань щодо розвитку, реформування та підвищення ефективності роботи системи морського транспорту та морських портів.

Актуальність теми дослідження. Актуальність проблеми оцінки конкурентоспроможності морських портів України підтверджена у наступних нормативно-правових актах: Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року; Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року; Корпоративна стратегія ДП «Адміністрація морських портів України» до 2025 року [1-3].

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є реалізація методологічного підходу оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції бажаності Харінгтона.

Метод або методологія проведення дослідження. Методологічною основою дослідження є методи економіко-математичного моделювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам оцінки конкурентоспроможності морських портів із застосуванням методів економіко-математичного моделювання присвячено багато наукових праць зарубіжних вчених [4-6]. Проте слід відмітити недостатність вітчизняних наукових досліджень з даної проблематики.

Стаття зарубіжних вчених [4] присвячена проблемі малих та середніх портів на північному сході Китаю на прикладі шлюзового регіону навколо Бохайського морського економічного краю. У цій роботі проаналізована роль малих та середніх портів з використанням наступних змінних: - обсяг вантажу та частка ринку; - міжнародні зв'язки; - відносне положення кластера; - розташування порту та внутрішнє сполучення; - функція логістики та розподілу. Для кращого вимірювання портової конкуренції та становища малих та середніх портів авторами застосований індекс Герфіндала-Гіршмана, який дозволяє вимірювати концентрацію на ринку портових послуг. Більше значення індексу означає більш концентрований ринок (отже, менше конкуренції та більше ризиків для клієнтів).

У статті індійських вчених [5] стосовно конкуренції портів у Малайзії визначені фактори зростання портових кластерів за шкалою задоволеності Лайкерта. Головними факторами виявились служби доставки та первинні постачальники послуг. Стаття свідчить про необхідність уряду сформулювати політику, зосереджену на зростанні ліній судноплавних служб та первинних постачальників послуг, таких як агенти на замовлення та стивідорні агенти.

Стаття бельгійських вчених [6] присвячена визначенню переваг розташування, що визначають конкурентні позиції порту Антверпена щодо обробки контейнерів та звичайних вантажів у порівнянні з основними конкурентами (Гамбург, Гавр) методом експертних оцінок. Авторами розроблено концептуальну основу для аналізу конкурентоспроможності морських портів на основі розширеної версії «діамантового» підходу М. Портера, яка передбачає чотири блоки: факторні умови; попит; пов'язані галузі та стратегія фірми; структура та суперництво.

Серед вітчизняних праць з даної проблематики необхідно відмітити дисертацію Меркт О. В. [7], в якій процес конкуренції в сфері портових послуг представлений у вигляді декартового добутку ринкової пропозиції і попиту, що реалізуються на часовому відрізку. Конкурентоздатність порту оцінюється на підставі інтегрованого показника, який враховує комплексний потенціал порту в динаміці його розвитку (рейтингова оцінка). Дана стаття є продовженням досліджень автора щодо удосконалення методології оцінки конкурентоспроможності морських портів [8-10].

Викладення основного матеріалу. Зі стрімким поширенням процесів глобалізації у світовому господарстві роль транспорту, особливо морського, залишається незмінно високою. У системі глобалізаційних процесів, які відбуваються у світовому господарстві, транспорт займає особливе місце – він є технічним чинником, що зміцнює зв'язки між найвіддаленішими куточками планети.

У сучасних економічних умовах морський порт розглядається як складна економічна система. Для розв'язання багатокритеріальних задач, однією із яких є оцінка конкурентоспроможності, використовуються різні методи побудови узагальненого коефіцієнта. Одним з найбільш зручних і наочних методів є функція бажаності Харінгтона.

Дана методика дозволяє перевести абсолютні значення багатьох показників, які описують різні ознаки об'єктів дослідження у безрозмірну шкалу критеріїв якості. Замість простого порівняння параметри систем перераховуються в числові значення, а потім обробляються для отримання загального коефіцієнта.

Шкала бажаності Харінгтона відноситься до психофізичних шкал. Її призначення – встановлення відповідності між фізичними та психологічними параметрами. Шкала змінюється в діапазоні від 0 до 1, вона розподіляється на 5 піддіапазонів: значення узагальненого коефіцієнта бажаності від 0 до 0,2 – означає «дуже погано»; від 0,2 до 0,37 – «погано»; від 0,37 до 0,63 – «задовільно»; від 0,63 до 0,8 – «добре», від 0,8 до 1,0 – «дуже добре».

Для проведення моделювання оцінки конкурентоспроможності морських портів України найбільшу складність представляє отримання масиву даних, які адекватно відображають їх сучасний стан. У таблиці 1 наведені показники 13 портів України, які були нами застосовані у якості вхідних даних для рішення задачі оцінки їх конкурентоспроможності з використанням функції Харінгтона.

Оцінювання рівня конкурентоспроможності морських портів України за допомогою узагальненого коефіцієнта бажаності D визначається наступним чином:

$$D = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n d_i}, \quad (1)$$

де d_i – частинна функція, n – кількість показників (для нашого прикладу $n = 4$). Частинна функція визначається за формулою: $d_i = \exp(-\exp(-y_i))$, де y_i – значення показника у стандартизованому вигляді.

Таблиця 1. Вхідні дані для моделювання оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції Харінгтона

Порти	Кількість причалів, од.	Довжина причалів, м	Максимальна глибина стоянки біля причалів, м	Загальна площа складських приміщень, тис.кв.м.
Бердянський морський порт	9	1400	8,37	118,40
Білгород-Дністровський морський порт	10	1230	6,80	156,4
Ізмаїльський морський порт	24	2619	7,50	220,80
Морський порт Чорноморськ	29	6000	14,00	602,00
Маріупольський морський порт	18	4200	9,75	277,80
Миколаївський морський порт	15	2420	11,20	208,80
Одеський морський порт	54	9000	13,50	425,07
Ренійський морський порт	30	3927	12,00	225,00
Скадовський морський порт	6	900	6,00	11,30
Спеціалізований морський порт «Ольвія»	7	1900	10,50	309,40
Херсонський морський порт	10	1262	8,25	200,00
Морський порт «Південний»	9	3000	25,00	187,50
Усть-Дунайський морський порт	3	150	4,4	11,0

Джерела : розроблено автором на основі : Конкурентні аспекти розвитку морських портів України. URL: <http://www.nuos.edu.ua/upload/iblock/.82.pdf>; ООО СИФ-СЕРВИС. URL: <http://www.sifservice.com/index.php/informatsiya/porty-ukrainy/morskie-porty/item/35-pivdenny-morskoy-port>

У багатовимірному аналізі використовується стандартизація даних за допомогою розрахунку відхилення від середнього рівня, при цьому відбувається позбавлення від одиниць вимірювання показників, тобто:

$$y_i = \frac{|x_{ij} - \bar{x}_j|}{\sigma_{x_j}}, \quad (2)$$

де x_{ij} — значення j -го показника i -го об'єкта;

$\bar{x}_j$ — середньоарифметичне значення j -го показника;

σ_{x_j} — середньоквадратичне відхилення j -го показника.

Для рішення задачі оцінки рівня конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції Харінгтона скористуємося програмним забезпеченням *Microsoft Excel*.

Результати моделювання оцінки рівня конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції бажаності Харінгтона наведені у таблиці 2.

Таблиця 2. Моделювання оцінки рівня конкурентоспроможності та визначення рейтингу морських портів України з використанням функції бажаності Харінгтона

Порти	y_1	y_2	y_3	y_4	d_1	d_2	d_3	d_4	D
Бердянський морський порт	0,5847	0,6301	0,4210	0,6859	0,5728	0,5871	0,5187	0,6043	0,56981
Білгород-Дністровський морський порт	0,5136	0,7004	0,7229	0,4463	0,5497	0,6087	0,6155	0,5273	0,57407
Ізмаїльський морський порт	0,4808	0,1260	0,5883	0,0403	0,5389	0,4141	0,5739	0,3827	0,47052
Морський порт Чорноморськ	0,8360	1,2722	0,6617	2,3632	0,6483	0,7556	0,5969	0,9102	0,71825
Маріупольський морський порт	0,0546	0,5278	0,1556	0,3191	0,3880	0,5544	0,4249	0,4835	0,45848
Миколаївський морський порт	0,1585	0,2083	0,1232	0,1160	0,4259	0,4440	0,4131	0,4104	0,42316
Одеський морський порт	2,6118	2,5129	0,5655	1,2477	0,9292	0,9222	0,5666	0,7504	0,77692
Ренійський морський порт	0,9070	0,4149	0,2771	0,0138	0,6678	0,5167	0,4686	0,3730	0,49554
Скадовський морський порт	0,7977	0,8369	0,8767	1,3612	0,6374	0,6485	0,6596	0,7739	0,67776
Морський порт «Ольвія»	0,7267	0,4234	0,0114	0,5183	0,6166	0,5195	0,3721	0,5513	0,50630
Херсонський морський порт	0,5136	0,6872	0,4441	0,1714	0,5497	0,6047	0,5265	0,4307	0,52398
Морський порт «Південний»	0,5847	0,0316	2,7770	0,2503	0,5728	0,3795	0,9397	0,4590	0,55335
Усть-Дунайський морський порт	1,0108	1,1471	1,1844	1,3631	0,6950	0,7279	0,7364	0,7742	0,73285

Джерело: складено та розраховано автором

Висновки відповідно до статті. У результаті проведеного моделювання оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції Харінгтона отримано, що узагальнений коефіцієнт бажаності приймає значення у діапазоні від 0,42 до 0,77, тобто оцінку «задовільно» та «добре». Це означає, що модернізація портів, яка сприяє покращенню даних показників (кількість причалів, їх довжина, максимальна глибина стоянки біля причалів, загальна площа складських приміщень) може істотно підвищити рівень їх конкурентоспроможності.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Подальшими напрямками досліджень щодо запропонованої методики оцінки функціонування морських портів з використанням функції Харінгтона повинно стати складання найбільш повного набору параметрів; обґрунтування кількості та якості параметрів; введення вагових коефіцієнтів значущості кожного з параметрів [11].

Список використаних джерел

1. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
2. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text>.
3. Корпоративна стратегія ДП «АМПУ» до 2025 р. URL: https://www.slideshare.net/The_USPA/2025-184797430.
4. Lin Feng, Theo Notteboom. *Peripheral challenge by Small and Medium Sized Ports (SMPs) in Multi-Port Gateway Regions: the case study of northeast of China*. URL: https://www.researchgate.net/publication/272264418_.
5. Baiju Radhakrishnan, Totakura Bangar Raju and Tarun Dhingra. *Identification of factors affecting Port cluster performance*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/cca9/2905b0329be23408d647e11803c9b4fe6807.pdf>.
6. Haezendonck E., Pison G., Rousseeuw P., Struyf A. & Verbeke A. (2000). *Competitive advantage of seaports*. *International Journal of maritime economics*. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Competitive-Advantage-of-Seaports-Haezendonck-Pison/e1448d8ef92c3480ebef5cd9c004cdc1b38262a8>.
7. Меркт О. В. Методичні засади стратегії розвитку торгівельних морських портів у конкурентному середовищі. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hYsF0ZPc0eQJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
8. Kudrytska N. *Factors of competitiveness seaports. Knowledge, management, economics and law: Proceedings of the 1 st International Scientific Conference (Georgia, Batumi, December 5-6, 2019)*. P. 26-28. Publishing House «Kalmosani», 2019, 128 p. URL: <https://nier.ge/images/Proceedings%20of%20the%201st%20International%20Scientific%20Conference.%20December%205%E2%80%936,%202019.%20Batumi,%20Georgia.pdf>
9. Кудрицька Н. В. Методологія оцінки конкурентоспроможності морських портів. Формування ринкових відносин в Україні. 2020. №1(224). С.49-56. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/879016.pdf>
10. Кудрицька Н. В. Чинники підвищення конкурентоспроможності морських портів України. Боголібські читання: матер. І Всеукраїн. конфер. (18 вересня 2020 р., м. Переяслав). С.183-186. URL: <http://ephseir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/5242>.
11. Пичкалев А. В. Обобщенная функция желательности для сравнительного анализа технических средств. URL: <http://www.smarcity.ru/journal/archive/01/paper6.pdf>.

References

1. *Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku [National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
2. *Stratehiia rozvytku morskyykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku [Strategy for the development of seaports of Ukraine for the period up to 2038]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text>.
3. *Korporatyvna stratehiia DP «AMPU» do 2025 r. [Corporate strategy of the State Enterprise «AMPU» until 2025]*. URL: https://www.slideshare.net/The_USPA/2025-184797430.
4. Lin Feng, Theo Notteboom. *Peripheral challenge by Small and Medium Sized Ports (SMPs) in Multi-Port Gateway Regions: the case study of northeast of China*. URL: https://www.researchgate.net/publication/272264418_.
5. Baiju Radhakrishnan, Totakura Bangar Raju and Tarun Dhingra. *Identification of factors affecting Port cluster performance*. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/cca9/2905b0329be23408d647e11803c9b4fe6807.pdf?_ga=2.46568879.947030909.1599898526-498789365.1599898526.
6. Haezendonck E., Pison G., Rousseeuw P., Struyf A. & Verbeke A. (2000). *Competitive advantage of seaports*. *International Journal of maritime economics*. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Competitive-Advantage-of-Seaports-Haezendonck-Pison/e1448d8ef92c3480ebef5cd9c004cdc1b38262a8>.
7. Merkt O. V. *Metodychni zasady stratehii rozvytku torhivelnnykh morskyykh portiv u konkurentnomu seredovysshchi [Methodical bases of strategy of development of trade seaports in the competitive environment]*. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hYsF0ZPc0eQJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
8. Kudrytska, N. (2019). *Factors of competitiveness seaports. Knowledge, management, economics and law: Proceedings of the 1 st International Scientific Conference (Georgia, Batumi, December 5-6, 2019)*. P. 26-28. Publishing House «Kalmosani», 2019, 128 p. URL: <https://nier.ge/images/Proceedings%20of%20the%201st%20International%20Scientific%20Conference.%20December%205%E2%80%936,%202019.%20Batumi,%20Georgia.pdf>
9. Kudrytska, N. V. (2020). *Metodolohiia otsinky konkurentospromozhnosti morskyykh portiv [Methodology for assessing the competitiveness of seaports]*. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 1(224). 49-56. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/879016.pdf>
10. Kudrytska, N. V. (2020). *Chynnyky pidvyshchennia konkurentospromozhnosti morskyykh portiv Ukrainy [Factors of increasing the competitiveness of seaports of Ukraine]*. *Boholibski chytannia: mater. I Vseukrain. konfer.* (18 veresnia 2020 r., m. Pereiaslav). S.183-186. URL: <http://ephseir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/5242/>

11. Pichkalev, A. V. Obobshchennaya funktsiya zhelatel'nosti dlya sravnitel'nogo analiza tekhnicheskikh sredstv [Generalized desirability function for comparative analysis of hardware]. URL: <http://www.smarcity.ru/journal/archive/01/paper6.pdf>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кудрицька Наталія Василівна, старший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури, старший науковий співробітник, кандидат економічних наук, Інститут економіки та прогнозування НАН України, вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна, e-mail: natalyust@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кудрицкая Наталья Васильевна, старший научный сотрудник отдела развития производственной инфраструктуры, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины, ул. Панаса Мирного, 26, г. Киев, 01011, Украина, e-mail: natalyust@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kudrytska Natalia, senior fellow for development of industrial infrastructure, Senior Researcher, PhD, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, st. Panasa Myrnoho, 26, Kyiv, 01011, Ukraine, e-mail: natalyust@ukr.net.

УДК 339.564:339.9

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-97-102>

ЕКОНОМІКА БОЛГАРІЇ ЯК ВИРОБНИК НАПІВФАБРИКАТІВ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сабріна Калінкова

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації економічний розвиток країни багато в чому залежить від її відносин з рештою країн світу. При використанні в дослідженнях економічних показників, включаючи показник «зовнішньоторговельний баланс», особливого значення набуває їх правильне тлумачення.

Постановка проблеми. Дослідницький інтерес повинен бути зосереджений не лише на обсязі експорту та імпорту в грошовому виразі, а й на його структурі. Це питання того, які саме товари та послуги болгарська економіка експортує (та, відповідно, імпортує), а також куди саме болгарська економіка здійснює експорт (звідки надходить імпорт).

Постановка завдання, мети дослідження. Це дослідження має на меті представити економіку Болгарії в її ролі виробника та постачальника напівфабрикатів для країн Європейського Союзу.

Метод або методологія проведення дослідження. Дослідження базується на використанні моделі «витрати-випуск» та, зокрема, симетричних таблиць витрат-випуску, наданих Світовою базою даних «витрати-випуск».

Викладення основного матеріалу (результати роботи). У цій роботі представлено результати дослідження обсягу та структури експорту болгарської економіки як виробника та постачальника напівфабрикатів до країн Європейського Союзу. В цьому аспекті проаналізовано взаємодію болгарської економіки з такими країнами: Австрія, Бельгія, Німеччина, Данія, Іспанія, Франція, Великобританія, Греція, Італія, Нідерланди, Польща та Румунія. Деякі країни-члени Європейського Союзу не підлягали дослідженню з причини відсутності взаємодії між ними та болгарською економікою, заснованої на забезпеченні напівфабрикатами.

Висновки відповідно до статті. Дослідження представляє лише один аспект зовнішньоекономічних відносин, що мають місце між Болгарією та Європейським Союзом. Здебільшого відносини між економікою Болгарії та іншими економіками Європейського Союзу базуються головним чином на галузях, пов'язаних з постачанням ресурсів. Послуги та продукція з остаточною ступенем готовності надаються болгарською економікою у значно меншій мірі.

Ключові слова: болгарська економіка, Європейський Союз, напівфабрикати, експорт, імпорт, галузі економіки.

ЭКОНОМИКА БОЛГАРИИ КАК ПРОИЗВОДИТЕЛЬ ПОЛУФАБРИКАТОВ ДЛЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Сабрина Калинкова

Актуальность темы исследования. В условиях глобализации экономическое развитие страны во многом зависит от ее отношений с остальными странами мира. При использовании в исследованиях экономических показателей, включая показатель «внешнеторговый баланс», особое значение приобретает их правильное толкование.

Постановка проблемы. Исследовательский интерес должен быть сосредоточен не только на объеме экспорта и импорта в денежном выражении, но и на его структуре. Это вопрос того, какие именно товары и услуги болгарская экономика экспортирует (и, соответственно, импортирует), а также, куда именно болгарская экономика осуществляет экспорт (откуда поступает импорт).

Постановка задачи, цели исследования. Данное исследование имеет целью представить экономику Болгарии в ее роли производителя и поставщика полуфабрикатов для стран Европейского Союза.

Метод или методология проведения исследования. Исследование базируется на использовании модели «затраты-выпуск» и, в частности, симметричных таблиц затрат-выпуска, предоставленных Всемирной базой данных «затраты-выпуск».

Изложение основного материала (результаты работы). В данной работе представлены результаты исследования объема и структуры экспорта болгарской экономики как производителя и поставщика полуфабрикатов в страны Европейского Союза. В этом аспекте проанализировано взаимодействие болгарской экономики со следующими странами: Австрия, Бельгия, Германия, Дания, Испания, Франция, Великобритания, Греция, Италия, Нидерланды, Польша и Румыния. Некоторые страны-члены Европейского Союза не подлежали исследованию по причине отсутствия взаимодействия между ними и болгарской экономикой, основанного на обеспечении полуфабрикатами.

Выводы в соответствии со статьей. Исследование представляет лишь один аспект внешнеэкономических отношений, имеющих место между Болгарией и Европейским Союзом. В основном отношения между экономикой Болгарии и другими экономиками ЕС базируются главным образом на отраслях, связанных с поставкой ресурсов. Услуги и продукция с окончательной степенью готовности предоставляются болгарской экономикой в значительно меньшей степени.

Ключевые слова: болгарская экономика, Европейский Союз, полуфабрикаты, экспорт, импорт, отрасли экономики.

BULGARIAN ECONOMY AS A PRODUCER OF INTERMEDIATE GOODS FOR THE EUROPEAN UNION

Sabrina Kalinkova

Relevance of research topic. In conditions of globalization, the economic development of a country depends a lot on its relations with the rest of the world. When using economic indicators, including the «foreign trade balance» one, their correct interpretation is of particular importance.

Formulation of the problem. The research interest should be focused not only on the volume of exports and imports in monetary terms, but also on its structure. It is a question of what production (goods and services) the Bulgarian economy exports (respectively imports), as well as where it exports (from where the Bulgarian economy imports)

Setting the task, the purpose of the study. This report aims to present the Bulgarian economy in its role of producer and supplier of intermediate products for the countries of the European Union.

Method or methodology for conducting research. The study is based on the use of the input-output model and in particular the symmetric input-output tables provided by the World Input-Output Database.

Presentation of the main material (results of work). This report presents the results of the study of volume and structure of exports of the Bulgarian economy as a producer and supplier of intermediate goods, directed to the countries of the European Union. The interactions with the following countries were analyzed: Austria, Belgium, Germany, Denmark, Spain, France, Great Britain, Greece, Italy, the Netherlands, Poland, and Romania. Some of the member states of the European Union are not included. The reason for this is the lack of interactions between them and the Bulgarian economy, based on the provision of intermediate products.

Conclusions according to the article. The study presents only one aspect of the foreign economic relations that take place between Bulgaria and the European Union. For the most part, the relations between Bulgaria and the other economies in the European Union are based mainly on industries related to the supply of resources. Services and products with a final degree of readiness are provided to a much lesser extent.

Key words: Bulgarian economy, European Union, intermediate products, export, import, sectors of the economy.

JEL Classification: F10, F20, L11, L70

Introduction: In today's global world, it is not possible to talk about the economic development of a country isolated from its relations with the rest of the world. In economic theory, one of the main measures / indicators for these relationships is the foreign trade balance, presented by logic:

$$S^{do} = \text{Export} - \text{Import}$$

where:

Sdo – the foreign trade balance;

Export – the export volume of output generated by a national economy, expressed in monetary terms;

Import – the volume of imports of goods to a national economy, expressed in monetary terms.

When using economic indicators, their correct interpretation is of particular importance. This also applies in full force to the «foreign trade balance» indicator. The correct approach to its use requires interpretation and analysis not only to obtain a numerical result, but also an in-depth analysis of the content of the phenomena behind this result. In other words, the research interest should be focused not only on the volume of exports (respectively imports) in monetary terms, but also on its structure. It is a question of what production (goods and services) the Bulgarian economy exports (respectively imports), as well as where it exports (from where the Bulgarian economy imports).

This report presents the results of the study of one of the just presented aspects – volume and structure of exports of the Bulgarian economy, directed to the countries of the European Union.

Starting positions: The analysis of the Bulgarian economy as a producer and supplier of intermediate goods for the European Union is carried out through the well-known input-output model [1-4]¹. Each vector row of the first quadrant of the symmetric input-output table provides information on the volume of output created by a given economic sector in Bulgaria, which as an intermediate product is delivered to the sectors of the national economies of the European Union.

The main starting points to be indicated before presenting the results of the study are:

- The information used for the symmetric input-output tables is provided by World Input – Output Database [5-6]²

- The data in the WIOTs are expressed in millions of dollars;

- The Bulgarian economy is represented by 56 economic sectors³;

- The present study analyzes the links available as of 2016⁴. It should be noted here that the model itself presupposes the publication of information with a lag over a period of 3 years, and the validity of the data is 5 years.

- The object of analysis are those significant connections that are characterized by a volume of over \$ 1 million.

The inter-branch relations between the branches of the Bulgarian economy remain outside the scope of the research.

Exposition:

Bulgaria and Austria: The Bulgarian economy interacts with the Austrian as a supplier of products mainly in same industries. For example, industry „Crop and animal production, hunting and related service activities» interacts with industry „Crop and animal production, hunting and related service activities» (\$2,35 million) and „Manufacture of food products, beverages and tobacco products» (\$6,96 million); industry „Manufacture of food products, beverages and tobacco products» delivers products to industries: „Manufacture of food products, beverages and tobacco products» (\$2,38 million) and „Accommodation and food service activities» (\$1,85 million).

The main interactions between the two economies are based on industries related to services. And it is primary the transport services presented by the different types of transport – air, water, land. The most significant connections are built through the «Land transport and transport via pipelines» industry, which interacts significantly with 24 of the sectors of the Austrian economy, supplying products worth \$129 million. Industry «Water transport» delivers products for \$36 million to the industries of Austrian economy and «Warehousing and support activities for transportation» for \$30 million.

Bulgaria and Belgium: Similar to Bulgaria's relations with the other member states of the European Union, there are connections (based on provided intermediate products) between almost all sectors of the two economies. Several, however, are the more significant relationships. First, the «Manufacture of basic metals» sector provides production to 12 sectors of the Belgian economy worth a total of \$ 487 million. Secondly, the «Electricity, gas, steam and air conditioning» supply industry interacts with 30 sectors of the Belgian economy, supplying them with intermediate products worth \$ 237 million. Third, the «Air transport» industry interacts with 15 sectors of the Belgian economy through intermediate products worth \$ 107 million. The «Land transport and transport via pipelines» industry provides intermediate production to 26 industries worth \$ 93 million.

The most significant connections between **Bulgaria and Czech Republic** are presented in Table 1.

The connections between the economies of **Bulgaria and Germany** are significant. In five of the branches of the Bulgarian economy there is an export of intermediate products worth over \$100 million. Industry «Manufacture of rubber and plastic products» supplies products for 17 sectors of the German economy, worth \$127 million. «Manufacture of basic metals» industry interacts with 14 industries through the supply of intermediate products worth \$333 million. The «Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment» industry produces products, worth \$101 million for 14 sectors of the German economy. «Manufacture of electrical equipment» supplies products to 12 sectors of the German economy worth \$175 million. «Manufacture of machinery and equipment» industry interacts with 9 sectors of the German economy, worth \$113 million.

The relations between **Bulgaria and Denmark** in terms of intermediate products supplied by the Bulgarian economy, presented in Table 2, can be defined as weak.

¹ The model is also known as the Leontief system (of its creator Vasily Leontiev), as well as the Balance of intersectoral relations.

² <http://www.wiod.org/>, visited on: 25 February 2021 г.

More information on the construction of the WIOTs can be found in the following paper [6].

³ Due to the large volume, the names of the industries are not presented separately. For more information see [7].

⁴ The last year with available information summarizes the data for the period 2014-2016 due to non-fulfillment of the obligation of the states to provide detailed information for power supply of the model.

Table 1: Volume of intermediate goods produced by the Bulgarian economy (vector-row) and delivered to Czech economy (vector-column) (mil. \$)

Czech Republic		Manufacture of rubber and plastic products	Manufacture of basic metals	Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment	Manufacture of electrical equipment	Manufacture of machinery and equipment n.e.c.	Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers	Electricity, gas, steam and air conditioning supply	Construction	Wholesale trade, except of motor vehicles and motorcycles	Land transport and transport via pipelines	Warehousing and support activities for transportation	Financial service activities, except insurance and pension funding	Insurance, reinsurance and pension funding, except compulsory social security	Real estate activities
Bulgaria															
Manufacture of basic metals			5	4	4	5	4								
Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment			1	8	1	4	2								
Electricity, gas, steam and air conditioning supply						1		12				1			2
Insurance, reinsurance and pension funding, except compulsory social security									1	1	1		3	8	1

Source: <http://www.wiod.org/>

Table 2: Volume of intermediate goods produced by the Bulgarian economy (vector-row) and delivered to Denmark economy (vector-column) (mil. \$)

	Manufacture of basic metals	Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment	Manufacture of machinery and equipment n.e.c.	Construction	Wholesale trade, except of motor vehicles and motorcycles	Land transport and transport via pipelines	Water transport	Air transport
Manufacture of basic metals	1	2	2					
Manufacture of machinery and equipment n.e.c.			6	1				
Construction				2				
Retail trade, except of motor vehicles and motorcycles							2	
Land transport and transport via pipelines					3	1		
Warehousing and support activities for transportation					3		17	1

Source: <http://www.wiod.org/>

Bulgaria and Spain: The relations between Bulgaria and Spain can be defined with low levels of significance, based on the intermediate products provided by the Bulgarian economy. The most intensive is the connection between the «Crop and animal production, hunting and related service activities» sector of the Bulgarian economy, which supplies intermediate products, worth \$ 170 million for 6 sectors of the Spanish economy, in particular «Manufacture of food products, beverages and tobacco products».

The connection between **Bulgaria and France** is represented by three significant interactions in the supply of Bulgarian products to French industries. First of all, it is the «Manufacture of electrical equipment» industry, which, through links with 26 French industries, provides products, worth \$124 million. Second, the «Crop and animal production, hunting and related service activities» industry produces products, worth \$76 million for 3 sectors of the

French economy. Third, the «Manufacture of machinery and equipment n.e.c.» industry interacts with 12 industries through intermediate production, worth \$53 million.

The relations between **Bulgaria and Great Britain**, based on the intermediate products provided by the Bulgarian economy, are not characterized by special significance, as is the case in the other countries. It is noteworthy that the largest volume of intermediate products was provided by the sector «Administrative and support service activities» - \$65 million.

Strong foreign trade relations are present in the study of the relations between **Bulgaria and Greece**. The «Crop and animal production, hunting and related service activities» sector of the Bulgarian economy supplies intermediate products to the Greek economy, worth \$155 million. The «Manufacture of food products, beverages and tobacco products» industry provides products, worth \$98 million. And the «Manufacture of basic metals» and «Manufacture of other non-metallic mineral products» industries, respectively are worth \$72 million and \$68 million.

The most significant connection between **Bulgaria and Italy** stands out through the «Manufacture of basic metals» industry, which supplies intermediate products to the Italian economy, worth \$472 million. Production, worth \$110 million, provides the «Manufacture of electrical equipment» industry, and the «Crop and animal production, hunting and related service activities» industry supplies intermediate products, worth \$91 million.

There are two more significant connections between the economies of **Bulgaria and the Netherlands**. These links are based on the intermediate products that the sectors of the Bulgarian economy «Crop and animal production, hunting and related service activities» and «Manufacture of electrical equipment» supply to the sectors of the economy of the Netherlands. In the first case, there is interaction with 9 industries, worth \$106 million. And in the second - with 17 industries to which products, worth \$66 million were delivered.

Bulgaria and Poland build foreign economic relations based on the supply of products from Bulgaria to Poland, but these relations cannot be characterized as strong. This is evident from their value expression. The «Manufacture of basic metals» sector of the Bulgarian economy exports \$76 million worth of products to the Polish economy. The «Manufacture of rubber and plastic products» sector provides intermediate products for the Polish economy worth \$26 million. With exported production to the Polish economy, worth \$19 million the sectors «Land transport and transport via pipelines» and «Crop and animal production, hunting and related service activities» are characterized.

Last but not least are the links between the sectors of the national economy of **Bulgaria and those of Romania**. The territorial proximity of the two countries is a prerequisite for the implementation of intensified trade, respectively relations based on the provision of intermediate products to the Romanian economy. Three connections can be identified as the most significant. First, the «Manufacture of basic metals» industry supplies \$278 million worth of products for the branches of the Romanian economic system. Second, intermediate production worth \$182 million is provided by the «Crop and animal production, hunting and related service activities» sector. Third, the «Manufacture of other non-metallic mineral products» industry produces \$115 million worth of products.

As can be seen from the presented statement, some of the member states of the European Union are not included. The reason for this is the lack of interactions between them and the Bulgarian economy, based on the provision of intermediate products. These countries are: Croatia, Hungary, Cyprus, Estonia, Malta, Lithuania, Latvia, Luxembourg, Ireland, Slovakia, Slovenia, Sweden.

Another conclusion that can be made on the basis of the study is that for the most part the relations between Bulgaria and the other economies in the European Union are based mainly on industries related to the supply of resources. Services and products with a final degree of readiness are provided to a much lesser extent.

References

1. Mateev, E., *Balance of the national economy*, pub. Science and Art, 1966.
2. Manov, V., *Forecasting and planning the development and functioning of economic systems*, IM Economy, Sofia, 2001
3. Manov, V., *Design of appropriate (from economic, social and environmental points of view) competitive development of economic systems*, UNWE, Sofia, 2018.
4. Eurostat Manual of Supply, Use and Input-Output tables, available on: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902113/KS-RA-07-013-EN.PDF/b0b3d71e-3930-4442-94be-70b36cea9b39>, visited on: 25 February 2021
5. <http://www.wiod.org/>, visited on: 25 February 2021 a.
6. E. Dietzenbacher, B. Los, R. Stehrer, M.P. Timmer and G.J. de Vries (2013), «The Construction of World Input-Output Tables in the WIOD Project», *Economic Systems Research*, 25, 71-98.
7. Timmer, M. P., Dietzenbacher, E., Los, B., Stehrer, R. and de Vries, G. J. (2015), «An Illustrated User Guide to the World Input-Output Database: the Case of Global Automotive Production», *Review of International Economics*, 23: 575–605.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Сабріна Калінкова, кандидат економічних наук, асистент кафедри «Маркетинг і стратегічне планування»
Університет національної і світової економіки, Софія.
e-mail: s.kalinkova@unwe.bg

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Сабрина Калинкова, кандидат экономических наук, ассистент кафедры «Маркетинг и стратегическое планирование»,
 Университет национальной и мировой экономики, София
 e-mail: s.kalinkova@unwe.bg

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sabrina Kalinkova, Ph.D., Chief Assistant at the Department of «Marketing and Strategic Planning» at the University of National and World Economy, Sofia.
 e-mail: s.kalinkova@unwe.bg

УДК 330.342 : 630.90

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-102-110>**ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВИМИ РЕСУРСАМИ**

**Сакаль О. В.,
 Третяк Н. А.,
 Третяк М. А.**

Актуальність теми дослідження. Потреба в удосконаленні системи управління лісовими ресурсами і лісокористуванням відповідно до обраної регулятором моделі управління є перманентною, що зумовлює розробку відповідних наукових засад підтримки прийняття управлінських рішень щодо вибору такої моделі в новітніх умовах господарювання.

Постановка проблеми. Обґрунтування і вибір регулятором моделі управління лісовими ресурсами потребує ідентифікації особливостей, притаманних новітнім управлінським моделям для реалізації збалансованості природокористування у цілях сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широко відомі результати глибоких досліджень традиційних моделей управління лісовими ресурсами на території пострадянських країн, існує значна кількість публікацій, що висвітлюють окремі проблемні аспекти управління в сучасному вітчизняному лісовому господарстві.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Не сформовано системного підходу до вивчення теоретико-методологічних засад управління економікою лісового господарства.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження – характеристика особливостей управлінських моделей лісового господарства новітнього типу – прогресивних та інноваційних. Завдання дослідження: на основі аналізу моделі природокористування визначити зміст моделей управління лісовими ресурсами новітнього типу; проаналізувати особливості прогресивної та інноваційної моделей управління лісовими ресурсами; визначити потенціал застосування регуляторних інструментів у рамках кожної моделі.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічну основу наукових пошуків становлять фундаментальні положення сучасної економічної теорії, економіки природокористування, інституціональної економіки, теорій добробуту, а також управління й менеджменту, концепції сталого розвитку. Застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема, системний підхід, діалектичний метод пізнання, абстрагування, аналізу й синтезу, порівняння.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Відмінності в новітніх моделях використання лісових ресурсів розглянуто на основі аналізу окремих складових моделі збалансованого природокористування. Визначено й проаналізовано особливості прогресивної та інноваційної моделей управління лісовими ресурсами. Зміст категорій ліси та ресурси деревини як активи у системі еколого-економічного обліку, повнота їх врахування в управлінських рішеннях щодо лісів і лісових ресурсів розглядається як основний фактор диференціації досліджуваних моделей управління лісовими ресурсами.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть застосовуватись у сфері економіки лісового господарства та державного управління щодо використання, відтворення та охорони лісових ресурсів.

Висновки відповідно до статті. Відмінності в досліджуваних моделях управління лісовими ресурсами на основі аналізу окремих складових-підсистем в структурі моделі збалансованого природокористування обумовлюються ієрархічністю та еволюційністю розвитку соціально-економічної системи, інноваційна модель розглядається як модель вищого порядку, порівняно з прогресивною.

Ключові слова: цілі сталого розвитку, модель управління, система еколого-економічного обліку, актив, екосистемні послуги, інструменти управління.

ОСОБЕННОСТИ НОВЕЙШИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ ЛЕСНЫМИ РЕСУРСАМИ

Сакаль О. В.,
Третяк Н. А.,
Третяк Н. А.

Актуальность темы исследования. Необходимость совершенствования системы управления лесными ресурсами и лесопользованием в соответствии с выбранной регулятором модели управления является перманентной, что обуславливает разработку соответствующих научных основ поддержки принятия управленческих решений по выбору такой модели в новейших условиях хозяйствования.

Постановка проблемы. Обоснование и выбор регулятором модели управления лесными ресурсами требует идентификации особенностей, присущих новейшим управленческим моделям для реализации сбалансированности природопользования в целях устойчивого развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Широко известны результаты глубоких исследований традиционных моделей управления лесными ресурсами на территории постсоветских стран, существует значительное количество публикаций, освещающих отдельные проблемные аспекты управления в современном отечественном лесном хозяйстве.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Не сформирован системный подход к изучению теоретико-методологических основ управления экономикой лесного хозяйства.

Постановка задачи, цели исследования. Цель исследования – характеристика особенностей управленческих моделей лесного хозяйства новейшего типа – прогрессивных и инновационных. Задачи исследования: на основе анализа модели природопользования определить содержание моделей управления лесными ресурсами новейшего типа; проанализировать особенности прогрессивной и инновационной моделей управления лесными ресурсами; определить потенциал применения регуляторных инструментов в рамках каждой модели.

Методология исследования. Теоретико-методологическую основу научных изысканий составляют фундаментальные положения современной экономической теории, экономики природопользования, институциональной экономики, теории благосостояния, а также управление и менеджмента, концепции устойчивого развития. Применена совокупность общенаучных и специальных методов исследования, в частности, системный подход, диалектический метод познания, абстрагирования, анализа и синтеза, сравнения.

Изложение основного материала (результаты работы). Различия в новейших моделях использования лесных ресурсов рассмотрены на основе анализа отдельных составляющих модели сбалансированного природопользования. Определены и проанализированы особенности прогрессивной и инновационной моделей управления лесными ресурсами. Содержание категорий леса и ресурсы древесины как активы в системе эколого-экономического учета, полнота их учета в управленческих решениях в отношении лесов и лесных ресурсов рассматривается как основной фактор дифференциации исследуемых моделей управления лесными ресурсами.

Область применения результатов. Результаты исследования могут применяться в сфере экономики лесного хозяйства и государственного управления по использованию, воспроизводству и охране лесных ресурсов.

Выводы в соответствии со статьей. Различия в исследуемых моделях управления лесными ресурсами на основе анализа отдельных составляющих-подсистем в структуре модели сбалансированного природопользования оговариваются иерархичностью и эволюционностью развития социально-экономической системы, инновационная модель рассматривается как модель более высокого порядка по сравнению с прогрессивной.

Ключевые слова: цели устойчивого развития, модель управления, система эколого-экономического учета, актив, экосистемные услуги, инструменты управления.

FEATURES OF THE NEWEST FOREST RESOURCES GOVERNANCE MODELS

Sakal Oksana,
Tretiak Nataliia,
Tretiak Mykola

Relevance of research topic. The need to improve the governance system of forest resources and forest use in accordance with the governance model chosen by the regulator is permanent, which leads to the development of appropriate scientific principles to support governance decisions on the choice of such a model in the newest economic conditions.

Formulation of the problem. Substantiation and choice by the regulator of the forest resources governance models requires identification of features peculiar to the newest governance models for realization of balance of nature use for the purposes of sustainable development.

Analysis of recent research and publications. The results of in-depth research of traditional forest resources governance models in the post-Soviet countries are widely known, there are a large number of publications covering some problematic aspects of governance in modern domestic forestry.

Selection of unexplored parts of the general problem. A systematic approach to the study of theoretical and methodological principles of forestry economics for governance has not been formed.

Setting the task, the purpose of the study. The purpose of the study is to characterize the features of the forest resources governance models of the newest type - progressive and innovative. Objectives of the study: based on the analysis of the nature use governance model to determine the content of forest resources governance models of the newest type; to analyse the features of progressive and innovative of forest resources governance models; identify the potential application of regulatory instruments within each model.

Research methodology. The theoretical and methodological basis of scientific research are the fundamental provisions of modern economic theory, economics of natural resources uses, institutional economics, welfare theories, as well as governance and management, the concept of sustainable development. A set of general scientific and special research methods is used, in particular, a systematic approach, a dialectical method of cognition, abstraction, analysis and synthesis, comparison.

Presentation of the main material (results of work). Differences in the newest forest resources governance models on the basis of the analysis of separate components of model of balanced nature use are considered. The features of progressive and innovative forest resources governance models are determined and analysed. The content of the categories of forests and wood resources as assets in the System of Environmental-Economic Accounting, the completeness of their consideration in governance decisions on forests and forest resources is considered as the main factor in differentiating the studied forest resources governance models.

The field of application of results. The results of the study can be implement in the field of forestry economics and public administration for the use, reproduction and protection of forest resources.

Conclusions according to the article. Differences in the studied forest resources governance models based on the analysis of individual components-subsystems in the structure of the model of balanced nature use are due to the hierarchy and evolution of socio-economic system, innovative model is considered a higher order model compared to progressive.

Key words: Sustainable Development Goals, governance model, System of Environmental-Economic Accounting, asset, ecosystem services, governance instruments.

JEL Classification: Q23, Q56, Q58, M38.

Актуальність теми дослідження. Моделі управління лісовими ресурсами, як і моделі природокористування загалом, обумовлюються рівнем розвитку соціально-економічної системи кожної конкретної країни. В сучасній науковій літературі, а також на практиці, у форматі стратегій, планів, програм розвитку, моделі природокористування розглядаються через призму збалансованості, раціональності і сталого розвитку. Потреба в удосконаленні системи управління лісовими ресурсами і лісокористуванням відповідно до обраної регулятором моделі управління є перманентною, адже цінності й уявлення суспільства про цінність лісових ресурсів для суспільного добробуту трансформуються, методи оцінки ресурсів та їх облік постійно удосконалюються, що потребує відповідних теоретико-методологічних засад підтримки прийняття управлінських рішень щодо вибору моделі управління лісовими ресурсами в новітніх умовах господарювання, котра дасть можливість застосовувати найбільш оптимальні регуляторні інструменти для досягнення цілей управління.

Постановка проблеми. Збалансоване природокористування розуміють як таке, що «спрямоване на підтримку раціональної взаємодії між діяльністю людини і навколишнім природним середовищем, при якому використання природного середовища для задоволення екологічних, економічних і культурно-оздоровчих потреб суспільства здійснюється в умовах досягнення «балансу загальних факторів розвитку (ресурсних, економічних, соціальних, екологічних) в конкретному регіоні і їх використання відповідно до стратегічних і тактичних завдань міжрегіонального розвитку та геополітики, програм управління регіональним соціально-економічним розвитком, орієнтованим на оцінку ресурсної забезпеченості, соціальної стабільності, економічного зростання та екологічної безпеки в регіоні», з наголосом на меті – досягнення сталого розвитку [1; 2]. Існує проблема визначення, які особливості повинні бути притаманні новітнім моделям управління лісовими ресурсами для реалізації збалансованості природокористування у цілях сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати глибоких досліджень традиційних моделей управління лісовими ресурсами на території пострадянських країн представлені у працях, зокрема, Ковалю Я. В., Моїсєєва М. О., Петрова А. П., Синякевича І. М. та ін. Окремі проблемні аспекти управління в сучасному вітчизняному лісовому господарстві наведено в працях, зокрема, Голяна В. А., Дребот О. І., Лицура І. М., Попкова М. Ю., Соловія І. П.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні дослідження управлінських аспектів галузі лісового господарства, попередні наукові розвідки не сформували системного підходу до вивчення теоретико-методологічних засад управління економікою лісового господарства. Існує об'єктивна потреба в систематизації особливостей новітніх моделей управління лісовими ресурсами.

Мета і завдання дослідження. Метою нашого дослідження є характеристика особливостей управлінських моделей лісового господарства новітнього типу – прогресивних та інноваційних. Для досягнення встановленої мети визначено і розв'язано такі завдання: на основі аналізу моделі природокористування, визначити зміст моделей управління лісовими ресурсами новітнього типу – прогресивної та інноваційної; відповідно до складових структури моделі збалансованого природокористування проаналізувати особливості прогресивної та інноваційної моделей управління лісовими ресурсами; визначити потенціал застосування регуляторних інструментів у рамках кожної з досліджуваних моделей.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу наукових пошуків становлять фундаментальні положення сучасної економічної теорії, економіки природокористування, інституціональної економіки, теорій добробуту, а також управління й менеджменту, концепції сталого розвитку. Застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема, системний підхід, діалектичний метод пізнання, абстрагування, аналізу й синтезу, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Моделі управління лісовими ресурсами новітнього типу розглядаємо як ядро платформи системних взаємодій лісоресурсного та ринкового циклів розвитку, котра забезпечує функціонування економічної системи шляхом аналітичної підтримки керування розробкою, упровадженням і поступове удосконалення єдиної стратегії розвитку та каталізацію позитивної трансформації в елементах і взаємозв'язках системи, що є причинами негативних змін у стані лісових ресурсів та екосистем, подальшої втрати їх корисності й цінності для нинішніх і майбутніх поколінь [3].

Структура моделі збалансованого природокористування передбачає здійснення процесу використання, охорони і відтворення природних ресурсів такими складовими-підсистемами як:

- система інститутів, що охоплює як інституції, що приймають управлінські рішення, але й такі, що надають підтримку у прийнятті рішення (влада, бізнес, наука), а також правила гри в суспільстві, будь-які види обмежень для спрямування людської взаємодії (за Нормом Д. [4]);
- регулювання різного роду (державне і ринкове регулювання, науковий супровід);
- спеціальних механізмів реалізації: нормативно-правового, програмно-проектного, організаційного, фінансового;
- конкретних інструментів реалізації (узагальнено і доповнено за [1]).

Саме характер складових структури моделі збалансованого природокористування і визначає закономірності її організації та функціонування, але, насамперед, результати використання, охорони і відтворення природних ресурсів. Зазначене є справедливим для будь-якого сектору/галузі національної економіки, що безпосередньо пов'язані із певним видом природних ресурсів, зокрема, лісовими ресурсами і лісовим господарством. Особливість лісового господарства як галузі обумовлюється властивостями лісових ресурсів, до яких за визначенням [5] віднесено деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів, а також корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо). У системі еколого-економічного обліку ліси розглядають як форму ґрунтово-рослинного покриву, а лісове господарство є однією з категорій землекористування, тобто ліси і ресурси деревини не є тотожними об'єктами обліку [6]. Ресурси деревини виступають важливим екологічним активом у багатьох країнах, оскільки забезпечують засобами виробництва деревообробну, будівельну галузі, целюлозно-паперову промисловість тощо, поряд з цим слугуючи в якості палива, для отримання енергії, а також, що важливо з точки зору пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату, є поглиначем вуглецю. Ресурси деревини відповідно до центральних засад системи еколого-економічного обліку можуть бути у вигляді зрубного або ростучого лісу, використовуватися чи не використовуватися в якості лісоматеріалів, дров, для виробництва тощо. Такі ресурси можуть бути також і недоступними для постачання деревини з низки причин, а отже, можуть не мати економічної вартості, не відображатися в рахунках активів для ресурсів деревини у вартісному виразі, але вони обліковуються у фізичному вираженні та є екологічними активами, що характеризуються потенціалом генерувати вигоди. З точки зору системи національних рахунків актив – це накопичений запас вартості, що приносить економічну вигоду або сукупність таких вигод економічному власнику активу внаслідок володіння ним чи використання активу протягом деякого періоду. Стосовно екологічних активів, економічні вигоди враховуються на рахунках у вигляді операційного прибутку від продажу природних ресурсів і культивованих біологічних ресурсів, ренти від використання (видобутку) екологічного активу, у вигляді чистих надходжень (не включаючи трансакційні витрати) при продажі екологічного активу. Багато екологічних активів являються одночасно й економічними. Природні ресурси і земля вважаються невиробленими активами. Важливо, що спектр екологічних активів у фізичному вираженні може бути ширшим, ніж у вартісному. Це зумовлено тим, що не встановлено вимог до обліку екологічних активів у фізичному вираженні з метою генерування ними економічних вигод економічному власнику. Наприклад, віддалені землі і недоступні ресурси деревини повинні бути включені в сферу екологічних активів країни, навіть якщо в даний час вони не приносять вигоди економічним власникам і не очікується, що принесимуть у майбутньому [6].

У нашому дослідженні повнота оцінки всього спектру лісових ресурсів (зокрема, економічної), формування та функціонування ринку таких ресурсів й ринкової інфраструктури і т. ін., розглядаються як основні фактори, що обумовлюють тип моделі управління лісовими ресурсами. Трансформація соціально-економічних систем, зокрема, у ХХ ст., обумовила перехід від консервативних моделей використання лісових ресурсів шляхом зміщення господарської уваги до лісових ресурсів у форматі експлуатації основної продукції лісового господарства з невисокою доданою вартістю, нівелювання можливостей відтворення, на основі техногенного типу економічного розвитку, до прогресивних та інноваційних, які ґрунтуються на врахуванні всіх аспектів лісових ресурсів у забезпеченні суспільного добробуту у коротко- і довгостроковій перспективі, дефіциту ресурсів, їх нерівномірному просторовому розподілі, загрозах і ризиках знищення, багатофункціональності – потенціалі у

пом'якшенні й адаптації до зміни клімату, відтворенні й збереженні біорізноманіття та інших еколого-соціальних функціях лісових екосистем. Системна максимізація об'єкта управління в рамках моделі обумовлює, на нашу думку, різницю між прогресивною та інноваційною управлінськими моделями. Прикладом зазначеного може слугувати досвід трансформації моделі управління лісовими ресурсами Латвії та Естонії, які оперативно реформували радянську систему лісокористування, а Фінляндія і Швеція домоглися того, що внесок лісового сектора у валовий національний продукт сягає біля 40–50% [7].

Між досліджуваними двома моделями існує суттєва відмінність – в інноваційній моделі сукупність відповідних інституціональних умов дає змогу ідентифікувати й облікувати ліс як актив, капіталізувати ресурс, а вся сукупність підсистем моделі дає змогу перетворити активи у продуктивний капітал. Вважаємо, що підсистеми прогресивної моделі управління лісовими ресурсами містять передумови для оцінки прогресу розвитку, обумовлені доповненням показників валового внутрішнього продукту, основи для обліку екосистемних активів і супутніх послуг. Особливою характерною рисою інноваційної моделі управління лісовими ресурсами є врахування її підсистемами даних системи еколого-економічного обліку, екосистемних рахунків. Екосистемні рахунки для певної екосистеми чи групи екосистем показують можливості живих елементів, що знаходяться в межах свого неживого навколишнього середовища, спільно функціонувати з метою забезпечення потоків екосистемних послуг [6]. Такі послуги являють собою вклад екосистем у ті блага, які використовуються в економічній та іншій суспільній діяльності. Екосистемні послуги, які надаються численними способами і диференціюються між різними екосистемами, охоплюють забезпечуючі (отримання деревини), регулюючі (депонування вуглецю лісами) і культурні (рекреація, відпочинок у лісі). Як правило, надання послуг пов'язано з матеріальними благами екологічних активів, однак, є види екосистемних послуг, пов'язані з їх нематеріальною частиною. Деградація екосистем внаслідок господарської або іншої діяльності може означати, що вони втрачають здатність генерувати певний спектр, кількість або якість екосистемних послуг на постійній основі. Врахування в управлінських рішеннях в інноваційній моделі управління лісовими ресурсами як матеріальних, так і нематеріальних благ екологічних активів, дає змогу ідентифікувати та ефективно застосовувати відповідний набір регуляторних інструментів, уживати відповідних заходів для попередження або мінімізації впливу економічної діяльності на потенціал лісових екосистем надавати екосистемні послуги. Таким чином, ще однією особливою рисою інноваційної моделі є повнота спектру доступних суб'єкту управління регуляторних інструментів розвитку, серед яких, насамперед, інструменти фінансово-економічного регулювання лісокористування на засадах сталого розвитку. Загалом, виділяємо такі групи інструментів фінансово-економічного регулювання лісокористування з урахуванням принципів інтегрованого управління природними ресурсами, залежно від напрямку їх регуляторного впливу та відношення до наповнення / видатків суспільних бюджетів [8]: економічного стимулювання та гарантування, ринкові, кредитно-іпотечні, фінансово-бюджетні, інноваційні інструменти. Тоді як прогресивна модель управління лісовими ресурсами, яка характеризується нижчим рівнем концентрації активностей фінансово-економічного регулювання, порівняно з інноваційною моделлю, володіє обмеженим переліком із вищенаведених інструментів, або їх дієвість є гіршою. Диференціюються прогресивна та інноваційна модель управління лісовими ресурсами, що й визначає їх ефективність, дієвістю системи інститутів, що регулюють процеси використання, охорони і відтворення природних ресурсів. Отже, прогресивна модель управління лісовими ресурсами для розширення спектру дієвих інструментів регулювання характеризується потребою в трансформаціях системи інститутів.

Модель управління усіма природними ресурсами, в т. ч. лісовими, визначається національною парадигмою і стратегією розвитку країни, а в новітній час – цілями сталого розвитку, формується під впливом сучасних світових тенденцій, «у площині загальних процесів техносферизації» (за [9]) і цифровізації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Так, основним цілепокладаючим документом, що носить комплексний і неподільний характер, ґрунтується на партнерстві, забезпечує збалансованість всіх трьох компонентів сталого розвитку – економічного, соціального та екологічного, визначає пріоритети світового і національного розвитку після 2015 року, є резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [10], якою ухвалено Цілі сталого розвитку. Ціль 15 передбачає, зокрема, раціональне лісокористування через реалізацію таких завдань як впровадження методів сталого використання лісів усіх типів, припинення знеліснення, відновлення лісів, що деградували, значне збільшення масштабів лісонасадження і лісовідновлення в усьому світі; невідкладні і значущі заходи з метою послаблення деградації природних середовищ проживання, припинення втрати біорізноманіття; сприяння справедливому та рівноправному розподілу благ від використання генетичних ресурсів і забезпечення належного доступу до таких ресурсів на умовах, погоджених на міжнародному рівні; забезпечення врахування цінності екосистем і біорізноманіття у національному та місцевому плануванні, процесах розвитку, стратегіях і звітах щодо подолання бідності. При цьому необхідність досягнення визначених цільових орієнтирів обумовлена не тільки економічними, але й соціально-гуманітарними передумовами, включаючи, зокрема, культурологічні, психологічні, етичні та інші фактори. Тобто, прогресивна та інноваційна моделі управління лісовими ресурсами, відповідно до положень [9], орієнтують на визначення системних позицій щодо перетворення лісової галузі національного господарства у стійку суспільну цілісність, здатну самовідтворюватися та самоорганізовуватися в напрямі вирішення конкретних соціально-економічних проблем – сталого лісокористування і завдань Цілі сталого розвитку 15, а через неї – решти пов'язаних Цілей.

У зв'язку із вищезазначеним важливим фактором у визначенні ефективності та дієвості моделей у досягненні цілей сталого розвитку є рівень розвитку ринку та ринкової інфраструктури. Тут важливим аспектом

є рівень реалізації стратегічних напрямів розвитку фінансового сектору, який пропонують [11] оцінювати за параметрами фінансової стабільності, макроекономічного розвитку, фінансової інклюзії, розвитку фінансових ринків та інноваційного розвитку.

Аналіз зарубіжного досвіду формування моделей управління лісовими ресурсами новітнього типу дають підстави до таких узагальнень практичного характеру. Риси прогресивної моделі управління лісовими ресурсами притаманні Польщі. Як зазначено в [12], більшу частину лісових територій Польщі займають державні ліси (7,46 млн га), з яких 7,11 млн га перебувають у віданні Державного лісового холдингу «Державні ліси» (PGL LP – Państwowe Gospodarstwo Leśne «Lasy Państwowe»). Державний лісовий холдинг здійснює ведення господарства на 25 % території країни і на 76,9 % площі всіх лісів. Він є найбільшою організацією в Європейському Союзі, що управляє лісами, що належать казначейству Польщі. Цей холдинг є організаційною одиницею без правосуб'єктності, структура організації передбачає трирівневу модель управління державними лісами. Основним документом, що визначає його діяльність є Закон про ліси від 28 вересня 1991 року, котрим встановлено принципи управління всіма лісами Польщі. Державний лісовий холдинг працює на самофінансуванні, його доходи формуються від діяльності лісових інспекцій, генеральної дирекції, регіональних управлінь та інших організацій компанії. Більше 90% доходів державних лісів забезпечується продажем деревини. Холдинг також отримує бюджетні дотації, частка яких не перевищує 2% надходжень, а окремі проекти холдингу фінансуються Європейським Союзом. Діяльність холдингу здійснюється відповідно до принципів сталого розвитку з урахуванням всіх функцій лісів, не обмежуючи діяльність тільки комерційним розрахунком, враховуючи корисні властивості лісів. У Польщі концептуальним є рішення про те, що тільки держава як власник може раціонально управляти лісами, посилюючи всі економічні, природні і культурні вигоди від лісів для країни [12].

Більш наближеною до інноваційної моделі управління лісовими ресурсами є лісове господарство в Німеччині. Так, за даними [13], в Німеччині 48% (5,48 млн га) загальної площі становлять приватні ліси, 29% (3,31 млн га) перебувають у власності федеральних земель, 19,4% (2,22 млн га) займають суспільні ліси, 3,5% – у власності Федеративної Республіки Німеччина. Між окремими федеральними землями існують значні відмінності у структурі форм власності. Припускається, що в Німеччині існує 1,8–2 млн приватних власників лісів. Сектор економіки, що об'єднує сільське, лісове та рибне господарство в 2016 р. становив майже 0,6% в бруutto створеної доданої вартості, тоді як у 2014 р. така частка становила 0,8%, і тільки 15% створеної доданої вартості у цьому секторі генерує лісове господарство. Ліси в Німеччині поряд із експлуатаційною функцією одночасно виконують численні функції для навколишнього середовища, що закріплено у законодавчих зобов'язаннях. 47% площі лісів знаходяться в ландшафтно-охоронних зонах, а 38 % – у природних парках, які мають екстенсивний статус захисності. Більш інтенсивно захищені 24 % площі лісів, розташовані в мережі «Natura 2000», а також 6% та 4% в природних заповідниках та біосферних резерватах. Таким чином, майже 80% площі лісів Німеччини є охоронними, що становить 22% загальної площі охоронних лісів ЄС. Ліси федеральних земель фінансуються прямо з бюджету, а також за рахунок коштів з програми ELER (Постанова (ЄС) № 1698/2005 Ради щодо сприяння розвитку сільської місцевості). Приватні і публічні ліси також фінансуються через виконання загального державного завдання «Покращення аграрної структури та захист узбережжя» (GAK), що є основною та найважливішою підтримкою лісового господарства Федеративної Республіки Німеччина, програмою ELER, а також непрямим чином отримують субсидовану підтримку при лісогосподарському обслуговуванні, безкоштовне консультування через лісогосподарське відомство, пільги при оподаткуванні податком на обіг та прибуток [13].

Дані звіту ФАО «Глобальна оцінка лісових ресурсів – 2020» свідчить про те, що державна власність є переважаючою формою власності у всіх регіонах і в більшості субрегіонів. Загалом у світі з 1990 р. частка лісів у державній власності скоротилася, а площа лісів, що перебувають у приватній власності, збільшилася. Під управлінням державними органами знаходиться 83 % площі світових лісів у державній власності. З 1990 р. частка лісів, права управління якими належать державним органам, у всьому світі скоротилася, при цьому збільшилася частка лісів у державній власності, управління якими здійснюють приватні підприємства, структури і установи, а також громади [14].

Приватний капітал у новітніх моделях управління лісовими ресурсами, не зважаючи на рівень капіталізації ресурсів і ринку активів, для мінімізації ризиків під час криз (наприклад, зумовлених пандемією COVID-19) має структурувати свої напрями діяльності, зокрема, стратегічне управління і партнерські зв'язки для ефективного залучення колективної підтримки; управління фінансовими ресурсами, включаючи ліквідність / грошові кошти, активи і кредити з певною визначеністю в часі; людські ресурси; маркетинг і продажі – цілеспрямованість взаємодії з клієнтами під час кризи [15]. Рекомендації ФАО свідчать про те, що кризи зумовлюють покращення такої бізнесової підсистеми моделей, трансформуючи підходи до ведення бізнесу, акцентуючи увагу на плануванні бізнес-сценаріїв, пошуку альтернативних каналів залучення ресурсів, управління запасами, складання планів поетапного інвестування, перегляд техніко-технологічного оснащення діяльності, кадрового планування та ін. аспекти, такі як прискорення цифровізації сектору / галузі на основі міжсекторального діалогу між відомствами, відповідальними за інфраструктуру інформаційно-комунікаційних технологій, торгівлю і сектор сільського і лісового господарства. Актуальними тут видаються критерії надання фінансової підтримки бізнесу для сприяння досягненню Цілей сталого розвитку з метою створення економіки, що повністю спирається на поновлювані джерела енергії. Не менш важливими відзначаються заходи стимулювання прискореного погашення великими компаніями заборгованості перед малими підприємствами, в т. ч. у своїх ланцюгах

постачання [15]. Однак, це справедливо лише в межах стабільності системи, або економіки сталого стану (*steady-state economy*), тобто такої, що має сталу кількість людей і постійні запаси капіталу, а також постійну норму «пропускної здатності», тобто енергії та матеріалів, що використовуються для виробництва товарів і послуг, але не є абсолютно незмінною. Проте існують обмеження щодо ефективності виробництва, накладені законами термодинаміки, а отже, обмеження кількості та вартості товарів і послуг, які можуть вироблятися в даній екосистемі. Іншими словами, згідно з екологічним принципом ємності середовища, існує максимальний розмір, за якого може існувати економіка сталого стану. Має місце фундаментальний конфлікт між економічним зростанням та екологічними послугами, що лежать в основі економічної діяльності [16; 17]. Розглянутий досвід ведення лісового господарства різних країн та інвестування в галузь свідчить про те, що саме розвиток інноваційної моделі управління лісовими ресурсами, в рамках якої акцент із матеріальних властивостей лісових ресурсів зміщується на використання екосистемних активів, обумовлює особливу роль держави і державного капіталу для балансування економіки сталого стану.

Висновки. Не зважаючи на повноту наукових досліджень проблеми управління у лісовому господарстві, господарством як галуззю, лісовими ресурсами і т.ін., існує потреба в систематизації наукових уявлень про моделі управління в новітніх умовах господарювання, уточненні їх характерних рис, відмінностей, передумов виникнення і функціонування. Дослідження новітніх моделей управління лісовими ресурсами – прогресивної та інноваційної – свідчать про те, що вони, як і моделі природокористування загалом, обумовлюються рівнем розвитку соціально-економічної системи країни. Відмінності в досліджуваних моделях управління лісовими ресурсами на основі аналізу окремих складових-підсистем в структурі моделі збалансованого природокористування обумовлюються ієрархічністю та еволюційністю розвитку соціально-економічної системи, інноваційна модель розглядається як модель вищого порядку, порівняно з прогресивною. Зміст категорій ліси та ресурси деревини як активи у системі еколого-економічного обліку, повнота їх врахування в управлінських рішеннях щодо лісів і лісових ресурсів є основним фактором диференціації досліджуваних моделей управління лісовими ресурсами. Засади системи еколого-економічного обліку, які розглядаються в основі інноваційної моделі управління лісовими ресурсами, передбачають повноту потенціалу заходів та інструментів управління ресурсами, котрі спрямовані на збереження і підтримання сталих запасів лісових ресурсів, їх функцій та властивостей, а також відновлення. Тоді як для прогресивної управлінської моделі перелік заходів та інструментів регулювання є обмеженишим, існує потреба в інституціональних трансформаціях.

Перспективи подальших розвідок цього дослідження полягають у розробленні пропозицій щодо реалізації окремих рис новітніх моделей управління лісовими ресурсами в Україні.

Список використаних джерел

1. Семячков А. И., Полянская И. Г., Юрак В. В. Модель сбалансированного природопользования. Российские регионы в фокусе перемен : материалы XII Междунар. конф. г. Екатеринбург, 2018. Ч. 2. С. 551–558. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/61033/1/978-5-8295-0584-4_60.pdf.
2. Голубецкая Н. П. Сбалансированное природопользование в условиях переходной экономики : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2001. 218 с.
3. Сакаль О., Третяк Н. Платформа системних взаємодій лісоресурсного та ринкового циклів розвитку: структура і функції. Економіка природокористування і сталий розвиток. 2019. № 6 (25). С. 43–48. DOI: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6\(25\)/7](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6(25)/7).
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки : пер. з англ. / Д. Норт; пер. з англ. під ред. І. Дзюби К. : Основи, 2000. 198 с.
5. Лісовий кодекс України : в редакції Закону України № 3404-IV від 08.02.2006 ; редакція від 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.
6. Центральная основа Системы природно-экономического учета 2012. Нью-Йорк, 2017. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seeaRev/CF_trans/SEEA_CF_Final_ru.pdf.
7. Птичников А. В., Романюк Б. Д. Опыт псковского модельного леса WWF. Устойчивое лесопользование. 2003. № 1. С. 28–32.
8. Хвесик М. А., Сакаль О. В. Инструменты финансово-экономического регулирования лесокористування на засадах сталого розвитку. Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки. 2019. Вип. 2 (25). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_2_11. DOI 10.35433/ISSN2410-3748-2019-2(25)-9.
9. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
10. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 70/1 от 25 сентября 2015 г. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R.
11. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf.
12. Жидкова Е. В., Воронков П. Т., Корякин В. А. Государственное управление лесами Польши. Лесохозяйственная информация : электронный сетевой журнал. 2020. № 4. С. 115–131. URL: <http://lhi.vniilm.ru/>. DOI 10.24419/LHI.2304-3083.2020.4.12.

13. Зетцер Ф. Базовий звіт з лісового господарства в Німеччині з рекомендаціями для України / Звіт з лісової політики APD/FPR/01/2018. URL: https://apd-ukraine.de/images/2018/FPR/APD_FPR_Setzer_ukr.pdf.
14. FAO. Global Forest Resources Assessment 2020 : Main report. Rome, 2020. URL: <http://www.fao.org/3/ca9825en/CA9825EN.pdf>. <https://doi.org/10.4060/ca9825en>.
15. FAO. Адаптація бизнес-моделей для поддержки агропродовольственных предприятий во время пандемии COVID-19. 2020. URL: <http://www.fao.org/3/ca8996ru/CA8996RU.pdf>. <https://doi.org/10.4060/ca8996ru>.
16. Daly H. E. Steady-State Economics: A New Paradigm. *New Literary History*. 1993. Vol. 24, No. 4. P. 811–816. URL: <https://www.jstor.org/stable/469394?seq=1>. <https://doi.org/10.2307/469394>.
17. Czech B., Daly H. E. In my opinion: The steady state economy – what it is, entails, and connotes. *Wildlife Society Bulletin*. 2004. Vol. 32(2). P. 598–605. URL: https://base.socioeco.org/docs/czech_daly_sse.pdf.

References

1. Semyachkov, A. I., Polyanskaya, I. G. & Yurak, V. V. (2018). Model' sbalansirovannogo prirodoopol'zovaniya. Rossiyskie regiony v fokuse peremen [A balanced environmental governance model. Russian regions in the focus of change] : Proceedings of International conference, Ekaterinburg. Part 2. P. 551–558. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/61033/1/978-5-8295-0584-4_60.pdf (In Rus.).
2. Golubetckaia, N. P. (2001). Sbalansirovannoe prirodoopolzovanie v usloviakh perekhodnoi ekonomiki [Balanced use of natural resources in transition economy] : dis. ... dr. econ. science : 08.00.05. Sankt-Peterburg. 218 p. (In Rus.).
3. Sakal, O. & Tretiak, N. (2019). Platforma systemnykh vzaiemodii lisoresursnoho ta rynkovoho tsykliv rozvytku: struktura i funktsii [A platform approach to the identification the cycles of interaction in the forest sector's poly-subjective environment]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i stalyy rozvytok - Environmental Economics and Sustainable Development*, 6 (25). 43–48. DOI: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6\(25\)/7](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2019/6(25)/7) (In Ukr.).
4. Nort, D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. K. : Osnovy. 198 p. (In Ukr.).
5. Verkhovna Rada Ukrainy (2006). Lisovyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top> (In Ukr.).
6. United Nations Statistics Division (2017). Tsentralnaia osnova Sistemy prirodno-ekonomicheskogo ucheta 2012 [iv System of Environmental-Economic Accounting 2012—Central Framework]. New York, 2017. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seeaRev/CF_trans/SEEA_CF_Final_ru.pdf (In Rus.).
7. Ptichnikov, A. V. & Romaniuk, B. D. (2003). Opyt pskovskogo modelnogo lesa WWF [Experience of the Pskov model forest WWF]. *Ustoichivoe lesopolzovanie [Sustainable forest use]*, 1. 28–32 (In Rus.).
8. Khvesyk, M. A. & Sakal, O. V. (2019). Instrumenty finansovo-ekonomicheskogo rehuliuвання lisokorystuvannya na zasadakh staloho rozvytku [Financial and economic management tools for sustainable forest management]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya : Ekonomichni nauky - Economics. Management. Innovations*, 2 (25). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_2_11. DOI 10.35433/ISSN2410-3748-2019-2(25)-9 (In Ukr.).
9. Paton, B. Ye. (Ed.) (2012). Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [National paradigm of sustainable development of Ukraine]. K. : PI IEESD NAS of Ukraine. 72 p. (In Ukr.).
10. UN (2015). Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnia v oblasti ustoichivogo razvitiia na period do 2030 goda [Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development]. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (In Rus.).
11. Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku [Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025] (2020). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (In Ukr.).
12. Zhidkova, E. V., Voronkov, P. T. & Koriakin, V. A. (2020). Gosudarstvennoe upravlenie lesami Polshi [State forest management in Poland]. *Lesokhoziaistvennaia informatsiia : elektronnyi setevoi zhurnal - Forestry information*, 4. 115–131. URL: <http://lhi.vniilm.ru/>. DOI 10.24419/LHI.2304-3083.2020.4.12 (In Rus.).
13. Setzer, F. (2018). Bazovyi zvit z lisovoho hospodarstva v Nimechchyni z rekomendatsihamy dlia Ukrainy APD/FPR/01/2018 [Basic report on forestry in Germany with recommendations for Ukraine APD/FPR/01/2018]. URL: https://apd-ukraine.de/images/2018/FPR/APD_FPR_Setzer_ukr.pdf (In Ukr.).
14. FAO (2020). Global Forest Resources Assessment 2020. Rome. URL: <http://www.fao.org/3/ca9825en/CA9825EN.pdf>. <https://doi.org/10.4060/ca9825en>.
15. FAO (2020). Adaptatsiia biznes-modelei dlia podderzhki agroprodovolstvennykh predpriatii vo vremia pandemii COVID-19 [Adjusting business models to sustain agri-food enterprises during COVID-19]. URL: <http://www.fao.org/3/ca8996ru/CA8996RU.pdf>. <https://doi.org/10.4060/ca8996ru>.
16. Daly, H. E. (1993). Steady-State Economics: A New Paradigm. *New Literary History*, Vol. 24, No. 4. 811–816. URL: <https://www.jstor.org/stable/469394?seq=1>. <https://doi.org/10.2307/469394>.
17. Czech, B. & Daly, H. E. (2004). In my opinion: The steady state economy – what it is, entails, and connotes. *Wildlife Society Bulletin*, Vol. 32 (2). 598–605. URL: https://base.socioeco.org/docs/czech_daly_sse.pdf.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Сакаль Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів
Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
 e-mail: o_sakal@ukr.net
 orcid.org/0000-0001-8803-1298

Третяк Наталія Антонівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів
 Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
 orcid.org/0000-0001-7602-8606
 e-mail: tretiaknatalia@ukr.net

Третяк Микола Антонович, старший судовий експерт
 Чернівецьке відділення Київського науково-дослідного інституту судової експертизи Міністерства юстиції України

вул. Фастівська, 30-В, м. Чернівці, 58023, Україна
 orcid.org/0000-0002-9347-4859
 e-mail: mykola.tretiak@kndise.gov.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Сакаль Оксана Владимировна, доктор экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов

Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины»

бульвар Тараса Шевченка, 60, г. Киев, 01032, Украина
 e-mail: o_sakal@ukr.net

Третяк Наталия Антоновна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов

Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины»

бульвар Тараса Шевченка, 60, г. Киев, 01032, Украина
 e-mail: tretiaknatalia@ukr.net

Третяк Николай Антонович, старший судебный эксперт

Черновицкое отделение Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз Министерства юстиции Украины

ул. Фастовская, 30-В, г. Черновцы, 58023, Украина
 e-mail: mykola.tretiak@kndise.gov.ua

DATA ABOUT THE AUTHORS

Sakal Oksana, Doctor of Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Economic Issues of Land and Forest Resources

Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»

boulevard Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
 e-mail: o_sakal@ukr.net

Tretiak Nataliia, Candidate of Economics, Senior Researcher of the Department of Economic Issues of Land and Forest Resources

Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»

boulevard Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine
 e-mail: tretiaknatalia@ukr.net

Tretiak Mykola, Senior Legal Expert

Chernivtsi branch of Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise

Fastivska str., 30-B, Chernivtsi, 58023, Ukraine
 e-mail: mykola.tretiak@kndise.gov.ua

Рецензент: Коваленко Андрій Олексійович, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України».

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ НА ОСНОВІ СИСТЕМИ ЗБАЛАНСОВАНИХ ПОКАЗНИКІВ

Ванкевич Я. В.

Метою статті є розробка теоретичних підходів до проведення стратегічного аналізу діяльності комерційних банків на основі збалансованої системи показників та аналізу розривів. Викладена адаптація даного методу до особливостей існуючої оперативної, бухгалтерської та статистичної інформації. Емпіричне базове дослідження містить дані Національного банку Республіки Білорусь, дані статистичної та бухгалтерської звітності комерційного банку. Також при складанні системи збалансованих показників спочатку використовується стратегічний план розвитку організації банківського сектору Республіки Білорусь для бізнес-лінії корпоративного сектору. Процедура стратегічного аналізу передбачає проведення оцінок чотирьох основних бізнес-процесів організації (фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, персонал та розвиток), що базується на порівнянні значення кожного конкретного показника з їх поточним значенням, виставленням оцінок. Важливим елементом побудови системи збалансованих показників та одночасно першим етапом аналізу розривів (GAP-аналіз) є виявлення розривів між оцінкою перспективних завдань та їх цільовим значенням (100%), а також формування пропозицій за їх дослідженням. У результаті проведення стратегічного аналізу комерційного банку розглянуто перспективи розвитку організації, встановлені проблемні зони в бізнес-процесах, негативні розбіжності між цільовими та фактичними показниками класифікованими за їх видами. У результаті проведення аналізу за системою збалансованих показників та аналізу розривів визначено необхідні заходи для досягнення стратегічних цілей комерційного банку протягом наступного року, а також зроблено висновки щодо необхідності збільшення взаємодії з клієнтами в цифровому середовищі за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій: чат-ботів, цифрових продуктів, онлайн-оформлення, онлайн-презентацій та ін.

Ключові слова: стратегічний аналіз, комерційний банк, збалансована система показників, GAP-аналіз

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА НА ОСНОВЕ СИСТЕМЫ СБАЛАНСИРОВАННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Ванкевич Я. В.

Цель статьи состоит в развитии теоретических подходов к проведению стратегического анализа деятельности коммерческих банков на основе сбалансированной системы показателей и анализа разрывов. Произведена адаптация данного метода к особенностям имеющейся оперативной, бухгалтерской и статистической информации. Эмпирической базой исследования являются данные Национального банка Республики Беларусь, данные статистической и бухгалтерской отчетности коммерческого банка. Также при составлении системы сбалансированных показателей первоначально используется стратегический план развития организации банковского сектора Республики Беларусь для бизнес-линии корпоративного бизнеса. Процедура стратегического анализа предполагает проведение оценки четырех основных бизнес-процессов организации (финансы, клиенты, внутренние бизнес-процессы, персонал и развитие), основанной на сравнении целевого значения каждого из показателей с текущим значением, выставлением оценки. Важным элементом построения системы сбалансированных показателей и одновременно первым этапом анализа разрывов (GAP-анализа) является выявление разрывов между оценкой задач перспектив и их целевым значением (100%), а также формирование предложений по их устранению. В результате проведения стратегического анализа коммерческого банка рассмотрены перспективы развития организации, установлены проблемные зоны в бизнес-процессах, отрицательные разрывы между целевым и фактическим показателем классифицированы по их видам. В результате проведения анализа по системе сбалансированных показателей и анализа разрывов определены необходимые мероприятия для достижения стратегических целей коммерческого банка в течение следующего года, а также сделаны выводы о необходимости увеличения взаимодействия с клиентом в цифровой среде посредством современных информационно-коммуникативных технологий: чат-ботов, цифровых продуктов, онлайн-оформления, онлайн-презентаций и др.

Ключевые слова: стратегический анализ, коммерческий банк, сбалансированная система показателей, GAP-анализ

STRATEGIC ANALYSIS OF THE COMMERCIAL BANK ACTIVITIES ON THE BASIS OF A BALANCED SCORECARD

Vankevich Yana

The purpose of the article is to develop theoretical approaches to strategic analysis of the activities of commercial banks based on a balanced scorecard and gap analysis. The adaptation of this method to the peculiarities of the available operational, accounting and statistical information has been made. The empirical base of the study is the data of the National Bank of the Republic of Belarus, data of statistical and accounting reports of a commercial bank. Also, when compiling the balanced scorecard, the strategic plan for the development of the organization of the banking sector of the Republic of Belarus is initially used for the corporate business line. The strategic analysis procedure involves assessing the four main business processes of the organization (finance, customers, internal business processes,

personnel and development), based on comparing the target value of each of the indicators with the current value, and setting an assessment. An important element of building a balanced scorecard and, at the same time, the first stage of gap analysis (GAP analysis) is to identify gaps between the assessment of the prospects' tasks and their target value (100%), as well as formulate proposals for their elimination. As a result of the strategic analysis of a commercial bank, the prospects for the development of the organization were considered, problem areas in business processes were identified, negative gaps between the target and actual indicators were classified by their types. As a result of the analysis of the balanced scorecard and the analysis of gaps, the necessary measures were identified to achieve the strategic goals of a commercial bank for the next year, and conclusions were drawn about the need to increase interaction with the client in the digital environment through modern information and communication technologies: chat bots, digital products, online design, online presentations, etc.

Key words: strategic analysis, commercial bank, balanced scorecard, GAP analysis.

JEL Classification: G21, M20

Банковский сектор является одним из динамично развивающихся видов экономической деятельности. При этом специалисты отмечают, что это одна из наиболее высоко конкурентных отраслей в национальной экономике Республики Беларусь. Еще одной особенностью развития банковской сферы в Республике Беларусь являются высокие темпы ее цифровизации. В этих условиях особенно актуальным становится проведение стратегического анализа деятельности организаций банковского сектора для определения перспективных направлений деятельности и укрепления конкурентных преимуществ. Одним из наиболее эффективных методов проведения стратегического анализа коммерческой организации принято считать подход, основанный на системе сбалансированных показателей (Balanced Scorecard – BSC), который был предложен Р. Капланом и Д. Нортеном на основе проведенных эмпирических исследований [10]. Однако предложенная ими система сбалансированных показателей основана на доступной эмпирической информации о деятельности коммерческой организации в рыночной экономике и не в полной мере учитывает организации финансового сектора и их данные. Поэтому представляет теоретический интерес и практическую значимость адаптация данного метода к использованию в деятельности организации банковского сектора и на основе данных, содержащихся в формах оперативной, бухгалтерской и статистической отчетности банка.

Теоретические и прикладные аспекты стратегического анализа финансовой организации на основе системы сбалансированных показателей.

На основе проведенных эмпирических исследований Р. Каплан и Д. Нортон [10] доказали, что успешные компании в своих системах сбалансированных показателей (Balanced Scorecard – BSC) учитывают четыре перспективы: финансы; клиенты; внутренние бизнес-процессы; обучение и развитие. Эти четыре перспективы должны давать ответы на следующие вопросы:

- перспектива «Финансы»: Какое мнение о себе мы должны создать у наших акционеров, чтобы достичь финансовых успехов;
- перспектива «Клиенты»: Какое мнение о себе мы должны создать у наших клиентов, чтобы реализовать свое видение будущего;
- перспектива «Внутренние бизнес-процессы»: в каких бизнес-процессах мы должны достичь совершенства, чтобы удовлетворить запросы наших акционеров и клиентов;
- перспектива «Персонал и развитие»: Каким образом мы должны поддерживать способность изменяться и совершенствоваться, чтобы реализовать свое видение будущего.

Простота и наличие четких логических взаимосвязей между перспективами системы сбалансированных показателей позволяют добиться понимания процессов, происходящих в компании, на уровне всех исполнителей. Сбалансированная система показателей стала очень притягательной концепцией, которая убедила менеджеров в том, что финансовые показатели необходимы, но не достаточны. Сбалансированная система показателей выходит за рамки финансовых параметров, но полностью от них не отказывается. Само название концепции отражает попытку учесть набор показателей, где сбалансированы как кратковременные, так и долгосрочные цели, финансовые и нефинансовые показатели, запаздывающие и опережающие индикаторы, внутренние и внешние перспективы эффективности. Тем не менее, получение доходов остается главной целью любого частного бизнеса. Сбалансированная система показателей помогает менеджерам обратить внимание на самые важные моменты. Многолетний опыт ее использования показывает, что для каждой отрасли и компании есть свои особенности, зависящие от ресурсов и конкурентного положения. Поэтому менеджерам необходимо выделить главные моменты, характерные именно для их организации, и тогда можно будет направить все усилия на повышение эффективности в самых необходимых направлениях.

При составлении системы сбалансированных показателей первоначально используется стратегический план развития организации банковского сектора¹ Республики Беларусь для бизнес-линии корпоративного бизнеса, а также основные финансовые показатели деятельности банка (рис. 1).

¹ В соответствии со ст.5 Закона Республики Беларусь «О статистике» (утв. 28 ноября 2004 г. № 345-3) предусмотрена «конфиденциальность первичных статистических данных организаций, поэтому в тексте статьи присутствуют только относительные показатели, рассчитанные по первичным статистическим данным одного из коммерческих банков Республики Беларусь https://www.belstat.gov.by/o-belstate_2/pravovye-osnovy-gosudarstvennoi-statistiki-respubl/zakon-respubliki-belarus-o-gosudarstvennoi-statist/

Далее процедура стратегического анализа предполагает проведение оценки четырех основных бизнес-процессов организации (финансы, клиенты, внутренние бизнес-процессы, персонал и развитие), основанной на сравнении целевого значения каждого из показателей с текущим (табл.1-4).

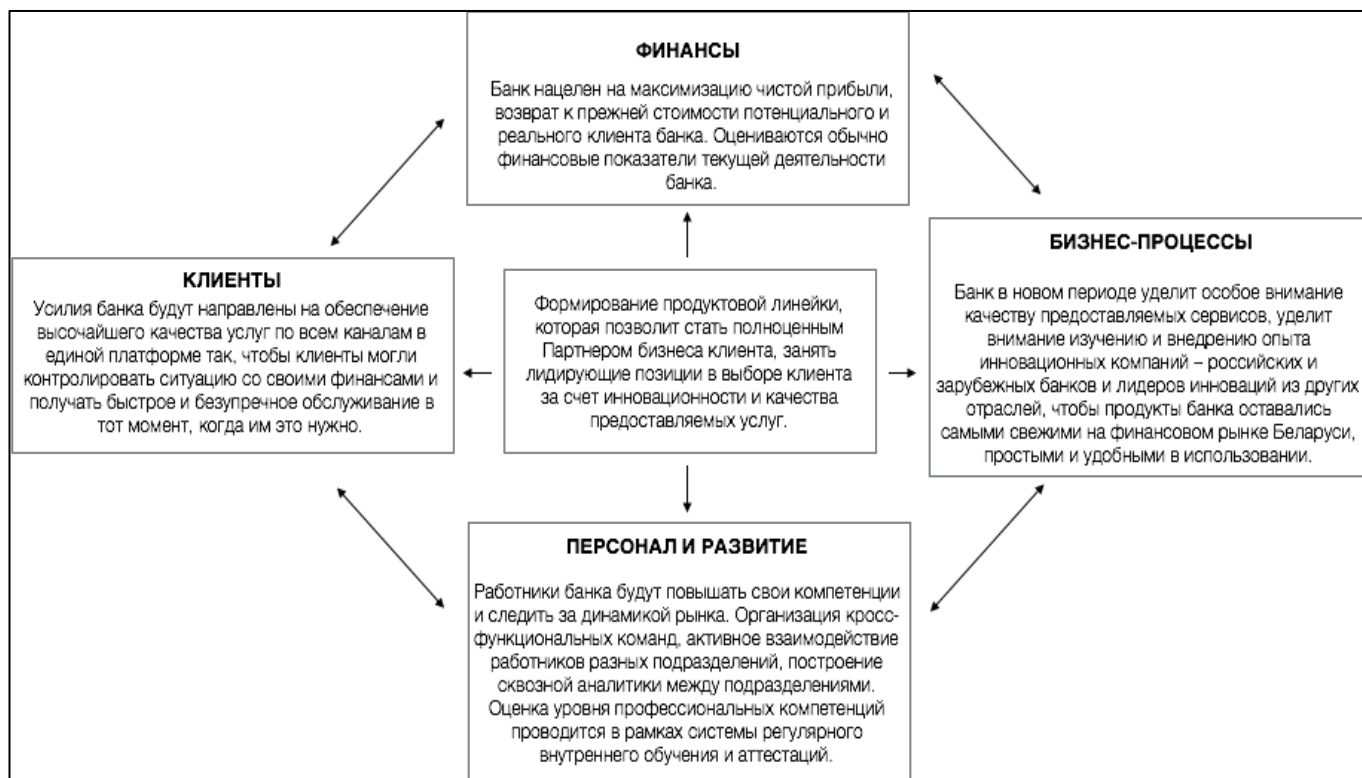

Рисунок 1. Стратегический план развития организации банковского сектора Республики Беларусь (для бизнес-линии корпоративного бизнеса)

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

Таблица 1. Оценка перспективы «Финансы»

Задача	Оценка, %
Максимизация чистой прибыли банка	104,6
Снижение стоимости потенциального клиента	57,0
Снижение стоимости реального клиента	71,0
Рентабельность собственного капитала	87,2
Абсолютная ликвидность	131,0
Увеличение темпа роста выручки	97,1
Отношение темпа роста выручки к темпу роста затрат	112,3
Кредитный портфель	103,3
Отношение средней процентной ставки по кредитам к средней процентной ставке по депозитам	122,2
Чистый процентный доход	106,7
Средняя прибыль на ставку сотрудника	87,7
Эффективность аутсорсинговых услуг	83,8

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

В связи с пандемией и политической ситуацией необходимо увеличивать затраты на поиск и привлечение клиентов, что привело к закономерному росту стоимости одного клиента. При этом сократились затраты за счет сокращения количества расчетных пунктов банка, реорганизации структуры банка и перевода сотрудников на дистанционную занятость. Также прогнозируется снижение рентабельности одного сотрудника (размер средней прибыли на 1 ставку), так как в течение 2020 года было большое расширение штата за счет перевода сотрудников на удаленную занятость. Как правило, задаче обработки и поддержки финансовых данных уделяется даже больше внимания, чем необходимо. Важно понимать, что особый акцент на финансовых показателях ведет к «несбалансированной» ситуации в отношении других перспектив.

Каждая стратегическая цель связана с одной из перспектив развития банка. Современная философия менеджмента учитывает растущую важность ориентации на клиента и его удовлетворенности в любой сфере. Основной критерий следующий: если клиенты не удовлетворены, то они найдут других поставщиков.

Таблица 2. Оценка перспективы «Клиенты»

Задача	Оценка, %	Комментарий
Расширение активной (приносящей доход) клиентской базы	96,2	В связи с пандемией многие организации закрылись, что повлияло на показатель
Количество потенциальных клиентов (лидов) в год	85,2	В связи с пандемией и политической ситуацией изменилась активность предпринимателей
Индекс удовлетворенности клиентов (CSI)	95,5	Уровень удовлетворенности сильно упал в 2018 году (клиенты перешли в стадию нейтрального отношения к банку в ожидании улучшений и обновлений процессов), сейчас возвращается на прежний уровень
Уровень лояльности клиентов (NPS)	126,4	Уровень лояльности упал в 2018 году, но поднимается благодаря введению новых сервисов для клиентов, проведение обучений для них, консультаций
Доля банка на рынке действующих индивидуальных предпринимателей	102,5	
Доля банка на рынке действующих юридических лиц	103,8	
Имидж банка	96,7	Оценка производилась на основе внутренних данных банка, приведена в бальном соотношении
Доля «молодых и активных» клиентов в общем количестве клиентов банка	81,0	
Рейтинг мобильного приложения банка для бизнеса	110,6	

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

Низкая эффективность по этому направлению – явный индикатор будущего упадка компании, даже если текущая финансовая картина вполне благополучна. Чтобы разработать показатели удовлетворенности, необходимо проанализировать типы клиентов и процессов, для которых обеспечивается тот или иной продукт или услуга.

Перспектива «Внутренние бизнес-процессы» относится к внутренним бизнес-процессам. Показатели этого направления позволяют менеджерам определить, насколько хорошо работает компания, соответствуют ли продукты и услуги требованиям клиентов.

Таблица 3. Оценка перспективы «внутренние бизнес-процессы»

Задача	Оценка, %
Средний срок рассмотрения сделок быстрого кредитования, дней	88,2
Расширение линейки продуктов	107,7
Создание небанковских сервисов	150,0
Скорость вывода готового продукта на рынок, дней	84,6
Передача работ на аутсорсинг: разработка ПО для сервисов банка (чат-боты, например), разработка макетов рекламы, видеороликов, др.)	108,8
Снижение расходов на рекламу продуктов	111,7
Эффективность аутсорсинговых услуг (ROI, %)	75,5
Темп роста расходов в сравнении с темпом роста выручки	126,6
Качество оказываемых услуг	118,1
Качество системы мотивации персонала	101,1
Инновационность в коммуникации с клиентом	73,0
Сокращение операционных расходов на 1 доходоприносящего клиента	111,0

Источник: собственная разработка на основе данных организации.

Создание небанковских сервисов связано с услугами по регистрации бизнеса, добровольному медицинскому страхованию, проведению анализа конкурентов, оказанию юридических услуг, SEO-продвижению. Расширение линейки продуктов банка связано с незапланированным внедрением двух новых продуктов (добровольное медицинское страхование и новый зарплатный проект). Оценка эффективности аутсорсинговых услуг проведена через показатель ROI (возврат инвестиций). Для расчёта ROI учитываются дополнительные расходы, которые формирует найм разработчиков: фонд заработной платы и налоги на фонд труда, аренда помещения, коммунальные и офисные расходы, коммуникации, администрирование (юридическая поддержка, бухгалтерия, ведение кадров, IT администрирование, др.), амортизация ПК программистов и оборудования, медицинская страховка, затраты на поиск персонала, обучение компетенциям проекта, выплата неустойки при увольнении сотрудника.

Таблица 4. Оценка перспективы «Персонал и развитие»

Задача	Оценка, %	Комментарий
Уровень удовлетворенности сотрудников	97,8	Почти достигли целевого показателя несмотря на срочный массовый перевод на удаленную работу. Недовольны недостаточным обеспечением удаленных рабочих мест
Текучесть кадров среди специалистов, имеющих высшее образование	83,3	Целевое значение принято внутри банка
Квалификация сотрудников	108,2	Целевое значение (в соответствии с нормативами, не менее 30% сотрудников должны повысить свою квалификацию в течение года)
Удовлетворенность сотрудников предоставленным обучением	105,3	Организовано внутреннее обучение, вложения в профессиональное обучение, приглашение спикеров, оплата обучения в магистратуре БГУ
Сравнение средней заработной платы в банке со средней по Республике Беларусь	101,1	
Уровень креативности персонала	103,1	Постоянно проводится фабрика идей, где сотрудники могут дать свои идеи/предложения. Показатель - план/факт количества идей, %
Мотивированность персонала	88,0	Выполнение основных KPI, %. Сыграло роль общее снижение количества юридических лиц и индивидуальных предпринимателей
Качество подбора персонала	97,9	Сколько % проходят испытательный срок
Загрузка персонала	103,3	Количество доходоприносящих клиентов на 1 сотрудника банка. Показатель ранее был равен 4,9-5%%
Доля затрат на обучение сотрудников в доле затрат на персонал	115,5	Организовано внешнее обучение: вложения в профессиональное обучение, приглашение спикеров, оплата обучения в магистратуре БГУ и за рубежом
Рентабельность персонала	127,5	Отношение затрат на персонал к чистой прибыли

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

Перспектива «Персонал и развитие» включает в себя обучение сотрудников и развитие корпоративной культуры, как в индивидуальном плане, так и на уровне корпорации. В компании, где работают образованные люди, сотрудники становятся основным ресурсом. В современных условиях быстрых технологических изменений, работникам умственного труда необходимо постоянно совершенствоваться. Правительственные организации часто не могут набирать новых технически подготовленных работников, и одновременно сокращают обучение своих сотрудников. Это основной признак «утечки мозгов», которую нужно остановить. Определенные показатели должны продемонстрировать руководству, где нужно сосредоточить средства на подготовку сотрудников, чтобы они принесли максимальную пользу.

Обучение и развитие составляют фундамент успеха любой прогрессивной организации. На рисунке 2 схематично представлены взаимосвязи между выбранными показателями.

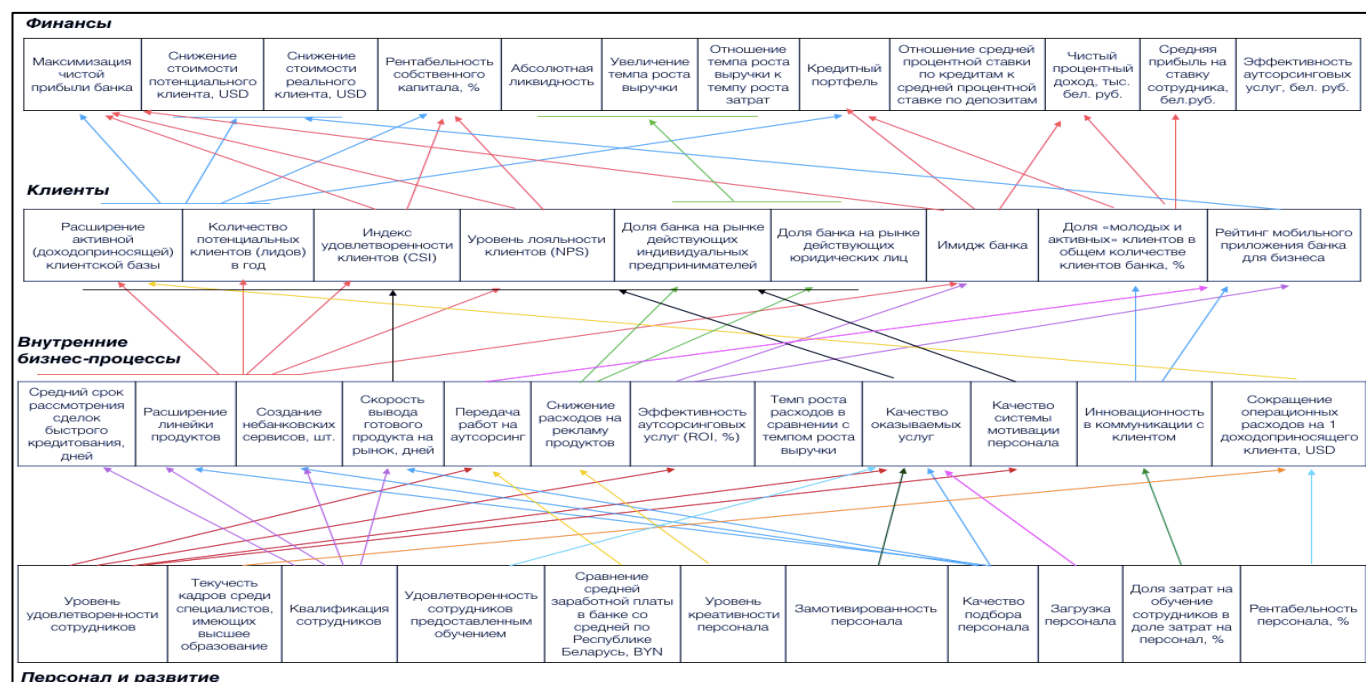

Рисунок 2. Взаимосвязи между показателями матрицы системы сбалансированных показателей

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

Следующим этапом анализа необходимо представить все показатели и их значения в графической форме (рис. 3).

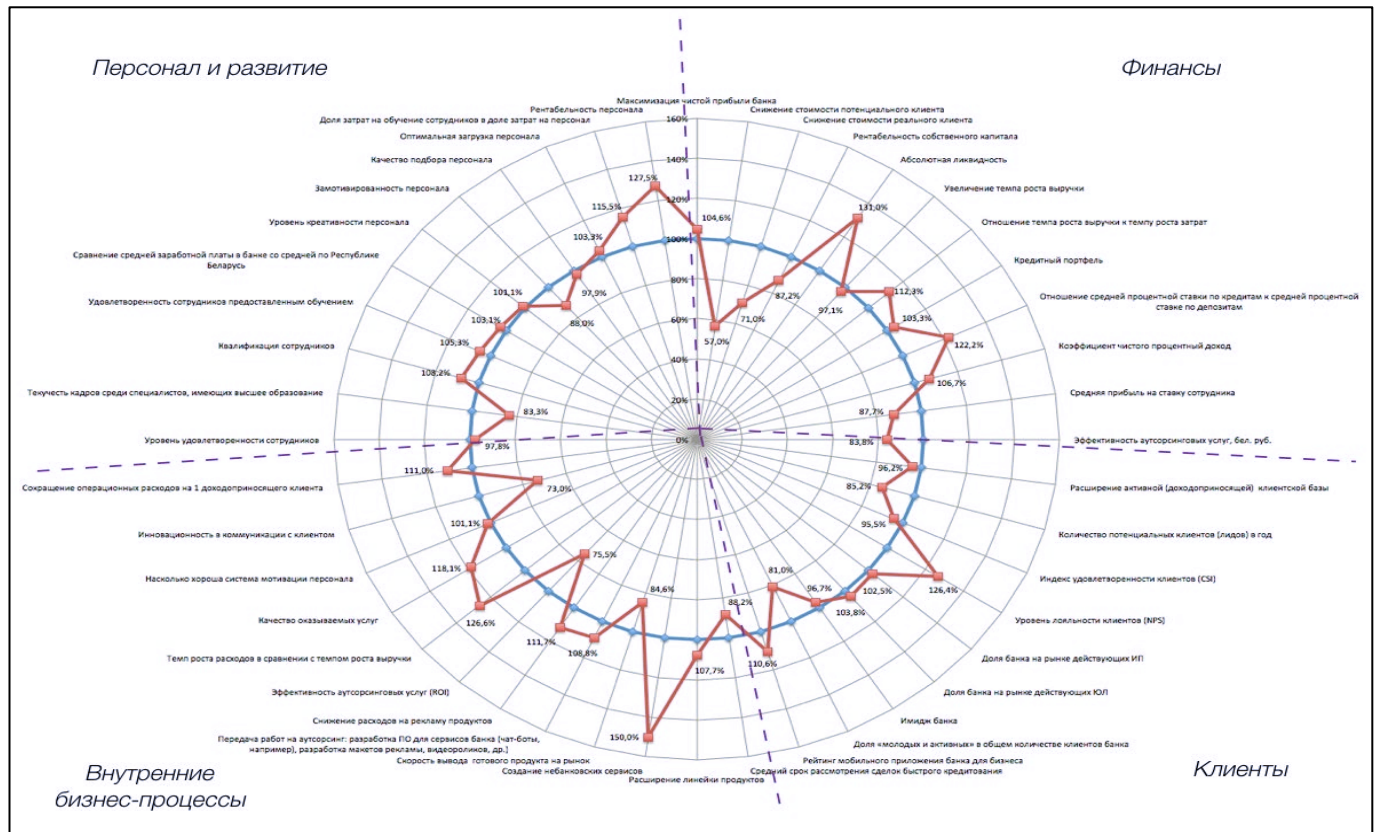

Рисунок 3. Графическое представление системы сбалансированных показателей для корпоративного бизнеса коммерческого банка

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

GAP-анализ и его результаты.

Важным элементом построения системы сбалансированных показателей и одновременно первым этапом анализа разрывов (GAP-анализа) является выявление разрывов между оценкой задач перспектив и их целевым значением (100%), а также формирование предложений по их устранению. GAP-анализ или анализ разрывов – метод стратегического анализа, с помощью которого осуществляется поиск шагов для достижения заданной цели. В сертификации GAP-анализ или диагностический аудит – это один из инструментов консалтинга. Для менеджеров этот инструмент является эффективным помощником в следующих вопросах:

- определение участка приложения усилий;
- постановка задач и планирование действий;
- оценка стоимости проведения работ;
- согласование необходимых работ и решений с заказчиком.

GAP-анализ (или анализ разрывов) необходимо использовать для регулярной проверки выполнения стратегии: сравнивать реальные и ожидаемые результаты, планировать корректирующие действия. В результате проведения GAP-анализа аналитик составляет «диагностический» отчет – детальное изложение по каждому пункту стандарта: что в компании соответствует требованию, где и какие есть пробелы, что нужно дополнить, исправить или изменить. В таблице 5 представлены выделенные ранее разрывы и их типы.

Заключительным этапом анализа разрывов является проработка предложений по устранению разрывов исходя из их типа.

Конкурентный тип разрыва выражен факторами:

- текучесть кадров среди специалистов, имеющих высшее образование;
- уровень удовлетворенности сотрудников;
- мотивированность персонала;
- качество подбора персонала;
- текучесть кадров специалистов с высшим образованием;
- недостаточно короткий срок рассмотрения заявок по кредитам;
- недостаточно высокая скорость вывода нового продукта на рынок, таким образом, при одновременном желании внедрить новый продукт на рынок, могут выиграть конкуренты. Также могут успеть «увести» идею.

Таблиця 5. Аналіз розривів (GAP-аналіз)

Разрыв	Оценка, %	Тип разрыва
Снижение стоимости потенциального клиента	57,0	Планирования
Снижение стоимости реального клиента	71,0	Планирования
Рентабельность собственного капитала	87,2	Производственный
Увеличение темпа роста выручки	97,1	Стратегический
Средняя прибыль на ставку сотрудника	87,7	Стратегический
Эффективность аутсорсинговых услуг (сколько экономим на передаче услуг на аутсорсинг)	83,8	Конкурентный
Расширение активной (доходоприносящей) клиентской базы	96,2	Стратегический
Количество потенциальных клиентов (лидов) в год	85,2	Рыночный
Индекс удовлетворённости клиентов (CSI)	95,5	Оценки клиентам качества услуг
Имидж банка	96,7	Имиджевый
Доля «молодых и активных» клиентов в общем количестве клиентов банка	81,0	Стратегический
Средний срок рассмотрения сделок быстрого кредитования	88,2	Конкурентный
Эффективность аутсорсинговых услуг (ROI – возврат инвестиций)	75,5	Стратегический
Инновационность в коммуникации с клиентом	73,0	Вовлечённости
Уровень удовлетворенности сотрудников	97,8	Конкурентный
Текущая кадров среди специалистов, имеющих высшее образование	83,3	Конкурентный
Замотивированность персонала	88,0	Конкурентный
Качество подбора персонала	97,9	Конкурентный

Источник: собственная разработка автора на основе данных организации.

Данный тип разрыва можно решить за счет:

1. улучшение условий удаленных рабочих мест, выделение более качественных ноутбуков;
2. доработать исходные материалы для анализа (сводные таблицы, автоподсчет), внедрение автоматической скоринговой системы;
3. передача работ на аутсорсинг;
4. упрощение и ускорение процессов внутрифирменного согласования;
5. повышение квалификации HR-менеджеров.

Рыночный тип разрыва выражен факторами: снижение стоимости потенциального клиента; снижение стоимости реального клиента; уменьшение количества поступающих лидов (потенциальных клиентов) в год. Данный тип разрыва можно решить за счет создания более интересных условий для новых клиентов, специальных предложений, акций.

Стратегический тип разрыва выражен факторами: увеличение темпа роста выручки; средняя прибыль на ставку сотрудника; расширение активной (доходоприносящей) клиентской базы; доля «молодых и активных» клиентов в общем количестве клиентов банка; эффективность аутсорсинговых услуг (ROI – возврат инвестиций %).

Данный тип разрыва можно решить за счет:

- 1) улучшение условий удаленных рабочих мест, выделение более качественных ноутбуков;
- 2) доработка исходных материалов для анализа (сводных таблиц, автоподсчета), внедрение автоматической скоринговой системы;
- 3) повышение уровня работы активных продавцов и клиент-менеджеров (повышение их квалификации, профессионализма);
- 4) необходимо привлекать вновь зарегистрированных юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, разработана методика поиска новых клиентов, в 2021 году ожидается внедрение.

Разрыв типа планирования выражен факторами снижения стоимости потенциального и реального клиентов. Решить его можно за счет улучшения условий для привлечения новых клиентов: проведение акций, специальных предложений, мероприятий, повышающих лояльность. Производственный тип разрыва выражен недостаточной рентабельностью собственного капитала. Для его нейтрализации необходимо увеличение чистой прибыли банка путем оптимизации расходов (например, перевод на удаленную занятость, смена подрядчиков). Имиджевый тип разрыва, разрыв типа вовлеченности и разрыв оценки клиентом качества услуг выражены соответственно следующими факторами: индекс удовлетворенности клиентов (CSI), имидж банка и инновационность в коммуникации с клиентом. Для нейтрализации данных разрывов планируется:

- 1) запуск нового сайта и мобильных приложений в 2021 году;
- 2) ориентация маркетинговой стратегии на повышение узнаваемости и повышение имиджа банка, а не на презентацию продуктов;
- 3) увеличения взаимодействия с клиентом в цифровой среде (создание чат-ботов, рассылок, оформление продуктов онлайн, создание цифровых продуктов).

По результатам проведения анализа коммерческого банка на основе системы сбалансированных показателей выделены основные направления для его стратегического развития. Также планируется увеличение чистой прибыли банка путем оптимизации расходов (например, перевод на удаленную занятость, смена подрядчиков).

Система сбалансированных показателей в комбинации с анализом разрывов при качественно подобранном наборе показателей даёт полноценную оценку бизнес-процессов в организации и формирует представление о необходимом стратегическом развитии.

Список использованных источников

1. Лощина, И. *Современные технологии управления*. Журнал «ВУТЕ/Россия», № 9. 2007.
2. Бойко Н. Е. Интеграция сбалансированной системы показателей в систему управления предприятием. *Известия Российского педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2007. № 43. С. 58-60.
3. Ветлужских Е. В. Особенности BSC предприятий малого бизнеса. *Управление компанией*. 2006. № 3. С. 35-37.
4. Гершун А., Горский М. *Технологии сбалансированного управления*. М., 2005.
5. Каплан Р. С., Нортон Д. П. *Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию*: пер. с англ. М., 2003.
6. Кочнев А. Ф. С чего начать разработку сбалансированной системы. URL: <http://www.iteam.ru>
7. Курилова А. А. Построение сбалансированной системы показателей как эффективного средства финансового механизма управления на предприятиях автомобильной промышленности. *Корпоративные финансы*. 2011. № 1(17). С. 55-67.
8. Мицкевич А. Структура сбалансированной системы показателей фирмы. *Экономические стратегии*. 2004. № 5. С. 132-137
9. Фридаг Х. Р., Шмидт В. *Сбалансированная система показателей*: пер. с нем. Москва, 2007.
10. Kaplan R., Norton D. *Strategy maps. Transformation of the intangible assets into tangible results*. Publisher: General Business. 2005, 512 p.
11. Peter Horvat. Doctor of Economics, professor, head of the general theory of business economics and controlling the University of Stuttgart (Germany) *International Journal «Problems of theory and practice of management»*
12. Kochnev Alexander Yusupov. Cand., CEO of consulting company «AyTim» (ITeam) (Moscow). *Development of Balanced Scorecard: Step-by-step*. URL: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article. Дата доступа: 24.12.2020.
13. Develop a balanced scorecard. Methodology. URL: http://www.businessstudio.ru/files/metodika_razrabotka_sbalansirovannoy_sistemy_pokazateley.doc. Дата доступа: 27.12.2020.

References

1. Loshchinina, I. (2007). *Sovremennye tekhnologii upravleniya* [Modern control technologies]. *ZHurnal «BYTE/Rossiya»*, 9.
2. Bojko, N. E. (2007). *Integraciya sbalansirovannoj sistemy pokazatelej v sistemu upravleniya predpriyatiem* [Integration of the balanced scorecard into the enterprise management system]. *Izvestiya Rossijskogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena*, 43. 58-60.
3. Vetluzhskih, E. V. (2006). *Osobennosti BSC predpriyatij malogo biznesa* [Small Business BSC Features]. *Upravlenie kompaniej*, 3. 35-37.
4. Gershun, A. & Gorskij, M. (2005). *Tekhnologii sbalansirovannogo upravleniya* [Technologies of balanced management]. М.
5. Kaplan, R. S. & Norton, D. P. (2003). *Sbalansirovannaya sistema pokazatelej* [Balanced Scorecard]. *Ot strategii k dejstviyu: per. s angl. M.*
6. Kochnev, A. F. *S chego nachat' razrabotku sbalansirovannoj sistemy* [Where to start developing a balanced system]. URL: <http://www.iteam.ru>
7. Kurilova, A. A. (2011). *Postroenie sbalansirovannoj sistemy pokazatelej kak effektivnogo sredstva finansovogo mekhanizma upravleniya na predpriyatiyah avtomobil'noj promyshlennosti* [Construction of a balanced scorecard as an effective means of a financial management mechanism at automotive enterprises]. *Korporativnye finansy*, 1(17). 55-67.
8. Mickevich, A. (2004). *Struktura sbalansirovannoj sistemy pokazatelej firmy* [Structure of the balanced scorecard of the firm]. *Ekonomicheskie strategii*, 5. 132-137.
9. Fridag, H. R. & Shmidt, V. (2007). *Sbalansirovannaya sistema pokazatelej* [Balanced Scorecard]: per. s nem. Moskva.
10. Kaplan, R. & Norton, D. (2005). *Strategy maps. Transformation of the intangible assets into tangible results*. Publisher: General Business. 512 p.
11. Peter Horvat. Doctor of Economics, professor, head of the general theory of business economics and controlling the University of Stuttgart (Germany) *International Journal «Problems of theory and practice of management»*
12. Kochnev Alexander Yusupov. Cand., CEO of consulting company «AyTim» (ITeam) (Moscow). *Development of Balanced Scorecard: Step-by-step*. URL: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article.

13. Develop a balanced scorecard. Methodology. URL: http://www.businessstudio.ru/files/metodika_razrabotka_sbalsirovannoy_sistemy_pokazateley.doc.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ванкевич Яна Володимирівна, магістрант
Установи освіти «Білоруський державний економічний університет»,
220076, Республіка Білорусь, м. Мінськ, пр. Партизанський 26.
e-mail: ya.vankevich@ya.ru.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Ванкевич Яна Владимировна, магистрант
Учреждения образования «Белорусский государственный экономический университет»,
220076, Республика Беларусь, г. Минск, пр. Партизанский 26.
e-mail: ya.vankevich@ya.ru.

DATA ABOUT THE AUTHOR

Vankevich Yana, Master's student of the Educational Institution «Belarusian State Economic University»,
220076, Republic of Belarus, Minsk, Partizansky Ave. 26.
e-mail: ya.vankevich@ya.ru.

УДК 330.33.012:669 (477)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-119-131>

МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ІНФРАСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

**Горошкова Л. А.,
Хлобистов Є. В.**

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження зумовлена тим, що виконання цілей сталого розвитку, адаптованих до національних умов, забезпечення практичного переходу країни та її регіонів до моделі сталого розвитку вимагає використання усіх можливостей та ресурсів, підвищення ефективності використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу розвитку територій як основної мети державної політики. Саме такі завдання стоять на сучасному етапі реформування адміністративно-територіального устрою країни.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань здійснення адміністративно-територіальної реформи є переформатування відносин і повноважень між адміністративно-територіальними одиницями, створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та надання їм розширених прав щодо управління власним сталим розвитком. Отже існує необхідність методологічного обґрунтування процесу та умов максимально ефективного використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу територій, як основи їх збалансованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними аспектами вирішення проблем децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою у країні займаються такі вчені, як Павлюк А. П., Олійник Д. І., Баталов О. А., Дацко О. І., Муркович Л. Л., Молодожен Ю. Б. та ін. [1-4]. Результати власних досліджень проблеми наведені в [5-11].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Оскільки існує нерівність в забезпеченості територій базовими умовами до яких належать наявність природних ресурсів, демографічна ситуація, соціально-економічний потенціал, потребує вирішення проблема розробки системних механізмів сприяння створенню фінансово спроможних та самодостатніх громад та їх інфраструктурного забезпечення як основи сталого, збалансованого розвитку територій та країни вцілому.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність визначення важелів та механізмів забезпечення інфраструктурного сталого розвитку об'єднаних територіальних громад.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Викладення основного матеріалу. У роботі було проведено дослідження динаміки державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ, видатків розвитку (капітальних видатків) та ефективності чинного механізму нарахування інфраструктурної субвенції на прикладі Запорізької області.

Виявлена наявність залежності між обсягами інфраструктурної субвенції та видатками розвитку (капітальними видатками).

Встановлено, що чинний механізм визначення розмірів інфраструктурної субвенції, коли вона визначається в залежності від чисельності сільського населення та площі ОТГ є неефективним.

Доведено, що необхідно оцінювати параметри сталого розвитку ОТГ не тільки за традиційними складовими, якими є економічна, екологічна і соціальна, а й за інфраструктурною складовою. Для цього запропонований інтегральний показник сталого інфраструктурного розвитку кожної окремої ОТГ, району або області який би дозволяв здійснювати порівняння показників ОТГ не тільки в межах району чи області, а й між областями України. Інтегральний показник оцінки рівня інфраструктурного сталого розвитку враховує дві складові: зовнішній вплив у вигляді інфраструктурної субвенції та внутрішні можливості ОТГ у вигляді видатків розвитку. У свою чергу, на величину державної інфраструктурної субвенції у відповідності з чинним порядком визначення впливає площа території ОТГ та чисельність сільського населення, але у запропонованій моделі доцільно здійснювати перерахунок не на кількість сільського населення (як вона надається), а на загальну чисельність населення ОТГ відповідно до фактичного витрачання коштів. Для оцінки інтегрального показника сталості інфраструктурного розвитку використаний апарат теорії нечітких множин.

Проведене порівняння показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області впродовж 2016 – 2018 років (нечіткі значення показників яке показало, що за рахунок підвищення рівня самодостатності та беззбитковості ОТГ можливо підвищити рівень сталості інфраструктурного розвитку. Використання власних коштів у вигляді капітальних видатків підвищує ефективність цього процесу.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, інфраструктурна субвенція, інтегральний показник сталості інфраструктурного розвитку, теорія нечітких множин, беззбитковість.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИНФРАСТРУКТУРНОГО РАЗВИТИЯ ПРИРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СИСТЕМ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН

Горошкова Л. А.,
Хлобыстов Е. В.

Актуальность темы исследования. Актуальность исследования обусловлена тем, что выполнение целей устойчивого развития, адаптированных к национальным условиям, обеспечение практического перехода страны и ее регионов к модели устойчивого развития требует использования всех возможностей и ресурсов, повышение эффективности использования природно-ресурсного и социально-экономического потенциала развития территорий в качестве основной цели государственной политики. Именно такие задачи стоят на современном этапе реформирования административно-территориального устройства страны.

Постановка проблемы. Одной из основных задач осуществления административно-территориальной реформы является реформирование отношений и полномочий между административно-территориальными единицами, создание объединенных территориальных общин (ОТО) и предоставление им расширенных прав по управлению собственным устойчивым развитием. Следовательно существует необходимость методологического обоснования процесса и условий максимально эффективного использования природно-ресурсного и социально-экономического потенциала территорий как основы их устойчивого развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Современными аспектами решения проблем децентрализации и реформирования административно-территориального устройства в стране занимаются такие ученые, как Павлюк А.П., Олейник Д.И., Баталов О.А., Дацко О.И., Муркович Л. Л., Молодожен Ю. Б. и др. [1-4]. Результаты собственных исследований проблемы приведены в [5-11].

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Поскольку существует неравенство в обеспеченности территорий базовыми условиями к которым относятся наличие природных ресурсов, демографическая ситуация, социально-экономический потенциал, требует решения проблема разработки системных механизмов содействия созданию финансово состоятельных и состоявшихся общин и их инфраструктурного обеспечения как основы устойчивого, сбалансированного развития территорий и страны в целом.

Постановка задачи, цели исследования. Приведенными выше обстоятельствами обусловлена целесообразность определения рычагов и механизмов обеспечения инфраструктурного устойчивого развития объединенных территориальных общин.

Метод и методология проведения исследования. В процессе проведения исследования использованы общенаучные (анализ и синтез, индукция и дедукция, аналитическое группировки) и специальные (абстрагирование, моделирование и т.д.) методы изучения экономических явлений и процессов.

Изложение основного материала. В работе было проведено исследование динамики государственной поддержки инфраструктурного развития ОТО, расходов развития (капитальных расходов) и эффективности действующего механизма начисления инфраструктурной субвенции на примере Запорожской области.

Выявлено наличие зависимости между объемами инфраструктурной субвенции и расходами развития (капитальными расходами).

Установлено, что действующий механизм определения размеров инфраструктурной субвенции, когда она определяется в зависимости от численности сельского населения и площади ОТО неэффективен.

Доказано, что необходимо оценивать параметры устойчивого развития ОТО не только по традиционным составляющим, каковы экономическая, экологическая и социальная, но и за инфраструктурной составляющей. Для этого предложен интегральный показатель устойчивого инфраструктурного развития каждой отдельной ОТО, района или области который бы позволял осуществлять сравнение показателей ОТО не только в пределах района или области, но и между областями Украины. Интегральный показатель оценки уровня инфраструктурного устойчивого развития учитывает две составляющие: внешнее воздействие в виде инфраструктурной субвенции и внутренние возможности ОТО в виде расходов развития. В свою очередь, на величину государственной инфраструктурной субвенции в соответствии с действующим порядком определения влияет площадь территории ОТО и численность сельского населения, но в предложенной модели целесообразно осуществлять перерасчет не на количество сельского населения (как она предоставляется), а на общую численность населения ОТО в соответствии с фактического расходования средств. Для оценки интегрального показателя устойчивости инфраструктурного развития использован аппарат теории нечетких множеств.

Проведено сравнение показателей инфраструктурного развития ОТО Запорожской области в течение 2016 - 2018 годов (нечеткие значения показателей которое показало, что за счет повышения уровня самодостаточности и безубыточности ОТЦ возможно повысить уровень устойчивости инфраструктурного развития. Использование собственных средств в виде капитальных расходов повышает эффективность этого процесса.

Ключевые слова: объединенная территориальная община, инфраструктурная субвенция, интегральный показатель устойчивости инфраструктурного развития, теория нечетких множеств, безубыточность.

MODELING OF INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT INDICATORS OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES' NATURAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Horoshkova Lidiia,
Khlobystov Ievhen

Relevance of the research topic. The urgency of the study is due to the fact that the implementation of sustainable development goals adapted to national conditions, ensuring the practical transition of the country and its regions to the model of sustainable development requires the use of all opportunities and resources, improving the natural resource and socio-economic potential public policy. Such tasks are at the present stage of reforming the administrative-territorial structure of the country.

Formulation of the problem. One of the main tasks of administrative-territorial reform is to reformat the relations and powers between administrative-territorial units, create amalgamated territorial communities (ATC) and give them expanded rights to manage their own sustainable development. Therefore, there is a need for methodological justification of the process and conditions for the most effective use of natural resources and socio-economic potential of the territories as a basis for their balanced development.

Analysis of recent research and publications. Modern aspects of solving the problems of decentralization and reforming the administrative-territorial system in the country are such scientists as Pavlyuk A.P., Oliynyk D.I., Batalov O.A., Datsko O.I., Murkovych L.L., Molodozhen Yu.B. etc. [1-4]. The results of our own research on the problem are given in [5-11].

Selection of unexplored parts of the general problem. As there is inequality in the provision of basic conditions, which include the availability of natural resources, demographic situation, socio-economic potential, the problem of developing systemic mechanisms to promote the creation of financially viable and self-sufficient communities and their infrastructure as a basis for sustainable development of the territory and the country as a whole.

Problem statement, research goals. The above circumstances determine the feasibility of determining the levers and mechanisms for sustainable infrastructure development of the amalgamated territorial communities.

Method and methodology of research. In the process of conducting research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, analytical grouping) and special (abstraction, modeling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes were used.

Presentation of the main material. The study of the dynamics of state support for infrastructural development of OTG, development expenditures (capital expenditures) and the effectiveness of the current mechanism for calculating the infrastructure subvention on the example of Zaporizhzhya region was conducted.

There is a relationship between the volume of infrastructure subvention and development expenditures (capital expenditures).

It is established that the current mechanism for determining the size of the infrastructure subvention, when it is determined depending on the size of the rural population and the area of UTC is ineffective.

It is proved that it is necessary to assess the parameters of sustainable development of UTC not only by traditional components, which are economic, environmental and social, but also by the infrastructural component. For this purpose, an integrated indicator of sustainable infrastructural development of each individual UTC, district or region is proposed, which would allow comparing UTC indicators not only within the district or region, but also between regions of Ukraine. The integrated indicator for assessing the level of infrastructural sustainable

development takes into account two components: external influence in the form of infrastructure subvention and internal opportunities of UTC in the form of development expenditures. In turn, the size of the state infrastructure subvention in accordance with the current procedure is determined by the area of UTC and the rural population, but in the proposed model it is advisable to recalculate not the rural population (as it is provided), but the total population of UTC in accordance with actual spending. The apparatus of fuzzy set theory was used to estimate the integrated indicator of the sustainability of infrastructural development.

A comparison of indicators of infrastructural development of UTC of Zaporizhzhya region during 2016 - 2018 (unclear values of indicators which showed that by increasing the level of self-sufficiency and break-even OTG can increase the level of sustainability of infrastructural development. The use of own funds in the form of capital expenditures increases efficiency).

Key words: *united territorial community, infrastructure subvention, integrated indicator of sustainability of infrastructure development, fuzzy set theory, break-even point.*

JEL Classification: C53, H79, O10, R15

Актуальність теми дослідження. У вересні 2015 року на Саміті ООН зі сталого розвитку Нью-Йорку в рамках 70-ї ювілейної Сесії Генеральної Асамблеї ООН глави держав і урядів погодили Порядок денний світового розвитку на період після 2015 року з визначенням 17 глобальних цілей сталого розвитку. Президент України 30 вересня 2019 р. підписав Указ «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.». Виконання зазначених цілей, адаптованих до національних умов, забезпечення практичного переходу країни та її регіонів до моделі сталого розвитку вимагає використання усіх можливостей та ресурсів, підвищення ефективності використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу розвитку територій як основної мети державної політики. Саме такі завдання стоять на сучасному етапі реформування адміністративно-територіального устрою країни.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань здійснення адміністративно-територіальної реформи є переформатування відносин і повноважень між адміністративно-територіальними одиницями, створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та надання їм розширених прав щодо управління власним сталим розвитком. Децентралізація повинна вирішити проблему низького рівня організації влади на місцевому рівні, малоефективного управління суспільним розвитком, наявних диспропорцій та нерівності на регіональному рівні. Отже існує необхідність методологічного обґрунтування процесу та умов максимально ефективного використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу територій, як основи їх збалансованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними аспектами вирішення проблем децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою у країні займаються такі вчені, як Павлюк А. П., Олійник Д. І., Баталов О. А., Дацко О. І., Муркович Л. Л., Молодожен Ю. Б. та ін. [1-4]. Результати власних досліджень проблеми наведені в [5-11].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Оскільки існує нерівність в забезпеченості територій базовими умовами до яких належать наявність природних ресурсів, демографічна ситуація, соціально-економічний потенціал, потребує вирішення проблема розробки системних механізмів сприяння створенню фінансово спроможних та самодостатніх громад та їх інфраструктурного забезпечення як основи сталого, збалансованого розвитку територій та країни вцілому.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність визначення важелів та механізмів забезпечення інфраструктурного сталого розвитку об'єднаних територіальних громад.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення умов сталого розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) потребує відповідного обґрунтування інфраструктурного забезпечення реформ, розробки наукових принципів і рекомендацій щодо оптимального використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу на етапі реформ субрегіонального рівня.

На сьогодні можливо констатувати, що не усі завдання першого етапу децентралізації (реформи на базовому рівні) були успішно вирішені. Однією з таких проблем стало виникнення нерівності та збереження диспропорцій у розвитку територій внаслідок наявності невирішених або некоректно вирішених проблем.

На перший погляд внаслідок внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів зроблено практичні кроки в напрямі бюджетної децентралізації, відбулися суттєві зміни у міжбюджетних відносинах та наповненні місцевих бюджетів за рахунок перерозподілу джерел податкових надходжень між різними рівнями системи. Але більш детальний аналіз можливих наслідків реалізації деяких механізмів вказує на те, що вони стримують розвиток ОТГ, створюють загрозу їх фінансовій спроможності та сприяють збереженню нерівності та диспропорцій у розвитку територій й унеможливають забезпечення сталого розвитку країни.

Відповідно до норм чинного Бюджетного кодексу України (ст. 97, 99, 100, 102, 103-2, 103-4 і 108) на сьогодні бюджети ОТГ мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом у формі: базової дотації; реверсної дотації; освітньої субвенції; медичної субвенції; субвенції на формування інфраструктури ОТГ; субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій; інших субвенцій та

дотацій, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів; коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) (фінансування інфраструктурних проектів). Проведемо критичних аналіз деяких з них.

ОТГ мають один виключний вид субвенцій – на формування інфраструктури, який введений у 2016 році відповідно до постанови КМУ «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад» від 16.03.2016 р. № 200. До основних 10 напрямів, по яким на сьогодні надається ця субвенція належать: а) розроблення проектної, містобудівної та планувальної документації; б) підвищення якості надання адміністративних послуг, зокрема створення, модернізацію центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) та придбання обладнання і програмного забезпечення; в) створення сучасних систем організації управління громадою – комунікаційних мереж, баз даних, систем оповіщення населення; г) реконструкція, переобладнання, перепрофілювання будівель бюджетних установ з обов'язковим застосуванням енергоефективних технологій; д) нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт вулиць, доріг, мостів, переходів комунальної власності; е) закупівля транспортних засобів для підвезення дітей до навчальних закладів, транспортних засобів спеціального призначення та комплектувальних виробів до них для комунальних підприємств, пожежної і спеціальної рятувальної техніки та пожежно-рятувального оснащення, спеціалізованих санітарних транспортних засобів для лікувальних закладів; ж) нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт об'єктів водопостачання та водовідведення, об'єктів поводження з відходами та рекультивацію територій сміттєзвалищ тощо; з) здійснення інших заходів щодо об'єктів комунальної форми власності для забезпечення належного рівня безпеки та цивільного захисту; і) погашення в установленому законодавством порядку бюджетної кредиторської заборгованості за програмою «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури ОТГ»; к) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, а також ремонт вулиць і доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах).

Розмір субвенції на формування інфраструктури ОТГ є розрахунковою величиною, яка залежить від площі території ОТГ та чисельності сільського населення, яке на цій території проживає. Отже нерівність може виникнути внаслідок того, що в ОТГ, до складу яких входять не тільки сільські населені пункти, а й міські, повинні шукати ресурси на розвиток інфраструктуру з власних джерел. Така ситуація є несправедливою, оскільки сільських мешканців неможливо обмежувати у користуванні інфраструктурою міст, до яких вони їдуть, наприклад, на роботу. А фінансування їх розвитку – не передбачене за кошти цієї субвенції.

Нами було проведено дослідження динаміки державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ, видатків розвитку (капітальних видатків) та ефективності чинного механізму нарахування інфраструктурної субвенції на прикладі Запорізької області (рис. 1-3).

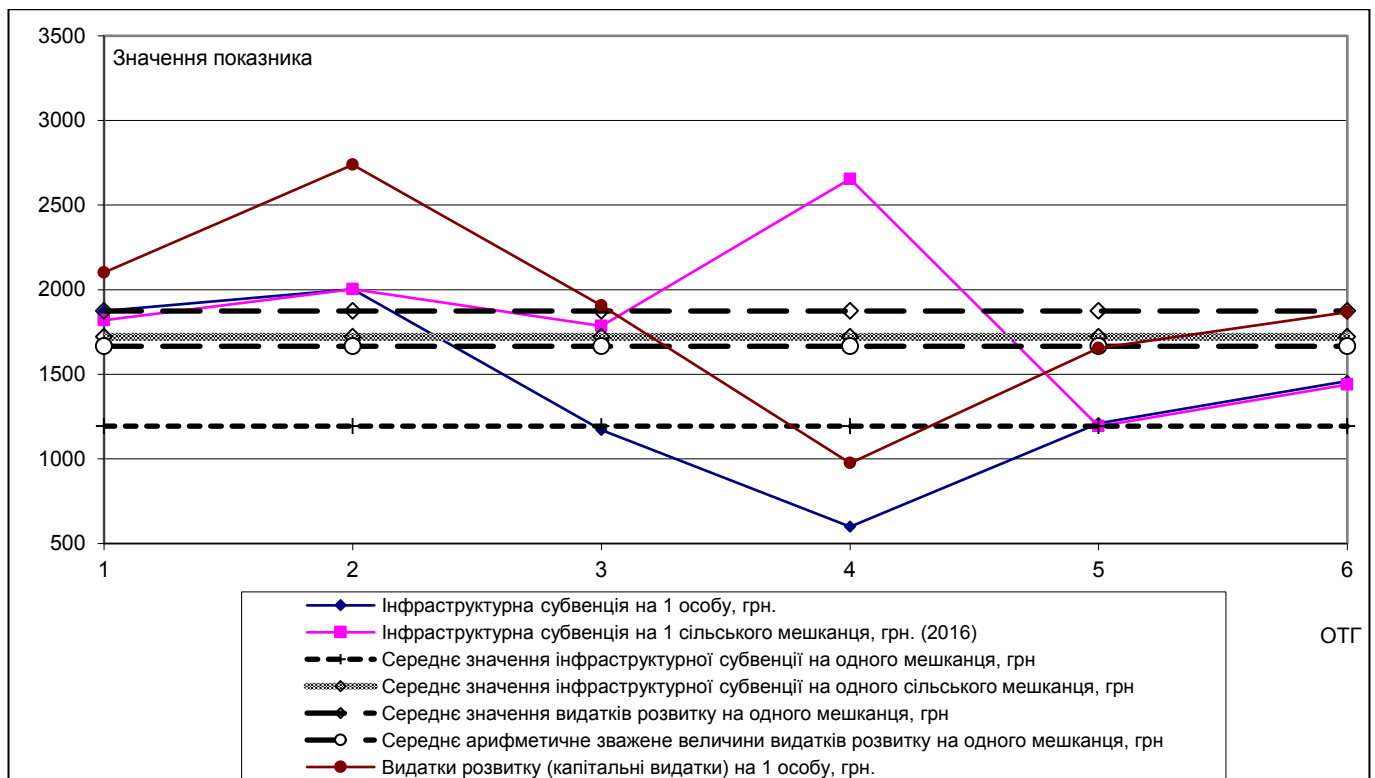

Рисунок 1. Динаміка зміни величини інфраструктурної субвенції в розрахунку на одного сільського мешканця та в розрахунку на одного мешканця ОТГ, видатків розвитку й відповідні середні величини по шести ОТГ Запорізької області у 2016 році.

На усіх трьох рисунках по вісі абсцис наведені назви ОТГ Запорізької області: 1 – Смирновська; 2 – Берестівська; 3 – Камиш-Зорянська; 4 – Веселівська; 5 – Воскресенська; 6 – Преображенська; 7 – Долинська; 8 – Ботіївська; 9 – Осипенківська; 10 – Приморська; 11 – Остриківська; 12 – Гірсівська; 13 – Малотокмачанська; 14 – Біленьківська; 15 – Таврійська; 16 – Комишуваська; 17 – Кирилівська; 18 – Підгірненська; 19 – Воздвижівська; 20 – Широківська; 21 – Великобілозірська; 22 – Чернігівська; 23 – Чкаловська; 24 – Приазовська; 25 – Гуляйпільська; 26 – Павлівська; 27 – Якимівська; 28 – Орхівська; 29 – Новоолексіївська; 30 – Петро-Михайлівська; 31 – Плодородненська; 32 – Новоуспенівська; 33 – Новобогданівська; 34 – Кам'янсько-Дніпровська; 35 – Благовіщенська; 36 – Водянська. Отже у 2016 році у Запорізькій області було створено 6 ОТГ, у 2017 році – 16, а у 2018 році – 36 ОТГ.

На рис. 1 наведені ОТГ, створені у Запорізькій області у 2016 році та проведений аналіз їх показників інфраструктурного розвитку. Як бачимо, Комиш-Зорянська та Веселівська ОТГ, до складу яких входять не тільки сільські населені пункти, а й міста та селища міського типу (на їх мешканців не надається інфраструктурна субвенція) мають суттєво нижчі обсяги видатків розвитку в порівнянні з сільськими ОТГ: Смирновською, Берестівською, Воскресенською та Преображенською.

Аналогічна ситуація спостерігається і по ОТГ Запорізької області у 2017 – 2018 роках (рис. 2-3).

На рис. 4 проведено порівняння середнього рівня інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного сільського мешканця та у розрахунку на одну особу в порівнянні з величинами видатків розвитку, розрахованими як просте середнє значення та як середнє арифметичне.

Як бачимо, впродовж аналізованих років питомі значення інфраструктурної субвенції (на одну сільську особу та одного мешканця) – знижувались. В той же час у 2017 році зросли питомі значення величин видатків розвитку, але у 2018 році вони також знизились.

Отже проведений аналіз показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області виявив наявність залежності між обсягами інфраструктурної субвенції та видатками розвитку (капітальними видатками). Було встановлено, що ті ОТГ, де обсяг інфраструктурної субвенції на одну особу суттєво нижчий в порівнянні з відповідною величиною у розрахунку на одного сільського мешканця та ОТГ з величиною інфраструктурної субвенції на рівні, близькому до нижчої межі середнього значення по області у відповідному році, мають суттєво нижчий рівень видатків розвитку. Це, а нашу думку, пов'язане з тим, що такі ОТГ отримують інфраструктурну субвенцію з урахуванням кількості тільки сільського населення та площі ОТГ, а фактично витрачають ці кошти для задоволення потреб усього населення громади.

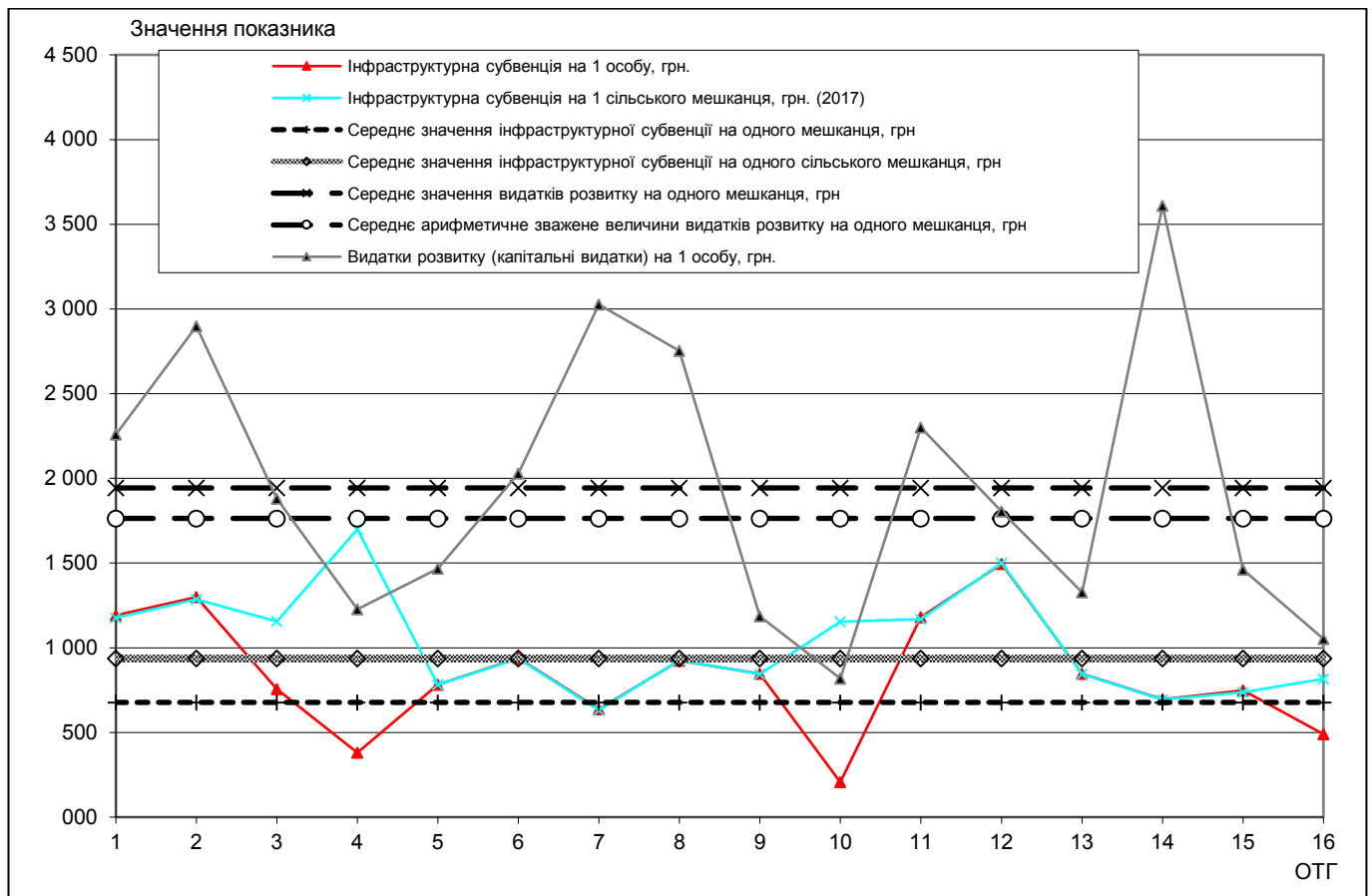

Рисунок 2. Динаміка зміни величини інфраструктурної субвенції в розрахунку на одного сільського мешканця та в розрахунку на одного мешканця ОТГ, видатків розвитку й відповідні середні величини по шістнадцяти ОТГ Запорізької області у 2017 році

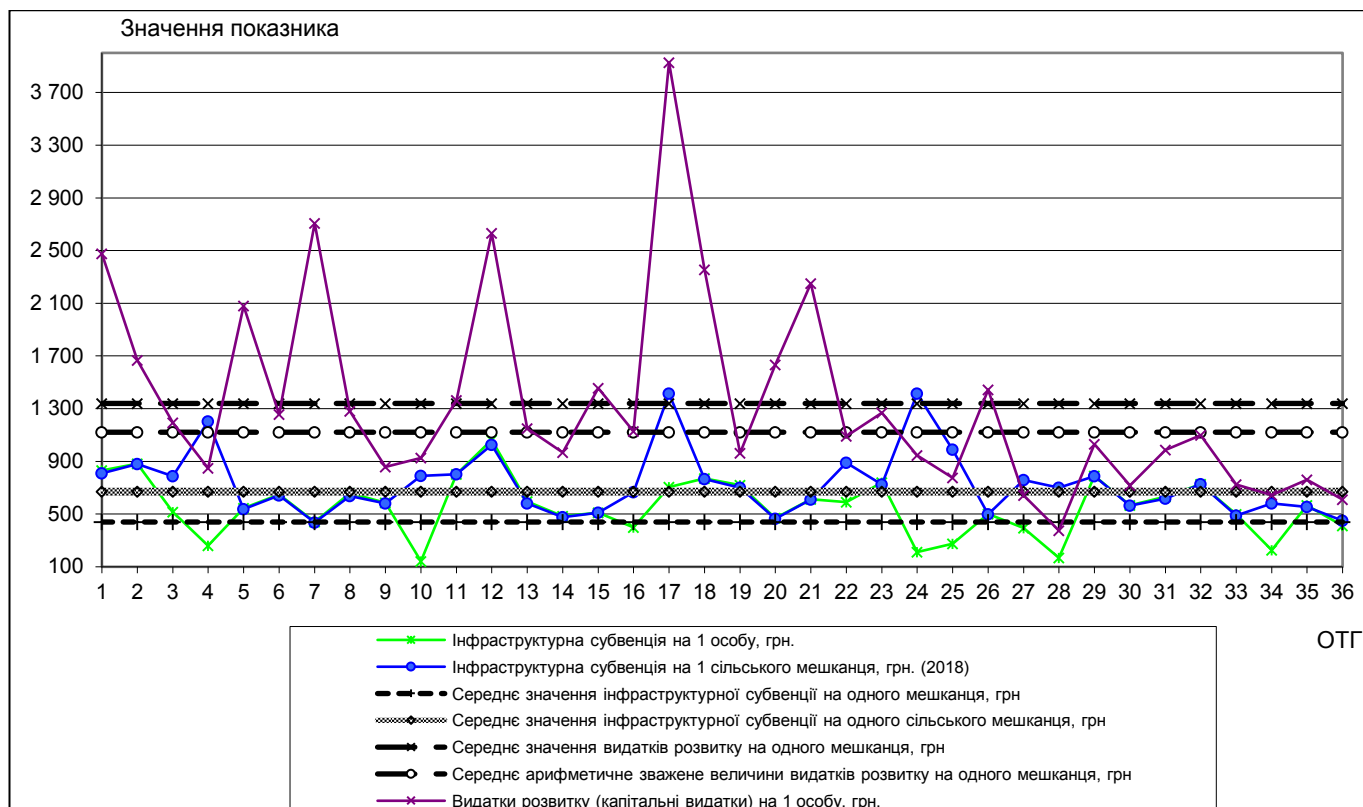

Рисунок 3. Динаміка зміни величини інфраструктурної субвенції в розрахунку на одного сільського мешканця та в розрахунку на одного мешканця ОТГ, витрат розвитку й відповідні середні величини по тридцяти шести ОТГ Запорізької області у 2018 році.

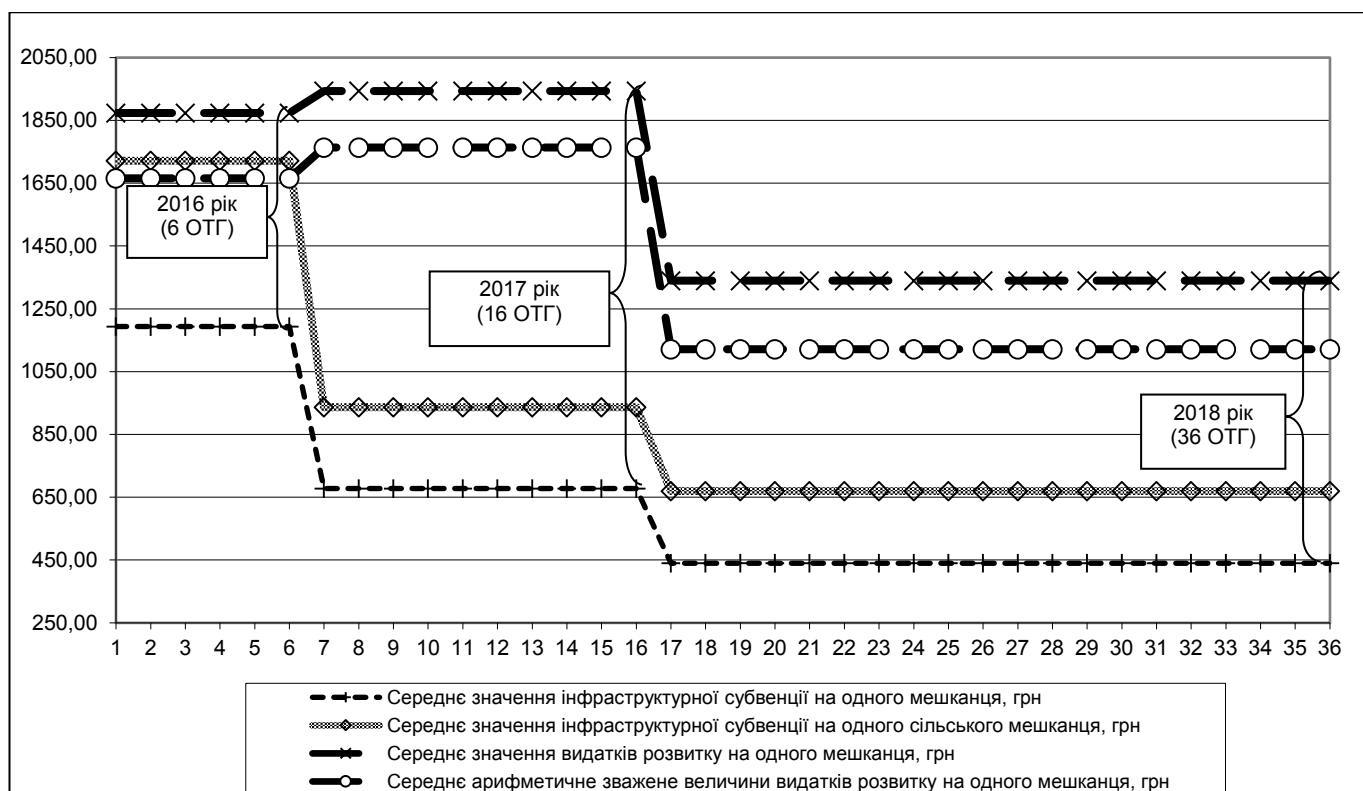

Рисунок 4. Середні значення інфраструктурної субвенції в розрахунку на одного сільського мешканця та в розрахунку на одного мешканця ОТГ, витрат розвитку по ОТГ Запорізької області впродовж 2016 - 2018 років

Внаслідок цього, вони мають додаткове навантаження на витратну частину свого бюджету оскільки існує необхідність фінансування інфраструктурних об'єктів на своїй території. До таких об'єктів, перш за

все, належить житлово-комунальне господарство (ЖКГ), оскільки це ті ОТГ, де складу яких входять не тільки сільські та селищні населенні пункти, а й міста та селища міського типу, в яких наявні централізовані системи тепло- й водопостачання, водовідведення, зовнішнього освітлення, озеленення, муніципальний транспорт, шляхове господарство, потужності з утилізації відходів та ін. Отже об'єктів ЖКГ виявляється значно більше, ніж необхідних обсягів інфраструктурної субвенції, що надається державою, і ОТГ використовують доходи, збільшуючи витратну частину бюджету. Наслідком цього є те, що кошти, що залишаються у їх розпорядженні і є основою для фінансування видатків розвитку, є меншими у порівнянні з тим ОТГ, до складу яких входять тільки сільські населені пункти, які отримують більшу в порівнянні з ними інфраструктурну субвенцію у перерахунку на одного мешканця і значно менше житлово-комунальне господарство, яке повинні фінансувати. Саме тому, більшу частину їх витрат складають поточні, а не капітальні (видатки розвитку). Негативний досвід функціонування ЖКГ країни є загальновідомим: щорічне збільшення рівня збитковості та практично відсутні капітальні інвестиції, оскільки наявних коштів ледь вистачає на поточні потреби галузі. Загроза полягає в тому, що у аналогічній ситуації можуть опинитись створені ОТГ та їх ЖКГ, як наслідок успіх реформ загалом.

Отже існує необхідність оцінювати параметри сталого розвитку ОТГ не тільки за традиційними складовими, якими є економічна, екологічна і соціальна, а й за інфраструктурною складовою. Для цього, на нашу думку, доцільно запропонувати інтегральний показник сталого інфраструктурного розвитку кожної окремої ОТГ, району або області який би дозволяв здійснювати порівняння показників ОТГ не тільки в межах району чи області, а й між областями України.

Такий інтегральний показник оцінки рівня інфраструктурного сталого розвитку повинний враховувати дві складові: зовнішній вплив у вигляді інфраструктурної субвенції та внутрішні можливості ОТГ у вигляді видатків розвитку.

У свою чергу, на величину державної інфраструктурної субвенції у відповідності з чинним порядком визначення впливає площа території ОТГ та чисельність сільського населення, але у запропонованій моделі доцільно здійснювати перерахунок не на кількість сільського населення (як вона надається), а на загальну чисельність населення ОТГ відповідно до фактичного витрачання коштів.

З урахуванням багатокритеріальності та необхідності гнучко оцінювати параметри використання традиційних методів оцінювання економічних явищ і процесів у природно-господарських системах використання не є можливим. Така ситуація виникає, в разі коли необхідно гнучко оцінювати числові показники з урахуванням, наприклад, декількох сценаріїв щодо очікуваного результату: песимістичного (апес), оптимістичного (аопт) і найбільш ймовірного (аімов). Для вирішення таких завдань можливо використати теорію нечітких множин, запропоновану Лотфі Заде у 1965 році [12].

Результуючий показник у цьому випадку можливо отримати об'єднанням інформації у вигляді нечіткого трикутного числа $A = (\text{апес}, \text{аімов}, \text{аопт})$. Надалі отримані нечіткі числові показники порівнюються з показниками для інших об'єктів.

Нечітка множина A задається за допомогою функції приналежності – $\mu_A(x)$, значення якої є числом між 0 та 1, що показує приналежність елемента x до множини A . На відміну від звичайних множин, існують і проміжні ступені приналежності, наприклад, $\mu_A(x) = 0,5$.

Будемо вважати, що нечітка множина A нормується, тобто існує такий елемент $\mu_A(x) = 1$.

У випадку двох нечітких множин A і B , функції приналежності будуть мати вигляд:

$$\mu_{A \cup B}(x) = \max(\mu_A(x), \mu_B(x)),$$

$$\mu_{A \cap B}(x) = \min(\mu_A(x), \mu_B(x)),$$

$$\mu_{\bar{A}}(x) = 1 - \mu_A(x),$$

для операції об'єднання $A \cup B$, перетинання $A \cap B$ та доповнення $\bar{A}$ нечітких множин.

На практиці використовують нечіткі числа у трикутному та трапецевидному вигляді.

Якщо A – нечітке число, а $\mu_A(x)$ – його функція приналежності, тоді значення $\mu_A(x)$ показує можливість того, що нечітка величина A прийме значення x .

Кожен із перерахованих факторів моделі інтегрального показника інфраструктурного сталого розвитку доцільно представити нечіткою множиною, оскільки він може приймати три можливі значення: для кожної окремої ОТГ, бути визначеним як середнє значення по області (просте середнє як відношення загальної величини субвенції до кількості населення або площі ОТГ), бути визначеним як середнє арифметичне зважене на відповідну величину площі або чисельності населення. Отже у кожному з двох випадків маємо трикутне нечітке число.

Аналогічним чином трикутним нечітким числом можливо представити і величину видатків розвитку на одну особу: значення для кожної окремої ОТГ, середнє значення по області (просте середнє) або середнє арифметичне зважене на відповідну чисельності населення ОТГ.

Для визначення рівня сталості області або району, на нашу думку, існує необхідність врахування питомої ваги кожної з трьох складових: інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ, інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та видатків розвитку на одного мешканця. І здійснити це доцільно експертним шляхом.

Отримане таким чином інтегральне значення рівня інфраструктурного розвитку відповідає сталому рівню, його розрахункове значення повинне бути від 1 і вище. Фактичне ж значення рівня інфраструктурного

розвитку доцільно оцінювати за двома показниками: інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ, інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території. Це значення дозволить оцінити рівень ефективності державного фінансування інфраструктурного розвитку території. За такої оцінки виходячи з формули розрахунку величини інфраструктурної субвенції параметри чисельності населення та площа території в якій є рівнозначними, ваги факторів доцільно визначити на рівні 0,5.

Врахування ж третього показника (видатків розвитку) передбачає оцінку рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ або області (району) загалом і потребує визначення відповідних ваг факторів. На нашу думку, на початковому етапі децентралізації доцільним буде розподілити рівень впливу держави та використання внутрішніх можливостей у пропорції 50/50. Отже щодо ваг факторів, то вони будуть відповідно 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,5 для видатків розвитку на одного мешканця.

У подальшому наявна можливість моделювати розвиток ситуації шляхом варіювання ваг факторів у бік збільшення ваги видатків розвитку на одного мешканця, як умови самодостатності громади внаслідок зменшення рівня залежності від державного фінансування. В той же час доцільно здійснювати контроль за рівнем ефективності державного фінансування інфраструктурного розвитку і проводити оцінки для двохфакторної моделі.

У загальному випадку розрахунок нечіткого числа, що є унормованою оцінкою кожного з трьох визначених факторів, будемо здійснювати за формулою (1):

$$\bar{A} = (a_1/Ma, a_2/Ma, a_3/Ma), \quad (1)$$

де $\bar{A}$ – нечітке число; a_1, a_2, a_3 – кількісна величина фактора; Ma – середнє значення сукупності кількісних оцінок фактора.

Розрахунок інтегральної оцінки рівня сталості інфраструктурного розвитку здійснюється за формулою (2):

$$X = (x_1 \times \bar{A}_1 + x_2 \times \bar{A}_2 + x_3 \times \bar{A}_3), \quad (2)$$

де $\bar{A}_1 - \bar{A}_3$ – нечіткі числа, що є оцінками факторів моделі; $x_1 - x_3$ – ваги факторів у моделі.

Після проведених оцінок можливо здійснити рейтингове оцінювання рівня інфраструктурного розвитку ОТГ одного району, області або здійснити порівняння між районами області та між областями країни. Для цього можливо використати різні методи рейтингової оцінки: Чью-Парка, Чанга, Кауфмана-Гупти, Джейн, Дюбуа-Прада.

У даному випадку доцільним є використання метода Чью-Парка: фіксується параметр w (довільне число). Кожному трапецевидному числу $A = (a_1, a_2, a_3, a_4)$ ставиться у відповідність чітке число: $sr(A) = \frac{a_1 + a_2 + a_3 + a_4}{4} + w \frac{a_2 + a_3}{2}$. Впорядкування здійснюється в міру зростання $sr(A)$.

У табл. 1 – 3 проведене порівняння показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області впродовж 2016 – 2018 років (нечіткі значення показників).

Величина інтегральної оцінки рівня сталості інфраструктурного розвитку визначена у 2016 році за наступних ваг факторів: 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,5 для видатків розвитку на одного мешканця.

Щодо державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2016 році, то вона є досить суттєвою, але значення 1 не було отримане. Використання видатків розвитку, сформованих за рахунок власних доходів, дозволило забезпечити достатній рівень сталості розвитку.

Таблиця 1. Оцінка показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2016 році (нечіткі значення показників)

ОТГ	Видатки розвитку на одного мешканця ОТГ	Інфраструктурна субвенція на кв. км площі ОТГ	Інфраструктурна субвенція на одного мешканця ОТГ	Інтегральна оцінка ефективності інфраструктурної субвенції	Інтегральна оцінка рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ
Смирновська	1,358255	0,976593	1,174124	1,075359	1,216807
Берестівська	1,556415	0,950928	1,221707	1,086318	1,321366
Камиш-Зорянська	1,286626	0,982074	0,859817	0,920946	1,103786
Веселівська	0,832263	0,893903	0,511693	0,702798	0,767531
Воскресенська	1,183690	1,155642	0,879886	1,017764	1,100727
Преображенська	1,271073	1,058955	1,001523	1,030239	1,150656
Разом по області				0,972237	1,110146

Величина інтегральної оцінки рівня сталості інфраструктурного розвитку визначена у 2017 році за наступних ваг факторів: 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,5 для видатків розвитку на одного мешканця.

Таблиця 2. Оцінка показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2017 році (нечіткі значення показників)

ОТГ	Видатки розвитку на одного мешканця ОТГ	Інфраструктурна субвенція на кв. км площі ОТГ	Інфраструктурна субвенція на одного мешканця ОТГ	Інтегральна оцінка ефективності інфраструктурної субвенції	Інтегральна оцінка рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ	Оптимальне значення рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ
Смирновська	1,135771	0,906446	1,274216	1,090331	1,1130509	0,947820
Берестівська	1,316087	0,881299	1,337884	1,109591	1,21283913	0,932665
Камиш-Зорянська	1,00937	0,91213	0,95752	0,934825	0,97209761	0,917237
Веселівська	0,746086	0,821746	0,57247	0,697108	0,72159703	0,793703
Воскресенська	0,8503	1,090589	0,978729	1,034659	0,94247935	1,078004
Преображенська	1,06098	0,992415	1,102898	1,047657	1,05431858	1,004845
Долинська	1,348201	1,274258	0,849607	1,061932	1,20506653	1,226485
Ботіївська	1,278606	0,996929	1,092099	1,044514	1,16155997	1,007636
Осипенківська	0,726643	1,04457	1,032279	1,038424	0,88253351	1,043187
Приморська	0,54264	0,91249	0,340182	0,626336	0,58448825	0,848106
Остриківська	1,148958	0,908375	1,267487	1,087931	1,11844481	0,948775
Гірсівська	0,982173	0,845192	1,442443	1,143818	1,06299563	0,912383
Малотокмачанська	0,791078	1,044046	1,031193	1,037619	0,91434856	1,042600
Біленьківська	1,479834	1,182803	0,904054	1,043428	1,26163138	1,151443
Таврійська	0,848137	1,131857	0,949823	1,04084	0,94448841	1,111378
Комишуваська	0,663059	1,064192	0,69845	0,881321	0,77219021	1,023046
Разом по області				0,995021	0,99525812	0,999332

Щодо державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2017 році, то вона є досить суттєвою і досягла рівня майже 1. Використання видатків розвитку, сформованих за рахунок власних доходів, дозволило підвищити рівень сталості розвитку. У останньому стовпчику таблиці були змодельовані параметри інфраструктурного сталого розвитку за умови таких ваг факторів: 0,075 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,075 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,85 для видатків розвитку на одного мешканця. Такий перерозподіл ваг між державною підтримкою та власним фінансуванням інфраструктурного розвитку в ОТГ дозволив досягти рівня 1 (0,999), що свідчить про те, що саме власні фінансові ресурси громад є запорукою їх сталого розвитку, у тому і за інфраструктурною складовою.

Величина інтегральної оцінки рівня сталості інфраструктурного розвитку визначена у 2018 році за наступних ваг факторів: 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,25 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,5 для видатків розвитку на одного мешканця.

Щодо державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2017 році, то вона знизилась. Використання видатків розвитку, сформованих за рахунок власних доходів, дозволило підвищити рівень сталості інфраструктурного розвитку до 0,9912 (рівня 2017 року). У останньому стовпчику таблиці були змодельовані параметри інфраструктурного сталого розвитку за умови таких ваг факторів: 0,075 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на одного мешканця ОТГ; 0,075 для інфраструктурної субвенції у розрахунку на кв. км території та 0,85 для видатків розвитку на одного мешканця. Як бачимо, такий розподіл дозволив досягти рівня 1,0012 (у попередньому році було 0,999), що свідчить про те, що власні фінансові ресурси ОТГ забезпечили сталий інфраструктурний розвиток території.

Порівняння показників інтегральної оцінки сталості інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області показало, що впродовж 2016 – 2018 років внаслідок підвищення самодостатності ОТГ, підвищується рівень сталості інфраструктурного розвитку не дивлячись на зменшення обсягів державного фінансування.

Висновки. Було проведено дослідження динаміки державної підтримки інфраструктурного розвитку ОТГ, видатків розвитку (капітальних видатків) та ефективності чинного механізму нарахування інфраструктурної субвенції на прикладі Запорізької області та виявлена наявність залежності між обсягами інфраструктурної субвенції та видатками розвитку (капітальними видатками).

Встановлено, що чинний механізм визначення розмірів інфраструктурної субвенції, коли вона визначається в залежності від чисельності сільського населення та площі ОТГ є неефективним.

Доведено, що необхідні оцінювати параметри сталого розвитку ОТГ не тільки за традиційними складовими, якими є економічна, екологічна і соціальна, а й за інфраструктурною складовою. Для цього запропонований інтегральний показник сталого інфраструктурного розвитку кожної окремої ОТГ, району або області який би дозволяв здійснювати порівняння показників ОТГ не тільки в межах району чи області, а й між областями України. Його визначення здійснене з використанням апарату теорії нечітких множин.

Таблиця 3. Оцінка показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області у 2018 році (нечіткі значення показників)

ОТГ	Видатки розвитку на одного мешканця ОТГ	Інфраструктурна субвенція на кв. км площі ОТГ	Інфраструктурна субвенція на одного мешканця ОТГ	Інтегральна оцінка ефективності інфраструктурної субвенції	Інтегральна оцінка рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ	Оптимальне значення рівня сталості інфраструктурного розвитку ОТГ
Смирновська	1,504852	0,9147121	1,285343	1,100028	1,302439576	0,956408
Берестівська	1,211532	0,8901025	1,327795	1,108949	1,160240163	0,939343
Камиш-Зорянська	0,979219	0,923443	0,952399	0,937921	0,958569971	0,926701
Веселівська	0,769052	0,8294336	0,569113	0,699273	0,734162857	0,800148
Воскресенська	1,374394	1,1064259	0,987136	1,046781	1,210587747	1,093006
Преображенська	1,013579	1,0117092	1,108245	1,059977	1,036778017	1,022569
Долинська	1,571528	1,2956963	0,850496	1,073096	1,32231202	1,245611
Ботіївська	1,026323	1,0093041	1,118155	1,063729	1,045026111	1,02155
Осипенківська	0,775036	1,0578734	1,035437	1,046655	0,910845468	1,055349
Приморська	0,819585	0,9229326	0,340926	0,631929	0,725756882	0,857457
Остриківська	1,069263	0,9178437	1,258114	1,087979	1,078621162	0,956124
Гірсівська	1,550353	0,8529306	1,467753	1,160342	1,355347309	0,922098
Малотокмачанська	0,955663	1,0572599	1,047073	1,052166	1,003914708	1,056114
Біленьківська	0,846486	1,20215	0,90991	1,05603	0,951257874	1,169273
Таврійська	1,115391	1,1470873	0,945822	1,046454	1,080922907	1,124445
Комишуваська	0,942905	0,9885346	0,792386	0,89046	0,916682521	0,966468
Кирилівська	1,844275	0,7976965	1,165243	0,98147	1,412872263	0,839046
Підгірненська	1,466914	0,9336049	1,229744	1,081675	1,274294458	0,966921
Воздвижівська	0,843026	0,9661107	1,180405	1,073258	0,958141729	0,990219
Широківська	1,196416	1,2289574	0,892887	1,060922	1,128668771	1,191149
Великобілозірська	1,432612	1,0312366	1,067653	1,049445	1,241028213	1,035333
Чернігівська	0,921771	0,8874741	1,042826	0,96515	0,943460345	0,904951
Чкаловська	1,019971	0,9532457	1,199384	1,076315	1,048143084	0,980936
Приазовська	0,833341	0,7978153	0,482866	0,640341	0,736840967	0,762384
Гуляйпільська	0,719015	0,8609087	0,596801	0,728855	0,723934841	0,831196
Павлівська	1,108923	1,1644447	0,933639	1,049042	1,078982614	1,138479
Якимівська	0,620204	0,93701	0,785419	0,861215	0,740709214	0,919956
Оріхівська	0,397218	0,9663008	0,395029	0,680665	0,538941567	0,902033
Новоолексіївська	0,88498	0,9240249	1,246608	1,085317	0,985148108	0,960316
Петро-Михайлівська	0,677544	1,0765477	1,013158	1,044853	0,861198496	1,069416
Плодородненська	0,85823	1,0242134	1,087768	1,055991	0,957110335	1,031363
Новоуспенівська	0,926149	0,9513996	1,18849	1,069945	0,998046588	0,978072
Новобогданівська	0,681701	1,1812729	0,929111	1,055192	0,868446532	1,152905
Кам'янсько-Дніпровська	0,622886	1,0582824	0,506811	0,782547	0,702716201	0,996242
Благовіщенська	0,70868	1,0719977	1,012621	1,042309	0,875494704	1,065318
Водянська	0,597046	1,2599477	0,811113	1,03553	0,816288195	1,209454
Разом по області				0,985606	0,991220348	1,001065

Проведене порівняння показників інфраструктурного розвитку ОТГ Запорізької області впродовж 2016 – 2018 років (нечіткі значення показників) яке показало, що зростання рівня беззбитковості та самодостатності ОТГ, підвищився рівень сталості інфраструктурного розвитку території.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Доцільним буде у подальших дослідженнях здійснити порівняльний аналіз показників інфраструктурного розвитку ОТГ України.

Список використаних джерел

1. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Київ: НІСД, 2016. 61 с.
2. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf (дата звернення 04.02.2018).

3. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_02%285%29/10mliuta.pdf (дата звернення 04.02.2018).
4. Молодожен Ю. Б. Поняття і сутність територіальної громади в системі місцевого самоврядування України. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету*. 2006. № 2. С. 128-136.
5. Horoshkova L. A., Volkov V. P., Karbivnychy I. O., Karbivnychy R. O., Horbova I. A. Conditions of the no-loss functioning of territorial formation. Belostok: Belostok, 2018. 190 c.
6. Horoshkova L., Volkov V., Kapranova L., Komelina A. The Reverse Subsidy's Impact of United Territorial Community's Budget Generations. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. № 7(4.8). P. 539-543.
7. Горошкова Л. А., Волков В. П., Хлобистов Є. В., Кутук В. В. Прогностичні моделі фінансового регулювання бюджетів територіальних громад. *Економічний вісник університету*. 2019. № 42. С. 179-190.
8. Horoshkova L., Khlobystov Ie., Filipishyna L., Bikulov D. Distribution of Local Expenditure for Sustainable Development of United Territorial Communities (economic and mathematical approach). *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2019. Vol. 99. P.20-25.
9. Горошкова Л. А., Хлобистов Є. В. Соціально-економічний потенціал розвитку об'єднаних територіальних громад (на прикладі Запорізької області). *Український географічний журнал*. 2019. №4. С.19-28.
10. Horoshkova L., Khlobystov Ie., Volkov V., Kutyk V. Kaizen technologies in natural and economic systems management: approaches to economic and mathematical modeling. *Economics and Region*. 2019. №2 (73). P. 116-122.
11. Горошкова Л. А., Лісовський С. А., Хлобистов Є. В. Потенціал ефективності реформування адміністративно-територіального устрою (на прикладі Запорізької області). *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2019. № 30. С. 32-42.
12. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений. М.: Мир, 1976. 165 с.

References

1. Terytorialna hromada yak bazova lanka administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: problemy ta perspektyvy reformuvannya [Territorial community as a base part of the administrative - territorial device of Ukraine: problems and prospects of reforming. The analytical report]. Kyiv : NISi, 2016. 61 p. [in Ukr.].
2. Batanov, O. V. (2008). Terytorialna hromada – pervynnyi subiekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky [A territorial community - primary subject of municipal authority in Ukraine: concept and attribute]. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf. [in Ukr.].
3. Murkovich, L. A. (2010). Terytorialna hromada yak subiekt mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini: teoretychni aspekty [Territorial community as the subject of local self-management in Ukraine: theoretical aspects]. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_02%285%29/10mliuta.pdf. [in Ukr.].
4. Molodozhen, Y. B. (2006). Poniattia i sutnist terytorialnoi hromady v systemi mistsevoho samovriaduvannya Ukrainy [Concept and essence of a territorial community in system of local self-management of Ukraine]. *University scientific slip: a magazine of Khmelnytskyi university*, 2. 128-136. [in Ukr.].
5. Horoshkova, L. A., Volkov, V. P., Karbivnychy, I. O., Karbivnychy, R. O., Horbova, I. A. (2018). Conditions of the no-loss functioning of territorial formation. Belostok: Belostok, 190 c.
6. Horoshkova L., Volkov V., Kapranova L., Komelina A. (2018). The Reverse Subsidy's Impact of United Territorial Community's Budget Generations. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4.8). 539-543.
7. Horoshkova, L. A., Volkov, V. P., Khlobystov, Ie. V., Kutyk, V. V. (2019). Prohnostychni modeli finansovoho rehuliuвання biudzhetyv terytorialnykh hromad. [Prognostic models of financial regulation of budgets of territorial communities]. *University Economic Bulletin*, 42. 179-190. [In Ukr.].
8. Horoshkova, L., Khlobystov, Ie., Filipishyna, L., Bikulov, D. (2019). Distribution of Local Expenditure for Sustainable Development of United Territorial Communities (economic and mathematical approach). *Advances in Economics, Business and Management Research*, 99. 20-25.
9. Horoshkova, L., Khlobystov, Ie. (2019). Sotsialno-ekonomichnyi potentsial rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad (na prykladi Zaporizhzhzha oblasti) [Amalgamated territorial communities socio-economic development potential (the case of Zaporizhzhzia region)]. *Ukrainian Geographical Journal*, 4. 19-28. [in Ukr.].
10. Horoshkova, L., Khlobystov, Ie., Volkov, V., Kutyk, V. (2019). Kaizen technologies in natural and economic systems management: approaches to economic and mathematical modeling. *Economics and Region*, 2 (73). 116-122.
11. Horoshkova, L., Lisovsky, S., Khlobystov, Ie. (2019). Potentsial efektyvnosti reformuvannya administratyvno-terytorialnoho ustroiu (na prykladi Zaporizhzhzha oblasti) [Capacity of reforms efficiency of administrative and territorial structure (the case of Zaporizhzhzia region)]. *Problems of continuous geographical education and cartography*, 30. 32-42. [in Ukr.].
12. Zade L. A. (1976). Poniatie linyvystycheskoi peremennoi y eho prymerenye k pyniatyiu pryblizhennykh reshneniy [The concept of a linguistic variable and its application to kicking approximate solutions]. М.: Myr, 165 h. [in Rus.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, д.е.н., доцент, академік Академії економічних наук України, професор кафедри підприємництва, менеджменту організацій та логістики
Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя 69600, Україна

e-mail: goroshkova69@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7142-4308>

Researcher ID: D-6527-2019

Хлобистов Євген Володимирович, д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна

e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9983-9062>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Горошкова Лидия Анатольевна, д.э.н., доцент, академик Академии экономических наук Украины, профессор кафедры предпринимательства, менеджмента организаций и логистики Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, Запорожье 69600, Украина

e-mail: goroshkova69@gmail.com

Хлобыстов Евгений Владимирович, д.э.н., профессор, академик Академии экономических наук Украины, профессор кафедры экологии

Национальный университет «Києво-Могилянська академія»

e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor of the Department of entrepreneurship, management of organizations and logistics,

Zaporizhzhya National University,

66 Zhukovskogo str., Zaporizhzhya 69600, Ukraine

e-mail: goroshkova69@gmail.com

Khlobystov Ievhen, D. Sc. in Economics, professor, Professor of the Department of Environmental Studies,

National university of «Kyiv-Mohyla academy»,

2 Skovorody str., Kyiv 04070, Ukraine

e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

УДК 330.112

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-131-138>

СУЩНОСТЬ И ОЦЕНКА АДАПТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Карпенко Е. М.,
Павлова Д. А.

Предметом исследования выступает адаптивность промышленного предприятия.

Цель исследования – выявить наиболее существенные факторы, влияющие на уровень адаптивности промышленного предприятия.

Методами исследования, использованными в работе, являются наблюдение, сбор, анализ и синтез, сравнение, группировка, системный и комплексный подход.

Результаты работы. В рамках данного исследования авторами проанализирована адаптивность промышленного, которая своими результатами логически связана с полным комплексом конечных результатов функционирования предприятия как производственной системы и подчинена необходимости достижения заданного уровня таких результатов.

Областью применения результатов исследования является инновационная политика предприятия, ориентированная на улучшение его позиционирования на рынке.

Выводы. Эффективность, сложность и стоимость реализации поведенческой, параметрической и структурной адаптации предприятия к изменяющемуся внешнему окружению растут в порядке их перечисления. Следовательно, перед руководством предприятия всегда стоит проблема выбора оптимального способа адаптации, во-первых, позволяющего обеспечить сохранение состояния гомеостатического равновесия предприятия и его внешней среды, во-вторых, способного быть им реализованным как с точки зрения имеющейся компетенции, так и располагаемых средств. Оптимальность способов адаптации определяется имеющимся потенциалом предприятия, отраслевыми условиями конкурентного взаимодействия и совокупностью факторов макросреды.

Ключевые слова: инновационная восприимчивость, инновационная активность, цели функционирования, производственная система, адаптивность предприятия, поведенческая адаптация, параметрическая адаптация, структурная адаптация.

СУТНІСТЬ І ОЦІНКА АДАПТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Карпенко О. М.,
Павлова Д. О.

Ключові слова: інноваційна сприйнятливість, інноваційна активність, мета функціонування, виробнича система, адаптивність підприємства, поведінкова адаптація, параметрична адаптація, структурна адаптація.

THE ESSENCE AND ASSESSMENT OF THE ADAPTABILITY OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Karpenko Elena,
Pavlova Darya

The subject of the study is the adaptability of an industrial enterprise.

The purpose of the study is to identify the most significant factors that affect the level of adaptability of an industrial enterprise.

The research methods used in the work are observation, collection, analysis and synthesis, comparison, grouping, system and complex approach.

Results of the work. Within the framework of this study, the authors analyzed the adaptability of an industrial enterprise, which by its results is logically related to the full range of final results of the enterprise functioning as a production system and is subordinated to the need to achieve a given level of such results.

The scope of application of the research results is the innovation policy of the enterprise, focused on improving its positioning in the market.

Conclusions. The efficiency, complexity and cost of implementing behavioral, parametric and structural adaptation of an enterprise to a changing external environment increase in the order they are listed. Therefore, the management of the enterprise always faces the problem of choosing the optimal method of adaptation, first, which allows to ensure the preservation of the state of homeostatic equality of the enterprise and its external environment, and secondly, which can be implemented by it both in terms of existing competence and available funds. The optimal adaptation methods are determined by the existing potential of the enterprise, the industry conditions of competitive interaction and the combination of macro-environment factors.

Key words: Innovative receptivity, innovative activity, functioning goals, production system, adaptability of the enterprise, behavioral adaptation, parametric adaptation, structural adaptation.

JEL Classification: O31, L16, L60

Relevance. The results of the analysis of the main trends in the development of the external environment of domestic enterprises and the factors that they generate allow us to conclude that almost all trends in the dynamics of the external environment of domestic enterprises can be both opportunities and threats to their sustainable development, and their transformation into an opportunity or threat for an enterprise is determined by how effectively it can adapt to the changes taking place.

Status of the issue. The problems of enterprise adaptability to the external environment are universal and are considered by various authors in the framework of the study of different types (economic, competitive, etc.) of enterprise stability, management of enterprise adaptation to market conditions, sustainable development of the enterprise, enterprise management (adaptive, strategic, etc.) [1, p. 152].

In the literature, there are three directions in the interpretation of the characteristics of an enterprise that determine its adaptation to changing environmental conditions, and its results: a) the interpretation of adaptivity as the stability of the properties of the enterprise in the conditions of a changing external environment; b) the interpretation of adaptivity as the stability of the behavior (strategy) of the enterprise in the conditions of a changing external environment; c) the interpretation of adaptivity as the stability of the results of the functioning of the enterprise in the conditions of a changing external environment [6]. The characteristics of these directions are given in the Table 1.

Thus, all existing interpretations of the essence of the adaptability of the enterprise and its results consider it as a property of the enterprise, the presence of which ensures the stability of certain parameters of its state or functioning. At the same time, stability is understood as the presence of any enterprise parameter within acceptable limits, regardless of the presence and strength of actions that change its value. Here, as a rule, we are talking about «quasi-stability» [8, p. 225], that is, about finding the parameters within the acceptable deviations, and not their optimal values. The analysis shows that the general disadvantage of the existing interpretations of the essence of enterprise adaptability and its results is their limitations, since each of them considers only a part of the controlled parameters of the internal environment of the enterprise or its functioning, to maintain the values of which within the specified limits requires the presence of adaptability [9, p. 71].

The concept of enterprise adaptability. The enterprise as a purposeful system, characterized by purposeful behavior, is an open system formation that interacts with the external environment. Thus, in the process of functioning of the enterprise, the system «enterprise-external environment» is formed, in which its elements actively interact with each other. The adaptability of an enterprise is its essential property, which is the result of the transition of the relations of interaction of the enterprise with the elements of the external environment into its attribute. Enterprise adaptation is a dynamic process that represents a set of responses of the enterprise to the factors of adaptation, which takes place in the «enterprise-external environment» system, thanks to which the enterprise's subsystems,

despite the variability of external conditions and internal targets, maintain the stability necessary for the compliance of its activities with its goals [5].

The table 1 - Characteristics of the existing approaches to the interpretation of the essence of the characteristics of the enterprise, which determine its adaptation to changing environmental conditions, and its

Distinctive feature of the approach	Adaptability as the stability of the properties of the enterprise	Adaptability as the stability of the behavior (strategy) of the enterprise	Adaptability as the stability of the results of the enterprise functioning
1. The considered reason for the exit from the stability state	Environmental impact	Environmental impact	Environmental impact
2. Enterprise-controlled parameters in the adaptation process	The set of properties and characteristics of the internal environment of the enterprise	The set of characteristics of the behavior (strategy) of the enterprise in the external environment	The totality of the results of the operation of the enterprise in the external environment
3. Results of the implementation of the adaptation process	Returning the values of the properties and characteristics of the internal environment of the enterprise to the limits of acceptable limits of their changes – quasi-stability of the internal environment of the enterprise	The return of the values of the characteristics of the behavior (strategy) of the enterprise in the external environment within the permissible limits of their changes – the quasi-stability of the enterprise strategy	Returning the values of the results of the enterprise's functioning in the external environment to the limits of acceptable limits of their changes or their growth

Thanks to the adaptation process, homeostasis is preserved, first, in the interaction of the enterprise with the external environment, and secondly, in the system «purposeful behavior of the enterprise–the potential of the enterprise». Homeostasis (from homeo... and Greek stasis – immobility, state) - the relative dynamic constancy of the composition, properties, stability of the main functions of the functional subsystems of the enterprise (that is, its internal environment) and the rules of its interaction with the external environment. Strictly speaking, the enterprise as a production system is in a state of disequilibrium – in a state of development-which is called «homeokinesis» [7].

In this regard, it should be noted that the processes of adaptation (that is, the maintenance of «homeokinesis») are a systemic combination of three components, which are the totality of the processes of external and internal adaptation:

1. The processes of maintaining balance in the system «purposeful behavior of the enterprise–the external environment».
2. Processes of maintaining balance in the system «purposeful behavior of the enterprise–the potential of the enterprise».
3. Processes of maintaining balance in the system «potential of the enterprise–the external environment» [11, p. 203].

Thus, the most important role in the process of adaptation of the enterprise is played by the set of rules of its behavior that make up the strategy.

The adaptation process is implemented whenever significant changes occur in the «enterprise-external environment» system, which can be initiated by each of the parties to the interaction. It provides the formation of a new homeostatic state, which allows you to achieve maximum efficiency of the enterprise in the current conditions of the external environment and at a given level of internal targets. Therefore, the maximum possible level of achievement of the set goals of activity is the most important criterion for the effectiveness of the adaptation process of the enterprise. Achieving the goals of the enterprise's activities by adapting automatically means meeting the requirements that, first, the external environment sets for the enterprise, and secondly, are set by the level of internal targets [3, p. 158].

Since the enterprise is not only an adaptive, but also an adaptive system, since it is inherent in the presence of a transformative nature, the process of adaptation of the enterprise can be expressed not only in the ordering of its internal environment and behavior, but also those fragments of the surrounding environments with which it interacts.

The enterprise and the external environment are always not in static, but in dynamic equilibrium [2, p. 39], their relations are constantly changing, and, consequently, the process of adaptation must also be constantly carried out.

An enterprise is able to carry out adaptation processes only if it has the property of adaptability. The adaptability of an enterprise is an economic category that denotes the property of an enterprise, the presence of which determines its ability to effectively implement the process of maintaining the state of homeostatic equilibrium in the «enterprise-external environment» system, during which all the qualitative characteristics of the parties to this interaction can change, and which allows the enterprise to meet the ideal of activity and achieve its goals in an unstable, complex, differentiated and competitive external environment [6].

Adaptability is not an immanent property that arises as a result of the interaction of the enterprise with the external environment. The processes of adaptation of the enterprise occur by implementing the capabilities of its corresponding

properties that it possesses. Thus, adaptability has two forms of its manifestation: factorial-in the form of the available adaptive capabilities of the enterprise, through which its adaptation is realized, and resultant-in the form of the results of the course of adaptive processes that have arisen due to the implementation of the adaptive capabilities.

Based on the above, it can be stated that the level of expression of adaptability as a property of an enterprise is determined by three groups of factors: causal, conditional, and inducing (see Figure 1).

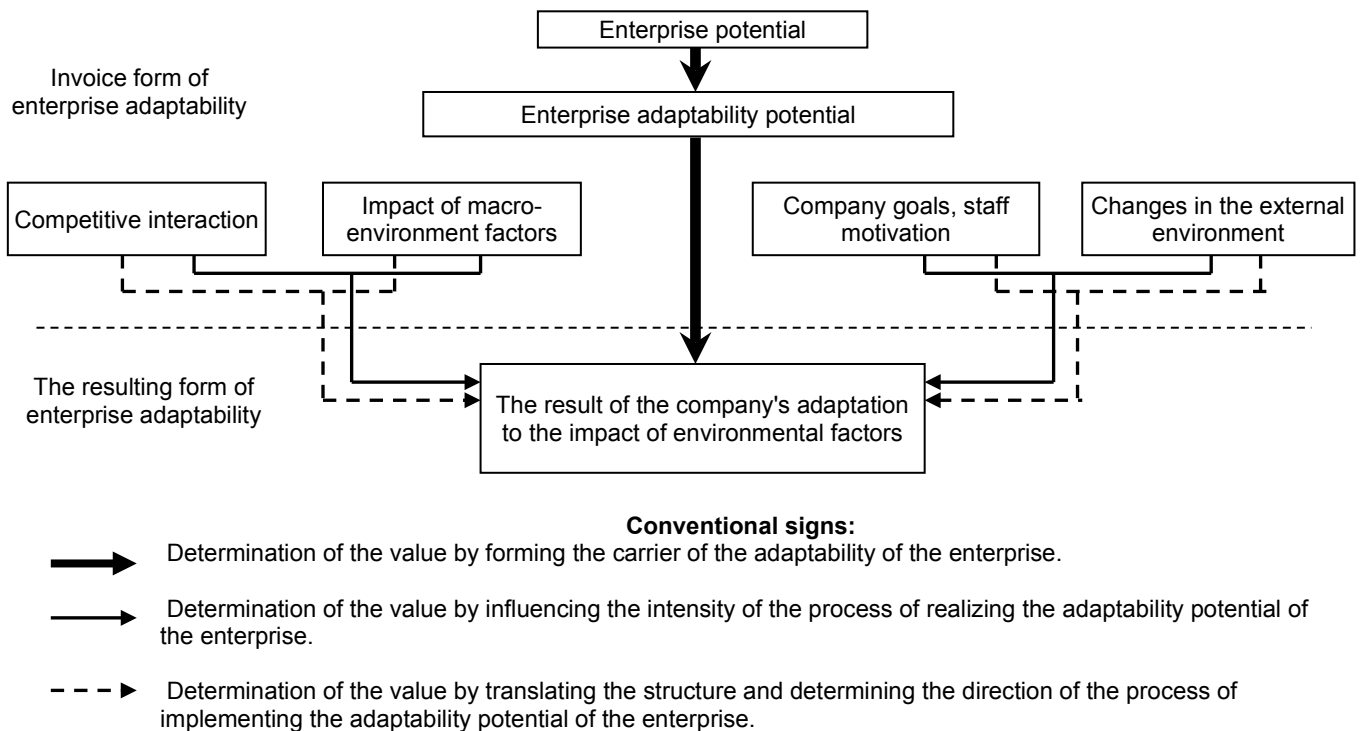

Figure 1 - Determination relationship between enterprise adaptability and factors determining its level

Thus, the assessment of the adaptability of the enterprise in the factorial form of its existence should be made by assessing the value of the adaptability potential of the enterprise (and within its framework the possibilities of behavioral, parametric and structural adaptation), the factors of its external environment, the intensity of the motivation of the enterprise personnel.

The assessment of the value of the enterprise's adaptability in the resulting form of its existence should be made by evaluating the value of the results of the enterprise's achievement of the set goals of activity in the existing conditions of the external environment and under the existing target settings, measured by the growth rate of the corresponding indicators of achieving the set goals.

Ways to adapt the enterprise. The conducted theoretical studies of the nature of adaptability as a property of the enterprise allowed us to identify three main ways of its adaptation to the changes in the external environment:

1. Adaptation through the transformation of the strategy of the enterprise (behavioral adaptation), that is, the modification of behavioral ways of responding to changes occurring in the external environment and internal target settings. Behavioral adaptation is implemented by the enterprise by: a) repositioning in the external environment (space, competition, consumer consciousness) in order to be in the conditions of the external environment corresponding to the existing potential; b) the use of market power to change the external environment (both the competitive situation in the industry, and the general economic situation and the institutional environment).

2. Parametric adaptation, implemented by reconfiguring existing resources and competencies (a small change in production technology). The possibilities of parametric adaptation are generated by the redundancy of the enterprise's potential (production capacity and space, personnel, technical characteristics of products), versatility (versatility of equipment, liquidity of the balance sheet, breadth of competence) and diversification (diversification of suppliers and consumers) its elements [10, p. 87].

3. Structural adaptation, implemented by changing the composition of the sources of the enterprise's capabilities by introducing new ones and changing existing ones, and then using the obtained capabilities in the process of functioning. It is carried out by conducting R & D, training personnel, acquiring fixed assets and intangible assets, and changing the organizational structure.

The efficiency, complexity, and cost of implementing the above-mentioned ways to adapt an enterprise to a changing external environment are increasing in the order they are listed. Consequently, the management of the enterprise is always faced with the problem of choosing the optimal method of adaptation, first, which allows to ensure the preservation of the state of homeostatic equilibrium of the enterprise and its external environment, and secondly, which can be implemented by it both in terms of existing competence and available funds [4, p. 315]. The optimal

adaptation methods are determined by the existing potential of the enterprise, the industry conditions of competitive interaction and the combination of macro-environment factors.

Assessment of the adaptation of woodworking enterprises of the Gomel region to the dynamics of the environment. As a starting point for this assessment, we used data on some of the results of the functioning of woodworking enterprises in the Gomel region for the period 2012-2018. The integral results of the assessment based on the author's methodology are shown in Table 2 [7].

In general, for the period 2012-2018, the highest level of results of adaptation to the dynamics of the environment, focused on meeting the interests of representatives of interested groups, was demonstrated by Gomel Oboi and Kalinkovichi Furniture Factory (KMC). Both of these enterprises demonstrated fairly stable positive dynamics of the group of results of their activities under consideration and provided average annual growth for this group of results at the level of 3.6% and 7.3%, respectively.

The Mozyr DOC (MDOC) demonstrated a relatively stable trend of increasing the level of self-adaptability in meeting the interests of interested groups. Despite the rather serious decline that took place in 2016-2017, this company in 2018 managed to significantly (by 8.3%) increase the group of results of its activities under consideration. In general, during the analyzed period, the worst dynamics of the results of activity was demonstrated by the Svetlogorsk Pulp and Paper Mill (SCCC), whose level of adaptation to the environment decreased by 19.2% on average over the year.

Table 2. Integrated assessment of the results of adaptation of woodworking enterprises of the Gomel region to the dynamics of the environment

enterprises	Time periods						Average for the analysis period
	2013/ 2012	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	
Adaptation outcomes related to meeting the interests of interested groups							
MDOC	0,853	1,033	0,918	0,761	-	1,083	0,930
Gomeldrev	-	0,909	1,049	0,387	1,135	-	0,870
Homeloboi	1,036	1,068	0,898	1,226	0,870	1,120	1,036
Rechitsadrev	0,875	1,236	0,996	0,777	0,351	-	0,847
KMC	0,893	1,274	1,159	0,857	1,251	1,007	1,073
SKKK	1,105	0,890	0,306	-	-	0,929	0,808
The results of adaptation related to the satisfaction of the interests of society							
MDOC	0,621	1,146	0,523	0,001	-	0,653	0,589
Gomeldrev	-	0,749	2,107	0,182	2,369	0,524	1,186
Homeloboi	1,008	1,025	0,849	0,668	1,246	0,967	0,961
EMF	-	0,001	-	0,324	2,797	0,797	0,980
Rechitsadrev	0,525	1,282	1,298	0,280	2,317	0,802	1,084
KMC	1,099	1,266	0,444	0,571	2,039	0,451	0,978
SKKK	0,898	0,911	0,565	0,244	2,774	1,291	1,114
The results of adaptation related to the satisfaction of the interests of the company The results of adaptation related to the satisfaction of the company's own economic interests to improve the efficiency of resource use							
MDOC	0,859	0,466	1,041	0,955	1,657	1,166	1,024
Gomeldrev	1,017	0,825	1,072	0,868	1,335	1,061	1,030
Homeloboi	0,999	0,834	1,120	0,865	1,426	1,169	1,069
EMF	0,930	0,841	0,555	1,229	1,054	1,326	0,989
Rechitsadrev	1,170	1,068	0,979	0,858	1,050	1,107	1,039
KMC	0,957	0,582	2,503	0,621	1,211	1,549	1,237
C SKKK	1,063	0,742	1,136	0,754	1,343	1,043	1,014

The situation in the analyzed period was fundamentally different with regard to the results of the adaptation of the woodworking enterprises of the Gomel region to the dynamics of the environment related to the satisfaction of the interests of the community. Gomeldrev, Rechitsadrev and JCCC were the leaders in terms of average annual growth rates. In the analyzed period, these enterprises managed to ensure an average annual growth of the considered type of results of their activities at a level exceeding 8%. The maximum growth rate was demonstrated by the Gomeldrev – 18.6%. It is necessary, however, to take into account that this growth, in fact, had an exogenous cause, because it was associated with a high level of tax burden on these enterprises. Thus, the development of these three enterprises was externally focused on the primary increase in the level of satisfaction of the interests of society, and in many respects-to the detriment of their other economic interests. In addition, it should be noted that the growth itself was very uneven. Sharp positive jumps alternated with no less significant reductions in the results of operations, which indicates a high degree of instability of the market positions of these enterprises and a high elasticity of their financial condition in relation to the conjuncture of the target market segments.

The most stable dynamics of its adaptability, associated with the satisfaction of the interests of the society in the analyzed period, was demonstrated by the largest enterprise in the industry - Gomeloboi. Despite the fact that,

on average, during the period under review, the analyzed results of the adaptation of this enterprise to the environment decreased by 3.9% per year, nevertheless, this enterprise managed to ensure a sufficiently high stability of its development trends and avoid sharp negative changes in the level of its adaptability. The most significant reduction in the level of adaptability of this enterprise for the group of results of its activities under consideration was observed in the period 2015-2016, which accounted for the general deterioration of the market situation, which negatively affected most enterprises in the industry. The CMC also demonstrated similar trends in its development, which were characterized by a slightly higher degree of instability, in the analyzed period.

The least high level of adaptability, focused on increasing the level of satisfaction of the interests of the society, in the analyzed period was inherent in the MDOC, where the average annual decrease in the relative level of the considered group of performance results reached 41%. The main reason for this situation was the relatively low priority of the considered group of the results of the activity of this enterprise (expressed, in particular, in minimizing the level of financing of its own social sphere) and its primary orientation to increase the level of satisfaction of its own economic interests and the interests of representatives of interested groups.

Analyzing the results of the adaptation of woodworking enterprises of the Gomel region to the dynamics of the environment associated with the satisfaction of their own economic interests, it should be noted that in this case, the selected enterprises showed much more stable positive trends in their development than in the previous two cases.

On average, during the analyzed period, almost all of the selected enterprises in the industry (with the exception of EMF) managed to provide a positive increase in the results of their activities related to the efficiency of resource use, which clearly indicates that the adaptation capabilities of these enterprises are focused on this group of performance parameters. As for the internal distribution of the analyzed enterprises according to the achieved level of the considered results of their activities, it should be noted that this distribution was in principle identical to that which took place in relation to their adaptation to the interests of the interested groups.

The leadership in the achieved adaptation results related to the satisfaction of their own economic interests belonged to the Gomel Region and the KMC, which ensured an average annual growth of such results at the level of 6.9% and 23.7% respectively. At the same time, however, it should be noted that the dynamics of the return of the main types of production resources in the first of these enterprises was significantly more stable than in the second, which allows us to consider its adaptive abilities as more developed. Gomeldrev and Rechitsadrev also managed to demonstrate a fairly stable positive dynamics of the considered group of results of their functioning, which in the analyzed period did not show an annual decrease in the level of performance by more than 16.5%, and on average for the period provided an annual growth of 3% and 3.9%, respectively.

In the analyzed period, the lowest average positive dynamics of the relative level of return on production resources was demonstrated by the EMF. The main reason for this was a significant decline in the level of the group of performance results under consideration, which took place in 2013-2015 and was primarily associated with a gap in the growth rates of the level of remuneration of employees and their output. However, starting in 2016, this enterprise managed to ensure a fairly stable growth of the considered results of its operation, as a result of which, by the end of the analyzed period, it was able to almost completely compensate for the consequences of the previous decline.

Considering the dynamics of the level of results of their activities related to the efficiency of resource use, common to all enterprises of the industry, it is possible to distinguish two time stages. The first of them is limited to 2013-2016 and is characterized by a general reduction in the results under consideration, the main reason for which was a rapid increase in the cost of production resources, not compensated by a corresponding increase in their returns. The second stage began in 2017. and it is characterized by a general increase in the considered type of performance of the industry enterprises, primarily associated with the beginning of their transition from the extensive to the intensive path of their development.

Generically analyzing the results of adaptation to the dynamics of the environment achieved by the woodworking enterprises of the Gomel region, we can conclude the following. The highest and fairly stable level of adaptive abilities is found in two enterprises of the industry – Gomeloboi and KMK-and the similarity of the results of their activities cannot be explained by the similarity of the scale of their functioning and any other extensive factors. Apparently, the leadership of these enterprises in terms of their adaptability is due to the qualitative features of their activities and, first of all, their focus on the maximum use of various types of innovations. In another group, it is possible to distinguish those enterprises in the industry that, although they have a moderate level of results of adaptation to the environment, but after the decline in their activities in recent years, have managed to provide a significant increase in their own adaptive abilities. The JCCC and, with certain reservations, the MDOC can be identified as representatives of this group. All the other enterprises of the industry considered can be conditionally grouped into the third group, the distinguishing feature of which is the high instability of development trends and the general reduction of adaptive abilities in the last years of the analyzed period.

Conclusions. The efficiency, complexity, and cost of implementing behavioral, parametric, and structural adaptation of an enterprise to a changing external environment increase in the order they are listed. Therefore, the management of the enterprise always faces the problem of choosing the optimal method of adaptation, firstly, which allows to ensure the preservation of the state of homeostatic equality of the enterprise and its external environment, and secondly, which can be implemented by it both in terms of existing competence and available funds. The optimal adaptation methods are determined by the existing potential of the enterprise, the industry conditions of competitive interaction and the combination of macro-environment factors.

Список использованных источников

1. Алексеева, М. Б., Ветренко, П. П. Анализ инновационной деятельности. Москва: Юрайт, 2019. 303 с.
2. Горфинкель, В. Я., Попадюк, Т. Г. Инновационное предпринимательство. Москва: Юрайт, 2019. 468 с.
3. Антонец, В. А. и др. Инновационный менеджмент. Москва: Юрайт, 2019. 303 с.
4. Гончаренко, Л. П., Кузнецов, Б. Т., Булышева, Т. С. и др. Инновационный менеджмент. Москва: Юрайт, 2019. 487 с.
5. Карпенко, Е. М. Потенциал производственной системы: сущность, методика оценки, процесс актуализации: монография. Гомель: ГГТУ им. П.О. Сухого, 2003. 377 с.
6. Карпенко, Е. М., Нехрист, О. А. Адаптивность предприятия как фактор его устойчивого развития. Известия Гомельского государственного университета им. Ф.Скорины. 2006. № 5(38). С. 111–118.
7. Карпенко, Е. М., Павлова, Д. А. Сущность и факторная обусловленность инновационной восприимчивости предприятия. Економічний вісник університету. 2020. Вып. 45. С. 66–72.
8. Лапин, Н. И., Карачаровский, В. В. Теория и практика инноватики. Москва: Юрайт, 2019. 350 с.
9. Медынский, В. Г. Инновационный менеджмент. Москва: Инфра-М, 2018. 350 с.
10. Ружанская, Л. С., Якимова, Е. А., Зубакина, Д. А. Стратегический менеджмент. Екатеринбург: Издательство Уральского Университета, 2019. 295 с.
11. Брусакова, И. А. и др.. Теоретическая инноватика. Москва: Юрайт, 2019. 333 с.

References

1. Alekseeva, M. B., Vetrenko, P. P. (2019). Analiz innovacionnoj deyatel'nosti [Analysis of innovative activity]. Moskva: YUrajt, 303 s.
2. Gorfinkel', V. YA., Popadyuk, T. G. (2019). Innovacionnoe predprinimatel'stvo [Innovative Entrepreneurship]. Moskva: YUrajt, 468 s.
3. Antonec, V. A. i dr. (2019). Innovacionnyj menedzhment [Innovation management]. Moskva: YUrajt, 303 s.
4. Goncharenko, L. P., Kuznecov, B. T., Bulysheva, T. S. i dr. (2019). Innovacionnyj menedzhment [Innovation management]. Moskva: YUrajt, 487 s.
5. Karpenko, E. M. (2003). Potencial proizvodstvennoj sistemy: sushchnost', metodika ocenki, process aktualizacii: monografiya [Production system potential: essence, evaluation methodology, actualization process: monograph]. Gomeľ: GGTU im. P.O. Suhogo, 377 s.
6. Karpenko, E. M., Nekhrst, O. A. (2006). Adaptivnost' predpriyatiya kak faktor ego ustojchivogo razvitiya [Adaptivity of enterprise as a factor of its sustainable development]. Izvestiya Gomeľ'skogo gosudarstvennogo universiteta im. F. Skoriny. - Proceedings of Gomel State University named after F. Skorina, 5(38). 111–118.
7. Karpenko, E. M., Pavlova, D. A. (2020). Sushchnost' i faktornaya obuslovlennost' innovacionnoj vospriimchivosti predpriyatiya [Essence and factor conditionality of enterprise innovation susceptibility]. Ekonomichnij visnik universitetu - University Economic Bulletin, 45. 66–72.
8. Lapin, N. I., Karacharovskij, V. V. (2019). Teoriya i praktika innovatiki [Theory and Practice of Innovation]. Moskva: YUrajt, 350 s.
9. Medynskij, V. G. (2018). Innovacionnyj menedzhment [Innovation Management]. Moskva: Infra-M, 350 s.
10. Ruzhanskaya, L. S., YAkimova, E. A., Zubakina, D. A. (2019). Strategicheskij menedzhment [Strategic management]. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo Universiteta, 2019. 295 s.
11. Brusakova, I. A. i dr.. (2019). Teoreticheskaya innovatika [Theoretical innovation]. Moskva: YUrajt, 333 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Карпенко Олена Михайлівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту

Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Павлова Дар'я Олексіївна, аспірант

Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Карпенко Елена Михайловна, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры международного менеджмента

Белорусский государственный университет
пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Павлова Дарья Алексеевна, аспирантка

Белорусский государственный университет
пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Karpenko Elena, PhD, Professor, Head of Department of International Management
 Belarusian State University
 pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus
 e-mail: emkarpenko@mail.ru
Pavlova Darya, graduate student
 Belarusian State University
 pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus
 e-mail: emkarpenko@mail.ru

УДК 331.101.5

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-138-147>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАТРАТНОГО И ДОХОДНОГО ПОДХОДОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВЕЛИЧИНЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Тетеринец Т. А.

Актуальность темы исследования заключается в изучении методологических основ оценки человеческого капитала.

Цель: сравнительный анализ основополагающих методологических подходов стоимостной оценки человеческого капитала.

Методы – анализ, синтез, сравнения и др.

Результаты работы: изучение методологии оценки развития и функционирования человеческого капитала представляется особенно важным в современных условиях. Приоритеты глобальной экономики свидетельствуют об ограничительном воздействии ресурсных преимуществ, определяя доминирующую роль инновационно-технологических факторов, включающих также уровень накопленного человеческого капитала. Учитывая невысокую ресурсоемкость развивающихся экономик, анализ методологических подходов оценки функционирования и развития человеческого капитала представляется особенно актуальным.

Выводы: изучены основные методологические подходы стоимостной оценки человеческого капитала. Рассмотрена эволюция их развития в контексте различных экономических учений. Представлены формализованные алгоритмы определения величины человеческого капитала в разрезе затратного и доходного принципов оценки. Выявлены преимущества и недостатки изученных методик и определены возможности их синергетического использования.

Ключевые слова: человеческий капитал, методология, подходы, способы, расходы, доходы, инвестиции, образование, период трудоспособности, возраст, ставка дисконтирования.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COST AND INCOME APPROACHES TO DETERMINING THE VALUE OF HUMAN CAPITAL

Tsetsyarynets Tat'iana

The relevance of the research topic is to study the methodological foundations of human capital assessment.

Purpose: comparative analysis of fundamental methodological approaches to the valuation of human capital.

Methods – analysis, synthesis, comparisons and etc.

Results of work: the study of the methodology for assessing the development and functioning of human capital is particularly important in modern conditions. The priorities of the global economy indicate the restrictive impact of resource advantages, determining the dominant role of innovative and technological factors, which also include the level of accumulated human capital. Given the low resource intensity of developing economies, the analysis of methodological approaches to assessing the functioning and development of human capital is particularly relevant.

Conclusions: the main methodological approaches of human capital valuation are studied. The evolution of their development in the context of various economic doctrines is considered. Formalized algorithms for determining the value of human capital in the context of cost and income evaluation principles are presented. The advantages and disadvantages of the studied methods are revealed and the possibilities of their synergistic use are determined.

Keywords: human capital, methodology, approaches, methods, expenses, income, investments, education, working capacity, age, discount rate.

JEL Classification: J41, H52, I28, O15

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИТРАТНОГО І ПРИБУТКОВОГО ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИЧИНИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Тетеринец Т. А.

Актуальність теми дослідження полягає у вивченні методологічних основ оцінки людського капіталу.

Мета: порівняльний аналіз основоположних методологічних підходів вартісної оцінки людського капіталу.

Результати роботи: вивчення методології оцінки розвитку і функціонування людського капіталу представляється особливо важливим в сучасних умовах. Пріоритети глобальної економіки свідчить про обмежувальний вплив ресурсних переваг, визначаючи домінуючу роль інноваційно-технологічних факторів, що включають також рівень накопиченого людського капіталу. Враховуючи невисоку ресурсоемність економік, що розвиваються, аналіз методологічних підходів оцінки функціонування і розвитку людського капіталу видається особливо актуальним.

Висновки: вивчено основні методологічні підходи вартісної оцінки людського капіталу. Розглянуто еволюцію їх розвитку в контексті різних економічних вчень. Представлені формалізовані алгоритми визначення величини людського капіталу в розрізі витратного і прибуткового принципів оцінки. Виявлено переваги та недоліки вивчених методик та визначено можливість їх синергетичного використання.

Ключові слова: людський капітал, методологія, підходи, способи, витрати, доходи, інвестиції, освіта, період працездатності, вік, ставка дисконтування.

Появление в конце XX в. «новой теории экономического роста», основанной на совокупном взаимодействии технологического и человеческого капиталов, оказало существенное воздействие на изучение проблематики последнего. Ее представители утверждали, что приращение технических инноваций наряду с преобразованием человеческого капитала выступает основным инструментом устойчивого развития стран, секторов, предприятий [1-4]. Однако, проведение эмпирических исследований не всегда подтверждало исходные концептуальные основы. Как оказалось, в последствии одним из «узких» мест «новой теории» являлось отсутствие комплексной и общепринятой методологии оценки величины накопленного человеческого капитала. Данное обстоятельство провоцировало проблематичность определения эффективности его развития и функционирования в различных социально-экономических формациях. В результате несовершенство методологического аппарата оценки человеческого капитала в некоторой степени ограничивало его интерпретацию как возобновляемого источника экономического развития.

Следует отметить, что рассмотрение этих вопросов всегда находилось в центре внимания исследователей, изучающих теоретические основы и формирующих концептуальные подходы управления человеческим капиталом. Базовые подходы к оценке данного экономического ресурса были сформированы классиками теории человеческого капитала. В частности, У. Петти в масштабах национальной экономики пытался определить его величину остаточным методом. Наряду с ним, А. Смит, Дж. Милль и К. Маркс отмечали важность экономического и стоимостного анализа рабочей силы, а также высокую значимость этих результатов.

Развитие теории человеческого капитала в неоклассическом русле способствовало концентрации в ней инвестиционной составляющей, выступающей объективной и необходимой компонентой его формирования и развития. Представители этой школы занимались изучением моделей индивидуального потребления, обусловленных совокупностью потребительских функций, определяемых величиной дохода, ставкой процента, личностными предпочтениями.

Ж.Б. Сэй, Н. Сениор, Ф. Лист, И. Тюнен, В. Багехот, Э. Энгель, Г. Сиджвик, Л. Вальрас и И. Фишер рассматривали человека как часть основного капитала, в связи с чем были сформулированы способы количественной оценки размера человеческого капитала, основываясь на:

- ~ определении величины затрат, связанных с «производством» человека;
- ~ расчетах капитализированной ценности будущих валовых доходов, приведенных к настоящему моменту времени;
- ~ оценке чистых доходов индивида как разницы его валовых поступлений и расходов на формирование человеческого потенциала с учетом дисконтирующего множителя [5, с. 87].

У. Фарр также поддерживал идею чистой дисконтированной стоимости человеческого капитала за весь период трудовой деятельности человека. Вычитая из совокупных доходов общие расходы на питание, жилье, образование, в дальнейшем применяя 5 % дисконтную ставку, он использовал фактическую численность населения с учетом коэффициента смертности. В результате общая величина человеческого капитала определялась не только потенциальными доходами, но и продолжительностью жизни его представителей [6].

Представители немецкой школы определяли величину человеческого капитала с позиции затрат на обучение. В частности, Т. Витстейн считал, что его размер определяется преимущественно будущими доходами и фактическими затратами жизнедеятельности [7]. Последние формируются исходя из совокупных издержек минимального жизнеобеспечения, образования и здравоохранения. Соответственно, их меньший размер по сравнению с доходами обуславливают возможности инвестиционных вложений в развитие последующих поколений. С целью упрощения расчетного алгоритма Т. Витстейн принимал за константу величину текущих затрат, связанных с обеспечением жизнедеятельности индивида, а также размер его будущих доходов с учетом профессиональной занятости. Стремление к унификации методологии оценки человеческого капитала способствовало формированию равнолинейного принципа определения совокупного трудового дохода и прижизненных текущих затрат. Развивая идею капитализации трудового дохода, изложенную У. Фарром, он значительно детализировал структуру издержек, определяющую формирование человеческого капитала. Несмотря на значительный вклад Т. Витстейна в развитие оценочных методических подходов, его исходные предположения, основанные на постоянстве трудовых доходов и расходов, в дальнейшем были подвергнуты серьезной критике и оспорены его же последователями.

Методический подход, основанный на суммировании издержек, связанный с обеспечением жизнедеятельности индивида, в экономической теории часто называют ценой «производства» человека. Р. Людке, рассматривающий человеческий капитал как составную часть национального богатства, считал, что экономическая стоимость человека определяется совокупностью образовательных издержек, выраженных в денежной форме [8].

По мнению Э. Энгеля издержки жизнедеятельности человека оказывают определяющее значение на величину человеческого капитала. При этом затраты на обучение он рассматривал в качестве долга, которое нынешнее население имеет перед предыдущим, в связи с чем несет обязательства финансирования аналогичных издержек у будущего поколений, компенсируя таким образом, собственные расходы. Э. Энгель детализировал интервалы эффективной трудоспособности работников, считая, что молодость и старость характеризуются наименьшей продуктивностью. Выделение наиболее производительных интервалов трудовой деятельности населения обуславливалось необходимостью определения периода времени, в течение которого индивид способен получать доходы, покрывающие собственные текущие издержки и затраты на образование последующих поколений. В своих дальнейших исследованиях он попытался выявить количественную зависимость между величиной индивидуального человеческого капитала и уровнем издержек, связанных с получением образования индивида. Однако отсутствие необходимых статистических и аналитических данных послужило препятствием в развитии этого методологического подхода [9].

А. Барриол в некоторой степени разделял идеи Т. Витстейна относительно оценки величины человеческого капитала, основываясь на равенстве доходов и расходов в течение жизни индивида. В своих исследованиях он исходил из его социальной стоимости, величина которой корректировалась с учетом половозрастной структуры населения. Проводя анализ занятости населения А. Барриол выявил, что уровень занятости женщин в 2 раза ниже, чем у мужчин, аналогично, как и уровень оплаты их труда. Исходя из этого, он делает вывод, что социальная стоимость женского человеческого капитала составляет 25 % от мужского. Важно заметить, что А. Барриол не принимал во внимание издержки обучения, что было связано с изучением «социальной ценности» рабочих – мужчин различных возрастных групп [10]. Апробируя свои идеи на данных французской статистической отчетности, в дальнейшем предполагал их использовать применительно к другим странам, с учетом корректировки в уровне оплаты труда.

Полученные результаты нашли дальнейшее преломление в трудах Л. Дублина и А. Лотки, опубликовавших в 30-х гг. XX в. книге «Денежная оценка человека» [11]. Используя трудовой подход определения стоимости человеческого капитала, американские ученые представили его количественную оценку, продисконтировав текущие доходы различных групп населения. Расчет нулевой величины человеческого капитала (V_0), т. е. при рождении человека, осуществлялся следующим образом:

$$V_0 = \sum_{x=0}^{\infty} \frac{P_x(Y_x \cdot E_x - C_x)}{(1+i)^x}, \quad (1)$$

где P_x – вероятность достижения индивидом x возраста;

Y_x – годовой доход индивида в период от x до $x+1$;

E_x – уровень занятости в экономике в период от x до $x+1$;

C_x – текущие издержки жизнеобеспечения индивида в период от x до $x+1$;

P_x – вероятность достижения индивидом x возраста;

i – норма дисконта.

Используя в своих расчетах методику Э.Энгеля с учетом возрастных корректировок, была произведена оценка стоимости человеческого капитала при максимальном значении x . В основе определения ее величины была заложена разница капитала человека в возрасте x и при его рождении, умноженная на корректирующий множитель $\frac{(1+i)}{P_x}$ [11, р. 168].

Минуя дальнейшие промежуточные исследования в области оценки человеческого капитала, отдельного внимания заслуживает методологический подход Д. Минцера, основанный на исчислении логарифмической зависимости доходов от периода обучения и стажа работы:

$$\ln y = b_0 + b_1 S + b_2 Z + b_3 Z + \varepsilon, \quad (2)$$

где y – среднестатистический трудовой доход человека, учитывающий S лет обучения и Z лет стажа работы;

b_0 – расчетный коэффициент отдачи в связи с отсутствием образования;

b_1 – расчетный коэффициент линейной отдачи от обучения в период S ;

b_2 – расчетный коэффициент линейной отдачи трудовой деятельности в период Z ;

b_3 – расчетный коэффициент нелинейной отдачи трудовой деятельности в период Z ;

ε – оценочная величина неучтенных факторов [12, р. 285].

Несмотря на единство взглядов и общность подходов к оценке человеческого капитала, проявляющихся в измерении величина затрат на обеспечение жизнедеятельности человека, разногласия в их содержательном наполнении обуславливали противоречивость полученных результатов. В дальнейшем по мере развития экономической мысли в науке сформировалось два основных подхода к стоимостной оценке человеческого капитала. Первый из них основан на ретроспективной оценке издержек жизнеобеспечения человека, как сумме затрат, определяющих условия формирования и развития его капитализированной стоимости. Второй исходит

из расчета будущих доходов в виде суммы дисконтированных заработков с учетом квалификации работника. Практика показывает, что многие экономисты отмечают приоритетность и перспективность доходного способа оценки человеческого капитала, хотя и подчеркивают некоторую сложность его действительной апробации в реальных социально-экономических условиях.

Многовариантность методологических подходов к определению величины человеческого капитала во многом обуславливается пониманием сущности этой категории. В настоящее время морфема «человеческого капитала» распространяется далеко за пределы когнитивных характеристик индивида, проявляющихся в виде полученных в процессе обучения знаний, трудовой деятельности – навыков и опыта. Эмпирически доказана ее тесная взаимосвязь с ценностными установками и менталитетом индивида, личностным благополучием, наличием и теснотой социальных взаимосвязей в обществе и трудовом коллективе и т.д. Глубокое осмысление сущности человеческого капитала продуцирует расширение массива данных, отражающих процесс его формального образования, пространственно-временного накопления и эффективного использования. Однако проблема формализации исходных данных актуализирует задачу конкретизации этого понятия с целью получения возможности количественной оценки человеческого капитала и определения степени его влияния на реальные экономические процессы. Более узкое понимание его сущности не позволяет раскрыть всю глубину этой категории, однако создает предпосылки эконометрического анализа и мониторинга, моделирования и прогнозирования изменений во времени.

Как экономическая категория, понятие «капитал» характеризуется его стоимостным выражением, позволяющем не только оценить его реальную величину, но и осуществлять сопоставление его различных типов и составных элементов. Аналогичными параметрами наделен и человеческий капитал, который в процессе потребления своей стоимости подвергается физическому, моральному и социальному износу, вызывающему необходимость финансового восстановления указанных потерь. Параллельно с этим осуществляется накопление человеческого капитала посредством нематериального инвестирования, воплощаемого в дополнительных благах, знаниях, опыте. Отличительной особенностью износа его невещественной составляющей является не эксплуатация, а в большинстве случаев неиспользование вследствие безработицы или неэффективного применения, не соответствующее исходному предназначению. Это обусловлено спецификой человеческого капитала, проявляющейся в дополнительном приращении знаний и навыков в результате интенсивного потребления.

С этой позиции для оценки человеческого капитала ряд исследователей используют натуральные показатели: грамотность, степень которой варьируется в зависимости от уровня социально-экономического развития рассматриваемого объекта, начиная от базовых навыков письма и чтения до владения компьютерной техникой; продолжительность обучения на различных ступнях; группировка населения по уровню образования, структура среднесписочной численности работников по уровню образования [13]. Существенным недостатком данного подхода является приближенность полученных измерений, что существенно ограничивает масштабность его распространения. В условиях инновационного развития уровень грамотности характеризует лишь стартовую часть человеческого капитала, оказывающую влияние на степень результативности труда. Количество обучаемых в образовательных организациях не отражает меру накопления человеческого капитала, а скорее выступает индикатором его инвестирования.

Эволюция способов оценки человеческого капитала неразрывно связана с концептуальной идеей его сущности. В связи с чем одним из условий практической реализации затратной методологии является рассмотрение объекта исследования в наиболее узком его трактовании, т. е. без учета изначально имеющихся и приобретаемых в течение жизни индивида характеристик, используемых в дальнейшем для получения дополнительных преимуществ. В этой связи стоимостная оценка человеческого капитала в большинстве случаев основывается на показателях, фиксирующих процесс и результаты обучения индивида. В результате количественный анализ человеческого капитал осуществляется сложением затрат на обучение и переподготовку персонала, включающих заработную плату работников системы образования, расходы обучающих организаций, либо доходов и дивидендов людей, имеющих различный уровень академической подготовки.

Оценка расходов на обучение индивида затрагивает не только процесс получения официального образования, но и учитывает его неформальную сторону. В частности, исследованию подвергается деятельность, связанная с переобучением и переподготовкой кадров, осуществляемая организациями (обучение без отрыва от производства, курсы повышения квалификации) и домохозяйствами (репетиторство, дополнительное образование). Отличительной особенностью неформального обучения является слабая взаимосвязь с системой государственного финансирования, что обусловлено персонализацией источников инвестирования. По этой причине партикулярное образование ориентировано на приращение, в первую очередь, индивидуального и корпоративного типов человеческого капитала. Индексная оценка человеческого капитала на национальном уровне осуществляется посредством анализа изменения уровня производительности труда, отражающей совокупность инвестиционных затрат и доходов его представителей.

Дальнейшее развитие концепции человеческого капитала, акцентирующей внимание на его инвестиционной составляющей, существенно расширило границы содержательности расходной компоненты. Американские ученые Т. Шульц, Д. Кендрик, Р. Айснер и их последователь Г. Эверхарт отмечали высокую значимость этих вложений вследствие последующей окупаемости [14-16]. Основоположник этой теории Т. Шульц, раскрывая методологические аспекты оценки человеческого капитала, отмечал необходимость учета

затрат на формальное и неформальное обучение, здравоохранение, а также упущенных выгод вследствие обучения с отрывом от трудовой деятельности [17]. Современные приверженцы данного подхода предлагают наряду с недополученным заработком работников учитывать скрытые издержки и снижение прибыли нанимателей.

Прогрессивность суждений Т. Шульца заключалась в преломлении содержательности расходов на обучение в инвестиционную сущность формирования человеческого капитала. По его мнению, истоки вложений в образовательный процесс проявляются, как только индивид сталкивается с потерей дохода или его части ради последующего увеличения полученных выгод. В результате становится очевидной необходимость соотнесения результатов финансирования развития человеческого капитала с осуществлением альтернативных инвестиций. На этой почве прослеживается логическая взаимосвязь не только образовательной, но и научной деятельности процесса формирования индивидуального человеческого капитала. Практика доказывает правомерность суждений Т. Шульца, что проявляется не только в расширенном воспроизводстве человеческого капитала в инновационной среде, но и формированием его более высокого качественного уровня.

Новый виток развития затратного подхода оценки человеческого капитала получила методология, основанная на дифференциации затрат, опубликованная в книге Д. Кендрика «Совокупный капитал США и его формирование» в ходе мониторинга человеческого потенциала в 1929-1969 гг. В своих исследованиях он подразделяет издержки на материальные, связанные с процессом физического воспроизводства индивида до достижения им 14-ти летнего возраста, и нематериальные, проявляющихся в инвестировании базовых условий жизнедеятельности человека: здравоохранения, обучения, мобильности, культуры, безопасности и т.д. Используя затратный способ оценки человеческого капитала, Д. Кендрик выявил, что в структуре национального богатства США доля вещественного капитала является меньшей. За исследуемый период 1929-1969 гг. размер человеческого капитала возрос почти втрое, ежегодно прирастая в среднем на 6,4%. Он отмечал, что формирование запаса человеческого капитала в большей степени определяется уровнем затрат на образование и профессиональную подготовку, который в 1969 г. превысил 85% [14].

Таким образом, расходный способ определения величины человеческого капитала осуществляется посредством суммирования инвестиционных расходов на формирование, развитие и накопление человеческого капитала. Эти затраты обусловлены как получением формального образования, так и тратами времени и средств на домашнее обучение, самостоятельное освоение дополнительных программ, приобретение пособий и учетных материалов. В связи с чем предполагается учитывать допущения в отношении дифференциации различий между текущими расходами и затратами, направленными на приращение человеческого капитала. Соответственно, измерение величины запаса предопределяет необходимость принятия дополнительных условностей относительно схемы амортизации и сроков службы человеческого актива.

Инвестиционная основа трактования человеческого капитала диктовала необходимость абстрагирования от качественной формы конечных результатов финансирования развития человеческого капитала, акцентируясь на их количественном выражении. В действительности равнозначные инвестиционные расходы не обеспечивают идентичную по величине отдачу от человека вследствие различий физических и интеллектуальных способностей, состояния здоровья, уровня культуры, нравственности, менталитета. Одной из причин несовпадения количественных и качественных параметров оценки является ограничение точности измерения затрат, связанных с формированием, развитием и накоплением человеческого капитала. Указанное обстоятельство обусловлено следующими основополагающими факторами:

- ~ ретроспективным характером оценки расходов, связанных с формированием человеческого капитала. По этой причине возникает проблема соизмеримости прошлых затрат с их аналогичными величинами в настоящем и будущем времени.

- ~ разноректорностью критериев разграничения инвестиционных и потребительских затрат. В большинстве случаев их дифференциация отражает субъективное мнение исследователей.

- ~ отсутствием единого алгоритма определения нормы амортизации человеческого капитала. Высокая чувствительность последнего к используемым методам расчета способствует получению неравнозначных оценок его величины. Проблема также усугубляется учитываемой длинной временного лага, интервалами жизненного цикла человеческого капитала и скоростью их изменения, необходимостью оценки морального и социального износа человеческого капитала.

- ~ слабой формализованностью нерыночных затрат и выгод, обусловленных накоплением человеческого капитала, включающих поддержание здоровья, инвестиции в воспитание, творческое саморазвитие и индивидуальную самореализацию.

В целях устранения выявленных особенностей применения затратных методов оценки человеческого капитала, в экономической науке получили распространение методики, основанные на капитализации доходов. Их основная идея состоит в оценке результатов, получаемых вследствие практической реализации человеческого потенциала. При этом конечные результаты могут носить как частный, так и общий характер. Правообладателем первых из них является непосредственно представитель человеческого капитала либо инвестор в лице организации, финансирующей процесс обучения или переподготовки персонала. Соответственно, величина человеческого капитала будет определяться увеличением заработной платы

вследствие карьерного роста или доходов предприятия. Общественные результаты характеризуются возрастанием отраслевого или национального уровня производительности труда, темпов социально-экономического развития вследствие прогрессивного использования человеческого потенциала.

Проецируя общеэкономический подход определения рыночной цены экономического актива в оценочную плоскость человеческого капитала, обусловленную получением рентного дохода от его использования, конечную стоимость индивида можно выразить следующим уравнением:

$$V_t = \sum_{\tau=1}^T \frac{f_{t+\tau-1}}{(1+r)^\tau} \quad (3)$$

где V_t – рыночная оценка человеческого капитала в период t ;
 f – заработная плата представителя человеческого капитала в каждом периоде;
 T – период трудоспособности человека, выраженный в годах;
 τ – горизонт расчета от 1 до T ;
 r – коэффициент дисконтирования [18].

Используя формулу 3 можно определить размер репрезентативного человеческого капитала в заданной категории возраста, пола, уровня образования при следующем допущении: типичный индивид в периоде $t+1$ будет получать аналогичный доход, что и его референтный предшественник в год t . Несмотря на относительную простоту и доступность расчета данной методики, заложенное в ее основу ограничение в действительности приводит к значительным искажениям конечных результатов.

Дальнейшее развитие доходного подхода стоимостной оценки человеческого капитала нашло отражение в трудах Д. Джоргенсона и Б. Фраумени, которые исходили из расчета величины заработков, получаемых их представителями в период своей производственной (образовательной) деятельности [19-20]. Согласно их методологии, совокупность знаний, опыта и навыков на всех уровнях формирования человеческого капитала логично определять путем дисконтирования ожидаемой величины общей суммы доходов в настоящий момент времени. Учитывая особенности человеческого капитала накапливаться и, соизмеримо его физической форме, терять свою ценность во времени, приращение этого запаса оценивалось как разница его валовой накопленной стоимости и величины физического износа обусловленного старением человека и на этой основе сокращением периода работы. С целью уточнения оценки величины человеческого капитала его жизненный цикл был дифференцирован на пять периодов: до 4-х летнего возраста включительно, 5-15 лет, 16-34 лет, 35-74 лет, 75 и старше, каждый из которых имеет формализованное выражение. В *интервале 1* предполагается расчет дохода исходного индивида путем дисконтирования заработков лиц в период $a+1$ с учетом заданной вероятности их увеличения и возможности дожития:

$$mi_{y,s,a,e} = sr_{y,s,a+1} \times mi_{y,s,a+1,e} \left(\frac{1+g}{1+r} \right), \quad (4)$$

где $mi_{y,s,a,e}$ – рыночный доход на протяжении жизни человека в определенный период (y) с учетом его пола (s), возраста (a) и уровня образования (e);
 $sr_{y,s,a+1}$ – допущение о сохранении трудовой деятельности в определенный период (y) с учетом его пола (s) в возрасте ($a+1$);
 $mi_{y,s,a+1,e}$ – рыночный доход на протяжении жизни человека в определенный период (y) с учетом его пола (s), возраста ($a+1$) и уровня образования (e);
 g – темп роста рыночных доходов;
 r – ставка процента на вложенный капитал (дисконт).

В *интервале 2* Д. Джоргенсон – Б. Фраумени основывались на невозможности индивидов осуществлять трудовую деятельность и их среднегодовой доход приравнивался к нулю. Величина человеческого капитала в этом периоде учитывает вероятность повышения уровня образования и рассчитывается по формуле:

$$mi_{y,s,a,e} = (senr_{y,s,a,e} sr_{y,s,a+1} mi_{y,s,a+1,e+1} + (1 - senr_{y,s,a,e}) sr_{y,s,a+1} mi_{y,s,a+1,e+1} \left(\frac{1+g}{1+r} \right)), \quad (5)$$

где $senr_{y,s,a,e}$ – коэффициент охвата удельного веса школьников.

На *третьем интервале* жизненного цикла человеческого капитала индивиды совмещают трудовую и образовательную деятельность исходя из чего его расчет основывается на текущем заработке. В соответствии с этим оценка репрезентативного индивида основывается на сохранении сложившего уровня доходов с учетом полученного образования либо их повышения посредством дальнейшего переобучения:

$$mi_{y,s,a,e} = ymi_{y,s,a,e} + (senr_{y,s,a,e} sr_{y,s,a+1} mi_{y,s,a+1,e+1} + (1 - senr_{y,s,a,e}) sr_{y,s,a+1} mi_{y,s,a+1,e+1} \left(\frac{1+g}{1+r} \right)). \quad (6)$$

где $ymi_{y,s,a,e}$ – среднегодовой доход репрезентативного индивида.

Отличительной особенностью *4 интервала* является сосредоточение людей в трудовой, а не образовательной сфере в связи с чем расчет будущих заработков основывается на их дисконтировании без изменения уровня образования. Совокупный доход репрезентативного индивида определяется как сумма годового дохода типового представителя и лиц в возрасте $a+1$ с учетом вероятности достижения пенсионного ценза, скорости увеличения доходов и ставки дисконтирования:

$$mi_{y,s,a,e} = ymi_{y+1,s,a,e} sr_{y,s,a+1} + mi_{y,s,a+1,e} \left(\frac{1+g}{1+r} \right), \quad (7)$$

Последний интервал оценки величины человеческого капитала, охватывающий репрезентативную категорию населения старше 75 лет, исходит из нулевой стоимости их дохода:

$$mi_{y,s,a,e} = 0, \quad (8)$$

где $a \geq 75$ лет.

Закономерным продолжением данной методологии является суммирование индивидуальных оценок человеческого капитала, полученных на основе репрезентативных категорий (образовательных или возрастных), с целью определения его совокупной величины:

$$MHC = \sum_{age} \sum_{edu} CVI_{edu}^{age} N_{edu}^{age}, \quad (9)$$

где MHC – совокупная стоимость человеческого капитала в денежном выражении;

CVI_{edu}^{age} – текущая стоимость трудового дохода на протяжении жизнедеятельности репрезентативного человека соответствующей категории (возраст / образование);

N_{edu}^{age} – численность населения соответствующей репрезентативной категории.

В последующем Т. Ле, Дж. Гибсон и Л. Оксли несколько модифицировали подход Д. Джоргенсон – Б. Фраумени, исключив необходимость изначальной возрастной дифференциации населения [21]. Основным достоинством их методологии является возможность стоимостной оценки человеческого капитала на различных этапах его формирования. В своих исследованиях они исходили из неравномерности накопления во времени человеческого потенциала и, соответственно, возможности его капитализации. Скорость приращения человеческого капитала, как и способность к образованию запаса идентифицируются личностными характеристиками индивида, равно как и сложившимися социально-экономическими условиями его существования. Исходя из этого, предлагаемая ими методика оценки человеческого капитала основывается на дисконтировании совокупных денежных потоков, которые могут быть получены индивидом на протяжении своей жизни:

$$V_0 = \sum_{x=0}^{\infty} \frac{p_{0,x} (Y_x e_x - C_x)}{(1+p)^x}, \quad (10)$$

где V_0 – стоимостная оценка человеческого капитала при его рождении;

$p_{0,x}$ – ожидаемая продолжительность жизни населения,

Y_x – среднегодовой уровень оплаты труда,

e_x – уровень занятости трудоспособного населения в возрасте x ,

C_x – основные затраты жизнеобеспечения в возрасте x .

Преобразовав формулу 10 можно определить стоимостную величину индивидуального человеческого капитала в возрасте a , а также рассчитать затраты на воспитание (жизнеобеспечение) индивида в определенном периоде:

$$V_a = \frac{(1+p)^a}{p_{0,a}} V_0 + C_a, \quad (11)$$

$$C_a = V_a - \frac{(1+p)^a}{p_{0,a}} V_0, \quad (12)$$

Представленная методология оценки человеческого капитала позволяет наглядно интерпретировать его расчетную величину на индивидуальном уровне как сумму затрат, связанных с формированием человеческого потенциала и его текущей стоимостью в определенный момент времени, с учетом поправочного коэффициента, отражающего его физическое выбытие.

Приверженцы доходного принципа измерения человеческого капитала, К. Маллиган и К. Сала-и-Мартин разработали индексную модель оценки его величины. Согласно их подходу, человеческий капитал рассчитывался индексным методом как отношение совокупного размера оплаты труда в расчете на одного жителя к средней величине трудового дохода работника, не имеющего образования. Концептуальная идея их методологии заключается в следующем: трудовой доход индивида формируется не только под воздействием человеческого капитала, но и определяется совокупностью физического капитала, имеющегося в распоряжении работников. Исходя из чего регионы, отрасли и предприятия с более высокой технологической оснащенностью, как в количественном, так и качественном выражении, будут обеспечивать более высокие доходы трудящимся. Следовательно, получение более объективной и взвешенной величины совокупного человеческого капитала необходимо учитывать влияние его физической составляющей. При этом в рамках данного подхода изначально были заложены некоторые допущения: люди, не получившие образования обладают равноценным человеческим капиталом и практически взаимозаменяемы, однако уровень оплаты их труда может быть различным. Неравенство величины человеческого капитала образованных работников продиктовано продолжительностью и качеством исключительно официального обучения, т. к. неформальные способы получения навыков и знаний не нашли отражения в модели. Исходя из этого, человеческий капитал h в состоянии i и момент времени t , т. е. $((h)t)$ определяется следующим образом:

$$h_i(t) = \frac{\int_0^{\infty} w_i(t,s) \gamma_i(t,s) ds}{w_i(t,0)}, \quad (13)$$

где $w_i(t,s)$ – средняя величина оплаты труда работника, имеющего s лет обучения;

$\gamma_i(t,s)$ – удельный вес населения, имеющего s лет обучения;

$w_i(t,0)$ – средняя величина оплаты труда работника, не имеющего образования [22].

Одним из основных преимуществ доходного способа оценки человеческого капитала является возможность расчета его текущей стоимости с учетом имплицитного влияния когнитивных свойств индивида,

а также научно-технологических и институциональных изменений, сложившихся в определенной экономической системе. В дополнении к этому, метод капитализированных доходов в некотором виде абстрагируется от воздействия физического, морального и социального износа человеческого капитала на его оценочную величину. Последнее обстоятельство объясняется, заложенным в его основе, мультипликативным показателем оплаты труда, отражающим рыночную стоимость человеческого капитала.

Несмотря на высокую прикладную востребованность методики оценки человеческого капитала с позиции полученных экономических выгод, данный способ не лишен отдельных недостатков, суть которых заключается в следующем:

- ~ высокая чувствительность к используемой ставке дисконтирования и коэффициентам дефлирования, корректирующим прогнозные значения потоков денежных доходов населения. Отсутствие единой методологии применения в модели тех или иных поправочных индексов, порождает высокую степень исследовательского субъективизма и, на этой основе, противоречивых результатов.

- ~ дискуссионный характер взаимообусловленности изменения темпов заработной платы и производительности труда, что наиболее характерно для стран с развивающейся экономикой. Как показывает практика, увеличение оплаты труда зачастую обусловлено стимулированием платежеспособного спроса населения, уровнем рецессии в экономике, политическими факторами и иными причинами, имеющими слабую связь с результативностью трудовой деятельности.

- ~ математическая зависимость полученных оценок от заложенного периода трудоспособности человека. Учитывая накопительную способность приращение человеческого капитала вследствие его активной эксплуатации, а также его высокую концентрацию в научно-образовательной среде, для которой характерны возрастные диспропорции, заложенные временные рамки зачастую приводят к искаженным результатам.

- ~ трудности учета параболического тренда трудового дохода в течение жизненного цикла человеческого капитала, в соответствии с которым рента от его использования длительный период возрастает, а затем неуклонно снижается. При этом качественная компонента полученных знаний (образование, профессиональный опыт, компетентность, многоукладность) способствует увеличению угла наклона при сохранении более пологой вершины. Исходя из чего амортизация человеческого капитала равномерным способом не отражает реальную картину происходящих процессов, а ускоренная методология ее исчисления слабо формализуется на макроэкономической и национальном уровнях.

- ~ отсутствие количественной оценки неэкономических благ от использования человеческого капитала (здоровье, благополучие, уверенность, социальная сплоченность) равно как и его побочных эффектов в виде преступности, коррупции, бродяжничества, иждивенчества и проч. Как отмечается в Руководстве по измерению человеческого капитала «Основная причина этого выбора связана с его совместимостью с существующей структурой национальных счетов, которая по сути ограничена экономической ценностью активов и их использованием в экономической деятельности. Выход за пределы чисто экономической отдачи может также создать различные проблемы в плане определения и измерения...» [18].

- ~ проблематичность широты охвата экзогенных переменных, обуславливающих формирование человеческого капитала, что обусловлено концентрацией в расчетах преимущественно экономических активов. Несомненно, метод капитализированных доходов в большей степени учитывает врожденные способности индивида (физические, умственные, творческие), эксплицитно отраженные в уровне оплаты труда, в сравнении с затратным подходом. Тем не менее, возможности капитализации человеческого потенциала во многом продиктованы сложившимися социально-экономическими и институционально-нормативными условиями его формирования и развития.

- ~ несостоятельность основополагающего замысла формирования совокупных доходов исключительно посредством эксплуатации человеческого капитала. Несмотря на его доминантное воздействие на величину получаемых выгод, часть из них носит нетрудовой характер (наследство, лотереи, выигрыши) либо обусловлена объективными факторами экономической среды, такими как соотношение спроса и предложения на рынке труда, структурные диспропорции в экономике, технологические сдвиги, степень директивного воздействия государства.

Теоретически в условиях совершенной конкуренции, конечный результат – величина человеческого капитала, должны совпадать независимо от способа ее расчета. Как отмечается в Руководстве по измерению человеческого капитала «В «процессе производства» человеческого капитала, который более подробно анализируется ниже, различие между расходами/вводимыми ресурсами и благами/выпуском следует отнести на счет прибыли/ смешанного дохода, получаемых в результате инвестиций в образование, будь то формальное или неформальное» [18]. На практике же итоговая сумма, полученная методом капитализированных доходов, значительно превышает аналогичный итог, определенный затратным способом. Подтверждением тому являются результаты расчета величины человеческого капитала Д. Джоргенсона – Б. Фраумени посредством суммирования чистых совокупных доходов населения и Д. Кендрика, использовавшего метод расходов, за период 1947-1969 гг. Сравнительный анализ показал, что оценка, полученная путем сложения доходов, в 17-18 раз превышает значение, исчисленное обратным способом. Среди основных причин, вызывающих такое расхождение, можно выделить более длительный период получения выход, нежели осуществления затрат; субъективный подход к определению нерыночных

доходов; превалирующее влияние ставки дисконтирования; преувеличение значимости человеческого капитала на процесс образования совокупных доходов; гиперболизация расходов, обусловленная генетически наследуемым запасом человеческого капитала, а не тратами на его формирование.

Последнее обстоятельство является остаточным важным, подтверждающим мультипликативность и неосязаемость приращения человеческого капитала, что в большей степени проявляется в формировании доходов от использования, а не расходов, генерирующих его развитие. Мультипликативная рекурсия человеческого капитала, обусловленная синергетическим взаимодействием объективных и субъективных факторов, количественных и качественных сил, продуцирует множественный эффект его проявления. При этом открытым остается вопрос относительно степени влияния и удельного веса неосязаемых движущих сил, определяющих накопление человеческого потенциала и интенсивность его капитализации. В этой связи теоретически считается, что оценка человеческого капитала способом расчета чистых текущих доходов является наиболее достоверной, т.к. «суммирует все блага, которые могут быть отнесены на счет соответствующего актива, реплицируя таким образом стоимостную оценку рыночного эквивалента» [18]. Обратный метод, в большей степени, применяется как альтернативный, позволяющий дать сравнительную характеристику полученных результатов.

Список использованных источников

1. Jones, L. & Manuelli R. *Convex model of equilibrium growth: Theory and policy implications*. *Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98. № 5. P. 1008-1038.
2. Lucas, R. E. *On the mechanics of economic development*. *Journal of Monetary Economics*. 1988. Vol. 22. № 1. P. 3-42.
3. Romer, P. *Increasing returns and long run growth*. *Journal of Political Economy*. 1986. Vol. 94. № 5. P. 1002-1037.
4. Romer, P. M. *Human capital and growth: Theory and evidence*. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. 1990. Vol. 32. P. 251-286.
5. Кажанова, Е. Ю. *Теоретические подходы к оценке человеческого капитала: коллективная монография. Экономика знаний и роль человеческого капитала в ее формировании. Под ред. профессора Е. Н. Чижовой. Белгород: Изд-во БГТУ. 2018. С. 86-97.*
6. Farr, W. *Equitable Taxation of Property*. *Journal of Royal Statistics*. 1853. Vol. XVI. P. 3-45.
7. Wittstein, T. *Mathematische Statistik und deren Anwendung auf National - Okonomie und Versicherungs-Wissenschaft. Der Capitalwerth des Menschen. Abschnitt III. Hrsg. von R. Ludtge. Hannover: Han'sche Hochbuchlandlung. 1867. S. 49-55.*
8. Ludtge, R. *Über den Geldwerth des Menschen*. *Deutsche Versicherungszeitung*. 1873. Vol. 56. S. 473-474.
9. Engel, E. *Rechnungsbuch der Hausfrau und seine Bedeutung*. Berlin: L. Simon. 1882. 48 s.
10. Barriol, A. *La valeur sociale d'un individu*. *Revue Economique Internationale*. 1910. December. P. 552-555.
11. Dublin, L. & Lotka A. *The Money Value of Man*. New York: Ronald Press. 1930. 217 p.
12. Mincer, J. *Investment in Human Capital and Personal Income Distribution*. *Journal of Political Economy*. 1958. Vol. 66. № 4. P. 281-302.
13. Wössmann, L. *Specifying human capital*. *Journal of Economic Surveys*. 2003. Vol. 17. № 3. P. 239-270.
14. Kendrick, J. W. *The Formation and Stocks of Total Capital*. New York: Columbia University Press. 1976. 251 p.
15. Eisner, R. *The total incomes system of accounts*. *Survey of Current Business*. 1985. Vol. 65. № 1. P. 24-48.
16. Ewerhart, G. *Ausreichende Bildungsinvestitionen in Deutschland? Bildungsinvestitionen und Bildungsvermögen in Deutschland 1992-1999*. IAB (Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung) Beiträge. 2003. № 266. 65 s.
17. Schultz, T. W. *Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research*. New York: The Free Press. 1971. 272 p.
18. *Руководство по измерению человеческого капитала. UNECE. [Электронный ресурс]. URL: <https://unece.org/statistics/publications/guide-measuring-human-capital>. Дата обращения: 11.01.2021.*
19. Jorgenson, D. W. & Fraumeni B. M. *Investment in Education and U.S. Economic Growth*. *Scandinavian Journal of Economics*. 1992. Vol. 94. P. 51-70.
20. Jorgenson, D. W. & Fraumeni B. M. *The output of the education sector. Output Measurement in the Services Sector*; ed. by Z. Griliches. Chicago: The University of Chicago Press. 1992. P. 303-338.
21. Le, T., Gibson, J., Oxley, L. *Cost-and income-based measures of human capital*. *Journal of Economic Surveys*. 2002. Vol. 17. № 3. P. 271-307.
22. Mulligan, C. B. & Sala-i-Martin X. *Measuring Aggregate Human Capital*. *Journal of Economic Growth*. 2000. Vol. 5. № 3. P. 215-252.

References

1. Jones, L. & Manuelli R. (1990). *Convex model of equilibrium growth: Theory and policy implications*. *Journal of Political Economy*, 98/5. 1008-1038.
2. Lucas, R. E. (1988). *On the mechanics of economic development*. *Journal of Monetary Economics*, 22/1. 3-42.
3. Romer, P. (1986). *Increasing returns and long run growth*. *Journal of Political Economy*, 94/5. 1002-1037.
4. Romer, P. M. (1990). *Human capital and growth: Theory and evidence*. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. Vol. 32. P. 251-286.

5. Kazhanova, E. Yu. (2018). *Teoreticheskie podkhody k otsenke chelovecheskogo kapitala [Theoretical approaches to assessing human capital]: kollektivnaya monografiya. Ekonomika znaniy i rol' chelovecheskogo kapitala v ee formirovaniy [The knowledge economy and the role of human capital in its formation].* Pod red. professora E. N. Chizhovoy. Belgorod: Izd-vo BGTU. P. 86-97.
6. Farr, W. (1853). *Equitable Taxation of Property. Journal of Royal Statistics*, XVI. 3-45.
7. Wittstein, T. (1867). *Mathematische Statistik und deren Anwendung auf National - Okonomie und Versicherungs-Wissenschaft. Der Capitalwerth des Menschen. Abschnitt III.* Hrsg. von R. Ludtge. Hannover: Han'sche Hochbuchlandlung. P. 49-55.
8. Ludtge, R. (1873). *Über den Geldwerth des Menschen. Deutsche Versicherungszeitung*, 56. 473-474.
9. Engel, E. (1882). *Rechnungsbuch der Hausfrau und seine Bedeutung.* Berlin: L. Simon. 48 s.
10. Barriol, A. (1910). *La valeur sociale d'un individu. Revue Economique Internationale*, December. 552-555.
11. Dublin, L. & Lotka, A. (1930). *The Money Value of Man.* New York: Ronald Press. 217 p.
12. Mincer, J. (1958). *Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. Journal of Political Economy*, 66/4. 281-302.
13. Wössmann, L. (2003). *Specifying human capital. Journal of Economic Surveys*, 17/3. 239-270.
14. Kendrick, J. W. (1976). *The Formation and Stocks of Total Capital.* New York: Columbia University Press. 251 p.
15. Eisner, R. (1985). *The total incomes system of accounts. Survey of Current Business*, 65/1. 24-48.
16. Ewerhart, G. (2003). *Ausreichende Bildungsinvestitionen in Deutschland? Bildungsinvestitionen und Bildungsvermögen in Deutschland 1992-1999. IAB (Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung) Beiträge*, 266. 65 s.
17. Schultz, T. W. (1971). *Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research.* New York: The Free Press. 272 p.
18. *Rukovodstvo po izmereniyu chelovecheskogo kapitala [Guide to measuring human capital]. UNECE.* URL: <https://unece.org/statistics/publications/guide-measuring-human-capital>.
19. Jorgenson, D. W. & Fraumeni B. M. (1992). *Investment in Education and U.S. Economic Growth. Scandinavian Journal of Economics*, 94. 51-70.
20. Jorgenson, D. W. & Fraumeni B. M. (1992). *The output of the education sector. Output Measurement in the Services Sector; ed. by Z. Griliches. Chicago: The University of Chicago Press.* 303-338.
21. Le, T., Gibson, J., Oxley, L. (2002). *Cost-and income-based measures of human capital. Journal of Economic Surveys*, 17/3. 271-307.
22. Mulligan, C. B. & Sala-i-Martin X. (2000). *Measuring Aggregate Human Capital. Journal of Economic Growth*, 5/3. 215-252.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Тетеринец Татьяна Анатольевна, к.э.н., доцент кафедры экономики и организации предприятий АПК
УО «Белорусский государственный аграрный технический университет»
220070, Республика Беларусь, г. Минск, пер. Клумова 11-29
e-mail: talad79@mail.ru

ДАНІ ПРО АВТОРА

Тетеринець Тетяна Анатоліївна, к.е.н., доцент кафедри економіки та організації підприємств АПК
УО «Білоруський державний аграрний технічний університет»
220070, Республіка Білорусь, м. Мінськ, пров. Клумова 11-29
e-mail: talad79@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tsetsiarynets Tat'iana, PhD of Economics Sciences, Associate Professor of «Economics and Organization of agriculture» of Belarus State Agrarian Technical University,
220070, Minsk, side str. Klumov 11-29, Republic of Belarus,
e-mail: talad79@mail.ru

УДК 330.322

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-148-154>

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Залізнюк В. П.,
Щелкунов В. І.

Предмет дослідження. Метою дослідження є інвестиційна привабливість України та шляхи покращення з використанням Індексу інвестиційної привабливості України.

Метою написання статті є визначення шляхів покращення інвестиційного клімату в Україні.

Методологія проведення роботи – методи статистичного аналізу і синтезу, метод графічного моделювання інвестиційної привабливості економічного клімату в Україні.

Результати роботи. В результаті дослідження були визначені такі пріоритетні завдання на 2021 р., для поліпшення інвестиційного клімату в Україні: перезавантаження судової системи; деолігархізація влади; розвиток ефективної і незалежної антикорупційної інфраструктури; позбавлення від бюрократії; зниження адміністративного і податкового тиску на бізнес; призначення проєвропейських реформаторів на державні посади; відновлення і підтримка співпраці з міжнародними фінансовими інститутами; реформа правоохоронних органів і результативна боротьба з контрабандою, в тому числі за рахунок посилення фіскалізації; встановлення рівних правил гри для бізнесу.

Область застосування результатів. Економічна галузь: управління національною економікою, макроекономіка, економічна теорія.

Висновки. З такими найбільшими перешкодами на українському ринку в результаті опитування визначено - коливання валютних курсів, тісний зв'язок економіки і політики, недостатнє забезпечення правового порядку, корупція органів державної влади, дефіцит робочої сили і доступ до фінансування.

Ключові слова: індекс інвестиційної привабливості, шкала Лейкерта, бізнес-клімат, інвестиційний клімат, дослідження, МВФ, коливання валютних курсів, економіка, ринки, міжнародна співпраця.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНЫ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Залізнюк В. П.,
Щелкунов В. И.

Предмет исследования. Целью исследования является инвестиционная привлекательность Украины и пути улучшения с использованием Индекса инвестиционной привлекательности Украины.

Целью написания статьи является определение путей улучшения инвестиционного климата в Украине.

Методология проведения работы - методы статистического анализа и синтеза, метод графического моделирования инвестиционной привлекательности экономического климата в Украине.

Результаты работы. В результате исследования были определены следующие приоритетные задачи на 2021, для улучшения инвестиционного климата в Украине: перезагрузка судебной системы;

деолигархизация власти; развитие эффективной и независимой антикоррупционной инфраструктуры; избавление от бюрократии; снижение административного и налогового давления на бизнес; назначение проевропейских реформаторов на государственные должности; восстановление и поддержка сотрудничества с международными финансовыми институтами; реформа правоохранительных органов и результативная борьба с контрабандой, в том числе за счет усиления фискализации; установление равных правил игры для бизнеса.

Область применения результатов. Экономическая отрасль: управление национальной экономикой, макроэкономика, экономическая теория.

Выводы. С такими крупнейшими препятствиями на украинском рынке в результате опроса определено - колебания валютных курсов, тесная связь экономики и политики, недостаточное обеспечение правового порядка, коррупция органов государственной власти, дефицит рабочей силы и доступ к финансированию.

Ключевые слова: индекс инвестиционной привлекательности, шкала Лейкерта, бизнес-климат, инвестиционный климат, исследования, МВФ, колебания валютных курсов, экономика, рынки, международное сотрудничество.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: REALITIES AND PERSPECTIVES

Zalizniuk Victoria,
Shchelkunov Volodymyr

Subject of research. The purpose of the study is the investment attractiveness of Ukraine and ways to improve using the Index of Investment Attractiveness of Ukraine.

The purpose of writing this article is to identify ways to improve the investment climate in Ukraine.

Methodology of work - methods of statistical analysis and synthesis, method of graphic modeling of investment attractiveness of economic climate in Ukraine.

Results - As a result of the study, the following priorities were identified for 2021 to improve the investment climate in Ukraine: reboot of the judicial system; de-oligarchization of power; development of an effective and independent anti-corruption infrastructure; getting rid of bureaucracy; reduction of administrative and tax pressure on business; appointment of pro-European reformers to public office; restoration and support of cooperation with international financial institutions; law enforcement reform and effective fight against smuggling, including through increased fiscalization; establishing equal rules of the game for business.

Scope of results. Economic branch: management of national economy, macroeconomics, economic theory.

Conclusions. The biggest obstacles to the Ukrainian market as a result of the survey identified - exchange rate fluctuations, close ties between the economy and politics, insufficient legal order, corruption of public authorities, labor shortages and access to finance.

Key words: investment attractiveness index, Lakert scale, business climate, investment climate, research, IMF, exchange rate fluctuations, economy, markets, international cooperation.

JEL Classification: E22, E62, G15, F31, O19

Постановка проблеми. Інвестиціям як економічній категорії присвячені праці науковців щодо визначення поняття однак як вважають автори роботи [7] всі вони мають певні недоліки, аналіз недоліків цих визначень дає можливість надати більш адаптоване до сучасних умов: усі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти будь яких видів діяльності цих об'єктів, для подальшого отримання як інвестором, так і об'єктом, в який здійснюється інвестування, соціально-економічних ефектів, з урахуванням можливих ризиків втрат інвестиційних ресурсів.

Таким чином виникає питання визначення видів діяльності які можуть надати соціально-економічні ефекти з найменшим ризиком втрат інвестиційних ресурсів та визначення інструментів забезпечення припливу значного інвестиційного ресурсу та інноваційних ідей, а, отже, і зміни моделі економіки та управління в країні.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання економічної природи місця та ролі інвестиційної діяльності розглядалися в працях закордонних авторів А. Монкретьєна, В. Стаффорда, А. Сміта, Д. Рікардо, Жана Батиста Сея як джерела національного багатства та засобів його примноження розглядали Т. Ман, А. Маршал, Ф. Найт.

Інвестиційна діяльність в масштабах країни потребує визначення понять «інвестиції», «інвестиційний клімат» та інвестиційна привабливість країни.

Термін інвестиції походить від латинського слова «invest» що в перекладі означає вкладання. І. О. Бланк вважає, що інвестиції – це вкладення капіталу з метою його збільшення в майбутньому [7].

Для визначення впливу на економіку країни інвестицій використовується термін «інвестиційний клімат». Питанням термінологічного визначення поняття «інвестиційний клімат» присвячені роботи Українських авторів Бланка І. О., Коваленка С. О., Головатюка В. та Ланченко Є. О. В роботі [6] на підставі аналізу методичних підходів до визначення сутності поняття «інвестиційний клімат» автори вважають, що його варто розуміти як сукупність різного роду факторів впливу (політичних, соціально-економічних, фінансових, соціально-культурних, організаційно-правових і географічних), які притаманні певній країні (регіону, галузі) і визначають рівень її привабливості для іноземного інвестора.

Інвестиційна привабливість країни, за Вікіпедією, - це сукупність політичних, соціальних, інституціональних, екологічних, макро і мікроекономічних умов функціонування національної економіки, що забезпечують стабільність інвестиційної діяльності вітчизняних та зарубіжних інвесторів.

Інвестиційна привабливість держави визначається Індексом інвестиційної привабливості.

Європейська Бізнес Асоціація спільно з юридичною фірмою Василь Кісіль і Партнери в 2020 році провела дослідження Індексу інвестиційної привабливості України. У дослідженні взяли участь 101 керівник найбільших міжнародних і українських компаній. Для розрахунку індексу використовувалася шкала Лайкерта. Одним з висновків за результатами дослідження індекс інвестиційної привабливості знизився в другій половині 2020 року до 2,40 балів з 5-ти можливих. Результати індексу демонструють безпрецедентне зниження настроїв генеральних директорів, порівнянне з оцінками 2013 року. За даними дослідження більшість генеральних директорів компаній членів Асоціації, а саме 78% вважають поточний інвестиційний клімат несприятливим, і цей показник істотно збільшився з початку року - на 16%. Ще 16% респондентів вважають поточний інвестиційний клімат нейтральним. Тільки 6% опитаних вважають інвестиційний клімат сприятливим у порівнянні з 4% в першій половині 2020 року. Оцінка динаміки бізнес-клімату теж продовжує падати. Так, 66% директорів помітили погіршення інвестиційного клімату в порівнянні з попередніми 6 місяцями, ще 29% переконані, що умови ведення бізнесу не зазнали змін, і тільки 5% вважають, що вони дещо поліпшилися. У порівнянні з початком року кількість оптимістів зменшилася удвічі, а відсоток CEO які помітили погіршення, дещо зріс.

Метою статті є визначення секторів економіки та види економічної діяльності, які могли б створювати на інноваційній основі високоякісні продукти та заходи які б сприяли створенню привабливого інвестиційного клімату.

Виклад основного матеріалу. Європейська Бізнес Асоціація проводить дослідження «Індекс інвестиційної привабливості України» з 2008 року. За всю історію вимірювання Індекс жодного разу не сягнув позитивної зони – вище 4 балів.

У останній хвилі експертного дослідження, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією разом з юридичною фірмою Василь Кісіль і Партнери опублікованого в прес-релізі ЕБА від 25.12. 2020 р. взяв участь 101 керівник найбільших міжнародних та українських компаній.

Для розрахунку індексу використовувалась шкала Лайкерта, яка має 5 градацій, де:

- 1 – вкрай негативно;
- 5 – вкрай позитивно;
- 3 – нейтрально.

За висновками по результатах дослідження індекс інвестиційної привабливості знизився у другій половині 2020 року до 2,40 балів з 5-ти можливих. Результати індексу демонструють безпрецедентне зниження настроїв генеральних директорів, співставне з оцінками 2013 року [1]. За даними дослідження більшість генеральних директорів членських компаній Асоціації, а саме 78% вважають поточний інвестиційний клімат несприятливим, і цей показник суттєво збільшився з початку року – на 16%. Ще 16% респондентів вважають поточний інвестиційний клімат нейтральним. Тільки 6% опитаних вважають інвестиційний клімат сприятливим, порівняно з 4% у першій половині 2020 року.

Оцінка динаміки бізнес-клімату теж продовжує падати. Так, 66% директорів помітили погіршення інвестиційного клімату порівняно з попередніми 6 місяцями, ще 29% переконані, що умови ведення бізнесу не зазнали змін, і тільки 5% вважають, що вони дещо поліпшилися. Порівняно з початком року кількість оптимістів зменшилась удвічі, а відсоток CEO, що помітили погіршення, дещо зріс.

Хоча за останніх пів року директори помітили не надто багато змін на краще. серед позитиву бізнес-лідери все ж виділили відносно швидке відновлення економіки після спаду внаслідок карантину, контрольовану інфляцію, зниження облікової ставки, стабільний курс національної валюти, спрощення валютних операцій, лібералізація ринку землі, впровадження державних е-сервісів.

Щодо негативних факторів, таких як криза судової влади та відсутність верховенства права, відсутність зрушень у боротьбі з корупцією та значний вплив тіньової економіки додалися впровадження обмежувальних заходів, нестабільність податкового законодавства, ситуація навколо КСУ, загроза припинення співпраці з МВФ, ускладнення взаємодії з податковою та митницею, контролюючими та правоохоронними органами.

Прямі іноземні інвестиції в Україну за даними Мінфіну України (скор. ПІІ, англ. *Foreign direct investment*, FDI) – це довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни (наприклад, з метою організації і будівництва підприємств). Розраховуються в млн. доларів США викладені в таблицях 1, 2.

Таблиця 1. Прямі іноземні інвестиції в Україні в 2020 р. (млн. дол. США)

2020	ПІІ в Україну		ПІІ з України		Сальдо	
I кв.	-1549	-2896	9	-639	-1558	-322.9%
II кв.	1255	2804	1	-8	+1254	-180.5%
III кв.	-49	-1304	46	45	-95	-107.6%
IV кв.						
за рік	-343		56		-399	

без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Електронний ресурс: <https://bank.gov.ua>

Прямі іноземні інвестиції – найбільш бажана форма капіталовкладень для економік, що розвиваються, тому що вона дозволяє реалізовувати великі проекти; крім того в країну надходять нові технології, нові практики корпоративного управління, тощо.

Як бачимо, будь яка систематизація процесу надходження інвестицій відсутня. Розглянемо причини такого положення справ з інвестиціями. Так згідно з прес-релізом видання DW [2] Українська влада і надалі демонструє небажання руйнувати корупційну систему та реформувати ключові судові інституції, що постали ще за часів экс-президента Віктора Януковича, вважає виконавчий директор київського Центру економічної стратегії Гліб Вишлінський. «Одна з ключових умов відновлення кредитування МВФ – жовтнева реформа Вищої ради правосуддя, яка є найбільшою концентрацією зла у судовій системі – не виконана», - нагадав він.

Таблиця 2. Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2020 рр. (млн. дол. США)

Рік	ПІІ в Україну		ПІІ з України		Сальдо	
2002	693		-5		+698	
2003	1424	731	13	18	+1411	102.1%
2004	1715	291	4	-9	+1711	21.3%
2005	7808	6093	275	271	+7533	340.3%
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23.8%
2007	9891	4287	673	806	+9218	60.7%
2008	10913	1022	1010	337	+9903	7.4%
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53.0%
2010	6495	1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907.4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8.5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32.9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7.6%
2019	3070	715	648	653	+2422	2.6%
2020	-343	-3413	56	-592	-399	-116.5%

з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Електронний ресурс: <https://bank.gov.ua>

В свою чергу гендиректор української інвестиційної компанії Dragon Capital Томаш Фіала заявив, що двом останнім президентам України не вдалося побороти дві головні проблеми, які найбільш негативно впливають на інвестиційну привабливість України. «Ситуація, на жаль, не змінюється: це судова система і корупція», - зазначив Фіала.

Андрій Стельмашук керівний партнер юридичної фірми «Василь Кісіль і Партнери» пропонує долати ці проблеми боротьбою з попитом на корупцію та заявив «Я переконаний, що проблема недовіри до судів має вирішуватися комплексно і містити в собі не лише судову ланку, а й реформу системи правоохоронних органів та адвокатури», - упевнений правник.

Заступниця керівника Офісу президента України Юлія Ковалів під час обговорення індексу інвестиційної привабливості ЄБА, зазначила, що її оцінка ситуації «дещо оптимістичніша, ніж дані опитування». «Прогноз МВФ на другий квартал цього року був більше 7 відсотків. Але сьогодні ми очікуємо, що до кінця року падіння української економіки не перевищить 4,8-5 відсотків, макроекономічна ситуація стабільна, рівень безробіття помірний, курс гривні стабільний», - сказала Ковалів і додала, що у подальшому слід очікувати відновлення кредитування України з боку МВФ.

Але чому ці прогнози не справили враження на інвесторів? Гліб Вишлінський вважає, що настрої бізнесу залежали від атмосфери нестабільності і нерозуміння суспільством і підприємцями, куди рухалася країна протягом 2020 року. Експерт назвав «дуже несвоечасної» зміну уряду в розпал коронавірусної епідемії, а серед інших чинників нестабільності відзначив високий рівень політичної конкуренції в вищих ешелонах влади.

Генеральні директори визначають такі пріоритетні завдання на 2021 рік, аби поліпшити інвестиційний клімат в Україні:

- перезавантаження судової системи;
- деолігархізація влади;
- розбудова ефективної та незалежної антикорупційної інфраструктури;
- позбавлення від бюрократії;
- зниження адміністративного та податкового тиску на бізнес;
- призначення проєвропейських реформаторів на державні посади;
- відновлення та підтримка співпраці з міжнародними фінансовими інституціями;

- реформа правоохоронних органів та результативна боротьба з контрабандою, в тому числі за рахунок посилення фіскалізації;

- встановлення рівних правил гри для бізнесу.

Виклики, що постали перед Україною, змушують нашу державу розвиватися швидше, а також надихають стати лідером Східної та Центральної Європи, наголосив Президент України Володимир Зеленський під час виступу на публічній сесії Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у Давосі, повідомила прес-служба Офісу Президента України [3]. «Виклики, які постали перед нами, українцями, мобілізують нас і змушують рухатися швидше, надихають робити неймовірне й неможливе.

Ми програмуємо себе на позитивне мислення, на амбітні завдання. Яким, на вашу думку, є завдання для країни, що втратила частину своєї території та є далеко не найбагатшою на Старому континенті? Стати лідером. Так, стати лідером Східної та Центральної Європи», – зазначив Глава держави. Він підкреслив, що для досягнення цієї мети Україна має сприятливі кліматичні умови, вигідне географічне розташування, невичерпний аграрний та індустріальний потенціал, креативних і талановитих людей.

«У нас поки що немає тільки двох речей. Немає іншого варіанту, ніж бути успішними. Це – перше. І немає достатнього інвестування», – наголосив Президент. «Моя мета – щоб у підручниках поруч із кейсами Японії, Південної Кореї, Сінгапуру з'явилась Україна. Тож долучайтесь! Україна повинна стати інвестиційною Меккою Східної та Центральної Європи. Головним драйвером для економічного розвитку є можливість отримувати прибуток. І ми – одна з небагатьох країн, що зараз дозволяє заробляти такий високий дохід на інвестований капітал», – сказав Глава держави. При цьому, за його словами, наша країна стає стабільним і передбачуваним ринком зі значними можливостями для розширення бізнесу. Президент відзначив, що проекти з МВФ, спрямовані на підтримку України, а також висловив сподівання на подальшу співпрацю.

Опитування проводилось серед австрійських представництв в близько 30% опитаних компаній уявляють оптимістично економічну ситуацію в Україні. Проте, 21% все ж очікує погіршення в 2020 році, а 49 % налаштовані на продовження стагнації. Щодо очікування опитуваних фірм щодо економічної ситуації то близько 50% опитаних підприємств очікують підвищення загального обсягу продажів та збільшення кількості замовлень у 2020 році. Дві третини компаній вважають, що обсяг інвестицій залишиться на такому ж рівні або знизиться, і лише 27% очікують на зростання.

Щодо існуючих проблем та перепон, опитуванні вважають найбільшими перешкодами на українському ринку це коливання валютних курсів, тісний зв'язок економіки та політики, недостатнє забезпечення правового порядку, корупція органів державної влади, дефіцит робочої сили та доступ до фінансування.

Через зростання попиту на кваліфікованих працівників у сусідніх країнах ЄС, близько 70% місцевих компаній повідомляють про труднощі у пошуку кваліфікованих працівників.

Головні теми, що хвилюють австрійські компанії де австрійські представництва вбачають нагальну потребу у реформуванні передбачуваності економічної політики, політична стабільність та правова безпека.

Топ-3 найважливіші теми на ринку, де опитувані представництва сподіваються на покращення – це підвищення купівельної спроможності, покращення інфраструктури та доступ до кредитного ринку та ринку капіталів.

За даними Національного банку України, Австрія входить до Топ-10 іноземних інвесторів в Україні.

Активна участь австрійських підприємств помічається у всіх галузях. Серед 250 представництв австрійських компаній є численні виробничі об'єкти, відділи збуту та постачальники фінансових послуг. Зовнішня торгівля вже роками розвивається позитивно; за перші десять місяців 2019 року австрійський експорт в Україну виріс на 18%, а імпорт з України – на 30,2%.

Для визначення шляхів створення привабливого клімату України треба мати на увазі, що згідно глобальному інноваційному рейтингу країн, розробленому агенцією Bloomberg, Україна у 2017 р. Україна увійшла до кола 50 країн – лідерів світу за рівнем інноваційного розвитку, посідаючи 42 рейтингову позицію. Найсильнішими сторонами України з погляду інноваційності визнаються: охоплення населення вищою освітою (четверта рейтингова позиція у світі), патентна активність (27 рейтингова позиція), технологічні можливості промисловості (34 рейтингова позиція). Водночас низькими є рівень інтенсивності наукових досліджень (44 рейтингова позиція) та рівень ефективності економіки (50 рейтингова позиція). При цьому високі позиції України за Індексом розвитку людського капіталу Всесвітнього економічного форуму (26 рейтингова позиція у світі) катастрофічно обмежує низький рівень Індексу прав інтелектуальної власності (лише 115 рейтингова позиція у світі).

З урахуванням потенційних переваг України (людський капітал, географічне розташування, природні ресурси), Доктрина збалансованого розвитку «Україна 2030» пропонує визначити драйвери майбутнього інноваційного стрибка – сектори економіки та види економічної діяльності, які могли б створювати на інноваційній основі високоякісні продукти й послуги з високою часткою доданої вартості та були б затребувані на міжнародних ринках. За позитивними сценаріями збалансованого розвитку, головні якісні відмінності національної економіки полягатимуть у сформованості таких її характеристик, як висока технологічність і соціальна відповідальність. Така економіка генеруватиме високий попит на висококваліфікованих фахівців, акумулюватиме значні фінансові ресурси і трансформуватиме їх на інноваційній основі в довгострокові інвестиції [5].

В Доктрині збалансованого розвитку «Україна 2030», за висновками Інституту суспільно-економічних досліджень (ІСЕД), визначено, що інструментами забезпечення припливу значного інвестиційного ресурсу та інноваційних ідей, а, отже, і зміни моделі економіки та управління, мають стати чотири комплементарні реформи:

- зміна структури економіки України;
- реформа фінансового сектора;
- інвестиційна реформа;
- реформа системи управління.

Фахівці Інституту запропонували сучасні сектори національної економіки згрупувати в чотири групи з урахуванням сформованості двох ключових характеристик – високотехнологічності й конкурентоспроможності як визначальних умов вибору інструментів державного регулювання щодо підтримки стимулювання розвитку відповідних видів економічної діяльності:

- стратегічні лідери;
- потенційні лідери;
- поточні лідери;
- проблемні сфери.

Групу стратегічних лідерів формують аерокосмічна галузь та ІТ-галузь. Державна підтримка для цієї групи є максимальною й різноманітною: пряме фінансування, податкові пільги для стимулювання найму висококваліфікованих кадрів та інвестицій в інновації, розширення наукових досліджень і розробок, здешевлення кредитів за допомоги існуючих і новостворених інституцій та інструментів розвитку.

До групи потенційних лідерів належать такі галузі, як фармацевтика чи виготовлення електронних та оптичних виробів. Щодо пріоритету спеціалізації високотехнологічних виробництв – держава зацікавлена в їх майбутньому розвитку без винятку, водночас нині вони ще не мають ринків збуту.

Група потенційних лідерів є основою сучасної національної економіки. Це сільське господарство і металургійна промисловість, при цьому додана вартість, яку вони генерують, відносно низька. Відтак ці сектори не потребують особливої державної підтримки за умови сформованості сильних позицій на зовнішніх ринках, і державі важливо забезпечити умови для їх розвитку. У таких галузях, як, наприклад, металургія, держава має сприяти переоснащенню виробництва в напрямі посилення енергоефективності й конкурентоспроможності.

До проблемних сфер відносяться гірниче видобування, текстильне виробництво, а також виробництво автотранспортних засобів. Ці види економічної діяльності нині не генерують високої доданої вартості, але мають сформований потенціал внутрішнього попиту, тому мають бути підсилені заходи розвитку внутрішнього ринку або через модернізацію перейти до іншої групи.

Потенційно важливими для України є також такі напрями:

- Адитивні технології, нові нано- та біоматеріали, відновлювальні джерела енергії, високоавтоматизовані виробництва.
- Роботизація (технології штучного інтелекту та інтелектуальних систем).
- Інформатизація (хмарні технології, мобільний зв'язок та портативні комп'ютери нових поколінь).
- Гуманізація (генна інженерія, нано- та біофармакологія, синтетична біологія).
- Екологізація (низьковуглецеві безвідходні виробництва, технологія відновлення екосистем і контролю забруднення).

Висновки. Виходячи з концепту збалансованого розвитку України на основі посилення існуючого потенціалу для побудови нових стратегічних потужностей, драйверами майбутнього інноваційного стрибка мають стати види економічної діяльності груп «стратегічні лідери» та «потенційні лідери», які будуть доповнюватися новими видами економічної діяльності відповідно до реалізації пріоритетних напрямів науково-технічного й технологічного розвитку. Їх домінування в довгостроковій перспективі забезпечить якісну зміну параметрів національної економіки, водночас це можливо лише через розвиток людського капіталу.

Список використаних джерел

1. Електронний ресурс ЕБА. URL: <https://eba.com.ua/tilky-1-z-10-seo-ochikuye-na-polipshennya-investklimatu-u-2021-rotsi/>
2. Електронний ресурс DW. URL: <http://argumentua.com/stati/na-dvoechku-pochemu-ukraina-skatilas-v-reitinge-investitsionnoi-privilekatelnosti>
3. Електронний ресурс IMAGE.UA. URL: <https://image.ua/investments/ukraine-must-become-the-investment-mecca-of-eastern-and-central-europe/>
4. Електронний ресурс IMAGE.UA URL: <https://image.ua/investments/investment-climate-in-2020/>
5. Жилінська О., Мельничук О., Антонюк Л., та ін. УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
6. Мордань Є. Ю., Гуца А. В. Інвестиційний клімат України та шляхи його поліпшення. Інвестиції: практика та досвід, № 17/2017.
7. Щелкунов В., Бондаренко В., Каракай Ю., Грамотнєв В., Матвєєв В. Маркетинг регіонів: інвестиційні аспекти. Київ: Наукова Думка, 2005.

References

1. Elektronnyi resurs. EBA. URL: <https://eba.com.ua/tilky-1-z-10-seo-ochikuye-na-polipshennya-investklimatu-u-2021-rotsi/>
2. Elektronnyi resurs. DW. URL: <http://argumentua.com/stati/na-dvoechku-pochemu-ukraina-skatilas-v-reitinge-investitsionnoi-privilekatelnosti>

3. *Elektronnyi resurs. IMAGE.UA. URL: <https://image.ua/investments/ukraine-must-become-the-investment-mecca-of-eastern-and-central-europe/>*
4. *Elektronnyi resurs. IMAGE.UA. URL: <https://image.ua/investments/investment-climate-in-2020/>*
5. Zhylynska O., Melnychuk O., Antoniuk L., and other. (2017). *UKRAINE 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku [UKRAINE 2030: The Doctrine of Balanced Development]*. Lviv: Kalvariia. 164 s.
6. Mordan, Ye. Yu. & Hushcha, A. V. (2017). *Investytsiyni klimat Ukrainy ta shliakhy yoho polipshennia [Investment climate of Ukraine and ways to improve it]*. Investytsii: praktyka ta dosvid, 17/2017.
7. Shchelkunov, V., Bondarenko, V., Karakai, Yu., Hramotniev, V., Matvieiev, V. (2005). *Marketynh rehioniv: investytsiini aspekty [Marketing of regions: investment aspects]*. Kyiv. Naukova Dumka.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Залізник Вікторія Петрівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри світової економіки Київського національного торгово-економічного університету
orcid.org/0000-0002-7014-0207

Щелкунов Володимир Ігорович, доктор наук з економіки,
Президент національного комітету Міжнародної торгової палати

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Зализник Виктория Петровна, доктор наук по государственному управлению, профессор кафедры мировой экономики

Киевского национального торгово-экономического университета

Щелкунов Владимир Игоревич, доктор наук по экономике,
Президент национального комитета Международной торговой палаты

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Zalizniuk Victoria, Doctor of Science in Public Administration,

Professor of the Department of World Economy,

Kyiv National University of Trade and Economics

Shchelkunov Volodymyr, Doctor of Economics,

President of the National Committee of the International Chamber of Commerce.

УДК 334.72

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-154-158>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

**Аранчій В. І.,
Ігнатенко М. М.**

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти розвитку соціального підприємництва у контексті концепції соціальної відповідальності.

Метою роботи є визначення сутнісних ознак та чинників розвитку соціального підприємництва у контексті концепції соціальної відповідальності для використання можливостей і ресурсів великого бізнесу для його підтримки.

Методологічною основою статті стали основні теоретичні й методологічні положення економічної науки, нормативно-законодавчі акти України, праці провідних зарубіжних і вітчизняних науковців з економіки, маркетингу та менеджменту соціальних підприємств і соціальної відповідальності бізнесу.

Результати роботи. Визначено сутність, ознаки та напрями розвитку соціального підприємництва в Україні. Виявлено недостатні темпи й сфери його поширення. Обґрунтовано форми участі великого бізнесу у його підтримці у контексті здійснення соціальної відповідальності.

Галузь застосування результатів. Результати можуть бути використані підприємствами, об'єднаними територіальними громадами, регіональними та державними органами влади, неурядовими організаціями.

Висновки. Визначено, що соціальні підприємства формують особливий сектор підприємницької діяльності, створюючись з метою вирішення соціальних проблем. Вони набувають все більшого поширення й можуть спиратися не тільки на власні ресурси й можливості своїх учасників. Обґрунтовано, що це може бути велика й тривала підтримка великого бізнесу у формі стартапів, аутсорсингу тощо.

Ключові слова: соціальне підприємництво, концепція, соціальна відповідальність, бізнес, аутсорсинг, стартапи, розвиток, бізнес.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аранчий В. И.,
Игнатенко Н. Н.

Предметом исследования являются теоретические и практические аспекты развития социального предпринимательства в контексте концепции социальной ответственности.

Целью работы является определение сущностных признаков и факторов развития социального предпринимательства в контексте концепции социальной ответственности для использования возможностей и ресурсов крупного бизнеса для его поддержки.

Методологической основой статьи стали основные теоретические и методологические положения экономической науки, нормативно-законодательные акты Украины, труды ведущих зарубежных и отечественных ученых по экономике, маркетингу и менеджменту социальных предприятий и социальной ответственности бизнеса.

Результаты работы. Определена сущность, признаки и направления развития социального предпринимательства в Украине. Выявлено недостаточные темпы и сферы его распространения. Обоснованно формы участия крупного бизнеса в его поддержке в контексте осуществления социальной ответственности.

Область применения результатов. Результаты могут быть использованы предприятиями, объединенными территориальными общинами, региональными и государственными органами власти, неправительственными организациями.

Выводы. Определено, что социальные предприятия формируют особый сектор предпринимательской деятельности, создавая с целью решения социальных проблем. Они получают все большее распространение и могут опираться не только на собственные ресурсы и возможности своих участников. Обосновано, что это может быть большая и длительная поддержка крупного бизнеса в форме стартапов, аутсорсинга и тому подобное.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, концепция, социальная ответственность, бизнес, аутсорсинг, стартапы, развитие, бизнес.

DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

Aranchii Valentyna,
Ihnatenko Mykola

The subject of the research is the theoretical and practical aspects of the development of social entrepreneurship in the context of the concept of social responsibility.

The purpose of the work is to determine the essential features and factors of the development of social entrepreneurship in the context of the concept of social responsibility for using the opportunities and resources of large business to support it.

The methodological basis of the article is the main theoretical and methodological provisions of economic science, regulatory and legislative acts of Ukraine, works of leading foreign and domestic scientists on economics, marketing and management of social enterprises and social responsibility of business.

Results of work. The essence, signs and directions of development of social entrepreneurship in Ukraine are determined. Revealed insufficient rates and scope of its distribution. The forms of participation of large business in its support in the context of social responsibility are substantiated.

The field of application of results. The results can be used by enterprises united by territorial communities, regional and state authorities, non-governmental organizations.

Conclusions. It is determined that social enterprises form a special sector of entrepreneurial activity, being created with the aim of solving social problems. They are becoming more widespread and can rely not only on their own resources and the capabilities of their members. It is substantiated that this can be a large and long-term support of a large business in the form of startups, outsourcing, and the like.

Key words: social entrepreneurship, concept, social responsibility, business, outsourcing, startups, development, business.

JEL Classification: A13, M14

Formulation of the problem. Starting from the 70s of the last century, the concept of social responsibility (JI) began to be actively introduced into the theory and practice of entrepreneurial activity. It means a responsible attitude of any business entity to its products, partners, consumers, resources, environment, as well as voluntary financial assistance and other participation in solving certain socially significant problems. It is most often used by relatively large business entities and is called corporate. The formation of a special type of business - social entrepreneurship, which is becoming more widespread in modern times, is also aimed at solving social problems. Of course, they have significant differences and different philosophies and ideas of business, their mission is largely identical in addressing social issues. Therefore, it is advisable not to oppose or reject, but to consider, if necessary, social entrepreneurship in the context of social responsibility. Its implementation can encourage big business to support social enterprises.

Analysis of recent research and publications. The issues of formation and development of social entrepreneurship are relatively new for domestic economic science and economic practice, as well as

entrepreneurship in general. They have been most actively studied by domestic and foreign scientists in recent decades. First of all, we are talking about the works of Bornstein D., Diza G., Koretsky A., Kudlay V., Liberty K., Marty I., Meira D., Nichols A., Austin D., Svinchuk A., Schumpeter J. and others. The works of these scientists highlight the factors of social entrepreneurship, its essence, priorities and objectives. Close to it is the topic of corporate social responsibility, which has a longer and more widespread practice and strong theoretical and methodological justifications. Currently, we are talking about the works of D. Bayura, O. Grishnova, M. Ihnatenko, A. Kolot, and other famous scientists. Therefore, both in theory and in practice, it is advisable to identify common factors and components of their implementation for effective management and implementation.

The purpose of the article is to determine the essential features and factors of social entrepreneurship in the context of the concept of social responsibility to use the opportunities and resources of big business to support it.

Presentation of the main research material. Social entrepreneurship in the classical, broadest definition is understood as entrepreneurial activity aimed at mitigating or solving social problems. It is not denied by another definition - it is based on a self-sustaining economic activity for the production of socially significant product or service with the use of innovative organizational and managerial and other solutions that turn for the benefit of society the service or mechanisms of its economic implementation. The ultimate goal of such activities - again, not so much to make a profit, as the production of a product or service designed to solve a social problem [1, p. 19].

The mission of social entrepreneurship is especially valuable in times of financial and economic crises, because at this time social problems are exacerbated and their solution becomes vital for the existence of large sections of the population, especially the middle class, represented mainly by small and medium entrepreneurs, office workers, professionals, creative intelligentsia; socially vulnerable groups of people; people with disabilities; young people. Their incomes fall significantly due to the curtailment of many activities and they are forced, therefore, to seek new forms of it, to some extent combining resources and efforts, implementing social projects and so on.

Thus, social entrepreneurship contributes to the creation of a favorable business environment, the formation of an active public position, the development and pursuit of innovation, ensuring social solidarity. Taken together, this allows you to emerge from crisis periods more gently, quickly, without devastating consequences and losses. Thus, the main idea of social entrepreneurship is to achieve social welfare and create favorable opportunities for this [2, p. 101]. On the other hand, it points to the need for social change, and its impact contributes to them in every way. A social entrepreneur not only seeks to achieve significant financial returns for his investors or for himself, but is engaged in increasing social capital. He seeks both less and more at the same time - values in the form of large-scale positive social transformations.

Given these definitions, it is advisable to identify and characterize the main components of social entrepreneurship:

1. Motivating factors of development in the form of a social problem that has existed in society for a long time due to the limited access of a certain target group to financial and other resources to solve it.

2. Development and implementation of a mechanism for innovative solution to a problem that violates a stable but unfair balance as the basis of the actual organization of a social enterprise.

3. Creating a new, sustainable balance that frees up resources for this target group and provides a better future not only for these people, but for society as a whole as a result of its activities.

Thus, social entrepreneurship is an activity that has the following strategic guidelines: social, market and innovation. Social enterprises, which create jobs for socially disadvantaged people, give them the opportunity to acquire work skills and knowledge in the field of management, career growth, and property rights, experts call «affirmative.» Most social enterprises in Ukraine provide jobs for representatives of target groups with which they are associated with their core business. Their main goal, like any other business structure, is to achieve positive financial and social results through investment.

In recent years, social entrepreneurship in Ukraine has become increasingly popular among the population as an effective mechanism for solving local social and economic problems of territorial communities. The key to its success and dissemination in Ukraine is to develop a national strategy for the development of social entrepreneurship, which would coordinate the efforts of all stakeholders - entrepreneurs, NGOs, donors and the state [3, p. 119]. It should also be clearly understood that the profits of a social enterprise are directed mainly to the development of business, public affairs or the solution of acute social problems. Such an enterprise operates in accordance with all the laws of business and is profitable, so it is not considered a charitable organization. It covers areas such as education, the environment, the fight against poverty, the protection of human rights, and so on.

The main reasons for the weak development of domestic social entrepreneurship are: lack of state support; lack of funds for its development; low level of social consciousness, first of all, misunderstanding of the value and efficiency of this type of entrepreneurial activity for society not only by state structures, but also by citizens. Among the main obstacles to the development of social enterprises are: fear of risk and uncertainty; lack of qualified personnel and experience in obtaining funds with the help of modern financial instruments; lack of awareness about the role of social entrepreneurship in society [4]. Obstacles of a material nature are the lack of soft loans, the necessary equipment, premises, the ability to hire highly qualified personnel and pay them decently. The formal barrier to the formation of social entrepreneurship is also the lack of the necessary legal framework.

Given this, it is advisable not only in scientific publications, but also in the media, through online communities and blogs to disseminate data and give examples of its positive effects:

- assistance in overcoming social isolation, in particular, employment of people with disabilities, the unemployed, representatives of other risk groups;

- identification and organization of new ways to reform public social services;
- Involvement of large segments of the population in social initiatives on a volunteer basis, uniting communities around solving social problems;
- the emergence of new types of social services that remain out of sight of ordinary business due to low profitability, unpopularity, lack of proper training;
- more efficient use of available resources of settlements and even regions in solving social problems;
- reducing the burden on local budgets in solving social problems, which is especially important in the context of chronic budget deficits, periods of financial and economic crises.

Currently, despite the rather modest scale of distribution, social entrepreneurship in Ukraine is becoming a fashion trend [5, p. 81]. It creates informational, political and other important reasons and attracts the attention of many representatives of public organizations, initiative groups and just active people. The use of entrepreneurial approaches to solving social problems allows less hope and pressure on the state budget, the profitable part of which is catastrophically lacking in spending [6, p. 467]. It provides more or less sustainable development for vulnerable groups in society, which raises social entrepreneurship to a new level of development in the country. Legislative uncertainty and a certain liberalism in the regulation of social entrepreneurship allows to choose the most optimal organizational and legal form for a social enterprise, both in terms of business model and in terms of taxation. This means that the embryo of a social enterprise can evolve from a commercial project of a public organization to a public joint stock company. It should be emphasized that it is not important whether there is such a form as a social enterprise, but it is important for what purpose this or that business is created [7].

Availability of resources that are not involved in traditional business, among them the largest, of course, human resources, which include the following categories: people with disabilities; refugees (internally displaced persons); National minorities; elderly; young; people with addictions; people released from prisons; HIV-positive people; mothers with many children [8, 9]. Often, such people have excellent skills (talents), but their «features» deter traditional entrepreneurs from hiring them because of a certain (and often fair) bias and stereotypes. In addition to human capital and resources, you can use numerous buildings and structures, which are located throughout the country in large numbers due to deindustrialization, the collapse of many activities, social infrastructure. They are not actually used because they are in a terrible state and are being destroyed further, but they are owned by the community. They can be effectively transformed into office centers with employment of vulnerable groups and income aimed at solving local problems; directly give to the development of social business.

Conclusions. In recent times, businesses have always been interested in outsourcing. This means refusing and trying not to keep a number of support services and units on its balance sheet, as this requires constant costs. Therefore, there is an increasing trend of ordering services such as cleaning, transportation, courier delivery, office equipment and networking, advertising and public relations, event organization, educational services, accounting, production of various parts and more. This allows small businesses to grow. Another concept of business development is social responsibility. It also includes helping the local community solve urgent problems. Increasingly, companies are looking for opportunities to replace grants with startups, because, in this case, they provide outsourcing and at the same time solve a social problem, which, in turn, will not require further grants if big business enters into an agreement to purchase social enterprise services. The number of examples of such cooperation in Ukraine is increasing, which confirms the thesis of the significant potential and growing role of social entrepreneurship in social development.

Список використаних джерел

1. Гусак Н., Кузнєцова В, Стеценко Т. Соціальне підприємництво в Україні: звіт за результатами дослідження. Київ : Pact, Inc., Western NIS Enterprise Fund, Школа соціальної роботи НаУКМА, ГО «Молодіжний центр з трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ XXI», 2016. 45 с.
2. Босак І. П. Соціальне підприємництво: основні ознаки та особливості розвитку. Наукові записки [Української академії друкарства]. 2017. Вип. 1 (54). С. 99–104.
3. Романюк І. А. Розвиток підприємництва та альтернативних видів діяльності сільського населення. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. № 1 (9). С. 117–121
4. Кінаш І. П. Соціальна домінанта сталого розвитку: теоретичний аспект. URL: <http://www.pu.if.ua>
5. Ігнатенко М. М. Теоретичні засади та практичні напрями формування корпоративної соціальної відповідальності аграрних і харчових підприємств Економіка АПК. 2015. № 1. С. 78-83
6. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посіб. / А. А. Свинчук, А. О. Корнецький, М. А. Гончарова, В. Я. Назарук, Н. Є. Гусак, А. А. Туманова. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с
7. Ігнатенко М. М., Мармуль Л. О. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
8. Ihnatenko M., Antoshkin V., Lokutova O., Postol A., Romaniuk I. Ways to develop brands and pr management of tourism enterprises with a focus on national markets. International Journal of Management (IJM). 11(5), 2020, pp. 778-787.
9. Marmul L. O., Ignatenko M. M., Ushakov D. S., Kuchyn S. P. Transformation of approaches to determine influence factors in the economic development models. International Journal of Economics & Business Administration, vol. VII, iss. 2. 2019. pp. 290-301.

References

1. Husak, N., Kuznyetsova, V. & Stetsenko, T. (2016). *Sotsial'ne pidpryyemnytstvo v Ukrayini: zvit za rezul'tatamy doslidzhennya* [Social entrepreneurship in Ukraine: a report on the results of the study]. Kyiv : Pact, Inc., Western NIS Enterprise Fund, Shkola sotsial'noyi roboty NaUKMA, HO «Molodizhnyy tsentr z transformatsiyi sotsial'noyi sfery «SOTSIUM KHKHI».
2. Bosak, I. P. (2017). *Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: osnovni oznaky ta osoblyvosti rozvytku* [Social entrepreneurship: the main features and peculiarities of development]. *Naukovi zapysky* [Ukrayins'koyi akademiyi drukarstva], 1 (54), 99-104.
3. Romaniuk, I. A. (2014). *Rozvytok pidpryyemnytstva ta al'ternatyvnykh vydiv diyal'nosti sil's'koho naselennya* [Development of entrepreneurship and alternative activities of the rural population]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 1 (9), 117–121.
4. Kinash, I. P. *Sotsial'na dominanta staloho rozvytku: teoretychnyy aspekt*. URL: <http://www.pu.if.ua>
5. Ihnatenko, M. M. (2015). *Teoretychni zasady ta praktychni napryamy formuvannya korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti ahrarnykh i kharchovykh pidpryyemstv* [Theoretical principles and practical directions of formation of corporate social responsibility of agrarian and food enterprises]. *Ekonomika APK*, 1, 78-83
6. Svynchuk, A. A., Kornets'kyy, A. O., Honcharova, M. A., Nazaruk, V. Ya., Husak, N. Ye. & Tumanova, A. A. (2017). *Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: vid ideyi do suspil'nykh zmin* [Social entrepreneurship: from idea to social change]. Kyiv : TOV «PIDPRYYEMSTVO «VI EN EY».
7. Ihnatenko, M. M. & Marmul', L. O. (2017). *Oblik, otsinka y diahnozyka finansovo-ekonomichnykh rezul'tativ diyal'nosti u stratehichnomu menedzhmenti pidpryyemstv i orhanizatsiy* [Accounting, evaluation and diagnosis of financial and economic results of activities in the strategic management of enterprises and organizations]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
8. Ihnatenko, M., Antoshkin, V., Lokutova, O., Postol A. & Romaniuk, I. (2020). *Ways to develop brands and pr management of tourism enterprises with a focus on national markets*. *International Journal of Management (IJM)*. 11(5), 778-787.
9. Marmul', L. O., Ignatenko, M. M., Ushakov, D. S. & Kuchyn, S. P. (2019). *Transformation of approaches to determine influence factors in the economic development models*. *International Journal of Economics & Business Administration*, VII, 2, 290-301.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Аранчій Валентина Іванівна, кандидат економічних наук, професор, ректор
Полтавська державна аграрна академія
вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, Україна
e-mail: pdaa@pdaa.edu.ua

Ігнатенко Микола Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>
Researcher ID: F-9903-2019
e-mail: professorignatenko@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Аранчий Валентина Ивановна, кандидат экономических наук, профессор, ректор
Полтавская государственная аграрная академия
ул. Сковороды, 1/3, г. Полтава, 36003, Украина
e-mail: pdaa@pdaa.edu.ua

Игнатенко Николай Николаевич, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: professorignatenko@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Aranchii Valentyna, Candidate of Economic Sciences, Professor, Rector
Poltava State Agrarian Academy
str. Skovorody , 1/3, Poltava, 36003, Ukraine
e-mail: pdaa@pdaa.edu.ua

Ihnatenko Mykola, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Economics Department
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: professorignatenko@ukr.net

ЗАЛУЧЕННЯ СИСТЕМНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Величко Т. Г.

Предметом дослідження є теоретико-методичні аспекти залучення системного менеджменту для досягнення цілей сталого розвитку та практичні напрями його реалізації в Україні.

Метою статті є подальший розвиток напрямів та складових системного менеджменту для досягнення глобальних цілей сталого розвитку в Україні з врахуванням принципів соціальної відповідальності й процесів та можливостей діджиталізації діяльності населення.

Методологічною основою статті стали теоретичні та методологічні положення економіки природокористування, регіональної економіки, демографії, екології; міжнародні й національні нормативно-законодавчі акти, нормативи, ініціативи із сталого розвитку. В якості основоположного методологічного підходу у статті використано системно-структурний аналіз і синтез, а також історичний, монографічний, статистико-економічний, проблемно-цільовий методи.

Результати статті. У статті висвітлені концепції та ідеї сталого розвитку, визначені особливості системного менеджменту щодо їх досягнення та пріоритетні напрями розвитку для України з урахуванням рейтингів країни у світовій спільноті та їх динаміки. Визначено особливості системного менеджменту для цілей сталого розвитку; визначено його пріоритетні напрями в Україні з врахуванням її рейтингових оцінок у світовому вимірі.

Галузь застосування результатів. У вищих навчальних закладах при викладанні економіки природокористування, регіональної економіки та сталого розвитку, у школах, природоохоронних урядових та неурядових організаціях.

Висновки. Визначено, що найбільш суттєвою особливістю теорії й практики функціонування підприємств сільського зеленого туризму у європейських країнах є розширення їх функцій з суто бізнесових до більш суспільно необхідних та значимих – як інструментів збереження та відтворення сільських територій, у т.ч. депресивних. Це забезпечує більшу їх підтримку на рівні місцевих громад, державної влади, що доцільно на всьому використанні. Також доцільно використовувати апробовані механізми й форми туристичної діяльності на селі.

Ключові слова: системний менеджмент, сталий розвиток, глобальні цілі, індикатори, програми, стратегічні пріоритети.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ СИСТЕМНОГО МЕНЕДЖМЕНТА ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Величко Т. Г.

Предметом исследования является теоретико-методические аспекты привлечения системного менеджмента для достижения целей устойчивого развития и практические направления его реализации в Украине.

Целью статьи является дальнейшее развитие направлений и составляющих системного менеджмента для достижения глобальных целей устойчивого развития в Украине с учетом принципов социальной ответственности и процессов и возможностей диджитализации деятельности населения.

Методологической основой статьи стали теоретические и методологические положения экономики природопользования, региональной экономики, демографии, экологии; международные и национальные нормативно-законодательные акты, нормативы, инициативы по устойчивому развитию. В качестве основополагающего методологического подхода в статье использованы системно-структурный анализ и синтез, а также исторический, монографический, статистико-экономический, проблемно-целевой методы.

Результаты статьи. В статье освещены концепции и идеи устойчивого развития, определены особенности системного менеджмента по их достижению и приоритетные направления развития для Украины с учетом рейтингов страны в мировом сообществе и их динамики. Определены особенности системного менеджмента для целей устойчивого развития; определены его приоритетные направления в Украине с учетом ее рейтинговых оценок в мировом измерении.

Область применения результатов. В высших учебных заведениях при преподавании экономики природопользования, региональной экономики и устойчивого развития, в школах, природоохранных правительственных и неправительственных организациях.

Выводы. Определено, что наиболее существенной особенностью теории и практики функционирования предприятий сельского зеленого туризма в европейских странах является расширение их функций от бизнесных к более общественно необходимым и значимых – как инструментов сохранения и воспроизводства сельских территорий, в т.ч. депрессивных. Это обеспечивает большую их поддержку на уровне местных общин, государственной власти, целесообразно на всемерное использование. Также целесообразно использовать апробированные механизмы и формы туристической деятельности на селе.

Ключевые слова: системный менеджмент, устойчивое развитие, глобальные цели, индикаторы, программы, стратегические приоритеты.

INVOLVEMENT OF SYSTEM MANAGEMENT TO ACHIEVE GLOBAL GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Velichko Tatiana

The subject of research is the theoretical and methodological aspects of involving system management to achieve the goals of sustainable development and practical areas of its implementation in Ukraine.

The purpose of the article is the further development of areas and components of system management to achieve global goals of sustainable development in Ukraine, taking into account the principles of social responsibility and processes and opportunities for digitalization of the population.

The methodological basis of the article were the theoretical and methodological provisions of economics of nature management, regional economy, demography, ecology; international and national normative-legislative acts, norms, initiatives on sustainable development. As a fundamental methodological approach, the article uses system-structural analysis and synthesis, as well as historical, monographic, statistical-economic, problem-target methods.

The results of the article. The article highlights the concepts and ideas of sustainable development, identifies the features of system management for their achievement and priority areas for development for Ukraine, taking into account the country's ratings in the world community and their dynamics. Features of system management for the purposes of sustainable development are defined; identified its priority areas in Ukraine, taking into account its ratings in the global dimension.

Field of application of results. In higher education institutions in the teaching of environmental economics, regional economics and sustainable development, in schools, environmental governmental and non-governmental organizations.

Conclusions. It is determined that the most significant feature of the theory and practice of rural green tourism enterprises in European countries is the expansion of their functions from purely business to more socially necessary and significant - as tools for preservation and reproduction of rural areas, including depressed. This provides greater support at the level of local communities, government, which is appropriate for all uses. It is also advisable to use proven mechanisms and forms of tourism in the countryside.

Key words: system management, sustainable development, global goals, indicators, programs, strategic priorities.

JEL Classification: Q32, O10, O19, M11.

Formulation of the problem. Sustainable development issues and their solutions have been among the fundamental ones in the world dimension for the last 40-50 years. They are explained by the energy and material-intensive type of functioning of modern civilization, when its undoubted and impressive scientific, technical and other achievements are accompanied by significant exploitation of natural resources, insufficient control over mineral development and depletion of their deposits, deterioration of natural habitats, local and global problems. In these circumstances, it is important not only to implement and enforce the Global Agreements on Sustainable Development, starting with the official proclamation of its paradigm, concepts, ideas, mechanisms, etc. in 1982 in Rio de Janeiro at the International Conference on Environment and development (Earth Summit), but also the rationale for system management of their implementation, taking into account its latest theoretical positions and practical methods.

Based on the content of adopted international and national documents, a significant role in achieving the goals of sustainable development is given to system management. In general, this is a very difficult task, which has its own characteristics depending on the level and characteristics of management in each country, traditions and environmental education, self-awareness of each person, corporate social responsibility, the effectiveness of management decisions. This fully applies to Ukraine. However, in recent decades, the term «sustainable development» is often used in domestic research as a fashionable term, with a declarative meaning, when the presented research has little in common with its postulates. Therefore, there is a great theoretical and practical need for constant clarification and further justification of its system components and support mechanisms.

Analysis of recent research and publications. It should be noted that the problems of sustainable development and their study are related to the works of well-known foreign and domestic scientists – representatives of economic theory, regional economy, economics and management. These are G. Daly, P. Drucker, R. V. Cates, T. M. Perris, J. M. Huls, O. Belarus, I. Burkinys, B. Danylyshyn, Z. Gerasymchuk, M. Ihnatenko, A. Kovalenko, L. Levkivska, L. Marmul, G. Obykhod, M. Khvesyk, Y. Shpylyova and others. scientists.

In the publications of these and other scientists, much attention is paid to the theory and methodology of research on sustainable development, its problems and components, mechanisms and tools to achieve. However, the harmonization of levels and the introduction of elements of system management in the practice of achieving its goals requires the continuation of scientific justifications and applied developments.

The purpose of the article. The purpose of the article is the further development of areas and components of system management to achieve global goals of sustainable development in Ukraine, taking into account the principles of social responsibility and processes and opportunities for digitalization of the population.

Presentation of the main research material. Sustainable development is understood as the systematically managed development of the present generation without harming future generations. In such a broad definition, it is his paradigm that marks the development of individual countries and in the global dimension throughout the XXI

century. With the deepening of scientific research, the theory of sustainable development is considered the most promising and should displace other, fragmentary theories. The basis of its manageability is a system-structural approach and digital technologies that allow monitoring, evaluation and diagnosis of results, modeling the necessary options and directions and avoid risks and possible problems and negative consequences.

However, it is necessary to take into account the existing realities that accompany the functioning and development of different countries. Some of them, as a rule, with a high level of development and living of the population, accumulated national wealth and well-managed, have long implemented and continue to implement the principles of sustainable development. Other, less developed countries implement some aspects of it. The poorest and poorest countries have a completely different strategic goal - to solve food and demographic problems, problems of military conflicts, terrorism, migration. In this case, they have a significant negative impact on neighboring countries and their regions, especially those bordering. These limitations must be taken into account in the implementation of systemic management of sustainable development.

In general, the paradigm of sustainable development contains requirements for nature protection and compliance with the proper environmental situation; absence of racial and national discrimination of the population and ensuring the principles of social justice; achieving the proper level and quality of life of people without harming the present and future generations. In countries or regions where these requirements are ignored, in the practice of management and even in the theory of research try to invest in it a different meaning: a mechanical increase in management, volume and income of industries and regions, even individual enterprises (eg hotels and restaurants) or restrictions only on environmental requirements. This indicates the substitution of certain categories (sustainable development and financial and economic stability of enterprises), their profanation, mutual devaluation and harm to management [1].

The paradigm of sustainable development is formed by five basic concepts: humanity has the appropriate conditions and resources for the harmonious development of the present generation without harming the future; restrictions in the field of energy and resource use are relative, i.e. inherent in the current stage of public life and can be eliminated; it is necessary to meet the basic living needs of all people and eliminate poverty as a cause of environmental and other disasters; it is necessary to reconcile the lives of the richest people with the ecological possibilities of the planet; the size and rate of population growth must be commensurate with the economic capabilities of the Earth's global ecosystem.

It should be noted that in modern conditions there are many examples of implementing the concepts of sustainable development. This includes deforestation, construction of roads, accompanied by new forest and protective plantations; mining is accompanied by land reclamation; chemical reclamation in agriculture is being replaced by biological reclamation. In the personal aspect, it is employment, obtaining adequate income in order to ensure quality consumption and reproduction, preservation of the gene pool of nations on a global scale. It is the safety of medicines and services for the health of both present and future generations.

Determining certain mechanisms of system management of the implementation of these concepts, it is necessary, first of all, to understand their content components and levels of implementation, as well as to specify the objectives. Thus, the concepts of sustainable development have economic (focused on production and services, costs and revenues, financial and economic sustainability, etc.), social (focused on man and population, social justice, conflict reduction, preservation of social and cultural spheres), environmental (environmental protection), natural resources, avoidance of environmental disasters, etc.) components. Of course, they are not abstracted from each other, but are closely intertwined with each other and interact to form synergistic effects.

The concepts of sustainable development are aimed at achieving its global 17 goals, which meet 169 fundamental objectives. The term of their achievement is defined for the period of 2015-2030. In order of importance their list covers the following: overcoming poverty; overcoming hunger, development of agriculture; good health and well-being; quality education; gender equality; clean water and proper sanitation; available and clean energy; decent work and economic growth; industry, innovation and infrastructure; reduction of inequality; sustainable development of cities and communities; responsible consumption and production; climate change mitigation; conservation of marine resources; protection and restoration of terrestrial ecosystems; peace, justice and strong institutions; partnership for sustainable development.

It should be noted that such comprehensiveness, complexity and diversity components of sustainable development determines the various methods and indicators of its measurements and assessments. Currently, 60 quantitative indicators are recommended for monitoring and evaluation. They are also manifested not only in the global dimension, at the level of countries, industries and regions, but also at the level of individual enterprises and even jobs («green» jobs). Therefore, systemic management of sustainable development should be mutually conditioned and coordinated, starting from the workplace, individual enterprise, industry or region and ending at the national and international level. Accordingly, the mechanisms and tools of systems management have different scales and content [2, p. 25].

We are talking about the development of «conscious consumption» at the level of individuals and households, and at the level of large projects and areas of sustainable development at the level of individual regions and countries. It should be noted that in today's urbanized and high-tech world, more than 1 billion people live on less than \$ 1.25. USA per day, has no electricity and centralized water supply. Water scarcity affects the lives of more than 40.0% of people worldwide. Nearly 800 million people are chronically malnourished, especially in sub-Saharan Africa and South Asia. Despite some progress by the world community in overcoming hunger and water scarcity, material inequality is still enormous [3, p. 80].

Thus, 10.0% of the richest people on the planet concentrate more than 40.0% of the world's wealth, and 10.0% of the poorest – only 2.0-7.0% according to various estimates. More than half of the world's population lives in cities. This leads to the formation of multimillion-dollar cities. In the vast majority of cases, they are centers of significant environmental pollution due to significant anthropogenic and man-made load on it. Carbon emissions continue to rise, causing climate change in the direction of significant warming and the greenhouse effect. Fish stocks decreased by 30.0%, and ocean acidification increased due to discharges of hazardous substances, acid rain and garbage by 26.0%. That is why strong institutions and the efforts of the world community for sustainable development are needed.

A number of research institutions have been established to support research, development and implementation of sustainable development concepts in the world and in individual countries. In Ukraine, it is, first of all, the State Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development» of the National Academy of Sciences of Ukraine. It was created in 2010. on the basis of the Council for the Study of Productive Forces Ukraine of NASU in Kyiv by the Resolution of the Presidium of NASU. The Institute carries out scientific and methodological activities on sustainable development, is engaged in the development of its priority projects and programs, training of highly qualified personnel in sustainable development, basic work, publication of scientific periodicals. A number of other research institutions, universities and public organizations are working in this direction.

It should be noted that according to world rankings, Ukraine ranked the world average in 2019 on most indices and indicators. Thus, in 2019, Ukraine ranked 135th in the ranking of economic freedoms among 162 countries, and in terms of volume and growth (36.6%) of earnings of freelancers entered the top five countries in the world, ahead of the United States, Britain, Brazil and Pakistan. With a competitiveness rating, the country has lost 10 positions in the last decade and is in 54th place, and according to the global competitiveness rating among 167 countries in general ranks 85th, located between Sri Lanka and Moldova. The country ranks one of the last in Europe in terms of living standards – 62nd out of 71.

According to foreign researchers, Ukraine is showing intense economic stress, ranking in the top ten most unfortunate countries in Europe, with 6th place between Spain and Greece. At the same time, the country ranks consistently high in terms of education - 40-41st place in world rankings. The 350 best universities in Europe include 20 Ukrainian universities, but in their global ranking – TOP - 500 is stable only at the National University. Taras Shevchenko, being in the group 301-500. In terms of environmental indicators, the country is in 5th place in Europe out of 19 countries that use modern wind turbines. However, unfavorable conditions for the environment and human life are created near them.

Among the 58 countries that are effectively fighting climate change, Ukraine ranks 17th, the country is 49th in terms of clean air, and the capital Kyiv is 45th. However, over the last 2-3 years, Kyiv has been one of the three most polluted air capitals in the world with unenviable regularity. This is mostly due to the excessive number of cars on the streets of the capital, unregulated city traffic, windless weather, high humidity and low pressure. Therefore, the environmental component of sustainable development requires increased attention of its system management. Otherwise, it threatens not only significant reputational risks, but also danger to the lives of the population.

As for the ranking of the strongest passports in the world, the domestic passport ranks, according to various estimates, 23rd or 43rd place, and in the index of citizenship Ukrainian is 75th among more than 200 countries. In terms of gender equality, Ukraine is 59th among 150 countries. Finally, among the most powerful countries on Earth, Ukraine is 39th after Mexico and ahead of Finland. The United States is recognized as the most powerful. Russia and China [INVESTORYNEVS, Telegram Channel]. However, according to domestic statistics, the share of the processing industry in the structure of gross domestic product (GDP) is 12.8%, and the leading in its provision are the service sector, agriculture, food industry. However, without precision engineering, IT modernization and progress in other areas is difficult. Therefore, it is equally important to fulfill the task of investment attractiveness of the national economy in the process of system management of sustainable development.

Given the significant stratification of the country's population in terms of income and accumulated wealth over the past 20-30 years, the emergence and operation of large multinational corporations and agricultural holdings, it is important to implement the principles of corporate social responsibility for sustainable development. Patronage, good neighborly assistance and support have always been in the traditions of the Ukrainian people. Therefore, such organizational and production structures, receiving profits and placing them offshore with a small tax burden should take a more active part in the protection and reproduction of natural resources, rural areas, the development of medicine and recreation, tourism infrastructure. This will contribute to the establishment of social justice, optimism and joy of life in a large number of people [4, p. 10].

To this end, the management of enterprises and corporations must be well acquainted with and focused on the ideas of sustainable development. It should be borne in mind that in the context of global and regional crises, the competitiveness of the entities managed by it can also be problematic in the vast majority of cases [5, p. 7128]. All the more they will not be able to get away from them descendants of even the richest owners and managers are born. This applies not only to the environment, but also to gender equality, access to education and health services, overcoming corruption and shadow economic schemes.

Conclusions. Sustainable development has been proclaimed the leading ideology of human life in the XXI century. For the period 2015-2030, 17 global goals have been identified, which can be adjusted. National tasks, indicators for monitoring the implementation of tasks and targets for its achievement for the period up to 2030. reflected in the National Report: «Sustainable Development Goals: Ukraine» [6]. A national system of objectives and indicators of the Sustainable Development Goals has been created, which provides a solid basis for further comprehensive monitoring of the country. In total, 17 goals and 86 national tasks are incorporated in 145 regulations of the Government.

1052 tasks and 3465 measures set forth in these acts are aimed at their implementation. On September 30, 2019, the President of Ukraine issued a Decree «On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030» [7], taking into account the content of the National Report on their adaptation and specifics of our country. At the governmental level, an interdepartmental working group is being set up on their implementation, examination and monitoring. In the long run, knowledge on sustainable development should be systematically and consistently taught in schools, universities and disseminated to the population. His ideas must become everyone's beliefs and be supported by everyone. Only then will all other system management measures have the expected results.

Список використаних джерел:

1. Ігнатенко М. М., Мармуль Л. О. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6(11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
2. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека-підґрунтя сталого розвитку. Вісник національної академії наук України. № 1. 2010. С. 20-28.
3. Ігнатенко М. М. Теоретичні засади та практичні напрями формування корпоративної соціальної відповідальності аграрних і харчових підприємств. Економіка АПК. 2015. № 1. С. 78-83.
4. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталій розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологобезпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3-12.
5. Ihnatenko M., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V., Marmul L. Social Investments As The Highest Manifestation of Implementation of Social Responsibility of The Companies of Agribusiness. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(3), 2019, pp. 7124-7132.
6. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
7. Указ Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

References

1. Ihnatenko M. M., Marmul L. O. (2017). Accounting, evaluation and diagnosis of financial and economic results of activities in the strategic management of enterprises and organizations. Eastern Europe: Economy, Business and Management, 6 (11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
2. Danylyshyn B., Kutsenko V. (2010). Social security – the basis of sustainable development. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1. 20-28.
3. Ihnatenko M. M. (2015). Theoretical principles and practical directions of formation of corporate social responsibility of agrarian and food enterprises. Economics of agro-industrial complex, 1. 78-83.
4. Malik M. J., Hvesik M. A. (2010). Sustainable development of rural areas on the basis of regional nature management and environmentally friendly agro-industrial production. Economics of agro-industrial complex, 5. 3-12.
5. Ihnatenko M., Antoshkin V., Krukovska O., Malyshko V., Marmul L. (2019). Social Investments As The Highest Manifestation of Implementation of Social Responsibility of The Agribusiness Companies. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8 (3). 7124-7132.
6. National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine». URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
7. Presidential Decree «On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Величко Тетяна Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут державного управління, Національної академії державного управління при Президенті України, e-mail: tanvel59@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Величко Татьяна Григорьевна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента организаций, Одесский региональный институт государственного управления, Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, e-mail: tanvel59@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Velychko Tatiana, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organizational Management, «Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine» e-mail: tanvel59@gmail.com

ВИДАВНИЧА КООПЕРАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ НЕПУ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ)

Костик Є. П.

Предметом дослідження є роль і місце кооперативних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції та наукова оцінка організаційно-видавничої і торгівельної діяльності видавничої кооперації в контексті проведення Нової економічної політики (НЕПу).

Мета наукової статті полягає у дослідженні ролі і місця кооперативних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції та, через призму вивчення проблем економічної історії, дати наукову оцінку організаційно-видавничої і торгівельної діяльності видавничої кооперації періоду НЕПу.

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу основні положення: економічної історії та історії економічної думки, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми дослідили роль і місце кооперативних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції та, через призму вивчення проблем економічної історії, дали наукову оцінку організаційно-видавничої і торгівельної діяльності видавничої кооперації періоду НЕПу.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки, історії видавничої галузі.

Висновки. Отже, кооперативні видавництва були товариствами підприємницького типу, організаційно й функціонально належали до кооперативних товариств, а з іншого боку – були громадськими об'єднаннями з редакційними, виробничо-господарськими і соціокультурними функціями. Дослідивши діяльність кооперативних видавництв, можна констатувати, що саме вони посідали вагомe місце в поширенні й друкові різної літератури: соціально-економічної, суспільно-політичної, сільськогосподарської, художньої, книг для дітей, підручників, природничої, військової. Споживачами книжкової продукції кооперативних видавництв були найрізноманітніші соціально-професійні групи населення: робітники, селяни, службовці, жінки, молодь, військові, діти. Розповсюджуючи літературу в країні, де майже дві третини населення було неписьменним, видавництва сприяли повноцінній діяльності освітніх закладів, підвищенню інтелектуального й духовного рівня суспільства, створювали умови для розвитку науки, мистецтва, культури та освіти. Між кооперативами видавців, культурно-освітніми й науковими установами виник цілком органічний зв'язок, склалася своєрідна інтелектуально-духовна залежність, зумовлена високим попитом на книгу, позаяк видавництва друкували літературу з усіх галузей знань.

Діяльність кооперативних видавництв періоду НЕПу, особливо формування організаційної структури та здійснення рекламно-агітаційної роботи варто взяти до уваги, розробляючи законодавчу базу національної програми книговидавництва в Україні.

Ключові слова: Нова економічна політика, кооперативні видавництва, торгівля книгами, філії, представництва, книжкові склади, магазини, крамниці, книготоргівельна мережа, книжкові полиці кооперативні крамниці, розповсюдження літератури, первинна ланка кооперації, комплектування бібліотек, бібліотечні колектори, обмін друкованої продукції, оптові бази, укладання угоду, друк та збут друкованої продукції, споживачі книжкової продукції, споживчі уподобання, чисті прибутки, облік книжкових товарів, банківські послуги, кредитна кооперація, фінансова допомога.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК КАТАЛИЗАТОР ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА КНИЖНОЙ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ НЭПА (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ)

Костик Е. П.

Предметом исследования является роль и место кооперативных издательств в формировании внутреннего потребительского рынка книжной продукции, научная оценка организационно-издательской и торговой деятельности издательской кооперации в контексте проведения НЭПа.

Цель научной статьи заключается в исследовании роли и места кооперативных издательств в формировании внутреннего потребительского рынка книжной продукции и, через призму изучения проблем экономической истории, дать научную оценку организационно-издательской и торговой деятельности издательской кооперации периода НЭПа.

Методы исследования. Все компоненты исследования базируются на основных принципах – научности, историзма, объективности, системности, развития, приоритета конкретной истины, плюрализма, а также методах познания социально-экономических процессов общественного развития – анализа, синтеза, проблемно-хронологический, сравнительно-аналитический, археографический, ретроспективный, статистический, системного и комплексного подхода.

Методология проведения работы. В процессе исследования обозначенной проблематики были взяты за основу основные положения: экономической истории и истории экономической мысли, труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в указанной сфере.

Результаты работы. В контексте обозначенной проблематики мы исследовали роль и место кооперативных издательств в формировании внутреннего потребительского рынка книжной продукции и, через призму изучения проблем экономической истории, предоставили научную оценку организационно-издательской и торговой деятельности издательской кооперации периода НЭПа.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем экономической истории и истории экономической мысли, истории издательской отрасли.

Выводы. Итак, с одной стороны, кооперативные издательства были обществами предпринимательского типа, организационно и функционально принадлежали к кооперативным обществам, а с другой – были общественными объединениями с редакционными, производственно-хозяйственными и социокультурными функциями. Исследовав деятельность кооперативных издательств, можно констатировать, что именно они занимали важное место в распространении и печать различных литературы социально-экономической, общественно-политической, сельскохозяйственной, художественной, книг для детей, учебников, естественной, военной. Потребителями книжной продукции кооперативных издательств были самые разнообразные социально-профессиональные группы населения: рабочие, крестьяне, служащие, женщины, молодежь, военные, дети. Распространяя литературу в стране, где почти две трети населения было неграмотным, издательства способствовали полноценной деятельности образовательных учреждений, повышению интеллектуального и духовного уровня общества, создавали условия для развития науки, искусства, культуры и образования. Между кооперативами издателей, культурно-образовательными и научными учреждениями возникла вполне органическая связь, сложилась своеобразная интеллектуально-духовная зависимость, обусловленная высоким спросом на книгу, поскольку издательства печатали литературу по всем отраслям знаний.

Деятельность кооперативных издательств периода НЭПа, особенно формирование организационной структуры и осуществление рекламной-агитационной работы следует принять во внимание, разрабатывая законодательную базу национальной программы книгоиздания в Украине.

Ключевые слова: Новая экономическая политика, кооперативные издательства, торговля книгами, филиалы, представительства, книжные склады, магазины, лавки, книготорговая сеть, книжные полки, кооперативные магазины, распространение литературы, первичное звено кооперации, комплектование библиотек, библиотечные коллекторы, обмен печатной продукции, оптовые базы, заключение соглашения, печать и сбыт печатной продукции, потребители книжной продукции, потребительские предпочтения, чистая прибыль, учет книжных товаров, банковские услуги, кредитная кооперация, финансовая помощь.

PUBLISHING COOPERATION AS A CATALYST FOR THE FORMATION OF THE NATIONAL MARKET OF BOOK PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF THE NEP (THEORETICAL ASPECT FOR STUDYING THE PROBLEMS OF ECONOMIC HISTORY)

Kostyk Yevheni

The subject of the study is the role and place of cooperative publishing houses in the formation of the domestic consumer market of book products and scientific assessment of organizational, publishing and trade activities of publishing cooperatives in the context of the new economic policy (NEP).

The purpose of the scientific article is to study the role and place of cooperative publishing houses in the formation of the domestic consumer market of book products and, through the prism of studying the problems of economic history, to give a scientific assessment of organizational, publishing and trade activities of the NEP.

Methods of research. All components of the study are based on fundamental principles – scientific, historicism, objectivity, system, development, priority of concrete verity, pluralism; and also the methods of knowledge of social and economic processes of social development – analysis, synthesis, problem-chronological, comparative analytical, archaeological, retrospective, statistical, a systematic and integrated approach.

Research methodology. In the process of the study, the fundamental principles were based on Economic History and History of Economic Thought, the Ukrainian and foreign scientists' works and experts in this area.

Results of work. In the context of this issue, we explored the role and place of cooperative publishing houses in the formation of the domestic consumer market of book products and, through the prism of studying the problems of economic history, gave a scientific assessment of organizational, publishing and trade activities of the NEP.

The field of application of results. *The results of this research can be applied to study the issues of Economic History and History of Economic Thought, History of the Publishing Industry.*

Conclusions. *Thus, cooperative publishing houses were business-type societies, organizationally and functionally belonged to cooperative societies, and on the other hand - were public associations with editorial, production, economic and socio-cultural functions. Examining the activities of cooperative publishing houses, it can be stated that they occupied an important place in the distribution and printing of various literature: socio-economic, socio-political, agricultural, artistic, children's books, textbooks, natural, military. Consumers of book products of cooperative publishing houses were the most various social and professional groups of the population: workers, peasants, employees, women, youth, military, children. By distributing literature in a country where almost two-thirds of the population was illiterate, publishing houses contributed to the full operation of educational institutions, raising the intellectual and spiritual level of society, creating conditions for the development of science, art, culture and education. There was a completely organic connection between publishers' cooperatives, cultural, educational, and scientific institutions, and a kind of intellectual and spiritual dependence developed due to the high demand for books, as publishers published literature from all fields of knowledge.*

The activities of cooperative publishing houses of the NEP period, especially the formation of the organizational structure and the implementation of advertising and propaganda work should be taken into account when developing the legal framework of the national program of book publishing in Ukraine.

Key words: *New economic policy, cooperative publishing houses, book trade, branches, representative offices, bookstores, shops, book trade network, bookshelves cooperative shops, distribution of literature, primary level of cooperation, acquisition of libraries, library collectors bases, concluding an agreement, printing and marketing of printed products, consumers of book products, consumer preferences, net income, accounting of book goods, banking services, credit cooperatives, financial assistance.*

JEL Classification: *L13, L16, L23, L50, L73, M10-12, M30, N10, N30.*

Постановка проблеми. Зумовлена розвитком в Україні недержавних видавництв, функціонуванням організаційних форм приватної, акціонерної і кооперативної книготоргівлі, приватизаційними та реприватизаційними процесами в економічному житті суспільства, відтак і необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності видавничих кооперативних товариств періоду НЕПу, з'ясування їх специфіки в умовах ринкових відносин. Досить важливою, як з теоретичної так і з практичної сторони, є дослідження ролі і місця кооперативних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції та, через призму вивчення проблем економічної історії, дати наукову оцінку організаційно-видавничої і торгівельної діяльності видавничої кооперації періоду НЕПу. Саме формування внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції кооперативних видавництв сприяли певною мірою подоланню безробіття серед освітян і науковців, зменшенню суспільної напруги шляхом лібералізації виробничо-господарської діяльності професійних груп [17, с. 5].

Ступінь дослідження проблеми. Довгий час ця проблема залишалася поза увагою істориків, тому, що містить суперечливі тенденції історичного розвитку тієї епохи. За радянської влади наукова проблема з питань створення кооперативних видавництв не досліджувалася хоча у деяких авторів про неї згадувалося – А. Козаченко, Г. Абрамов, В. Динкевич, Е. Добрий, Л. Гольденберг, А. Подгорнова, Н. Малыхин, Р. Машталірі та ін. У вітчизняній науковій літературі досить мало робіт, які б висвітлювали діяльність кооперативних видавництв побіжно ці питання вивчалися у працях таких авторів, як Т. Ківшар, С. Бабенко, М. Тимошик, В. Кіжун, Я. Ісаєвич, Є. Костик. Слід зазначити, що дана проблематика продовжує привертати увагу наукового співтовариства, тому є актуальною, адже окремі її аспекти залишаються невирішеними.

Мета наукової статті полягає у дослідженні ролі і місця кооперативних видавництв у формуванні внутрішнього споживчого ринку книжкової продукції та, через призму вивчення проблем економічної історії, дати наукову оцінку організаційно-видавничої і торгівельної діяльності видавничої кооперації періоду НЕПу.

Виклад основного матеріалу. У 1922-1923 рр. кооперативним видавництвам була надана відносна самостійність у проведенні книготоргівельних операцій. Торгівля книгами була визнана основною формою обміну. Кожне видавництво, урахувавши нові умови, намагалось створити свій торговий апарат та мережу, що складалася з філій, представництв, книжкових складів, магазинів, крамниць та ін.

Основу кооперативних видавництв складали філії, які розташовувалися переважно у великих містах. Так, «Пролетарій» мав свої філії в Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Артемівську, Луганську, діяли відділення в Криму та Мінську, представництва в Москві та Ленінграді [66, арк. 1]. Кожна філія мала власні відділення, зокрема Катеринославська керувала роботою відділеннями усієї Катеринославської губернії, що діяли в містах Кривий Ріг, Павлоград, Мелітополь, Олександрівськ, Бердянськ та ін. [25, арк. 171], а Московське представництво керувало відділеннями в Гомельській, Смоленській, Брянській губерніях [34, арк. 4].

На початку 1926 р. видавництво «Український робітник» розширило свою торгівельну мережу, це відбулося за рахунок філії, яка була відкрита в Одесі, та реорганізованих представництв у Дніпропетровську, Кривому Розі, Києві – вони отримали права самостійних філій [40, арк. 6]. Філії «Українського робітника» організовувалися в округах при ОРПС у міру надходження пайових коштів. Для керівництва роботою філій організовувалися спеціальні ради. У регіонах, де були відсутні філії, діяли уповноважені члени видавництва [38, арк. 10]. «Український робітник» отримував усю літературу від Артемівської філії, що була його базою. Саме з Артемівська література надходила в інші філії кооперативу, але станом на 1926 р. вона втрачає свій авторитет як центральна база через застарілість продукції. Тому більшість підприємств видавництва зосередили увагу на

Харкові, де можна було закупити новинки книжкового світу, які мали неабиякий попит у споживача. Щоб не втратити повністю значення Артемівської філії і повернути колишній її авторитет, на зборах членів правління 8 липня 1926 р. було прийняте оптимальне рішення: більш застарілу літературу списати в макулатуру, а менш застарілу – віддати на реалізацію в комплекті з новинками. Було визначено подальший курс книготоргівельної роботи видавництва, згідно з яким по філіях встановлювалася необхідна кількість літератури, яку вони могли реалізувати, саме це й дало змогу мінімізувати надлишок, а відтак – зменшити збитки.

Для книгозабезпечення сільського населення 29 березня 1922 р. РНК УСРР ухвалила постанову «Про Товариство по розповсюдженню літератури на Україні «Село-Книга»» [10, с. 251-252]. А вже у вересні 1923 р. «Село-Книга» разом зі своїм майном [70, арк. 10] та боргом у розмірі 9,9 тис. крб. [47, арк. 24] увійшла до «Книгоспілки». Перед кооперативним видавництвом постала гостра проблема – необхідно було об'єднати в минулому самостійні підприємства в одне ціле й дати фінансову підтримку для розвитку [57, арк. 13].

Процес становлення та розширення книготоргівлі кооперативних видавництв йшов досить стрімко. Уже в перші дні кооперативне видавництво «Пролетарій» відкрило центральний магазин у місті Харкові [29, с. 6, 9], а вже в 1923 р. діяли філії в Києві, Одесі, Катеринославі. Видавництво «Робітник Донбасу» на початку 1920-х рр. сконцентровувало роботу в основному в Донбасі, було монополістом у цьому регіоні України. Торгівельна мережа видавництва нараховувала: власних апаратів – 26 одиниць, при кооперативних організаціях діяло – 15, при сільбудах – 13; при робклубах – 5; при експедиціях – 1 [36, арк. 9], тоді як «Книгоспілка», центральна контора якої розташовувалась в Харкові Спартаківський провулок, 6, мало підприємства в містах Харкові, де знаходилася друкарня, книжковий склад, майстерня навчальних посібників, у Києві та Одесі діяли книжкові склади. А вже станом на травень місяць 1924 р. в Харкові діяли центральний книжковий склад, магазин роздрібної торгівлі, типолітографія, майстерня наочних посібників, а в Києві знаходилися оптовий склад, два роздрібних книжкових магазини та друкарня, в Одесі діяли оптовий склад та книжковий магазин, а в Житомирі та Вінниці працювали оптово-роздрібні магазини [52, арк. 13].

Книготоргівельна мережа видавництва «Книгоспілка» сконцентровувалася переважно на селі, і в цьому була її перевага. Наприклад, акціонерне товариство «Село-Книга» за 2 роки своєї діяльності не змогло «проникнути» в сільські маси тому, що в нього не було підтримки з боку сільської спільноти, а ось «Книгоспілці» це вдалося [58, арк. 3]. Згідно з висновками щодо проведеної роботи на селі в 1923 р. виявилось, що із 45 споживчих райсоюзів 34 працювало в книготоргівлі завдяки зусиллям членів правління видавництва. Райсоюзи у свою чергу створювали книготоргівельні пункти та книжкові відділення, які працювали у великих населених пунктах і вузлових станціях. Станом на 1 січня 1924 р. таких пунктів нараховувалося 66. «Книгоспілка» постійно кредитувала книготоргівельні операції споживчих райсоюзів, які не мали великих оборотних коштів, це давало можливість їм розвивати книготоргівлю [15, арк. 14]. Зв'язок з райспілками підтримувався не лише через філії, а й через торгових агентів, які виїжджали на місяця для реалізації торгово-фінансової програми видавництва. 4 лютого 1924 р. у зв'язку з розширенням видавництва «Книгоспілка» було перенесено її торгівельний відділ з вулиці Першого травня 18, на вулицю Палаца праці 124 [46, арк. 12]. Станом на 1 червня 1924 р. книготоргівельна система «Книгоспілки» складалася з власних відділень та філій і налічувала їх 20 одиниць, райспоживспілки – 25, райкоопів – 13, райсільгоспспілок – 3. У губернських містах розташовувалося 19 магазинів, в окружних – 28, у районних – 14. Окрім власного та контрагентського апарату, «Книгоспілка» для розповсюдження своєї продукції користувалася послугами низових кооперативів, укладала з ними спеціальні пільгові угоди. У 1925 р. кооперативне видавництво керувало процесом видавничої діяльності наступними об'єктами: філіями – Київською, Одеською, мала представництво в Москві, відділи в містах Суми, Вінниця, Умань, Житомир, Ніжин, Миколаїв, Охтирка, Катеринослав, які мали свої книготоргові та паперові крамниці [49, арк. 41]. Контрагентства збут друкованої продукції виражали такими показниками: кооперативні організації – 61%; культурно-просвітницькі організації – 22%; державні організації – 9%; роздрібна торгівля – 8%. Усе це засвідчує характер торгівельної діяльності видавництва «Книгоспілка», що взяла за основу кооперативну систему ведення господарства, яка цілком себе виправдовувала [36, арк. 14].

Єдиними осередками на селі, де можна було розпочати торгівлю книгою, створивши книжкові полиці, були кооперативні крамниці. «Книгоспілка» на пільгових умовах відпускала книги кооперативам. На початкове комплектування книжкових полиць надавалося книжок на суму 50 крб. у кредит на 6 місяців, а кооперативам, які входили до складу пайовиків видавництва, діяла додаткова знижка на 5%. У брошурі під назвою «Книжку на село» (видання «Книгоспілки», 1925 р.) даються практичні поради, як організувати торгівлю літературою в кооперативній крамниці, зокрема продавати книжки пайовикам у кредит або в обмін на сільськогосподарські продукти, видавати книжки покупцям замість здачі. Рекомендувалося залучати до продажу видань школярів, створювати шкільні кооперативи, виносити книжкову торгівлю за межі крамниці. «Використайте, – зазначалося у брошурі, – сільський ярмарок, винесіть книжку на базар у свято – й досягнете того, що замість хрестиків чи дукачиків батьки дітям, а хлопці дівчатам купуватимуть на подарунки корисну, розумну книжку» [24, с. 26]. Продавці кооперативних книжкових полиць одержували особисту винагороду (до 10% від суми реалізації) за продані книжки. Це створювало матеріальну зацікавленість у реалізації літератури.

У тих округах, де спілки споживчих товариств виявляли ініціативу, вони створювали свої власні книгарні, а в інших – були книгарні «Книгоспілки». Пізніше почали розповсюджувати книги робітничі кооперативи в містах та промислових районах. Міські книгарні постачали літературою і книжкові полиці сільських споживчих

товариств. Але перші роки існування таких полиць показали, що доставка книг з віддаленого від них магазину окружного центру – справа дуже складна. Книжкові полиці не могли задовольнити попит на книги населення районного центру із сіткою громадських, державних, навчальних і культурно-освітніх закладів. Для цього організовувалися районні книгарні, їх створення було необхідним ще й для того, щоб виділити літературу в окрему галузь роботи кооперації зі своїм штатом, планом, балансом.

Створення системи кооперативної книготоргівлі постійно супроводжувалося труднощами. Насамперед, потрібно було перебороти опір значної частини керівних працівників окружних і районних спілок споживчої кооперації, які вважали торгівлю книгою якоюсь другорядною справою. Не завжди легко було переконати і правління сільських споживчих товариств у доцільності створення в їхніх крамницях книжкових полиць. Усвідомлюючи всі труднощі, видавництво із самого початку розгорнуло широку пропагандистську кампанію за кооперативну торгівлю книгою, друкуючи спеціальні брошури, плакати, листівки, інструктивні матеріали тощо.

За допомогою «Книгоспілки» її товаром у 1928 р. торгували 27 районних споживчих спілок, 22 робітничих і 155 сільських кооперативів. Книготоргівельна мережа (858 книготоргівельних підприємств) діяла в 72 окружних, 155 районних містах та в 632 селах [4, с. 290]. Отже, на початку 20-х рр. діяльність «Книгоспілки» розгорнулася по всій УСРР та за її межами, принцип її роботи почали використовувати й інші кооперативні видавництва.

Видавництво «Український робітник» у 1925/26 р. нараховувало торгівельну мережу в кількості 54 одиниці. Вона розташовувалася, головним чином у Донецькому басейні та на Харківщині. Організаційно вона була розподілена між п'ятьма філіями, що знаходилися в Артемівську, Сталіно, Луганську, Микитівці, Харкові. Пізніше відкрилися представництва в Катеринославі, Києві та Кривому Розі, а в інших регіонах України: Одесі, Вінниці, Полтаві, Мелітополі – були укладені угоди з місцевими книготоргівельними організаціями про розповсюдження продукції видавництва на комісійних засадах. Торгівельна система видавництва на 1 жовтня 1925 р. складала: магазинів – 17 одиниць, контрагентств – 8, кіосків – 29, представництв не було, а вже станом на 1 жовтня 1926 р. ситуація значно змінилася, так, кількість магазинів зросла до 20, контрагентств – 8, кіосків – 17, представництв – 4. А ось на контрагентських началах у підпорядкуванні кооперативного видавництва «Гарт» знаходилися Укркнигоцентр, кооперативні книготоргівельні організації, Союздруку, Укркнига, колектив «Споживач», а також приватні особи та контрагентства, які перебували за межами України [62, арк. 10].

У цілому книготоргівельна мережа УСРР на 1 жовтня 1926 р. налічувала 1 030 торгівельних одиниць, у тому числі 298 книжкових магазинів, 26 кіосків і шаф та 706 книжкових полиць, а вже станом на 1 жовтня 1929 р. мережа магазинів зросла до 750, кіосків і шаф – відповідно до 156, книжкових полиць – до 2 134. Загальна кількість торгівельних одиниць зросла до 3 040, або в три рази [24, с. 28], тоді як у наступному році книготоргівельна мережа УСРР мала 918 книгарень, з них 798 припадало на кооперацію, та кіоски-полічки – 4 275 (4 032 – кооперативних) [63, арк. 13].

Особливі відносини кооперативних видавництв були із залізницею, адже увесь товарообмін йшов через неї. Основний акцент робився на північну [28, арк. 13], яку очолював у 1923 р. М.С. Лунев, та південну [35, арк. 121], її очолював І.Н. Міронов [26, арк. 266]. Інколи товар міг помилково потрапити не за призначенням, але і в цьому випадку усе вирішувалося.

У 1924 р. в порівнянні з кооперативними видавництвами ДВУ мав власний апарат, до якого входили 45 різноманітних точок (магазинів, кіосків, складських приміщень тощо). Близько 23 одиниць розташовувалися в столиці і восьми губернських містах, на райони та округи припадало 25 одиниць. На 1 січня 1925 р. книготоргівельна мережа ДВУ складалася з 20 складських приміщень у містах Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Полтаві, Вінниці, Житомирі та ін., а також мало 20 окружних філій, 23 магазини та кіоски, 5 філій знаходилося за межами України – Москві, Ленінграді, Ростові, Краснодарі, Празі. На цей час значно розширився контрагентський торгівельний апарат ДВУ, який складався з кооперативних організацій, що мали постійний зв'язок з видавництвом, – 235 одиниць, сільбуди – 77, кіоски, контрагентства друку – 12, поштово-телеграфні контрагентства «Зв'язок» – 1 032, міськкомів, працівників освіти та сільських вчителів – 246, різних організацій – 288. Незважаючи на такі показники, у середньому на одну одиницю припадало 110 крб. річного прибутку, що показує нерентабельність видавничої діяльності ДВУ та збитковість порівняно з кооперативними видавництвами [36, арк. 6-8].

Основний акцент у розповсюдженні літератури кооперативні видавництва зосереджували на первинну ланку кооперації, що виявляла очевидні переваги: відсутність додаткових витрат, які могли призвести до подорожчання книг, тому що кооператив проводив торгові операції в магазинах одним і тим же персоналом; разом з іншими товарами в магазинах продавалися книги, що привертало увагу селянина; кооператив – це організація, що мала власні кошти, а відтак могла надавати кредити підприємствам та організаціям; кооператив залучав до себе майже всіх членів села, поширював серед них видавничу продукцію; кооперація на селі була своєрідним неофіційним клубом, куди у святкові дні та вільний від роботи час приходили селяни; при кооперативі діяли представники комнезамів, які на випадок необхідності впливали на хід книготоргівельної роботи на селі, сільбуди та інші просвітницькі організації здійснювали шефство над книжковою торгівлею кооперативу; окрім продажу книг, кооператив інколи виносив книжкові полиці на ярмарок, базари, організовував книжкові виставки, а також його члени розносили книги по хутора та ін. [58, арк. 3 зворот]. Тобто це ще раз підтверджує «гнучкість» та пристосованість до певної конкретної ситуації кооперативних видавництв, що й забезпечувало їхню книготоргівельну та видавничу роботу.

У середині 1920-х рр. відбувається «затоварювання» книжкового ринку, книги «осідали» на складах та в книготоргівельній мережі. Для покращення ситуації при Держвидаві і його відділах створювалися відділи для політичного контролю за друкованою продукцією [5, с. 163]. Натомість кооперативні видавництва намагалися вирішити цю проблему по-іншому. Так, на кінець літа 1925 р. перед видавництвом «Український робітник» постала гостра проблема щодо збуту літератури. Це пояснюється тим, що висока конкуренція на книжковому ринку змусила ряд видавничих організацій, а саме: ВУІКО, УВО, Цектран – шукати місця збуту, крім того, поширила свій вплив приватна торгівля. У зв'язку із цим члени правління кооперативного видавництва «Український робітник» поставили чіткі завдання перед своїми підприємствами: по-перше, вони повинні були перейти на торгівлю власними виданнями, розповсюджуючи їх через свою торгову мережу за рахунок скорочення торгівлі чужими виданнями; по-друге, докласти власних зусиль для розширення кола споживачів продукції видавництва, для цього потрібно було створити всі умови, щоб привернути увагу покупця; по-третє, необхідно було акцентувати увагу на реалізації підручників, охопивши при цьому всю мережу шкіл, у межах якої діяло видавництво. Поставлені завдання видавництво виконало на 80%, що було непоганим результатом для нього [38, арк. 15].

Виходу на московський книжковий ринок і створенню представництв часто кооперативним видавництвам допомагали губернські комітети КП(б)У. Так, Харківський губернський комітет КП(б)У 23 грудня 1922 р. надіслав листа до Москви з проханням надати кооперативному видавництву «Пролетарій» приміщення, де б воно могло розширити свою книжкову справу, а також налагоджувати стосунки з російськими підприємствами та організаціями, що працювали у сфері виготовлення та продажу видавничої продукції, а вже в 1925/26 р. Московське відділення було визнане, членами правління як найбільш стабільне та розвинуте серед інших видавничо-торгівельних одиниць «Пролетарію», і щодо виданої літератури на нього припадало 48% від загальної кількості виданої друкованої продукції [32, арк. 97]. А ось «Книгоспілки» було надано право мати свої представництва за кордоном, що створювало умови для транспортування книжок, надрукованих українськими видавництвами в Празі, Відні, Берліні та інших містах.

На розвиток книжкової торгівлі впливала держава шляхом уведення в дію законів. 9 серпня 1924 р. виходить постанова РНК УСРР «Про надіслання державними, кооперативними й приватними магазинами й торговими підприємствами відомостей про ціни, місцевим губернським та окружним статистичним бюро». Відповідно до постанови перераховані організації, у тому числі й кооперативні видавництва, зобов'язувалися надсилати дані про ціни на товари роздрібної торгівлі. У разі невиконання керівники підприємств несли кримінальну відповідальність [11, с. 153]. А вже 5 березня 1925 р. була затверджена постанова «Про Торгово-кооперативну нараду при Наркомвнутторзі УСРР». Цей орган розробляв справи раціоналізації торгово-кооперативної мережі, виправляв торгівельні плани кооперативних організацій, узгоджував торгівельні інтереси кооперації з інтересами держави та торгівельно-промисловими органами, розглядав справи про ліквідацію кооперативних організацій. Головою Народи був один із двох представників Наркомвнутторгу [12, с. 38]. Отже, подібні закони значно обмежували правові норми кооперативних видавництв в умовах ринкових відносин.

Особливо посилений натиск на діяльність кооперативних видавництв прослідковується у другій половині 1920-х рр., закони унеможливлювали вільний продаж їхньої продукції. 25 липня 1928 р. у зв'язку з економічною неспроможністю продовжувати видавничу діяльність було прийняте рішення про ліквідацію луганської та артемівської філій кооперативного видавництва «Український робітник» [38, арк. 61]. У 1929/30 р. книготоргівельний відділ та відділ періодики разом із обслуговуючим персоналом видавництва «Рух» були передані до «Книгоспілки», уся продукція за умовами договору також переходила до «Книгоспілки». У розпорядженні видавництва «Рух» залишилася лише видавнича діяльність [69, арк. 68]. Книготоргівельна мережа кооперативних видавництв у 1930/1931 р. мала такий вигляд: «Книгоспілка» – 4 філії, 24 складських приміщень, 22 крамниці, 26 уповноважених видавництва; «Пролетарій» – 10 (1930), 7 (1931) філій, 2 складських приміщення, 8 (1930), 2 (1931) крамниці, 21 (1930), 18 (1931) кіосків, 4 (1930), 6 (1931) уповноважених видавництва; «Український робітник» – 1 складське приміщення, 6 крамниць, 16 кіосків, 14 уповноважених видавництва; «Рух» – 1 складське приміщення, 1 крамниця, 1 уповноважений видавництва; «Культур Ліга» – 1 складське приміщення [64, арк. 2, 4, 5, 9].

Деякі кооперативні видавництва почали вишукувати нові метод для торгово-видавничої діяльності. Постановою РНК РСФРР від 3 липня 1920 р. «Про централізацію бібліотечної справи у РСФРР» було започатковано діяльність бібліотечних колекторів [3, с. 15]. На початку 20-х рр. в УСРР почали діяти аналогічні організації. У 1927/28 р. було розпочато роботу щодо організації профспілкового споживача й керівництва комплектуванням бібліотек [37, арк. 1]. А в кінці 1928 р. кооперативне видавництво «Український робітник» значно розвинуло свою мережу бібліотечних колекторів. Колектори мали за мету об'єднати й централізувати книжкове комплектування всіх профспілкових бібліотек України. Колектор не повинен був обмежуватися лише консультацією та складанням рекомендованих списків, у його обов'язки входила організація профспілкового споживача. Бібліотечний колектор допомагав бібліотекареві в комплектуванні бібліотек усіма видами літератури, забезпечував надходження в бібліотеки української книги, складав списки на комплекти з російської, єврейської, німецької, польської, татарської та ін. літератури, сприяв самоосвіті бібліотекаря й передвижника, вів консультаційну роботу з бібліотекарем [50, арк. 51]. Подібні колектори створили «Пролетарій» та «Книгоспілка». Різниця між колекторами полягала в забезпеченні їх літературою відповідними видавництвами, якщо «Пролетарій» постачав переважно масову соціально-політичну літературу [21, 9-10], то «Книгоспілка» –

кооперативну, а «Український робітник» – робітничу [18, с. 12]. З появою бібліотечних колекторів становище кооперативних видавництв не покращилося, адже все вже було передбачено державною владою. Станом на вересень 1929 р. кооперативне видавництво «Український робітник» сконцентровувало свою видавничу роботу лише в Донбасі і велася вона тільки через колектори [44, арк. 174].

Постійними партнерами кооперативних видавництв були видавництва з подібною формою господарювання, які завжди підтримували один одного. 5 грудня 1923 р. «Книгоспілка» в особі її члена правління М. Агуфа та кооперативним видавництвом «Молодий робітник», яке представляв М.Л. Трешинський, уклали спільну угоду про співпрацю, за якою «Книгоспілка» зобов'язувалася купувати нові видання видавництва «Молодий робітник» за таких умов: підручники та навчальні посібники в кількості не менше 1000 примірників кожної назви зі знижкою 35%, а інших видань – не менше 250 зі знижкою в 40%. Про кожну нову друковану книжку видавництво «Молодий робітник» обов'язково повідомляв «Книгоспілку» на предмет замовлення. Угода скріплювалася зобов'язанням, за яким «Молодий робітник» жодним своїм партнерам не надавав нижчих пільг, ніж ті, що визначені документом, якщо угода порушувалася, то пільги автоматично поширювались і на замовлення «Книгоспілки». Договір був укладений до 15 липня 1924 р., тобто на півроку [55, арк. 42]. Подібні угоди були укладені між «Книгоспілкою» з однієї сторони та «Пролетарієм» і «Рухом» – з іншої.

Угоди, як правило, укладалися не на довго, їх тривалість коливалася від кількох місяців до року, але обов'язково вказувалися умови дії угоди після її завершення. Так, термін дії угоди між «Книгоспілкою» і «Гарт» був розрахований на 5 місяців – до 1 травня 1925 р., але сторони могли продовжити її, якщо після закінчення терміну з обох сторін не було порушено жодних компрометуючих питань про ліквідацію угоди, а умови могли бути змінені тільки за згодою обох сторін [56, арк. 29].

Домовленості між кооперативними видавництвами стосувались обміну друкованої продукції та сфери товарообміну. Так, 18 червня 1924 р. між київською філією кооперативного видавництва «Пролетарій» та «Книгоспілкою», з дозволу членів правління, було досягнуто угоду, згідно з якою «Книгоспілка» закуповувала всю літературу, що належала київській філії та її відділенням. Поступово «Пролетарій» передав у розпорядження «Книгоспілки» сумське відділення та книги, що знаходились в книжкових магазинах редакції «Плуг і молот». Станом на липень-серпень 1924 р. до «Книгоспілки» від «Пролетарія» відійшли представництва у 26-ти пунктах України, а також відділення на Катеринославщині разом із книжковим магазином у Катеринославі та два книжкових магазини в Києві [31, арк. 8]. Подібна ситуація склалася з кооперативним видавництвом «Український робітник». 16 липня 1926 р. на засіданні членів правління була висунута пропозиція про об'єднання його експедицій з видавництвом «Пролетарій». Пізніше «Пролетарій» висунув пропозицію «Українському робітнику» об'єднати філії в Одесі та Дніпропетровську. На той час «Український робітник» переживав економічні труднощі, поступово переходив до скорочення своєї книготоргівельної мережі. Видавництво «Пролетарій», вивчивши ситуацію, вирішило скористатися нею, а згодом Одеська та Дніпропетровська філії «Українського робітника» перейшли до нього [38, арк. 60].

Міцні видавництва допомагали своїм «колегам-початківцям» в організації та зміцненні їх як юридичних осіб. Прикладом цього є лист від видавництва «Красная Новь» до видавництва «Пролетарій» з проханням допомогти новоствореному кооперативному видавництву «Студент Революції», на що «Пролетарій» погодився [28, арк. 29].

З державними видавництвами кооперативні постійно підтримували «товаристські» стосунки навіть тоді, якщо перші порушували правила торгово-видавничої діяльності. Це було спричинено монопольним становищем державного видавничого сектора. Та й державні видавництва, особливо на початку 1920-х рр., до кооперативних ставилися більш лояльно й у них вбачали своїх партнерів. Так, стосунки «Книгоспілки» з ДВУ на увесь період 1923 р. були непогані, цьому свідчить той факт, що ДВУ поступився їй своїми безперспективними та збитковими відділення [58, арк. 16 зворот], а в 1930 р. між ДВУ та «Книгоспілкою» було укладено договір, за яким кооперативне видавництво зобов'язувалося закупити половину тиражу державного видавництва, 17 окружних філій ДВУ переходили до «Книгоспілки» [6, с. 1]. 19 березня 1923 р. було укладено договір з харківським відділом «ГІЗ», і вже 23 квітня видавництво «Книгоспілка» замовило 77 назв книг. 25 липня 1923 р. Криворізька райспоживспілка замовила у видавництва «Книгоспілка» 55 назв книг, що становило 7 535 примірників. 25 квітня 1923 р. між «Книгоспілкою» та державним видавництвом «Шлях освіти» був укладений двосторонній договір про співпрацю, за яким «Книгоспілка» отримала від видавництва «Шлях освіти» книги на загальну суму 3 616 крб. зі знижкою 35%, книги повинні були надходити із складу державного видавництва в короткий термін, згідно з замовленням «Книгоспілки». Кооперативне видавництво могло використовувати персонал видавництва «Шлях освіти», але за свої кошти. Після укладання договору «Книгоспілка» зобов'язана була внести 5% із суми, що визначалася договором, причому готівкою, а те, що залишалось сплачувала векселями [45, арк. 79]. 14 та 26 липня 1923 р. між кооперативним видавництвом «Книгоспілка» та Єлисаветградською і Житомирською райспілками була укладена угода про співпрацю.

«Книгоспілка», отримуючи літературу з оптових баз, мала знижку до 30% вартості книг. При отриманні книг московських видавництв у Харкові вона становила, залежно від угоди з постачальником, відповідно «ГІЗ» – 32%, видавництва «Красная Новь», «Новая Деревня», «Московский рабочий» – 28%; українських видавництв – 35%, а для видань Харкова, рекомендованих київському та одеському відділенням «Книгоспілки», знижка сягала 30%. Окружні філії отримували, якщо брали книги безпосередньо в ДВУ, 25% цінової знижки. Умови надання «Книгоспілкою» знижок були такими: робспілкам – 30% на українські видання,

27% на видання «ГИЗ» та «Новой Деревни», решті – 25%. За роздрібним продажем знижка «коливається» від 10 до 25%. Видавництво «Книгоспілка», окрім безпосередньої закупівлі літератури, практикувало і її замовлення в кредит. Термін надання кредиту: від «ДВУ» – 3-6 місяців; «ГИЗ» – 4-7; «Новая Деревня» – 4; приватні видавництва – від трьох до п'яти місяців [36, арк. 29-30].

Видавництво «Український робітник» ще на початку 1926 р. уклало договір з державним видавництвом «ГИЗ», центральне відділення якого знаходилося в Москві. Умови договору давали кооперативному видавництву виключне право на продаж підручників, які повинні були надходити від «ГИЗа» по всій території Донбасу. До червня умови договору були дотримані з обох сторін, але в наступні півтора місяця «ГИЗ» фактично призупинив постачання підручників кооперативному видавництву «Український робітник». Пізніше виявилось, що державне видавництво, окрім того, що порушило умови попереднього договору, уклало без відома «Українського робітника» договір з видавництвом «Работник просвещения» і передало йому виключне право на реалізацію підручників на території Донецького басейну. У червні-липні 1926 р. «Український робітник» залишився без підручників. Щоб уникнути боргів, видавництво змушене було укласти угоду про співпрацю з посередником – державним видавництвом «Работник просвещения». Незважаючи на розрив у стосунках з видавництвом «ГИЗа», на засіданні членів правління Є.Г. Добрий запевнив, що з «ГИЗом» потрібно відновити дружні стосунки, адже він має великий вплив на книжковий ринок, особливо з продажу підручників.

28 липня 1927 р. між кооперативним видавництвом «Український робітник» та ДВУ було укладено тимчасову угоду, за якою державне видавництво зобов'язувалося не брати самостійно замовлення від Луганського відділення народної освіти на посібники, а разом з кооперативним видавництвом і від його імені, адже договір з наросвітою був укладений саме ним. «Український робітник» у свою чергу зобов'язаний був у разі укладення угоди з ДВУ передати йому виконання замовлень Луганського відділу наросвіти. У випадку, якщо угоди не досягнуть, «Український робітник» зобов'язувався передати ДВУ виконання 50% замовлень Луганського окривідділу наросвіти на посібники, причому ДВУ в цьому випадку брав на себе зобов'язання щодо розрахунків, які отримав «Український робітник» від наросвіти, і давав йому від суми замовлення комісійну винагороду розміром до 5% [42, арк. 72]. 23 лютого 1928 р. у ДВУ було замовлено 25 назв, 184 примірників, а через два тижні знову 19 назв, 455 примірників [43, арк. 657].

У липні 1926 р. видавництво «Український робітник» вело перемовини з державним видавництвом «Молот» в Одесі про об'єднання двох видавництв під керівництвом першого. Цю пропозицію «Молот» відхилив, але погодився на співпрацю [38, арк. 12]. У червні 1928 р. на засіданні членів правління був ратифікований договір з державним видавництвом «Коммунистическая Академия» на продажу кооперативу «Український робітник» 1 500 екземплярів плакатів «Світовий профспілковий рух».

У другій половині 1920-х р. ДВУ почав об'єднувати державні видавництва і створювати загальновидавничу та торгівельну систему, але без участі кооперативних видавництв. Станом на 1929 р. ДВУ очолив усю видавничу галузь. Він мав кошти та підтримку з боку держави, поступово витісняв з книжкового ринку всі діючі видавництва, у тому числі й кооперативні, що скорочували власну торгову мережу, концентруючись на видавничій роботі. Так, 9 березня 1929 р. від ДВУ до кооперативного видавництва «Український робітник» надійшов лист, у якому зазначалося, що воно порушило договір, укладений 5 червня 1928 р., а саме пункт 2 стосовно зобов'язання не проводити жодних активних операцій з випуску своїх видань на території Артемівського, Луганського, Сталінського округів. Про це ДВУ подав документальний факт проведених операцій з продажу книг Сталінською райспілкою, а рахунки виписувалися на ім'я кооператива «Український робітник». ДВУ звернувся з проханням до «Українського робітника» вирішити дану проблему, а в іншому випадку зобов'язувався передати справу до суду [44, арк. 183]. Державне видавництво також не дотримувалося умов договорів. 11 вересня 1929 р. до правління ДВУ надійшла скарга від кооператива «Український робітник», у ній зазначалося, що Криворізька філія не завжди отримує в достатній кількості замовлену у ДВУ літературу, що створює вкрай нестійке становище в її роботі.

Кооперативні видавництва активно співпрацювали з видавництвами, що діяли за межами УСРР. Наприкінці 1922 р. видавництво «Пролетарій» наладило стосунки з Петроградським кооперативним видавництвом «Прибой», «Бакинський робітник» у Баку, державним видавництвом «Початки знань» у Москві. «Книгоспілка» уклала угоди про співпрацю з книжковим кооперативом «Книга», московським центральним товариством «Кооперативне видавництво», центральним кооперативним видавництвом «Мысль», московським кооперативним видавництвом «Колос» та ін. [54, арк. 72, 106, 122, 136].

У січні-лютому 1923 р. між видавництвом «Пролетарій» та «Прибоем» прослідковується незначне «похолодання» у взаємовідносинах, яке пояснюється тим, що представник кооперативу «Пролетарій» не з'являвся у видавництві «Прибой», а відтак не було укладено угоду для продовження торгівельних стосунків. У лютому проблему було вирішено. Тільки за березень-травень 1923 р. «Прибой» надіслало видавництву «Пролетарій» літератури на загальну суму 8 026 золотими карбованцями [35, арк. 121]. Видавництво «Московський робітник» надіслав «Пролетарію» свою продукцію через Курську та Північну залізницю, лише за перше півріччя 1923 р. ним було надіслано літератури на загальну суму понад 8 тис. крб. Від московського видавництва «Маяк» регулярно надходили нові книги, які мали високий попит у читача. Лише за три місяці діяльності видавництва «Пролетарій» його загальний обіг з «Маяком» склав 182,2 тис. крб. У 1924 р. «Пролетарій» наладив стосунки з акціонерним видавництвом «Школа і книга», московським приватним видавництвом «А.В. Думнов і К-о», партійним видавництвом «Буревісник» та ін. [30, арк. 12, 18, 29] А вже в

1927 р. кооператив входив до об'єднання радянсько-партійного видавництва СРСР, тісно співпрацював з російськими видавництвами «ГІЗ», «Красная Новь».

Кооперативні видавництва поширювали продаж своєї продукції на Захід, але лише після того, як отримували на це дозвіл відповідних державних установ. При укладанні угод з закордонними організаціями видавництва суворо дотримувалися радянського законодавства. Так, згідно постанови ВУЦВКу від 29 листопада 1922 р. «Про зовнішню торгівлю» організації могли продавати за кордоном лише продукт власного виробництва і купувати лише предмети, потрібні для власної продукції, підприємствам заборонялося перепродувати куплені за кордоном товари, а також продаж, за кордоном куплених в УСРР товарів. Основними торговельними організаціями в УСРР за кордоном були торговельні представництва УСРР [13, арк. 75]. У свою чергу іноземні організації керувалися постановою ВУЦВКу від 11 травня 1923 р. «Про торговельні операції чужоземних фірм в УСРР». Чужоземним фірмам дозволялося проводити торговельні операції в межах УСРР і засновувати контори, відділення, представництва згідно з положенням про Головний концесійний комітет. Усім організаціям та підприємствам незалежно від форм власності дозволялося проводити торговельні операції із закордонними юридичними та фізичними особами лише в тому випадку, якщо вони мали відповідний на те дозвіл.

Кооперативне видавництво «Книгоспілка» мало свої представництва не лише в межах СРСР, а також за кордоном: у Берліні, Відні, Лейпцигу та ін. Торговельні операції за кордоном «Книгоспілка» вела через представників: Є. Калюжного, який працював в Австрії, А. Гетлера – він був уповноваженим «Вукоопспілки» та «Книгоспілки» в Німеччині [52, арк. 23, 55, 60]. Постійним партнером у Лейпцигу «Книгоспілка» мала видавничу організацію «Фольц і Вернер». Ця фірма постачала папір, обладнання для цинкографії тощо. Також у Лейпцигу по вулиці «Штефанштрассе 8» діяло видавництво «Рудольф Беккер», яке дуже часто мало справу з видавництвом «Книгоспілка». У Берліні працювало об'єднане представництво всеукраїнських кооперативних союзів «Українська кооперація», воно постачало для видавництва переважно канцтовари. «Шпамерівська» друкарня, що діяла в Лейпцигу, на 19 вересня 1923 р. зберігала 14 220 кг доброякісного паперу, що призначався «Книгоспілці». 10 серпня 1923 р. книжковий центр «Захід», який знаходився при Головному Управлінні Українського Червоного хреста, повідомив «Книгоспілку» про те, що Центр проводить прийом замовлень на іноземну наукову та технічну літературу, має каталоги на іноземну літературу, а також вихід на ряд німецьких видавництв.

Особливість торговельної діяльності кооперативних видавництв полягає в їхній дипломатичності, про що свідчать суперечки між партнерами. Так, «Пролетарій» зі своїми партнерами по бізнесу завжди намагався бути відносно коректним і вирішував проблеми суто дипломатичним шляхом. Прикладом цього є домовленість між ним та акціонерним видавництвом «Село книга». У перший місяць своєї діяльності «Пролетарію» видавництво «Село книга» надало канцелярське приладдя, а коли прийшов час розраховуватися, кооператив коштів не мав, відтак у грудні 1922 р. видавництва домовились, що борг буде повернуто не грошми, а літературою, при чому йому надавалося право вибрати будь-які книги, що знаходилися на складах кооперативного видавництва [35, арк. 73]. У 1924 р. «Пролетарій» заборгував видавництву «Красная Новь» борг було вирішено погасити за рахунок літератури, незважаючи на збитковість для кооперативного видавництва [32, арк. 39]. Але були такі ситуації, коли кооперативні видавництва зверталися до суду, щоб вирішити суперечливі питання. Так, між державним видавництвом «Шлях освіти» та київською філією «Книгоспілки» виникли протиріччя, що були спричинені поганим постачанням книг з боку кооперативного видавництва, аби відновити втрачені стосунки, члени правління 6 лютого 1924 р. визнали свою провину [46, арк. 3-4]. 5 серпня 1924 р. відділення кооперативного видавництва «Книгоспілка» заборгували видавництву «Червоний шлях» за літературу кошти на загальну суму 4,7 тис. крб., але до суду не дійшло, цю суму боржник оплатив векселями. 8 липня 1926 р. на об'єднаному засіданні президії ЦУДУ та Торговельної комісії член правління видавництва «Пролетарій» І. Васильков подав заяву про те, що ДВУ відмовилося прийняти від кооперативного видавництва замовлення для харківського окрвиконкому. ЦУД постановив: ДВУ та «Пролетарію» призначити склад арбітражної комісії, що й розглянула ці питання [61, арк. 6]. 5 вересня 1927 р. за недотримання умов договору кооперативне видавництво «Український робітник» притягнуло до відповідальності видавництво «Жизнь и знание» [41, арк. 80].

Основною функцією кооперативних видавництв було друк та збут друкованої продукції.

У відсотковому відношенні вся друкована продукція кооперативного видавництва «Книгоспілка» поділялася на соціально-політичну та економічну літературу (32,5%); сільськогосподарську (10,8%); кооперативну (2,7%); дитячу (2,4%); белетристику (12,6%); підручники (22%); різну літературу (17%) [36, арк. 14]. На 1924 р. згідно з видавничими планами «Книгоспілки» планувалося видати 100 назв, накладом 1,4 мільйона примірників [58, арк. 19]. Щодо назв помітно таку тенденцію: якщо для продукції 1923/1924 р. художня й підручна література стояли на перших місцях, то вже дані 1924/1925 р. й 1925/1926 р. виразно виявляють зосередження видавничої активності на виданні в першу чергу масової літератури та художньої. Підручники відходять на 3-є, а то й на 4-е місце. Велику роль відігравало видання довідкової та дитячої літератури. Наукову літературу «Книгоспілка» видавала в найменшій кількості. Значно збільшився наклад методичної літератури. На думку А. Козаченка це була своєрідна відповідь на брак певної літератури в продукції УСРР. З 1925/1926 р. почала виходити література для освітніх установ профосу та політосвіти, тоді як за минулих років то були видання виключно для соцвиху. У 1925/1926 р. спостерігається збільшення друку масової літератури (2,8 др. арк. у 1923/1924 р. й 3,7 арк. – 1925/1926 р.), але

пересічний наклад книжки був досить хитким: із 4,6 тис. прим. (1923/24 р.) зростає до 11 тис. (1924/1925) й знову падає до 7,1 тис. (1925/1926). В основному «Книгоспілка» виявляла виразну тенденцію до «масовості» видавництва: це доводить зріст масової і художньої літератури. Але на цьому шляху перед видавництвом постала загроза паралелізму, а звідси й – конкуренції з іншими, теж здебільшого масовими, зокрема видавництвом «Радянський селянин», що спеціалізувався на сільськогосподарській літературі. У загальноукраїнській книжковій продукції «Книгоспілка» поступово відвойовувала собі все більше місця на книжковому ринку: якщо у 1923/1924 р. її продукція складала щодо назв лише 3,05% (накладом 9,02%), то в 1924/1925 р. видає – 5,35% (накладом 7,81%), а в 1925/1926 р. відповідно – 6,8% (накладом 10,76%). За підрахунками С.Г. Бабенка, «Книгоспілка» з 1923 по 1926 рр. видала наклад 1 068 назв, друк. арк. 3 845 [4, с. 289]. Щодо накладу, то видавництво впевнено посідало друге місце (перше ДВУ), щодо назв – третє (друге – «Пролетарій») [16, с. 31].

Другим за обсягом друкованої продукції серед кооперативних видавництв був «Пролетарій». У 1922/1923 р. «Пролетарій» видав 77 назв загальним об'ємом 385 друк. арк., накладом 793 тис. прим., а вже в 1924/1925 р. ці показники значно зросли – (354; 2179; 3150). Протягом 1926 р. було видано 93 назви, обсягом 538 друк. арк. [27, арк. 27]. Зміни в обсязі книжки були незначними: 1923/1924 р. – 6 друк. арк., 1924/1925 р. – 6,1 і 1925/1926 р. – 7,1. У накладі за 1925/1926 р. помічаємо значне зменшення – майже на 25%. Так, у 1923/1924 р. наклад становив 10,7 тис. прим., 1924/1925 р. – 10,6, а 1925/1926 р. – 6,8. Протягом усіх трьох років «Пролетарій» орієнтувався на видання масової літератури, але ця тенденція в подальшому «йшла на спад», і продукція видавництва ставала все більш різноманітною: якщо для 1923/1924 р. масова література складала 66%, то вже в 1924/1925 р. – 54%, а в 1925/1926 р. – лише 35%. Так, якщо в 1923/1924 р. на другому місці щодо назв стояли підручники, то в 1924/1925 р. видавнича увага переноситься на видання методичної літератури (друге місце), юнацької (третє місце), зростає кількість наукових та белетристичних видань, з'являється й дитяча література. У 1925/1926 р. художня література займала друге місце, методична – третє, юнацька – четверте, навчальна – п'яте, наукова – шосте; помітно зросла дитяча література, зменшилася масова й довідково-офіційна література. Дані засвідчують, що в діяльності видавництва прослідковується тенденція до структуризації власних видань, виявляється нахил до задоволення всіх соціальних груп.

Підручники «Пролетарій» видавав переважно для політосвітніх закладів, шкіл політграмоти. Тільки за 1925/1926 р. було видано 4 назви (з 29). Масова література в 1923/1924 р. складала 54 назви (з 61), за 1924/1925 р. на першому місці була соціально-економічна література – 81 назва, ленінська – 44, антирелігійна – 11, з точних наук – 10, сільськогосподарська – 4, з прикладних знань – 2, військова – 1, професійна – 1. У 1925/1926 р. на першому місці – соціально-економічна (82 назви), далі професійна (17), з прикладних знань (5), антирелігійна (4), кооперативна (3), з точних наук (3), ленінська (2). У загальноукраїнському масштабі кооперативне видавництво «Пролетарій» відігравало значну роль: у 1923/1924 р. видавництво щодо кількості назв складало 3,34% (накладом 6,95%) усієї продукції УСРР, у 1924/1925 р. – 6,32% (8,63%), а 1925/1926 р. – 7,14% (8,07%). Особливістю видавничої діяльності «Пролетарія» було те, що воно повністю контролювалося ЦК КП(б)У, зокрема в резолюції Колегії відділу друку ЦК КП(б)У від 17 квітня 1925 р. «Про роботу Всеукраїнського видавництва «Пролетарій» було визначено виробничу програму в кількості 476 назв, 3 028 листів, 30 млн. відбитків на період 1 вересня 1925 р. [7, с. 125]. Слід зазначити, що станом на 1925 р. кооперативне видавництво «Пролетарій» посідало шосте місце серед видавництв СРСР.

Третю сходинку серед кооперативних видавництв за випуском друкованої продукції займав «Український робітник». Обсяг книжки видавництва постійно зростав, і в 1925/1926 р. складав 5,8 друк. арк., але був відчутним спад накладу до 9,2 тис. прим. У продукції «Українського робітника» за три роки діяльності масова література була на першому місці, яка складалася, головним чином, з професійної літератури – 21 назва, соціально-економічної – 15, з точних та прикладних наук – по 2 назви. Кооперативне видавництво видавало також ленінську, наукову, кооперативну, сільськогосподарську літературу та підручники для шкіл соцвиху й політосвітніх закладів і шкіл профграмоти.

У 1926 році кооперативне видавництво «Рух» видало 65 назв, 307 друк. арк., 97% від усієї кількості виданої друкованої продукції припадало на «Червоне письменство». «Рух» видавав в основному художні твори, переважно «старих» письменників. Темп зростання продукції цього видавництва був досить швидким для всіх показників, обсяг книжки складав 7,3 друк. арк. у 1925/1926 р. проти 4,7 друк. арк. в 1924/1925 р., наклад 5,8 тис. прим. в 1925/1926 р., проти 5,3 тис. в 1924/1925 р. [16, с. 41].

В Україні для задоволення культурних потреб нацменшин у першій половині 20-х рр. значну роль відігравали національні видавництва – кооперативне «Культур-Ліга» (єврейське), пайове товариство «Трубина на Україні» (польське). Перше видавництво, поширюючи свою видавничу діяльність, зуміло витримати й значний наклад – 5 тис. прим. і обсяг 6,5 др. арк. Друге – не виявляло значної життєздатності, кількість його видань хиталася, обсяг незначний, хоч, очевидно, йдучи за загальною тенденцією національних видань, тираж і обсяг зростали. Ними видавалася масова, навчальна та методична література.

Друк книг у республіці зростав швидко й послідовно. Як приклад, загальні показники Української книжкової палати (створена в 1922 р.) [22, с. 838] з видавничої продукції становили: у 1923/1924 р. – кількість назв 2 757, друк. арк. 12 420,32 тис., накладом 14,7 млн.; у 1924/1925 р. відповідно – 4 508; 21 387,17; 33,8; у 1925-1926 рр. – 4 970; 24 071,36; 30,2. Усього за період з 1922 по 1932 рр. в УСРР було видано 65 068 назв [23, с. 8]. За архівними даними державні видавництва видали за 1923/1924 р. 696 назв, 41 23,85 тис. друк. арк., накладом 6,2 млн. прим., у 1924/1925р. – 1 373; 7 537,36; 17,7; у 1925/1926 р. – 759; 5 505,31; 12,3. У

свою чергу приватні видавництва видали за 1923/1924 р. 108 назв, 507,65 тис. друк. арк., накладом 488 тис. прим., у 1924/1925 р. – 141; 781,17; 867,8; у 1925/1926 р. – 318; 1 917,12; 1,8 млн., тоді як кооперативні: за 1923/1924 р. – 280 назв, 1 078,82 тис. друк. арк., накладом 1,9 млн. прим., у 1924/1925 р. – 464; 1 311,2; 3,4; у 1925/1926 р. – 604; 2 296,87; 4,1. Ці показники свідчать про постійне зростання друкованої продукції як у державному, так і в приватно-кооперативному секторі.

Споживачами книжкової продукції кооперативних видавництв були організації, службовці, робітники, селяни, жінки, молодь, діти. Так, селяни купували книги активніше в середньому на 16,4%. Службовці купували книги в середньому від 8,5 до 11%. Згідно з даними дослідження кон'юнктури ринку було виявлено, що на селі питома вага дітей та молоді не зменшувалась і становила 30,4% у 1924/1925 р., 35,6% – у 1925/1926 р., 42,5% – у 1926/1928 р. [19, с. 21]. У місті попит дітей та молоді на книги в цей час знизився в середньому до 21%. Жінки та робітники складали в місті 7,9%, на селі – 3,5%. Організації велику роль відігравали в місті, де вони закуповували 42,2% усіх книжок, у той час як на селі цей відсоток знижується до 11,1%.

У розподілі споживачів за сумою витраченої на купівлю книг, головне місце посідали селяни, потім – організації, діти, молодь, службовці. Хоча організації й складали значну частину покупців (майже до 60% усієї суми продажу книжок), проте на селі, як і в місті, народжувався індивідуальний покупець на книжку. Головну роль купівельних інтересів селянина виконувала література із сільського господарства, кількість якої на селі та в районі за різні роки становила від 18,8% до 56,7% загальної кількості придбаних селянином книжок та від 25,9% до 58,2% загальної суми куплених книжок. У 1924-1926 рр. збільшився попит на соціально-економічну літературу (16,69%) та художню (16,7%), проте, у 1927-1928 рр. зменшився попит на соціально-економічну літературу і становив 9,9%, тоді як художня складала 21,2%. Постійно користувалася попитом дитяча книжка, що становила 22,2%, у той час як підручники складали 21,5% у місті відповідно – 16,8%. Інші серії посідали незначне місце, окрім юридично-довідкової, що становила 8,1%. Отже, купівельний попит селянина обмежувався серіями із сільського господарства, підручниками та соціально-економічною, дитячою, художньою і довідковою літературою.

У порівнянні із селянством робітники за 1926-1928 рр. купували дитячу літературу – 44%; художню – 24%; соціальну та сільсько-господарчу – 16%. Слід відзначити, що з двох відділів – дитячого та сільського господарства – робітник купував літературу за пересічну або нижче пересічної ціну, тоді як соціально-економічну та художню – за високою – 3,6 коп. та 1,29 коп.

Наступна категорія споживачів – службовці, які віддавали перевагу дитячій, соціально-економічній, художній, сільськогосподарській, кооперативній літературі, проте її популярність була не однаковою. Досить значний попит був на дитячу книжку, що складав у 1924-1925 рр. – 29,8%, у 1928 р. – 31,4%. За купівельною спроможністю службовці витрачали на дитячу книжку незначний відсоток загальних витрат, проте він поступово збільшувався протягом чотирьох років з 3% до 7,5%. Досить значну роль відігравала соціально-економічна література (однак щороку її попит зменшувався, відповідно в 1924/1925 р. – 35,2%, 1925/1926 р. – 28,7%, 1926/1928 р. – 9,8%, поступаючись художній, що зростала до 25%. [19, с. 26]. Неоднакове місце посідала сільськогосподарська література, яка мала найбільший попит у 1925/1926 р. – 25,7% (кількісно), однак за 1926/28 р. ці серії відігравали незначну роль – 6,1% у 1924/1925 р. та 5,6% у 1926-1928 рр., за сумою 6,7% у 1924-1926 рр. та 3,6% у 1926-1928 рр. Книжками з природознавства та з прикладних наук службовці цікавилися у незначній мірі – 5,4% у 1924/1925 р., 4,2% – 1925/1926 р., тоді як кооперативна становила – 15,6% (кількісно).

Споживчі уподобання жінок у 1924/25 рр. зосереджувалися на художній, соціально-економічній, сільськогосподарській та природознавчій і науковій літературі, її купівля як кількісно, так і сумою посідала значне місце, а саме: 14,8%, 20,1%, 16,7%, 27,6%. Високий відсоток мали дитяча – 13,5%, кооперативна література – 11,4% та підручники – 10,3%. У 1925/1926 р. смаки жінок зменшувалися до природознавчої літератури та прикладних наук, відсоток купівлі знизився з 16% до 3,3%. Досить низькими були показники з кооперативної та художньої літератури, але зростав попит на сільськогосподарську книгу – з 17,2% до 34,1% та на дитячу з 13,6% (1924/1925 р.) до 26% (1925/1926 р.). Високими показниками зростав темп видання підручників з 10,3% до 15,2%, тоді як соціально-економічної – 11,5%, та художньої – 8,2% кількісно та щодо суми відповідно – 13,4% та 9,9%. У 1926-1928 рр. читацькі уподобання жінок сконцентровуються в місті на дитячій (47,6% кількісно й 29,7% суми), соціально-економічній (31,2%; 25,4%), художній (10,9%; 12,7%) літературі, однак на селі інтереси жінок зосереджуються на художній (47,3%, 64,1%) та дитячій (21,5%, 10%) літературі.

Окремо видавництвами виділяється категорія споживачів – діти та молодь. Купівельна спроможність дітей в основному була зосереджена на художній та дитячій літературі, причому роль художньої зростала щороку (1924/1925 р. – 20,9%, 1925/1926 р. – 30,8%). Дитяча книжка мала попит від 25% до 42,4% (кількісно) і від 16,6% до 33,6% (у грошовому еквіваленті), підручники становили від 6,2% до 29,1%. Щодо іншої літератури, то цікаво відзначити, що в дітей значним попитом користувалася соціально-економічна книжка (13,8%), кооперативна (12,5%), з природознавства та прикладних наук (14,8%). Молодь більше цікавилася соціально-економічною книжкою, вона складала в місті – 49,5%, на селі 42,5%. На селі значну роль кількісно відігравала дитяча книжка – 25,4%, пересічна її ціна становила 8,2 коп. Підручник також цікавив молодь – 20,5%, пересічна ціна на селі – 32,9 коп., у місті – 93,9 коп.

Згідно з даними статистики в УСРР усього було видано за 1927-1928 рр. – 5 413 назв; 1929 р. – 6 480; 1930 р. – 8 079; 1931 р. – 8 086 [22, с. 842]. За даними досліджень С. Александрова, окремо із галузей знань загальні показники складали: література для сільського господарства – 390 назв (1927), 844 (1928); технічна –

409, 439; художня – 505, 574; підручники накладом 200 тис. примірників (1927), 273,5 тис. (1928) [2, с. 3]. На кооперативні видавництва припадав малий відсоток. Так, кооперативне видавництво «Плужанин» за 1928/29 р. значно підвищило в порівнянні з минулим роком кількість друкованих назв, у динаміці це виглядає так: за 1927/28 р. видано 11 назв, за 1928/29 р. – 48 назв [65, арк. 85], а у 1929/1930 р. – 22 назви. «Рух» у той самий час видав 105 назв, хоча ці показники значно поступаються першій половині 1920-х рр. [69, арк. 59]. Зменшилися показники і в основних кооперативних видавництвах, зокрема «Книгоспілка» видала 170 назв, накладом 5,1 тис. примірників, «Пролетарій» – 81 назв, накладом 1,6 тис. прим., «Культур Ліга» – 82 назви [20, с. 4], тоді як ДВУ збільшило свої показники – 428 назв, накладом 3,9 тис. прим [68, арк. 13]. Спад друкованих видань можна прослідкувати за планами кооперативних видавництв, зокрема «Український робітник» щодо назв недовиконав план на 42% [72, с. 1], у 1930 р. «Рух» виконав свій план лише на 29,6%, «Книгоспілка» – на 39,2%, «Пролетарій» – на 58,8% [9, с. 2]. «Гарт» планував у 1931 р. видати 71 назву, а реально було виконано – 24. У першу чергу такий спад виробництва пояснюється поганим паперовим забезпеченням [8, с. 1].

Свою кооперативну діяльність видавництва розпочинали з установчого капіталу. Формувався він переважно за рахунок коштів членів кооперативу та спонсорів. Як свідчать архівні матеріали, на початку 20-х рр. населення особливо не поспішало вступати до кооперативних видавництв, імовірно, причиною цього є загальна економічна нестабільність держави та недовіра до радянської влади. Так, аналізуючи звіт про проведену роботу видавництва «Пролетарій» за період з 10 листопада по 15 грудня 1922 р. по Петинському районі (Харківської губернії) виявилось, що агітаційна робота велася досить активно, але помітно було, як люди вагаються вступати в кооператив, деякі не хотіли робити внески та брати на себе обов'язки, що передбачено статутом видавництва. Серед тієї кількості підприємств та організацій, що найбільш категорично були налаштовані проти вступу до видавництва були: Державинський мануфактурний завод, Перша полотняна фабрика, Державний лісопереробний завод, Радянська хлібопекарня, Авторемонтний завод та ін. Члени правління видавництва вимушені були звернутися до парткому за допомогою, який повинен був вплинути на суспільну свідомість громадян [33, арк. 6].

На початку своєї діяльності основний фонд «Книгоспілки» становив 281,2 тис. крб. [58, арк. 13 зворот]. А «Пролетарій» розпочав роботу з установчого капіталу, що складав суму в 37 мільярдів крб. «совзнаків» 1922 р. [35, арк. 131], і вже на кінець грудня цього ж року основний капітал видавництва становив 3 трильйони крб. Загальний прибуток кооперативних видавництв розподілявся по групах згідно з призначенням: пайовий капітал формувався з пайових внесків членів кооперативу, запасний – створювався із щорічних відрахувань від приватних прибутків видавництва і призначався на покриття збитків, спеціальний – складався з прибутку спеціальних нараховувань на товари і призначався на окремі господарчі потреби видавництва (культурно-просвітницька робота), а також передбачались окремі відрахування на розпорядження загальних зборів та на задоволення потреб своїх членів. Так, наприклад, прибуток кооперативного видавництва «Благо» розподілявся наступним чином: в основний капітал – 30% відраховувалося, у запасний – 20%, в спеціальний – 25%, в розпорядження загальних зборів відводилося – 15%, для задоволення потреб своїх членів (відкриття читалень, бібліотек та ін.) – 10% [49, арк. 7]. Відповідна відсоткова градація була визначена Головнокооперкомом і носила стандартний характер для всіх кооперативних видавництв. Але були й випадки, зокрема «Книгоспілка» на запасний капітал відводила 10% прибутку, і призначався він на погашення заборгованості кооперативу [53, арк. 12].

Чисті прибутки розподілялися на загальних зборах і у вигляді дивідендів нараховувалися членам видавництва. У разі, якщо виявлялася збитковість підприємства, а на покриття коштів із запасного капіталу не вистачало, то в такому випадку загальні збори проводили розверстку необхідних коштів між усіма членами кооперативного видавництва в межах їхньої відповідальності і пропорційно сумі їх пайових внесків. У випадку, коли член видавництва проігнорував, кошти вираховувалися з його дивідендів та пайових внесків членами правління без його відома. Тобто в кооперативних видавництвах прослідковується один з елементів демократизму: рівність між усіма членами.

Облік книжкових товарів робився сумарно за собівартістю, а облік канцтоварів проводився за продажною вартістю. Так, торгівельні обіги «Книгоспілки» за 1923/24р. з продажу літератури становили 778,9 тис. крб., а по окремих філіях обіги мали такий вигляд: Харківська – 304,9 тис. крб., Київська – 350,2 тис. крб., Одеська – 75,5 тис. крб., Сумська – 7,8 тис. крб., Вінницька – 20,5 тис. крб., Житомирська – 19,6 тис. крб. [36, с. 13, 14]. На 1 січня 1925 р. власний капітал «Книгоспілки» склав 644,1 тис. крб., позика – 1,1 млн. крб., тобто у співвідношенні – 1:3,8. Якщо врахувати видавничу діяльність «Книгоспілки», що була орієнтована на кооперативну систему господарювання, а також незначну увагу, яку видавництво приділяло збуту канцтоварів, то в цілому можна вважати фінансове становище сприятливим. За цей період торгівельні обороти кооперативного видавництва «Робітник Донбасу» становили суму в 680,9 тис. крб. Порівнюючи обороти видавництва за 1923 р. і 1924р., бачимо високий фінансовий зріст. Так, за 1923 р. зріст складав 34 тис. крб., а в наступному році становив 110 тис. крб., тобто піднялися на 400%. Беручи до уваги губернський масштаб діяльності видавництва і значну роботу зі швидкообіговими канцелярськими товарами, можна вважати вказане вище співвідношення нормальним.

У другій половині 1920-х рр. завдяки політиці держави у видавничій галузі ситуація починає змінюватися на користь державних видавництв. Хоча у фінансовому відношенні маятник розвитку кооперативних видавництв у 1925-1927 рр. показував досить високі результати. Так, наприклад, загальні обороти видавництва «Український робітник» за 1925/26 р. становили: з продажу літератури – 1,3 млн. крб.,

канцтоварів – 1,2 млн. крб.; з реалізації книг та періодики – 448,8 тис. крб., з виконання друкарських замовлень – 1,1 млн. крб. Загальний оборот видавництва склав 4,1 млн. крб., із цієї суми чистий прибуток становив 63,7 тис. крб. [39, арк. 13]. Ми спостерігаємо непогані показники видавництва з продажу канцелярських товарів, тому що вони в основному закуповувалися в товаровиробника, а не в посередника. Загальноторговий обіг по філіях мав такий вигляд: Артемівська – кількість заготовленої літератури складала на суму – 245,6 тис. крб., канцтоварів – 238,2 тис. крб.; Сталінська – література (289,3, 320,2), Луганська – відповідно (223,6, 339,7), Маріупольська – (97,2, 66,9), Слов'янська – (39,6, 118,8), Микитівська – (37,9, 82,2), Харківська – (113,8, 67,1), Катеринославська – (16,9, канцтоварами не займалася), Київська – (2,3, аналогічно), склад правління – (279,1). У 1926/27 р. загальні обороти «Українського робітника» становили 4507,2 тис. крб., у порівнянні з минулим роком прослідковується приріст на 8,6%. В основному прибутки видавництва розподілялися в такий спосіб: від продажу літератури 1533,2 тис. крб., канцелярських товарів – 1598,6 тис. крб., книг – 192,9 тис. крб., періодики – 92,4 тис. крб., продажу продукції друкарень – 949,4 тис. крб., а також з продажу спортивно-стрілецького інвентарю – 140,9 тис. крб. До речі, торгівлю спортивно-стрілецьким інвентарем видавництво розпочало з другого півріччя 1926/27р. Охарактеризувавши статистичні дані, ми виявили, що чистий прибуток видавництва за 1927 р. становив 3045,3 крб. Ця сума значно нижча в порівнянні з минулим роком на 10,9% від загального обороту видавництва. Пояснення цьому криються в першу чергу в реорганізації видавництва та ліквідації його друкарень і торгівельних філій у Донецькому регіоні [41, арк. 3-4].

У 1926/27 р. ріст загальних оборотів «Книгоспілки» збільшився, порівнюючи з минулим роком від 5073,4 до 5444,8 тис. крб., з них обороти по літературі збільшилися з 1 027 до 1513,6 тис. крб., тобто на 47,8%. По канцтоварах ми спостерігаємо значне зниження: з 4046,4 до 3 981 тис. крб. Виконання торгового плану по загальній сумі оборотів склав 117,8%. По літературі план було виконано з перевищенням на 48,3% [67, арк. 11]. Обороти кооперативного видавництва «Рух» на перше півріччя 1926/27 р. знизилися в порівнянні з минулим півріччям з 197,1 до 157,5 тис. крб., причому зниження відбулося за рахунок зниження оборотів з продажу канцтоварів. Тобто ці показники говорять про те, що кооперативні видавництва ще міцно тримались у видавничій галузі УСРР, при цьому гідно конкуруючи з іншими видавництвами.

Продаж літератури за 1923-1924 рр. та 1927-1928 рр. зростав за системою ДВУ і «Книгоспілки» (без низової кооперації) таким чином: ДВУ збільшило продаж книжок від 3,1 млн. крб. у 1923-1924 рр. до 5,8 млн. крб. у 1927-1928 рр., по «Книгоспілці» за той же період відповідно – з 0,8 млн. крб. до 3,2 млн. крб. [1, с. 28]. У 1928 р. «Книгоспілка» продала 25% усіх книжок, проданих в Україні [4, с. 290], тоді як торгівельні обороти кооперативного видавництва «Український робітник» у 1927/28 рр. склали 3196,8 тис. крб. Щодо окремих видів торгівлі обороти поділяються таким чином: література – 1,421 тис. крб.; речі культослужбовування – 522,7 тис. крб.; канцтовари – 1 253,1 тис. крб.; продаж власних видань у загальнорічному обігу з літератури дали 202,8 тис. крб. У складі видавництва залишалися такі філії: Харківська, Дніпропетровська, Криворізька, Київська та Одеська [37, арк. 3]. У той час загальні показники з продажу літератури в УСРР в 1927/1928 р. склали 19,3 млн. крб. [7, с. 251].

Кооперативні видавництва, окрім основної своєї діяльності, отримували прибуток і з фінансових операцій, укладаючи кошти в різні організації, установи та підприємства. Так, на початковому етапі своєї діяльності «Український робітник» мав паї та акції таких юридичних осіб, як Українбанк на загальну суму 9,7 тис. крб., Промбанк – 4,5 тис. крб., Горбанк – 8,9 тис. крб., Зовнішторгбанк – 1,7 тис. крб., Сільгоспбанк – 200 крб., Коопстрах – 500 крб., та ін., усього було придбано цінних паперів на 33,6 тис. крб. [39, арк. 14]. У 1927/1928 р. «Український робітник» оперував цінними паперами на загальну суму 63,3 тис. крб., в основному це були облігації з державних позик, а також видавництво володіло паями та акціями ряду організацій на загальну суму 39,9 тис. крб.. Видавництво «Рух» укладало кошти, підтримуючи діяльність навіть кооперативних видавництв – «Книгоспілки», «Плужанина» та ін. [69, арк. 57].

Більшу половину витрат у кооперативних видавництвах займали податки. Система оподаткування регламентувалася постановою ВУЦВКУ УСРР від 5 вересня 1923 р. «Про податок на прибуток з державних та кооперативних підприємств та мішаних товариств». Згідно із цим документом оподаткуванню підлягав чистий прибуток, що його одержало кооперативне підприємство з усіх прибуткових джерел за операційний рік. Вирахування податку з кооперативних організацій покладалося на прибутково-маєткову податкову комісію [14, с. 379]. Якщо видавництво переживало економічні труднощі, воно брало кредит або дотації.

Державні органи на початковому етапі НЕПу створили сприятливе підґрунтя для діяльності деяких кооперативних видавництв. У грудні 1922 р. видавництво «Пролетарій» було звільнено від промислового податку та гербового збору, що дало йому змогу покращити своє фінансове становище. Такий привілей надавався не кожному кооперативному видавництву. Так, «Книгоспілка» неодноразово звертався до Головокооперкому з проханням звільнити її від патентного та зрівняльного податку. Однак Наркомфін категорично був проти, аргументуючи це тим, що пільгами по сплаті промподатку користуються лише державні видавництва, а також ті підприємства, які торгували радянськими, партійними та професійними виданнями. Видавництво «Книгоспілка» не підходило під цю категорію й тому права на пільги не мало [51, арк. 4].

Більшість кредитів надавали державні органи влади – РНК УСРР, ЦК КП(б)У, ЦУД, а також місцеві Губкоми. Так, 25 грудня 1922 р. РНК доручили Управлінню фінансів видати «Пролетарію» безвідсоткову суду в розмірі 20 мільйонів крб. грошовими знаками [48, арк. 372], а 14 лютого 1923 р. знову було виділено 200 тис. крб., а у квітні того ж року із резервного фонду було виділено ще 30 тис. крб.. У 1923 р. через загальноекономічну кризу в державі катастрофічною ситуація була й для видавництв. Кошти для розвитку

видавничої галузі УСРР Центром були передбачені, але вони знаходилися лише «на папері». Для того, щоб покращити становище, у травні до Петербурга від Х. Раковського надійшла телеграма, у якій зазначалося: «Прошу терміново забезпечити переказ, який виділений Україні на здешевлення державних, кооперативних, партійних та інших видань» [60, арк. 14]. Але необхідної суми українські видавництва так і не отримали, тоді уряд спробував надати їх із власних резервів. Так, на підставі розпорядження голови РНК УСРР В. Чубаря, 22 червня 1924 р. кооперативному видавництву «Книгоспілка» було надано позику в розмірі 100 тис. крб.. У серпні 1926 р. за розпорядженням ЦУДу із державного бюджету було видано дотації кооперативним видавництвам: «Пролетарія» – 275 тис. крб., «Культур Лізі» – 30 тис. крб., а ось «Книгоспілка» не отримала, бо, за твердженням чиновників, не подала заяву на потрібну їй суму, тоді як «Український робітник» отримав довготермінову суду з резервів ЦК КП(б)У в розмірі 130 тис. крб. [71, арк. 1].

Кооперативні видавництва постійно користувалися банківськими послугами для активної книготоргівлі. У перші роки непу створюється сітка губернських комунальних банків, що ставили за мету – розвиток місцевої економіки в цілому, а також фінансово-кредитну допомогу державним, кооперативним та приватним підприємствам [60, арк. 75]. Так, лише за липень 1924 р. через Держбанк кредит отримали такі кооперативні видавництва: «Молодий робітник» у розмірі 5 тис. крб., «Пролетарій» – 15 тис. крб., «Робітник Донбасу» – 5 тис. крб., через Промбанк – «Пролетарій» – 15 тис. крб., «Робітник Донбасу» – 5 тис. крб. Але в порівнянні із цими сумами державним видавництвам відводилася «левова» частка. Як приклад, за той самий період Бюро виділило кредити для ДВУ – 100 тис. крб., Держвидаву – 265 тис. крб., «Работник просвещения» – 52 тис. крб., «Красной нови» – 235 тис. крб.. Ці показники говорять про те, кому надавалася перевага з боку держави і хто мав привілейоване становище у видавничій галузі. Дозвіл на будь-які асигнування необхідно було брати через державні органи влади. Так, 3 травня 1924 р. Комітет внутрішньої торгівлі надіслав лист до «Книгоспілки», у якому зазначалося, якщо видавництво хоче взяти кредит, для цього необхідно написати заяву з вказівкою на те, яке фінансове положення підприємства, та викласти чіткі переконання в крайній необхідності кредиту і передати її до економічної ради КВТ. Для того, щоб кооперативному видавництву отримати кредит, йому потрібно було дотриматися ряду вимог та отримати дозвіл.

Чільне місце в наданні фінансової допомоги кооперативним видавництвам займала кредитна кооперація, яка відновила свою діяльність 5 квітня 1922 р., коли був виданий декрет «Про кредитну кооперацію». Одним із представників кредитної кооперації був Українбанк, заснований у 1922 р., ініціатором, якого була Всеукраїнська кооперативна рада [57, арк. 83], банк був міжкооперативною центральною організацією кооперативного кредиту для всіх видів і рівнів кооперації.

Фінансову допомогу кооперативні видавництва отримували від Всеукраїнського страхового кооперативного союзу (Коопстрах – міжкооперативна організація, що об'єднувала страхові справи кооперативів усіх видів та їх членів). Більшість видавництв укладали двосторонні угоди про співпрацю з Коопстрахом. Одну з таких угод 21 січня 1924 р. уклало видавництво «Книгоспілка», у якій видавництво брало на себе зобов'язання виконувати всі роботи з друку бланків, інструкцій та ін. на своєму папері, а також забезпечувало Коопстрах необхідним канцприладдям по цінах не вищих, ніж у інших видавництвах. Коопстрах, у свою чергу, видав «Книгоспілці» аванс у рахунок майбутніх робіт. Після укладання угоди Коопстрах щомісячно перераховував в Українбанк на рахунок «Книгоспілки» кошти [59, арк. 4]. 20 вересня 1924р. члени правління кооперативу «Книгоспілка» застрахували в Коопстраху від пожежі майно видавництва на загальну суму 250,5 тис. крб.

Висновки. Отже, кооперативні видавництва були товариствами підприємницького типу, організаційно й функціонально належали до кооперативних товариств, а з іншого боку – були громадськими об'єднаннями з редакційними, виробничо-господарськими і соціокультурними функціями. Дослідивши діяльність кооперативних видавництв, можна констатувати, що саме вони посідали вагоме місце в поширенні й друкуванні різної літератури: соціально-економічної, суспільно-політичної, сільськогосподарської, художньої, книг для дітей, підручників, природничої, військової. Споживачами книжкової продукції кооперативних видавництв були найрізноманітніші соціально-професійні групи населення: робітники, селяни, службовці, жінки, молодь, військові, діти. Розповсюджуючи літературу в країні, де майже дві третини населення було неписьменним, видавництва сприяли повноцінній діяльності освітніх закладів, підвищенню інтелектуального й духовного рівня суспільства, створювали умови для розвитку науки, мистецтва, культури та освіти. Між кооперативами видавців, культурно-освітніми й науковими установами виник цілком органічний зв'язок, склалася своєрідна інтелектуально-духовна залежність, зумовлена високим попитом на книгу, позаяк видавництва друкували літературу з усіх галузей знань. Кооперативи друкарів займалися доброчинною діяльністю упродовж голодомору 1921-1923 рр., заснувавши спеціальний фонд допомоги дітям, до якого надходили кошти з внесків співробітників та членів видавництва. Для дітей проводилися культурно-освітні заходи, надавалася допомога студентам, постійно відраховувалися кошти на культурно-просвітницькі справи, на розвиток бібліотек та музеїв. Підтримуючи українську літературу, кооперативні видавництва сприяли українізації освітньо-культурних закладів.

Діяльність кооперативних видавництв періоду НЕПу, особливо формування організаційної структури та здійснення рекламно-агітаційної роботи варто взяти до уваги, розробляючи законодавчу базу національної програми книговидавництва в Україні.

Список використаних джерел

1. Агуф М., Коваль М. *Книгу в маси. Харків, Книж. палата УСРР, 1965. 230 с.*

2. Александров С. Перші підсумки книжкової продукції УСРР 1928/29 року. Радянський книгар. 1930. № 1. С. 3-4.
3. Арест Я., Добрушин В. Библиотечные коллекторы. Москва: И-во «Книга», 1973. 128 с.
4. Бабенко С.Г. Історія кооперативного руху; Львівська комерційна академія. Львів, Інститут українознавства НАН України, 1996. 412 с.
5. Баренбаум И.Е. История книги: Учебное пособие. 2-е издание переработанное. Москва: Книга, 1984. 248 с.
6. Генеральний договір між ДВУ та «Книгоспілкою». Радянський книгар. 1930. № 4. С. 1-2.
7. Гольденберг Л.И. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Соб. док. и мат. 1917-1941 гг. Киев: «Наукова думка», 1985. 478 с.
8. Доценко І. Книжку в маси. Культура і побут (додаток до газети «Вісті ВУЦВК»). 1928. 19 травня.
9. За цілковите виконання промфінпланів. Радянський книгар. 1930. № 3. С. 1-3.
10. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 15. С. 251-252.
11. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1924. Ч. 16. С. 153.
12. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1924. Ч. 21-22. С. 38.
13. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1923. № 4. С. 75-76.
14. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1923. № 26. С. 395.
15. Карбівничий Б. Кооператори ще погано торгують книжкою. Радянський книгар. 1930. № 3. С. 13-14.
16. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР (1923-1926). Бібліологічні вісті. 1927. № 2. С. 24-45.
17. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2005. 241 с.
18. Махоніна О. Про колектори та редакційно-бібліографічний центр. Радянський книгар. 1930. № 1. С. 12.
19. Нечаєв М. Книжка та її покупець на селі. Київ: Український науковий інститут книгознавства, 1929. 50 с.
20. Пігулін М. Українські видавництва в 1928/1929 році. Радянський книгар. 1930. № 3. С. 3-4.
21. Рекомендаційна бібліографія й колектори. Радянський книгар. 1930. № 6. С. 9-10.
22. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
23. Скачков В. М. Преса Української РСР 1917-1966 / Стат. довідник. Харків: Б.в., 1967. 156 с.
24. Статистический ежегодник Киевской губернии. 1923 г. ч. 142. Киев: ЦСУ, Киевского губернского статистического бюро, 1924. 127 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 3. Спр. 468. 290 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 976. 449 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 724. 125 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 12. 32 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 16. 12 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 176. 176 арк.
31. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 45. 30 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 527. 811 арк.
33. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 7. 51 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 867. 1 арк.
35. ЦДАВО України. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 9. 149 арк.
36. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 1. Спр. 77. 44 арк.
37. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 1. Спр. 8. 54 арк.
38. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 1. 83 арк.
39. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 10. 48 арк.
40. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 16. 37 арк.
41. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 8. 54 арк.
42. ЦДАВО України. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 1348. 140 арк.
43. ЦДАВО України. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 1500. 915 арк.
44. ЦДАВО України. Ф. 177. Оп. 1. Спр. 1637. 306 арк.
45. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 130. 103 арк.
46. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 131. 46 арк.
47. ЦДАВО України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 34. 14 арк.
48. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 381. 408 арк.
49. ЦДАВО України. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 317. 42 арк.
50. ЦДАВО України. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 495. 117 арк.
51. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 24. 14 арк.
52. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 34. 102 арк.
53. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 35. 12 арк.
54. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 42. 388 арк.
55. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 43. 97 арк.

56. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 44. 435 арк.
57. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 49. 233 арк.
58. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 78. 33 арк.
59. ЦДАВО України. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 86. 42 арк.
60. ЦДАВО України. Ф. 3040. Оп. 1. Спр. 320. 426 арк.
61. ЦДАВО України. Ф. 34. Оп. 11. Спр. 1889. 136 арк.
62. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 352. 50 арк.
63. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 36. 37 арк.
64. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 39. 102 арк.
65. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 47. 98 арк.
66. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 49. арк. 102
67. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 5. 73 арк.
68. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 56. 138 арк.
69. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 62. 103 арк.
70. Центральний державний архів громадських об'єднань України ЦДАГО України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1665. 83 арк.
71. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2260. 92 арк.
72. Чаусовський І. Вузькі місця книготоргівельної роботи. Радянський книгар. 1930. № 1. С. 1-2.

References

1. Ahuf, M., Kval, M. (1965). *Knyhu u masu [A book in the masses]*. Kharkiv, Knyzhkova palata USSR. 230 p. [in Ukr.].
2. Aleksandrov, S. (1930). *Pershi pidsumky knyzhkovoi produktsii USRR 1928/29 roku [The first results of the book production of the USSR in 1928/29]*. Radianskyi knyhar, 1. 3-4. [in Ukr.].
3. Arest, Ya., Dobrushin, V. (1973). *Biblioteknyie kollektoryi [Library Collectors]*. Moskva: Izdatelstvo «Kniga». 128 p. [in Rus.].
4. Babenko, S. H. (1996). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of cooperative movement]*; Lvivska komertsiiina akademiia. Lviv, Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy. 412 p. [in Ukr.].
5. Barenbaum, I. E. (1984). *Istoriya knigi [History of the book]: Uchebnoe posobie*. Moskva: Kniga. 248 p. [in Rus.].
6. Heneralnyi dohovir mizh DVU ta «Knyhospilkoiu» [General agreement between the State Publishing House of Ukraine and «Knyhospilkoiu»]. Radianskyi knyhar. 1930. № 4. P. 1-2. [in Ukr.].
7. Goldenberg, L. I. (1985). *Kniga i knizhnoe delo v Ukrainiskoy SSR: Sobornik dokumentov i materialov 1917-1941 gg. [Book and book business in the Ukrainian SSR: Collection of documents and materials 1917-1941]*. Kiev: «Naukova dumka». 478 p. [in Ukr.].
8. Dotsenko, I. (1928). *Knyzhku v masu [A book in the masses]*. Kultura i pobut (dodatok do hazety «Visti VUTSVK»). 19 travnia. [in Ukr.].
9. *Za tsilkovite vykonannia promfinplaniv [For the full implementation of industrial financial plans]*. Radianskyi knyhar. 1930. № 3. P. 1-3 [in Ukr.].
10. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]*. 1922. T. 15. pp. 251-252 [in Ukr.].
11. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]*. 1924. T. 16. pp. 153 [in Ukr.].
12. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]*. 1924. T. 21-22. pp. 38 [in Ukr.].
13. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]*. 1923. T. 4. pp. 75-76 [in Ukr.].
14. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy [Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine]*. 1923. T. 26. pp. 395 [in Ukr.].
15. Karbivnychyi, B. (1930). *Kooperatory shche pohano torhuiut knyzhkoiu [Cooperators still sell books poorly]*. Radianskyi knyhar, 3. 13-14 [in Ukr.].
16. Kozachenko, A. (1927). *Knyzhkova produktsiia USRR (1923-1926) [Books production of the Ukrainian SSR (1923-1926)]*. Bibliolohichni visti, 2. 24-45 [in Ukr.].
17. Kostyk, Ye. P. (2006). *Stvorennia ta diialnist kooperatyvnykh vydavnytstv v USSR 1922-1930 rokiv [Making and Activities of the Cooperative Publishing in the USSR (1922-1930)]*. Candidate Dissertation: 07.00.01 (History of Ukraine). Cherkasy, 241 p. [in Ukr.].
18. Makhonina, O. (1930). *Pro kolektory ta redaktsiino-bibliohrafichniy tsentr [About collectors and editorial and bibliographic center]*. Radianskyi knyhar, 1. 12. [in Ukr.].
19. Nechaiev, M. (1929). *Knyzhka ta yii pokupets na seli [The book and its buyer in the village]*. Kyiv: Ukrainyskyi naukovyi instytut knyhoznnavstva. 50 p. [in Ukr.].
20. Pihulin, M. (1930). *Ukrainski vydavnytstva v 1928/1929 rotsi [Ukrainian publishing houses in 1928/1929]*. Radianskyi knyhar, 3. 3-4 [in Ukr.].
21. *Rekomendatsiina bibliohrafiia y kolektory [Recommended bibliography and collectors]*. Radianskyi knyhar. 1930. № 6. P. 9-10 [in Ukr.].

22. Siropolko Stepan (2001). *Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]*. Kyiv: Naukova dumka. 912 p. [in Ukr.].
23. Skachkov, V.M. (1967). *Presa Ukrainsoi SSR 1917-1966 / Stat. Dovidnyk [Press of the Ukrainian SSR 1917-1966 / Statistical Handbook]*. Kharkiv: B.V. 156 p. [in Ukr.].
24. *Statisticheskii ezhegodnik Kievskoy gubernii. 1923 g. ch. 142 [Statistical yearbook of the Kiev province. 1923 part 142.]*. Kiev: ZSU, Kievskogo gubernskogo statisticheskogo byuro, 1924. 127 p. [in Rus.].
25. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)]*. F. 166. Op. 3. Spr. 468. 290 Sh. [in Ukr.].
26. *TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 166. Op. 3. Spr. 976. 449 Sh. [in Ukr.].
27. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 166. Op. 6. Spr. 724. 125 Sh. [in Ukr.].
28. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 12. 32 Sh. [in Ukr.].
29. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 16. 12 Sh. [in Ukr.].
30. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 176. 176 Sh. [in Ukr.].
31. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 45. 30 Sh. [in Ukr.].
32. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 527. 811 Sh. [in Ukr.].
33. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 7. 51 Sh. [in Ukr.].
34. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 867. 1 Sh. [in Ukr.].
35. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 168. Op. 1. Spr. 9. 149 Sh. [in Ukr.].
36. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 1. Spr. 77. 44 Sh. [in Ukr.].
37. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 1. Spr. 8. 54 Sh. [in Ukr.].
38. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 2. Spr. 1. 83 Sh. [in Ukr.].
39. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 2. Spr. 10. 48 Sh. [in Ukr.].
40. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 2. Spr. 16. 37 Sh. [in Ukr.].
41. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 174. Op. 2. Spr. 8. 54 Sh. [in Ukr.].
42. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 177. Op. 1. Spr. 1348. 140 Sh. [in Ukr.].
43. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 177. Op. 1. Spr. 1500. 915 Sh. [in Ukr.].
44. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 177. Op. 1. Spr. 1637. 306 Sh. [in Ukr.].
45. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 178. Op. 1. Spr. 130. 103 Sh. [in Ukr.].
46. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 178. Op. 1. Spr. 131. 46 Sh. [in Ukr.].
47. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 178. Op. 1. Spr. 34. 14 Sh. [in Ukr.].
48. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 2. Op. 2. Spr. 381. 408 Sh. [in Ukr.].
49. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 271. Op. 1. Spr. 317. 42 Sh. [in Ukr.].
50. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 271. Op. 1. Spr. 495. 117 Sh. [in Ukr.].
51. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 24. 14 Sh. [in Ukr.].
52. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 34. 102 Sh. [in Ukr.].
53. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 35. 12 Sh. [in Ukr.].
54. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 42. 388 Sh. [in Ukr.].
55. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 43. 97 Sh. [in Ukr.].
56. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 44. 435 Sh. [in Ukr.].
57. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 49. 233 Sh. [in Ukr.].
58. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 78. 33 Sh. [in Ukr.].
59. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 292. Op. 1. Spr. 86. 42 Sh. [in Ukr.].
60. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 3040. Op. 1. Spr. 320. 426 Sh. [in Ukr.].
61. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 34. Op. 11. Spr. 1889. 136 Sh. [in Ukr.].
62. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 352. 50 Sh. [in Ukr.].
63. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 336. 37 Sh. [in Ukr.].
64. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 39. 102 Sh. [in Ukr.].
65. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 47. 98 Sh. [in Ukr.].
66. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 49. 102 Sh. [in Ukr.].
67. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 5. 73 Sh. [in Ukr.].
68. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 56. 138 Sh. [in Ukr.].
69. *Tsdavo Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]*. F. 555. Op. 1. Spr. 62. 103 Sh. [in Ukr.].
70. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy TsDAHO Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine TsDAHO of Ukraine]*. F. 1. Op. 20. Spr. 1665. 83 Sh. [in Ukr.].
71. *TsDAHO [TsDAHO of Ukraine]*. F. 1. Op. 20. Spr. 2260. 92 Sh. [in Ukr.].
72. Chaurovskiy, I. (1930). *Vuzki mistsia knyhotorhivelnoi roboty [Bottlenecks of book trade]*. Radianskyi knyhar, 1. 1-2 [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>
Researcher ID: C-2808-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина,
e-mail: klio79@i.ua

DATE ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics
SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»,
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.22:330.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-182-190>

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Нікітішин А. О.

Актуальність теми дослідження. В умовах економічних перетворень необхідно забезпечити виважений підхід до формування та реалізації податкової політики у середньо - та довгостроковій перспективі. При її реформуванні важливо враховувати умови як внутрішнього так і зовнішнього економічного середовища, що сприятиме інституціоналізації податкової системи. Необхідним є посилення дієвості податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності суспільного розвитку вагомим завданням є подальше посилення адаптивності механізму податкової політики до екзогенних та ендогенних викликів які негативно впливають на фінансову безпеку країни. Подальший розвиток положень інституційного підходу до розвитку податкової політики дозволить врахувати існуючий стан соціально-економічного середовища при економічних перетвореннях, спрямовувати їх на вирішення найбільш актуальних суспільних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням податкової політики, її впливу на суспільний розвиток займалися зарубіжні науковці, зокрема: Е. Аткінсон, Дж. Б'юкенен, Дж. Кейнс, А. Лаффер, Р. Масгрейв, Г. Менкью, В. Нордхауз, А. Пігу, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, В. Танзі. Питанням розробки та реалізації податкової політики, посиленню рівня її ефективності присвячені праці В. Андрущенко, В. Вишневського, А. Крисоватого, М. Кужелева, Л. Лисяк, А. Мазаракі, В. Макогон, М. Пасічного, Л. Сідельникової, І. Чугунова.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Подальшого дослідження потребує механізм податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку.

Метою дослідження є розкриття податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку з урахуванням положень теорії інституціоналізму.

Методологія проведення дослідження. Використано діалектичний, системний та структурний методи, історичний та логічний підходи. Застосовувалися прийоми статистичного аналізу при дослідженні формування податкових надходжень бюджету країни.

Результати роботи. Здійснено розрахунок та проведений аналіз інституційних співвідношень основних показників у податковій політиці за період 2013–2019 років. Результати проведеного дослідження створюють передумови для використання інституційного підходу до розвитку податкової політики на основі врахування взаємовпливу формальних і неформальних інституцій, інститутів державного, міждержавного регулювання, саморегулювання та приватного регулювання.

Галузь застосування результатів. Висновки й результати даного дослідження можуть бути використані при розробці заходів податкової політики держави, а також у навчально-науковому процесі закладів вищої освіти.

Висновки. У проведеному дослідженні теоретично та практично обґрунтовано особливості використання інституційного підходу для забезпечення належної інституційної основи формування податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку. Визначено, що важливим завданням податкового регулятора, як інституційного посередника у податкових відносинах між державою і платниками податків, має стати зменшення трансакційних витрат, а також вирішення проблеми асиметричної інформації, що притаманна податковим відносинам.

Ключові слова: податок, податкова політика, оподаткування, суспільний розвиток, податкове регулювання, інституціоналізм, трансакційні витрати.

НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Никитишин А. А.

Актуальность темы исследования. В условиях экономических преобразований необходимо обеспечить взвешенный подход к формированию и реализации налоговой политики в средне- и долгосрочной перспективе. При ее реформировании важно учитывать условия как внутренней, так и внешней экономической среды, что будет способствовать институционализации налоговой системы. Необходимо усилить действенность налоговой политики как составляющей обеспечения общественного развития.

Постановка проблемы. В условиях нестабильности общественного развития весомой задачей является дальнейшее усиление адаптивности механизма налоговой политики к экзогенным и эндогенным вызовам которые негативно влияют на финансовую безопасность страны. Дальнейшее развитие положений институционального подхода к развитию налоговой политики позволит учесть существующее положение социально-экономической среды при экономических преобразованиях, направлять их на решение наиболее актуальных общественных проблем.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием налоговой политики, ее влияния на общественное развитие занимались зарубежные ученые, в частности: Э. Аткинсон, Дж. Бьюкенен, Дж. Кейнс, А. Лаффер, Р. Масгрейв, Г. Менкью, В. Нордхауз, А. Пигу, П. Самуэльсон, Дж. Стиглиц, В. Танзи. Вопросам разработки и реализации налоговой политики, усилению уровня ее эффективности посвящены труды В. Андрущенко, В. Вишневого, А. Крысоватого, М. Кужелева, Л. Лысяк, А. Мазараки, В. Макогон, Н. Пасечного, Л. Сидельниковой, И. Чугунова.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Дальнейшего исследования требует механизм налоговой политики как составляющей обеспечения общественного развития.

Целью статьи является раскрытие налоговой политики как составляющей обеспечения общественного развития с учетом положений теории институционализма.

Методология проведения исследования. Используются диалектический, системный и структурный методы, исторический и логический подходы. Применялись приемы статистического анализа при исследовании формирования налоговых поступлений бюджета страны.

Результаты работы. Произведен расчет и проведен анализ институциональных соотношений основных показателей в налоговой политике за период 2013-2019 годов. Результаты проведенного исследования создают предпосылки для использования институционального подхода к развитию налоговой политики на основе учета взаимовлияния формальных и неформальных институтов, институтов государственного, межгосударственного регулирования, саморегулирования и частного регулирования.

Область применения результатов. Выводы и результаты данного исследования могут быть использованы при разработке мер налоговой политики государства, а также в учебно-научном процессе высших учебных заведений.

Выводы. В проведенном исследовании теоретически и практически обоснованы особенности использования институционального подхода для обеспечения надлежащей институциональной основы формирования налоговой политики как составляющей обеспечения общественного развития. Определено, что важной задачей налогового регулятора, как институционального посредника в налоговых отношениях между государством и налогоплательщиками, должно стать уменьшение трансакционных издержек, а также решение проблемы асимметричной информации, которая присуща налоговым отношениям.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, налогообложение, общественное развитие, налоговое регулирование, институционализм, трансакционные издержки.

TAX POLICY AS A COMPONENT OF ACHIEVING SOCIAL DEVELOPMENT

Nikitishin Andriy

Relevance of research topic. Under conditions of economic transformations it is necessary to ensure a reasonable approach towards the formation and implementation of tax policy in the medium- and long-term prospect. In case of its reforming, it is important to take into account the conditions of internal and external economic environment which will contribute to the institutionalization of the tax system. It is necessary to increase the efficacy of the tax policy as a component of achieving social development.

Formulation of the problem. Under conditions of the instability of social development it is extremely important to further strengthen the adaptivity of the tax policy mechanism to exogenic and endogenic challenges which negatively influence the financial safety of the country. Further development of provisions of the institutional approach towards the development of the tax policy will allow to take into account the existing state of the socioeconomic environment in case of economic transformations and to direct them towards resolving most relevant social problems.

Analysis of recent research and publications. Foreign scholars studied tax policy and its influence on the social development, among them E. Atkinson, J. Buchanan, J. Canes, A. Laffer, R. Musgrave, G. Mankiw, D. Nordhaus, A. Pigou, P. Samuelson, J. Stiglitz, V. Tanzi. Works by V. Andrushchenko, V. Vyshnevskiy, A. Krysovatiy, M. Kuzheliev, L. Lysiak, A. Mazarakı, V. Makohon, M. Pasichnyi, L. Sidelnikova, I. Chugunov were dedicated to matters of development and implementation of tax policy as well as increasing the level of its efficiency.

Selection of unexplored parts of the general problem. The mechanism of tax policy as a component of achieving social development may require further study.

The purpose of the research is to expose tax policy as a component of achieving social development while taking into account the provisions of institutional theory.

Research methodology. Dialectic, systemic and structural methods as well as historical and logical approaches have been used. Methods of statistical analysis were used to study the forming of tax receipts to the budget of the country.

Results of work. We have performed calculations and conducted the analysis of institutional ratios of key indicators in the tax policy for the period of 2013-2019. The results of the conducted study create preconditions for using institutional approach towards the development of tax policy by taking into account mutual influence of formal and non-formal institutions as well as institutions of the state and interstate regulation, self-regulation and private regulation.

Area of application of results. Conclusions and results of this study may be used for developing measures of the state tax policy as well as in the educational and scientific process of higher education institutions.

Conclusions. The conducted study substantiated theoretically and practically the peculiarities of using institutional approach to ensure proper institutional basis for forming tax policy as a component for ensuring social development. It has been determined that an important task of the tax regulator as an institutional mediator in tax relations between the State and taxpayers is to decrease transactional expenses as well as to solve the problem of asymmetric information inherent to tax relations.

Key words: tax, tax policy, taxation, social development, tax regulation, institutionalism, transaction expenses.

JEL Classification: G18, G28, O10.

Актуальність теми дослідження. В умовах економічних перетворень необхідно забезпечити системний та комплексний підходи до формування та реалізації податкової політики у середньо - та довгостроковій перспективі. При її реформуванні важливо враховувати умови як внутрішнього так і зовнішнього економічного середовища, що сприятиме інституціоналізації податкової системи. Необхідним є посилення дієвості податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності суспільного розвитку вагомим завданням є подальше посилення адаптивності механізму податкової політики до екзогенних та ендогенних викликів які негативно впливають на фінансову безпеку країни. На сьогодні в Україні не вистачає системності та комплексності у формуванні та реалізації податкової політики, відсутні єдині підходи до її розвитку у середньо - та довгостроковій перспективі. Реформування податкової системи не завжди враховує умови соціально-економічного середовища в країні.

Подальший розвиток положень інституційного підходу до удосконалення податкової політики дозволить врахувати існуючий стан соціально-економічного середовища при економічних перетвореннях, спрямовувати їх на вирішення найбільш актуальних суспільних проблем. Зміни у податковій політиці мають бути взаємопов'язані з суспільним розвитком та відображати його соціальну і економічну сторони. Наукове обґрунтування такого підходу до покращення податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку сприятиме інституціоналізації податкових відносин: їх передбачуваності, впорядкуванню, саморегулюванню та регульованості, що визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженням податкової політики, її впливу на суспільний розвиток розглядали зарубіжні науковці, зокрема: Е. Аткинсон, Дж. Б'юкенен, Дж. Кейнс, А. Лаффер, Р. Масгрейв, Г. Менкью, В. Нордхауз, А. Пігу, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, В. Танзі. Питанням розробки та реалізації податкової політики, посиленню рівня її ефективності присвячені праці В. Андрущенко, В. Вишневського, А. Крисоватого, М. Кужелева, Л. Лисяк, А. Мазаракі, В. Макогон, М. Пасічного, Л. Сідельникової, І. Чугунова. Разом з тим, в умовах трансформаційних перетворень важливим завданням є посилення дієвості податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку.

Метою дослідження є розкриття податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку з урахуванням положень теорії інституціоналізму.

Методологія проведення дослідження. Використано діалектичний, системний та структурний методи, історичний та логічний підходи. Застосовувалися прийоми статистичного аналізу при дослідженні формування податкових надходжень бюджету країни. В основу методології проведеного дослідження покладені теорії неінституціоналізму: трансакційних витрат, прав власності, суспільного вибору та економіки права.

Викладення основного матеріалу. Важливим завданням державних інституцій є підвищення результативності регулюючого потенціалу податкової політики з урахуванням інституційного підходу. Методологія інституційного підходу до дослідження інститутів податкової політики дозволяє враховувати вплив політико-юридичних (політична стабільність, норми і вимоги до оподаткування, міжнародної торгівлі, виконання контрактів, охорони навколишнього природного середовища, умов праці), економічних (економічне зростання, бюджетна, грошово-кредитна, інвестиційна, галузева, валютна, цінова, антициклічна, конкурентна та зовнішньоекономічна політика), соціально-культурних (демографія, розподіл доходів, освіта, споживчі уподобання, довіра до держави, соціальна відповідальність, соціальний добробут) та технологічних (державне регулювання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, технологічні нововведення, рівень споживання енергії, розвиток інформаційних технологій, кваліфікація робочої сили) факторів зовнішнього середовища на систему податкових відносин в країні.

Інституційний підхід (від латинського «*institutum*» – встановлення, пристрій, установа) – розглядає значення формальних і неформальних інституцій, їх взаємодію. При такому підході податкова політика розглядається як цілісна система, а механізми впорядкування податкових відносин досліджуються у нерозривному взаємозв'язку із правовими, політичними, соціальними, організаційними явищами, які є характерними для країни у конкретно-історичний момент її розвитку [1].

Суспільний розвиток потребує забезпечення якісних змін в країні, які мають забезпечити підвищення ефективності функціонування економічної системи, зокрема податкової системи, що створить передумови для покращення соціального добробуту.

В процесі еволюції суспільних відносин у сучасне оподаткування закладений багатогранний зміст: економічний – воно забезпечує фінансування виробництва суспільних товарів і послуг поза приватним сектором; соціальний – забезпечує і підтримує майнову рівність в суспільстві; філософський – сприяє досягненню справедливості в суспільстві [2].

Сучасні податки є обов'язковими платежами державі, основним джерелом фінансування суспільних благ і послуг; інструментом податкової політики регулювання соціально-економічних процесів в країні, спрямованої на досягнення стабільності економіки на макрорівні.

Сучасна інституціональна економіка розглядає інститути як набір правил, які визначають, які дії є дозволені або обмежені, які процедури повинні бути дотримані і яка інформація повинна бути надана, або не надана. Інституції податкової політики встановлюють певні правила у відносинах між державою і платниками податків щодо формування загальнодержавного централізованого фонду фінансових ресурсів з метою ефективного забезпечення виконання державою її функцій на усіх рівнях економічної системи.

Інституційний підхід надає можливість розкрити податкову політику як складну інтегровану в соціально-економічний розвиток країни систему фінансових відносин між різними взаємодіючими інститутами: Державною податковою службою України, її органами, платниками податків та державою, яка виконує функції правового забезпечення і нагляду в сфері оподаткування з метою забезпечення його стабільного функціонування та розвитку.

Розкриття змісту інституційного устрою податкової системи зумовлює необхідність застосування положень інституціоналізму. При визначенні напрямів розвитку досліджуваної системи доцільно враховувати важливість формальних інститутів в інституційній системі, їх вплив на фінансові відносини між суб'єктами оподаткування. Це дозволяє розглядати сучасну податкову політику як багаторівневу систему до складу якої варто відносити сукупність регулюючих інститутів: платників податків і зборів, Державну податкову службу України, державу, яка через встановлення норм та правил взаємодії усіх суб'єктів податкових відносин у податковій системі контролює їх дотримання, інших національних та міжнародних інститутів – організацій, які забезпечують поєднання інтересів всіх суб'єктів податкових відносин [2].

Сьогодні, в умовах нестабільного макро- та мікро- економічного середовища, рішення в сфері податкової політики як ніколи раніше тісно корелюються із державною політикою збалансування державних фінансів, економічними та соціальними програмами, які реалізує держава. Від ефективності та оперативності заходів податкової політики, шляхом використання її фінансового, економічного та соціального потенціалу, залежить не лише суспільний добробут в цілому, але й індивідуальний, який передбачає задоволення потреб кожного члена суспільства, а ефективна система оподаткування дозволяє віднайти оптимальний баланс між індивідуальними та суспільними інтересами.

Важливе значення у формуванні інституційного середовища вітчизняної податкової політики мають формальні інститути: норми Конституції України, Податкового кодексу України та Митного кодексу України. Зазначенні найважливіші нормативні документи легітимізують інститут оподаткування в країні, створюють основу для розвитку системи правових норм на яких базуються відносини у досліджуваній сфері державних фінансів.

Актуальним є забезпечення когерентності (від латинського «*coherens*» – що знаходиться в зв'язку) інституційних змін у податковій політиці з інституційним середовищем країни. Положення Податкового кодексу України не повинні суперечити Конституції України, що порушуватиме інституційну рівновагу, а суперечливість Податкового кодексу України та Митного кодексу України із нормами інших законодавчих актів стимулюватиме виникнення і розвиток інституційних пасток у податковому регулюванні, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни [2].

Формальні інститути: закони, норми, обмеження, положення, інструкції, директиви відіграють вагомую роль у формуванні сприятливого середовища для подальшого інституціонального розвитку податкової

політики [3, 4]. Інституційні перетворення при прийнятті Податкового кодексу України є настільки складним і системним процесом, що спричинили: зміну 187 нормативно-правових документів, прийняття 272, визнання не чинними 171, а 3632 документи мають відсилання до даного нормативно-правового акту.

Поряд із всією сукупністю формальних норм і правил, які визначають поведінку між суб'єктами податкових відносин, на розвиток податкової політики впливають неформальні норми і правила: звичаї, традиції, мотивації, інтереси, цінності, ментальність, вподобання, стандарти поведінки. Податкова політика як складова забезпечення суспільного розвитку має змінювати неформальні інституції, які у вітчизняному суспільстві мають іноді більше значення від формальних, у напрямку їх узгодження. Необхідно використовувати інститут освіти, враховуючи його значний вплив на таке узгодження.

Значний вплив на розвиток податкового регулювання має інституційна інфраструктура, яка визначається сукупністю інститутів, які необхідні для управління соціально-економічним розвитком країни. До найважливіших національних державних інститутів, як складових інституційної інфраструктури, які забезпечують функціонування та розвиток системи податкового регулювання належать: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Судова влада України, міністерства, служби, агентства, інспекції, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи влади.

Формальні та неформальні інституції, що регламентують фінансові відносини в країні передбачають наявність законодавчо визначених організаційних структур з метою досягнення певних цілей. В умовах ринкових відносин та демократичного суспільства Державна податкова служба України стає важливою організаційною структурою в політиці регулювання безперервного та ефективного функціонування соціально-економічної системи за допомогою перерозподільних відносин пов'язаних із формуванням загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

Актуальним є формулювання науково-практичних рекомендацій, спрямованих на усунення негативного впливу інформаційної асиметрії на податкові відносини в рамках теорії асиметричної інформації. Податкове законодавство є одним із найскладніших у системі формальних правил – це є однією із головних причин асиметричної інформації. Застосовуючи положення теорії асиметричної інформації, можливо описати поведінку учасників податкових відносин, пов'язаних із сплатою та адмініструванням податків у ситуації, коли є наявність різної інформації у кожній із сторін, що може мати наслідком неефективність податкової політики, яка призводить до значних трансакційних витрат в оподаткуванні.

Трансакційні витрати є витратами різносторонньої економічної взаємодії між органами Державної податкової служби України (виникають при регулюванні вхідних податкових потоків) та платниками податків (регулюванні вихідних податкових потоків).

Трансакції є прихованою вартістю оподаткування та виникають при:

- нарахуванні, утриманні та сплаті податків і зборів (обов'язкових платежів) платниками податків до бюджетів усіх рівнів;

- реалізації інституційним регулятором державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [2].

У даному випадку закінчується одна стадія передачі прав власності на ресурси економічних агентів (платників податків) за участю податкового регулятора (Державної податкової служби України) – податкова політика і починається інша – бюджетна політика.

Формальні правила, які регулюють податкові відносини, покликані зменшувати трансакційні витрати за рахунок зменшення асиметричної інформації, яка є їх причиною. Проте, якщо вони є складними для платників податків і посадових осіб податкових органів та допускають двояке трактування, то навпаки сприятимуть виникненню такої інформації. Саме тому необхідно використовувати можливості податкових органів для зменшення асиметричної інформації, шляхом масово-роз'яснювальної роботи у всіх її формах.

Зменшенню інформаційної асиметрії сприяють вбудовані у вітчизняну систему податкового регулювання інституційні механізми: податкової відповідальності, адміністрування податків і зборів, стягнення податкового боргу. Важливо постійно підвищувати якість та розвивати інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів, маючи на меті отримання інформації про платників податків від третіх сторін.

Податкова відповідальність у формі штрафних санкцій і пені є важливим механізмом який спонукає платників податків розкривати інформацію пов'язану із нарахуванням, утриманням та сплатою податків. Актуальним є розвиток диференційованого підходу до визначення розміру штрафних санкцій, враховуючи суму не задекларованих податкових зобов'язань та частоту порушень податкового законодавства. Необхідно зменшувати ймовірність ухилення від оподаткування (приховування податкової інформації, що створює інформаційну асиметрію) за рахунок підвищення їх розміру.

Асиметрична інформація сприяє невизначеності у платників податків, що має наслідком повну або часткову несплату податкових зобов'язань, створює передумови для недобросовісної конкуренції за рахунок більш повного володіння інформацією про оподаткування бізнес-конкурентами (для прикладу, про пільгові механізми оподаткування).

На відміну від неокласичної теорії, неоінституціоналізм звертає увагу на опортуністичну поведінку, яка в оподаткуванні проявляється у переслідуванні платниками податків власного інтересу на шкоду інших.

Опортуністична поведінка платника податків – це поведінка метою якої є протиправне використання ним належних державі податкових доходів. У даному випадку він ухиляється від дотримання контракту зафіксованого формальними інституціями (обов'язку сплати податку), маючи на меті отримання додаткових прибутків за рахунок інших економічних агентів (для прикладу, не перерахування нарахованого чи утриманого податку) або держави (участь в тіньовій економіці). У сучасних умовах розвиток податкової політики повинен бути спрямований на руйнування як незаконних так і законних універсальних механізмів опортуністичної діяльності (ухилення від сплати податків / «мінімізація»), розбудову таких «правил гри» в податковій сфері, які б сприяли соціально-економічному розвитку країни [2].

Необхідно розбудовувати правила регулювання в оподаткуванні у комплексі з іншими правилами діяльності бізнесу, що може стати стимулом для переходу платників податків із тіньового сектора економіки до офіційного. Це може бути започаткування пільгового мікрокредитування для суб'єктів малого бізнесу на початковому етапі їх офіційної реєстрації та здійснення господарської діяльності. Варіантом може стати пільгова ставка оподаткування на певний період або пониження розміру відповідальності за раніше не сплачені податкові зобов'язання, податкова амністія, розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань. У даних випадках важливо, щоб при входженні до офіційного сектора економіки платники податків не несли значних трансакційних витрат на адміністрування податкових зобов'язань, які б переважали або нівелювали вище зазначені вигоди.

Інституційна архітектура є структурою інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення в їх співвідношеннях з суттю і загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [5]. Розвиток архітектури податкового регулювання має не тільки підвищувати інституційну спроможність держави отримувати від платників податків належні суми податків, підвищувати якість надання державних послуг в оподаткуванні, але й створювати механізми розширення доступу усіх економічних агентів до інформації, з метою зниження рівня її асиметричності та невизначеності, мінімізуючи таким чином прояви їх опортуністичної поведінки. Це може здійснюватися шляхом інформування платників податків про напрями витрачання податкових доходів, їх користь для соціально-економічного розвитку країни, формування структури бюджетних видатків яка б відповідала суспільним інтересам. Зазначене сприятиме виходу із інституційної пастки - ухилення від сплати податків, підвищуватиме довіру платників податків до держави.

Забезпечення прозорості у відносинах, конкуренція, ефективність обміну інформацією, діяльність інститутів посередників дозволяють мінімізувати рівень трансакційних витрат в оподаткуванні, в тому числі за рахунок зменшення інформаційної асиметрії.

Відповідно до інституційного підходу, систему податкового регулювання можливо розглядати як сукупність державних і недержавних – громадських інститутів, або інститутів саморегулювання. На нашу думку, дієвим напрямом розвитку податкової політики, що зменшує прояви асиметричної інформації та трансакційні витрати усіх учасників податкових відносин є забезпечення взаємодії Державної податкової служби України з інститутами громадянського суспільства на основі коеволюційного підходу. Інститути громадянського суспільства можуть відігравати важливу роль у зменшенні асиметрії між неформальними та формальними правилами.

Необхідно удосконалювати підходи до оптимізації трансакційних витрат податкового регулятора на основі їх класифікації з урахуванням впливу на податкову поведінку платників податків.

Застосовуючи такий підхід, ми можемо виділити «ex ante» трансакційні витрати інституційного регулятора пов'язані із забезпеченням ним добровільного виконання обов'язку сплати податку економічними агентами – платниками податків та «ex post» – із забезпеченням ним примусового виконання обов'язку сплати податку.

Для прикладу, трансакційні витрати «ex ante» можуть включати витрати податкового регулятора на: прогнозно-аналітичну роботу, масово-роз'яснювальну й консультаційну роботу, реєстрацію та облік платників податків, обслуговування платників податків, збір і обробку податкової звітності, облік платежів (податкових зобов'язань).

Трансакційні витрати «ex post» можуть включати витрати податкового регулятора на: апеляційні процедури та судові спори, роботу з податковими ризиками, оперативну діяльність, фінансові розслідування, камеральні перевірки, документальні виїзні і невиїзні перевірки, валютний контроль, фактичні перевірки, боротьбу з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, стягнення податкових заборгованостей, розстрочення та відстрочення сплати податкових платежів, застосування процедур банкрутства [2].

Розвиток податкової політики, у напрямі оптимізації трансакційних витрат регулятора – Державної податкової служби України, дозволить покращити показник «податкового сеньйоражу» - чистого податкового доходу, який ми можемо визначити, як різницю вхідних податкових потоків та трансакційних витрат регулятора, пов'язаних із здійсненням державного управління оподаткуванням.

Зміни формальних інституцій: норм і вимог закріплених у Податковому кодексі України не повинні розбалансовувати діяльність суб'єктів податкових відносин, а навпаки підвищувати її ефективність при реалізації податкової політики. У вітчизняних реаліях значний динамізм у зміні норм Податкового кодексу України: у 2011 році 13 – редакцій, 2012 – 21, 2013 – 11, 2014 – 27, 2015 – 21, 2016 – 8, 2017 – 9, 2018 – 8, 2019 – 10, має сприяти підвищенню ефективності діяльності регулюючих органів та платників податків, створювати передумови для зниження трансакційних витрат, прискорювати розвиток конкуренції, створювати належні умови для обміну інформацією, підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах.

У сучасних умовах розвитку країни необхідно забезпечити покращення рівня суспільної довіри до податкових органів на основі застосування у практиці податкової політики положень теорії асиметричної

інформації, що дозволить посилити взаємозв'язок між державою та її громадянами - платниками податків. З метою забезпечення підвищення ефективності податкової політики у напрямі покращення довіри платників податків до фіскальних органів необхідно розбудовувати більш якісні державні інститути, справедливую систему оподаткування, підвищувати прозорість державних установ, якість державних послуг.

Особливе місце у фінансовій архітектурі інституціонального забезпечення соціально-економічного розвитку країни належить Державній податковій службі України. Актуальним питанням є ефективне та динамічне забезпечення реалізації системи інституційних обмежень, стримувань та противаг на рівні формальних і неформальних інституцій, з метою своєчасного попередження втрати та подальшої підтримки інституційної незалежності головного *регулятора податкових відносин* – Державної податкової служби України, що дозволить упереджувати вихід інших державних інститутів регулювання за межі своїх компетенцій, забезпечити збалансований розподіл їхніх повноважень, мінімізувати непередбачуваність при реалізації податкової політики у середньо- та довгостроковій перспективі, підвищити її інституційну спроможність [2].

Історія засвідчує, незалежність та підзвітність кожного органу є найкращим підходом для забезпечення довгострокової стабільності. Сучасні умови розвитку вимагають подальшого удосконалення податкових відносин на засадах дотримання принципу *інституційної рівноваги*, який є ключовим для забезпечення ефективного розвитку податкової політики в сучасних вітчизняних реаліях. Належне дотримання даного принципу передбачає, що кожен регулюючий орган має використовувати свої повноваження визначенні на рівні формальних і неформальних інституцій з урахуванням повноважень іншого (інших).

Інституційний підхід до розвитку механізмів податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку має забезпечувати інституційну рівновагу, сприяти налагодженню взаємодії та вирішенню протиріч між її суб'єктами, шляхом закріплення та підтримки балансу їхніх прав та обов'язків. Таке сучасне співвідношення далеке від оптимального: Податковий кодекс України містить 46 підпунктів які закріплюють права органів Державної податкової служби України та лише 14 – платників податків (співвідношення 76,7% до 23,3%), а обов'язків у платників податків навпаки більше – 14 при 10 у органів Державної податкової служби України (співвідношення 58,3% до 41,7%).

Сучасне функціонування системи управління державними фінансами залежить від інституціональних факторів, а від так потребують належного удосконалення механізми взаємодії між фінансовими інститутами. Необхідно підвищувати якісний рівень розробки бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики на основі посилення дієвості їх координації [6, 7]. Зазначеному сприятиме посилення впливу Національного банку України на сучасне податкове та бюджетне регулювання через його інструменти і механізми у податковому інституційному середовищі [8].

Використання інституційного підходу до розвитку податкової політики дозволяє забезпечити збереження стабільності, мінімізує ризики пов'язанні із втручанням у хід економічних перетворень «людського фактора». Для забезпечення соціально-економічного розвитку країни необхідно застосовувати інклюзивну стратегію податкової політики яка має створювати передумови для забезпечення: стійкого довгострокового економічного та соціального розвитку, технічного та інноваційного прогресу, добровільної сплати податкових зобов'язань, стимулювання підприємницької діяльності, широкого залучення громадськості до прийняття рішень у сфері податкових відносин, інституційної рівноваги та балансу прав і обов'язків головних учасників податкових відносин. Така стратегія має бути доповнена лише окремими елементами екстрактивної стратегії податкової політики – забезпечення в окремих випадках примусової сплати податкових зобов'язань.

Для країн із трансформаційною економікою під час формування податкової політики, важливу увагу варто приділяти питанням допустимого рівня перерозподілу валового внутрішнього продукту через податкову систему. Необхідним є підвищення дієвості податкової політики, забезпечення оптимального співвідношення її інституційних показників (табл. 1).

Таблиця 1. Інституційні співвідношення основних показників у податковій політиці, 2013-2019 рр.

Назва показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Зведений бюджет України (без урахування міжбюджетних трансфертів)							
Доходи, млрд. грн.	442,79	456,07	652,03	782,86	1016,97	1184,29	1289,78
Податкові надходження, млрд. грн.	353,97	367,51	507,64	650,78	828,16	986,35	1070,32
Податкові надходження, % доходів	79,94	80,58	77,86	83,13	81,43	83,29	82,99
Державний бюджет України							
Доходи, млрд. грн.	339,23	357,08	534,69	616,28	793,44	928,12	998,28
Податкові надходження, млрд. грн.	262,78	280,18	409,42	503,88	627,15	753,82	799,78
Податкові надходження, % доходів	77,46	78,46	76,57	81,76	79,04	81,22	80,12
Місцеві бюджети України (без урахування міжбюджетних трансфертів)							
Доходи, млрд. грн.	105,17	101,10	120,48	170,75	229,50	263,48	300,23
Податкові надходження, млрд. грн.	91,19	87,33	98,22	146,90	201,01	232,53	270,55
Податкові надходження, % доходів	86,71	86,38	81,52	86,03	87,59	88,25	90,11

Джерело: розраховано автором на основі даних [9-11].

Злагоджене функціонування фінансових інститутів, підвищення якісного рівня механізмів формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету з урахуванням пріоритетів соціально-економічної стратегії є умовою забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Висновки. У проведеному дослідженні теоретично та практично обґрунтовано особливості використання інституційного підходу для забезпечення інституційної основи розвитку податкової політики як складової забезпечення суспільного розвитку, що дозволяє врахувати взаємовплив інституцій (формальних і неформальних), інститутів державного (національного), міждержавного (наднаціонального) регулювання, саморегулювання та приватного регулювання.

Визначено у межах теорії асиметричної інформації, що важливим завданням Державної податкової служби України, як інституційного посередника у податкових відносинах між державою і платниками податків, має стати зменшення трансакційних витрат, а також вирішення проблеми асиметричної інформації, що притаманна податковим відносинам.

При розрахунку показника трансакційних витрат по Державній податковій службі України необхідно враховувати коефіцієнт фінансування відповідно до затверджених кошторисних призначень та обсягів забезпеченого податковими підрозділами збору надходжень податків і зборів (обов'язкових платежів) до Зведеного бюджету України. Здійснено класифікацію трансакційних витрат по податковому регулятору, відповідно до етапів виконання обов'язку сплати податку: пов'язанні із забезпеченням регулятором добровільного виконання обов'язку сплати податків економічними агентами та із забезпеченням ним примусового виконання обов'язку сплати податків.

Запропоновано розвивати систему інституційних обмежень, стримувань та противаг на рівні формальних і неформальних інституцій на засадах дотримання принципу інституційної рівноваги, що надає можливість своєчасно попереджати втрату та забезпечувати подальшу підтримку інституційної незалежності податкового регулятора.

В умовах нестабільності економічного розвитку в найближчому майбутньому необхідно забезпечити дієву адаптацію податкових механізмів та інструментів до масштабних екзогенних викликів, що є актуальним напрямком подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Сіденко В. Р., Скрипниченко М. І., Пономаренко В. С., Чугунов І. Я. та Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації; за ред. В. Р. Сіденка. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 648 с.
2. Нікітишин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
3. Чугунов І. Я., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2015. 376 с.
4. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: моногр. Київ: НІОС, 2003. 488 с.
5. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. Budget policy of social development. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
6. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
7. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. №10(1). pp. 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42.
8. Нікітишин А. О. Вплив монетарної політики на сучасні механізми податкового регулювання. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 41. С. 195-202.
9. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/16>.
10. Державна казначейська служба України. Офіційний сайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua>.
11. Державна служба статистики. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Sidenko V. R., Skrypnychenko M. I., Ponomarenko V. S., Chugunov I. Ya. ta in. *Instytutsiina transformatsiia finansovo-ekonomichnoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [Institutional transformation of the financial and economic system of Ukraine in the conditions of globalization]; za red. V. R. Sidenka. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2017. 648 p. [in Ukr.].
2. Nikitishyn, A. O. (2019). *Podatkova polityka v umovakh ekonomichnyh peretvoren'* [Tax policy in the context of economic transformation]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
3. Chugunov I. Y., Kanjeva T. V. ta in. (2015). *Derzhavne finansove rehuljuvannja ekonomichnykh peretvorenj* [State financial regulation of economic transformations]. Kyiv National University of Trade and Economics, 376 p. [in Ukr.].
4. Chuhunov I. Ya. (2003). *Biudzhetni mekhanizm rehuljuvannia ekonomichnoho rozvytku: monohr* [Budgetary mechanism of regulation of economic growth]. Kyiv: NIOS, 488 p. [in Ukr.].
5. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. (2018). *Budget policy of social development*; Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia [in Eng.].

6. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukr.].
7. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). *Fiscal and Monetary Policy of Economic Development*. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42. [in Eng.].
8. Nikitishyn, A. O. (2019). *Vplyv monetarnoi polityky na suchasni mekhanizmy podatkovoho rehuliuвання [Influence of monetary policy on the modern mechanisms of tax regulation]* *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 41, 195–202 [in Ukr.].
9. *Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]* URL: <https://www.minfin.gov.ua/> [in Ukr.].
10. *Derzhavna kaznachejs'ka sluzhba Ukrayiny' [The State Treasury Service of Ukraine]*. URL: <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukr.].
11. *Derzhavna sluzhba statystyky [State Statistics Service of Ukraine]*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Нікітішин Андрій Олександрович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
 e-mail: nikitishinao@ukr.net
 orcid.org/0000-0002-7951-4017
 Researcher ID: M-5504-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Никитишин Андрей Александрович, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Винницкий торгово-экономический институт КНТЕУ
 e-mail: nikitishinao@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nikitishin Andriy, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Vinnitsa trade and economic institute KNTU
 e-mail: nikitishinao@ukr.net

УДК 336.142.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-190-196>**ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ****Адаменко І. П.**

Актуальність теми дослідження. В умовах економічних перетворень фінансова стратегія виступає вагомим економічним важелем впливу органів державного управління на соціально-економічний розвиток країни. Оцінка механізму фінансового регулювання в Україні свідчить про необхідність розбудови складових фінансової системи у взаємозв'язку з трансформаційними економічними процесами та розробки обґрунтованої фінансової стратегії відповідно до цілей і завдань суспільного розвитку.

Постановка проблеми. Важливість розробки фінансової стратегії в умовах економічних перетворень зумовлена необхідністю врахування впливу внутрішніх і зовнішніх викликів у фінансово-економічному середовищі, коливань економіки зумовлених поширення пандемії коронавірусу. При цьому вибір інструментарію фінансової стратегії має здійснюватись з врахуванням рівня економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розробки фінансової стратегії доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, С. Кучеренко, Л. Лисяк, Л. Леваєвої, І. Лук'яненко, В. Макогон, М. Пасічного, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з поглибленням процесів економічних перетворень, несприятливим впливом пандемії корона вірусу на фінансову сферу, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з розробкою фінансової стратегії.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль фінансової стратегії у регулюванні соціально-економічних процесів, обґрунтувати особливості розвитку складових фінансової системи. Метою дослідження є розкриття напрямів фінансової стратегії в умовах економічних перетворень.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, аналізу, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль фінансової стратегії у регулюванні соціально-економічних процесів, обґрунтовано особливості формування та реалізації фінансової стратегії. Обґрунтовано напрями фінансової стратегії в умовах економічних перетворень.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування і реалізації фінансової політики України, реформування вітчизняної фінансової системи та її складових.

Висновки відповідно до статті. Якісний рівень формування та реалізації фінансової стратегії визначається системою фінансових інститутів, станом їх розвитку в певній країні спрямованих на забезпечення економічного зростання та добробуту громадян. Функціональне призначення фінансової стратегії є результатом еволюції ролі та значення функцій держави в суспільно-економічному розвитку. Залежно від динамічності соціально-економічних процесів мають коригуватися завдання фінансової стратегії, інструментарій її реалізації. Фінансова стратегія в умовах економічних перетворень повинна бути спрямована на формування довгострокового потенціалу економічного зростання та підвищення добробуту населення з урахуванням демографічних тенденцій та показників макроекономічного прогнозу соціально-економічного розвитку країни.

Ключові слова: фінансова стратегія, фінансова система, фінансова політика, фінансово-бюджетне регулювання, система державних фінансів, бюджет.

ФИНАНСОВАЯ СТРАТЕГИЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Адаменко И. П.

Актуальность темы исследования. В условиях экономических преобразований финансовая стратегия выступает весомым экономическим рычагом влияния органов государственного управления на социально-экономическое развитие страны. Оценка механизма финансового регулирования в Украине свидетельствует о необходимости развития составляющих финансовой системы во взаимосвязи с трансформационными экономическими процессами и разработки обоснованной финансовой стратегии в соответствии с целями и задачами общественного развития.

Постановка проблемы. Важность разработки финансовой стратегии в условиях экономических преобразований обусловлена необходимостью учета влияния внутренних и внешних вызовов в финансово-экономической среде, колебаний экономики обусловленных распространения пандемии коронавируса. При этом выбор инструментария финансовой стратегии должно осуществляться с учетом уровня экономического развития страны.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика разработки финансовой стратегии довольно распространена в научных исследованиях. Это работы известных отечественных и зарубежных ученых: Дж. Кейнса, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, В. Танзи, С. Кучеренко, Л. Лысяк, Л. Леваевой, И. Лукьяненко, В. Макогон, М. Пасечного, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с углублением процессов экономических преобразований, неблагоприятным влиянием пандемии корона вируса на финансовую сферу, требует решения ряда конкретных задач, связанных с разработкой финансовой стратегии.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль финансовой стратегии в регулировании социально-экономических процессов, обосновать особенности развития составляющих финансовой системы. Целью исследования является раскрытие направлений финансовой стратегии в условиях экономических преобразований.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, анализа, синтеза и др.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыта роль финансовой стратегии в регулировании социально-экономических процессов, обоснованы особенности формирования и реализации финансовой стратегии. Обоснованы направления финансовой стратегии в условиях экономических преобразований.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе формирования и реализации финансовой политики Украины, реформирования отечественной финансовой системы и ее составляющих.

Выводы соответствия со статьей. Качественный уровень формирования и реализации финансовой стратегии определяется системой финансовых институтов, состоянием их развития в определенной стране направленных на обеспечение экономического роста и благосостояния граждан. Функціональне призначення фінансової стратегії є результатом еволюції ролі та значення функцій держави в суспільно-економічному розвитку. Залежно від динамічності соціально-економічних процесів мають коригуватися завдання фінансової стратегії, інструментарій її реалізації. Фінансова стратегія в умовах економічних перетворень повинна бути спрямована на формування довгострокового потенціалу економічного зростання та підвищення добробуту населення з урахуванням демографічних тенденцій та показників макроекономічного прогнозу соціально-економічного розвитку країни.

повышения благосостояния населения с учетом демографических тенденций и показателей макроэкономического прогноза социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: финансовая стратегия, финансовая система, финансовая политика, финансово-бюджетное регулирование, система государственных финансов, бюджет.

FINANCIAL STRATEGY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATIONS

Adamenko Iryna

Relevance of the research topic. In the conditions of economic transformations the financial strategy acts as the important economic lever of influence of public administration bodies on social and economic development of the country. The assessment of the mechanism of financial regulation in Ukraine indicates the need to develop the components of the financial system in conjunction with the transformational economic processes and the development of a sound financial strategy in accordance with the goals and objectives of social development.

Formulation of the problem. The importance of developing a financial strategy in the context of economic transformation is due to the need to take into account the impact of internal and external challenges in the financial and economic environment, economic fluctuations due to the spread of the coronavirus pandemic. At the same time, the choice of financial strategy tools should be made taking into account the level of economic development of the country.

Analysis of recent research and publications. The issue of developing a financial strategy is quite common in research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, W. Tanzi, S. Kucherenko, L. Lysyak, L. Levaeva, I. Lukyanenko, V. Makohon, M. Pasichny, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the deepening of economic transformation, the adverse impact of the Crown virus pandemic on the financial sector, which requires a number of specific tasks related to the development of financial strategy.

Problem statement, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of financial strategy in the regulation of socio-economic processes, to substantiate the peculiarities of the development of the components of the financial system. The purpose of the study is to reveal the directions of financial strategy in the context of economic transformation.

Method or methodology of the study. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, analysis, synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of financial strategy in the regulation of socio-economic processes is revealed, the peculiarities of formation and implementation of financial strategy are substantiated. The directions of financial strategy in the conditions of economic transformations are substantiated.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of formation and implementation of financial policy of Ukraine, reforming the domestic financial system and its components.

Conclusions in accordance with the article. The qualitative level of formation and implementation of financial strategy is determined by the system of financial institutions, the state of their development in a particular country aimed at ensuring economic growth and welfare of citizens. The functional purpose of financial strategy is the result of the evolution of the role and importance of state functions in socio-economic development. Depending on the dynamics of socio-economic processes, the tasks of the financial strategy and the tools for its implementation should be adjusted. The financial strategy in the conditions of economic transformations should be directed on formation of long-term potential of economic growth and increase of well-being of the population taking into account demographic tendencies and indicators of the macroeconomic forecast of social and economic development of the country.

Keywords: financial strategy, financial system, financial policy, financial and budgetary regulation, public finance system, budget.

JEL Classification: E62, H60, H70.

Актуальність теми дослідження. В умовах економічних перетворень нагальною потребою є розробка фінансової стратегії соціально-економічного розвитку суспільства, що зумовлено необхідністю врахування впливу негативних викликів у економічному середовищі. Відповідно оцінка економічних ризиків є важливою умовою для своєчасного прийняття рішень у фінансовій сфері та забезпечення фінансової безпеки держави. Вагома роль належить удосконаленню інструментарію фінансової політики. Необхідною є зміна фінансової архітектури з метою стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів з одночасним забезпеченням стабільності у фінансовій сфері. Важливими завданнями є: удосконалення інституційних засад розробки фінансової стратегії, активізація її можливостей у регулюванні соціально-економічних процесів. Необхідним є узгодження складових фінансової стратегії, розробка дієвих підходів щодо її реалізації з урахуванням економічної циклічності. Відповідно вагомими постають завдання щодо обґрунтування напрямів фінансової стратегії в умовах економічних перетворень.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених щодо формування та реалізації фінансової стратегії слід назвати праці: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі [5, 12–14]. Питанням розробки фінансової стратегії за сучасних умов присвячено праці вітчизняних вчених: С. Кучеренко [6], Л. Лисяк [1], Л. Леваєвої [6], І. Лук'яненко [7], В. Макогон [8, 15–16], М. Пасічного [11], І. Чугунова [15–16] та інших. Разом з тим, в умовах економічних перетворень важливим є подальше удосконалення інституційних засад фінансової стратегії.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів фінансової стратегії в умовах економічних перетворень.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити роль та взаємозв'язок фінансової стратегії з соціально-економічними процесами; обґрунтувати особливості формування фінансової стратегії на даному етапі; здійснити аналіз та оцінку показників Державного бюджету України; розкрити напрями фінансової стратегії в умовах економічних перетворень.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті взаємозв'язку фінансової стратегії та соціально-економічних процесів. Порівняльний метод застосовано з метою узагальнення та систематизації особливостей формування і реалізації фінансової стратегії в умовах економічних перетворень. Факторний метод та наукового абстрагування використано при розкритті напрямів адаптації фінансової стратегії до соціально-економічних процесів.

Результати дослідження. Фінансова стратегія є вагомим складовою соціально-економічної політики країни. Від обґрунтованості фінансової стратегії залежать темпи розвитку як певних галузей, так і економіки в цілому. З метою забезпечення макроекономічної стабільності в умовах економічних перетворень важливим завданням є розробка фінансової стратегії, яка надасть можливість узгодити фінансово-бюджетний інструментарій з стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку країни. При розробці фінансової стратегії важливим є встановлення стійкого взаємозв'язку між виділеними державними фінансовими ресурсами та одержаними результатами.

Пріоритетними завданнями фінансової стратегії України є модернізація системи державних фінансів з метою створення умов для зростання реального валового внутрішнього продукту. Разом з цим, з урахуванням економічної динаміки в 2014–2020 роках, прогнозований обсяг ВВП у 2021 році не досягне відповідного показника 2013 року. Водночас при зростанні реального ВВП у середньостроковій перспективі належатиме сплатити за державними деривативами, випущеним при здійсненні у 2015–2016 роках реструктуризації державного і гарантованого державною зовнішнього боргу, 15% перевищення показника приросту ВВП. Одним із чинників прискореного економічного зростання органами державного управління вбачається збільшення припливу прямих іноземних інвестицій, проте їх рівень на даний час зменшився зважаючи на посилення кризових процесів в економічній сфері зумовлених посиленням пандемії коронавірусу.

Залучення в Україну прямих іноземних інвестицій потребує суттєвого поліпшення інвестиційного клімату, подолання корупції, прискореного проведення структурних реформ, припинення військових дій на сході країни. Прискореному зростанню реального ВВП не сприятиме і суттєве скорочення кредитування економіки. Значні обсяги придбаних банками облігацій внутрішніх державних позик і їх висока доходність є одними з основних чинників, що стримують кредитування. У разі зменшення очікуваного рівня девальвації офіційного курсу гривні до іноземних валют втрати державного бюджету від зменшення доходів будуть більшими за економію видатків. Разом з цим, ревальвація гривні до іноземних валют в останні роки призвела до зменшення бюджетних надходжень. Одним із чинників зміцнення національної валюти є приватні грошові перекази в Україну. Зростання споживання домогосподарств передбачається насамперед за рахунок збільшення реальної заробітної плати. Крім того, споживчий попит стимулюватиметься за рахунок приватних грошових переказів українських заробітчани. За даними Міністерства соціальної політики України, фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць в разі перевищує розмір визначений органами державного управління. Отже вагомим завданням фінансової стратегії є здійснення заходів щодо наближення розміру прожиткового мінімуму до його реальної величини, з відповідним коригуванням розміру прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення.

Доходи державного бюджету на 2021 рік визначено в сумі 1 трлн 84 млрд 34,3 млн грн, що більше, ніж в законі про державний бюджет на 2020 рік, на 61 млрд 982,4 млн.грн (табл. 1).

Водночас при прогнозованому економічному зростанні доходи державного бюджету визначені з використанням індексу-дефлятора ВВП більше одиниці, тобто без урахування інфляційного чинника, їх рівень зменшиться. Зменшення частки доходів у ВВП відбудеться в основному за джерелами: кошти, що перераховуються Національним банком України до державного бюджету відповідно до Закону України «Про Національний банк України», через зменшення прогнозного обсягу прибутку Національного банку України, який підлягає перерахуванню до державного бюджету; частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань і дивіденди господарських товариств через зменшення нормативу відрахувань до державного бюджету; податок на додану вартість через менші темпи росту імпорту товарів, виражені в гривнях, порівняно з ростом номінального ВВП, та зменшення ціни на природний газ для забезпечення побутових споживачів і виробників теплової енергії; акцизний податок, що зумовлено сталим рівнем споживання нафтопродуктів і зменшенням споживання тютюнових виробів через щорічне зростання специфічної ставки оподаткування; рентна плата за користування надрами у зв'язку з незначним зростанням прогнозованої ціни нафти на світових ринках та зменшенням прогнозованої середньої митної вартості імпортованого природного газу.

Враховуючи динаміку надходження доходів у попередні роки збільшується ризик недосягнення передбаченого рівня зростання окремих доходів, насамперед бюджетоутворюючих. Разом з цим, основними факторами, які вплинули на перегляд прогнозу доходів державного бюджету 2021 року є врахування: пропозицій, наведених у Бюджетних висновках Верховної Ради України, схвалених постановою ВРУ від 05.11.2020 № 980-IX, із урахуванням протокольного доручення Кабінету Міністрів України щодо збільшення доходів державного бюджету за рахунок: по загальному фонду: податку на прибуток підприємств на 1 000,0 млн грн; рентної плати за

користування надрами для видобування інших корисних копалин загальнодержавного значення на 127,0 млн грн; рентної плати за користування надрами для видобування залізних руд на 317,0 млн грн; податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування на 6 400,0 млн грн внаслідок підвищення ефективності адміністрування та ліквідації схем з податку на додану вартість та відповідного покращення поточного виконання за підсумками січня-жовтня 2020 року; ввізного мита на 2 400,0 млн грн; частини чистого прибутку (доходу) державних підприємств та дивідендів, що вилучаються до державного бюджету відповідно до закону, на 4 240,4 млн грн; збору з операцій придбання (купівлі-продажу) нерухомого майна на 116,4 млн грн; коштів від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду (крім майна, конфіскованого за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення) на 234,9 млн грн (із врахуванням фактичних надходжень у січні-жовтні 2020 року); по спеціальному фонду: плати за ліцензії на провадження діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор і за ліцензії на випуск та проведення лотерей на 7 443,4 млн гривень; пропозиції щодо відтермінування зростання з 1 липня до 1 грудня 2021 року мінімальної заробітної плати у місячному розмірі 6500 грн, яка має вплив на дохідну частину загального фонду державного бюджету, зокрема: податок на прибуток підприємств збільшується на 836,0 млн грн (зменшення витрат на оплату праці суб'єктами господарювання); податок та збір на доходи фізичних осіб зменшується на 1 279,5 млн грн (зменшення нарахування заробітної плати працівникам приватного та державного сектору економіки); податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування зменшується на 900,0 млн грн (зменшення витрат на придбання товарів і послуг домогосподарствами) [4].

Таблиця 1. Доходи Державного бюджету України на 2019–2021 роки, млн. грн.

№ п/п	Показники	2019	2020	2021
	Всього доходів	998 344	1 076 016	1 084 034
	з них:			
1	Податок та збір на доходи фізичних осіб	109 954	117 281	137 580
2	Податок на прибуток підприємств	107 086	108 695	107 736
3	Рентна плата за користування надрами	41 258	47 122	34 204
4	Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	69 897	80 449	83 089
5	Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	53 460	57 846	55 756
6	Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	88 929	126 486	136 000
7	Податок на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів	289 760	274 113	332 500
8	Ввізне мито	29 855	30 203	32 185
9	Частина чистого прибутку державних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до державного бюджету, та дивіденди, нарахувані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність	46 297	70 729	28 811
10	Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»	64 898	42 722	33 000
11	Власні надходження бюджетних установ	46 194	68 980	38 540

Джерело: розраховано автором на основі даних [3–4, 10].

Важливим завданням в сучасних умовах є активізація інвестиційної політики, що характеризує інноваційний потенціал, економічний клімат та інвестиційну привабливість адміністративно-територіальних одиниць та країни в цілому. Розвиток вітчизняної економіки має базуватися на інноваційному потенціалі і позитивній динаміці інвестиційних процесів, оскільки достатній рівень оновлення основних засобів призводить до підвищення технологічного рівня виробництва.

Висновки. Якісний рівень формування та реалізації фінансової стратегії визначається системою фінансових інститутів, станом їх розвитку в певній країні спрямованих на забезпечення економічного зростання та добробуту громадян. Функціональне призначення фінансової стратегії є результатом еволюції ролі та значення функцій держави в суспільно-економічному розвитку. Залежно від динамічності соціально-економічних процесів мають коригуватися завдання фінансової стратегії, інструментарій її реалізації. Фінансова стратегія в умовах економічних перетворень повинна бути спрямована на формування довгострокового потенціалу економічного зростання та підвищення добробуту населення з урахуванням демографічних тенденцій та показників макроекономічного прогнозу соціально-економічного розвитку країни. Забезпечення стійкості системи державних фінансів є вагомим умовою інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності економіки. В умовах зростання регулюючої ролі системи державних фінансів необхідним є удосконалення бюджетного механізму, яке повинно здійснюватися, виходячи з поглибленого аналізу та оцінки бюджетних показників.

Список використаних джерел

1. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія / за ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 13.04.2020 № 553-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20/ed20200413#Text>.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text>.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» від 15.12.2020 № 1082-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-IX#Text>
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
6. Кучеренко С. Ю., Левасва Л. Ю. Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. Економічний вісник університету. 2016. № 31/1. С. 252–262.
7. Лук'яненко І. Г. Моделирование влияния изменений фискальной политики на экономику Украины. Бизнес Информ. 2012. № 4. С.201–204.
8. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 364 с.
9. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/>
11. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2019. 440 с.
12. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер.с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
13. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
14. Танзи Вито. Правительство и рынки: меняющаяся экономическая роль государства; пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара, 2018. 584 с.
15. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 5–18.
16. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5 No. 3. pp. 213–217.

References

1. Lysyak L. V. (2015). Byudzhetna skladova realizatsiyi dominantnykh napryamiv suspilnoho rozvytku [Budget component of realization of dominant areas of social development]: monohrafiya. Dnipropetrovsk: DDFA, 396 s. [Ukr].
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 13.04.2020 № 553-IX [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On the State Budget of Ukraine for 2020 «of 13.04.2020 № 553-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20/ed20200413#Text> [in Ukr.]
3. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 14.11.2019 № 294-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text> [in Ukr.]
4. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2021 rik» vid 15.12.2020 № 1082-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-IX#Text> [in Ukr.]
5. Kejns, Dzh. M. (2017). Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg [The general theory of employment, interest and money]. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
6. Kucherenko S. Yu., Levaieva L. Yu. (2016). Analiz dokhodiv ta vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Analysis of receipts and expenditures of the state budget of Ukraine]. Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin, 31/1. 252-262. [in Ukr].
7. Lukianenko I. H. (2012). Modeliuvannya vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. Bizness Inform – Business Inform, 4. 201–204. [in Ukr].
8. Makohon, V. D. (2018). Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state], Kyiv. nats.torh.-ekon. un-t, Kyiv, 364 p. [in Ukr].
9. Nikitishyn A. O. (2019). Podatkova polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren [Tax policy in the context of economic transformation], Kyiv. nats.torh.-ekon. un-t, Kyiv, 480 p. [in Ukr].
10. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/> [in Ukr.]
11. Pasichnyj, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial policy of the state], Kyiv. nats. torh. ekon. unt., Kyiv, 440 p. [in Ukr].
12. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). Ekonomyka [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
13. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozy't nashemu budushhemu [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
14. Tancy, V'y'to. (2018). Pravy'tel'stvo y' rynky': menyayushhayasya ekonomycheskaya rol' gosudarstva [Government and markets: the changing economic role of the state]. (Trans.). Moscow: Y'zd-vo Y'nsty'tuta Gajdara. 584 p. [in Rus].

15. Chuhunov, I. Ya. and Makohon, V. D. (2018). *Budget strategy in the context of economic transformation [Budget strategy in the conditions of economic transformations]*, Visnyk KNTEU, v5, 5–18. [in Ukr].

16. Chugunov, I. and Makohon, V. (2019). *Fiscal strategy as an instrument of economic growth*. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 3, pp. 213–217. [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Адаменко Ірина Петрівна, кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Науково-дослідного фінансового інституту Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: irynadamenko@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5951-2145
Researcher ID: B-3587-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Адаменко Ирина Петровна, кандидат экономических наук, старший исследователь, старший научный сотрудник Научно-исследовательского финансового института Киевского национального торгового-экономического университета
e-mail: irynadamenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Adamenko Iryna, Candidate of Economic Sciences (Ph. D.), Senior Researcher, Senior Research Officer, Scientific Research Financial Institute, Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: irynadamenko@gmail.com

УДК 336.761

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-196-202>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ФОНДОВОГО РИНКУ

Городніченко Ю. В.,
Малишко В. В.,
Євтушенко Н. М.

Предметом дослідження є етапи розвитку та фактичний стан вітчизняного фондового ринку.

Метою статті є виокремлення етапів становлення та розвитку вітчизняного фондового ринку і як результат визначення перспектив подальшого розвитку.

Методи, що були використані в процесі дослідження: метод системно-структурного аналізу й синтезу, метод порівняльного аналізу, узагальнення, загальнонаукові, спеціальні методи наукового пізнання та інші методи дослідження.

Результати роботи.

Досвід країн з розвинутою економікою показує, що фондовий ринок, на відміну від інших ринків (зокрема товарного або валютного), є одним із найбільш регульованих та регламентованих.

Специфікою вітчизняного фондового ринку є те, що в Україні практично немає внутрішнього інвестора, значна кількість угод укладається для отримання спекулятивного прибутку; досить часто акції купують на початку торгів тільки для того, щоб після «накручування» ринку дорожче продати їх і заробити на цьому.

Досліджуючи діяльність вітчизняного фондового ринку, послідовно виокремлено основні етапи його розвитку.

Роль та значення фондового ринку в забезпеченні економічного розвитку, в значній мірі, обумовлюється обсягом та структурою торгів фінансовими інструментами.

На сучасному етапі розвитку фондового ринку проведення торгів сконцентровано на двох фондових біржах ПАТ Фондова біржа «Перспектива» та ПАТ «Фондова біржа ПФТС», виявлено тенденції до консолідації торгівлі даними інфраструктурними учасниками ринку.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності Міністерства фінансів України, Верховної Ради України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, а також у закладах вищої освіти при викладанні економічних дисциплін.

Висновки. Фондовий ринок повинен приваблювати інвесторів своїми законністю, чесністю та порядком. Цього можна досягти лише шляхом державного регулювання індустрії цінних паперів у тісній взаємодії з її представниками.

Ключові слова: інвестиції, фондовий ринок, фінансові інститути, інфраструктура фондового ринку, економічний розвиток.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ФОНДОВОГО РЫНКА

Городниченко Ю. В.,
Малышко В. В.,
Евтушенко Н. Н.

Предметом исследования являются этапы развития и фактическое состояние отечественного фондового рынка.

Целью статьи является выделение этапов становления и развития отечественного фондового рынка и как результат

Методы, которые были использованы в процессе исследования: метод системно-структурного анализа и синтеза, метод сравнительного анализа, обобщения, общенаучные, специальные методы научного познания и другие методы исследования.

Результаты работы. Опыт стран с развитой экономикой показывает, что фондовый рынок, в отличие от других рынков (в частности товарного или валютного), является одним из самых регулируемых и регламентированных.

Спецификой отечественного фондового рынка является то, что в Украине практически нет внутреннего инвестора, значительное количество сделок заключается для получения спекулятивной прибыли; довольно часто акции покупают в начале торгов только для того, чтобы после «накручивания» рынка дороже продать их и заработать на этом.

Исследуя деятельность фондового рынка, последовательно выделены основные этапы его развития.

Роль и значение фондового рынка в обеспечении экономического развития, в значительной степени, определяется объемом и структурой торгов финансовыми инструментами.

На современном этапе развития фондового рынка проведения торгов сконцентрировано на двух фондовых биржах ПАО Фондовая биржа «Перспектива» и ОАО «Фондовая биржа ПФТС», выявлены тенденции к консолидации торговли данным инфраструктурными участниками рынка.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности Министерства финансов Украины, Верховной Рады Украины, Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку, а также в учреждениях высшего образования при преподавании экономических дисциплин.

Выводы. Фондовый рынок должен привлекать инвесторов своими законностью, честностью и порядком. Этого можно достичь только путем государственного регулирования индустрии ценных бумаг в тесном взаимодействии с ее представителями.

Ключевые слова: инвестиции, фондовый рынок, финансовые институты, инфраструктура фондового рынка, экономическое развитие.

PECULIARITIES OF THE DOMESTIC STOCK MARKET FUNCTIONING

Horodnichenko Yuliia,
Malyshko Vitalina,
Yevtushenko Natalia

Subject of research is the stages of development and the actual state of the domestic stock market.

The purpose of the article is to identify the stages of formation and development of the domestic stock market and as a result of determining the prospects for further development.

Methods used in the research process: method of system-structural analysis and synthesis, method of comparative analysis, generalization, general scientific, special methods of scientific knowledge and other research methods.

Study results. The experience of developed economies shows that the stock market, unlike other markets (including commodity or foreign exchange), is one of the most regulated and regulated.

The specificity of the domestic stock market is that in Ukraine there is virtually no domestic investor, a significant number of transactions are concluded to obtain speculative profits; quite often shares are bought at the beginning of trading only in order to «sell» the market more expensive to sell them and make money on it.

Investigating the activities of the domestic stock market, the main stages of its development are consistently identified.

The role and importance of the stock market in ensuring economic development, to a large extent, is determined by the volume and structure of trading in financial instruments.

At the current stage of development of the stock market, trading is concentrated on two stock exchanges of PJSC Stock Exchange «Perspective» and PJSC «Stock Exchange PFTS», identified trends to consolidate trade in these infrastructure market participants.

Application of results. The results of the study can be used in the activities of the Ministry of Finance of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the National Commission on Securities and Stock Market, as well as in higher education institutions in the teaching of economic disciplines.

Conclusions. The stock market must attract investors with its legality, honesty and order. This can be achieved only through state regulation of the securities industry in close cooperation with its representatives.

Key words: *investments, stock market, financial institutions, stock market infrastructure, economic development.*

JEL classification: *D53; E44; G15; G17*

Постановка проблеми. Фондовий ринок України є ваговою складовою фінансової системи, що спрямований на забезпечення відповідних процесів перерозподілу фінансового капіталу та підтримку економічного зростання. Результативність процесів алокації та розподілу фінансових ресурсів, реалізації заходів щодо активізації інвестиційних процесів залежить від якісного рівня інституційної інфраструктури ринку, що обумовлює актуальність її удосконалення та адаптації до сучасних викликів фінансової глобалізації. Необхідно зауважити, що із здобуттям незалежності Україною та відповідно формуванням власної фінансової системи фондовий ринок постійно удосконалювався та пройшов ряд важливих етапів його становлення, аналіз етапів розвитку вітчизняного фондового ринку є вагомим джерелом достовірної та необхідної інформації для врегулювання та подальшої розробки стратегії розвитку вітчизняного фондового ринку.

Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Теоретичну основу дослідження складають роботи вітчизняних вчених з питань функціонування та правового регулювання фондового ринку України. Було вивчено та враховано напрацювання таких дослідників як, зокрема, Бусарева Т., Кіктенко О., Ключник В., Корнійчук О., Краснова І., Куліш О., Кутузова М., Луців Б., Мозговий О., Нікончук В., Овчаренко С., Павлік І., Пірог В., Пожар Т., Полетаєв О., Полухович В., Редзюк Є., Резнік Н., Ройко І., Сватюк О., Слободський С., Стадницька О., Стефанишин В., Стецишин Т., Столяров В., Столярова В., Тимонькіна К., Тіверіадська Л., Тувакова Н., Шаманська О., Шарнопольська О., Якименко А.

Виклад основного матеріалу. Фондовий ринок є багатоаспектною соціально-економічною системою, на основі якої функціонує ринкова економіка в цілому. Він сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у виробничу і соціальну сфери, структурній перебудові економіки, позитивній динаміці соціальної структури суспільства, підвищенню достатку кожної людини шляхом володіння і вільного розпорядження цінними паперами, психологічній готовності населення до ринкових відносин.

Розвиток добре регульованого, широкого, глибокого і прозорого фондового ринку в Україні має надзвичайно важливу роль для підтримання швидких темпів зростання на середньострокову перспективу і забезпечення успішної інтеграції країни до єдиного фінансового ринку Європейського Союзу (ЄС). Особливо важливим є розвиток політично незалежних і фінансово самостійного регулятора фондового ринку з дотриманням міжнародних стандартів – так він зможе здобути взаємне визнання регуляторів країн-членів ЄС, що є складовою процесу вступу до ЄС. Необхідно буде також створити належні умови для успішного запровадження другого рівня пенсійної системи.

Досвід країн з розвинутою економікою показує, що фондовий ринок, на відміну від інших ринків (зокрема товарного або валютного), є одним із найбільш регульованих та регламентованих. Основна причина в тому, що нерегульований рух капіталів вже багато разів в історії різних країн завдавав значної шкоди їх фінансовим системам [1, с. 65].

Для того щоб фондовий ринок України став ефективним механізмом обігу цінних паперів, сприяв економічному розвитку і забезпечував належні умови для інвестицій та надійний захист інтересів, його створення та подальше функціонування треба будувати на таких принципах:

- соціальна справедливість – забезпечення створення рівних можливостей та спрощення умов доступу інвесторів та позичальників на ринок фінансових ресурсів, недопущення монопольних проявів дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;
- надійність захисту інвесторів – створення необхідних умов (соціально-політичних, економічних, правових) для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку та забезпечення захисту їх майнових прав;
- регульованість – створення гнучкої та ефективної системи регулювання фондового ринку;
- контрольованість – створення надійно діючого механізму обліку й контролю, запобігання і профілактики зловживань та злочинності на ринку цінних паперів;
- ефективність – максимальна реалізація потенційних можливостей фондового ринку щодо мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективні сфери національної економіки, що сприятиме забезпеченню її прогресу та задоволенню життєвих потреб населення;
- правова упорядкованість – створення розвинутої правової інфраструктури забезпечення діяльності фондового ринку, яка чітко регламентує правила поведінки і взаємовідносин його суб'єктів;
- прозорість, відкритість – забезпечення надання інвесторам повної та доступної інформації, що стосується умов випуску й обігу на ринку цінних паперів, гласності фінансово-господарської діяльності емітентів, усунення проявів дискримінації суб'єктів фондового ринку;
- конкурентність – забезпечення необхідної свободи підприємницької діяльності інвесторів, емітентів і ринкових посередників, створення умов для змагання за найбільш вигідне залучення вільних фінансових ресурсів і встановлення немонопольних цін на послуги фінансових посередників за умов контролю дотримання правил добросовісної конкуренції учасниками фондового ринку.

Специфікою вітчизняного фондового ринку є те, що в Україні практично немає внутрішнього інвестора, значна кількість угод укладається для отримання спекулятивного прибутку; досить часто акції купують на початку торгів тільки для того, щоб після «накручування» ринку дорожче продати їх і заробити на цьому.

Досліджуючи діяльність вітчизняного фондового ринку, послідовно виокремлено основні етапи його розвитку, а саме: початковий етап становлення (1992–1995 роки), на якому відбувалось формування

основних складових інституційної інфраструктури ринку, етап інституційного розвитку (1996–2001 роки) характеризується становленням інституту, який здійснює державне регулювання у сфері фондового ринку та цінних паперів, заснуванням біржі ПФТС, еволюційний етап вдосконалення (2002–2007 роки) відбувався у роки економічного зростання та характеризується суттєвим збільшенням обсягів торгів фінансовими інструментами на ринку, зростанням показників капіталізації при недостатньому рівні ліквідності ринку, який при цьому поступово знижувався, етап фінансової рецесії (2008–2009 роки), характеризується відчутним зниженням капіталізації ринку, кількості угод купівлі-продажу цінних паперів та модернізаційний етап розвитку (з 2010 року), на даному етапі спостерігається удосконалення та імплементація сучасних біржових технологій учасниками ринку, підвищення конкуренції з боку інфраструктурних учасників на біржовому сегменті ринку, адаптація системи регулювання ринку до нових викликів функціонування економіки.

Фондовий ринок має сприяти активізації процесів залучення інвестицій в економіку, однак рівень виконання фондовим ринком функції стимулювання інвестиційної активності є недостатнім. У сучасних умовах, одним із напрямів залучення капіталу суб'єктами підприємництва на світовому фондовому ринку є первинне розміщення акцій на фондовій біржі, цей інститут є одним з дієвих механізмів, що сприяє залученню фінансових ресурсів вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Водночас, в Україні залучення інвестиційних ресурсів шляхом первинного випуску акцій відбувається на позабіржовому ринку визначеному колу власників. За період 2007–2015 років частка біржових торгів акціями на первинному ринку у загальному обсязі випуску акцій зменшилась з 1,5 відсотків до нуля, що не відповідає світовому тренду.

Роль та значення фондового ринку в забезпеченні економічного розвитку, в значній мірі, обумовлюється обсягом та структурою торгів фінансовими інструментами. Вітчизняний фондовий ринок є достатньо закритим, водночас значення частки біржового ринку в загальному обсязі збільшилась з 6,71 відсотка у 2006–2010 роках до 19,34 відсотка у 2011–2015 роках. Наявний обсяг цінних паперів, що вільно обертаються на фондовому ринку свідчить про неефективність біржового механізму встановлення вартості цінних паперів та недостатню ліквідність ринку.

Ризики, пов'язані з ліквідністю впливають на кількість інвесторів, знижують результативність модернізації процедур біржової торгівлі. З огляду на зазначене, важливим є посилення захисту майнових прав інвесторів, подальше впровадження сучасних біржових технологій, підвищення ефективності облікових та клірингових процедур, інформаційної прозорості ринку, зниження рівня операційних ризиків.

Визначено, що середнє значення питомої ваги операцій на біржовому сегменті фондового ринку України в валовому внутрішньому продукті зросло з 6,05 відсотка у 2006–2010 роках до 24,96 відсотка в 2011–2015 роках. Позитивно на обсяг торгів вплинуло формування строкового ринку, впровадження механізму електронних торгів. Аналіз структури операцій організаторів торгів у розрізі фінансових інструментів свідчить про її адаптивність до умов економічного розвитку країни. В період еволюційного етапу розвитку фондового ринку середній показник частки облігацій підприємств у загальній структурі торгів становив – 41,3 відсотка, акцій – 25,5 відсотка, ОВДП – 25,4 відсотка. Натомість, в період 2009–2015 років зростаючі потреби держави у фінансуванні дефіциту бюджету та рефінансуванні державного боргу, зростання дохідності державних облігацій зумовили суттєву зміну структури торгів. Середнє значення частки ОВДП у загальній структурі біржових торгів складало 61,3 відсотка, акцій – 19,7 відсотка, облігацій підприємств – 9,2 відсотка.

На сучасному етапі розвитку фондового ринку проведення торгів сконцентровано на двох фондових біржах ПАТ Фондова біржа «Перспектива» та ПАТ «Фондова біржа ПФТС», виявлено тенденції до консолідації торгівлі даними інфраструктурними учасниками ринку.

З початку 2015 року керівництво НКЦПФР вирішило цілком змінити фондовий ринок України, очистивши його від «мусорних» цінних паперів.

Через маніпулювання з цінами НКЦПФР вже зупинила торги акціями 79 емітентів з сумарною капіталізацією 461 млрд гривень. Відкрито близько 12 справ за фактами маніпулювання цінами акцій на біржі. Торги по ним взагалі заборонені.

Відбувалась консолідація біржової інфраструктури. 16.04.2015 р. НКЦБФР зупинила дію ліцензій УМФБ, 01.10.2015 р. – УМВБ (за порушення ліцензійних умов), 06.10.2015 р. – ФБ ПФТС (у зв'язку зі встановленням факту контролю з країн, що здійснюють озброєну агресію проти України), 17.11.2015 р. – УБ (у зв'язку зі встановленням факту контролю з країн, що здійснюють озброєну агресію проти України). При цьому 26.01.2016 р. Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування скасувала рішення НКЦПФР стосовно ПФТС та УБ.

У 2016 р. спостерігається різкий зліт торгів на біржі ПФТС: загальний обсяг торгів цінними паперами на фондовій біржі ПФТС збільшився на 77% і склав 95023 млн гривень. Всього в 2016 році було укладено 9 528 угод. Це зумовило зростання структурного впливу зазначеної біржі в загальному обсязі торгів на вітчизняному фондовому ринку з 18,4 % в 2015 р. до 40,1% в 2016 р.

Відповідно до джерела [3], визначальними для позитивних підсумків 2016 року на ПФТС виявилися результати торгів державними облігаціями – у відповідному періоді вартість біржових контрактів з ними виросла на більш ніж 97%, до 89216 млн гривень.

Натомість, на фондовій біржі «Перспектива» спостерігалось різке падіння як за обсягом контрактів, так і за структурною часткою, що зменшилась з 77,2% у 2015 р. до 57,5% у 2016 р. У 2016 році загальний обсяг торгів цінними паперами на фондовій біржі «Перспектива» зменшився на 25,5% і скоротився на 88158 млн гривень. Причини такого скорочення, як свідчить джерело [4], - зниження на 40% торгівлі облігаціями внутрішньої держпозики, які займають чільне місце в структурі торгівлі цінними паперами на даній біржі.

В 2018 році обсяг торговельних операцій на ринку цінних паперів у порівнянні з 2017 роком зріс на 26% до 590,58 млрд. грн. Однак таке зростання відбулося після суттєвого падіння в попередній період [5, с. 15].

Протягом 2017-2018рр. спостерігалось зменшення обсягів торгів акціями через те, що фондовий ринок очищувався та підвищувалась прозорість біржового сектору. За підсумками 2018 року у структурі торгів на ринок акцій припадає 13,48% сукупного обсягу торгів на ринку цінних паперів.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) обсяг торгів на ринку цінних паперів за підсумками 2018 р. зріс на 121,99 млрд. грн. (на 26%), порівняно з показником 2017 р., та становив 590,58 млрд. грн. при зростанні ВВП на 3,2%. Дані за 2019 р. не порівнюємо, тому що інформація є лише за 9 місяців 2019 р., але незважаючи на це тенденція є зворотною. Також слід звернути увагу на те, що спостерігається значне зменшення даного показника в порівнянні з 2014–2016 рр. Різке зменшення обсягу торгів на ринку цінних паперів почалося ще у 2017 р., коли обсяг торгів знизився на 72,23%, порівняно з 2016 р. та становив 468,69 млрд. грн.

Проте, відомо, що така тенденція відбулась через те, що змінилась методологія розрахунку обсягу торгів, в результаті чого депозитні сертифікати більше не враховуються при розрахунках обсягу торгів (у 2016 р. обсяг торгів депозитними сертифікатами на ринку цінних паперів становив 1153,15 млрд. грн.). Ці сертифікати Нацбанк вважає одним із своїх монетарних інструментів. Відповідно такі зміни і привели до кардинального зменшення обсягу торгів по відношенню до ВВП. Якщо у 2014 р. він складав 146,9%, у 2016 р. – 112,1% від ВВП, то у 2018 році вже 16,6%. За 9 місяців 2019 р. обсяг торгів на біржовому ринку вже становив майже 72% від загального обсягу торгів на ринку цінних паперів (322,4 млрд. грн.). Таким чином, частка торгів на біржовому ринку у 2019 р. досягла найвищого значення за останні 6 років і становила на 28 в.п. більше, ніж у 2017 р. та на 45,3 в.п. більше, ніж у 2014 р.

Згідно з даними національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [6], обсяг торгів на ринку цінних паперів України за дев'ять місяців (вересень–січень) 2020 року склав 394,3 млрд. грн. При цьому обсяги торгів на біржовому ринку дорівнювали 239,1 млрд. грн., а на позабіржовому ринку – 155,2 млрд. грн.

У вересні поточного року обсяги торгів на фондовому ринку становили 45,6 млрд. грн., що виявилось на 7,1% менше показника серпня (49,1 млрд. грн.). При цьому обсяги торгів на біржовому ринку у вересні в порівнянні з серпнем збільшились на 2,5% (з 27,7 млрд. грн. до 28,4 млрд. грн.), а на позабіржовому ринку зменшились на 19,6% (з 21,4 млрд. грн. до 17,2 млрд. грн.).

У розрізі фінансових інструментів обсяги торгів у вересні 2020 року були такими:

- ОВДП – 34 млрд. грн. (на біржовому ринку – 27,8 млрд. грн., на позабіржовому ринку – 6,2 млрд. грн.);
- акції – 1,7 млрд. грн. (торги відбувались тільки на позабіржовому ринку);
- облігації – 2,2 млрд. грн. (торги відбувались тільки на позабіржовому ринку);
- інші цінні папери – 7,54 млрд. грн. (на біржовому ринку – 0,54 млрд. грн., на позабіржовому ринку – 7 млрд. грн.).

За даними НКЦПФР, за результатами торгів на організованому ринку протягом січня-листопада 2020 року обсяг біржових контрактів з цінними паперами становив 282,56 млрд. грн., що на 0,7% більше проти відповідного періоду 2019 року. Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами зафіксовано з ОВДП – 276,98 млрд. грн. (98% від загального обсягу біржових контрактів за січень-листопад 2020 року). Торгівля цінними паперами була зосереджена на двох фондових біржах - «Перспектива» та «ПФТС», на них припадало 99,58% вартості біржових контрактів [7].

За 11 місяців 2020 року Комісією зареєстровано 62 випуски акцій на суму майже 29 млрд. грн.; це на 33,7 млрд. грн. менше порівняно з аналогічним періодом 2019 року.

Таким чином, від початку створення фондового ринку в Україні постало питання ефективності його функціонування. Сьогодні фондовий ринок ще не виконує покладених на нього функцій, тобто частково сприяє залученню інвестицій та перерозподілу капіталу. Крім цього потребує вирішення проблем, а саме:

- відсутність відкритого доступу до інформації;
- недосконалість нормативно-правової та законодавчої бази;
- високий ступінь ризиків;
- низький рівень капіталізації;
- нестача кваліфікованого персоналу;
- порушення прав інвесторів;
- відсутність гарантій по операціях з цінними паперами, недовіра населення, його психологічна невідповідність до операцій на фондовому ринку;
- відсутність гарантій держави щодо захисту грошових заощаджень населення.

Успішне функціонування фондового ринку передбачає наявність цілого ряду передумов – таких, як свобода переміщення капіталу, забезпечення ліквідності цінних паперів, наявність розвинутої інфраструктури фондового ринку, чітка специфікація прав власності, інформаційна прозорість ринку, макроекономічна стабільність, високий рівень довіри до держави та її інституцій, а також між суб'єктами господарювання.

Обов'язковою умовою ефективного функціонування ринку цінних паперів, успішного виконання на ньому інвестиційної та професійної діяльності є прозора система розкриття інформації про учасників фондового ринку. Всі учасники ринку мають потребу в точній і змістовній інформації про ситуацію на ньому.

Для того щоб покращити стан фондового ринку України, а також підтримати його фінансову безпеку потрібно підвищити роль держави на фондовому ринку. Серед основних елементів державного регулювання

фондового ринку виділяють контроль за діяльністю емітентів професійних учасників ринку, фондових бірж та самоврядних організацій спрямованих на виявлення та своєчасне запобігання порушення законодавства на фондовому ринку [8, с. 24-27].

Вже у січні 2021 року можемо спостерігати позитивні зміни в діяльності фондового ринку, а саме на засіданні Кабміну 20 січня голова Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку (Тимур Хромаєв) представив проєкт меморандуму щодо створення в Україні міжнародного фінансового центру (УМФЦ стане інтегрованою в українську правову систему та надасть рівні можливості та переваги локальним та міжнародним учасникам) - повний запуск планується восени 2023 року.

Цей проєкт дозволить впровадити прозорі правила на ринку та підвищити конкурентоспроможність українського бізнесу на міжнародній арені. Також серед позитивних наслідків створення УМФЦ є збільшення іноземних інвестицій та інтеграція з ринками ЄС.

УМФЦ за проєктом включає в себе 5 установ: Консультативну раду, Бюро зв'язків з інвесторами, Арбітражний центр, Універсальну біржу та Фінансово-інфраструктурний холдинг. До Арбітражного центру будуть залучені як українські, так і міжнародні судді, аби забезпечити фахове регулювання суперечок між сторонами.

Висновки. Отже, державне регулювання фондового ринку має здійснюватись на принципах створення адаптивної та ефективної системи регулювання, механізму обліку та контролю. Ефективність державного регулювання, залежить від своєчасності та прозорості прийняття управлінських рішень визначеним інститутом регулювання. Обґрунтовано доцільність удосконалення державного регулювання ринку цінних паперів, що направлено на підвищення дієвості моніторингу та пруденційного контролю за учасниками ринку, посилення захисту прав інвесторів, зниження рівня системного ризику. Важливим є посилення рівня захисту прав власників корпоративних облігацій шляхом реалізації заходів щодо обмеження емітентів даного виду цінних паперів. З урахуванням зарубіжної практики актуальним є запровадження механізму ліквідаційного нетінгу, що дозволить знизити ризик контрагентів.

Потребують підвищення дієвості механізм захисту прав індивідуальних інвесторів, що стимулюватиме їх активність та знизить концентрацію та монополізацію власності в середньостроковій та довгостроковій перспективі. Важливим є розвиток підходів щодо оцінки та управління ризиком концентрації значних учасників фондового ринку, який може спричинити зниження ліквідності як фінансових інструментів так і фондового ринку.

Список використаних джерел

1. Клименко В. В. Фондовый рынок Украины в контексте финансовой безопасности державы. Київ. КНУТД. 2003. 188 с. 88
2. Петрашко Л. П. Валютні операції: Навч. посібник. Київ: кнеу. 2001. 204 с.
3. StockWorld. URL: <https://www.stockworld.com.ua>
4. Офіційний сайт фондової біржі «Перспектива». URL: <http://fbp.com.ua>
5. Роговська-Іщук І. В., Мартинюк А. Ю. Дисбаланси та диспропорції світового та вітчизняного фондових ринків. Науковий вісник Чернівецького університету: Економіка. 2019. Випуск 820. С. 11-17.
6. FinPost. URL: <http://finpost.com.ua/news/19551>
7. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3174468-smigal-nazvav-stvorennia-fondovogo-rinku-odnim-iz-prioritetiv-uradu.html>
8. Собкевич О. В. Розвиток фондового ринку як фактор підвищення інвестиційної привабливості економіки України для ЄС. URL: <http://www.niisp.org.ua/sobkev~1.pdf>

References

1. Klymenko, V. V. (2003). *Fondovyi rynek Ukrainy u konteksti finansovoi bezpeky derzhavy*. [The stock market of Ukraine in the context of financial security of the state] Kyiv. KNUITD. 188 s.
2. Petrashko, L. P. (2001). *Valiutni operatsii: Navch. posibnyk*. [Currency transactions]. Kyiv: KNEU. 204 s.
3. StockWorld. URL: <https://www.stockworld.com.ua>
4. Ofitsiyni sait fondovoi birzhi «Perspektyva». [The official site of the stock exchange «Perspective»]. URL: <http://fbp.com.ua>
5. Rohovska-Ishchuk, I. V., Martyniuk, A. Iu. (2019). *Dysbalansy ta dysproportsii svitovoho ta vitchyznianoho fondovykh rynkiv*. [Imbalances and imbalances of the world and domestic stock markets.]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Ekonomika*, 820. 11-17.
6. FinPost. URL: <http://finpost.com.ua/news/19551>
7. UKRINFORM. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3174468-smigal-nazvav-stvorennia-fondovogo-rinku-odnim-iz-prioritetiv-uradu.html>
8. Sobkevych, O. V. *Rozvytok fondovoho rynku yak faktor pidvyshchennia investytsiinoi pryvablyvosti ekonomiky Ukrainy dlia YeS*. [Development of the stock market as a factor in increasing the investment attractiveness of Ukraine's economy for the EU]. URL: <http://www.niisp.org.ua/sobkev~1.pdf>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Городніченко Юлія Вадимівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0473-8101

Researcher ID: AAG-6099-2019

Малишко Віталіна Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8906-9060

Researcher ID: Y-4360-2018

Євтушенко Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: ilata82@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4752-6742

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Городниченко Юлия Вадимовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина

e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com

Малышко Виталина Валериевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина

e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

Евтушенко Наталья Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина

e-mail: ilata82@ukr.net

DATA ABOUT AUTHORS

Horodnichenko Yuliia, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine

e-mail: yuliyagorodnichenko@gmail.com

Malyshko Vitalina, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine

e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

Yevtushenko Natalia, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine

e-mail: ilata82@ukr.net

УДК 336.142.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-202-209>

ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Канєва Т. В.

Актуальність теми дослідження. Реалізація ефективної бюджетної політики щодо формування та виконання бюджету у системі фінансово-економічних відносин відіграє вагомий роль у процесі регулювання соціально-економічного розвитку країни. В умовах трансформації економіки бюджетна політика виступає вагомим інструментом впливу органів державного управління на соціально-економічні процеси. Підвищення обґрунтованості бюджетної політики потребує застосування системного підходу з огляду на важливість розвитку та взаємоузгодження фінансово-бюджетних інституцій.

Постановка проблеми. Важливість розробки бюджетної політики в умовах трансформації економіки зумовлена необхідністю обґрунтування концептуальних положень координації складових фінансово-бюджетної політики з урахуванням динамічності та циклічності економічних процесів. При цьому при формуванні та виконанні бюджету з метою забезпечення динамічної збалансованості

вагомою умовою є дотримання трансформаційних принципів, які визначають базисну модель забезпечення фінансово-бюджетної стійкості та рівноваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розробки бюджетної політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, С. Кучеренко, Л. Лисяк, Л. Леваєвої, І. Лук'яненко, В. Макогон, М. Пасічного, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з поглибленням процесів трансформації економіки. Вагомим завданням є підвищення стійкості бюджетної системи, що сприятиме створенню умов для макроекономічної стабільності та стійкого зростання економіки. Доцільним є розвиток інструментарію бюджетного регулювання.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль бюджетної політики економічного зростання, обґрунтувати особливості формування та реалізації бюджетної політики. Здійснити аналіз та оцінку доходної та видаткової частини державного бюджету. Метою дослідження є розкриття напрямів бюджетної політики в умовах трансформації економіки.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, аналізу, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль бюджетної політики економічного зростання, обґрунтовано особливості формування та реалізації бюджетної політики. Обґрунтовані напрями бюджетної політики в умовах трансформації економіки.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування і реалізації фінансово-бюджетної політики України, реформування системи державних фінансів та її складових.

Висновки відповідно до статті. Бюджетна політика є дієвим інструментом макроекономічного регулювання, волатильність економічного розвитку та динамічність суспільних процесів визначає необхідність розробки нових підходів щодо формування та виконання бюджету у системі фінансово-економічних відносин з метою посилення регуляторного фінансово-бюджетного механізму для стимулювання темпів економічного зростання. Важливим є взаємоузгоджене поєднання складових фінансово-бюджетного механізму, що сприятиме оптимізації бюджетної архітектури та забезпеченню інноваційному спрямуванню розвитку економіки. Основними передумовами забезпечення якісного рівня бюджетної архітектури є дієвість підходів щодо інституційного забезпечення розвитку бюджетного середовища.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетна система, бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету.

ФОРМИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Канева Т. В.

Актуальность темы исследования. Реализация эффективной бюджетной политики по формированию и исполнению бюджета в системе финансово-экономических отношений играет важную роль в процессе регулирования социально-экономического развития страны. В условиях трансформационных преобразований бюджетная политика выступает весомым инструментом влияния органов государственного управления на социально-экономические процессы. Повышение обоснованности бюджетной политики требует применения системного подхода, учитывая важность развития и взаимосвязи финансово-бюджетных учреждений.

Постановка проблемы. Важность разработки бюджетной политики в условиях трансформационных преобразований обусловлена необходимостью обоснования концептуальных положений координации составляющих финансово-бюджетной политики с учетом динамичности и цикличности экономических процессов. При этом при формировании и исполнении бюджета с целью обеспечения динамической сбалансированности важным условием является соблюдение трансформационных принципов, определяющих базовую модель обеспечения финансово-бюджетной устойчивости и равновесия.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика разработки бюджетной политики довольно распространена в научных исследованиях. Это работы известных отечественных и зарубежных ученых: Дж. Кейнса, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, С. Кучеренко, Л. Лысяк, Л. Леваева, И. Лукьяненко, В. Макогон, М. Пасечного, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с углублением процессов трансформационных преобразований. Весомой задачей является повышение устойчивости бюджетной системы, что будет способствовать созданию условий для макроекономической стабильности и устойчивого роста экономики. Целесообразно развитие инструментария бюджетного регулирования.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль бюджетной политики экономического роста, обосновать особенности формирования и реализации бюджетной политики. Осуществить анализ и оценку доходной и расходной части государственного

бюджета. Целью исследования является раскрытие направлений бюджетной политики в условиях трансформации экономики.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, анализа, синтеза и др.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыта роль бюджетной политики экономического роста, обоснованы особенности формирования и реализации бюджетной политики. Обоснованные направления бюджетной политики в условиях трансформации экономики. Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе формирования и реализации финансово-бюджетной политики Украины, реформирования системы государственных финансов и ее составляющих.

Выводы соответствия со статьей. Бюджетная политика является действенным инструментом макроэкономического регулирования, волатильность экономического развития и динамичность общественных процессов определяет необходимость разработки новых подходов к формированию и исполнению бюджета в системе финансово-экономических отношений с целью усиления регуляторного финансово-бюджетного механизма для стимулирования темпов экономического роста. Важно взаимосогласованное сочетание составляющих финансово-бюджетного механизма, будет способствовать оптимизации бюджетной архитектуры и обеспечению инновационном направлению развития экономики. Основными предпосылками обеспечения качественного уровня бюджетной архитектуры является действенность подходов к институциональному обеспечению развития бюджетного среды.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетная система, бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета.

FORMATION OF BUDGETARY POLICY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION

Kaneva Tatiana

Relevance of the research topic. The implementation of an effective budget policy for the formation and implementation of the budget in the system of financial and economic relations plays an important role in the process of regulating the socio-economic development of the country. In the conditions of transformational transformations, budget policy is an important tool for the influence of public administration bodies on socio-economic processes. Improving the soundness of fiscal policy requires the application of a systematic approach given the importance of development and coordination of financial and budgetary institutions.

Formulation of the problem. The importance of budget policy development in the conditions of transformational transformations is conditioned by the necessity of substantiation of conceptual provisions of coordination of components of financial and budgetary policy taking into account dynamism and cyclicity of economic processes. At the same time, when forming and executing the budget in order to ensure dynamic balance, an important condition is compliance with the principles of transformation, which determine the basic model of ensuring financial and budgetary stability and balance.

Analysis of recent research and publications. The issue of budget policy development is quite common in research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, S. Kucherenko, L. Lysyak, L. Levaeva, I. Lukyanenko, V. Makogon, M. Pasichny, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the deepening of the processes of transformation. An important task is to increase the stability of the budget system, which will help create conditions for macroeconomic stability and sustainable economic growth. It is advisable to develop tools for budget regulation.

Problem statement, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of budget policy of economic growth, to substantiate the peculiarities of the formation and implementation of budget policy. Carry out an analysis and assessment of the revenue and expenditure side of the state budget. The purpose of the study is to reveal the directions of budget policy in the conditions of transformational transformations.

Method or methodology of the study. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, analysis, synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of budget policy of economic growth is revealed, the peculiarities of formation and implementation of budget policy are substantiated. The directions of budget policy in the conditions of transformational transformations are substantiated.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of formation and implementation of financial and budgetary policy of Ukraine, reforming the public finance system and its components.

Conclusions in accordance with the article. Fiscal policy is an effective tool of macroeconomic regulation, volatility of economic development and dynamism of social processes determines the need to develop new approaches to budget formation and implementation in the system of financial and economic relations in order to strengthen the regulatory financial and budgetary mechanism to stimulate economic growth. It is important to have a mutually agreed combination of components of the financial and budgetary mechanism, which will help optimize the budget architecture and ensure the innovative direction of economic development. The main

prerequisites for ensuring a quality level of budget architecture are the effectiveness of approaches to institutional support for the development of the budget environment.

Key words: *budget policy, budget system, budget, budget revenues, budget expenditures.*

JEL Classification: *E62, H60, H70.*

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформації економіки нагальною потребою є розробка бюджетної політики економічного зростання, що зумовлено необхідністю посилення ролі бюджету у системі фінансово-економічних відносин, удосконалення регуляторних фінансово-бюджетних механізмів для підтримки процесів економічного розвитку, підвищення результативності виконання бюджетних програм як інструменту суспільного розвитку, обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку системи формування та виконання бюджету. Вагомим є розробка бюджетної політики, яка сприятиме взаємоузгодженню бюджетного інструментарію, оптимізації дохідної та видаткової частин державного та місцевих бюджетів, надасть можливість здійснити розмежування стратегічних та оперативних цілей бюджетної політики. Комбінаторне застосування бюджетного інструментарію має кореспондувати із стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку країни. Зазначене свідчить про актуальність і своєчасність даного дослідження та обумовило визначення його мети – обґрунтування напрямів бюджетної політики в умовах трансформації економіки.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених щодо формування та реалізації бюджетної політики слід назвати праці: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца [1-3]. Питанням розробки бюджетної політики за сучасних умов присвячено праці вітчизняних вчених: С. Кучеренко [4], Л. Лисяк [5], Л. Леваєвої [4], І. Лук'яненко [6], В. Макогон [7-8], М. Пасічного [9], І. Чугунова [7-8, 10-12, 14] та інших. Разом з тим, в умовах трансформації економіки важливим є подальше удосконалення трансформаційних засад бюджетної політики.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів бюджетної політики в умовах трансформації економіки. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**: розкрити роль бюджетної політики економічного зростання; обґрунтувати особливості формування та реалізації бюджетної політики; здійснити наліз та оцінку дохідної та видаткової частини державного бюджету; розкрити напрями бюджетної політики в умовах трансформації економіки.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті ролі бюджетної політики економічного зростання. Порівняльний метод застосовано при обґрунтуванні особливостей формування та реалізації бюджетної політики. Факторний метод та наукового абстрагування використано при розкритті напрямів бюджетної політики в умовах трансформації економіки.

Результати дослідження. З метою сприяння процесу збалансованої макроекономічної стабілізації та стійкого економічного розвитку питанням формування бюджетної політики приділяється все більше уваги як в теоретичних розробках так і в методологічних дослідженнях різних наукових шкіл. Обґрунтованість управлінських рішень щодо формування бюджетної політики надає можливість для ефективної гармонізації фінансово-економічного та бюджетного планування; орієнтування учасників бюджетного процесу на досягнення конкретних результатів виходячи із стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни. Важливість підвищення якісного рівня бюджетної політики також обумовлюється необхідністю врахування довгострокових соціально-демографічних тенденцій розвитку суспільства та реальних можливостей економіки, оцінки їх впливу на макроекономічну стабільність.

Актуальним є визначення ролі бюджету, розбудова методологічних засад його формування та виконання у системі фінансово-економічних відносин. Питання удосконалення системи формування та виконання бюджету взаємопов'язані із розширенням завдань і функцій, які постають перед органами державної влади та місцевого самоврядування.

Ступінь впливу бюджетного інструментарію на макроекономічну динаміку з урахуванням динамічності та циклічності економічних процесів залежить від особливостей перерозподілу суспільного багатства між громадянами та територіальним громадами, моделі бюджетної архітектури. Вагомими інструментами впливу бюджетної політики на рівень економічного зростання є структура та рівень податкових надходжень бюджету. Враховуючи множинність векторів бюджетно-податкової політики органи державного управління здійснюють вагомий вплив на соціально-економічні процеси. Якісний розвиток людського капіталу, зростання рівня споживання населення є вагомими завданнями бюджетної політики, яка взаємопов'язана із програмами довгострокового соціально-економічного розвитку країни [7]. Важливим є оцінка ефекту мультиплікатора доходів та видатків бюджету. З метою стабілізації бюджетної системи розробляється комплекс заходів фінансово-бюджетної політики. Удосконалюються підходи щодо формування та виконання бюджету у системі фінансово-економічних відносин. Вагома увага приділяється питанням розвитку державно-приватного партнерства. Бюджетна політика, в значній мірі, спрямована на розвиток людського капіталу [8].

Глобальна фінансова криза значною мірою вплинула на макроекономічну стабільність в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Вагомими постали завдання щодо обґрунтування шляхів відновлення порушеної економічної рівноваги, забезпечення фінансово-бюджетної стабілізації економіки. Зазначене активізувало процеси розробки і реалізації стратегій розвитку країн, у тому числі бюджетної політики [11]. На даний час, в економічній науці визначається, що політики повинні відображати конкретні напрями та шляхи реалізації забезпечення соціально-економічного розвитку країн. Разом з цим вагомим

завданням є оцінка особливостей формування та виконання державного бюджету, що сприяє підвищенню якісного рівня бюджетної політики, особливо щодо дохідної частини [12].

До Державного бюджету України у 2020 році надійшло 1076,0 млрд грн, що на 77,7 млрд грн, або на 7,8 % більше ніж у попередньому році. Доходи державного бюджету становили 105,3 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України, зі змінами. Перевиконання річного затвердженого показника становило 54,0 млрд.грн. Рівень виконання річного розпису з урахуванням змін, внесених розпорядниками коштів державного бюджету, за спеціальним фондом (переважно через збільшення річних показників по власних надходженнях бюджетних установ) становив 100,8 % (табл. 1).

Таблиця 1. Доходи Державного бюджету України

Статті доходів	2020 млрд.грн.	Темп росту до 2019 року, %
РАЗОМ ДОХОДІВ	1076,0	107,8
<i>у тому числі:</i>		
Податок та збір на доходи фізичних осіб	117,3	106,7
Податок на прибуток підприємств	108,7	101,5
Рентна плата за користування надрами	47,1	114,2
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	80,4	115,1
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	57,8	108,2
ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	126,5	142,2
Відшкодування ПДВ	-143,1	94,2
ПДВ з ввезених на територію України товарів	274,1	94,6
Ввізне мито	30,2	101,2
Частина чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна або комунальна власність	70,7	152,8
Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»	42,7	65,8
Власні надходження бюджетних установ	69,0	149,5

Джерело: розраховано на основі даних [12].

На виконання дохідної частини державного бюджету у 2020 році вплинули наступні основні фактори:

- стрімке поширення пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та обмеження, введені для боротьби з нею;
- зростання середньої заробітної плати на 10,4 % та зменшення середньооблікової кількості штатних працівників на 1,3 %;
- підвищення ефективності адміністрування податків і зборів, удосконалення роботи системи моніторингу відповідності податкових накладних критеріям оцінки ступеня ризиків;
- зменшення у 2020 році залишку невідшкодованих сум ПДВ на 9,1 млрд.грн. до 18,3 млрд. грн.;
- щорічне 20 % збільшення специфічної ставки акцизного податку з тютюнових виробів та скорочення виробництва тютюнових виробів на 5 %;
- зниження на 9,5 % прибутку прибуткових підприємств у січні–вересні 2020 року та одноразове надходження податку на прибуток підприємств від НАК «Нафтогаз України» внаслідок отримання від БАТ «Газпром» компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу;
- надходження від сплати дивідендів акціонерним товариством «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», в т.ч. внаслідок отримання від БАТ «Газпром» компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу;
- падіння обсягів видобутку природного газу та нафти відповідно на 2,2 % та 2,4 %;
- послаблення проти минулого року середнього офіційного обмінного курсу гривні до долара США та євро відповідно на 4,3 % та 6,3 %, при цьому фактичний обмінний курс залишався міцнішим, ніж врахований в бюджеті;
- зменшення обсягів імпорту та експорту товарів за даними Національного банку України відповідно на 14,7 % та 2,0 %.

Доходи загального фонду державного бюджету знизились на 0,3 %, або на 2,3 млрд. грн. до 877,6 млрд. гривень. Рівень виконання річного показника, затвердженого Верховною Радою України зі змінами, за загальним фондом державного бюджету становив 102,2 %, перевиконання – 18,9 млрд. грн, у т.ч. за рахунок:

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

перевиконанням показників:

- податку на додану вартість у сумі 10,5 млрд. грн;
- акцизного податку у сумі 6,0 млрд. грн;
- податку на доходи фізичних осіб у сумі 6,0 млрд. грн;

та недовиконанням показників:

- податку на прибуток підприємств у сумі 2,4 млрд. грн;

- частини чистого прибутку (доходу) господарських організацій та дивідендів нарахованих на акції у сумі 1,5 млрд. грн;

- рентної плати за надра у сумі 0,8 млрд. гривень.

Вагомим завданням бюджетної політики є забезпечення належного рівня соціального захисту. Зокрема, у Державному бюджеті України на 2021 рік на реалізацію програм соціального захисту передбачені наступні видатки, серед яких:

- виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі – 36,6 млрд. грн;
- надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, – 3,1 млрд.грн;
- соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – 2,6 млрд. грн, що на 592,5 млн. грн більше, ніж у попередньому році;
- щорічна разова грошова допомога ветеранам війни і жертвам нацистських переслідувань та соціальна допомога особам, які мають особливі та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною – 1,4 млрд.грн;
- довічні державні стипендії – 6,9 млн.грн.

В розрізі функціональної класифікації видатків найбільший темп росту видатків Державного бюджету порівняно з попереднім роком спостерігається щодо видатків на охорону здоров'я, економічну діяльність, соціальний захист та соціальне забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2. Видатки Державного бюджету України

	2020 млрд.грн.	Темп росту до 2019 року, %
РАЗОМ ВИДАТКІВ	1288,0	120,1
Загальнодержавні функції	163,8	97,4
у т.ч. обслуговування державного боргу	119,7	100,4
Оборона	120,4	112,9
Громадський порядок, безпека, судова влада	157,7	112,5
Економічна діяльність	168,9	233,4
Охорона навколишнього середовища	6,6	105,1
Житлово-комунальне господарство	0,1	81,9
Охорона здоров'я	124,9	324,0
Духовний та фізичний розвиток	9,8	98,6
Освіта	52,9	102,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	322,7	147,6
у т.ч. Соціальний захист пенсіонерів	202,3	111,0
Міжбюджетні трансферти	160,2	61,5

Джерело: розраховано на основі даних [12].

Вдосконалення бюджетної політики щодо формування доходів бюджету доцільно здійснювати з врахуванням особливостей соціально-економічного розвитку країни. В умовах трансформації економіки вагомими завданнями є оптимізація структури доходної частини державного бюджету, подальший розвиток бюджетно-податкового механізму, зокрема шляхом встановлення відповідних критеріїв та вимог щодо надання податкових пільг, спрощення системи адміністрування податків, удосконалення інструментів трансфертного ціноутворення. Доцільним є удосконалення майнового оподаткування та розширення прогресивної шкали податку на доходи фізичних осіб [14].

Підвищення ефективності бюджетної політики щодо видатків зумовлює дотримання низки макроекономічних умов, зокрема узгодженість бюджетного планування з стратегічними пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку, повноцінне впровадження у бюджетний процес середньострокового бюджетного планування, розширення фінансових повноважень розпорядників бюджетних коштів з одночасним посиленням їх відповідальності за досягнення визначених результатів виконання бюджетних програм. Для підвищення якісного рівня системи бюджетного регулювання її результативності доцільним є упорядкування та системний перегляд бюджетних програм, їх інвентаризація, розробка та затвердження дієвих паспортів бюджетних програм.

Висновки. Бюджетна політика є дієвим інструментом макроекономічного регулювання, волатильність економічного розвитку та динамічність суспільних процесів визначає необхідність розробки нових підходів щодо формування та виконання бюджету у системі фінансово-економічних відносин з метою посилення

регуляторного фінансово-бюджетного механізму для стимулювання темпів економічного зростання. Важливим є взаємоузгоджене поєднання складових фінансово-бюджетного механізму, що сприятиме оптимізації бюджетної архітектури та забезпеченню інноваційному спрямуванню розвитку економіки. Основними передумовами забезпечення якісного рівня бюджетної архітектури є дієвість підходів щодо інституційного забезпечення розвитку бюджетного середовища.

Рушійною силою процесу структурних зрушень є швидке, ефективне і стійке накопичення капіталу в контексті розробки стратегій в сфері розвитку та координація стратегічного управління в державному секторі економіки з заходами бюджетної політики. Рівень суспільного добробуту залежить від обґрунтованості бюджетної політики. Визначення фінансово-бюджетних перспектив спрощує процедуру затвердження річних бюджетів та підвищує ефективність механізму бюджетного регулювання. Вагомою метою обґрунтування фінансово-бюджетних перспектив є посилення фінансово-бюджетної дисципліни, шляхом забезпечення контролю за використанням бюджетних коштів. Також, зазначене сприяє підвищенню рівня передбачуваності державних витрат та взаємоузгодженості дій учасників бюджетного процесу.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Стиглиц Дж. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
4. Кучеренко С. Ю., Леваева Л. Ю. *Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. Економічний вісник університету*. 2016. № 31/1. С. 252–262.
5. Лисяк Л. *Бюджетна політика як інструмент забезпечення бюджетної безпеки України. Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
6. Лук'яненко І. Г. *Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України. Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 201–204.
7. Chugunov I., Makohon V. *Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. V.5 № 3. pp. 213-217
8. Chugunov I., Makohon V. *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. V. 6. N. 1. pp. 130-135.
9. Пасічний М. Д. *Бюджетна політика та економічний розвиток. Економічний вісник університету*. 2020 № 44. С. 153–164.
10. Чугунов І. Я., Козарезенко Л. В. *Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. Вісник КНТЕУ*. 2017. №3. С. 116–132.
11. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. *Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management*. 2019. V. 17, № 4, pp. 252-261.
12. *Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 350 с.*
13. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text>.
14. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. *Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ*. 2018. № 5. С. 5–18.

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshhaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. Moscow: Vyl'yams [in Rus].
3. Sty'glycz, Dzh. (2016). *Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozyt' nashemu budushhemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
4. Kucherenko S. Yu., Levaieva L. Yu. (2016). *Analiz dokhodiv ta vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy* [Analysis of receipts and expenditures of the state budget of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 31/1. 252-262. [in Ukr].
5. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhetna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy* [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 1. 294–299. [in Ukr].
6. Lukianenko I. H. (2012). *Modeliuvannia vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy* [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform – Business Inform*, 4. 201–204. [in Ukr].
7. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2019). *Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies*. V. 5. № 3. 213-217. [in Eng.]
8. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2020). *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. Baltic Journal of Economic Studies*, V. 6. № 1. 130-135. [in Eng.]
9. Pasichnyi, M. (2020). *Biudzhetna polityka ta ekonomichni rozvytok* [Fiscal policy and economic development]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 44. 153-164. [in Ukr].
10. Chugunov, I. Ya., Kozarezenko L. V. (2017). *Derzhavne finansove rehuliuvannia rozvytku liudskoho potentsialu* [State financial regulation of human potential development]. *Visnyk KNTEU*, 3. 116–132. [in Ukr].

11. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. (2019). Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*, V 17, № 4. 252-261. [in Eng.]

12. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018), *Biudzhetno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky* [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, 250. Kyiv, Ukraine.

13. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2020 rik» vid 14.11.2019 № 294-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text> [in Ukr.]

14. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2018). *Biudzhetna stratehiia v umovakh ekonomichnykh peretvoren* [Budget strategy in the conditions of economic transformations]. *Visnyk KNTEU*, 5. 5–18. [in Ukr.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Канєва Тетяна Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету фінансів та обліку Київського національного торговельно-економічного університету

e-mail: tetjana@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3302-9593

Researcher ID: C-3581-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Канева Татьяна Владимировна, кандидат экономических наук, доцент, декан факультета финансов и учета Киевского национального торгового-экономического университета

e-mail: tetjana@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kanyeva Tatiana, Candidate of Science (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance and Accounting of the Kyiv National University of Trade and Economics

e-mail: tetjana@ukr.net

УДК 336.142.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-209-215>

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Макогон В. Д.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах система державних фінансів виступає вагомим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, інтенсифікації економіки. Вагомими чинниками, які впливають на якісний рівень функціонування системи державних фінансів є фінансово-економічні ризики зумовлені трендом економічного розвитку. Відповідно оцінка фінансово-економічних ризиків є важливою умовою для розробки обґрунтованої фінансово-бюджетної політики, розвитку інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів та економічної безпеки країни в цілому.

Постановка проблеми. Виходячи із трендів економічного розвитку як країн з трансформаційною, так і розвинутою економікою, в сучасних умовах, вагомими завданнями є: обґрунтування стратегічних завдань фінансово-бюджетної політики щодо підвищення рівня стійкості системи державних фінансів та її складових; взаємоузгодження рішень органів державного управління. При цьому розвиток інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів має здійснюватись з врахуванням глобалізаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, О. Василика, І. Запатріної, С. Кучеренко, Л. Лисяк, Л. Леваєвої, І. Лук'яненко, М. Пасічного, А. Соколовської, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, яка вплинула на тренд економічного розвитку, зумовила порушення бюджетної рівноваги, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з розвитком інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів та її складових.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль системи державних фінансів у регулювання соціально-економічних процесів; обґрунтувати особливості економічної безпеки та її складових; здійснити аналіз та оцінку показників фінансової безпеки України. Метою дослідження є розкриття напрямів фінансово-бюджетної політики щодо забезпечення стійкості системи державних фінансів.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу. Розкрито роль системи державних фінансів у регулювання соціально-економічних процесів. Обґрунтовано особливості економічної безпеки та її складових. Здійснено аналіз та оцінку показників фінансової безпеки України. Розкрито напрями фінансово-бюджетної політики щодо забезпечення стійкості системи державних фінансів.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі реформування системи державних фінансів.

Висновки відповідно до статті. З метою підвищення стійкості системи державних фінансів, на даному етапі соціально-економічного розвитку країни, доцільним є: обґрунтування індикаторів стійкості – основи прозорості системи постійного моніторингу розвитку системи державних фінансів та її складових; впровадження дієвого управлінського фінансово-бюджетного інструментарію – системної оцінки стану фінансово-бюджетної безпеки; підвищення ефективності реалізації фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів та політичної відповідальності за її результати.

Ключові слова: система державних фінансів, бюджетна політика, бюджет, бюджетна система, бюджетне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОСТИ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ

Макогон В. Д.

Актуальность темы исследования. В современных условиях система государственных финансов выступает весомым инструментом регулирования социально-экономических процессов, интенсификации экономики. Весомыми факторами, которые влияют на качественный уровень функционирования системы государственных финансов являются финансово-экономические риски обусловлены трендом экономического развития. Согласно оценке финансово-экономических рисков является важным условием для разработки обоснованной финансово-бюджетной политики, развития институционального обеспечения устойчивости системы государственных финансов и экономической безопасности страны в целом.

Постановка проблемы. Исходя из трендов экономического развития как стран с трансформационной, так и развитой экономикой, в современных условиях, весомыми задачами являются: обоснование стратегических задач финансово-бюджетной политики по повышению уровня устойчивости системы государственных финансов и ее составляющих; усиление взаимосвязи решений органов государственного управления. При этом развитие институционального обеспечения устойчивости системы государственных финансов должно осуществляться с учетом глобализационных процессов.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика развития институционального обеспечения устойчивости системы государственных финансов довольно распространена в научных исследованиях. Это работы известных отечественных и зарубежных ученых: Дж. Кейнса, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, В. Танзи, А. Васылыка, И. Запатриной, С. Кучеренко, Л. Лысяк, Л. Леваевой, И. Лукьяненко, М. Пасечного, А. Соколовской, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с распространением острой респираторной болезни COVID-19, которая повлияла на тренд экономического развития, обусловила нарушение бюджетного равновесия, что требует решения ряда конкретных задач, связанных с развитием институционального обеспечения устойчивости системы государственных финансов и ее составляющих.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль системы государственных финансов в регулировании социально-экономических процессов; обосновать особенности экономической безопасности и ее составляющих; осуществить анализ и оценку показателей финансовой безопасности Украины. Целью исследования является раскрытие направлений финансово-бюджетной политики по обеспечению устойчивости системы государственных финансов.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, синтеза и др.

Изложение основного материала. Раскрыта роль системы государственных финансов в регулировании социально-экономических процессов. Обоснованы особенности экономической безопасности и ее составляющих. Осуществлен анализ и оценку показателей финансовой безопасности Украины. Раскрыты направления финансово-бюджетной политики по обеспечению устойчивости системы государственных финансов.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе реформирования системы государственных финансов.

Выводы соответствия со статьёй. С целью повышения устойчивости системы государственных финансов, на данном этапе социально-экономического развития страны, целесообразно: обоснование индикаторов устойчивости – основы прозрачной системы постоянного

мониторинга развития системы государственных финансов и ее составляющих; внедрение действенного управленческого финансово-бюджетного инструментария – системной оценки состояния финансово-бюджетной безопасности; повышение эффективности реализации финансово-бюджетной политики в сфере обеспечения устойчивости системы государственных финансов и политической ответственности за ее результаты.

Ключевые слова: система государственных финансов, бюджетная политика, бюджет, бюджетная система, бюджетное регулирование, доходы бюджета, расходы бюджета.

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE SUSTAINABILITY OF THE PUBLIC FINANCE SYSTEM

Makohon Valentyna

Relevance of the research topic. In modern conditions, the system of public finance is an important tool for regulating socio-economic processes, intensification of the economy. Important factors that affect the quality of the public finance system are financial and economic risks due to the trend of economic development. Accordingly, the assessment of financial and economic risks is an important condition for the development of sound financial and budgetary policy, the development of institutional support for the stability of public finances and economic security of the country as a whole.

Formulation of the problem. Based on the trends of economic development of both countries with transformational and developed economies, in modern conditions, important tasks are: substantiation of strategic objectives of fiscal policy to increase the level of stability of public finance and its components; mutual coordination of decisions of public administration bodies. At the same time, the development of institutional support for the sustainability of the public finance system should be carried out taking into account globalization processes.

Analysis of recent research and publications. The issue of developing institutional support for the sustainability of the public finance system is quite common in research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, V. Tanzi, O. Vasylyk, I. Zapatrina, S. Kucherenko, L. Lysyak, L. Levaeva, I. Lukyanenko, M. Pasichny, A. Sokolovska, I. Chugunov and others.

Highlighting unexplored parts of a common problem. Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the spread of acute respiratory disease COVID-19, which affected the trend of economic development, led to a violation of the budget balance, which requires a number of specific tasks related to the development of institutional sustainability of public finances and its components.

Goal setting, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of public finance in the regulation of socio-economic processes; substantiate the features of economic security and its components; to analyze and evaluate the indicators of financial security of Ukraine. The purpose of the study is to reveal the directions of fiscal policy to ensure the sustainability of public finance.

Research method or methodology. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, synthesis, etc.

Basic material presentation. The role of the public finance system in the regulation of socio-economic processes is revealed. The peculiarities of economic security and its components are substantiated. The analysis and assessment of financial security indicators of Ukraine is carried out. The directions of financial and budgetary policy on ensuring the stability of the public finance system are revealed.

Area of application of results. The results of the study can be used in the process of reforming the public finance system.

Conclusions according to article. In order to increase the stability of the public finance system, at this stage of socio-economic development of the country, it is advisable to: substantiate sustainability indicators – the basis of a transparent system of continuous monitoring of public finance system development and its components; introduction of effective management financial and budgetary tools – systematic assessment of the state of financial and budgetary security; improving the efficiency of financial and budgetary policy in the field of ensuring the stability of the public finance system and political responsibility for its results.

Key words: public finance system, budget policy, budget, budget system, budget regulation, budget revenues, budget expenditures.

JEL Classification: E62, H60, H70.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах система державних фінансів виступає вагомим інструментом регулювання соціально-економічних процесів, інтенсифікації економіки. Вагомими чинниками, які впливають на якісний рівень функціонування системи державних фінансів є фінансово-економічні ризики зумовлені трендом економічного розвитку. Відповідно оцінка фінансово-економічних ризиків є важливою умовою для розробки обґрунтованої фінансово-бюджетної політики, розвитку інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів та економічної безпеки країни в цілому. Вагомими завданнями враховуючи посилення кризових процесів в фінансово-економічній сфері є: забезпечення сталого та збалансованого економічного зростання, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки у світовому економічному середовищі. Водночас підвищення стійкості системи державних фінансів вимагає формування і реалізації фінансово-бюджетної політики, спрямованої як на стале нарощення економічного потенціалу країни, так і на поступове зміцнення показників стійкості складових системи державних фінансів та невразливості до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених щодо інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів слід назвати праці: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі [3, 8, 9-10]. Питанням формування і реалізації фінансово-бюджетної політики щодо забезпечення стійкості системи державних фінансів присвячено праці вітчизняних вчених: О. Василика, І. Запатріної, С. Кучеренко [4], Л. Лисяк [5], Л. Леваєвої [4], І. Лук'яненко [6], М. Пасічного [7], А. Соколовської, І. Чугунова [11-12] та інших. Разом з тим, в сучасних умовах важливим є подальший розвиток та підвищення якісного рівня інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів.

Метою дослідження є розкриття напрямів фінансово-бюджетної політики щодо забезпечення стійкості системи державних фінансів. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**: розкрити сутність інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів; обґрунтувати особливості інституційного забезпечення системи державних фінансів; здійснити аналіз та оцінку дохідної та видаткової частини державного бюджету.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті сутності інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів. Метод структурування застосовано з метою узагальнення та систематизації особливостей реалізації фінансово-бюджетної політики щодо забезпечення стійкості системи державних фінансів. Методи статистичного аналізу, синтезу застосовано при оцінці показників державного бюджету. Метод наукового абстрагування використано при розкритті напрямів розвитку інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів.

Результати дослідження. Вітчизняна система державних фінансів протягом останніх років не забезпечувала на достатньому рівні досягнення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку України. Стан стійкості системи державних фінансів та економічної безпеки країни в цілому оцінювався як незадовільний із динамікою погіршення показників. За 2010–2019 роки рівень економічної безпеки країни в цілому склав – 40,1%, у тому числі за 2010–2014 роки – 40,0%; за 2015–2019 роки 40,2%; рівень фінансової безпеки за 2010–2019 роки склав – 42,6%, у тому числі за 2010–2014 роки – 45,0%; за 2015–2019 роки 40,2%; рівень виробничої безпеки за 2010–2019 роки склав – 53,2%, у тому числі за 2010–2014 роки – 50,8%; за 2015–2019 роки 55,6%; рівень інвестиційно-інноваційної безпеки за 2010–2019 роки склав – 32,3%, у тому числі за 2010–2014 роки – 33,6%; за 2015–2019 роки 31,0%.

Значний рівень державного боргу, хронічний дефіцит Державного бюджету України, недостатній рівень ефективності системи розподілу капіталу в економіці, який не сприяв розвитку довгострокового інвестиційного кредитування економіки та зумовлював зростання споживчого валютного кредитування створили умови для фінансової дестабілізації в країні. Разом з цим, в умовах пандемії розгортання кризових явищ в економіці посилюється. Основними викликами у сфері порушення стійкості системи державних фінансів залишаються: недостатній рівень взаємоузгодженості між пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку країни та бюджетним плануванням; непередбачуваність фінансово-бюджетної політики у середньостроковій та довгостроковій перспективі; недостатній рівень бюджетної дисципліни та інституційної спроможності розпорядників бюджетних коштів щодо розробки бюджетних планів на середньострокову перспективу; значна частка валютного державного боргу в загальній сумі державного боргу; низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку; низький рівень фінансової інклюзії; значний рівень тіньового сектору економіки; недосконалість та нестабільність механізму податкового регулювання; недосконала система пенсійного забезпечення.

Поряд з цим рівень зовнішньоекономічної безпеки України оцінюється як небезпечний. Значна частка сировини в структурі експорту, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняного виробництва обумовлюють розбалансування зовнішньоекономічної діяльності, що посилюється в нестабільних умовах розвитку світових ринків. Вагомими викликами залишаються: недостатні темпи диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення надійних конкурентних позицій на світових ринках; дисфункціональна структура торговельних потоків із превалюванням у експорті сировини, а в імпорті – високотехнологічної продукції; збільшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави; нерозвиненість зовнішньоторговельної інфраструктури, недостатній рівень інституційної спроможності для представлення торговельних інтересів України. Вирішення даних проблемних питань передбачає: законодавче стимулювання та створення нормативно-правового середовища для посилення здатності вітчизняних підприємств конкурувати на світових ринках, особливо в умовах зростаючого протекціонізму як відповіді на виклики пандемії; вдосконалення санкційної політики для збільшення ефективності впливу на об'єкт застосування санкцій і мінімізації шкоди для своїх національних інтересів, впровадження ефективних процедур щодо антидемпингових розслідувань та забезпечення швидкої реакції на відповідні порушення; створення цілісної мережі інституцій з підтримки зовнішньої торгівлі; забезпечення належного рівня представлення інтересів держави в міжнародних організаціях; розширення міжнародних торговельно-економічних зв'язків та проведення активної політики з укладання угод про вільну торгівлю з країнами учасницями торговельних блоків на вигідних для України умовах, перегляд і розширення охоплення чинних торговельних угод.

Рівень інвестиційно-інноваційної безпеки свідчить про неможливість забезпечити стаке економічне зростання в сучасних умовах. Основними викликами залишаються: неможливість створення умов для залучення інвестицій та реінвестування; уповільнення розвитку світової економіки в умовах пандемії Covid-19, як наслідок, падіння світових цін на основні вітчизняні експортні товари; недостатній якісний рівень

державного контролю за здійсненням іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України; відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого та середнього підприємництва; недостатній обсяг фінансування інноваційної діяльності; недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу. Вирішення даних завдань передбачає: створення інституційної системи супроводження інвесторів; розвиток системи інформаційно-консультаційного забезпечення інвестування; запровадження фінансових стимулів та механізму підтримки внутрішніх підприємств у разі впровадження ними новітніх технологій і застосування більш високого рівня стандартизації продукції; створення сприятливих умов для генерування і комерціалізації інновацій та виробництва інтелектуальних послуг; впровадження моделі «відкритих інновацій»; забезпечення інклюзивності та реалізації нової системи оцінювання суб'єктів науково-технічної та освітньої діяльності на основі визначення рівня якості нових наукових і технічних знань, науково-технічної інформації, освітніх послуг, а також кардинального підвищення суспільного статусу науки й освіти в Україні.

Отже, небезпечний та незадовільний рівні фінансової безпеки та економічної безпеки в цілому актуалізує питання пошуку фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів. Вагомими завданнями мають стати збереження та розвиток економічної потужності країни на засадах сталого розвитку суспільства. Метою фінансово-бюджетної політики має стати упередження розбалансування системи державних фінансів, підвищення її стійкості до впливу екзогенних і ендогенних викликів, створення умов для забезпечення взаємоузгодженості інтересів органів державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно до визначеної мети стратегічним напрямком фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів має стати постійний моніторинг стійкості системи, а напрямком розвитку – формування та реалізація політики, спрямованої на розвиток суспільства. Завданнями фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів є запровадження системної оцінки стану фінансово-бюджетної безпеки та постійний моніторинг економічної стійкості на основі визначених індикаторів та їх критичних меж (табл. 1).

Таблиця 1. Показники фінансової безпеки України за 2010-2019 роки

	<i>Критична межа</i>	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Частка дефіциту державного бюджету у ВВП, %	3	6,0	1,8	3,8	4,4	4,9	2,3	3,0	1,6	1,7	2,0
Частка державного боргу та гарантованого державою боргу у ВВП, %	60	40,1	36,4	36,7	39,9	69,4	79,1	80,9	71,8	60,9	50,3
Частка валового зовнішнього боргу у ВВП, %	70	86,3	77,4	76,6	77,5	93,9	123,3	120,5	102,9	87,6	79,2
Зміна обмінного курсу гривні до долара США (у середньому за період), % до попереднього року	90-130	150,7	99,9	100,3	100,0	148,7	183,8	117,0	104,1	102,3	95,0
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	3	4,4	3,8	3,0	3,5	1,8	3,0	3,0	3,2	3,3	4,9

Джерело: складено та розраховано за даними <https://www.minfin.gov.ua/>

Завданнями фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів за напрямком розвитку є досягнення визначених за основними складовими фінансово-бюджетної безпеки цільових орієнтирів, недопущення виходу індикаторів за критичні значення. До основних завдань фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів доцільно віднести: підвищення ефективності та результативності бюджетної політики, її передбачуваності в середньостроковій перспективі відповідно до пріоритетних напрямів розвитку держави; підвищення боргової стійкості держави через оптимізацію структури державного боргу з точки зору співвідношення вартості обслуговування та валютних ризиків при збереженні прийняттого рівня боргового навантаження, покращення іміджу України серед міжнародних інвесторів та зміцнення взаємодії з МФО; проведення політики, спрямованої на стимулювання банківського сектору спрямовувати кредитні кошти, насамперед, на розвиток реального сектору економіки, МСП; орієнтація банківської системи на внутрішні ринки фінансових ресурсів; створення умов для збільшення залучення довгострокового фондування та, відповідно, розширення довгострокового та інвестиційного кредитування; зменшення рівня непрацюючих кредитів та, відповідно, підвищення стійкості банківської системи; активізація розвитку національного фондового ринку; убезпечення національної фінансової системи від відмивання кримінальних доходів та фінансування тероризму; мінімізація ризиків інвестора через забезпечення ефективного захисту прав інвесторів на фондовому ринку, забезпечення зниження вартості позикових коштів для потреб держави (через оптимальне поєднання грошово-кредитної та

боргової політики); реформування українського страхового ринку через сприяння широкому впровадженню страхування життя, медичного та інших видів персонального страхування, законодавче посилення прав страхувальників; забезпечення трьохрівневої пенсійної системи; реформування та забезпечення прогнозованості податкової системи, ініціація перегляду двосторонніх Угод про усунення подвійного оподаткування, що включають податкові ставки, які стимулюють «агресивне податкове планування» і схеми уникнення від оподаткування; посилення відповідальності за ухилення від сплати податків з одночасним підняттям порогу шкоди у податкових злочинах, запровадження кримінальної відповідальності за товарну контрабанду в особливо великих розмірах та розкрадання (незаконне відшкодування) податку на додану вартість; заборона на законодавчому рівні отримання будь-яких видів державної підтримки (дотацій, преференцій, пільг) суб'єктами господарювання, що афілійовані (контролюються) з офшорних юрисдикцій; удосконалення механізму публічних закупівель.

Висновки. Розвиток інституційного забезпечення стійкості системи державних фінансів є вагомим умовою задля досягнення основних національних економічних інтересів. З метою підвищення стійкості системи державних фінансів, на даному етапі соціально-економічного розвитку країни, доцільним є: обґрунтування індикаторів стійкості – основи прозорої системи постійного моніторингу розвитку системи державних фінансів та її складових; впровадження дієвого управлінського фінансово-бюджетного інструментарію – системної оцінки стану фінансово-бюджетної безпеки; підвищення ефективності реалізації фінансово-бюджетної політики у сфері забезпечення стійкості системи державних фінансів та політичної відповідальності за її результати. Вирішення даних завдань сприятиме створенню стійкої, конкурентоспроможної ринкової економіки та умов для нарощування національного багатства; досягнення цілей сталого розвитку, підвищення рівня якості життя населення та соціально-політичної стабільності; забезпечення захисту національної економіки в умовах виникнення або посилення внутрішніх та зовнішніх загроз.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text>.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» від 15.12.2020 № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-IX#Text>
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
4. Кучеренко С. Ю., Леваева Л. Ю. Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. Економічний вісник університету. 2016. № 31/1. С. 252–262.
5. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
6. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фінансової політики на економіку України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С.201–204.
7. Пасічний М. Д. Бюджетна політика та економічний розвиток. *Економічний вісник університету*. 2020 № 44. С. 153–164.
8. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер.с англ. М. : Вильямс, 2015. 1360 с.
9. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему; пер. с англ. М. : Эксмо, 2016. 512 с.
10. Танзи Вито. Правительство и рынки: меняющаяся экономическая роль государства; пер. с англ. М. : Изд-во Института Гайдара, 2018. 584 с.
11. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 3-4(2). С. 66–69.
12. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal policy in the system of society development. *Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph*. Primedia eLaunch. Boston, USA. 2020. pp.139–160.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 14.11.2019 № 294-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text> [in Ukr.]
2. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2021 rik» vid 15.12.2020 № 1082-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-IX#Text> [in Ukr.]
3. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
4. Kucherenko S. Yu., Levaieva L. Yu. (2016). *Analiz dokhodiv ta vydatkiv derzhavnogo biudzhetu Ukrainy* [Analysis of receipts and expenditures of the state budget of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 31/1. 252-262. [in Ukr].
5. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhethna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy* [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 1. 294–299. [in Ukr].
6. Lukianenko I. H. (2012). *Modeliuvannya vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy* [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform – Business Inform*, 4. 201–204. [in Ukr].

7. Pasichnyi, M. (2020). *Biudzhetna polityka ta ekonomichniy rozvytok* [Fiscal policy and economic development]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 44. 153-164. [in Ukr].
8. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19th ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams [in Rus].
9. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). *Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozyt' nashemu budushhemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
10. Tancy, V. (2018). *Pravy'tel'stvo y' rynky': menyayushhayasya ekonomy'cheskaya rol' gosudarstva* [Government and markets: the changing economic role of the state]. (Trans.). Moscow: Y'zd-vo Y'nsty'tuta Gajdara. 584 p. [in Rus].
11. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2016). *Biudzhetna polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren* [Budget policy in the context of economic transformation], *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 3-4(2). 66–69. [in Eng.]
12. Chugunov I., Koroviy V. (2020). *Fiscal policy in the system of society development. Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph*. Primedia eLaunch. Boston, USA. pp.139-160. [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Макогон Валентина Дмитрівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет
e-mail: makvknneu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2331-8455
Researcher ID: P-3053-2017

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Макогон Валентина Дмитриевна, доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
e-mail: makvknneu@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Makohon Valentyna, Doctor of Economics, Senior Researcher, Professor, Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: makvknneu@gmail.com

УДК 336.2.33

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48-215-224>

ФІСКАЛЬНІ ТА МОНЕТАРНІ ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Пасічний М. Д.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізм координації інструментів фінансової та монетарної політики.

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад взаємодії фінансової і монетарної політики для забезпечення економічного розвитку.

Методи дослідження. В дослідженні використано сукупність методів та підходів, що надало змогу забезпечити його концептуальну єдність. Використано, системний та структурний підходи, методи узагальнення, аналізу і синтезу, порівняння, моделювання та наукового абстрагування.

Результати роботи: Поглиблено теоретико-методологічні засади координації фінансової та монетарної політики. Запропоновано використовувати інституційний підхід у даному процесі. Надано пропозиції щодо розвитку системи оцінювання ефективності координації фінансової і монетарної політики.

Галузь застосування результатів. Економічна політика держави та інструменти її реалізації.

Висновки. Емпіричний досвід засвідчив доцільність узгодження бюджетно-податкової і монетарної політики з метою підтримки стійкого ендogenous економічного зростання. Координація заходів державної фінансової політики в розрізі стадій економічного циклу має ґрунтуватися на інституційному підході. Взаємодія бюджетно-податкової і монетарної політики має зосереджуватися на завданнях підвищення рівня суспільного добробуту та утримання довгострокової макроекономічної стабільності. Адаптивна взаємодія монетарних і фінансових механізмів, удосконалення інституційної архітектури економічної системи держави мають сприяти інтенсифікації економічної активності суб'єктів підприємництва, підвищенню конкурентоспроможності економіки. Обґрунтовано потребу

запровадження системи оцінки ефективності координації бюджетно-податкової і монетарної політики, визначення дієвих заходів фінансового регулювання на певному етапі економічного розвитку.

Ключові слова: фінансова політика, монетарна політика, фінансова система, макроекономічна стабільність, економічний розвиток.

ФИСКАЛЬНЫЕ И МОНЕТАРНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Пасечный Н. Д.

Предметом исследования есть теоретические основы и механизм координации инструментов фискальной и монетарной политики.

Цель исследования является обоснование концептуальных основ взаимодействия фискальной и монетарной политики для обеспечения экономического развития.

Методы исследования. В исследовании использованы совокупность методов и подходов, что обеспечило его концептуальное единство. Использованы системный и структурный подходы, методы обобщения, анализа и синтеза, сравнения, моделирования и научного абстрагирования.

Результаты работы: Усовершенствовано теоретико-методологические основы координации фискальной и монетарной политики. Предложено использовать институциональный подход в данном процессе. Разработаны предложения по развитию системы оценки эффективности координации фискальной и монетарной политики.

Область применения результатов. Экономическая политика государства и инструменты ее реализации.

Выводы. Эмпирический опыт показал целесообразность согласования фискальной и монетарной политики с целью обеспечения устойчивого эндогенного экономического роста. Координация мероприятий государственной финансовой политики в разрезе стадий экономического цикла должно основываться на институциональном подходе. Взаимодействие бюджетно-налоговой и монетарной политики должно сосредотачиваться на задачах повышения уровня общественного благосостояния и содержание долгосрочной макроэкономической стабильности. Адаптивное взаимодействие монетарных и фискальных механизмов, совершенствование институциональной архитектуры экономической системы государства способствует интенсификации экономической активности субъектов предпринимательства, повышению конкурентоспособности экономики. Обоснована необходимость введения системы оценки эффективности координации бюджетно-налоговой и монетарной политики, определение результативных мер финансового регулирования на определенном этапе экономического развития.

Ключевые слова: фискальная политика, монетарная политика, финансовая система, макроэкономическая стабильность, экономическое развитие.

FISCAL AND MONETARY INSTRUMENTS OF IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Pasichnyi Mykola

The research subject includes the theoretical basis and mechanism of fiscal and monetary policy coordination.

The study aims to justify the conceptual basis of fiscal- monetary policy interactions to ensure economic development.

Methods. To achieve the appropriate tasks, we used a set of methods and approaches that helped ensure our investigation's conceptual unity. The systemic and structural approaches, analysis and synthesis methods, comparison, generalization, modeling, and scientific abstraction are applied.

Results. In this paper, we improved the theoretical and methodological foundations of fiscal and monetary policy coordination. The author highlighted the necessity to use the institutional approach in that case. Also, we gave practical proposals to develop the system for assessing the effectiveness of the coordination of fiscal and monetary policy.

Practical implications. Government economic policy and instruments of its implementation.

Conclusions. Empirical experience has shown the advisability of fiscal and monetary policy coordination to ensure sustainable endogenous economic growth. Coordination of government financial policy measures in the context of the economic cycle stages should be based on an institutional approach. The interaction of fiscal and monetary policies should focus on increasing social welfare and the maintenance of long-term macroeconomic stability. The adaptive interaction of monetary and fiscal mechanisms and the improvement of the state's economic system's institutional architectonics contribute to the intensification of business entities' economic activity. Meanwhile, those factors positively influence on economy's competitiveness. The necessity of introducing a system for assessing the effectiveness of the coordination of fiscal and monetary policy determines effective measures of financial regulation at a certain stage of economic development.

Keywords: fiscal policy, monetary policy, financial system, macroeconomic stability, economic development.

JEL Classification: H11, E52, O43

Постановка проблеми. Розробка державної фінансової політики потребує застосування системного та функціонально-адаптивного підходів з огляду на необхідність підвищення якості системи фінансово-економічного прогнозування, планування. Важливим є обґрунтування концептуальних положень координації

бюджетно-податкової і монетарної політики з урахуванням економічної циклічності та інституційної модернізації економіки, сучасних викликів, пов'язаних із світовою економічною рецесією. За умов розвитку фінансової системи держави вбачається доцільним забезпечення поетапності та еволюційності змін. Реалізація останнього враховує виважену модифікацію управлінських механізмів зі збереженням інституційної пам'яті, що дозволяє уникнути серйозних розривів у вигляді порушення фінансової стабільності, фіскальної розбалансованості, зниження рівня бюджетної результативності та недофінансування суспільних послуг, збільшення рівня незадоволеності населення щодо їх невідповідної якості. Необхідним є визначення пріоритетів у сфері бюджетних витрат та створення сприятливих умов для відновлення економіки в посткризовий період. За допомогою сукупності методів економіко-математичного моделювання слід ідентифікувати категорію продуктивних бюджетних витрат, які мають вагоме значення для економічного зростання та забезпечення національної безпеки і оборони. Задля утримання макроекономічної стабільності доцільним є розвиток інституційних механізмів управління державним боргом, що потребує адаптації новітніх методів прийняття інтелектуальних рішень у сфері публічних фінансів. Першочерговою є розробка державної фінансової стратегії суспільного розвитку, яка спрямована на забезпечення стійкого економічного зростання, розвитку людського капіталу та забезпечення належного фінансування сектору оборони і безпеки. Комбінаторне застосування монетарного інструментарію має кореспондувати із фіскальними цілями й забезпечення цінової та фінансової стабільності в країні.

Аналіз останніх наукових досліджень. За сучасних умов продовжується змістовна дискусія у руслі забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності та стимулювання економічного зростання за рахунок інструментів державної фінансової політики. Ґрунтовні дослідження, що присвячені вивченню основних детермінант економічного розвитку здійснено низкою вітчизняних та закордонних учених. Зокрема М. Сіміонеску, К. Лазаній, Г. Сопковою, К. Добеш та А. Бальсержак [1] встановлено, що такі показники як прямі іноземні інвестиції, державні витрати на освіту та наукові розробки в цілому корелюють із ростом реального валового внутрішнього продукту, однак їх вплив залежить від особливостей політики в кожній країні. Важливу увагу приділяється питанням оптимальної конфігурації фінансових інструментів регулювання економічного розвитку країни. Значний внесок у розвиток даної проблематики здійснено Т. Едріан та Н. Ліанг [2]; А. Аuerбах та Ю. Городніченко [3] обґрунтували доцільність застосування експансіоністських і рестрикційних заходів фіскальної політики в залежності від стану економічного розвитку, для активізації темпів її розвитку. В роботі В. Міщенко, С. Науменкової, С. Міщенко та В. Іванова [4] здійснено оцінку впливу інфляції на економічне зростання та запропоновано заходи центрального банку щодо підвищення ефективності впливу антиінфляційної політики. Ретельна увага вітчизняних і зарубіжних учених приділена питанням удосконалення методологічних та інституційних засад координації складових державної фінансової політики. Даними питаннями активно займаються: Ф. Арестіс [5], К. Сімс [6], Дж. Четелайн та К. Ральф [7]. Водночас за сучасних умов доцільним є проведення комплексного дослідження у сфері покращення якості координації бюджетно-податкової і монетарної політики країни, визначення ієрархії цілей і завдань, підвищення якості інститутів для їх реалізації.

Предмет дослідження складають теоретичні засади та механізми координації інструментів фіскальної та монетарної політики.

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад взаємодії фіскальної і монетарної політики для забезпечення економічного розвитку.

Методи дослідження. В дослідженні використано сукупність методів та підходів, що надало змогу забезпечити його концептуальну єдність. Використано, системний та структурний підходи, методи узагальнення, аналізу і синтезу, порівняння, економіко-математичного моделювання та наукового абстрагування.

Результати дослідження. Координація бюджетно-податкової й монетарної політики є ключовою передумовою для забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності та генерування імпульсів для пожвавлення темпів економічного зростання. Дана категорія засвідчує неспроможність ефективного досягнення цілей і завдань соціально-економічного розвитку країни за допомогою моністичного застосування бюджетного чи монетарного регулювання протягом тривалого часового діапазону. Фіскальне домінування або ж монетаризм які лягли в основу розробки економічної політики розвинутих держав на відповідних часових відтинках емпірично підтвердили доцільність конвергенції даних наукових концепцій та більш тісної взаємодії бюджетно-податкової та монетарної політики, особливо в період рецесії. Недостатній ступінь узгодженості згаданих політик призводить до суттєвих деструктивних наслідків в економічній площині. Водночас при злагодженій взаємодії податкових, бюджетних і монетарних заходів але при низькій якості інститутів результативність державної фінансової політики буде недостатньою. Потребують більш ґрунтовного дослідження різні ефекти комбінаторного використання інструментів бюджетного та грошово-кредитного регулювання економічного розвитку. Значну увагу при забезпеченні координації політик слід приділяти тривалості, характеру та лагу впливу відповідного інструменту на обраний цільовий орієнтир. Враховуючи наведене слід узгоджувати дії центрального банку і органу виконавчої влади, який відповідає за розробку бюджетної та податкової політики в розрізі часової протяжності, базуючись на інституційному підході. Означене потребує перманентного удосконалення формальних і неформальних правил взаємодії фінансових регуляторів за умов збереження їх незалежності при детермінації основної мети відповідної політики, цілей, інструментарію. Високий рівень автономії центрального банку прискорює процес прийняття управлінських рішень, який за часовим виміром є швидшим у порівнянні з корекцією бюджетних показників. Для

оперативного внесення змін у податкове законодавство інституційною перешкодою є принцип стабільності, який регламентує шестимісячний лаг вступу в дію норм щодо збільшення податкових ставок, бази або інших елементів податку. Регулювання видаткової частини і доходної частини бюджету має усталену процедуру декількох читань в пленарному режимі, потребує публічних дискусій, фахових обговорень на профільних комітетах Верховної Ради. З огляду на зазначене, монетарна політика є більш адаптивною до змін соціально-економічної динаміки в порівнянні з бюджетно-податковою, що також має бути враховано при розробці стратегічних засад державної фінансової політики.

Проведене дослідження вітчизняної бюджетної та грошово-кредитної політики підтвердило необхідність поглиблення їх взаємодії. На початку 1990-х здійснювались заходи фіскальної експансії, спрямовані на підтримку рівня доходів населення і соціальної інфраструктури, прямого кредитування реального сектору економіки за умов кризи, водночас монетарна політика була доволі непослідовною, стимулюючий тип швидко замінений на обмежувальний. У 2000-х роках бюджетні стимули мали недостатню ефективність при одночасній реалізації стриманої політики монетарних рестрикцій. І. Г. Лук'яненко та П. А. Дадашова виокремили 7 основних етапів розвитку взаємозв'язку фіскальної та грошово-кредитної політики в Україні. Ними було доведено, що оптимальним в контексті досягнення макроекономічних цілей є проведення помірної монетарної експансії із застосуванням виважених бюджетних обмежень [8]. Вразливість національної економічної системи від екзогенних шоків й волатильність темпів росту ВВП у 2000-х та 2010-х роках є свідченням недосконалості інституційної структури економіки, прорахунків у бюджетній та монетарній політиці, недостатнього ступеню їх узгодженості.

Динамічність розвитку економічних відносин актуалізує потребу виваженої модифікації фінансової політики країни. Фіскальний та монетарний інструментарій має різну природу та ступінь впливу на ділову активність суб'єктів підприємництва і сукупний попит, тому важливим є їх гармонійне використання у комплексі, аналіз відповідних причинно-наслідкових взаємозв'язків. Слід усвідомлювати, що бюджетні, податкові та монетарні інституції здійснюючи свої функціональні повноваження мають різні цілі. Проте основна мета економічної політики країни полягає у забезпеченні зростання добробуту суспільства і є спільною для всіх суб'єктів державної політики. Кооперація зусиль фінансових органів має бути спрямована на виконання взаємоузгоджених завдань. В. Д. Лагутін слушно зазначає, що система координації бюджетної і монетарної політики має забезпечити стимулювання темпів економічного зростання та мати антиінфляційне спрямування [9]. З огляду на зазначене, необхідним є формування державної фінансової стратегії за участю всіх центрів відповідальності у згаданих сферах. Основними силами стратегії є макрофінансова стабільність та ендегенний економічний розвиток. Незалежність інституцій у розробці заходів політики дозволяє підвищити її обґрунтованість, спираючись на постулати різних економічних теорій. Розподіл повноважень надає змогу репрезентувати різні підходи інституцій щодо впливу фінансових важелів і інструментів на економіку, детермінувати основні ризики й загрози порушення макроекономічної стабільності. Звісно, що дані органи не завжди поділяють політику один одного в контексті доцільності реалізації дискреційних заходів. Діяльність фінансових інституцій має бути узгодженою, проте це не означає, що поточні заходи фінансового регулювання економіки мають постійно координуватись в єдиному центрі. Крім того, кожен із органів здійснює перспективне економічне прогнозування. Зведення консенсус-прогнозу розвитку економіки дозволяє елімінувати недоліки прогностичної практики та підвищити точність, враховуючи множинність факторів і змінних.

Ґрунтуючись на основних положеннях державної фінансової стратегії, видозмінюючи значення кількісних індикаторів з урахуванням циклічності, кон'юнктури, нових викликів доцільним є формування середньострокових програмних документів бюджетно-податкової і монетарної політики із виділенням окремих блоків завдань, очікуваних індикативів та відповідальних виконавців. Потрібно відзначити, що за сучасних умов розроблено низку програмних документів, які мають безпосереднє відношення до удосконалення основних засад державної фінансової політики. Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» значну увагу приділено питанням реформи бюджетної сфери, в тому числі податкової системи, бюджетної децентралізації, фінансування закладів соціальної сфери, енергоефективності та розбудови інфраструктури, а також монетарної політики. Затверджено Стратегію реформування системи управління державними фінансами, Стратегію монетарної політики Національного банку України.

Водночас потребують більш розгорнутого розкриття шляхи і механізми реалізації задекларованих напрямів стратегії, застосування сценарного підходу при розробці домінант розвитку фінансового сектору економіки. Досягнення завдань у бюджетній сфері не має порушувати значним чином цінову стабільність, натомість жорсткий контроль монетарного регулятора за рівнем цін не має провокувати рецесію. Узгодження планів фіскальних органів і монетарних інституцій в середньостроковій перспективі сприятиме зменшенню рівня невизначеності, знизить волатильність основних макроекономічних показників [10]. Необхідним є оцінювання потенційного впливу фіскальних інструментів (регулювання мінімальних соціальних стандартів і гарантій, податкового навантаження, капітальних видатків, дефіциту бюджету, видатків на обслуговування боргу тощо) на сукупний попит і динаміку індексу споживчих цін (далі ІСЦ), а також обраного монетарного режиму і грошово-кредитного інструментарію на формування доходної частини бюджету і умови залучення ОВДП для покриття бюджетного дефіциту і обслуговування публічного боргу.

Для країн, що розвиваються відрахування частини прибутку центрального банку до державного бюджету мають значно більшу вагу ніж у країнах з розвинутою економікою. Частка коштів, перерахованих НБУ

до доходної частини державного бюджету в загальній структурі бюджетних доходів склала у 2014 році – 6,39 %, 2015 – 11,56 %, 2016 – 6,19 %, 2017 – 5,59 %, 2018 – 4,81 %, 2019 – 6,50%. 2020 – 3,97%.

Формування державної фінансової стратегії

- визначення основних цілей, кількісних орієнтирів та часового горизонту їх досягнення;
- ранжування завдань стратегії в розрізі критеріїв, гармонійне узгодження;
- консенсусний прогноз економічного розвитку країни.

Розробка середньострокових програмних документів бюджетно-податкової і монетарної політики

- детермінація механізму обміну даними між фіскальними і монетарними інституціями;
- оцінювання потенційного впливу застосування фінансового інструментарію на досягнення означених цілей;
- накладення інституційних обмежень.

Короткостроковий період координації

- імплементація узгоджених рішень фіскальних і монетарних інституцій щодо досягнення макроекономічної стабільності в межах інституційного механізму;
- оцінка ефективності координації заходів бюджетно-податкової і монетарної політики.

Рисунок 1. Алгоритм координації заходів бюджетно-податкової і монетарної політики

Джерело: авторська розробка

Тенденція останніх років для значень даного показника (за виключенням 2019 року) є спадною, що позитивно відображається на зниженні інфляційних очікувань економічних агентів. Підвищення рівня незалежності центрального банку дозволяє мінімізувати можливості генерування доходів від сеньйоражу який прискорює ріст цін. Окрім сеньйоражу викликом для довгострокової макрофінансової рівноваги є відкрите чи приховане фіскальне домінування, що полягає в спонуканні центрального банку регулювати ключову процентну ставку в інтересах уряду, формуючи сприятливий режим для рефінансування державного боргу та управління бюджетним дефіцитом [11]. Прихований лобізм у даній сфері реалізується за рахунок експертного середовища та нав'язування громадськості думки, що зниження ставки призведе до активізації кредитування та росту економіки, а «завищений» розмір облікової ставки має деструктивний вплив на стан суспільного добробуту. В цілому дані дії на транзитивному етапі інституційної модернізації механізму фінансової політики країни є неминучими, однак їх надмірна повторюваність та недостатня обґрунтованість рішень центрів відповідальності при розробці політики може генерувати системні ризики для економічної стабільності.

Діючий режим ІТ зі встановленням кількісної цілі інфляції в середньостроковій перспективі передбачає можливості актуалізації таргетів, враховуючи сукупність ендогенних і екзогенних економічних факторів. Досягнення цінової стабільності, зниження значень показника споживчої інфляції неможливо досягти виключно за рахунок монетарного регулювання з огляду на множинність немонетарних інфляційних чинників. Насамперед йдеться про видатки бюджету, які пожвавлюють динаміку споживчого попиту, адміністративно регулюванні тарифи на газ і електроенергію, різке зростання яких призводить до прискорення росту цін на товари та послуги. Держава має запровадити інституційні обмеження щодо росту видатків бюджетів й використовувати науково обґрунтований формульний підхід щодо розрахунку тарифів, враховуючи коливання світових цін на енергоносії та питому вагу імпортової складової у загальній структурі споживання природного газу. Забезпечення послідовності та виваженості державної політики у цих питаннях є запорукою утримання макрофінансової стабільності в країні [12].

Науковий і практичний інтерес викликає питання перманентного удосконалення механізму обміну даними між фіскальними й монетарними інституціями. Важливим є підвищення рівня транспарентності державних владних органів, публікація перспективних планів їх діяльності, аналітичних матеріалів, прогнозів, ступеню виконання планових завдань. Своєчасність і повнота представлення інформації регуляторами дозволить уникнути розбіжностей при розробці заходів фінансової політики країни, підвищити узгодженість її структурних складових. В Україні створено Раду з фінансової стабільності, до складу якої входять очільники основних державних фінансових інституцій (НБУ, МФУ, Національних комісій, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; з цінних паперів та фондового ринку, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) з метою діагностування і мінімізації ризиків дестабілізації фінансової системи країни. До першочергових завдань даного утворення належить обмін даними, моніторинг і виявлення системних

ризиків порушення фінансової стабільності; координація превентивних регуляторних заходів, а також заходів у разі настання кризових ситуацій, розробка рекомендацій для мінімізації впливу системних ризиків. Імплементация узгоджених рішень фінансових і монетарних інституцій щодо досягнення фінансової стабільності в межах інституційного механізму є пріоритетом економічної політики країни.

Важливо запровадити систему оцінки ефективності координації бюджетно-податкової і монетарної політики, визначати ступінь досягнення поставлених цілей та завдань у даній сфері. Одним із обчислювальних показників взаємодії політик є інфляція, забезпечення цінової стабільності слугує критерієм виміру ефективності координації політик [13]. Повністю перекладення відповідальності за утримання значень інфляції в детермінованому коридорі цільових орієнтирів на центральний банк не видається можливим, враховуючи наявність фінансового характеру впливу на її динаміку. Іntenції державних органів влади до прискорення темпів економічного зростання, стимулювання попиту за допомогою бюджетного інструментарію відображаються на стані грошово-кредитної політики. Значні відхилення вагових показників доходів бюджету, первинних видатків або ж одночасно даних показників позначаються на ціновій динаміці. Економічні реалії засвідчують, що у країнах із трансформаційною економікою бюджетно-податкова політика здійснює суттєвий вплив на ІСЦ. Регулювання видатків бюджету стимулює зростання цін, що узгоджується зі збільшенням попиту в економіці [14]. Натомість вплив податкової політики на ІСЦ є не таким однозначним – при підвищенні податкового навантаження на споживання темпи інфляції прискорюються, можливим є ріст цін за умови збільшення податків на доходи. Тому, заходи фінансового і монетарного регулювання мають бути спрямовані на зниження рівня і волатильності інфляції, до оптимальних значення відповідно до особливостей національної моделі економіки.

Очевидно, що країни, які багаті на природні ресурси та в структурі експорту яких переважає сировина мають дещо вищий рівень інфляції ніж країни із розвинутою, диверсифікованою технологічною економікою. У період 2003–2019 років середнє значення ІСЦ у Бразилії становило 6,53 %, Казахстані – 8,35 %, Індії – 6,81 %, Російській Федерації – 9,18 %, натомість в ЄС – 1,88 % [16]. Слід наголосити, що ефективність взаємодії складових державної фінансової політики в значній мірі залежить від якості інституційного середовища. Для сировинних економік притаманна ситуація недостатнього розвитку інститутів, популізму при реалізації державної фінансової політики. Показовим прикладом в умовах сьогодення є Венесуела, рівень інфляції якої є найвищим в світі у післявоєнний час. У країнах із розвинутою економікою розвиток монетарних правил, модернізація дизайну грошово-кредитної політики обов'язково супроводжується накладенням певних обмежень у бюджетній сфері, посиленням рівня фінансової дисципліни. Ідентифікація та поглиблений аналіз факторів, які впливають на дієвість узгодження заходів державного фінансового регулювання, їх публічне представлення громадськості та врахування у подальшій діяльності інституцій сприятиме якісному розвитку моделі інтенсифікації темпів економічного зростання.

Об'єднавчими та взаємодоповнюючими цілями монетарної і бюджетно-податкової політики, як зазначалось, є підвищення рівня суспільного добробуту та утримання довгострокової макроекономічної стабільності. Суттєва волатильність показників, що характеризують соціально-економічний стан держави, значна вразливість від екзогенних шоків і високий ступінь невизначеності щодо перспектив подальшого розвитку є несумісними умовами для стійкого зростання добробуту в суспільстві.

Рисунок 2. Мета та сфери координації бюджетно-податкової і монетарної політики
Джерело: авторська розробка

Координація фінансової і монетарної політики має фокусуватись на діалектичній єдності наведених цілей, що надасть можливість посилити її результативність. В контексті економічної стабільності в країні вагоме місце відведено ціновій, утримання низьких значень інфляції є можливим виключно у разі узгодженої взаємодії державних фінансових заходів. Градуальне зниження рівня і волатильності ІСЦ разом із структурними перетвореннями у фінансовій сфері, що стосуються розширення бази оподаткування і оптимізації видаткової частини бюджету позначаються на уповільненні темпів росту бюджетних доходів та видатків. Обсяг доходної і видаткової частини Зведеного бюджету України у 2015 році порівняно з минулим роком збільшився на 43,00 % і 29,98 %, 2016 – 20,06 % й 22,92 %, 2017 – 29,89 % і 26,47 %, 2018 – 16,47 % і 18,30 %, показник 2019 року вище минулорічного на 8,59 % та 7,80 % відповідно.

Поступальний ріст наведених показників надає можливість адаптувати інституційну архітектуру бюджетної системи до збільшення обсягів ресурсу з одночасним підвищенням ефективності використання коштів бюджету, їх раціональному використанню, оптимізації структури видатків в контексті споживчих цілей і стимулювання інвестиційного попиту. У емерджентних економіках різке збільшення видаткової частини бюджету не позначається на підвищенні її продуктивної компоненти внаслідок недостатньої спроможності бюджетної політики до генерації стимулів економічного розвитку. Вдосконалення засад формування бюджетної політики в контексті розвитку інструментарію перспективного бюджетного планування, помірне зростання основних показників бюджету знижує вплив фінансового механізму на збільшення рівня цін.

В Україні основний вплив протягом періоду 2001–2020 років здійснювали монетарні чинники (інфляція та валютний курс). З огляду на вказаний факт питання боргової стійкості знаходиться у сфері координації досліджуваних компонентів державної фінансової політики. Утримання показника співвідношення державного боргу до ВВП в окреслених безпечних межах (Бюджетним кодексом закріплено 60,0 %, емпіричний досвід для країн із трансформаційною економікою засвідчує доцільність пониження цього показника до рівня 45,0 %) має здійснюватися не внаслідок «інфляційної ерозії», а шляхом реалізації послідовної і збалансованої бюджетної політики при умові низького й стабільного показника інфляції.

Динамічна рівновага має підтримуватись за рахунок стійкого економічного зростання, ключову підтримку якого мають забезпечувати ендегенні чинники, в тому числі фінансові. Адаптивне комбінування та взаємодія монетарних і фінансових інструментів, удосконалення інституційної архітектури економічної системи держави мають сприяти інтенсифікації ділової активності суб'єктів підприємництва, підвищення технологічності економіки, а також росту її традиційних секторів. В іншому разі залишатимуться значні ризики порушення цінової та фінансової стабільності в країні. Взаємодія бюджетно-податкової і монетарної політики може відбуватись в руслі декількох варіантів конфігурацій, зокрема перший передбачає домінуючу роль в регулюванні економічних процесів однієї з досліджуваних політик. В разі лідируючої позиції грошово-кредитної політики мають діяти обмеження у бюджетній площині, а також відповідним чином регулюватись значення облікової ставки для утримання стабільності вагового показника державного боргу. Коли ж першочергову роль відведено фінансовій політиці не встановлюються правила щодо зміни ключової процентної ставки у відповідь на зростання співвідношення державного боргу до ВВП. За третім варіативним сценарієм можливим є реалізація пасивної грошово-кредитної та фінансової політики держави. За даних умов при зростанні бюджетних видатків відбувається паралельний ріст доходів у форматі *balanced-budget increase*, а регулювання ключової процентної ставки здійснюється виключно у відповідь на зміну рівня цін. Четвертий варіант передбачає одночасну реалізацію активної монетарної і бюджетно-податкової політики, коли центральний банк концентрується на досягненні цінової стабільності, а інституції, що відповідають за розробку бюджетної політики не реагують різними діями на ситуативну флуктуацію показника частки державного боргу в ВВП. Тобто в їх функціоналі залишаються повноваження щодо проведення контрциклічних заходів у разі обґрунтованої необхідності.

Центральний банк застосовуючи наявний інструментарій може здійснювати заходи монетарної експансії, натомість центральні органи виконавчої влади, що відповідають за розробку бюджетно-податкової політики концентрують свої зусилля на підтримці й активізації темпів економічного зростання. Видатки бюджету здійснюють відчутно різний вплив на динаміку темпів росту реального ВВП, про що вказано у 1 розділі даного наукового дослідження, причиною цього є поділ видатків на продуктивні та непродуктивні, якість бюджетних інститутів, рівень перерозподілу ВВП через бюджетну систему тощо. Але встановленим і достовірним фактом, що бюджетно-податкова політика впливає на макроекономічну динаміку.

Фактичний рівень споживчої інфляції дорівнює сумі факторів впливу, в тому числі монетарних, що знаходяться безпосередньо під контролем у центрального банку, навіть якщо не було б реалізовано програм фінансового стимулювання економіки; фінансових та інших немонетарних факторів. Високі темпи ІСЦ супроводжуються зниженням вагового показника державного боргу в ВВП за винятком періодів шокової девальвації національної грошової одиниці. По-друге, паралельно із стійкими та достатньо високими темпами інфляції зафіксовано низькі або ж від'ємні значення реальної процентної ставки.

Значущий вплив на стан реалізації державної фінансової політики здійснюють очікування економічних агентів, які пов'язують суттєве збільшення вагових показників дефіциту і видатків бюджету при реалізації заходів фінансової експансії з ростом споживчої інфляції у подальшій перспективі, особливо за умов трансформаційної економіки. Центральний банк в такому разі для стабілізації показника інфляції та його зниження вдається до збільшення ключової процентної ставки, що в свою чергу стримує ділову активність

суб'єктів підприємництва. Надмірна рестрикція активності може викликати уповільнення темпів економічного зростання, та невиконання бюджету за доходами, що потребуватиме здійснення додаткових державних запозичень і як наслідок росту показника державного боргу, що є системним ризиком для утримання цінової стабільності в умовах обмеженого доступу до зовнішніх ринків кредитних ресурсів і недостатнього рівня розвитку внутрішнього ринку державних запозичень. Таким чином для недопущення ситуації зниження боргової стійкості при реалізації заходів бюджетного стимулювання економіки необхідним є їх злагоджена координація з монетарною політикою. Мінливість економічного середовища, недосконалість системи бюджетного планування, наявні інтенції до збільшення видатків соціального спрямування призводять до частих змін основних бюджетних параметрів, що ускладнює взаємодію між фіскальними та монетарними інституціями. Вищенаведені положення обумовлюють доцільність розширення горизонту планування державного і місцевих бюджетів, накладення обмежень щодо відносних розмірів бюджетних показників. Цілком очевидно, що до монетарні заходи в рамках режиму ІТ є середньостроковими, для покращення рівня взаємодії з бюджетно-податковими заходами доцільно використовувати механізм трирічного планування бюджету. На нинішньому етапі розвитку бюджетних відносин передбачено застосування середньострокового бюджетного планування, яке включає у собі плановий та наступні два за плановим бюджетні періоди.

В своєму дослідженні ми припускаємо, що бюджетні видатки за часовим критерієм можна поділити на короткострокову та довго- (середньострокову) компоненти. До довгострокової компоненти включаємо бюджетні видатки, які фінансують масштабні програми економічного, соціального, наукового, оборонного спрямування тощо. Розробка таких програм потребує виключно перспективного бюджетного планування із періодичною корекцією значень у відповідності до змін макроекономічного середовища, адже забезпечити їх повне виконання в стислі терміни не видається можливим. Обсяг даної групи видатків є відносно сталим в межах одного планового року, за виключенням бюджетних видатків на обслуговування боргу, розмір яких достатньо сильно залежить від обмінного курсу національної грошової одиниці. Відзначаючи наявність значної частки зовнішніх запозичень у загальній структурі важливим є недопущення різних коливань обмінного курсу національної грошової одиниці внаслідок росту спекулятивного попиту, водночас вектор на вільне курсоутворення є цілком виправданим, адже штучна фіксація обмінного курсу накопичує низку проблем фундаментального характеру. До останніх слід віднести нарощування негативного сальдо торговельного балансу, підтримку споживчого попиту на імпорتنі товари, зниження міжнародних резервів. Взаємопов'язаність проблематики регулювання обмінного курсу торкається цінової стабільності, адже для повноцінної адаптації ІТ мають бути забезпечені умови для вільного курсоутворення; регулювання платіжного балансу, оскільки в умовах його порушення девальвація мінімізує дефіцит РПО; боргової стійкості та фінансування бюджетного дефіциту. Остання з окреслених сфер є надзвичайно актуальною в нинішніх умовах, оскільки накопичення державного боргу призводить до зростання видатків на його обслуговування, а очікування щодо подальших перспектив боргового навантаження і дефіциту формують систему рестрикцій у фінансовому секторі.

Натомість короткострокова складова бюджетних видатків відображає цілеспрямовані заходи центральних органів виконавчої влади у відповідь на циклічні зміни економічного розвитку, насамперед це стосується стимулювання сукупного попиту. Флуктуація значень даних видатків є значно вищою, ніж попередньої групи, з огляду на мету їх здійснення. Адже динаміка даних видатків має щільний зв'язок з показниками поточного та прогнозного відхилення значення фактичного ВВП від потенційного. Здійснюючи регулювання видатків, які мають короткостроковий характер із урахуванням циклічності економічних процесів, необхідно знаходити баланс між формуванням стимулів споживчого або інвестиційного попиту. Велика Рецесія трансформувала концепт розробки та взаємодії бюджетно-податкової і монетарної політики країни, в розвинутих країнах ЄС, США, Японії. Висока координація фінансових заходів, їх спрямованість на створення імпульсів для відновлення позитивної економічної динаміки є відмінним атрибутом згаданого часового періоду. Пріоритетним напрямом державної фінансової політики стало збільшення рівня зайнятого населення і сукупного попиту в короткостроковому періоді. The American Recovery and Reinvestment Act, ухвалений у 2009 році передбачав пакет податкових і бюджетних ініціатив на суму 787 млрд дол США у відповідь на виклики рецесії, а потім збільшений до 831 млрд дол США. Варто зауважити, що питома вага мір щодо надання тимчасових податкових пільг та зниження податкового навантаження у загальному обсязі заходів фіскального стимулювання становила 34,7 %, решта відноситься до бюджетного регулювання у сфері видатків. Домінантна частка видатків покликана розширити споживання, водночас близько 30 % збільшеного обсягу видатків направлено на розбудову інфраструктури і розвиток системи громадського здоров'я. Координованість складових державної фінансової політики дозволила утримати цінову стабільність, за п'ять років з моменту реалізації The American Recovery and Reinvestment Act середнє значення ІЦІ склало 1,60 %. Водночас темпи приросту реального ВВП на душу населення становили 0,27 % щорічно у діапазоні 2009–2013 років.

Важливим показником для оцінювання впливу фіскальної політики на економічну динаміку є мультиплікатор видатків, його значення залежить від сукупності факторів, ми вважаємо за доцільне зупинимось лиш на найбільш значущих. По-перше, це композиційна структура бюджетних видатків. Необхідним є ідентифікація їх складової, яка має найвищий позитивний ефект для стимулювання економіки. Селекція видатків в контексті критерію продуктивності має враховувати граничний рівень вагового показника таких видатків у ВВП та в загальній структурі видаткової частини бюджету. Слід враховувати, що крім активізації темпів економічного росту є поточні функції і завдання бюджетної політики щодо обслуговування державного боргу, забезпечення соціальної стабільності, фінансування мережі бюджетних установ тощо. По-друге, важливо за рахунок яких інструментів буде фінансуватись додатковий обсяг видатків – розширення

податкової бази, підняття ставок, збільшення дефіциту бюджету. По-третє, зміна варіантів конфігурацій взаємодії бюджетно-податкової і монетарної політики впливають на рівень мультиплікатора державних видатків та показник інфляції, при пасивній монетарній політиці він є вищим, однак й ІСЦ у такому випадку є більшим. Крім того, за умов утримання низьких значень ключових процентних ставок, як це прослідковується у розвинутих країнах, мультиплікатор суттєво різнитиметься в порівнянні з високими значеннями ставок, як це притаманно ринкам, що розвиваються. Ще одним монетарним фактором впливу на дієвість бюджетно-податкового стимулювання є режим валютного курсу. Емпірично підтверджено, що за умов фіксованого курсу мультиплікатор видатків бюджету є вищим. Для посилення ефективності взаємодії бюджетно-податкової та монетарної політики необхідним є проведення моделювання за допомогою сучасного економіко-математичного інструментарію, що дозволить визначити оптимальні конфігурації фіскального і монетарного режиму на відповідному етапі розвитку вітчизняної економіки.

Висновки. Емпіричний досвід засвідчив доцільність узгодження бюджетно-податкової і монетарної політики з метою підтримки стійкого ендегенного економічного зростання. Координація заходів державної фінансової політики в розрізі стадій економічного циклу має ґрунтуватись на інституційному підході, що потребує постійного удосконалення правил взаємодії фінансових регуляторів при визначенні основної мети відповідної політики, цілей, інструментарію. Взаємодія бюджетно-податкової і монетарної політики має зосереджуватись на завданнях підвищення рівня суспільного добробуту та утримання довгострокової макроекономічної стабільності. З огляду на зазначене, необхідним є оцінювання потенційного впливу фіскальних інструментів на динаміку індексу споживчих цін, а також грошово-кредитного інструментарію на формування бюджетних доходів і умов залучення облігацій державної позики для фінансування дефіциту бюджету та обслуговування державного боргу. Адаптивна взаємодія монетарних і фіскальних механізмів, удосконалення інституційної архітектури економічної системи держави мають сприяти інтенсифікації економічної активності суб'єктів підприємництва, підвищенню конкурентоспроможності економіки. Обґрунтовано потребу запровадження системи оцінки ефективності координації бюджетно-податкової і монетарної політики, визначення дієвих заходів фінансового регулювання на певному етапі економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Simionescu, M., Lazányi, K., Sopková, G., Dobeš, K. & Adam, P. B. (2017). *Determinants of Economic Growth in V4 Countries and Romania. Journal of Competitiveness*, 8(1), 103–116.
2. Adrian, T. & Liang, N. (2016). *Monetary policy, financial conditions, and financial stability*. 41 p.
3. Auerbach, A. J., & Gorodnichenko, Y. (2017). *Fiscal stimulus and fiscal sustainability* (No. w23789). National Bureau of Economic Research.
4. Mishchenko V., Naumenkova S., Mishchenko S., Ivanov V. (2018). *Inflation and economic growth: the search for a compromise for the Central Bank's monetary policy. Banks and Bank Systems*, 13(2), 153–163.
5. Arestis, P. (2015). *Coordination of fiscal with monetary and financial stability policies can better cure unemployment. Review of Keynesian Economics*, 3(2), 233–247.
6. Sims, C. A. (2016). *Fiscal policy, monetary policy and central bank independence. In Kansas Citi Fed Jackson Hole Conference*.
7. Chatelain, J. B., & Ralf, K. (2020). *Ramsey Optimal Policy versus Multiple Equilibria with Fiscal and Monetary Interactions. arXiv preprint arXiv:2002.04508*.
8. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). С. 295–307.
9. Лагутін В. Д. *Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці: монографія*. К. : КНТЕУ, 2007. 248 с.
10. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). *Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 42-52.
11. Chugunov, I. & Makohon, V. (2019). *Fiscal strategy as an instrument of economic growth. Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), 213-217.
12. Chugunov, I. & Pasichnyi, M. (2018). *Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. Investment Management and Financial Innovations*, 15 (4), 113–122.
13. *Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / І. Я. Чуగుнов, А. В. Павелко, Т. В. Канєва, та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2015. 376 с.*
14. Дзюблюк О. В. *Монетарна політика як ключовий важіль реалізації антикризових заходів в економіці. Банківська справа*. 2017. № 2. С. 3–26.
15. Davig, T. & Leeper, E. M. (2011). *Monetary–fiscal policy interactions and fiscal stimulus. European Economic Review*, 55(2), 211–227.
16. *The official website of IMF. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>*
17. Makohon V., Radionov Y., Adamenko I. (2020) *Investment policy of the state as a tool for economic growth of the country. Problems and Perspectives in Management*. 18 (3) 245-254.

References

1. Simionescu, M., Lazányi, K., Sopková, G., Dobeš, K. & Adam, P. B. (2017). *Determinants of Economic Growth in V4 Countries and Romania. Journal of Competitiveness*, 8(1), 103–116.

2. Adrian, T. & Liang, N. (2016). *Monetary policy, financial conditions, and financial stability*. 41 p.
3. Auerbach, A. J., & Gorodnichenko, Y. (2017). *Fiscal stimulus and fiscal sustainability* (No. w23789). National Bureau of Economic Research.
4. Mishchenko V., Naumenkova S., Mishchenko S., Ivanov V. (2018). *Inflation and economic growth: the search for a compromise for the Central Bank's monetary policy*. *Banks and Bank Systems*, 13(2), 153–163.
5. Arestis, P. (2015). *Coordination of fiscal with monetary and financial stability policies can better cure unemployment*. *Review of Keynesian Economics*, 3(2), 233–247.
6. Sims, C. A. (2016). *Fiscal policy, monetary policy and central bank independence*. In *Kansas Citi Fed Jackson Hole Conference*.
7. Chatelain, J. B. & Ralf, K. (2020). *Ramsey Optimal Policy versus Multiple Equilibria with Fiscal and Monetary Interactions*. *arXiv preprint arXiv:2002.04508*.
8. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. (2016). *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine*. *Actual Problems of Economy*, 5 (179), 295–307.
9. Lagutin, V. D. (2007). *Biudzhethna ta monetarna polityka: koordynatsiia v transformatsiinii ekonomitsi [Budgetary and monetary policy coordination in transformational economy]*. Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, 248 p. [in Ukr.]
10. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). *Fiscal and Monetary Policy of Economic Development*. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 42-52.
11. Chugunov, I. & Makohon, V. (2019). *Fiscal strategy as an instrument of economic growth*. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), 213-217.
12. Chugunov, I. & Pasichnyi, M. (2018). *Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies*. *Investment Management and Financial Innovations*, 15 (4), 113–122. doi: 10.21511/imfi.15(4).2018.09.
13. Chugunov, I. Y., Pavelko, A. V., Kanjeva, T. V. ta in. (2015). *Derzhavne finansove rehuljuvannja ekonomichnykh peretvorenj [State financial regulation of economic transformations]*. Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, 376 p. [in Ukr.].
14. Dzyublyuk O. (2017). *Monetarna polityka yak kliuchovy vashil realizatsii antykryzovykh zakhodiv v ekonomitsi [Monetary policy as a key tool of anti-crisis measures in the economy]*. *Bankivska sprava. – Banking*, 2, 3–26 [in Ukr.].
15. Davig, T. & Leeper, E. M. (2011). *Monetary–fiscal policy interactions and fiscal stimulus*. *European Economic Review*, 55(2), 211–227.
16. The official website of IMF. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>
17. Makohon V., Radionov Y., Adamenko I. (2020). *Investment policy of the state as a tool for economic growth of the country*. *Problems and Perspectives in Management*, 18 (3), 245-254.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Пасічний Микола Дмитрович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет
02156, м. Київ, Кіото 19
e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua
orcid.org/0000-0001-7663-776X

ДАННЫЕ О АВТОРЕ

Пасечный Николай Дмитриевич, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов Киевский национальный торгово-экономический университет,
02156, г. Киев, Кіото 19
e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Pasichnyi Mykola, Doctor in Economics, Associate professor, Professor of Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics
02156, Kyiv, 19, Kioto st.
e-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ В КОНТЕКСТІ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Самошкіна О. А.

Актуальність теми дослідження. Сучасні системи управління державними фінансами потребують підвищення рівня результативності використання бюджетних коштів при вирішенні стратегічних пріоритетних завдань розвитку країни у різних сферах суспільних відносин. Актуального значення набувають питання оцінки ефективності та результативності формування і використання бюджетних видатків при розробці та реалізації бюджетної політики, інтеграції оцінки бюджетної результативності у бюджетний процес.

Постановка проблеми. Враховуючи необхідність реалізації результативної бюджетної політики соціально-економічного зростання вагомого значення набувають завдання оцінки результативності та соціально-економічної ефективності бюджетних видатків на всіх стадіях бюджетного процесу в умовах застосування програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами. Важливою також є оптимізація розподілу та використання бюджетних ресурсів між бюджетними програмами, розпорядниками бюджетних коштів з урахуванням критеріїв пріоритетності, отримання конкретних суспільно вагомих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки ефективності та результативності використання бюджетних коштів присвячені праці зарубіжних і вітчизняних вчених К. Вайс, Е. Ведунга, А. Премчанда, В. Танзі, Л. Васютинської, І. Запатріної, Н. Корнієнко, В. Федосова, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Дослідження оцінки результативності видатків бюджету при управлінні бюджетними процесами актуалізуються у зв'язку із необхідністю ефективного і результативного вирішення пріоритетних завдань розвитку країни у різних сферах суспільних відносин, використання видатків бюджету в якості інструменту регулювання соціально-економічних процесів у країні.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкриття сутності результативності видатків бюджету, особливостей її оцінки у системі програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами; розвиток підходів до оцінки результативності та соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм і бюджетної діяльності органів державного управління. Метою дослідження є розкриття та удосконалення теоретико-методологічних положень щодо оцінки результативності видатків бюджету в контексті бюджетного регулювання суспільного розвитку.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: діалектичний, системний і структурний методи, порівняльний і факторний аналіз, методи наукового абстрагування, аналізу, синтезу та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність результативності видатків бюджету та особливості її оцінки у системі програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами. Розвинуто підходи до оцінки результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм, розпорядників бюджетних коштів, а також її інтеграції у бюджетний процес.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані у процесі розробки та реалізації державної політики у сфері видатків бюджету, реформування системи управління державними фінансами.

Висновки відповідно до статті. Результативність видатків бюджету займає центральне місце у програмно-цільовій моделі управління бюджетними ресурсами, що передбачає здійснення процесів планування, виконання і контролю за виконанням видаткової частини бюджету в залежності від оцінки очікуваного і досягнутого рівня результативності бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів. Оцінка запланованої і фактичної результативності бюджетних видатків, очікуваної і досягнутої соціально-економічної ефективності видатків бюджету повинна здійснюватися на всіх стадіях бюджетного процесу на рівні бюджетних програм, діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, їх груп і галузі в цілому.

Ключові слова: видатки бюджету, результативність, програмно-цільовий метод, бюджетна програма, розпорядник бюджетних коштів, соціально-економічна ефективність.

РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ РАСХОДОВ БЮДЖЕТА В КОНТЕКСТЕ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Самошкіна О. А.

Актуальность темы исследования. Современные системы управления государственными финансами нуждаются в повышении уровня результативности использования бюджетных средств при решении стратегических приоритетных задач развития страны в различных сферах общественных отношений. Актуальное значение приобретают вопросы оценки эффективности и результативности формирования и использования бюджетных расходов при разработке и реализации бюджетной политики, интеграции оценки бюджетной результативности в бюджетный процесс.

Постановка проблемы. Учитывая необходимость реализации результативной бюджетной политики социально-экономического роста большое значение приобретают задачи оценки результативности и социально-экономической эффективности бюджетных расходов на всех стадиях бюджетного процесса в условиях применения программно-целевого метода управления бюджетными ресурсами. Важной также является оптимизация распределения и использования бюджетных ресурсов между бюджетными программами, распорядителями бюджетных средств с учетом критериев приоритетности, получения конкретных общественно значимых результатов.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам оценки эффективности и результативности использования бюджетных средств посвящены труды зарубежных и отечественных ученых К. Вайс, Е. Ведунга, А. Премчанда, В. Танзи, Л. Васютинской, И. Запатриной, Н. Корниенко, В. Федосова, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Исследования оценки результативности расходов бюджета при управлении бюджетными процессами актуализируются в связи с необходимостью эффективного и результативного решения приоритетных задач развития страны в различных сферах общественных отношений, использования расходов бюджета в качестве инструмента регулирования социально-экономических процессов в стране.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрытие сущности результативности расходов бюджета, особенностей ее оценки в системе программно-целевого метода управления бюджетными ресурсами; развитие подходов к оценке результативности и социально-экономической эффективности бюджетных расходов, бюджетных программ и бюджетной деятельности органов государственного управления. Целью исследования является раскрытие и усовершенствование теоретико-методологических положений по оценке результативности расходов бюджета в контексте бюджетного регулирования общественного развития.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: диалектический, системный и структурный методы, сравнительный и факторный анализ, методы научного абстрагирования, анализа, синтеза и другие.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыты сущность результативности расходов бюджета и особенности ее оценки в системе программно-целевого метода управления бюджетными ресурсами. Развита подходы к оценке результативности и социально-экономической эффективности бюджетных расходов, бюджетных программ, распорядителей бюджетных средств, а также ее интеграции в бюджетный процесс.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе разработки и реализации государственной политики в сфере расходов бюджета, реформирования системы управления государственными финансами.

Выводы в соответствии со статьей. Результативность расходов бюджета занимает центральное место в программно-целевой модели управления бюджетными ресурсами, что предусматривает осуществление процессов планирования, выполнения и контроля за выполнением расходной части бюджета в зависимости от оценки ожидаемого и достигнутого уровня результативности бюджетных программ, деятельности распорядителей бюджетных средств. Оценка запланированной и фактической результативности бюджетных расходов, ожидаемой и достигнутой социально-экономической эффективности расходов бюджета должна осуществляться на всех стадиях бюджетного процесса на уровне бюджетных программ, деятельности главных распорядителей бюджетных средств, их групп и отрасли в целом.

Ключевые слова: расходы бюджета, результативность, программно-целевой метод, бюджетная программа, распорядитель бюджетных средств, социально-экономическая эффективность.

EFFECTIVENESS OF BUDGET EXPENDITURES IN CONTEXT BUDGETARY REGULATION OF PUBLIC DEVELOPMENT

Samoshkina Olga

Relevance of the research topic. Modern public financial management systems need to increase the level of effectiveness of the use of budget funds in addressing the strategic priorities of the country's development in various spheres of public relations. The issues of assessing the efficiency and effectiveness of the formation and use of budget expenditures in the development and implementation of budget policy, the integration of the assessment of budget effectiveness in the budget process are becoming important.

Formulation of the problem. Given the need to implement an effective budget policy of socio-economic growth, the task of assessing the effectiveness and socio-economic efficiency of budget expenditures at all stages of the budget process in terms of application of program-targeted method of budget resources management. It is also important to optimize the distribution and use of budget resources between budget programs, budget managers, taking into account the criteria of priority, to obtain specific public significant results.

Analysis of recent research and publications. The work of foreign and domestic scientists K. Weiss, E. Vedung, A. Premchand, V. Tanzi, L. Vasyutinska I. Zapatrina, N. Kornienko, V. Fedosov, I. Chugunov and others is devoted to the issue of assessing the efficiency and effectiveness of the use of budget funds.

Selection of unexplored parts of the general problem. Research on the effectiveness of budget expenditures in budget management is updated due to the need to effectively and efficiently address the priorities of the country in various spheres of public relations, the use of budget expenditures as a tool for regulating socio-economic processes in the country.

Setting the task, the purpose of the study. The objectives of the study are: to reveal the essence of the effectiveness of budget expenditures, the peculiarities of its evaluation in the system of program-target method of budget resources management; development of approaches to assessing the effectiveness and socio-economic efficiency of budget expenditures, budget programs and budget activities of public administration. The purpose of the study is to reveal and improve the theoretical and methodological provisions for assessing the effectiveness of budget expenditures in the context of budgetary regulation of public development.

Method or methodology for conducting research. The article uses a set of research methods: dialectical, systemic and structural methods, comparative and factor analysis, methods of scientific abstraction, analysis, synthesis and others.

Basic material presentation (results of work). The essence of the effectiveness of budget expenditures and the peculiarities of its evaluation in the system of program-target method of budget resources management are revealed. Approaches to assessing the effectiveness and socio-economic efficiency of budget expenditures, budget programs, budget managers, as well as its integration into the budget process have been developed.

The field of application of results. The results of the study can be used in the development and implementation of public policy in the field of budget expenditures, reforming the public financial management system.

Conclusions according to the article. The effectiveness of budget expenditures occupies a central place in the program-target model of budget resources management, which involves the implementation of processes of planning, implementation and control over the expenditure of the budget depending on the assessment of the expected and achieved level of effectiveness of budget programs. Evaluation of planned and actual effectiveness of budget expenditures, expected and achieved socio-economic efficiency of budget expenditures should be carried out at all stages of the budget process at the level of budget programs, the main managers of budget funds, their groups and the branch as a whole.

Keywords: budget expenditures, effectiveness, program targeted method, budget program, manager of budgetary funds, social and economic efficiency.

JEL Classification: E62, H11, H5, H61.

Актуальність теми дослідження. Розвиток бюджетних відносин в умовах реформування системи управління державними фінансами потребує удосконалення підходів до управління бюджетними ресурсами у напрямку підвищення результативності бюджетної політики при реалізації стратегічних пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни. Сучасні моделі управління бюджетними процесами недостатньо орієнтовані на результат бюджетної діяльності, що характеризується здійсненням планування, виконання і контролю за виконанням бюджетних видатків без достатнього врахування оцінки запланованої і фактичної результативності бюджетних програм, досягнення очікуваних суспільно вагомих результатів від використання бюджетних коштів. Питання забезпечення результативного розподілу і використання бюджетних видатків для задоволення потреб суспільства успішно вирішуються в рамках програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами.

Актуального значення набувають питання подальшого удосконалення програмно-цільового методу управління видатками бюджету для суттєвого підвищення їх результативності при вирішенні стратегічних пріоритетних завдань розвитку країни у різних сферах суспільних відносин. Важливим є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до середньострокового програмно-цільового бюджетного планування, оцінки результативності та соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм і діяльності органів державного управління при реалізації бюджетної політики.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питанням оцінки ефективності та результативності використання бюджетних коштів присвячені праці зарубіжних і вітчизняних вчених К. Вайс [1], Е. Ведунга [2], А. Премчанда [3], В. Танзі [4], Л. Васютинської [5], І. Запатріної [8], Н. Корнієнко [6], В. Федосова [7], І. Чугунова [8, 9] та інших. Разом з тим, потребують поглиблення досліджень питання довгострокового прогнозування і середньострокового програмно-цільового планування видатків бюджету з урахуванням критеріїв пріоритетності і результативності, удосконалення підходів до оцінки результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів та поглиблення її застосування у бюджетному процесі.

Метою дослідження є розкриття та удосконалення теоретико-методологічних положень щодо оцінки результативності видатків бюджету в контексті бюджетного регулювання суспільного розвитку.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність результативності видатків бюджету і особливості її оцінки у системі програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами; розвинути підходи до оцінки результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм та бюджетної діяльності органів державного управління.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано діалектичний, системний і структурний методи при розкритті сутності результативності видатків бюджету у системі програмно-цільового управління бюджетними ресурсами. Методи наукового абстрагування, аналізу і синтезу, порівняльного і факторного аналізу використано

при визначенні теоретико-методологічних положень щодо оцінки результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Результати дослідження. Видатки бюджету характеризують сукупність економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і використання бюджетних ресурсів для реалізації функцій держави у економічній, політичній, соціальній, культурній, правоохоронній, оборонній, екологічній, інформаційній та інших сферах суспільних відносин у відповідності із визначеними стратегічними пріоритетами розвитку країни. Результативність видатків бюджету являє собою сукупний результат використання бюджетних коштів за різними напрямками державної діяльності відповідно до встановлених цілей, представлений кількісними і якісними показниками, що характеризують відповідність фактично отриманих результатів очікуваним або запланованим. Результативність бюджетних видатків займає центральне місце у програмно-цільовій моделі управління бюджетним процесом, що знаходить своє відображення у здійсненні процесів планування, виконання і контролю за виконанням видаткової частини бюджету в залежності від оцінки очікуваного і досягнутого рівня результативності бюджетних програм, діяльності органів державного управління.

Програмно-цільове управління бюджетними видатками характеризується здійсненням процесів формування і виконання видаткової частини бюджету у розрізі бюджетних програм розпорядників бюджетних коштів з чітко визначеними цілями і очікуваними результатами від їх реалізації відповідно до стратегічних пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни. Планування обсягу і структури бюджетних видатків передбачає складання головними розпорядниками бюджетних коштів паспортів за кожною бюджетною програмою з чітко визначеними очікуваними запланованими результатами їх реалізації. Крім того, головні розпорядники бюджетних коштів складають стратегічні плани своєї діяльності у відповідності із стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку країни та галузевими стратегіями, що повинні містити очікувані заплановані результативні показники їх бюджетної діяльності.

Оцінка результативності бюджетних видатків має на меті здійснення систематичного аналізу фактично досягнутого рівня результативності бюджетних програм і діяльності розпорядників бюджетних коштів та його порівняння із запланованим рівнем, визначеним у паспортах бюджетних програм та стратегічних планах діяльності головних розпорядників бюджетних коштів. На підставі проведеної оцінки визначають бюджетні програми з недостатнім рівнем результативності та, враховуючи їх пріоритетність, визначають особливості їх подальшої реалізації у поточному та наступних бюджетних періодах. Оцінка результативності діяльності органів державного управління є основою для прийняття рішень про перерозподіл бюджетних ресурсів на користь розпорядників бюджетних коштів з високим і достатнім рівнем результативності, при цьому обсяг бюджетних коштів, що підлягає перерозподілу, залежить від кількості і обсягу фінансування бюджетних програм з недостатнім рівнем результативності, обов'язково враховуючи при цьому рівень їх пріоритетності та рівень пріоритетності галузі розпорядника бюджетних коштів [10].

Рівень пріоритетності бюджетної програми і галузі, до якої вона відноситься, має вагоме значення у процесі програмно-цільового бюджетного планування, оскільки окремі бюджетні програми, переважно соціального спрямування, з недостатнім рівнем результативності можуть належати до важливих напрямів державного регулювання суспільних відносин та бути спрямованими на вирішення пріоритетних загальнодержавних завдань на певному етапі соціально-економічного розвитку країни. Результативність бюджетних видатків має як економічну, так і соціальну складову, що потребує також аналізу соціальної результативності бюджетних програм, що визначається як досягнення суспільно вагомих соціальних результатів від реалізації бюджетної програми [9].

Вищезазначене дозволяє розглядати оцінку результативності бюджетних видатків як інструмент підвищення ефективності і гнучкості управління бюджетними коштами, оскільки її здійснення сприяє оптимізації програмного і відомчого розподілу видаткової частини бюджету, упорядкуванню переліку і удосконаленню внутрішньої структури бюджетних програм, розпорядників бюджетних коштів шляхом визначення недостатньо результативних програм в процесі їх виконання, виявлення на цій основі можливостей економії бюджетних ресурсів та їх перерозподілу на користь інших пріоритетних бюджетних програм.

Важливою умовою складання результативного програмно-цільового бюджету є конкретизація і вимірюваність запланованих та фактичних результатів реалізації бюджетних програм, діяльності органів державного управління з урахуванням специфіки галузі суспільних відносин, до якої вони належать, а також проведення систематичної оцінки рівня результативності бюджетних програм і бюджетної діяльності при плануванні, виконанні і здійсненні контролю за виконанням бюджету.

Програмно-цільове управління бюджетними видатками передбачає формування системи результативних показників для кожної бюджетної програми щодо затрат, кількісних і якісних характеристик продукту, ефективності, що конкретизуються в затвердженому в установленому порядку паспорті бюджетної програми. Запланована результативність бюджетної програми повинна характеризувати очікувані проміжні і прямі результати від її реалізації, представлені результативними показниками щодо запланованого рівня затрат, продукту, якості, ефективності. Фактична результативність бюджетної програми характеризує ступінь досягнення проміжних і прямих результатів в процесі її реалізації шляхом визначення рівня виконання запланованих результативних показників затрат, продукту, ефективності, якості у встановлені строки з використанням запланованого обсягу бюджетних коштів. Оцінка результативності бюджетної програми базується на порівнянні фактичних результативних показників її виконання із запланованими, у тому числі

шляхом розрахунку узагальнюючого коефіцієнта результативності бюджетної програми та співставленні його рівня із запланованим і допустимим граничним рівнем результативності. Доцільним також є порівняння рівня результативності виконання бюджетної програми з відповідними показниками попередніх періодів, подібними показниками інших бюджетних програм, встановленими галузевими стандартами і нормами. На підставі проведеної оцінки результатів визначають бюджетні програми з високим, достатнім і низьким рівнем результативності, аналізують причини недостатньо ефективної їх реалізації, переглядають показники їх формування та розробляють заходи для підвищення рівня їх результативності, а також, враховуючи пріоритетність бюджетних програм, визначають особливості їх реалізації у наступних бюджетних періодах.

Оцінка результативності діяльності розпорядника бюджетних коштів повинна базуватися на аналізі рівня результативності його бюджетних програм, порівнянні фактичних показників його діяльності із запланованими, відповідними показниками діяльності інших розпорядників, галузі в цілому. Також важливим є порівняння очікуваних і фактично досягнутих результативних показників діяльності головного розпорядника бюджетних коштів як суб'єкта державного управління у відповідній галузі суспільних відносин, що визначені в стратегічних планах його діяльності.

Дослідження результативності бюджетних видатків передбачає проведення поглибленої оцінки прямих і кінцевих результатів використання бюджетних коштів за бюджетною програмою або групою бюджетних програм певного галузевого чи функціонального спрямування. Важливою також є комплексна оцінка прямих і кінцевих результатів діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, групи головних розпорядників бюджетних коштів певного галузевого спрямування, галузі в цілому.

Пряма результативність бюджетних видатків характеризує кількісні та якісні характеристики результату від реалізації бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів, досягнення яких безпосередньо залежить від діяльності розпорядників бюджетних коштів. Пряма результативність бюджетних видатків знаходить своє відображення у результативних показниках бюджетних програм і діяльності органів державного управління, визначених у паспортах бюджетних програм та стратегічних планах діяльності головних розпорядників бюджетних коштів.

Кінцева результативність або соціально-економічна ефективність бюджетних видатків виражає цільовий рівень або зміну цільового рівня показників соціально-економічного розвитку країни та показників, що характеризують розвиток окремих галузей суспільних відносин, що обумовлено досягненням прямих результатів бюджетних програм і діяльності головних розпорядників бюджетних коштів. Оцінка кінцевого соціально-економічного ефекту від витрачання бюджетних коштів передбачає дослідження соціально-економічної ефективності бюджетної програми або групи бюджетних програм певного галузевого чи функціонального спрямування, соціально-економічної ефективності діяльності головного розпорядника бюджетних коштів або їх групи певного галузевого спрямування, а також соціально-економічної ефективності видатків бюджету в цілому та у функціональному розрізі. Оцінка соціально-економічної ефективності бюджетних видатків передбачає здійснення аналізу і порівняння очікуваного та фактично досягнутого рівня соціально-економічної ефективності бюджетних програм, діяльності органів державного управління, бюджетних видатків і бюджетної політики загалом. Необхідність розробки та реалізації бюджетної політики соціально-економічного зростання потребує ґрунтовних досліджень щодо оцінки соціально-економічної ефективності бюджетних програм і діяльності органів державного управління, яка характеризує кінцеву результативність бюджетних видатків, виражає кінцевий економічний і соціальний ефект, отриманий від використання бюджетних ресурсів.

Дослідження соціально-економічної ефективності видатків бюджету передбачає проведення більш поглибленого аналізу щодо рівня досягнення кінцевих суспільно вагомих результатів від витрачання бюджетних ресурсів, що потребує методологічного обґрунтування оцінки впливу обсягу бюджетних видатків та їх структури, програмної, відомчої, функціональної, на показники економічного і соціального розвитку країни, у тому числі на валовий внутрішній продукт реальний, номінальний, на душу населення, валовий регіональний продукт, валову додану вартість регіонів, рівень зайнятості населення, рівень безробіття, рівень прожиткового мінімуму, ступінь забезпечення населення лікарняними ліжками і закладами амбулаторної медицини, рівень захворюваності населення, рівень забезпечення населення закладами освіти, рівень освіти населення за різними віковими групами і територіями, рівень народжуваності і смертності, середню тривалість життя населення, рівень демографічного навантаження.

В сучасних умовах реформування системи управління державними фінансами вагому практичну цінність має удосконалення теоретико-методологічних підходів до оцінки результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних видатків, бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів з урахуванням їх галузевої специфіки з метою раціоналізації розподілу і використання бюджетних ресурсів на підставі визначення недостатньо результативних бюджетних програм і їх розпорядників, виявлення на цій основі можливостей економії бюджетних коштів та їх перерозподілу на користь інших більш пріоритетних і результативних бюджетних програм та їх розпорядників.

Важливим напрямом реформування управління бюджетним процесом є його переорієнтація на результат бюджетної діяльності, що передбачає зміщення акцентів з планування бюджетних видатків до планування бюджетних результатів діяльності органів державного управління в рамках вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни. Зазначене потребує інтеграції оцінки

результативності бюджетних видатків у всі стадії бюджетного процесу, який, окрім процедур планування бюджету, його розгляду, затвердження, виконання, внесення змін, контролю за виконанням повинен містити процедури систематичного моніторингу і оцінки очікуваних і досягнутих проміжних, прямих та кінцевих результатів бюджетних програм і діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Програмно-цільове управління бюджетними видатками передбачає здійснення оцінки їх результативності і соціально-економічної ефективності на всіх етапах бюджетного управлінського циклу «прогнозування – планування – виконання – звітування – контроль» та на її підставі розробку дієвих заходів щодо підвищення рівня ефективності і результативності використання бюджетних коштів при вирішенні стратегічних цілей і завдань у різних сферах суспільних відносин, конкретизованих в стратегії соціально-економічного розвитку країни, бюджетній стратегії, галузевих стратегічних планах, стратегічних планах діяльності головних розпорядників бюджетних коштів (рис.1).

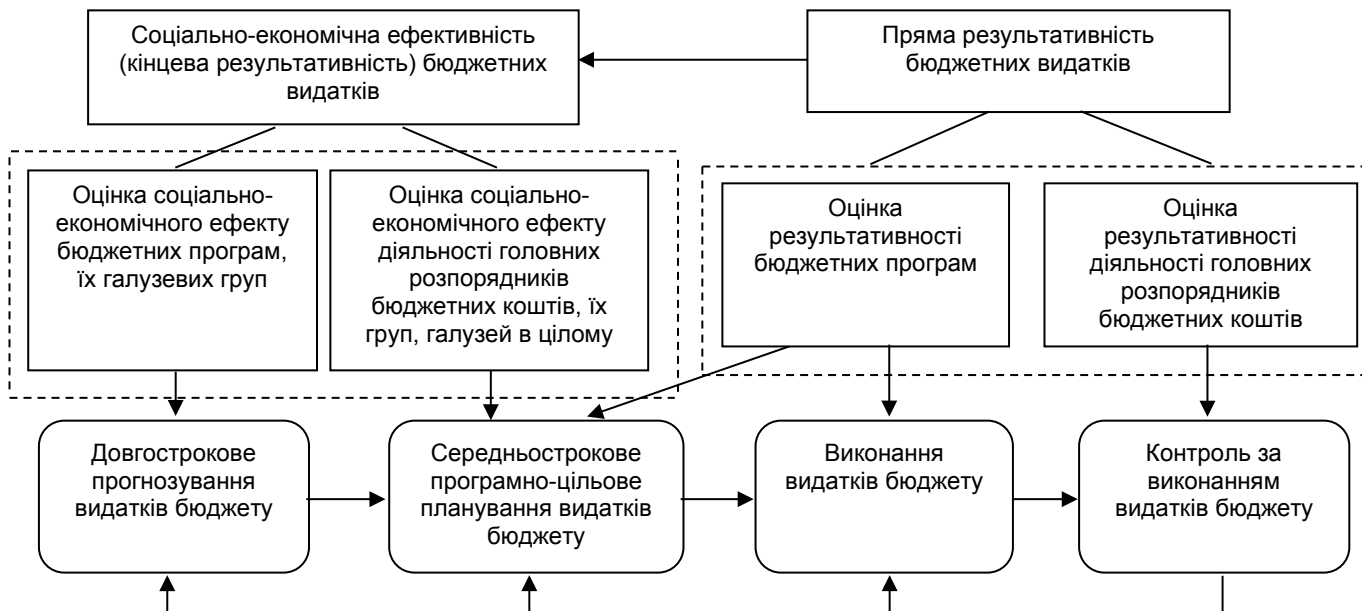

Рисунок 1. Результативність видатків бюджету в системі програмно-цільового управління бюджетними ресурсами

Джерело: складено автором.

Отже, ефективне функціонування програмно-цільового методу управління бюджетними видатками ґрунтується на регулярній та послідовній оцінці очікуваної (запланованої) і фактично досягнутої результативності і соціально-економічної ефективності бюджетних програм і діяльності розпорядників бюджетних коштів, що дозволяє перейти на якісно новий рівень бюджетного управління – управління бюджетними результатами при вирішенні стратегічних пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни. Систематична оцінка рівня результативності бюджетних видатків дозволяє створити цілісну замкнену систему управління видатками бюджету, спрямовану на забезпечення динамічної оптимізації розподілу і використання бюджетних ресурсів на підставі критеріїв очікуваного і досягнутого рівня результативності бюджетних видатків з метою мінімізації бюджетних втрат і максимізації бюджетних результатів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Висновки. Результативність видатків бюджету займає центральне місце у програмно-цільовій моделі управління бюджетними ресурсами, що передбачає здійснення процесів планування, виконання і контролю за виконанням видаткової частини бюджету в залежності від оцінки очікуваного і досягнутого рівня результативності бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів. Результативність бюджетних видатків є інструментом підвищення ефективності і гнучкості управління бюджетними коштами при реалізації стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Інтеграція оцінки результативності видатків бюджету у бюджетний механізм передбачає здійснення постійного систематичного аналізу очікуваного і досягнутого рівня результативності бюджетних програм, діяльності розпорядників бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу. Оцінка запланованої і фактичної результативності, а також очікуваної і досягнутої соціально-економічної ефективності бюджетних видатків повинна здійснюватися на рівні окремої бюджетної програми і її функціональних груп, діяльності окремого головного розпорядника бюджетних коштів, їх груп і галузей в цілому, бюджетних видатків разом та у функціональному розрізі. Зазначене сприятиме раціоналізації розподілу і використання бюджетних ресурсів між бюджетними програмами, розпорядниками бюджетних коштів, галузями суспільних відносин при вирішенні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни з урахуванням критеріїв результативності і пріоритетності.

Список використаних джерел

1. Вайс К. Оцінювання: методи дослідження програм та політики: пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 671 с.
2. Vedung E. *Public Policy and Program Evaluation*. New York: Routledge, 2017. 336 p.
3. Premchand A. *Controlling Government Spending: The Ethos, Ethics and Economics of Expenditure Management*. Oxford University Press. 2005. 378 p.
4. Танци В. Правительство и рынки: меняющаяся экономическая роль государства: пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара, 2018. 584 с.
5. Васютинська Л. А. Система видатків бюджету в умовах розвитку програмно-цільового управління: монографія. Одеса: Друк-Південь, 2014. 192 с.
6. Корнієнко Н. М. Оцінка і моніторинг ефективності бюджетних програм. *Економічний часопис - XXI*. 2013. № 5-6 (2). С. 31-33.
7. Макрофінансове бюджетування / за наук. ред. В.М. Федосова. Київ: КНЕУ, 2011. 312 с.
8. Чугунов І. Я., Запатріна І. В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. *Фінанси України*. 2008. №5. С. 3-14.
9. Чугунов І., Самошкіна О. Видатки бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С. 103–121.
10. Самошкіна О. А. Програмно-цільове управління бюджетними ресурсами у механізмі суспільного розвитку. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 43. С. 184–196.

References

1. Vays, K. (2000). *Otsinyuvannya: metody doslidzhennya prohram ta polityky* [Evaluation: research methods of programs and policies]: per. z anhl. K.: Osnovy, 671 s. [in Ukr.].
2. Vedung, E. (2017). *Public Policy and Program Evaluation*. New York: Routledge, 336 p. [in Eng.].
3. Premchand, A. (2005). *Controlling Government Spending: The Ethos, Ethics and Economics of Expenditure Management*. Oxford University Press, 378 p. [in Eng.].
4. Tantsy, V. (2018). *Pravytel'stvo y rynky: menyayushchayasya ékonomycheskaya rol' hosudarstva* [Government and Markets: Changing Economic Role of the State]: per. s anhl. M.: Yzd-vo Ynstytuta Haydara, 584 s. [in Rus.].
5. Vasyutyn's'ka, L. A. (2014). *Systema vydatkiv byudzhetu v umovakh rozvytku prohramno-tsil'ovoho upravlinnya* [System of budget expenditures in the conditions of development of program-target management]: monohrafiya. Odesa: Druk-Pivden', 192 s. [in Ukr.].
6. Korniyenko, N. M. (2013). *Otsinka i monitorynh efektyvnosti byudzhethnykh prohram* [Evaluation and monitoring of the effectiveness of budget programs]. *Ekonomichnyy chasopys* – XXI, 5-6 (2). 31-33. [in Ukr.].
7. Fedosov, V. M. (2011) *Makrofinansove byudzhetuвання* [Macrofinance budgeting]. K.: KNEU, 312 s. [in Ukr.].
8. Chuhunov, I. Y., Zapatrina, I. V. (2008). *Rozvytok prohramno-tsil'ovoho metodu planuvannya byudzhetu* [Development of the program-target method of budget planning]. *Finansy Ukrayiny*, 5. 3-14. [in Ukr.].
9. Chuhunov, I., Samoshkina, O. (2019). *Vydatky byudzhetu v systemi sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku krayiny* [Budget expenditures in the system of socio-economic development of the country]. *Visnyk KNTEU*, 2. 103–121. [in Ukr.].
10. Samoshkina O. A. (2019). *Prohramno-tsil'ove upravlinnya byudzhethnymi resursamy u mekhanizmi suspil'noho rozvytku* [Program-targeted management of budgetary resources in the mechanism of public development] *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 43. 184–196. [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Самошкіна Ольга Анатоліївна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного фінансового інституту Київського національного торговельно-економічного університету

e-mail: iskra37@ukr.net

orcid.org/0000-0002-1399-0299

Researcher ID: B-7408-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Самошкіна Ольга Анатольевна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник Научно-исследовательского финансового института Киевского национального торгового-экономического университета

e-mail: iskra37@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Samoshkina Olga, Candidate of Economic Sciences (Ph. D.), Senior Research Officer, Scientific Research Financial Institute, Kyiv National University of Trade and Economics

e-mail: iskra37@ukr.net

ЗМІСТ

Аграрна економіка

ШИШКІН В. О. Місце малого аграрного підприємництва в розвитку об'єднаних територіальних громад	7
БІЛОУС В. І. Удосконалення та розвиток механізмів управління персоналом аграрних підприємств	20
КОВАЛЬ С. В., ШАХМАН К. Г. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах обліку, оцінки й моделювання її складових та індикаторів	27
МАРМУЛЬ Л. О., ЛЕВАЄВА Л. Ю., ПОСПОЛІТ В. В. Формування конкурентоспроможності аграрних підприємств на засадах фінансово-економічної стійкості та безпеки	33

Економіка знань, інноваційна економіка

БІЛА С. О. Стратегічні пріоритети цифровізації суспільного виробництва: світовий досвід	40
СЕМЕНЕНКО О. Г., ЦИБУЛЯ Р. В. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі викладання економіко-математичних дисциплін	55
СТУДІНСЬКА Г. Я. Бренд в системі світової економічної геополітики	70
ШУЛЬГА О. А. Конфіденційність та шахрайство в інтернет-сфері	76

Економіка та управління

КУДРИЦЬКА Н. В. Моделювання оцінки конкурентоспроможності морських портів України з використанням функції Харінгтона	92
КАЛІНKOBA САБРІНА. Економіка Болгарії як виробник напівфабрикатів для Європейського Союзу	97
САКАЛЬ О. В., ТРЕТЯК Н. А., ТРЕТЯК М. А. Особливості новітніх моделей управління лісовими ресурсами	102
ВАНКЕВИЧ Я. В. Стратегічний аналіз діяльності комерційного банку на основі системи збалансованих показників	111
ГОРОШKOBA Л. А., ХЛОБИСТОВ Є. В. Моделювання показників інфраструктурного розвитку природно-господарських систем об'єднаних територіальних громад	119
КАРПЕНКО О. М., ПАВЛОВА Д. О. Сутність і оцінка адаптивності промислового підприємства	131
ТЕТЕРИНЕЦЬ Т. А. Порівняльний аналіз витратного і прибуткового підходів визначення величини людського капіталу	138

Економічна теорія

ЗАЛІЗНЮК В. П., ЩЕЛКУНОВ В. І. Інвестиційна привабливість України: реалії та перспективи	148
АРАНЧІЙ В. І., ІГНАТЕНКО М. М. Розвиток соціального підприємництва в Україні	154
ВЕЛИЧКО Т. Г. Залучення системного менеджменту для досягнення глобальних цілей сталого розвитку в Україні	159
КОСТИК Є. П. Видавнича кооперація як каталізатор формування національного ринку книжкової продукції в умовах НЕПу (теоретичний аспект до вивчення проблем економічної історії)	164

Фінанси, грошовий обіг та кредит

НІКІТІШИН А. О. Податкова політика як складова забезпечення суспільного розвитку	182
АДАМЕНКО І. П. Фінансова стратегія в умовах економічних перетворень	190
ГОРОДНІЧЕНКО Ю. В., МАЛИШКО В. В., СВТУШЕНКО Н. М. Особливості функціонування вітчизняного фондового ринку	196
КАНСВА Т. В. Формування бюджетної політики в умовах трансформації економіки	202
МАКОГОН В. Д. Інституційне забезпечення стійкості системи державних фінансів	209
ПАСІЧНИЙ М. Д. Фіскальні та монетарні інструменти впливу на економічний розвиток	215
САМОШКІНА О. А. Результативність видатків бюджету в контексті бюджетного регулювання суспільного розвитку	225

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная экономика

ШИШКИН В. А. Место малого аграрного предпринимательства в развитии объединенных территориальных общин	7
БЕЛОУС В. И. Совершенствование и развитие механизмов управления персоналом аграрных предприятий	20
КОВАЛЬ С. В., ШАХМАН К. Г. Повышение конкурентоспособности аграрных предприятий на основе учета, оценки и моделирования ее составляющих и индикаторов	27
МАРМУЛЬ Л. А., ЛЕВАЕВА Л. Ю., ПОСПОЛИТ В. В. Формирование конкурентоспособности аграрных предприятия на основе финансово-экономической устойчивости и безопасности	33

Экономика знаний, инновационная экономика

БЕЛАЯ С. А. Стратегические приоритеты цифровизации общественного производства: мировой опыт	40
СЕМЕНЕНКО Е. Г., ЦИБУЛЯ Р. В. Особенности применения информационно-коммуникационных технологий в процессе преподавания экономико-математических дисциплин	55
СТУДИНСКАЯ Г. Я. Бренд в системе мировой экономической геополитики	70
ШУЛЬГА О. А. Конфиденциальность и мошенничество в интернет-сфере	76

Экономика и управление

КУДРИЦКАЯ Н. В. Моделирование оценки конкурентоспособности морских портов Украины с использованием функции Харрингтона	92
КАЛИНКОВА САБРИНА. Экономика Болгарии как производитель полуфабрикатов для Европейского Союза	97
САКАЛЬ О. В., ТРЕТЯК Н. А., ТРЕТЯК Н. А. Особенности новейших моделей управления лесными ресурсами	102
ВАНКЕВИЧ Я. В. Стратегический анализ деятельности коммерческого банка на основе системы сбалансированных показателей	111
ГОРОШКОВА Л. А., ХЛОБЫСТОВ Е. В. Моделирование показателей инфраструктурного развития природно-хозяйственных систем объединенных территориальных общин	119
КАРПЕНКО Е. М., ПАВЛОВА Д. А. Сущность и оценка адаптивности промышленного предприятия	131
ТЕТЕРИНЕЦ Т. А. Сравнительный анализ затратного и доходного подходов определения величины человеческого капитала	138

Экономическая теория

ЗАЛИЗНЮК В. П., ЩЕЛКУНОВ В. И. Инвестиционная привлекательность Украины: реалии и перспективы	148
АРАНЧИЙ В. И., ИГНАТЕНКО Н. Н. Развитие социального предпринимательства в Украине	154
ВЕЛИЧКО Т. Г. Привлечение системного менеджмента для достижения глобальных целей устойчивого развития в Украине	159
КОСТИК Е. П. Издательская кооперация как катализатор формирования национального рынка книжной продукции в условиях НЭПа (теоретический аспект к изучению проблем экономической истории)	164

Финансы, денежное обращение и кредит

НИКИТИШИН А. А. Налоговая политика как составляющая обеспечения общественного развития	182
АДАМЕНКО И. П. Финансовая стратегия в условиях экономических преобразований	190
ГОРОДНИЧЕНКО Ю. В., МАЛЫШКО В. В., ЕВТУШЕНКО Н. Н. Особенности функционирования отечественного фондового рынка	196
КАНЕВА Т. В. Формирование бюджетной политики в условиях трансформации экономики	202
МАКОГОН В. Д. Институциональное обеспечение устойчивости системы государственных финансов	209
ПАСЕЧНЫЙ Н. Д. Фискальные и монетарные инструменты влияния на экономическое развитие	215
САМОШКИНА О. А. Результативность расходов бюджета в контексте бюджетного регулирования общественного развития	225

CONTENTS

Agrarian Economy

SHYSHKIN VIKTOR. The place of small agricultural entrepreneurship in the development of amalgamated territorial communities.....	7
BILOUS VICTORIA. Improvement and development of mechanisms for personnel management of agricultural enterprises	20
KOVAL SVITLANA, SHAKHMAN KARYNA. Increasing the agricultural enterprises' competitiveness based on its components and indicators accounting, evaluation and modelling	27
MARMUL LARISA, LEVAIEVA LIUDMYLA, POSPOLIT VITALIY. Formation of agricultural enterprises' competitiveness on the basis of financial and economic sustainability and security	33

Knowledge Economy, Innovative Economy

BILA SVITLANA. Strategic priorities of social production digitalization: world experience	40
SEMENENKO ELENA, TSIBULYA ROMAN. Features of application of information and communication technologies in the process of teaching economic and mathematical disciplines.....	55
STUDINSKA GALINA. Brand in the system of world economic geopolitics	70
SHULGA OLGA. Confidentiality and scam in the internet.....	76

Economy and Management

KUDRYTSKA NATALIA. Simulation of the assessment of the competitiveness of sea ports of Ukraine using the Harrington function	92
KALINKOVA SABRINA. Bulgarian economy as a producer of intermediate goods for the European Union	97
SAKAL OKSANA, TRETIAK NATALIYA, TRETIAK MYKOLA. Features of the newest forest resources governance models	102
VANKEVICH YANA. Strategic analysis of the commercial bank activities on the basis of a balanced scorecard ..	111
HOROSHKOVA LIDIYA, KHLOBYSTOV IEVHEN. Modeling of infrastructure development indicators of amalgamated territorial communities' natural and economic systems	119
KARPENKO ELENA, PAVLOVA DARYA. The essence and assessment of the adaptability of an industrial enterprise	131
TSETSIARYNETS TAT'IANA. Comparative analysis of cost and income approaches to determining the value of human capital	138

Economic Theory

ZALIZNIUK VICTORIA, SHCHELKUNOV VOLODYMYR. Investment attractiveness of Ukraine: realities and perspectives.....	148
ARANCHII VALENTYNA, IHNATENKO MYKOLA. Development of social entrepreneurship in Ukraine.....	154
VELICHKO TATIANA. Involvement of system management to achieve global goals of sustainable development in Ukraine.....	159
KOSTYK YEVHENI. Publishing cooperation as a catalyst for the formation of the national market of book products in the conditions of the NEP (theoretical aspect for studying the problems of economic history)	164

Finance, Monetary Circulation and Credit

NIKITISHIN ANDRIY. Tax policy as a component of achieving social development	182
ADAMENKO IRYNA. Financial strategy in the conditions of economic transformations	190
HORODNICHENKO YULIYA, MALYSHKO VITALINA, YEVTUSHENKO NATALIA. Peculiarities of the domestic stock market functioning	196
KANEVA TATIANA. Formation of budgetary policy in the conditions of economic transformation	292
MAKOHON VALENTYNA. Institutional support for the sustainability of the public finance system.....	209
PASICHNYI MYKOLA. Fiscal and monetary instruments of impact on economic development	215
SAMOSHKINA OLGA. Effectiveness of budget expenditures in context budgetary regulation of public development.....	225

**До авторів збірника
Шановні автори!**

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику «Економічний
вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або російською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською або російською мовами)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – A4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;
- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.
- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською, російською та англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розмішувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (результати роботи);
- галузь застосування результатів;
- висновки відповідно до статті.
- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 11 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру російською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа російською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) російською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) російською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);
- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);
- дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються). Цитати з іншомовних джерел (у тому числі й з російськомовних) наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекозів думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекозів авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при безпосередньому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com> Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна комісія

**К авторам сборника
Уважаемые авторы!**

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике
«Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих представлений, необходимо Войти в систему <https://economic-bulletin.com> или Зарегистрироваться.

1. Статья подается на языке оригинала (на украинском, русском или английском) путем онлайн-подачи на сайте Сборника. Если статья написана на английском языке, необходимо подать в Редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

2. Файл статьи рекомендуется называть латиницей по фамилии автора или первого автора, если авторов несколько (например: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопись статьи сопровождается внешней рецензией с указанием ученой степени рецензента, ученого звания, должности, места работы (без сокращений), заверенной печатью. Для статей авторов, имеющих ученую степень доктора экономических наук, внешняя рецензия не требуется.

4. Рукописи проходят двустороннее «слепое» рецензирование.

5. Форма представления статьи:

- объем рукописи – 15-40 тыс. знаков, включая рисунки и таблицы;
- количество соавторов – не более трех.
- статья должна быть подготовлена с помощью редактора Word for Windows® или совместимого редактора;
- нумерация страниц не ведется;
- формат листа - A4 (210 × 297), ориентация страницы - «книжная»; поля: слева - 2 см; справа - 2 см; сверху - 2 см; снизу - 2 см; переплет - 0 см; интервал между строками - 1 пт.; интервал между абзацами «до», «после» - 0 пт.; отступления «вправо», «влево» - 0 пт.; отступление первой строки - 1 см;
- рисунки, фотографии, графики следует вставлять в текст статьи как объект. Положение объекта - «в тексте»;
- рисунки, созданные во встроенном в WinWord редакторе рисунков, следует подавать как сгруппированные объекты.
- рисунки и таблицы не должны разрывать предложения в абзаце, то есть они должны быть расположены после того абзаца, в котором на них делается первая ссылка в тексте.

6. Физические величины должны подаваться в единицах системы СИ.

7. Текст рукописи должен быть построен по общепринятой схеме на украинском, русском и английском языках:

- индекс УДК в верхнем левом углу листа (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный). Название статьи должно быть коротким, но очень точно отражать изучаемую проблему. Название статьи подается без использования узкоспециализированных сокращений, точка в конце названия не ставится;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив) аннотацию не нужно размещать на отдельном листе. Аннотация должна содержать краткую формулировку содержания статьи, не повторять название статьи. Общая структура аннотации должна содержать:
 - актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (результаты работы);
 - область применения результатов;
 - выводы согласно статье.
- ключевые слова (5-10 слов) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 11 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив). Структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и имена в верхнем правом углу листа на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив) структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);

Текст статьи (Arial, 12 пт.). Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

Общая структура статьи должна содержать:

- актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (возможно деление на подразделы);
 - выводы согласно статье;
 - перспективы дальнейших исследований в этом направлении.
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- список использованных источников (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 8;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 9.
- данные об авторе на украинском языке: фамилия, имя, отчество, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, ORCID, Researcher ID (дополнительно: домашний / мобильный телефон);
- данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

8. Оформление ссылок и формирование списка литературы в конце статьи:

Каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник. Ссылки на использованные источники следует осуществлять по стилю APA по сквозной нумерации (то есть по порядку упоминания источников, а не в алфавитном порядке) в соответствии с требованиями и стандартами «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в силу 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>. Пример: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитируя литературу, по мере упоминания источников одновременно формирует «Список использованных источников», который подает в конце статьи.

Если цитируемая работа в оригинале не является украиноязычной, то в ссылке ее автор (авторы), название и место издания подаются на языке оригинала и на украинский язык не переводятся. Цитаты из иностранных источников (в том числе и из русскоязычных) приводятся автором в украинском переводе (или с официального русскоязычного издания, или же в случае отсутствия последнего автор осуществляет перевод сам). Ссылка приводится в соответствии с существующим стандартом.

Общие требования к цитированию следующие:

- текст цитаты начинается и заканчивается кавычками и приводится в той грамматической форме, в которой он представлен в источнике, с сохранением особенностей авторского написания. Научные термины, предложенные другими авторами, не выделяются кавычками, за исключением тех, что вызвали общую полемику. В этих случаях используется выражение «так называемый»;
- цитирование должно быть полным, без произвольного сокращения авторского текста и без искажений мысли автора. Пропуск слов, предложений, абзацев при цитировании допускается без искажения авторского текста и обозначается многоточием. Они ставятся в любом месте цитаты (в начале, середине, на конце). Если перед выпущенным текстом или за ним стоял знак препинания, то он не сохраняется;
- каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник;
- при косвенном цитировании (пересказе, изложении мыслей других авторов своими словами), следует давать соответствующие ссылки на источник;
- если выражается отношение автора статьи к отдельным словам или мыслям из цитируемого текста, то после них в круглых скобках ставят восклицательный знак или знак вопроса.

9. Транслитерированный список литературы оформляется по международным библиографическим стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Если научная работа написана на языке, который использует кириллический алфавит, то ее библиографическое описание необходимо транслитерировать латинскими буквами. После названия работы латинскими буквами предоставляется перевод на английский язык в скобках.

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант «американская»); для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать

Ответственность за достоверность данных, приведенных в статье, несет ее автор и научный руководитель.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Справки по телефонам: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>. Электронный адрес: ekon.dek@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University accepts economic articles
for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian, Russian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian or in Russian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 × 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, Russian and English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Russian (Arial, 11 pt, italics). The structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in Russian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in Russian and in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources (including those from Russian-language ones) should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»); for the transliteration of the Russian text a free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx> is used.

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com> E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Головний редактор Л.О. Мармуть

Переяслав
2021

Підписано до друку 30 березня 2021 року. Формат 60х84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 26,16.
Ум.др. арк. 28,25. Наклад 50 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Главный редактор Л. А. Мармуть

Переяслав
2021

Подписан к печати 30 марта 2021. Формат 60х84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.-изд. л. 26,16.
Ус.п.л. 28,25. Тираж 50 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 48

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-48>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2021

Signed for print on March 30, 2021. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 26,16.
Issued sheets 28,25. 50 copies.